Tovább... Tovább... TOVÁBB!

SZERKESZTETTE:
SZILÁGYI ÁKOS

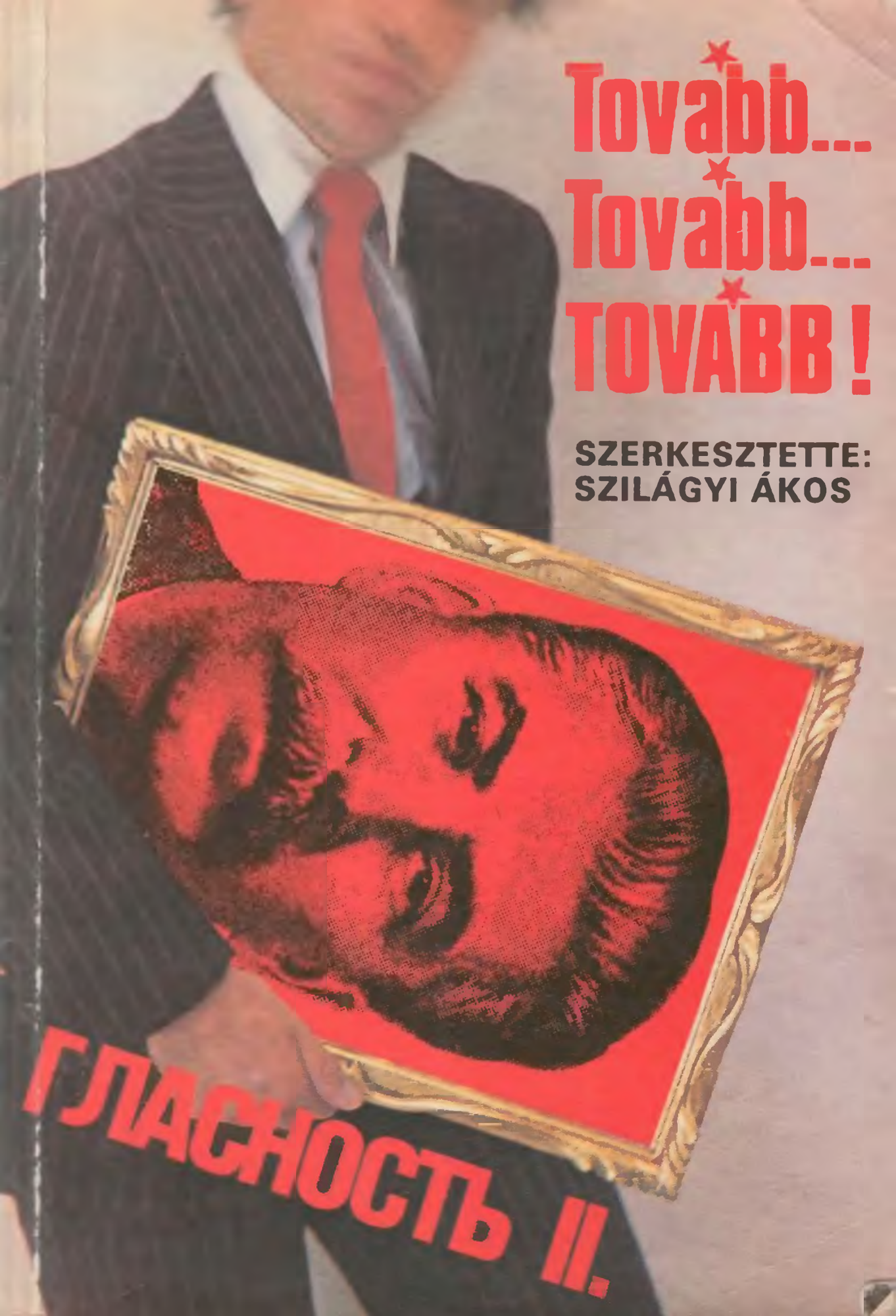

A TÖRTÉNELEM RETUSÁLÁSA AVAGY HOGYAN LETT KAMENYEVBŐL ÉS TROCKIJBÓL DESZKAFAL

A három fénykép egyazon eseményt ábrázol: Lenin beszél a frontra induló katonákhoz Moszkvában, 1920. május 5-én. Az elsőn a tribünre vezető lépcsőn még ott áll Kamenyev és Trockij (mindketten a Politikai Bizottság tagjai). A másodikon – mint egy rossz sci-fiben – a történelem és a fénykép retusőre mindkettőjüket eltüntette, deszkafallá, illetve lépcsővé változtatta őket. (Az első fénykép – a többi között – megjelent René Fülöp Miller Geist und Gesicht des Bolschewizmus című 1926-os könyvében. A második – retusált változat – az évtizedek óta publikált különféle Lenin-albumok állandó darabja.) A harmadik fotó (amely a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum birtokában van) az előbbieknél egy-két pillanattal előbb vagy később keletkezett és azért érdemes a közlésre, mert ezen a két „főszereplő" jobban felismerhető.

Tovább...
Tovább...
TOVÁBB!

1953–1988

Szerkesztette: Szilágyi Ákos

Lektorálta:
POZSGAY IMRE
SZÉKELY GÁBOR

Szilágyi Ákos, 1988
Megjelent a **SZABAD TÉR KIADÓ** gondozásában
Felelős kiadó: **Koltay Gábor**
Produkciós igazgató: **Lovasi József**
Műszaki szerkesztő: **Tőrös István**
Borítóterv: **Tőrös István**
Borítófotó: **Stalter György**
ISBN 963 01 8787 6
88-869. Szikra Lapnyomda, Budapest
Felelős vezető: Csöndes Zoltán vezérigazgató

TÖRTÉNELMI SZEMELVÉNYTÁR II.

HALADÓKNAK (ÉS HALADÓBBAKNAK)

Ha igaz a hegeli mondás, miszerint a boldogság időszakai a történelemben üres lapok, akkor Kelet-Európa és Középkelet-Európa huszadik századi történelmének lapjai oly sűrűn vannak teleírva, hogy a sorok már-már összefolynak. Mi tagadás: boldogtalanságból, szenvedésből, szégyenből, kínból, meghasonlásból, lázadásból — egyszóval történelemből — errefelé nem volt hiány az utóbbi nyolcvan-kilencven esztendőben sem. Senkit ne tévesszenek meg a sokat emlegetett „fehér foltok". Ezeket nem a történelem, hanem a történelmi tudat „lapjain" kell keresnünk, nem ama üres, hanem éppen a teleírt oldalakon. Mert a tátongó „űrök", „fekete lyukak" és „fehér foltok", az emlékezetkiesések, a mesterséges emlékezet történelmi torzói nem természeti csapások nyomán keletkeztek. Tudatosan megtervezett és gondosan végrehajtott törlések, átírások voltak ezek, melyekkel a mindenható állam a társadalmat akarta megfosztani autonómiája utolsó foszlányaitól — emlékezetétől is. *Nem sikerült.* A „totalitárius" kísérlet nemcsak a társadalom ellenállásán, hanem az anyag — a történelem — ellenállásán bukott meg. A történelem felfüggesztésének, megállításának kísérlete — maguk a történelemhamisítások is — történelemmé váltak. Nem először a történelem folyamán. Megint egyszer bebizonyosodott, hogy a történelemből nem lehet kiugrani, hogy a történelmi tudat ellenőrzése, szelektálása, „kilúgozása" maga is történelemmé válik. A történelemnek jó gyomra van — mindent megemészt, azokat a társadalmi kövületeket, uralmi alakzatokat is, amelyek történelem utáninak, örökkévalónak hitték és hirdették magukat.

Így hát most, amikor az érdeklődő olvasó a *Befejezetlen forradalom* után ezt az újabb történelmi szemelvénytárat is kezé-

be veheti, ne lepődjön meg, ha lapjain nem a boldogság időszakaként örökíttetik meg a kelet-európai államszocializmus Sztálin halálát követő negyvenöt esztendeje. Bizony, történelem volt ez a javából! Azon se csodálkozzon, ha a történelem lapjai ebben a könyvben összekeveredtek, ha a történelmi „oldalszámozás" nem mechanikus. Hiszen a történelmi időt nem egyenes vonalúnak, folytonosnak, előrehaladónak kell elképzelnünk, hanem sokkal inkább görbének, cikcakkosnak, önmagába visszatérőnek, újrakezdődőnek, kizökkenőnek, sőt felgyorsulónak és lelassulónak. A mi időnk — a történelem tere, és ezért, meglehet paradox módon, többdimenziós is. Hiszen mondhatjuk-e, hogy akár csak ma, a huszadik század végén minden nép, minden nemzet, minden társadalmi csoport ugyanabban az időben él? Mindenesetre a történelmi idő nem tévesztendő össze a kalendáriumi idővel. Nem puszta egymásra következés, nem mechanikus számsor, hanem megértett — és mindig többféleképpen megértett — történelmi létezés. Nem létezik értelmezésen kívül, s ebben az értelemben nem ártatlan idő, nem objektív idő. A történelmi időben 1856 után 1987 is következhet, és 1917 után 1988, 1956 után pedig 1962 és 1987. Mert a szovjet történelemben megvan a merev, struktúraváltásra képtelen, ciklikusan mozgó kelet-európai társadalmi modell *áttörésének* folytonossága (1917, 1945, 1956, 1987), amikor kísérletet tesznek az „állam szabadságának korlátozására", amikor lehetőség mutatkozik egy szocialista értékeket is érvényesítő, alulról építkező, a társadalom autonómiáját biztosító modernizációra; és megvan a szovjet történelemben a kelet-európai fejlődési modell megörökítésének, *restaurálásának* folytonossága is, amikor az állam mint a fejlődés egyetlen szubjektuma felülkerekedik a társadalmon, és megsemmisíti szabadságát (1929, 1946, 1965).

Így, amikor a „peresztrojka", a radikális reform *forradalomnak* nevezi magát, akkor azt nemcsak azért teszi, mert a merev sztálini struktúra átalakításához (azaz lebontásához és más struktúra felépítéséhez) valóban forradalomra van szükség, hanem azért is, mert a 17-es októberi forradalom *folytatásának* tudja magát, mert visszatér a szocialista forradalom eredeti programjához, hogy újra kísérletet tegyen az 1929 után Sztálin által helyreállított kelet-európai modell áttörésére, a társadalom szocializmusán alapuló versenyképes modernizációs

struktúra megteremtésére. Mert, mint Nyikolaj Popov történész írja, „gyakran egyszerűbb új faházat felhúzni, mint az elkorhadt gerendákat kicserélni a régiben". A visszatérés és újrakezdés kényszere, azt hiszem, általában is jellemző a történelmi mozgásra. Így lehetséges, hogy például a II. Sándor cár nevével fémjelzett, 1856-ot követő rövid életű orosz reformkorszak és a jelenlegi között még a szóhasználat szintjén is annyi a megfelelés. Természetesen nem így lenne ez, ha Sztálin nem állította volna helyre az orosz fejlődés korábbi keretét: „Személyi hatalmának ellenőrizetlenségét csak a monarchia hatalmához lehetne hasonlítani — írja Nyikolaj Popov. — A kiterebélyesedett, mindenható elnyomó és megtorló apparátus legfeljebb Rettegett Iván uralkodásával állítható párhuzamba... A Sztálin által a társadalomra erőltetett rendszer a monarchia összes beidegződését felélesztette: bármilyen hatalom tiszteletét, a »feljebbvalóknak« való feltétlen engedelmességet, az állampolgári jogok és szabadságjogok feledésbe merülését." Sajnos, a marxista Plehanov aggodalma megalapozottnak bizonyult: ha nem érlelődtek meg a feltételek, és a nép mégis hatalomra jut, akkor az „a forradalom politikai elfajulásához vezethet, az ókori kínai vagy a perui birodalom mintájára, avagy a cári zsarnokság megújításához, kommunista béléssel".

Az újrakezdés és visszatérés kényszere azonban alighanem összefügg a szociális forradalmak — vagyis a nem csupán politikai forradalmak — menetével, amelyet még Marx jellemzett így: „állandóan bírálják önmagukat, folyton megszakítják saját menetüket, visszatérnek a látszólag már elvégzetthez, hogy megint újból elkezdjék, kegyetlen alapossággal gúnyolják első kísérleteik felemásságait, gyengéit, gyatraságait, úgy látszik, mintha ellenfelüket csak azért tepernék le, hogy az új erőt szívjon a földből, s még nagyobb óriásként egyenesedjék fel velük szemben, mindig visszariadnak saját céljaik bizonytalan hatalmasságától". A 17-es orosz forradalom esetében ez az ellenfél nem csupán a kapitalizmus volt, hanem a szóban forgó kelet-európai modell maga, és — megfordítva — a cél távolról sem csupán ennek a modellnek az áttörése, a modernizáció volt, hanem a társadalom szocializmusának megteremtése. A szakítások, visszatérések, újrakezdések egyben történelmi ellenpróbát is jelentenek: az újrakezdés társadalmi képessége, a

visszatérés radikális politikai szándéka önmagában is jelzi, hogy *mindenek ellenére* itt még ugyanarról a forradalomról van szó, hogy a kelet-európai társadalomtest vagy inkább államtest csak „bekebelezte" az októberi forradalmat, de nem emésztette el. De a visszatérés azt is mutatja, hogy van *mihez* visszatérni, hogy a 17-es forradalom más volt, és az új társadalom első vázlata — a NEP időszakában — mélységesen különbözött Sztálin államszocializmusától: „Sztálin a legjobb, legvállalkozóbb szellemű, legtehetségesebb emberek millióit semmisítette meg (veszteségeink igazi méreteit még csak most fogjuk megtudni). De ami a legfőbb — Sztálin megteremtette *az eszményi totalitárius államot,* amelyben személyes hatalma mindenre kiterjedt — a gazdaságtól kezdve a tudományig, az irodalomig és a művészetekig" (Nyikolaj Popov). Csakhogy a 17-es forradalomról is elmondható, amit Marx a francia Kommünről írt: „forradalom volt az állam ellen". Teljes joggal írja Alekszandr Borcsakovszkij: „A történészekre még sok rejtély megoldása vár, de az, hogy Sztálin tevékenysége az 1928—29-es évek fordulójától kezdve *kifejezetten antiszocialista* jellegű volt, ma már sem nem rejtély, sem nem titok". Hogy ez az antiszocializmus miben is rejlett, így foglalja össze Anatolij Butenko történész: „A 30-as évek végére alapjában véve felépült a sztálini *típusú adminisztratív államszocializmus* — a termelési eszközök csaknem teljes államosításával, ipari potenciállal, a bürokrácia uralmával, tömegterrorral és megfélemlítéssel, minimális demokrácia és nyilvánosság nélkül. A rendszernek ezek a vonásai sok tekintetben megfeleltek a »kaszárnyakommunizmusnak«, amit még Marx elítélt." Éppen ezért, amikor az 1987-ben meghirdetett *forradalmi* átalakulás visszatér az 1917-es szociális forradalomhoz, akkor ezzel új szovjet identitást, új azonosságtudatot is teremt, amire különösen nagy szükség van egy olyan időszakban, amikor a sztálini korszak rémtettei és a posztsztálini időszak csöndes stagnálása és rothadása oly hatalmasan kompromittálták magát a vállalkozást, a szocialista forradalmat is. Az 1987-es szovjet fordulat és reform a 17-es forradalmat nem az állam totális hatalma kiépülésének, hanem a társadalom felszabadításának kezdeteként „rehabilitálja". Mert Sztálin nemcsak a perek ártatlanul halálra ítélt, vagy lágerek-

ben elpusztult „öreg bolsevikjait" rágalmazta meg, hanem az 1917-es bolsevik forradalmat magát is.

Éppen ezért jelen történelmi szemelvénytár már nem afféle történelmi kukucskálás, hogy a „bűnök szobájának" résnyire nyíló ajtaján át meglessük a vetkező történelmet, és iszonyatos bájaiban, a tiltott és titkolt látványban leljünk morbid örömet. Nem a kamasz tabukat döntögető kíváncsiságával, hanem a meglett ember, — a felnőtt — méltóságával és elemző értelmével próbálunk a történelem *mögé* tekinteni, a szerkezetet, a mechanizmust leírni, mert csak így pillantható meg végre a jelen. Végtére is, mi más értelme van a múltba pillantásnak, mint a — valahol — elveszett-elhagyott jelen keresése. A jelen hiányától, helyesebben: saját jelenléte hiányától szenvedő ember, a holt múlt uralma alatt élő ember tekintete áttöri a történelem látható felszínét, a hajmeresztő sorsok és fantasztikus események burkát. Kénytelen *a vázig hatolni* — röntgentekintet.

A sztálini államszocializmussal ugyanis nem az a legnagyobb baj, hogy *megtörtént*, hanem az, hogy az általa létrehozott alapstruktúrában mindmáig *jelenvaló*. Nemcsak a múlt erkölcsi súlyával, hanem a jelen politikai és gazdasági alapszerkezetének súlyával is ránk nehezedik. Nem a szellem — a sztálinizmus test nélkül bolyongó és visszajáró kísértete —, hanem a struktúra, az intézmények, az érdekviszonyok, az uralmi viszonyok és nem utolsósorban a megmaradt eszközök, módszerek és mentalitás súlyával nyomja a társadalmat. A „sztálinizmus" ma — megint Nyikolaj Popovot idézem —, mint a személyi diktatúra és a tömegterror rendszere halott ugyan, de mint antidemokratikus normarendszer nagyon is eleven. A kis, megkopott sztálinok még itt vannak közöttünk — legyen az egy házkezelőség vezetője vagy egy területi párttitkár." Ám egy struktúrát, egy kialakult, megszilárdult társadalomtestet, legyen bármilyen kényelmetlen, ránk erőszakolt, ésszerűtlen is, nem lehet egyik napról a másikra levetni, mint valami idejétmúlt ruhát. Mert nem ruhát, nem jelmezt, hanem *testet kell cserélni*. S ebben az esetben fel kell tennünk a kérdést: hogyan, miféle metaformózisok révén lesz új test a régiből? Nem újabb mese ez, melyben a csúf varangyosbéka varázsütésre visszaváltozik királyfivá, ha ugyan eredetileg az volt?

Egy régi társadalmi struktúra széttörése és új stuktúra kialakulása akkor tartható a társadalmi evolúció medrében, akkor mehet végbe könnyen és gyorsan, ha az új struktúra szerkezetelemei már a régi keretek között többé-kevésbé kialakultak. Így, az állam szocializmusáról akkor lenne könnyű a társadalom szocializmusára „áttérni", ha az állami túlhatalom csak korlátozta, alárendelte volna magának a civil társadalmat, a piaci és pénzviszonyokat, mint az a húszas években, a NEP időszakában történt a Szovjetunióban. Csakhogy a sztálini államszocializmus lényege éppen az, hogy nem csupán korlátozza, maga alá rendeli a különféle autonómiákat, hanem *megsemmisítésükre* törekszik, kikapcsol minden olyan mechanizmust, intézményt, amely az állam szabadságát korlátozhatja, ami visszacsatolást jelent, mindenekelőtt a hatalomgyakorlás társadalmi ellenőrzését. Éppen ezért nem reformálható meg ez a szerkezet, éppen ezért van szükség arra, hogy — még ha „felülről" is és békés úton — forradalmat indítsanak ellene. Hiszen folyamatosan felszámolta, megsemmisítette azokat az elemeket — intézményi formáktól kezdve a politikai kultúráig —, melyek lehetővé tennék a könnyű és gyors struktúraváltást, amikor annak elérkezik az ideje. Ebből adódik a peresztrojka forradalmárainak legnagyobb nehézsége: *közvetlenül* ugyanis nincs vagy alig van mire támaszkodniuk az új struktúra megteremtésében, hiszen a régi — sztálini — struktúrában nem jöhettek létre azok a szerkezetelemek, autonómiák, jogok, értékminták, amelyek a régi állami függésből kibújva most új struktúrát alkothatnának. Így most, feltéve, hogy a forradalmat békés eszközökkel akarják megvalósítani, nem rombolhatják le máról holnapra a sztálini struktúrát, mert *előbb* a szóban forgó autonómiákat, a piaci és nem piaci szervezésformákat, az új érzületet és értékrendet is nekik maguknak kell életre hívniuk a régi állami szocializmus keretei között maradva. Ezek a keretek nem mozdulatlan és elvont adottságok, hanem tízmilliós nagyságrendű társadalmi rétegek érdekeihez kötődnek, amelyek akadályozzák a forradalmi változást vagy nyíltan szembe is szállnak vele. Ez az ellentmondás — restauráció vagy káosz nélkül — csak úgy oldható meg, ha felülről megtörik az úgynevezett apparátus máig létező önkényuralmát, ha lehetővé teszik, hogy alulról társadalmi mozgalom védelmezhesse poli-

tikailag, a nyilvánosság előtt a forradalom érdekét (amint, arra nemrég történészek tettek javaslatot, egy független társadalmi szervezet, „A peresztrojka Hívei Szövetségének" életre hívását sürgetve). Ez még nem a keretek lerombolását jelenti, csupán azt, hogy az állam hatalmát *annyira* korlátozzák, amennyire az lehetővé teszi a társadalom önszerveződését és a piaci viszonyok térnyerését. Ez a korlátozás azonban nem öltheti kizárólag az önkorlátozás formáját, tehát már kezdetben tartalmaznia kell a társadalom államot ellenőrző-korlátozó reális hatalmát, és mindkét esetben intézményesített, jogilag garantált formában. Mint arra egyre többen rámutatnak, a peresztrojka *visszafordíthatatlanságának* garanciája a fokozatos, tényleges, jogilag is biztosított hatalommegosztás, az állami hatalom társadalmasítása, az ellenőrzés és önkormányzat hagyományos és új formáinak lépésről lépésre történő kialakítása. Az *Ogonyok*-ban közölt *Több szocializmust!* című kerekasztal-beszélgetés egyik résztvevője, V. N. Subkin filozófus joggal mondta, hogy „... a döntő probléma — képes-e a társadalom ellenőrizni az államot? Meglehetősen hosszú idő állt rendelkezésünkre, hogy megtapasztaljuk, mit jelent ez az ellenőrzés ellenzék nélkül — például a népi ellenőrzés útján. Azt képzelték, hogy a sajtó és a szakszervezetek is bizonyos ellenőrző funkciót fognak betölteni. És mi lett az eredmény! ... Hadd idézzem Lihacsov akadémikus ezzel kapcsolatban mondott szavait a *Lityeraturnaja gazetá*-ból: még mindig nem fogtuk fel teljesen, milyen mélységes az a szakadék, amelybe zuhantunk." Hogy mit jelent a szakadékból való kikapaszkodás, az nagyon jól látható az 1987-es és 1988-as esztendő eseményeit, kezdeményezéseit, törvényalkotó tevékenységét, s nem utolsósorban a párthatározatokat, a sajtót vizsgálva: az önelszámolás gazdasági elveire, az önigazgató-önkormányzó elemek megjelenésére, a többes jelölés bevezetésére, az új törvénykönyv előkészítésére, a jogállamiság felé vezető első lépésekre, a nem formális szervezetek működésére, az új — toleranciára, az érdek- és véleménypluralizmus elismerésére épülő — konfliktusmegoldási módokra, új érzület, új gondolkodásmód kultiválására gondolok. Az elmúlt két év a demokratikus politikai kultúra „eredeti felhalmozásának" időszaka volt a Szovjetunióban. A radikális, ám kis lépések e szakadatlan sorozata, a változások egész tömege mára

eljutott egy kritikus pontig, amikor is el kell dőlnie, hogy bekövetkezik-e az áttörés, sikerül-e az állam abszolút hatalmát korlátozni: „a peresztrojka — mint Gavriil Popov közgazdász írja — eljutott abba a stádiumba, melyet a fizikában »kritikus tömegnek« neveznek, és amelynek meghaladása robbanást, láncreakciót fog kiváltani, mely elsöpri azt az apparátust, melyet a fékezés mechanizmusa hozott létre". Félreértés ne essék, amikor áttörésről, robbanásról beszélünk, akkor még nem az új struktúra, nem a társadalom szocializmusa a tét, hanem a peresztrojka, tehát az *átmeneti* átépítési időszak visszafordíthatatlansága, végső soron a forradalom győzelme. Ma még „csak" az dől el, hogy sikerül-e az állami uralom totális formáit a függés, alárendelés és szabályozás közvetett, gazdasági formáival felváltani, sikerül-e egy olyan államot megteremteni, amely egyrészt megakadályozza a régihez való visszatérést, másrészt biztosítja az új struktúra elemeinek, csíráinak gyors ütemű kialakulását saját keretei között.

Ne tévesszük össze a jelenlegi átmeneti szakaszt azzal az új struktúrával, amelynek létrehozására irányul. A ma folyó politikai küzdelemben, amely valósággal két táborra osztotta az országot, nem az dől el, hogy lesz-e új struktúra, hanem az, hogy lesz-e átmenet egy új struktúrához, győz-e a peresztrojka, amely nyilvánvalóan nem maga ez az új struktúra. Az átmenet már tart, de még nem visszafordíthatatlan, amit a júniusi pártkonferencia előtt kiéleződött, nyílt politikai küzdelem is jól mutat. A kezdetnek is van kezdete. Ma „csupán" az dől el, hogy nemcsak a hatalmi központban, hanem helyi szinten is felváltja-e a társadalom állami bekebelezésének, megbéklyózásának, folyamatos felszámolásának politikáját a társadalom önállóságát elismerő, arra támaszkodó, azt elősegítő és legfeljebb korlátozó politika, a háborúskodást a belső béke, a tiltást és üldözést a kompromisszum és kooperáció. Egyfajta szocialista „éjjeliőr-állam" alakulhat így ki — átmenetileg —, amely megtöri a bürokrácia önkényét, törvényesíti a társadalom autonómiáit és biztosítja a szocialista piac játékszabályainak érvényesülését. De ennek csak akkor van értelme, ha valóban az, ami: átmenet, vagyis az alulról szerveződött, önkormányzó-önigazgató társadalom megszületését készíti elő.

De talán máris túlságosan elragadott képzeletem. Ez a szemelvénygyűjtemény a *kezdet kezdetének* különös, ellentmondásosan kavargó szovjet világába enged betekintést. Épp csak betekintést, mert az anyag máris olyan méretű, hogy csupán parányi töredékét vehettem fel ebbe a kötetbe. Még a szerkesztés utolsó fázisában is egész tematikus tömböket voltam kénytelen kihagyni a könyvből, hogy elférjek a nem éppen szűkös terjedelem határai között (így a nemzetiségi kérdéssel és az állam és egyház, illetve vallás viszonyával foglalkozó fejezetekkel lett könnyebb a kötet, de ezek a témák talán önálló kötetet is megérnek). Elsősorban az érdekelt, ami — és ahogyan! — most van születőben: a szovjet civil társadalom, azok az intézmények, az az érzület, azok a gazdasági viszonyok, amelyekre az új struktúra, a társadalom szocializmusa majd épülhet, helyesebben szólva, amelyek máris az új struktúra elemei a régin belül. A Mihail Gorbacsov nevével fémjelzett radikális reformkezdeményezés 1988 elején eljutott magáig a struktúráig, a sztálini társadalom csontozatáig. Az erkölcsi és szellemi forradalom, amely főként az értelmiségi és ifjúsági rétegeket ragadta magával, csak előkészítette a gazdasági és politikai forradalmat a sztálini struktúra ellen. Ennek küszöbén állunk most.

A '80-as évek elején a szovjet társadalom — Anatolij Butenko szavait idézve — „valamilyen jégtömbre emlékeztetett, amelybe belefagytak az élet egykor csörgedező vizecskéi, és megdermedtek, egymásban oldódtak fel a különféle társadalmi áramlatok. 1985 áprilisának meleg tavaszi szellői azonban a jégtömb egyre gyorsabb, egyre viharosabb szétolvadásához, szétfolyásához vezettek". Valóban van ennek a két esztendőnek az erkölcsi, szellemi atmoszférájában valami karneváli, ami a tavaszi újjászületést idézi. Ne feledjük azonban, hogy a kezdet kezdetéről van szó: „Az ország mozgásba jött, az emberek olvasnak, és hangosan kimondják véleményüket — írja Nyikolaj Popov, s mintha az előbbi metaforát folytatná, hozzáteszi: — Ez még nem »az a gyűlésező demokrácia, amely vidám tavaszi áradatként árad ki minden mederből«, de ezek már más emberek, és nehéz lesz őket újra álomba ringatni."

Szilágyi Ákos

TARTALOM

I. AZ IGAZ ÜGY GYŐZEDELMESKEDIK

Borisz Jampolszkij: Moszkvai utca (1965) 23
David Gaj: Hogyan ért véget az orvosok pere? (1988) 25
Nyikolaj Zsuszenyin: Berija (1988) 29
Roj Medvegyev: Az SZKP XX. kongresszusa (1965) 32
Beszélgetés Vlagyimir Dugyincevvel (1988) 35
Olga Ivinszkaja: *Emberesdi* (1978) 37
„Hallgattam én is..." Mark Liszjanszkij és Natalja Ivanova levélváltása (1987) 44
Szemjon Lipkin: Az Igaz Ügy győzedelmeskedik (1987) ... 50
Vaszilij Grosszman levele Nyikita Hruscsovhoz (1987) 51
Olvasói levelek Grosszman *Élet és sors* című regényéről (1988) 55
N. G. Ignatov felszólalása az SZKP XXII. kongresszusán (1961) 56
Nyikita Hruscsov vitazáró beszéde az SZKP XXII. kongresszusán (1961) 59
Vlagyimir Laksin: Ivan Gyenyiszovics, barátai és ellenségei (1964) 60
Lukács György: Szolzsenyicin: *Ivan Gyenyiszovics* egy napja (1964) 62
Vaszilij Akszjonov: Riadalmunk tele (1985) 64
Eszmei offenzíva a szovjet irodalmi életben (1963) 73
Galina Szerebrjakova: Csak az örök, ami jó (1964) 76
Hruscsov a személyi kultuszról az SZKP XXII. kongresszusán (1961) 77
Mikojan pohárköszöntője Hruscsov 70. születésnapján (1964) 78

Nyikita Hruscsov felmentése (1964) 80
Meghalt Ny. Sz. Hruscsov (1971) 81
Eltemették Ny. Sz. Hruscsovot (1971) 81
Alekszandr Nyekrics: Hruscsov temetése (1979) 83
Jurij Zercsanyikov: Láttad a *Kockázat*-ot? (1987) 87
Andrej Szaharov: A *Kockázat*-ról (1987) 88
Hruscsov bátorsága — Mihail Gorbacsovnak a forradalom 70. évfordulóján mondott ünnepi beszédéből (1987) 91
Fjodor Burlackij: Hruscsov — politikai arcképvázlat (1988) 92

II. AZ ELBUKOTT REFORM

Stephen F. Cohen: Sztálin rehabilitálása (1985) 103
Jurij Burtyin: „Önöknek, egy másik nemzedéknek..." (1987) 106
Jurij Feofanov: Itt a törvény az úr (1966) 112
Jelena Gogoljeva: A rágalomterjesztők meglakoltak (1966) 116
62 író levele az SZKP XXIII. kongresszusának elnökségéhez (1966) 117
Mihail Solohovnak az SZKP XXIII. kongresszusán elmondott beszédéből (1966) 119
Ligyija Csukovszkaja: Nyílt levél Mihail Solohovhoz (1966) 120
Jevgenyij Jevtusenko a Danyiel—Szinyavszkij perről (1987) 125
Alekszandr Szolzsenyicin levele a Szovjet Írószövetség IV. kongresszusához (1967) 126
Lukács György: Szolzsenyicin regényei (1969) 132
Alekszandr Szolzsenyicint kiutasították a Szovjetunióból 133
Szolzsenyicin kiutasításának visszhangjáról (1974) 134
Szolzsenyicin szigete (1974) 136
Grigorij Pomeranc: Álom az igazságos megtorlásról (1978) 136
Jakir és Kraszin pere Moszkvában (1973) 147
Szaharovot elítélő levelek a szovjet sajtóban (1973) 148
Jakir és Kraszin az Újságírók Központi Házának sajtóértekezletén (1973) 151
Dmitrij Dudko atya nyilatkozata (1980) 153
Szaharov kitiltása Moszkvából (1980) 155
Interjú Roj Medvegyevvel (1987) 155

Andrej Szaharov: Az áttörést folytatni kell (1987) **158**
Szolgáltasson Gorbacsov bizonyítékokat! (1987) **160**
Jegor Jakovlev: Fordított irányú bizonyítékok (1987) **165**
Tavasz Luizianában — Nemzetközi értelmiségi találkozó (1988) **171**
V. Vernyikov: Beszélgetés Jurij Ljubimovval (1988) **174**
Hazatérő emigránsok (1987) **179**
Tatjana Hlopljankina: Közülünk az egyik (1987) **181**
Ilja Kabakov: A csirkék fehérek, a csirkék feketék (1987) **183**
Interjú Alekszej German filmrendezővel (1987) **185**
Andrej Tarkovszkij utolsó levele apjához (1983) **190**
Marina Vlady Viszockijról (1987) **193**
Leonyid Brezsnyev: Szűzföld (1979) **195**
Lenin-díj Leonyid Brezsnyevnek (1979) **197**
Feliksz Kuznyecov: A szülőföld szeretete (1982) **198**
Olvasói levél az *Ogonyok*ból (1988) **199**
Új bolygók: Dosztojevszkij, Bulgakov, Paszternak (1987) **201**
Sally Laird: Mi változott a szovjet irodalomban? (1987) ... **201**
Tatjana Bek levele a *Znamja* szerkesztőségéhez (1988) ... **208**
Marina Vlady levele az Ogonyokban (1988) **206**
Arkagyij és Borisz Sztrugackij az 1987-es irodalmi évről (1987) **207**
Borisz Kagarlickij a „szamizdat"-ról (1983) **208**
Formalitás nélkül az információs csoportokról (1987) **214**
Adriano Guerra: Átugorható-e két ugrással egy szakadék? (1987) **217**
„Moszkva — milyen sokat jelent e szó . . ." — hangfelvétel a „Pamjaty" egyesület egyik estjéről (1985) **219**
Susanne Dubois: A „Pamjaty" avagy orosz lelkek a peresztrojka ellen (1987) **227**
Vjacseszlav Zvjagin: A „Cion bölcseinek jegyzőkönyve" történetéből (1987) **231**
A „Pamjaty" egyesületről az osztrák televízió (1988) **233**
Jurij Szergejev felszólalása az Írószövetség vezetőségi ülésén (1987) **237**
Jurij Bondarev—Vaszilij Belov—Valentyin Raszputyin: „Könnyű-e fiatalnak lenni?" (1987) **239**
Interjú Juris Podnieksszel (1987) **240**

III. „PLUSZ LEONYID ILJÍCS!"

Anatolij Druzenko: „Plusz Leonyid Iljics!" (1988) **245**
Danyiil Granyin a „brezsnyevcsiná"-ról (1987) **245**
Visszakapják eredeti nevüket a Brezsnyevről elnevezett helyek (1988) **246**
Lev Kolodnij: Szervusz, Cserjomuski! (1988) **247**
A kommunizmus építőjének erkölcsi kódexe (1961) **249**
Olvasói levél az *Ogonyok*nak (1988) **250**
A megnövekedett bűnözésről a *Pravda* (1988) **251**
Roj Medvegyev: Galina Brezsnyeva briliánsai (1988) **252**
Brezsnyev utolsó évei — Mihail Gorbacsovnak a forradalom 70. évfordulóján mondott ünnepi beszédéből (1987) ... **255**
Szovjet segítségnyújtás kabuli kérésre (1979) **257**
Mihail Gorbacsov nyilatkozata az afganisztáni kivonulásról (1988) **258**
Alekszandr Probanov: Afgán kérdések (1988) **260**
Kamil Ikramov: Ütött az óra (1987) **263**
Vlagyimir Szokolov: A hallgatás övezete (1988) **265**
Arkagyij Vakszberg: Egy ügyész sorsa (1987) **270**
A. Novikov—Sz. Raziu—M. Siskin: Tabutéma — Elmegyógyászat a Szovjetunióban (1987) **275**
A. I. Potapov a szovjet elmegyógyászat időszerű kérdéseiről (1987) **279**
Társadalmi ellenőrzés alá veszik a szovjet ideggyógyintézeteket (1988) **280**
Beszélgetés a Humanitárius Együttműködés és az Emberi Jogok Társadalmi Bizottsága elnökével, Fjodor Burlackijjal (1987) **281**
Tűrhetetlen a titkolózás a szovjet rendőri munkában (1988) **283**
Interjú Szofja Kelinával az új büntető törvénykönyvről (1987) **284**
A tüntetések, tömeggyűlések, utcai felvonulások rendezésének szabályozása Moszkvában (1987) **286**
Kivégezni vagy megkegyelmezni? (1987) **288**

IV. „ÁRNYÉKVILÁG"

„Árnyékvilág", „fekete lukak" — Szaharov új fizikai elméletei (1988) 295
Eduard Beltov: A bűnök mindig fájdalmasak (1987) 296
Mark Tolc: Hányan is voltunk akkor? (1987) 298
Olvasói levél az *Ogonyok*nak (1988) 302
Interjú Anatolij Ribakovval (1987) 303
Alekszandr Plahov: Jó lenne élni, élni... (1987) 305
Mihail Kolcov: Gyilkosok a „Leningrádi Központ"-ból (1934) 308
Roj Medvegyev: Sz. M. Kirov meggyilkolása (1971) 310
Írók a Párhuzamos Trockista Központ moszkvai peréről (1937) 318
Feliksz Medvegyev beszélgetése Buharin özvegyével (1987) 321
Részletek a „Jobboldali-trockista Blokk" perének bírósági jegyzőkönyvi kivonatából (1938) 327
Joseph E. Davies: Moszkvai jelentés (1943) 330
Dialógus egy szovjetológussal — Stephen Cohen szovjet diákok kérdéseire válaszol (1988) 333
Alekszandr Jakovlev: Az igazságszolgáltatás és mi (1988) 335
Olvasói levél az Ogonyokból (1988) 341
Arkagyij Vakszberg: Bizonyíték őfelsége — Andrej Visinszkijről (1988) 341
Irina Cservakova: Otthon (1987) 351
David Gaj: Andrej Tupoljev repulőgéptervező börtönéveiről (1987) 355
A. Tahtadzsjan: Vavilov kontinensei (1987) 361
Hol van eltemetve Ny. I. Vavilov? (1988) 365
T. D. Liszenko: Sztálin és a micsurini agrobiológia (1949) 367
Jurij Liszenko levele a Moszkovszkije novosztyi szerkesztőségéhez (1987) 369
Jurij Liszenko levelét kommentálják az olvasók (1988) 371
Pjotr Kapica levelei Lev Landau ügyében Sztálinhoz, Molotovhoz, Berijához (1938) 372
Jurij Poljakov és Alekszandr Kvasa a történelem „fehér foltjairól (1987) 377
Sztálin koporsójának eltávolítása a mauzóleumból (1961) 378
Sztálin megbocsáthatatlan bűnei — Mihail Gorbacsovnak a forradalom 70. évfordulóján mondott ünnepi beszédéből (1987) 379

Szovjet történészek Gorbacsov ünnepi beszédéről (1987) 381
Viktor Kiszeljov: A Sztálin-kultusz okai és következményei (1988) 382
Mihail Satrov: Tovább... Tovább... Tovább! (1988) 385

V. MILYEN ÁTALAKÍTÁSRA VAN SZÜKSÉGÜNK?

Alekszandr Bovin: Az emlékezet tartaléka (1987) 393
Dr. Harald Wessel: Abuladze *Vezeklés* című filmjéről (1987) 394
Jurij Karjakin: Érdemes-e magunk alatt vágni a fát? (Nyílt levél egy rejtőzködőhöz) (1987) 397
Olvasói levél az *Ogonyok*nak (1988) 411
Ahmatova utca Leningrádban (1987) 412
Th. A. Sancton: Képes lesz-e Gorbacsov mozgásba hozni őket? (1987) 413
A két világrendszer békés versenye — Hruscsov előadói beszéde az SZKP XXII. kongresszusán (1961) 417
Vlagyimir Szolouhin: Sztyepanida Ivanovna temetése (1987) 418
Marina Vlady Viszockijról (1987) 422
Interjú Abel Aganbegjannal (1987) 425
Jevgenyij Ambarcumov: A függetlenség — szocializmus (1987) 430
Vaszilij Leontyev a szovjet közgazdaságról (1988) 431
Az amerikai egyetemeken nő az érdeklődés a szovjet szakok iránt (1987) 434
Évfolyamtársai Gorbacsovról (1987) 435
„Jelcin egy Robin Hood volt" — interjú Jegor Jakovlevvel (1987) 439
Gavriil Popov: Milyen átalakításra van szükségünk? (1987) 442
Olvasói levelek Jurij Burtyin cikkére és Burtyin válasza (1987) 446
Vlagyimir Drozd: Lehetséges, hogy megint visszatér az ő idejük (1987) 452
Fjodor Burlackij: Hruscsov — politikai arcképvázlat (1988) 454
Nyikolaj Smeljov: Újabb aggodalmak (1988) 458
Utóhang 472
Életrajzi adatok 475

MOTTÓ

Ismeretlen szerző levele Alekszandr Herzenhez Londonba (1856) Golosza iz Rosszii, 1. rész, London, 1856. 60. old.

A nép életének nagy pillanataiban nagy átalakulások mennek végbe az államban is. Határozatlansággal és félintézkedésekkel ma semmit nem lehet elérni. Ha kezdünk odafigyelni a közvélemény hangjára, egyet fogunk hallani: a glasznoszty* követelését; ha a kéziratos irodalom több-kevesebb sikerrel megírt cikkeit olvassuk, egyet fogunk látni: a glasznoszty követelését. Manapság pedig maguk a tények követelik már, mint a nyilvánvaló baj egyedüli orvosságát.

Nyikolaj Melgunov: Baráti beszélgetés (1856) Golosza iz Roszszii, 2. rész, London, 1856. 23. old.

Miért ne emlékeztessük rá kormányunkat, hogy Gogol, sőt Puskin művei is nemrégiben még veszedelmesnek találtattak, és az olyan szavak ellen, mint ,nép", „szabadság", „szabad szellem" stb. a legszigorúbb intézkedéseket foganatosították. S mit látunk most? Puskin művei megjelennek, Gogol művei megjelennek. még a *Holt lelkek* második része is; az olyan szavakkal pedig, mint „szabadság", „nép", „alkotmány", „szabad szellem", lassacskán már a szakácskönyvekben is találkozunk.

---

* Itt és a továbbiakban meghagytuk a szó eredeti, orosz alakját, hogy a történeti megfelelések egyértelműek legyenek. *(A szerk. megj.)*

Alekszandr Szolzsenyicin nyílt levele az OSZSZK Írószövetségének Titkárságához (1969) Bodalsza tyeljonak sz dubom, Párizs, 1975. 541. old.

Glasznoszty, becsületes és teljes glasznoszty, — ez a feltétele minden társadalom egészségének, a mienkének is. És aki nem akarja, hogy országunkban glasznoszty legyen, az közömbös a haza iránt, az csak a maga javára gondol. Aki nem akarja, hogy hazánkban glasznoszty legyen — az nem akarja megtisztítani a kórtól, csak azt akarja, hogy a kór ne látsszon, és belül emészszen tovább.

Mihail Gorbacsov: Részlet az 1987-es januári KB-plénumon mondott beszédből (1987) Matyeriali Plenuma CK KPSZSZ 27—28 janvarja 1987. g. Politizdat, 1987. 33. old.

Miután a társadalmi légkör egészségesebbé vált, tovább kell fejlesztenünk a glasznosztyot... Nyilvánvalóan itt az ideje, hogy hozzáfogjunk azoknak a jogi intézkedéseknek a kidolgozásához, amelyek garanciát jelentenek a glasznoszty számára. Ezeknek biztosítaniuk kell az állami és társadalmi szervezetek tevékenységének maximális nyitottságát, reális lehetőséget kell teremteniük arra, hogy a dolgozók a társadalmi élet bármely kérdéséről elmondhassák véleményüket.

Fordította: Szilágyi Ákos

I.
AZ IGAZ ÜGY GYŐZEDELMESKEDIK

Borisz Jampolszkij: Moszkvai utca (1965)
— Részlet a regényből —
Znamja, 1988. 2. szám, 46—47. old.;
3. szám, 131—134. old.

Mi is történhetett akkor? Mi zajlott le ama irodaszobában, amely tágas és tiszta volt, akár egy krematóriumi terem, mikor elhangzott a nevem?

— Letartóztatni!

És akkor a fiatal, még egészen zöldfülű hadnagy, aki épp, hogy elvégezte a különleges kiképző iskolát, és nemrégiben nősült meg, egy moszkvai lányt vett feleségül, de aki még saját lakótérrel sem rendelkezett, és együtt lakott felesége szüleivel, sógornőjével és annak gyermekeivel egy kommunális lakás szűk kis szobácskájában, de aki ennek ellenére olyan volt, mintha skatulyából húzták volna ki, vakítóan fehér gallérjával, kölniillatával, nos, akkor ez a fiatal hadnagy félretolta a naplókönyvet, és fiatalos. lendületes írásával, amelynek szépségéért és olvashatóságáért került ebbe a munkakörbe, gyönyörűséggel kitöltötte a szépséges letartóztatási parancsot. A kalligráfiai művészet e legtisztább gyöngyszemét, melyet az osztályvezető látott el nekiiramodó postavonathoz hasonlatos aláírásával, és később egy még magasabb főnökség is jóváhagyott, ott már az aláírás csak néhány kunkorból állt, végül pedig egy olyan magas főnök láttamozott, hogy már ki sem írta a nevét, csak egy kacskaringót kanyarított oda, egy hieroglifát, amely annyit jelentett, hogy „rendben van", szóval ezt a gyöngyszemet belehelyezték a naplóba, és elküldték oda, ahová az ilyesmit küldeni kell.

A letartóztatást megelőző napon aztán megjelent az udvarban a *beállító lakatos.*

— Mi van az öreg kurvával, Fortunatovnával, csinálja még? — igyekszik szóba elegyedni a lakatos a házmesterrel.

— Hát megesik — válaszol tartózkodóan a házmester, Ovidij, aki előző nap kapott Zoja Fortunatovnától fél liter friss denaturált szeszt.

— Hát az a szeszkazán Muzicsuk? — folytatja a lakatos.

— Hullarészeg — feleli felvidulva Ovidij, aki halálosan meg van sértve, hogy Muzicsuk mindent maga iszik meg az utolsó cseppig, még magához sem tér az ember, az meg már viszi is az üvegeket visszaváltani.

— Na és az a pasas? — kérdezi mintegy mellékesen, közömbösen és valahogy távolian elmerengve a lakatos. — Az a torzonborz...

— Melyik pasas? — fordítja el tekintetét Ovidij értetlenül.

— Hát az, aki úgy fennhordja az orrát, a tudós — lép most már közelebb a lakatos, és ugyancsak elfordítja a tekintetét. — Mindig elfelejtem a vezetéknevét, K-val kezdődik.

— Ja az, akkor világos — dönti el, kiről van szó Ovidij —, harmadik napja nem mutatkozik.

— Nem alszik itthon?

— Talán kiküldetésben van? — találgatja Ovidij.

— A lakhelyén nem található — jelentette később a lakatos.

És akkor az alezredes vagy őrnagy, de az is lehet, hogy kapitány, oda se nézve, gondolkodás nélkül, ideiglenesen áthúzta a letartóztatási parancsot, és ez a tollvonás felért a Teremtő egy tollvonásával, a nemlétből az életbe vezetett, közöttük felfoghatatlan, feneketlen mély szakadékkal.

Aztán új kampány indult el, új ellenségekkel, és a tegnapi ellenségek időszerűtlenné váltak, az új struktúrában nem játszottak semmiféle szerepet, teljesen érdektelenek lettek; még a statisztikába sem számítanak be, semmire sem jók, nem jár értük sem kitüntetés, sem előléptetés, sem prémium.

De az is lehet, hogy másképp történt.

— Minden tele van, a gyűjtő is, a tolonc is, meg aztán gépkocsi sincsen.

És akkor az az acélszürke zubbonyos, abban a csak felsőbbrendűek által hordott acélszürke koverkózubbonyban, amely a Chipre kölni illatát árasztotta, mert a belügyi szervek legfelső parancsnoki kara ezzel kölnizte magát, mintegy mellékesen, hanyag eleganciával odavetette:

— Törölni!

És ez a szó, ez a rövid, csattanós szó, a kétszázhúszezer mai orosz szó egyike, sem nem jobb, sem nem rosszabb a többinél, amelynek természetesen megvan a maga története, van gyöke-

re, lehet ragozni, igekötők járulnak hozzá, szavak képezhetők belóle, pontosan így, felszólító módban, ahogy elhangzott ama tágas és tiszta irodaszobában, akár Isten szava, az Ige, másodszor is megajándékozott az élettel.

Fordította: Szilágyi Ákos

David Gaj: Hogyan ért véget az „orvosok pere"? (1988) Moszkovszkije novosztyi, 1988. február 7., 16. old.

1953. január 13-án a TASZSZ közleményt adott ki orvosok egy csoportjának letartóztatásáról. Mint hírül adták, egy terrorista orvoscsoport céljául tűzte ki, hogy ártalmas kezeléssel megrövidítse a szovjet állam aktív vezető személyiségeinek életét. „Az emberbőrbe bújt vadállatok eme bandájának esett áldozatul A. A. Zsdanov és A. Sz. Scserbakov elvtárs." Továbbá: „Megállapítást nyert, hogy a terrorista orvoscsoport minden tagja külföldi hírszerzőszervezetek szolgálatában állt, eladták nekik lelküket és testüket, felbérelt, fizetett ügynökeik voltak. A terrorista csoport tagjainak többségét, — Vovszit, B. Kogant, Feldmant, Grinsteint, Ettingert és másokat —, az amerikai hírszerzés fizette le, és egyik leányvállalata, a *Joint* nemzetközi zsidó burzsoá nacionalista központ szervezte be őket. A terrorista csoport más tagjai — Vinogradov, M. Kogan, Jegorov — az angol hírszerzés régi ügynökei."

A közlemény úgy hatott, mint derült égből a villámcsapás. Az orvostudomány korifeusai, a Kreml kórházának tanácsadói kémek és gyilkosok lennének? Az emberek eleinte nem hitték. Sokan azonban elfogadták, ezért kezdtek kiürülni a rendelőintézetek, a kórházakban a páciensek kereken visszautasították, hogy gyógyszereket vegyenek be. A fehér köpenyek félelmet keltettek.

Mivel kezdődött az orvosok pere? Mi volt az eredete? Jefim Szmirnov, az Orvostudományi Akadémia rendes tagja, a Szocialista Munka Hőse, a háború utáni években a Szovjetunió

egészségügyi minisztere, egyik interjújában így emlékezik vissza:

Röviddel 1953. január 13. előtt vendégségben voltam Sztálinnál. Szocsitól nem messze fekvő dácsájának kertjében sétáltunk, beszélgettünk. Sztálin mutatta a fákat, amelyeken citrom, narancs érett, arról beszélt, hogyan kell gondozni a gyümölcsfákat. Egyszer csak minden átmenet nélkül megkérdezte:

— Szmirnov elvtárs, nem tudja melyik orvos kezelte Dimitrovot és Zsdanovot?

— De tudom — feleltem, és megmondtam a nevét.

— Különös. Ugyanaz az orvos kezelte őket, és mindketten meghaltak...

— Sztálin elvtárs, de hát ezért nem az orvos a hibás...

— Hogyhogy „nem ő a hibás"?

— Utánanéztem Dimitrov kórtörténetének és a kórbonctani jelentésnek. Biztosíthatom, semmit sem lehetett tenni. Mellesleg, tudom, hogy maga Dimitrov ajánlotta Zsdanovnak ezt az orvost. Felkészült és tapintatos embernek, jó szakembernek tartotta.

Sztálin hallgatott. De én éreztem, hogy aligha sikerült meggyőznöm. Ő mindig rendkívül gyanakvó volt, élete végén pedig ez a vonása egyszerűen patologikussá vált.

Jakov Rappoport professzor, akit az orvosper kapcsán tartóztattak le (visszaemlékezéseit a *Druzsba narodov* című folyóirat készül közölni*), így emlékezik arra, amit annak idején Vlagyimir Vinogradov mesélt:

Sztálinnál tett utolsó látogatása alkalmával Vinogradov ugrásszerű romlást fedezett fel páciense állapotában, és feljegyezte a kórtörténetben, hogy szükségesnek tartja az összes tevékenység teljes megszüntetésével járó szigorú kezelést. El kell mondani, hogy Sztálin halála után a Vinogradov által felállított diagnózis teljes mértékben igazolódott. De a „népek vezérének" életében a kiváló orvos politikai naivitása szabadságába került, sőt életével is fizethetett volna érte: előírását ugyanis arra irányuló kísérletnek minősí-

* A folyóirat 1988. évi 4. számában olvasható. *(A szerk. megj.)*

tették, hogy Sztálint mindenfajta aktív tevékenységtől, így természetesen a politikaitól is elszigeteljék . . .

Amikor a Sztálin orvosi felügyeletéért felelős Berija közölte vele Vinogradov döntését, Sztálin leírhatatlanul dühbe gurult, és felkiáltott: „Bilincsbe vele! Bilincsbe!"

A dühkitörés aligha volt véletlen. Nagyon is elképzelhető, hogy Sztálinnak eszébe jutott Lenin betegsége és saját szerepe a forradalom vezetőjének a pártügyektől történő elszigetelésében — az egészségéről való gondoskodás címén. Most pedig úgy alakult a dolog, hogy maga is hasonló helyzetbe került, a teljes nyugalom és mindenfajta tevékenység felfüggesztése mellett éppen az őt kezelő orvos kardoskodott . .

Vinogradov professzort nemsokára letartóztatták.

Az orvosok első, legtekintélyesebb csoportjának letartóztatására 1952 novemberében került sor

Hamarosan felröppent a Kreml-kórház beosztott orvosának, Ligyija Tyimasuknak a neve — kiderült, övé volt a főszerep a „bűnbanda" leleplezésében. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének határozata alapján Lenin-renddel tüntették ki. Azoknak a napoknak az újságjaiban olvashatjuk: „Nemrégen még nem ismertük ezt az asszonyt, mára pedig Ligyija Fedovszjevna Tyimasuk neve a szovjet hazafiság. a magas fokú éberség. a hazánk ellenségeivel szembeni könyörtelen, bátor harc szimbólumává vált. Ő segített lerántani az álarcot az amerikai zsoldban álló bérencekről, a szörnyetegekről, akik a fehér orvosi köpenyt szovjet emberek elpusztítására használták . . .

1952 január közepén letartóztatják a „nép ellenségeinek" feleségeit, gyermekeik ellen hajsza folyik: elbocsátják őket munkahelyeikről. kizárják a pártból, a Komszomolból . . .

Az orvosperért az Államvédelmi Minisztérium különleges nyomozati osztályának főnöke, Rjumin felelt személyesen. Rjumin, ez a velejéig erkölcstelen, cinikus, hatalom- és karrieréhes ember tudatosan meghamisította a nyomozati anyagokat.

. . . Egyre tágult a letartóztatások köre. Rjumin hangos pert, előléptetést, kitüntetéseket látott maga előtt. És akkor meghalt Sztálin. A letartóztatott orvosokkal ezt nem közölték. A ki-

hallgatások folytatódtak, bár talán kevesebb hévvel, mintegy a tehetetlenségi erőtől sodortatva.

Sokak, akik a letartóztatottak gyermekei és rokonai közül szabadlábon voltak, így gondolkodtak: „Most már senki sem segíthet szeretteinknek." Sztálinban a megmentőjüket és a védelmezőjüket látták . .

És eljött az április 3-ról 4-re virradó éjjel. Minden letartóztatott orvost és feleségeiket egyszer csak kivezették a börtönből, kocsiba ültették, és hazavitték őket. Csak most, a külvilágban értesültek az orvosok arról, mit is írtak az újságok róluk, és hogy meghalt Sztálin.

A reggeli újságok közleményt jelentettek meg, amelyben egyebek között ez állt: „A vizsgálat kiderítette, hogy a vádak . . . hamisak, a dokumentált adatok, amelyekre a nyomozók és a munkatársaik támaszkodtak, valótlanok. Megállapítást nyert, hogy a letartóztatottak vallomásait, amelyek állítólag az ellenük felhozott vádakat igazolják, az államvédelmi minisztérium nyomozati osztályának munkatársai megengedhetetlen és a nyomozásra vonatkozó szovjet törvények által legszigorúbban tiltott módszerekkel csikarták ki."

Alább Tyimasuknak, a Lenin-renddel való kitüntetéséről szóló rendelet hatálytalanítása következett. Ő maga viszont még hosszú ideig dolgozott a kórházban, majd nyugdíjba ment. Erről talán azért is szólni kell, mert mindmáig vannak, akik hiszneck a pletykának, sőt terjesztik is, miszerint Tyimasuk az ötvenes évek közepén állítólag gépkocsi-szerencsétlenség során halt meg, intrika áldozata lett. Nem, épségben érte meg az öregkort . . .

Miután visszakapta neve becsületét, visszatért az orvostudomány területén folytatott üdvös munkájához Vovszi, Vinogradov, Kogan, Jegorov, Feldman, Vaszilenko, Grinstein, Zelenyin, Preobrazsenszkij, Popova, Zakuszov, Seresevszkij, Majorov és a többiek. Ami Rjumint illeti, nos, ahogy a kormányközlemény megfogalmazta: „tekintettel tevékenységének különös veszélyességére és az általa elkövetett bűntettek súlyos következményeire, a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának Katonai Kollégiuma Rjumint a legsúlyosabb büntetésre — golyó általi halálra — ítélte." Szigorú büntetést kaptak a volt állam-

védelmi minisztérium további munkatársai is, akiknek közük volt a hamisításokhoz, a hazug vádakhoz.

Így ért véget az orvosok pere.

Fordította: Dandé Krisztián

Nyikolaj Zsuszenyin: Berija — egy bűnös élet epizódjai (1988)
Nyegyelja, 1988. 8. szám, 12. old.

Hány és hány valótlan történet forog közszájon arról, hogyan tartóztatták le Beriját! A sors összehozott Ivan Grigorjevics Zub nyugalmazott vezérőrnaggyal, a letartóztatás egyetlen még életben levő résztvevőjével, aki lehetővé tette, hogy örökre szétoszlassuk az e körül keringő mítoszokat.

— Azon a forró nyári napon a dácsámon voltam — emlékszik vissza a vezérőrnagy. — Váratlanul csengett a telefon, az adjutánsom hívott fel azzal, hogy Nyikolaj Alekszandrovics Bulganyin, a honvédelmi miniszter sürgősen kéret magához. Őszintén szólva meglepett, hogy engem, a moszkvai légvédelmi körzet politikai részlegének parancsnokát maga a miniszter méltat figyelmére. Megérkezem. Látom, a fogadószobában várnak P. Batyickij, A. Bakszov, K. Moszkalenko tábornokok. Ugyancsak itt volt K. Moszkalenko adjutánsa, V. Juferjev is...

Bulganyin először egyeztette a személyi adataimat, az egészségi állapotomról kérdezett, azt tudakolta, hogy bánok a fegyverrel. Végezetül pedig megkérdezte, kész vagyok-e teljesíteni a kormány nagy felelősséget kívánó megbízatását. Szigorúan a szolgálati szabályzatnak megfelelően válaszoltam. A beszélgetés ezzel véget ért.

— Feltételezem, hogy Nyikita Szergejevics Hruscsov, aki még a háború éveiből jól ismerte Moszkalenkót, javasolta őt, Kirill Szemjonovics pedig nyilván azt kívánta, hogy azok legyenek mellette, akiket mint megbízható, kipróbált harcostársait tartott számon. Az egész letartóztatási műveletet a honvédelmi miniszter helyettese, Georgij Konsztantyinovics Zsukov irányította, és maga is a legközvetlenebbül részt vett benne.

— Hogyan jutottak be a Kremlbe, ha azt túlnyomórészt Berija emberei őrizték?

— A Borovickij-kapun át vittek be saját, sötét üvegű gépkocsijaikban Bulganyin és Zsukov. Malenkov fogadószobájában, nehogy gyanút keltsünk, úgy tüntettek fel minket, mint a honvédelmi miniszter kísérőit, akik a tanácskozásra jöttek...

— Hogyan alakultak az események a továbbiakban?

— A tanácskozás szünetében bejöttek hozzánk a szobába Bulganyin és Hruscsov, és elmagyarázták a feladatot. Többek között elmondták, hogy a tanácskozóterembe a megbeszélt jelre — a csöngetésre — kell bejönnünk. Amikor a csengő megszólalt, háromfelől, három ajtón át, kettesével, kezünkben pisztollyal léptünk a terembe. Egyik-másik elvtárs ijedten emelkedett fel karszékéből. Mint kiderült, távolról sem mindenki volt beavatva a várható fejleményekbe. Ami a továbbiakat illeti, minden egyszerű volt. Malenkov röviden előadta a dolog lényegét, és mindjárt ott, előttünk szavazásra tette föl a kérdést: „Ki van Berija letartóztatása mellett?" Mindenki felemelte a kezét. Georgij Konsztantyinovics odalépett a még mindig mozdulatlanul helyén ülő Berijához, és így szólt: „Kezeket fel. Le van tartóztatva."

Fel voltunk készülve a legkiszámíthatatlanabb húzásokra Berija részéről, de bármily különös, semmi ilyesmire nem került sor. Berija akkor még valószínűleg nem fogta fel a történtek teljes komolyságát. Ezt követően a letartóztatásban részt vett hat tiszt kíséretében átvittük őt az egyik szobába. Itt Zsukov megvált tőlünk, és ettől kezdve a művelet további végrehajtásának teljes felelőssége a moszkvai katonai körzet parancsnokára, Moszkalenkó tábornokra hárult. Ebben a szobában kellett ülnünk mindaddig, amíg nem váltották le a Kreml őrszemélyzetét. És csak amikor intézkedtek Berijának további tartózkodási helyére való titkos átszállításáról, másnap reggel négy óra körül indultunk útnak.

— Hogyan viselkedett ez idő alatt Berija?

— Megpróbálta elterelni a figyelmünket, gyöngíteni az éberségünket, hogy bármi áron megkaparintsa a telefont, és kapcsolatba lépjen valamelyik emberével. De mi résen voltunk.

— Az utolsó kérdés: ön is azok között volt, akik a továbbiak-

ban felelősséggel tartoztak Berijáért, — egészen a bírósági tárgyalásig. Hogyan viselkedett az előzetes letartóztatás során?

— Semmit nem ismert be. Aztán bejelentette, hogy éhségsztrájkba kezd, amit tizenegy napon át folytatott. Nem kevés fáradságunkba került, hogy ez a csirkefogó „kihúzza" a bírósági tárgyalásig, ahol aztán felelnie kellett gonosztetteiért...

Berija, mint már volt róla szó, tisztában volt a tanúk és bizonyítékok értékével, és ezért mindent elkövetett, hogy lehetőleg minél kevesebb maradjon belőlük. S mégis, a nyomozás során sikerült kideríteni, hogy Berija még 1919-ben, bakui tartózkodása során az angol felderítőszolgálat ellenőrzése alatt működő ellenforradalmi musszavatista kormány elhárító ügynökei közé lépett Azerbajdzsánban. 1920-ban pedig, grúziai tartózkodása alatt a grúz mensevik kormány titkosszolgálatával működött együtt.

Tudott-e minderről Sztálin? Ez az a gondolat, ami nem hagy nyugodni.

A bírósági tárgyalásra 1953. december 18—23. között került sor. Berijával együtt még hat bűntársa került a vádlottak padjára. A Szovjetunió Legfelső Bíróságának Különleges Bírói Hivatala ítélkezett fölöttük. Különleges tárgyalás volt ez. Ennek megfelelően külön beszélgetés tárgya lehetne, annál is inkább, mert zárt ajtók mögött folyt le.

És eljött a leszámolás órája.

„A Szovjetunió Legfelső Bíróságának Különleges Bírói Hivatala a következő ítéletet hozta: L. Beriját, V. Merkulovot, V. Gyekanozovot, B. Kobulovot, Sz. Goglidzét, P. Mesikot, L. Vlodzimirszkijt a legfőbb büntetésre — golyó általi halálra — ítéli, teljes vagyonelkobzással, s megfosztja őket minden katonai rendfokozatuktól és kitüntetésüktől. Az ítélet végleges, fellebbezésnek helye nincs."

Aznap, december 23-án az ítéletet végrehajtották.

...Rövid beszélgetés Olga Andrejevna Batyickajával:

— Az ön férjét bízták meg ennek az igazságos ítéletnek a végrehajtásával. Nem beszélt-e róla, hogyan fogadta Berija a halált?

— Azt mondta, hogy térden csúszva kegyelemért könyörgött. A férjemet ez sértette. Mennyi visszataszító, aljas, galád

tettet követett el, — és nem volt benne annyi bátorság, hogy szótlanul fogadja a megérdemelt büntetést.

Végezetül átadom a szót Vlagyimir Fjodorovics Tolubko tüzérségi főmarsallnak, a Szovjetunió Legfelső Tanácsa küldöttének:

— Szerintem Berija gonosztetteinek gyökereit nemcsak és nem annyira benne magában, mint inkább Sztálin személyiségében kell keresni. Éppen a kultusz, a lenini normáktól való eltávolodás hozta létre a Berija-jelenséget. Berija értett hozzá, hogy Sztálin rejtett kívánságait kitalálja, értett hozzá, miként használja ki önzése és saját felemelkedése érdekében urának gyöngeségeit.

Ezrek és ezrek ártatlanul kiontott vére mindenekelőtt Sztálin és olyan cinkostársai lelkiismeretét terhelik, mint Jezsov és Berija. A történelem soha nem fogja ezt megbocsátani nekik...

Fordította: Szilágyi Ákos

Roj Medvegyev: Az SZKP XX. kongresszusa (1965) Polityicseszkij dnevnyik (szamizdat folyóirat) 1965. április, 7. szám.

Ny. Sz. Hruscsovnak az SZKP XX. kongresszusa zárt ülésen elmondott beszéde teljesen váratlanul érte a kongresszus küldötteit. A napirendi pontok között semmi ilyesmi nem szerepelt. A kongresszus gyakorlatilag már véget ért, megválasztották az új Központi Bizottságot (mellesleg az új összetételű KB-ban Hruscsov pozíciója nagyon megerősödött). Éppen az új KB plénumának első ülésén fogadták el Hruscsov javaslatára azt a határozatot, hogy a XX. kongresszuson még egy, zárt ülést tartanak. A küldötteket, akik már utazáshoz készülődtek, összehívták a Kremlben, ahol Hruscsov megtartotta híres, többórás beszédét.

A beszéd rövid kivonata már másnap megjelent az angol polgári sajtóban. Pár nappal később pedig a beszéd teljes szövegét közreadták. Az Egyesült Államok külügyminisztériuma

hamarosan terjeszteni kezdte a világ országaiban Hruscsov beszédét, amelyet Moszkvában hivatalosan nem cáfoltak meg. Nagyon sok kommunista párton zavarodottság és fejvesztettség lett úrrá. A kommunistákat felháborították Sztálin bűntettei, és 1956-ban számos országban tömeges méreteket öltött a munkások, tisztviselők, főként pedig az értelmiségiek kilépése a kommunista pártokból. Hruscsov leleplezéseit széles körben felhasználta a szovjetellenes propaganda. Sztálin mellett a szocialisták, többek között a baloldali szocialisták élesen kritizálták Hruscsovot is. Mint az olaszországi baloldali szocialisták vezetője, Pietro Nenni írta: „... elkedvetlenítő és csalódást keltő, hogy a kongresszuson a forradalom fejlődésének kritikai elemzését helyettesítették Sztálin úgynevezett mítoszának leleplezésével, s közben a tegnapi bálvány fölötti posztumusz ítélkezés kedvéért feláldozták azoknak az objektív és elvi jelentőségű okoknak az elemzését, amelyek a demokratikus centralizmustól a bürokratikus centralizmushoz, a kollektív vezetéstől egyszemélyi vezetéshez, a néptömegek és a forradalom alkotó erőinek magasztalásától egyetlen személy kultuszához vezettek, mindahhoz, ami nem azoknak aktív részvétele nélkül jött létre, akik az SZKP moszkvai kongresszusán jelen voltak ... A személyi kultusz megtagadása kellő történelmi megalapozás nélkül történt, annak a szerepnek a rovására, amelyet egy politikai kongresszusnak játszania kell, s mely az előrehaladással kapcsolatos problémák kidolgozásában rejlik, s legkevésbé sem abban, hogy „üres szalmacséplés" folyjék, mint mindig, amikor valakinek emlékművet emelnek, vagy pedig ledöntik azt."

A XX. kongresszuson elhangzott leleplezések több szocialista országban is erősen meggyengítették a kormányzó csoportokat (Rákosiét Magyarországon, Berutét Lengyelországban, Cservenkovét Bulgáriában). Bizonyos mértékben éppen a XX. kongresszus volt az, amely megkönnyítve egy időre az antikommunista propagandát, frontáttörést eredményezett Magyarországon, ami végül is a fegyveres beavatkozás szükségességéhez vezetett.

Fegyveres erőt kellett alkalmazni Grúziában is. Itt még február utolsó napjaiban terjedtek el a hírek Hruscsov beszédéről. A Sztálint övező rajongás Grúziában halála után sem csök-

kent, sőt, bizonyos körökben még növekedett is. Ezért döntöttek úgy, hogy Sztálin halálának harmadik évfordulójáról különösen ünnepélyes külsőségek között emlékeznek meg. 1956. március 5-én a Sztálin-emlékműnél hatalmas tömeggyűlés volt. De ezt egy városba vezényelt orosz katonai csapattest szétkergette. Később a városban tömegtüntetésre és a Lenin téren tömeggyűlésre került sor. A felizgatott fiatalok megpróbálták megszállni a Központi Távirda és a városi pártbizottság épületét. Egyes állítások szerint a távíróhivatal őrszemélyzetére több lövést is leadtak. A katonaság tüzet nyitott a tüntető tömegre, a városba tankokat vezényeltek. A halottak számát 200-300 főre teszik, a sebesültek száma ismeretlen, mert a lakosság elrejtette őket. Természetesen, semmivel sem igazolható, hogy hazánkban sortüzet zúdítsanak tüntetőkre, még ha nacionalista és konzervatív tüntetésről van is szó, mint ebben az esetben. Számos más lehetőség van tüntetések feloszlatására, ha már erre mindenképp szükség van (adott esetben még a könnygáz bevetése is sokkal humánusabb lett volna). Csakhogy a mi rendőrségünknek semmiféle tapasztalata nincs arról, hogyan lehet „közvetett" eszközökkel megfékezni egy tömeges rendbontást.

Egyes elvtársak a kommunista világmozgalmat ért károkra, a beszéd felszínes elemzésére stb. hivatkozva még ma is azon a véleményen vannak, hogy Hruscsov beszéde a XX. kongresszuson túl korai volt, hogy előbb alaposan elemezni kellett volna a Sztálin személyi kultuszához és törvénytelenségeihez vezető okokat és körülményeket, hogy előbb a kommunista mozgalom frontjának leggyengébb szakaszait meg kellett volna erősíteni, stb. Csakhogy eközben nem veszik figyelembe a KB-ban kialakult helyzetet, sem pedig az 1956-os esztendő körülményeit. Egy ilyen beszéd alapos és hosszadalmas előkészítése, minden érv — pro és kontra — gondos mérlegelése akkoriban teljességgel lehetetlen volt. Ha a KB akkori tagjai előre láthatták volna Hruscsov kezdeményezésének összes következményeit, lehetséges, hogy nem is támogatták volna őt. Itt éppen a váratlanságra volt szükség, egy elméleti szempontból talán nem túlságosan előkészített, ám gyors csapásra. A dolog elhúzása lehetővé tette volna mindazok összefogását, akik ellenezték Sztálin leleplezését, és akkor a XX. kongresszus meg-

hiúsult volna. Bármilyen célokat is követett maga Ny. Sz. Hruscsov, mikor beszédét megtartotta, ez a beszéd az utódok emlékezetében úgy marad meg, mint Hruscsov legnagyobb érdeme, mi több, olyan érdeme, amely vitathatatlanul személy szerint őt illeti meg. És a XXII. kongresszuson elhangzott felszólalásokkal együtt, mely megerősítette a XX. kongresszus irányvonalát, Hruscsovnak ez az érdeme nagyobb súllyal fog latba csni a történelem mérlegén, s ebben biztosak vagyunk, mint komoly hibái és egy sor esetben bűnei.

Fordította: Szilágyi Ákos

Beszélgetés Vlagyimir Dugyincevvel (1988)
Új Tükör, 1988. 5. szám, 42. old.

— Az ön nevét nem most emlegetik először. Az ötvenes évek közepén *Nem csak kenyérrel él az ember* című regénye óriási vihart — mondhatnánk így is, botrányt — kavart, és aztán Vlagyimir Dugyincevről egészen 1979-ig — amikor végre könyv alakban is megjelent a regénye — semmit sem hallottunk. Hogy is volt, mi történt?

— A *Novij mir* 1956/8—9—10-es számában jelent meg a regény. Kis és nagy lapok különböző rangú és rendű kritikusai lelkesen méltatták. Aztán . . .

— Aztán a regény botránykő lett. Egy feltalálóról szól (mi úgy mondjuk, Kovács András magyar rendező hasonló témájú filmje után: egy „nehéz emberről), aki magányosan küzd találmányáért, de a bürokrácia visszaveti a megvalósítását. A feltalálót meghurcolják, bebörtönzik, ötletét ellopják. Végül a feltaláló győz, és nyolc év késéssel megvalósul a gép. Ugyanazok ünneplik, akik megkísérelték széttaposni. Máig sem értem, miért lett olyan hányatott sorsa a könyvnek . . .

— Az írószövetség 1956 telén vitát rendezett. Telis-tele volt a nagyterem az Írók Házában, lelkes fiatalok foglaltak helyet a galérián. Egymás után kértek szót a kiváló írók: Vszevolod Iva-

nov, Tyendrjakov, Szergej Mihalkov és mások. Mind azt mondták: a huszadik pártkongresszus szellemében született a mű. Aztán Pausztovszkij kért szót. Fényes és tiszta szellemű ember volt. Azt mondta: végre egy mű, amely megmutatja, hogyan öli meg a bürokratikus hivatali szervezet az alkotó szellemet... A galérián ülő fiatalok tapsoltak, és a lábukkal doboltak... És Szimonov, aki a *Novij mir* főszerkesztőjeként közölte a regényt, s akkor a díszelnökségben mellettem ült, meglökött a térdével, és a fülembe súgta: Vlagyimir, végünk, mindennek vége... A jól öltözött, elegáns vendégek, akik az első sorban foglaltak helyet, és mindaddig csendesen figyeltek, egyetlen szót sem jegyezve, most hirtelen elővették az írószerszámukat, s az aranyhegyű tollak sercegve szántották a papírt.

— De hiszen Pausztovszkij jót akart...

— Persze. Csak nem konyított a politikához. Tudja-e, mi a medvebarátság? Krilovnak van egy állatmeséje: a mackó észrevette, hogy barátját, az alvó remetét szúnyog csipkedi. Jó barátja volt a lomposnak a remete, és meg akarta védeni a vérszopótól. Jó nagyot sózott hát a szúnyogra — és agyonütötte a remetét. Ezt hívjuk mi, oroszok medveszolgálatnak. Hát ilyen szolgálatot tett nekem Pausztovszkij. Amit ő akkor mondott, azt ma, a peresztrojka idején bárki elmondhatja. Akkor botorság volt ilyeneket mondani. A felszólalásnak szörnyű következményei lettek.

— Milyen következmények?

— Két és fél millió példányban már kinyomtatták a *Nem csak kenyérrel él az ember* című regényt. De bezúzták. Engem minden elképzelhető szervezetből kizártak. A regényt ugyanazok az újságok, amelyek korábban dicsérték, ezek után kártevésnek bélyegezték. Szimonovnak pedig, akit leváltottak a közlésért a fószerkesztői posztról, azt „tanácsolták", vonuljon önkéntes száműzetésbe, Taskentbe. Nem tehetett mást.

— Ön hogy vészelte át a nehéz éveket? Úgy hallottam, „négerben", más nevén végzett lektorálásokból élt.

— Rettenetesen szegények voltunk. Négy gyereket neveltem fel, és munkám alig akadt. De hát fantasztikus tapasztalatokat szereztem. Az emberi szolidaritásról, az olvasók ragaszkodásáról is, a bürokratikus szervezet működéséről is.

— Nem felejtették el az olvasók ennyi idő alatt?

— Váratlan adományok érkeztek. A GUM áruházból tízkilós csomag érkezett egyszer újévre, máig sem tudom, ki küldte. Vagy felemeltem a terítőt, és alatta egy takarékbetétkönyv lapult. Nem sejtem, melyik vendégem hagyta ott. De volt egy másik „haszna" is ezeknek az éveknek. További tapasztalatot szerezte arról, hogyan működik az a rettenetes apparátus, amelyet már szelíden jellemeztem első regényemben. Figyeltem és feljegyeztem a bürokraták tipikus kifejezéseit, szófordulatait, tanulmányozhattam saját bőrömön azt a szörnyűséges döntési mechanizmust, amely most majd „peresztrojka", azaz átépítés alá kerül.

Olga Ivinszkaja: „Emberesdi" (1978)
V plenu vremenyi — godi sz Boriszom Paszternakom, Fayard, 1978. 271—281. old.*

Visszakanyarodok az ötvennyolvas esztendő októberének egyik péntekére, harmincegyedikére, amikor is tetőfokára hágott a regény regénye. Az események egyidejűleg több „pódiumon" bontakoztak ki — a Filmművészek Klubjában (a *Dom Kinó*ban), a KB-ban, Peregyelkinóban, gépkocsikban... Képtelenség egyszerre követni az egészet... Lássuk legelébb a Filmművészek Klubját.

Azon a napon a Vorovszkij utcában, a Filmművészek Klubjában tartották a moszkvai írók közgyűlését. Célja: az összes moszkvai író nevével lebélyegezni a 27-i keltezésű határozatot Borisz Leonyidovicsnak (a továbbiakban: B. L. — *a ford megj.)* a Szovjet Írószövetségből történő kizárásáról.

Ezen kívül (s ez a legfontosabb), valahol odafönn rájöttek, B. L. számára elképzelhetetlen, hogy távozzék hazájából, ezért úgy határoztak, hogy „még egyet húznak a csavarokon" — megfosztják szovjet állampolgárságától. Így aztán a soros szavazógépezet beindításához összekürtölték a népet a Filmművészek Klubjában.

---

* Olga Ivinszkaja — Borisz Paszternak kései nagy szerelme és élettársa volt. Róla mintázta *Zsivágó doktor* című regényében Lára alakját. *(A szerk. megj.)*

Érthető módon sem B. L., sem én nem mentünk el a gyűlésre. De jelen voltak azon olyanok, akik feljegyezték a gyűlés menetét, és elküldték nekünk feljegyzéseiket.*

Szergej Szergejevics Szmirnov elnököl — mondják, rendes ember, abban az értelemben, hogy önmagától nem megy bele egy előre eltervezett aljasságba, mindazonáltal ha felülről parancs jön, végrehajtja Azzal kezdte, hogy nyilvánosságra hozta írók egy csoportjának levelét, akik helyeselték Paszternak kizárását a Szovjet Írók Szövetségéből, és további, még szigorúbb büntetést követeltek.

Sz. Sz. Szmirnov: ... Az a helyzet, hogy a Paszternak viselkedésén felháborodott moszkvai írók egy csoportja összeállított egy levelet, melyet a sajtóban szándékoztak közzétenni, és amelyet nagyszámú moszkvai író látott el kézjegyével (felolvassa a névsort). ... Felmerült azonban egy gondolat: vajon a levelet miért csak a moszkvai literátorok egy csoportja írja alá, a moszkvai szervezet egésze talán nem akarja kifejezésre juttatni a véleményét? (...)

Szombaton az Irodalmi Főiskola hallgatói plakátokkal a kezükben az Írószövetség elé vonultak: „Júdás, kifelé a Szovjetunióból!" Hétfőn, október 27-én megtartották a Szovjet Írószövetség választmányi elnökségének, az Oroszországi Föderáció Írószövetsége Szervezőbizottsága Irodájának, az Írószövetség moszkvai tagozata választmányi elnökségének ülését. Paszternakot is meghívták, de nem jelent meg, bár beutazott Peregyelkinóból Moszkvába. Ehelyett levelet küldött. (...)

A gyűlölettel és dühvel eltelt rejtőzködő ellenség negyven éven át élt közöttünk, és mi megosztottuk vele kenyerünket.** Szerintem jobb lett volna, ha nyílt ellenségeink sorába áll, és már csak azután tüntetik ki..

K. L. Zelinszkij (papír nélkül): Figyelmesen, ceruzával a ke-

---

* Azt mesélték nekem, hogy külföldön megjelent a gyűlés jegyzőkönyve, melynek eredete és az itt felidézetteknek való megfelelése nem ismertek számomra.

** Amikor eme üldözési kampány idején a költőnek felhánytorgatták a kenyeret és a szalonnát, melyet eszik, Borja egyszer azt mondta nekem: Vajon ezek nem emlékeznek a közmondásra: „Kenyeret, sót edd, de az igazságot ne feledd".

zemben olvastam el a *Doktor Zsivágó*-t. És úgy éreztem magamat, mint akit leköptek. Vallásos irományok tömkelege. Paszternakot mint művészt, mint költőt értékeltem... Nyugaton Paszternak neve a hidegháború szinonímájává lett. Paszternak képét a címoldalakon közlik egy másik árulóéval, Csankaj-sekével együtt. Az irodalmi Nobel-díj odaítélése Paszternaknak — irodalmi atombomba. A szovjet kormány arculcsapása.

Nápolyban rendezték meg huszonhárom ország négyszáz írójának összejövetelét. Senki sem ejtette ki Paszternak nevét, mivel ez ugyanolyan, mint illetlen hangot hallatni társaságban... A környezete a hibás. Az teremtette meg személyének kultuszát. Annak idején a Paszternakról írott kritikámért *(Költészet — a korszerűség érzése)* V. V. Ivanov többé nem fogott kezet velem.

Azt kell mondanunk Paszternaknak: menj, kapd meg ott a magad harminc ezüst tallérját! Nincs rád szükségünk ma itt, mi pedig azt a világot fogjuk építeni, melynek életünket szenteltük!

V. Geraszimova: Én, mint volt komszomolista, nem tudom megbocsátani doktor Zsivágónak azt a jelenetet, amikor az ellenség helyett a fába lő. Ez nem Zsivágó, hanem egy Mjortvágó.* Az értelmiség krémje nem ő, hanem Makarenko, Tyimirjazev . .

V. Percov: A méltatlankodás nem ült el, bár már egy hét telt el. Paszternak *Tézisei*-ben egy dolog döbbentett meg. Enyhítő körülménynek tekinti azt, hogy a *Doktor Zsivágó*-ját Dugyincev regényével egy időben írta. De hát ez két teljesen különböző dolog!

Még Majakovszkij társaságában találkoztam Paszternakkal, én nem tömjéneztem őt, de arra sem gondoltam, hogy aljasságra vetemedhet...

A különösen inyenc fiatalokon kívül Paszternakot senki sem olvassa. Paszternak individualista. Paszternak költői hitvallása úgy jellemezhető, mint „nyolcvanezer kilométer a saját köldökunk körül..." Fiatal éveimben közölték egy cikkemet Paszter-

---

* Szójáték: a „Zsivágó" beszélő név, tövében a „zsivoj" — „élő" szó van elrejtve. A felszólaló ezzel szemben a „mjortvij" — „halott", „holt" szótőből képez nevet. *(A szerk megj.)*

nakról *(Kitalált alak)*, amivel magamra vontam Aszejev, Sklovszkij haragját...

Alávaló alak. Életrajzát Paszternak Párizsban jelentette meg. Annál ocsmányabbat, mint amit Majakovszkijról írt, nem ismerek.*

Paszternak levelet írt Sztálinnak, melyben megköszöni a jelzőt, melyet Sztálin adott Majakovszkijnak: „Korunk legjobb, legtehetségesebb költője..."

Mit tegyünk Paszternak úrral? Úgy vélem, Szemicsasztnij elvtársnak igaza van. Ő független a mi társadalmunktól, de nem független „attól" a másiktól. Hát akkor menjen is oda! Nekem és sok elvtársamnak még elképzelni is nehéz, hogy ilyen emberek éljenek az írófaluban. (Peregyelkinóban — a szerk. megj.) Nem tudom elképzelni, hogy Paszternak szomszédságában maradjak. Nem szabad megengedni, hogy ő is szerepeljen a Szovjetunió következő népszámlálási jegyzékeiben.

Későn közöltük a *Novij mir* szerkesztőségének levelét Paszternakhoz. Máskülönben számunkra előnyösebb helyzetből kezdhettünk volna tárgyalni a burzsoá világgal. Erre a mulasztásra emlékeznünk kell. Dolgozzunk igazán jól...

A. Bezimenszkij: Ma végére értünk a Paszternakkal folyó hosszú vitának. Még harminczegyben a proletárírók egy csoportja összecsapott Buharinnal, aki azt mondta, hogy Paszternakhoz kell igazodni. Most Paszternak, gyalázatos regényével és magatartásával, kívül helyezte magát a szovjet irodalmon és a szovjet társadalmon. (A továbbiakban teli szájjal, agybafőbe dicséri Szemicsasztnij felszólalását.)

Paszternak belső emigráns, és ha már valóban emigránssá vált, jó lenne, ha mielőbb eltakarodna már a maga kapitalista paradicsomába. Meggyőződésem, hogy sem társadalmunk, sem kormányunk semmilyen akadályt nem gördítene az útjába, ellenkezőleg, úgy vélnék, hogy távozása közösségünkből felfrissítené a levegőt. A gazt ki kell gyomlálni a mezőről!

Sz. Antonov: A díjjal járó pénzösszeg negyven-ötvenezer dollár. Nobel forogna a sírjában, ha megtudná, hová ment a pénze... És nagyon szomorú, hogy 1958-ban a piszkos, szovjetelle-

---

* Hát nem különös, hogy egy ilyen „ocsmányságot" kilenc évre rá a *Novij mir* közölt? (1961. 1. sz.)

nes munkához Jancsi bohócnak Paszternak személyét választották. A határozatot, melyet Paszternaknak a Szovjet Írószövetségből történő kizárásáról hoztunk, túl későn hoztuk... Ennek már egy éve meg kellett volna történnie...

B. Szluckij: A költőnek népe, nem pedig annak ellensége elismerésére kell törekednie. A költőnek hazai földön kell dicsőséget keresnie, nem pedig a tengerentúli nagybácsinál. A svéd Akadémia csak a gyűlöletes poltavai csata és a még gyűlöletesebb októberi forradalom alapján ismer minket. A díjat Paszternaknak gyűlöletüktől vezérelve ítélték oda. Paszternak a Nobeldíjat a kommunizmus ellen kapta meg.

G. Nyikolajeva: Azokhoz tartozom, akik fogékonyak voltak Paszternak alkotásainak egyes oldalai iránt — a természetről, Leninről —, szerették azokat. Úgy gondoltam, hogy Paszternak új utat talál majd. De Paszternak története egy árulás története... A *Doktor Zsivágó* a nép leköpése... Melengettem magamban a reményt, hogy lesz bátorsága beismerni hibáit... A *Novij mir*-es elvtársak levele túlontúl szelíd... És csatlakozom ahhoz, hogy ennek az embernek nincs helye szovjet földön...

V. Szolouhin (sokat idézi kívülről Paszternakot, elemzi a verseit és levonja a következtetéseket): Ha jól a sorok mélyére nézünk, az derül ki, hogy az igazi költőnek ellenzékbe kell vonulnia a társadalommal szemben, amelyben él! Ez az, amiért a *Doktor Zsivágó* sem kivétel Paszternak alkotói életrajzában. Itt minden törvényszerű... mindez az individualizmus tudatos hirdetése, mely egy belső emigránshoz méltó... Ez a könyv egészében a kommunizmus elleni hidegháború eszköze.

Amikor pártunk Jugoszlávia revizionista politikáját bírálta, a bölcs Mao Ce-tung* azt mondta, hogy az amerikaiaknak csak addig van szüksége rájuk, amíg a táborunkon belül maradnak. Paszternakra „ott" addig lesz szükség, amíg nálunk van. Amikor viszont igazi emigráns lesz, ott már nem kell majd, és hamarosan megfeledkeznek róla. Semmi érdekeset sem tud majd mondani nekik, és egy hónap múlva kihajítják, mint egy üres tojás-

---

* Érdemes lenne megkérdezni Vlagyimir Alekszejevicset, nem változott-e meg azóta velemenye Mao Ce-tung bölcsességét illetően.

héjat, mint egy kifacsart citromot. Ez lesz a legsúlyosabb büntetés azért az árulásért, amelyet elkövetett.

Sz. Baruzgyin: Elvtársak, holnap lesz egy hete, hogy népünk tudomást szerzett Paszternak ügyéről... A nép nem ismerte Paszternakot mint írót, megismerte mint árulót... Íme, a legszégyenletesebb Paszternakban (idézi Paszternak levelét: „A megtiszteltetés, amelyben részesítettek engem, mint a mai Oroszországban élő, következésképpen szovjet írót...”). Kell-e ennél még több ezek után? Van egy jó orosz közmondás: kutyából nem lesz szalonna! Úgy vélem, a leghelyesebb, ha Paszternak minél előbb kitakarodik országunkból *(taps).*

Sz. Szmirnov: Javaslat érkezett, hogy rekesszük be a vitát. A következő elvtársak kívántak még hozzászólni: Je. Dolmatovszkij, Sz. Vasziljev, M. Lukonyin, G. Szerebrjakova, P. Bogdanov, P. Arszkij, P. Luknyickij, Sz. Szorin, V. Inber, N. Amegova, V. Dugyincev, R. Azarh, D. Kugultyinov (a felsőbb éves hallgatók nevében).

V. Szolouhin: Javaslom, hogy adják meg a szót Dugyincevnek, mivel Paszternak levelében egyenlőségjelet tesz a saját regénye és Dugyincev műve között.

Sz. Szmirnov (nem tartja ezt demokratikusnak, és szavazásra bocsátja. A többség a vita végleges berekesztése mellett szavaz).

(Felolvassák a határozattervezetet)

1. sz. polgártársnő (ez Vera Inber költőnő): Javaslom, kérvényezzük a szovjet kormánynál, hogy fossza meg Paszternakot szovjet állampolgárságától.

2. sz. polgártársnő: A „száműzetés” szó helyett (a határozattervezetben) javaslom az „emigráns” szót, mivel a „száműzött” sajnálatot ébreszt, Paszternak pedig nem méltó erre.

1. sz. polgártárs: Paszternakot nem lehet kozmopolitának nevezni. Széplélek és dekadens — ez kevés, gyenge és szépelgő.

(A határozatot egyhangúlag elfogadják)

A *Lityeraturnaja Gazetá*-ban az ülés határozatát a *Moszkvai írók szava* címmel közölték:

„... B. Paszternak *literátor* (kiemelés tőlem — O. I.) magatartása... Önimádó széplélek és dekadens... A mindannyiunk számára szent ügy ellensége... Szovjetellenes, rágalmazó regény... Árulás a szovjet irodalommal, a szovjet hazával és minden szovjet emberrel szemben... Piszkos kis gúnyirat...

Odatartotta a kezét a harminc ezüstért... A közgyűlés azzal a kéréssel fordul a kormányhoz, hogy fosszák meg B. Paszternak árulót szovjet állampolgárságától... senki, akinek drága a haladás és a béke eszménye, soha nem nyújt neki kezet, mint olyan embernek, aki elárulta a Hazát és annak népét!"

Ami az „egyhangúlag" megfogalmazást illeti — nos, itt sem olyan sima minden. Nem egy írót nevezhetnék meg, akik nem voltak ugyan elég bátrak ahhoz, hogy megvédjék B. L.-t, de bátorságot találtak magukban ahhoz, hogy a szavazás alatt kimenjenek a teremből a büfébe, a mellékhelyiségbe, az ördögbe, a pokolba, bárhová — csak ne kelljen részt venniük a félművelt irodalmi tintanyalók e gyalázatos intézkedésében.

Jevtusenko abban az időben az Írószövetség Komszomol-szervezetének titkára volt. A gyűlés előtt Szityin pártbizalmival együtt berendelték őt is a moszkvai városi Komszomol-bizottság első titkárához, és hosszasan győzködték, követelték tőle, hogy szólaljon fel. De ő erre nem volt hajlandó.

Ilja Ehrenburg (ahogy ezt B. L.-nek és nekem a titkárnője elmondta) a hajsza napjaiban nem engedte, hogy más vegye fel a telefont, maga ment a készülékhez, és válaszul a különféle gyűlésekre szóló meghívásokra (saját hangján) azt válaszolta: „Ilja Grigorjevics elutazott, egyhamar nem várható". Ez volt az ő tette, és az akkori időkben ez távolról sem volt a legveszélytelenebb.

Szeretném idézni Jurij Zsivágó naplóját. „Emberesdi" volt a címe, és „prózából, versekből és mindenféle másból állt, amit az a tudat sugallt, hogy az emberek fele megszűnt önmaga lenni, és nem lehetett tudni, milyen szerepet is alakít".

Fordította: Dandé Krisztián

„Hallgattam én is ...” — Mark Liszjanszkij költő és Natalja Ivanova kritikus levélváltása egy vers ürügyén (1987)
Druzsba narodov, 1987. 12. szám, 259—266. old.

A *Druzsba narodov* szerkesztőségének

Tisztelt Szerkesztő elvtárs!

A *Druzsba narodov* ez évi ötödik számában jelent meg N. Ivanova *Könnyű-e ...?* című írása, amelyben többek között a *Novij mir* múlt évi 11. számában megjelent *Hallgattam én is* című versemet is bírálat éri. Úgy gondolom, elvi kérdésről van szó. Kérem, tegye lehetővé, hogy lapja hasábjain válaszoljak levelemmel N. Ivanovának.

Natalja Boriszova!

Csak most jutott el hozzám *Könnyű-e ...?* címmel közölt írása a *Druzsba narodov* folyóiratban, ahol Ön egyik versemnek több bekezdést szentel. Erre a versemre számos visszhang érkezett hozzám. Egy ismert költő azt mondta: „Egészen magamon kívül voltam, hiszen abban a teremben ott voltam én is.” Felhívott telefonon a költő fia, Jevgenyij Boriszovics Paszternak, akivel nem vagyok ismeretségben, s köszönetet mondott a versért. Sem azoknak, akik a verset lehozták, sem annak, aki olvasta, sem nekem magamnak nem jutott eszünkbe, hogy a versben a szerző azonosítja magát Paszternakkal. A versben nem a költői képességek összeméréséről van szó, hanem egy ember lelkiállapotáról, aki látja, hogyan számolnak le a költővel és a költészettel. Úgy éli át ezt, *mintha* övele számolnának le. Lehetséges volna-e *úgy* elolvasni, *azt* belelátni a versbe, ahogy Ön olvasta el és amit Ön látott bele?

Ön nem tudta vagy nem akarta megérteni a vers alapgondolatát. A *Hallgattam én is* — annak a korszaknak a problémája és fájdalma, amikor leszámoltak Paszternakkal. S ez a téma nem most kezdődött. Olyan ragyogó költők, mint Martinov és Szluckij (mindkettőjüket közelről ismerem) Paszternak ellen szólaltak föl a gyűlésen, és életük utolsó napjáig nem tudták megbocsátani ezt maguknak. Mi pedig, akik ott

ültünk abban a teremben, hallgattunk. Hát ilyen helyzetbe hajszoltak bele akkor minket.

A húszsoros versben a „hallgattam" szó ötször fordul elő. Nemcsak én hallgattam. „Hallgattak ablakok, ajtók, falak, hallgatott a meghökkent terem", „a fák is hallgattak búslakodva. Föld és ég. Isten hallgatott." Hogy lehetett ezt nem észrevenni!

Ami pedig Paszternakot illeti, ugyan miféle *önazonosításról* lehet beszélni, ha a versben a „föld lelkiismeretének" nevezem, és ez olvasható róla: „mindannyiunk fölött" állott ő. Lám, Ön ezt is figyelmen kívül hagyta. És — Önt idézem — miért „váltja föl a vezeklést a rezignált szólam — igen, ilyen idők voltak azok"? Még csak híre-hamva sincs itt semmiféle rezignációnak. Ellenkezőleg, élesen és felelősségteljesen cseng:

Ilyen időket éltünk akkor,
Ilyenek voltunk mi magunk.

És még valami. Miből gondolta, hogy ez a vers csak Paszternakról szól? Végtére is a neve nincs leírva benne. Nem lehet, hogy ez a vers az 1937-es esztendőről és más esztendőkről is szól, melyeket átéltünk? Engem 1937-ben ki akartak zárni a pártból, és a barátaim hallgattak. Ez a hallgatás — életem legkeserűbb élménye. Mindmáig nem tudom elfeledni, még ha tisztában vagyok is vele, hogy azokban az időkben bátorság kellett ahhoz, hogy ne hallgasson az ember, de szükség van erre a bátorságra ma is!

Hát ezért van jogom a vezeklésre, ezért írtam a „Hallgattam én is" című verset.

87. július 9.

M. Liszjanszkij

Mark Szamojlovics!

Mikor kézhez kaptam levelét, először csak az Ön verse kapcsán akartam válaszolni rá. Írás közben azonban egy sokkal általánosabb probléma kezdett el foglalkoztatni: az Ön levele arról tanúskodik, hogy kritikus és költő, kritikus és prózaíró kölcsönös kapcsolatában van valami beteges napjainkban.

Csak irigyelni tudom azért a képességéért, hogy azt, amit Ön „vezeklésnek" nevez, össze tudja kapcsolni az ebben az

összefüggésben különös önkímélettel. Nem tagadom, akárcsak egy évvel ezelőtt, most is bámulatba ejt az Ön alapállása, mely a *Hallgattam én is* című vers soraiban, most pedig levelében is kifejezésre jut.

A leszámolást „ők" hajtották végre, sőt, még hozzá is teszi, „akárha velem bántak volna el". Hogyhogy, Ön talán nem is volt jelen abban a teremben? Akadnak manapság irodalmárok, akik úgy idézgetik fel azt, hogy akkor *nem mentek el* erre a gyűlésre, mint az állampolgári dicsőség netovábbját. Csakhogy ezt másképp is lehet értelmezni. „Nem mentem el erre a gyűlésre, betegnek tettettem magam, a feleségem folytatott nehéz beszélgetéseket Voronkovval, a szervezőtitkárral, aki kétszer is telefonált, és azt követelte, hogy legyek jelen. Ahogy már annyiszor, most is „bátran" elrejtőztem. Ma, ha erre gondolok, a szégyen érzése tölt el" (*Znamja*, 1987. 8. szám). Így értékeli ma akkori „távolmaradását" Venjamin Kaverin. Nem nehéz észrevenni, hogy nem büszkélkedik vele.

Bátorkodom megjegyezni, hogy levele egy sor nyilvánvaló ellentmondást tartalmaz. Egyfelől a büszkeség érzésével számol be a költő fiának, E. B. Paszternaknak a telefonjáról, közvetve ezzel is megerősítve, hogy a vers Paszternakról szól, másfelől pedig azt kérdezi tőlem: „Miből gondolta, hogy ez a vers csak Paszternakról szól? Végtére is a neve sincs leírva benne." Egyfelől azt állítja, hogy szó sincs róla, hogy a versben önmagával azonosítja Paszternakot, másfelől a versben ez áll: „akárha velem bántak volna el", a levélben pedig még tovább is fejtegeti ezt: „Engem 1937-ben ki akartak zárni a pártból, és a barátaim hallgattak." Mi ez, ha nem az Ön által átélt gyötrelmeknek Paszternak gyötrelmeihez való hasonlítása? Akit mellesleg nemcsak „ki akartak zárni", hanem ki is zártak az Írószövetségből, és akit az ország és a nép színe előtt szégyenítettek meg. (...)

A saját életéből hozott példák sem változtattak meggyőződésemen, miszerint az Ön szavaiban:

Ilyen időket éltünk akkor,
Ilyenek voltunk mi magunk...

„pontosan az a talán tudattalan szándék fejeződött ki, hogy minden felelősséget rá, a személytelen és személyek fölötti, mindent bekebelező Időre hárítsunk" — saját írásomat idézem. Mikor ezeket a sorokat írtam, nem kételkedtem a vers „szerzőjének őszinte érzéseiben". Most, kézhez véve az Ön levelét — kételkedem. Az is gondolkodóba ejt, hogy vajon magáévá tette-e azoknak az időknek a történelmi leckéjét, amikor ki akarták zárni a pártból, és a barátai hallgattak. Miért hallgatott 1958-ban, amikor már sem börtön, sem Kolima nem fenyegetett? Vagy túl közeli volt még a félelem? „Ez a hallgatás (az Ön barátainak hallgatásáról van szó, 1937-ben) — életem legkeserűbb élménye. Mindmáig nem tudom elfeledni, még ha tisztában vagyok is vele, hogy azokban az időkben bátorság kellett hozzá, hogy ne hallgasson az ember." Így igaz, *ár ellen* úszni azokban az időkben nem egyszerűen bátorság kellett (ez alighanem túl enyhe kifejezés azok közt a körülmények között), hanem mindenre elszánt vakmerőség.

Nem kívánok bírája lenni azoknak, akik az idősebb nemzedékből átélték ezt a félelmet. Nem tudom, hogyan vizsgáztunk volna mi, az én nemzedékem. Talán — rosszabbul.

Megérteni akarom Önt. Lám, Ön arról a bátorságról beszél, amely ahhoz kell, hogy „ne hallgasson az ember. De szükség van erre a bátorságra ma is" — írja Ön. Tényleg azt gondolja, hogy ma, a nyilvánosság (glasznoszty — *ford.*) korábban, amit — mondjuk ki nyíltan — mégiscsak felülről kaptunk, mi, megannyi „vakmerő", szóval ma is olyan fene nagy bátorság kell ahhoz, hogy vétkeinket beismerjük?

Miféle bátorság az ilyen utólagos bátorság, most, már kedvező feltételek között?

Az Ön „vezeklése" nem váltott volna ki kérdéseket bennem, ha a „felelősségben", amelyről beszél, nem osztoznának Önnel együtt a történelmi idők, sőt még az eleven és holt természet is! Hadd idézzem a vers sorait:

Hallgattak ablakok, ajtók, falak...
A fák is hallgattak búslakodva,
Föld és ég. Isten is hallgatott.

Hányszor ismétlődik a „hallgattak" szó! Szóval hallgatott mindenki és minden, mindenki bűnös volt. Ha pedig *min-*

denki bűnös, akkor nem bűnös senki. Hol vagyunk már itt holmi meakulpázástól. A bűn, amelyben mindenki osztozkodik, már nem is egészen bűn.

(. . .)

Gyakran teszik föl a kérdést mostanában: na és mit fogunk csinálni, ha egyszer ennek az *egésznek* vége szakad? A közszájon forgó vicc így válaszol erre a kérdésre: hát majd olvasgatjuk a lapok és folyóiratok bekötött évfolyamait... De komolyra fordítva a szót: a jelenleg zajló folyamatok *visszafordíthatatlanságának* egyetlen garanciája van — minden egyes ember *személyes* felelősségvállalása. Az idők távolról sem mindig olyan kedvezőek ehhez, mint manapság (és én a jövőben sem zárom ki az idők kedvezőtlenre fordulásának lehetőségét). Távolról sem mindig kedveznek az idők ennyire az állampolgári aktivitás fokozásának, a demokratikus alapelvek meghonosításának, a vélemények nyílt megütközésének és így tovább. S ha a körülmények netán újra kedvezőtlenre fordulnak, nem fogunk-e megint azokra a bizonyos hírhedt „időkre" hivatkozni? Nem „ók" lesznek-e felelősek megint mindenért, „mi" pedig csak a szerepüket némán tudomásul vevő, engedelmes fogaskerekek?

Levele végén Ön már-már némi büszkeséggel jelenti ki, hogy joga van a vezeklésre. Csakhogy a vezekléshez nincs szükség semmiféle „jogosítványra". A vezeklés — csodálatos megtisztulás, a lelki újjászületés biztosítéka, és nem véletlenül mondta Dmitrij Szergejevics Lihacsov a Szovjet Írószövetség plénumához intézett telefonüzenetében: „Az irodalomban ma legfontosabb — a vezeklés." A vezekléshez, hogy csakugyan az legyen, nem „jogosítványra" van szükség, hanem bizonyos beállítódásra, amit a vezeklőtől kívánunk meg. Üssük csak fel Dalj értelmező szótárát: „Vezekelni vmiért — bűnbánatot tanúsítani, beismerni valamely rossz cselekedetet, meggyónni a bűnöket és megbánni a bűnöket; megtagadni a korábbi bűnös életet, s tudatosan új életet kezdeni." Annak, aki igazán megbánja bűneit, nem marad hely a lelkében az „osztozkodásra", hogy megossza bűnét egyenlő arányban mindenkivel, s még kevésbé fogja vétkét másokra hárítani. (. . .)

A „vezeklés" szó az azonos című filmmel együtt jelent meg

társadalmunk életében. Tengiz Abuladze filmrendezőnek, amennyire én tudom, személy szerint semmi oka a vezeklésre. De ő, mint „bűn nélkül is bűnös", átérezte, hogy vétkes mindabban, ami hazájában az ő tudatos élete során történt. Ezért a vezeklés. Tökéletesen igaza van Ny. Zorkajának, mikor kritikájában azt írja a filmről: „A vezeklés, a gyónás — nehéz erkölcsi tett. Az embernek éppen arról kell kertelés nélkül számot adnia, amit legszívesebben elrejtene vagy elfelejtene. Az elkövetett bűnöket és vétkeket néven kell nevezze, bűnökként és vétkekként kell tudatosítania. Az, aki készen áll rá, hogy vezekeljen, sokak bűnét veszi magára, felelősnek tartja magát a rossz uralomra jutásáért. Az olyan típusú önfelmentést, mint például: »én sem voltam rosszabb, mint akárki más«, vagy: »farkasok közt farkasként kell élni« és legfőképpen: *»az idők voltak olyanok«* — a filmbéli Avel Aravidzének ezeket az önigazoló sémáit, melyekkel bűnös atyját igyekszik tisztára mosni fia szemében — el kell utasítanunk, ha igazán és nem képmutatásból akarunk vezekelni." (Kiemelés tőlem — *N. I.)*

Dugyincev *Fehér ruhák* című regényében megdöbbentett a kérdés, melyet maga Rjadno, a „népi akadémikus", ez a hajlékony és minden hájjal megkent demagóg tesz fel, már jóval azután, hogy „ideje" lejárt: „Azt nézze meg, ők hányan voltak? Ezren és ezren, én meg egy szál magam. Hát mért adták meg magukat nekem?" Az ő számára ez történelmi és pszichológiai rejtély. De nemcsak az ő számára — rejtély ez a mi számunkra is, Önnel együtt.

Még egyszer megismétlem: nem ítélkezni akarok Ön fölött, nekem az a fontos, hogy megértsem Önt. Végtére is mindig így volt ez és így is lesz: minden új nemzedék kérdőre vonja a múltat, próbálja megérteni, mik voltak az emberi viselkedés történelmi és lélektani rugói. Az Ön esetében nemcsak egykori hallgatását szeretném megérteni, hanem azt a jelenlegi igyekezetét is, hogy az akkori hallgatásért érzett bűnt „megossza" az idővel és másokkal.

Számomra ez a két lelkület — a múltbéli és a jelenlegi — közeli rokonságban vannak egymással, egyik a másikból következik. Mindkettőt az autoritárius-kollektivista gondolko-

dásmód túltengése és parancsuralma szülte, azé a gondolkodásmódé, amely, úgy látszik, már vérünkké vált.

Fordította: Szilágyi Ákos

Szemjon Lipkin: Az Igaz Ügy győzedelmeskedik (1987)
Moszkovszkije novosztyi, 1987. október 18.

1961-ben Vaszilij Grosszmant bekérették Mihail Szuszlovhoz, az SZKP KB titkárához. Szuszlov közölte vele, hogy a párt és a nép nagyra becsüli Grosszman olyan alkotásait, mint *A nép halhatatlan,* a *Sztyepan Kolcsugin,* a háborús elbeszélések és karcolatok. Ami azonban az *Élet és sors* című regényt illeti, nos, ez a regény legfeljebb 200-300 év múlva jelenhet meg. Ugyanezt az évszámot mondták Grosszmannak az Írószövetség akkori vezetői is — Georgij Markov, Szergej Szartakov és Szergej Scsipacsov . . .

Grosszman a sztálingrádi csatáról szóló dilógia második könyvét 1950-ben kezdte el írni. Az első könyv, *Az igaz ügyért* még 1952-ben megjelent a *Novij mir*-ben s maga is nehéz utat járt be. 1953-ban megsemmisítő kritikának vetették alá. A súlyos csapás ellenére, mely kis híján a mű és a szerző életébe került, Grosszman szívósan dolgozott a második könyvön. Sztálin halála után megszűnt az ellene indított hajsza. S amikor a második írószövetségi kongresszuson Fagyejev felszólalt, talált magában annyi erőt, hogy megkövesse Grosszmant, amiért *Az igaz ügyért* című regényét igazságtalanul támadta. Ezt a regényt később két könyvkiadó is megjelentette.

Az 1960-as év telének elején hozta el nekem *Élet és sors* című regényének ezeroldalas gépiratát Grosszman. Mikor a kézirat végére értem, megértettem: az a szerencse jutott osztályrészemül, hogy egy kiemelkedő és merem remélni, halhatatlan műalkotás első olvasója lehettem.

Vajon tisztában voltak-e ezzel a *Znamja* folyóirat szerkesztőségében is, mikor a lap főszerkesztőjének, V. Kozsevnyikovnak

Grosszman közlésre ajánlotta fél regényét? A szerkesztőség úgy döntött, hogy a dolgot más kompetens személyekkel is megtanácskozza. Így került sor a mű kéziratának elkobzására 1961-ben.

Minden levertsége ellenére Grosszman nem adta fel a reményt, hogy regényének hivatalos értékelésében változás következhet be. Látta Nyikita Hruscsov pozitív vonásait, a XX. kongresszuson mondott beszédét pedig egyenesen nagyszerűnek tartotta. Egy évvel azt követően, hogy regényét elkobozták, Grosszman levélben fordult Hruscsovhoz. Máig megőriztem a levél egyik másolatát.

Vaszilij Grosszman levele Nyikita Szergejevics Hruscsovhoz (1962) Szemjon Lipkin közlése nyomán: Sztalingrad Vaszilija Grosszmana, Ardis Publishers, 1986. és Lityeraturnaja gazeta, 1988. március 2.

Nyikita Szergejevics Hruscsovnak
az SZKP KB főtitkárának

Kedves Nyikita Szergejevics!

1960 októberében *Élet és sors* című regényem kéziratát átadtam a *Znamja* folyóirat szerkesztőségének. Körülbelül ezzel egy időben ismerkedett meg regényemmel a *Novij mir* főszerkesztője, A. T. Tvardovszkij is.

1961. február közepén megjelentek nálam az Állambiztonsági Bizottság (KGB — *a ford. megj.*) munkatársai, felmutatták a házkutatási parancsot, és elkobozták az *Élet és sors* összes nálam levő példányát és a piszkozatokat, továbbá elkobozták a *Znamja* és a *Novij mir* szerkesztőségében levő kéziratos példányokat is.

A művemet számtalanszor kinyomtató szerkesztőségekhez címzett javaslatom, hogy tegyék mérlegre írói életem tíz esztendejének munkáját, ilyen véget ért.

A kézirat elkobzása után az SZKP KB-hoz, személy szerint

Polikarpov elvtárshoz fordultam. D. A. Polikarpov szigorúan elítélte művemet és azt ajánlotta, gondoljam át a dolgot, lássam be könyvem elhibázott és kártékony voltát, és forduljak levélben az SZKP KB-hoz.

Eltelt egy év. Sokat, megállás nélkül gondolkodtam az írói életemben bekövetkezett katasztrófán és könyvem tragikus sorsán.

Szeretném becsületesen megosztani Önnel a gondolataimat. Mindenekelőtt meg kell mondanom: nem jutottam arra a következtetésre, hogy könyvem valótlanságot tartalmaz. Könyvemben azt írtam meg, amit igaznak tartottam és ma is annak tartok, kizárólag azt, amit átgondoltam, átéreztem, megszenvedtem.

Könyvem nem politikai irodalom. Amennyire szerény erőmből tellett, az emberekről, az ő bánatukról, örömükről, tévelygéseikről, halálukról írtam, az emberek szeretetéről és az emberek iránti együttérzésről.

Vannak könyvemben keserű, nehéz oldalak, melyek a közelmúltba, a háború forgatagába visznek. Meglehet, hogy nem könnyű ezeket az oldalakat olvasni. De higgye el nekem, leírni sem volt kevésbé könnyű őket. S mégis le kellett írnom.

A könyvet a XX. kongresszus előtt, még Sztálin életében kezdtem el írni. Ebben az időben, úgy látszott, még szikrányi remény sincsen, hogy a könyv napvilágot lásson. És én mégis dolgoztam rajta.

Az Ön beszéde a XX. kongresszuson bizonyossággal töltött el. Mert hisz' az író gondolatai, az ő érzései, az ő fájdalma a közös gondolatok, a közös fájdalom és a közös igazság részecskéje csupán.

Sejtettem, hogy mikor a szerkesztőséghez kerül a kéziratom, lesznek viták szerző és szerkesztő között, hogy a szerkesztő bizonyos oldalak, netán egész fejezetek elhagyása mellett kardoskodik majd.

A *Znamja* folyóirat főszerkesztője, Kozsevnyikov, miként az Írószövetség vezetői: Markov, Szartakov, Scsipacsov, akik olvasták a kéziratot, azt mondták nekem, hogy a könyv kiadhatatlan, kártékony. Ám ugyanakkor nem vádolták a könyvet azzal, hogy igaztalan. Az egyik elvtárs azt mondta: „Mindez csakugyan volt, vagy lehetséges, hogy így volt, a regényben

ábrázolt emberekhez hasonló emberek is voltak vagy lehettek ilyenek." Egy másik meg azt mondta: „Csakhogy a könyvet majd 250 év múlva lehet kiadni."

Az ön beszámolója a XXII. kongresszuson új erővel világította meg mindazt a gyötrelmet, tévelygést, ami országunkban a sztálini vezetés időszakában végbement, s ez még jobban megerősítette engem abban a tudatban, hogy az *Élet és sors* című könyv nem áll ellentétben az Ön által kimondott igazsággal, hogy ez az igazság a jelené, és lám, kimondását nem napolják el 250 évvel későbbre.

Annál iszonyúbb számomra, hogy könyvemet erőszakkal elkobozták, elvették tőlem. Ez a könyv olyan drága nekem, mint apának tulajdon becsületes gyermekei. Elvenni tőlem a könyvemet annyi, mintha apától ragadnák el saját gyermekeit.

Lassan egy éve már, hogy a könyvet elkobozták. Lassan egy éve, hogy megállás nélkül könyvem tragikus sorsán töprengek, keresem a magyarázatát annak, ami történt. (...)

Tisztában vagyok vele, hogy könyvem nem tökéletes, hogy nem hasonlítható össze a múlt nagy íróinak műveivel. Csakhogy itt nem az én tehetségem fogyatékosságáról van szó. Itt arról van szó, hogy jogunk van-e megírni az igazságot, azt az igazságot, melyet életünk hosszú évei során kikínlódtunk, megérleltünk magunkban.

Miért sújtották tiltással azt a könyvet, amely bizonyos fokig talán csakugyan a szovjet emberek belső igényeire válaszol, azt a könyvet, amelyben nincs hazugság, sem rágalom, de amelyben ott az igazság, a fájdalom, az emberek szeretete, miért, vették el tőlem az adminisztratív erőszak eszközeihez nyúlva, miért zárták el előlem és az olvasók elől, mint valami gyilkos bűnözőt?

Lassan egy éve már, hogy nem tudom, épségben maradt-e a könyvem, őrzik-e valahol, vagy talán megsemmisítették, a tűz martaléka lett?

Ha a könyvem — hazug, akkor mondják meg ezt nyíltan az embereknek, akik el akarják olvasni. Ha a könyvem — rágalmaz, akkor mondják meg nyíltan. Hadd ítéljenek a szovjet emberek, a szovjet olvasók, akiknek 30 éve írok, mennyi az igazság a könyvemben, és mennyi a hazugság.

Az olvasó azonban meg van fosztva a lehetőségtől, hogy ité-

letet mondjon rólam és munkámról az előtt az ítélőszék előtt, amely minden más ítélőszéknél félelmetesebb — a szív, a lelkiismeret ítélőszékére gondolok. Szerettem volna és szeretnék ez elé az ítélőszék elé állni.

Nem elég, hogy a *Znamja* szerkesztősége elutasította könyvemet, de még azt is tanácsolták, hogy válaszoljak az olvasók kérdéseire, mondjam azt, hogy még dolgozom a kéziraton, még nem fejeztem be a könyvet, a munka még hosszú-hosszú ideig elhúzódik rajta. Más szavakkal, azt ajánlották nekem, hogy mondjak valótlanságot.

De még ez is semmi, mert amikor kéziratomat elkobozták tőlem, alá akartak irattatni velem egy papirost, mely szerint az elkobzás tényének nyilvánosságra hozása büntetőjogi eljárást von maga után.

Azok a módszerek, melyekkel mindazt, ami könyvemmel történt, titokban akarják tartani, nem a hazugság, a rágalom ellen folytatott harc módszerei. Így csak az igazság ellen harcolnak.

De hát mit jelent ez? Hogyan kell ezt érteni a párt XXII. kongresszusán megfogalmazott eszmények fényében?

Kedves Nyikita Szergejevics! Mostanában gyakran írnak és beszélnek nálunk arról, hogy visszatérünk a demokrácia lenini normáihoz. A polgárháború, a megszállás, a gazdasági összeomlás, az éhínség kemény éveiben Lenin által megteremtett demokrácia mutatói a sztálini időkben mindvégig fantasztikusan magasnak tűntek.

Ön a párt XXII. kongresszusán fenntartás nélkül elítélte a Sztálin által elkövetett véres törvénytelenségeket és kegyetlenkedéseket. Az az erő és az a bátorság, amellyel Ön ezt cselekedte, teljes mértékben feljogosítanak rá, hogy azt gondoljam: demokráciánk mutatói ugyanolyan ütemben fognak növekedni, ahogyan a polgárháborút követő összeomlás időszaka óta nőttek meg az acél-, a szén-, a villamosenergia-termelés mutatói. Hiszen az új emberi társadalom lényege a demokrácia és szabadság növekedésében még inkább meg kell mutatkozzon, mint a termelésében és fogyasztásában. A szabadság és a demokrácia normáinak szüntelen növekedése nélkül az új társadalom számomra elképzelhetetlen.

Miként lehet hát megérteni, hogy a mi időnkben házkutatást

tartanak egy írónál, elkobozzák könyvét, amelyet, legyen bár mégoly tökéletlen is, mégiscsak szíve vérével írt, az igazság és az emberek iránt érzett szeretet nevében és börtönnel fenyegetik meg arra az esetre, ha az őt ért csapásról beszélni merészel.

Meg vagyok győződve róla, hogy a könyvemről ítélkező legzordabb és legkíméletlenebb ügyészeknek most sok mindenben meg kell változtatniuk véleményüket róla, be kell ismerniük, hogy egész sor kardinális vádpont, melyet kéziratommal szemben egy éve-másfél éve — még a XXII. kongresszus előtt — megfogalmaztak, nem állja meg a helyét.

Kérem Önt, adja vissza könyvem szabadságát, kérem, hogy kéziratomról szerkesztők és ne az Állambiztonsági Szolgálat munkatársai vitatkozzanak velem.

Van valami értelmetlen és hazug jelenlegi helyzetemben, fizikai szabadságomban, amikor a könyv, amelynek életemet adtam, börtönben van, végtére is én írtam, végtére is én nem tagadtam meg, és nem is fogom megtagadni. Tizenkét év telt el azóta, hogy elkezdtem dolgozni ezen a könyvön. Változatlanul az a véleményem, hogy az igazságot írtam meg benne, szeretettel, együttérzéssel az emberek iránt és hittel az emberekben. Kérem, bocsássák szabadon könyvemet.

Az Önt mélyen tisztelő

V. Grosszman

Fordította: Szilágyi Ákos

Olvasói levelek Vaszilij Grosszman Élet és sors című regényéről (1988) Lityeraturnaja gazeta, 1988. március 2.

Nagy nehezen sikerült csak megszereznem az *Oktyabr* folyóirat ez évi első két számát, amelyekben megkezdték Vaszilij Grosszman *Élet és sors* című regényének közlését. Úgy vélem, hogy a közelmúltunkról szóló és napjainkban „visszatérő" művek sorában ez az egyik legjelentősebb. De milyen különös, hogy idáig csaknem semmit nem tudtam erről az íróról! Most, miközben az *Oktyabr* harmadik számát várom, megszereztem

a dilógia első részét — *Az igaz ügyért* címűt. Ezt a könyvet sem tudtam letenni...

A. Sztrocskov
diák

Emlékszem rá, hogy megragadott annak idején Vaszilij Grosszman *Az igaz ügyért* című könyvének olvasása, mennyire vártam a folytatását... Boldog vagyok, hogy sikerült kivárnom, de nagyon keserű arra gondolni hogy ehhez több mint harminc évre volt szükség.

L. Oszipova
nyugdíjas

N. G. Ignatov felszólalása a XXII. kongresszuson (1961)
Az SZKP XXII. kongresszusa, 1961. október 17—31. Kossuth, 1962. 519—523. old.

Elvtársak! A hazánkban kivívott nagyszerű sikereket, amelyekről a beszámolók és a kongresszusi küldöttek felszólalásai oly ékesszólóan tanúskodtak, az tette lehetővé, hogy diadalmaskodott a párt lenini politikai irányvonala. Molotov, Kaganovics, Malenkov, Vorosilov, Bulganyin, Pervuhin, Szaburov és Szpilov frakciós csoportja elkeseredetten szembefordult ennek az irányvonalnak érvényesítésével, megpróbálta letéríteni a pártot megvalósításának útjáról. Most a frakciósoknak ez a csoportja már ártalmatlanná van téve. Mint a nép mondja, kihúzták a kígyó méregfogát. Egy részük most csúszik-mászik, másik részük sziszeg de harapni már senki sem tud közülük. Ha beszélünk róluk, nem azért tesszük, mert veszélyt jelentenek a pártra, hanem azért, hogy a párt és a szovjet nép megtudja, milyen emberek, és mire törekedtek ezek az élettől elszakadt renegátok.

Milyen célokat tűzött maga elé a pártellenes csoport? Le akarta fejezni a párt vezetőségét, a párt Központi Bizottságának háta mögött meg akarta változtatni az elnökség összetéte-

lét. magához akarta ragadni a párt vezetését, le akarta tériteni a pártot a lenini útról, vissza akarta állítani a személyi kultusz idején meghonosodott rendszert. Ebben az alias mesterkedésben Molotovot, Kaganovicsot, Malenkovot és Vorosilovot nemcsak a hatalomvágy vezette, hanem az attól való félelem is, hogy felelősségre vonják őket törvénytelenségeikért, azokért a büntető rendszabályokért, amelyektől sok párttag és pártonkívüli szenvedett ártatlanul.

Mint tudjuk, a pártellenes csoport, amikor a Központi Bizottság elnökségében összetákolta az úgynevezett számszerű többséget, hozzáfogott terveinek gyakorlati megvalósításához, a párt és az ország vezetésének megkaparintásához. De elszámította magát. Elfelejtette, hogy a pártnak Központi Bizottsága van. Márpedig ennek tagjai osztatlanul bíztak Nyikita Szergejevics Hruscsov elvtársban, s vele együtt a XX. kongresszuson megjelölt lenini irányvonal következetes érvényesítése mellett foglaltak állást.

A Központi Bizottság beszámolójából önök megtudták, hogy azok a központi bizottsági tagok, akik Moszkvában tartózkodtak, követelték a Központi Bizottság plénumának haladéktalan összehívását. Hruscsov elvtárs és a lenini irányvonalat védelmező többi elvtárs határozottan támogatta őket. A plénumot össze is hívták.

Hogy világosabb képet alkothassanak a frakciósok igazi arculatáról, s tisztán láthassák, mennyire elszakadt a személyi kultusz szokásaihoz ragaszkodó pártellenes csoport a párttól, és mennyire lebecsülte még a Központi Bizottság tagjait is, engedjék meg, hogy elmondjak egy jellemző esetet.

A központi bizottsági tagok azzal a nyilatkozattal küldték képviselőiket az elnökség ülésére, hogy össze kell hívni a Központi Bizottság plénumát. Engedjék meg, hogy nyilvánosságra hozzam ezt a nyilatkozatot:

A Központi Bizottság elnökségének.

Előttünk, az SZKP Központi Bizottságának tagjai előtt ismeretessé vált, hogy a Központi Bizottság elnöksége szüntelenül ülésezik. Arról is tudomásunk van, hogy önök a Központi Bizottság vezetésének és a titkárság vezetésének kérdését tárgyalják. Nem szabad eltitkolni a plénum tagjai elől az ilyen, az egész pártra nézve fontos kérdéseket. Mi, az

SZKP Központi Bizottságának tagjai, kérjük ezzel kapcsolatban, hogy sürgősen hívják össze a Központi Bizottság plénumát, s megvitatásra terjesszék a plénum elé ezt a kérdést. Mi, a Központi Bizottság tagjai, nem nézhetjük közömbösen pártunk vezetésének kérdését.

Amikor az elnökségnek jelentették ezt a kérést, a frakciósok éktelen lármát csaptak.

Elvtársak! Erről a tekintélyes szónoki emelvényről nem illik elmondanom, milyen ocsmány dolgokat mondtak a Központi Bizottság tagjainak, amikor megérkeztek. Mit gondolnak, miért? Csak azért, mert a Központi Bizottság tagjai hozzájuk mertek fordulni! Hruscsov elvtárs és az öt támogató többi elvtárs határozottan kiállt a központi bizottsági tagok fogadása mellett. Az úgynevezett számszerű többségben levők — a frakciósok —, akkor azt javasolták, hogy ne az elnökség, hanem az ő egyik párthívük: Bulganyin vagy Vorosilov fogadja a Központi Bizottság tagjait. Nyikita Szergejevics Hruscsov átlátta, mire törekszik ez a csoport, és kijelentette, hogy ő is elmegy a fogadásukra; ehhez ragaszkodott. És milyen szerencse volt ez pártunk sorsára nézve!

Hruscsov: Meg akarták akadályozni, hogy találkozzam a Központi Bizottság tagjaival, s Vorosilovot bízták meg a fogadásukkal. De én kijelentettem: engem a plénum választott meg a Központi Bizottság első titkárának, és senki sem foszthat meg attól a jogtól, hogy találkozzam a kommunista párt Központi Bizottságának tagjaival. A plénum választott meg, éppen ezért a plénumnak kell döntenie a továbbiakról. Ahogy a Központi Bizottság plénuma dönt, úgy lesz.

Ignatov: Az elnökség ekkor felhatalmazta Hruscsov és Mikojan elvtársakat, valamint Vorosilovot és Bulganyint, hogy találkozzanak a Központi Bizottság tagjaival.

Hruscsov: Mint látják, kettő kettő ellen.

Ignatov: Mint látják, a frakciósok, ahogy Nyikita Szergejevics hitelesen és világosan elmondotta, nem akartak találkozni a Központi Bizottság tagjaival. Sőt. kiadták az utasítást, hogy a Központi Bizottság tagjait ne engedjék be a Kremlbe, és sokaknak közülük a szó szoros értelmében illegálisan kellett bejutniuk az elnökség ülésének színhelyére. Ez hallatlan, elvtársak, ez gyalázat!

Közbekiáltások: Gyalázat!

Ignatov: A pártellenes csoport tagjai a plénumon a Központi Bizottság egységes falával kerültek szembe. Amikor látták, hogy a plénum egyhangúlag támogatja Hruscsov elvtársat a lenini irányvonal érvényesítéséért vívott elvi harcában, gyáván mentegetőzni kezdtek, de nem lehetett hinni nekik.

Pártunk és az egész szovjet nép egyöntetűen helyeselte a júniusi plénum határozatait, ezeket a bűnös frakciósokat elítélte, és félresöpörte az útból. A párt még szorosabban tömörült a Hruscsov elvtárs vezette Központi Bizottság köré, és sikeresen irányítja a kommunizmus építésének munkáját.

Hruscsov a pártellenes csoportról — Vitazáró beszéd az SZKP XXII. kongresszusán (1961)
Az SZKP XXII. kongresszusa, 1961. október 17—31. Kossuth, 1962. 638—639. old.

Pártunk XX. kongresszusa elítélte a személyi kultuszt, helyreállította a törvényességet, és követelte az előfordult torzítások kiküszöbölését. A párt Központi Bizottsága határozott intézkedéseket tett, hogy megakadályozza az önkény és a törvénytelenség visszatérését. Molotov, Kaganovics, Malenkov és mások pártellenes csoportja mindenképpen ellenezte ezeknek az intézkedéseknek megvalósítását.

A frakciósok megpróbálták kezükbe kaparintani a vezetést, letéríteni a pártot a lenini útról. Felkészültek a leszámolásra azokkal, akik védelmezték a XX. kongresszus irányvonalát. Amikor a pártellenes csoportot szétzúzták, a csoport résztvevői azt gondolták, hogy úgy járnak el majd velük szemben, ahogy ők bántak az emberekkel a személyi kultusz idején, s ahogy ők akartak leszámolni azokkal, akik a pártélet lenini szabályainak visszaállítása mellett szálltak síkra.

Jellemző beszélgetésem volt Kaganoviccsal. Ez másnap történt, a Központi Bizottság júniusi plénuma után, amely kiűzte

a pártellenes csoportot a Központi Bizottságból. Kaganovics felhívott, és azt mondta:

— Hruscsov elvtárs, évek óta ismerlek. Kérlek, ne engedd meg, hogy úgy bánjanak velem, ahogy Sztálin idején számoltak le az emberekkel.

Márpedig Kaganovics tudta, hogyan számoltak le akkor az emberekkel, hiszen maga is részt vett benne.

Azt válaszoltam neki:

— Kaganovics elvtárs! Amit te mondasz, még egyszer megerősíti, milyen módszereket szándékoztatok alkalmazni aljas céljaitok elérésére. Vissza akartátok taszítani az országot azokba az állapotokba, amelyek a személyi kultusz idején uralkodtak, le akartatok számolni emberekkel. Másokat is a saját mércétekkel mértetek, de tévedtetek. Mi szilárdan betartjuk és be fogjuk tartani a lenini elveket. Munkát kaptok — mondtam Kaganovicsnak —, nyugodtan dolgozhattok és élhettek, ha becsületesen fogtok dolgozni, ahogyan minden szovjet ember dolgozik.

Vlagyimir Laksin: Ivan Gyenyiszovics, barátai és ellenségei (1964)
Novij mir, 1964. 1. szám — Valóság, 1964. 5. szám, 100—101. old.

Szolzsenyicin *Ivan Gyenyiszovics egy napja* című műve esemény volt a Szovjetunió életében. A mű megjelenésének tényét úgy értékelte a közvélemény, mint újabb bizonyítékot, hogy a párt mindörökre végezni akar az önkénnyel és törvénytelenséggel.

Ugyanakkor például a *Don* című folyóiratban a következőket olvashatjuk: „Fel kell tennünk a kérdést, helyesen járnak-e el egyes kritikusaink, amikor feltétel nélkül elfogadják Suhov alakját olyannak, amilyen az a kisregényben?" Úgy látszik, Szolzsenyicin hőse nem felel meg a kritikus előregyártott elképzelésének. Az történt itt is, ami a normatív kritikával általában: teljesen lehetetlenné válik, ha olyan művel kerül szembe, amely az élet mélységéből fakad, annak bonyolult dialekti-

káját adja vissza, és valóban újat nyújt. Az ilyen mű elemzésére csak az analitikus kritika képes.

A kritika viszonya Szolzsenyicin művéhez nem alakult egyszerűen. Megjelenését a sajtó lelkesen üdvözölte (a *Pravda*, az *Izvesztyija* és a *Literaturnaja gazeta* recenziója), később egyes folyóiratokban óvatosan szkeptikus, sőt nyíltan elítélő kritikák is megjelentek. Senki sem vitatta el egyébként az irodalomnak azt a jogát, hogy ilyen kényes témához nyúljon. A vita más mederben zajlott. (...)

Egy Ivan Gyenyiszovics-féle hős megjelenése az irodalom további demokratizálódásának bizonyítéka. Sokkal könnyebb volt növénynemesítő akadémikusokról, párttitkárokról, főagronómusokról és gépállomás-igazgatókról írni, mint Ivan Gyenyiszovicsokról és Matrjona nénikről. Szergovancev nem is tud megbékélni az ilyen „közönséges" hősökkel, igyekszik őket befeketíteni, hogy aztán elvitathassa népiességüket. Az „elállatiasodással" vádolt Ivan Gyenyiszovics éppen azzal nyűgözi le az olvasót, hogy milyen csodálatos épségben őrizte meg az alapvető erkölcsi fogalmakat!

Szolzsenyicin nagyszerű művészi teljesítménye, hogy mindvégig belülről ábrázol. Suhov valóban nem filozofál, nem töpreng, de úgyszólván mindent rajta keresztül tudunk meg, az ő világosan népi, csipetnyit ironikus szemléletével látjuk a dolgokat.

Az egyik cikkíró elégedetlenül állapítja meg, hogy Ivan Gyenyiszovics nem ideális hős. De vajon miért kellene annak lennie? Szolzsenyicin többek között azért nagy művész, mert jóllehet, szereti hősét és együtt érez vele, mégsem idealizálja. Csernisevszkij annak idején kifejtette a következő gondolatot: másképpen kell viszonyulni a kilátástalan helyzetben tengődő, az ártatlanul szenvedő emberhez, mint ahhoz, aki tudna változtatni a sorsán, de nem él a lehetőségekkel. Hogyan alkalmazható ez Szolzsenyicin hősére? Ha Suhov tudta volna, hogy mi okozza tragédiáját, akkor tudott volna harcolni a rossz ellen. Mivel kellett volna szembeszegülnie? Mi ellen kellett volna harcolnia?

Azok a kritikusok, akik Suhovot „tudásra szomjasnak" és „aktívnak" szeretnék látni, szemére hányják, hogy keveset foglalkozik helyzetének okaival. Vajon nyolcévi fogság után

miért kellene eredménytelen önkínzásokba bocsátkoznia? Amit tudott, azt szilárdan tudta, amit pedig nem tudott, azt — mindannyiunk közös szerencsétlenségére — nem is tudhatta. Természetesen jó lett volna, ha Ivan Gyenyiszovics és társai, a táborban ülve, felismerik a személyi kultusz természetét, és harcolnak ellene, a valóságos körülmények ismeretében azonban ez az igény nem egyéb, mint talajtalan utópia. Elégedjünk meg az Ivan Gyenyiszovics alakjából oly hitelesen áradó életigenlő erővel!

A „nép" szó Sztálin szájában puszta absztrakcióvá vált. A lenini normák helyreállítása után a párt új jelentőséget adott a „népiség" fogalmának is. Szolzsenyicin művének megjelenése ebből a szempontból is jelentős irodalmi esemény volt.

Lukács György: Szolzsenyicin: Ivan Gyenyiszovics egy napja (1964)
Híd. 1965. 3. szám, 297—301. old.

A szocialista realizmus középponti problémája jelenleg a Sztálin-korszak kritikai feldolgozása. Természetesen a szocialista ideológia egészének a fő feladata ez. Itt az irodalom területére szorítkozom. Ha a szocialista realizmus, amely a sztálini korszak következtében olykor a szocialista országokban is megvető szitokszóvá vált, ismét fel akar jutni arra a magaslatra, amelyet a húszas években elért, akkor újból meg kell találnia a jelenkor emberének reális ábrázolásához vezető utat. Ezt az utat azonban csak úgy lehet végigjárni, ha az író a valósághoz híven ábrázolja a sztálini évtizedeket, a maguk összes embertelenségével. A szektariánus bürokraták azt szokták ezzel szemben felhozni, hogy az irodalom ne vájkáljon a múltban, hanem csak a jelent ábrázolja. A múlt állítólag elmúlt, már teljesen le van győzve, eltűnt a mából. Ez az állítás nemcsak valótlan — már az is bizonyítja, hogy a sztálini kultúrbürokrácia még mindig fölöttébb befolyásos, hogy elhangozhatott —, hanem teljesen értelmetlen is

Amellett nem — legalábbis nem elsősorban — a Sztálin-

korszak, a koncentrációs táborok stb., borzalmainak leleplezéséről van szó. A nyugati irodalomban már régóta találkozhatunk ezzel, de amióta a XX. kongresszus a sztálini korszak bírálatát napirendre tűzte, e szörnyűségek, elsősorban a szocialista országokban, elvesztették kezdeti sokkhatásukat. Szolzsenyicin tette abban rejlik, hogy egy tetszés szerinti tábor eseménytelen napját irodalmilag a még le nem győzött, íróilag még nem ábrázolt múlt szimbólumává tette. Noha maga a tábor a sztálini korszak legszélsőségesebb kiéleződése, Szolzsenyicin szürkére művészien szürkével festett részletét a sztálini hétköznapok jelképévé emelte. Ez éppen a költői kérdésfeltevés miatt sikerült neki: milyen követelményeket támasztott ez a kor az emberekkel szemben? Ki védte meg emberi lényét? Ki mentette meg az emberi méltóságát? Ki — és miként — állt helyt? Ki őrizte meg emberi szubsztanciáját? Hol görbült, hol tört el, hol semmisült meg? Mivel Szolzsenyicin rigorózusan a közvetlen tábori életre szorítkozott, a kérdést egyidejűleg tudta egészen általánosan és egészen konkrétan feltenni. Természetesen nem jönnek számításba azok az állandóan változó politikai-társadalmi alternatívák, amelyek elé az élet a szabadon maradt embereket állította, de a kitartás vagy összeomlás olyan közvetlenül koncentrálódik az élő emberek konkrét létére vagy nemlétére, hogy ez minden egyedi döntést egy élethez közeli általánosítás és tipizálás magaslatára emel.

A kompozíció tehát csaknem aszketikusan a lényegre koncentrál, és ennek az alapvető jellegzetességének pontosan megfelel az irodalmi megvalósításban észlelhető rendkívüli takarékosság. Az író a külvilágból csak azt ábrázolja, ami az emberek belső életére gyakorolt hatása miatt elengedhetetlen.

Így ez a — szikrányit sem szimbolikus megalapozottságú —, mű erőteljes szimbolikus hatást válthat ki, és ez az ábrázolás a sztálini világ hétköznapjainak problémáira is vonatkozhat — még ha ezeknek a tábori élethez látszólag semmi közük sincs.

Néhány célzást tesz arról, hogy egyesek miként kerültek a táborba, és így, éppen tárgyias-lakonikus szófukarságával, leleplezi a bírói és adminisztratív, katonai és polgári ítéletek önkényét. A politikai alapkérdésekről, például a nagy perekről egy szót sem ejt, ezek egy elhomályosított múltba süllyedtek el. Közvetlenül a száműzetés személyes jogtalanságát sem bí-

rálja, csak egyszer-egyszer súrolja, mint valami zord tényt, mint e tábori élet szükségszerűnek elfogadott előfeltételét. Tehát — művészileg fölöttébb tudatosan — mindent elvág és eltávolít, amit az eljövendő nagy regényeknek vagy drámáknak lehetne és kellene megvalósítaniuk.

A szocialista világ ma a marxizmus reneszánszának előestéjét éli; ez az újjászületés nemcsak a Sztálin által eltorzított módszerek helyreállítására lesz hivatva, hanem fokén arra törekszik majd, hogy a valóság új tényeit az igazi marxizmus régi-új módszereivel adekvát módon megragadja. Az irodalomban a szocialista realizmussal hasonló a helyzet. Reménytelen volna folytatni azt, amit a Sztálin-korszakban mint szocialista realizmust dicsértek és tüntettek ki. De azt hisszük, azok is tévednek, akik a szocialista realizmust időnek előtte el akarják temetni, és mindazt, ami az expresszionizmus és a futurizmus óta Nyugat-Európában született, realizmusnak keresztelik át, és még a „szocialista" jelzőt is el akarják tüntetni. Ha a szocialista irodalom ismét önmagára ébred, ha ismét művészi felelősséget érez kora nagy problémái iránt, akkor hatalmas erők szabadulhatnak fel, amelyek egy időszerű szocialista irodalom irányában hatnak majd. Ebben az átalakulási és megújulási folyamatban, amely a szocialista realizmus számára a sztálini korszakhoz képest éles irányváltozást jelent, Szolzsenyicin elbeszélése véleményünk szerint mérföldkövet jelent majd a jövő felé vezető úton.

Vaszilij Akszjonov: Riadalmunk tele, avagy hogyan tanította a pártos igazságra marxista Nyikita az írókat (1985)
Lityeraturnij kurjer (USA), 1985—87. 9., 10., 12. számaiból.

Az egykori cári lovarda, a Manyezs hatalmas épületében harcos seregszemlére gyűlt össze a szovjet művészet — a festészet, a grafika és a szobrászat — eredményeinek kiállítása. Minden a legtisztább és legigazibb volt benne, sterilen szovjet és szo-

cialista realista. holmi Cézanne-t e kiállításra be sem engedtek volna, az absztraktokról nem is beszélve.

Aztán egy csapásra minden megváltozott. Moszkván fullajtárok szaguldottak végig. Az avantgárd művészek padlás- és pinceszobáiba szenzációs hír érkezett: a Manyezsba hívják őket kiállítani. No és elhitték? Már hogyne hitték volna — hisz új korszak virradt ránk, szabadság, demokrácia, művészi útkeresések! Még a józan kételkedők is elhitték, még Ernszt Nyeizvesztnij, a moszkvai modernek vezére, ez a szkeptikus és kemény ember is elhitte, sőt el is hozta a Manyezsba a munkáit.

Másnapra aztán kiderült, hogy mindez csak jól kitervelt provokáció volt, amely arra szolgált, hogy felbőszítsék Hruscsovot, hogy a béke és a haladás vezérének dühét a fiatal művészet ellen fordítsák, és amúgy istenigazában megtáncoltassák ezeket a pimasz fiatalokat. Az egészet a Képzőművészeti Szövetségben eszelték ki a szocialista realizmus sztálinista őslényei, a Szerov-, Jakobszon- és Geraszimov-féle talpnyalók, akik mögött a cinikus Iljicsov és az alamuszi Lebegyev állott.

A marxista bika dülöngéséhez a Biljutyin-stúdiót szemelték ki vörös posztónak. Ebben a stúdióban egy sereg fiatal művész tanult Biljutyin, a neves művészpedagógus vezetésével, derűs és életvidám társaság, akik lelkesedtek azért, amit csináltak. Egyebek közt az absztrakt festészettel is kísérleteztek. Biljutyinnal sajnos nem találkoztam, de a stúdiójába járó művészek közt akadt egy-két ismerősöm, és így el tudom képzelni, hogy ebben az iskolában valóban remek szellem uralkodott, és hogy Biljutyin nem egyszerűen tanár, hanem egyfajta szellemi és esztétikai vezér volt közöttük, olyasvalaki, akit ma „guru"-nak neveznek. A stúdió egy korábbi tagja mesélte, hogy amikor eljött a nyár, egy egész hajót kibéreltek, és azon indultak „plein-air"-gyakorlatra a Volga mentén. „Nagyszerűen éreztük magunkat — mondta az ismerősöm —, és rengeteget tanultunk az ilyen kirándulásokon." Ugyan kinek voltak útjában ezek a fiatalok? Még egy Tamerlánt, egy Dzsingisz kánt sem zavartak volna ezek a jámbor művészlelkek. A Szovjetunióban azonban hallatlanul idegesítenek valakit, az őrjöngésig, az idegrángásig zavarják, még a vashomloka is kiütéseket kap tőlük.

A „biljutyinistákhoz" is beállítottak a fullajtárok a kiállításra szóló meghívással. Még biztatták is őket — a merészekből, a rázósakból válogassatok! A srácok ki is tettek magukért... De igyekezniük kellett — hogy, hogy nem, csak egyetlen éjszakájuk maradt arra, hogy mindent elrendezzenek.

Másnap reggel aztán kitárultak az ajtók, és a Manyezsba beállított egy kedélyes társaság — a teljes létszámban kivonult Politbüró, azaz az SZKP KB Elnöksége, élén a marxista világrendszer vezetőjével, Nyikita Szergejevics Hruscsovval. (...)

Az absztrakt képek láttán Hruscsov egyből ordítani kezdett, — „pederaszták!" — Nem vagyok egészen biztos benne, hogy ismerte-e ennek a szónak a valódi jelentését, számára ez amolyan útszéli káromkodás volt. Képzelhetik, mekkora zavarba jöttek Biljutyin fiai és lányai, amikor körbeállták őket az egész nép szeretetétől övezett államférfiak, a gúnyosan hahotázó, rendjelekkel teleaggatott díjazottak, meg az őket oltalmazó biztonsági legények!

A biljutyinistákon feldühödött Hruscsov ezek után a fölöttébb mérsékelt, sőt, beérkezettnek számító mestereknek — Birgernek, Vasznyecovnak, (a nagy Vasznyecov unokájának), Nyikonovnak és Andronovnak is nekitámadt. Falk zöld tónusokban pompázó *Akt*-ja láttán pedig ezt a szónoki kérdést szegezte harcostársainak: „Hát ki fog egy ilyen zöld nővel lefeküdni? Most mondják meg, elvtársak, ki fog egy ilyennel — lefeküdni?" Mire a harcostársak — Kirilenko, Szuszlov, Podgornij, Kozlov, Brezsnyev, Pelse, Iljicsov meg a többiek —, kórusban harsogták utána: „Senki se, Nyikita Szergejevics, senki se fog egy ilyennel lefeküdni!"

A Manyezsba vezetett történelmi hadjárat legdrámaibb mozzanata a vezér és Ernszt Nyeizvesztnij szobrász összecsapása volt. A szobrász néhány szürrealista műve láttán Hruscsov ismét „pederaszták" kiáltásban tört ki. Ernszt szembeszállt vele, és kijelentette, hogy nem tartozik ehhez az emberfajtához. Majd megpróbálta elmagyarázni Hruscsovnak a modern művészet néhány alapelvét. De az oda se figyelt rá, csak üvöltözött. A szobrász ekkor azt mondta neki: „Ne ordibáljon velem!" Halálos csend támadt. A csendben közelebb húzódott Seljepin, az akkori belügyminiszter, akit Moszkva-szerte csak „Vasöklű Surik"-

ként emlegettek, (bár a vas helyett inkább a rongy dominált benne). Seljepin halkan, de érthetően azt sziszegte a szobrásznak: „Hogy mersz a kormányfővel így beszélni? Uránbányában rohasztalak el!"

No lám csak, mi számított náluk a legszörnyűbb büntetésnek!

És ekkor következett a Nyeizvesztnij-féle „frontharcosok" nemzedékének leghősiesebb cselekedete. A szobrász mindenki füle hallatára azt mondta az ország fő csekistájának: „Maga menjen innen, és ne zavarjon, amikor a kormányfővel beszélgetünk!"

Mindenki kővé dermedt, a „kormányfő" ajkán azonban sanda mosoly suhant át, amelyben kétségtelenül volt egy bizonyos tisztelet is a karakán szobrász iránt. Úgy látszik, Nyikita se nagyon csíphette „Vasöklű Surikot". (...)

Aztán folytatódott ez az alapjában vidám időszak, annak ellenére, hogy az újságokban időnként pogrom hangulatú cikkek jelentek meg a képzőművészetben érvényesülő burzsoá befolyás ellen. A moszkvai pincék és padlások bohém élete ettől még érdekesebb és még vonzóbb lett, divatba jött a műhelyről műhelyre járás, a kegyvesztett művészek képei között rendezett összejövetelek, a versmondás és a vodkaivás.

Ó, tus és gouache illata,
Ó, műhelyeknek illata —

írta egy akkori versében Jevtusenko.

1963. március 7-én a kupolás-zászlós kremli palotában megnyílt a párt- és állami vezetők, valamint az alkotó értelmiség képviselőinek találkozója.

Az alkotó értelmiségieken kívül persze megjelentek itt a nem alkotó értelmiség képviselői is, azé az egyszerű orosz munkásértelmiségé, amelyet a párt, a Komszomol és a KGB fejesei, valamint az összes köztársaságból és nagyobb területről idesereglett ideológiai és agitprop titkárok szimbolizáltak.

Szó se róla, illusztris közönség foglalt helyet a hófehér oszlopokkal szegélyezett, égszínkék kupolájú Szverdlov-terem párnás karosszékeiben.

Aztán megjelent a szónoki emelvényen egy hölgy, aki nem volt más, mint Wanda Wasilewska, az igen tekintélyes lengyel-szovjet kommunista írónő. Kornyejcsuknak, az ukrán drá-

maírónak volt a felesége, akiről nem egy viccet meséltek akkoriban. Magát Wasilewskát, ha jól emlékszem, valamilyen drámai dicsfény övezte, amely a Kominternnel és a külföldi elvtársakkal fenntartott kapcsolataiból sugárzott rá, szóval valami olyasmiből, ami hatványozott jelentőséget kölcsönzött neki.

Ezen a hatványozott jelentőségen kívül sajnos semmi más nem maradt bennem, a külseje teljesen elhomályosult az emlékezetemben. Amit kezdetben mondott, az abszolút érdektelen volt, mindenki csak fél füllel hallgatta, azt hitték, csupán a soron következő, elmaradhatatlan „női" szónok szerepel. De egyszer csak ezt hallottuk:

— Elvtársak, nemrég tértem vissza Lengyelországból, ahol most rendkívül bonyolult a helyzet...

— Nem tudom megállni, hogy meg ne jegyezzem: mióta az eszemet tudom, ebben a szegény Lengyelországban egyfolytában rendkívül bonyolult a helyzet —

... — és elvtársak, ott a lengyel elvtársak, elvtársak — folytatta a hölgy, mintha hangképzési nehézségekkel küzdene, azaz mintha izgulna — a mi lengyel elvtársaink, elvtársak, panaszkodtak nekem, hogy a fiatal szovjet írók akadályozzák őket a szocializmus győzelméért vívott harcukban...

Wasilewska elvtársnő itt szünetet tartott, és ez kapóra jött a teremnek, hogy tudatosítsa elképedését. A petárda* felrobbant, az iljicsovi színjáték elérkezett drámai tetőpontjához.

... — Sajnos, elvtársak, a lengyel elvtársak meggyőző bizonyítékokkal szolgáltak két fiatal szovjet író — egy prózaíró és egy költő — ártalmas kijelentéseire — folytatta gyászos és elcsukló hangon a kijevi Passionaria. — Megmutatták nekem a *Polityka* egyik számát, amely interjút közölt egy szovjet költővel és egy szovjet prózaíróval.

Ott helyben majd frászt kaptam: hisz ez rólam és Andrjuska Voznyeszenszkijről beszél... Wasilewska sebesen sorolni kezdte a „költő" és a „prózaíró" eretnek kijelentéseit, de még most sem mondta meg a nevüket. A világot a szépség mozgat-

---

* Az orosz „sutyiha" szó itt egyszerre jelent „petárdát" és „női udvari bolondot". — *A fordító megjegyzése.*

ja — nyilatkozta a költő. Nesze neked, lengyel szocializmus! A személyi kultusz ma is él még, így a prózaíró, még mindenütt sok a sztálinista, de mi megbirkózunk velük...

Egyszer csak úgy éreztem, hogy valami különös dolog történik. Semmi kétség, a terem őrjöngött dühében. Láttam az ideológiai vezérek és a díjazottak eltorzult arcát, a ferdén vonagló ajkakat. Szégyen! — üvöltötték mindenfelől. — A nevüket! A nevüket mondja!

A gyengébb nem képviselője szendén illegetni kezdte magát.

— Hát mi értelme van, elvtársak? Hát van értelme megnevezni őket?...

— Neveket! Neveket! — üvöltötte a terem, mintha azonnali leszámolásra készülne.

Azt hihetnék, mindez a lehető legspontánabb módon zajlott le, a további fejlemények azonban azt mutatták, hogy az egész jelenetet gondosan előkészítették és „hangszerelték". A legmeggyőzőbb bizonyíték erre az, hogy Hruscsov felkészült a még meg sem nevezett „fiatal költővel", illetve a „fiatal prózaíróval" való beszélgetésre. Legalábbis ellátták őt ehhez szükséges információkkal.

— Nevezze meg őket — mondta lendületes gyakorlatiassággal az egész termet túlharsogó mikrofonba.

— Hát jól van — sóhajtotta Wasilewska, szinte egész lényével azt sugallva, hogy ő nem akart itt egyéni leszámolást, csupán egy kis elvont eszmefuttatás volt a szándéka, de ha már maga a Párt utasítja őt, akkor ugyebár mégsem mondhat nemet. — A költő — Andrej Voznyeszenszkij, a prózaíró — Vaszilij Akszjonov.

A terem felüvöltött. Az emelvényre! Szégyen! Betelt a pohár! Azt hiszik, már mindent lehet? Ki az emelvényre! Előbb Voznyeszenszkijt, aztán Akszjonovot!

Andrej a terem másik végében ült, ezért csak akkor pillantottam meg őt, amikor az emelvényre lépett. Valamilyen halvány pulóver volt rajta, az arca sápadtan csillogott. Mindkét kezével belekapaszkodott abba a nyamvadt, faragott címeres emelvénybe. Hruscsov közvetlenül fölötte trónolt, az arca egészen nekitüzesedett, mintha épp most lökött volna be egy-két pohárkával a nagy felfordulás közepette.

— Miket szónokol itt maga, Voznyeszenszkij, a szépségről?

— kérdezte Andrejtől. — Hát nem tudja, hogy mi mozgatja a világot? Hogy milyen erők határozzák meg a történelem menetét?!

Ez a stílus fölöttébb jellemző rájuk: az elején még nyugodtan kezdik, aztán fokozatosan hergelik magukat egészen a hisztériáig. Gribacsov például meglehetősen gyakran alkalmazza ezt az útszéli modort egy-egy felszólalása alkalmával.

— Nyikita Szergejevics! Elvtársak! — kezdte Voznyeszenszkij. — Én nem vagyok kommunista, ahogy nagy tanítóm, Vlagyimir Majakovszkij sem volt az...

— És maga büszke erre?! — üvöltött fel vérfagyasztó hangon Hruscsov. — Én például arra vagyok büszke, hogy kommunista lettem!

A teremben ülő liberálisok e boszorkányszombat láttán csak alig hallható, félig öntudatlan tapssal reagáltak a vezér rikoltozásaira. Muszáj volt tapsolniuk. Aki nem tapsolt, azonnal gyanússá vált. A filmesek közt helyet foglaló sok-sok liberális a többiekkel együtt tisztában volt vele, hogy ez a lecke nekik is szól, s hogy a malomköveket nemcsak ama „fiatal költő" és ama „fiatal prózaíró" számára készítették elő, akik annyi akadályt gördítettek a testvéri Lengyelország elé a szocializmus építésében.

Senki se kelt a védelmükre — se Tvardovszkij, se Szolzsenyicin. Senki se merte Hruscsov szemébe vágni azt az egyszerű mondatot, hogy „fejezze be az ordítozást". Most, húsz év távlatából visszatekintve úgy érzem, hogy jól választották meg a kivégzés időpontját — csupán tíz év telt el Sztálin halála óta, a rettegés még mindenki sejtjeiben ott lapult. Nem tartom lehetetlennek, hogy ha mindez három évvel később játszódik le, valaki okvetlenül kimondja ezt a mondatot. A gyalázatosság másnapján már én is azt kérdeztem magamtól: miért nem jutott eszembe, hogy legalább visszakiabáljak valamit, de ez már csak amolyan „lépcsőházi tűnődés" volt részemről.

— Engedjék meg, hogy elmondjak egy verset — ismételgette félig ájultan Voznyeszenszkij. A terem üvöltött — még hogy verset, így is értjük, takarodjék innen versek nélkül! „Mondjon el egy verset!" — szólalt meg váratlanul Nyikita. A „feketeszázasok" értetlenül bámultak maguk elé. Voznyeszenszkij elszavalta a *Lenin fenyőfája* című költeményét, amely

arról szól, hogy miként neveztek el a kaliforniaiak titokban egy mamutfenyőt a forradalom vezéréről. (Mikor ezt itt elmesélem, az amerikai hallgatóság mindig dől a kacagástól). A Szverdlov-terem síri csendben hallgatta végig a költeményt. Hruscsov szintén hallgatott: látszott, hogy nem tetszik neki a vers, bizonyára azért, mert csak igen távolról emlékeztette őt kedvenc költőjére, Mahinyára. Aztán hirtelen kezet nyújtott Andrejnek. Ha velünk tart, Voznyeszenszkij, kibontakozhat a tehetsége, ha viszont ellenünk fordul, összemorzsoljuk. Dolgozzék inkább velünk együtt! A csalódás moraja futott végig a sztálinistákon, a liberálisok megkönnyebbülten tapsolni kezdtek.

Voznyeszenszkij a helyére ült, a hallgatóság pedig kezdett ismét dühbe jönni, most már az Akszjonovval való leszámolást követelte. Már éppen indultam volna kifelé, amikor váratlan dolog történt.

— Látom őt — szólalt meg Hruscsov. Látta „őt", vagyis engemet, az ujjával azonban a terem másik végébe mutatott. Aztán így folytatta: — Mindenki tapsolt, csak ő nem! Ott, az a szemüveges, a piros pulóverben! Álljon fel, és jöjjön az emelvényre!

A legfelső ujj intésére a terem mélyen felemelkedett Illarion Golicin, egy magas, testes legény, aki a gyűlölt „absztrakcionista" minden vonásával rendelkezett, csak éppen nem volt absztrakcionista; a kampány során kibontakozó kritika, helyesebben pogrom, őt szinte egyáltalán nem érintette. Illarion a mellére böködve próbálta megmagyarázni, hogy neki semmi köze az egészhez, hogy ő nem Akszjonov, de egy árva szavát se lehetett érteni — a terem zúgott, a mikrofonban pedig mindent túlharsogott a béke és a szocializmus táborának ismét haragra gyúlt vezére.

Golicinnak ki kellett vonulnia a szónoki emelvényre. Itt aztán újra bebizonyosodott, hogy az egész ostoba és szégyenletes színjátékot jó előre megszervezték. Hruscsov egy olyan mondattal fordult hozzá, amelyet láthatólag nekem szántak:

— Tudom, maga az apja halálát akarja megbosszulni rajtunk!

Az egészen biztos, hogy Golicint nem ismerte. Az én életrajzom részleteiről sem tudhatott, hacsak elő nem készítették

neki az anyagaimat. Azt mindenképpen tudta, hogy mivel kezdje a velem tervezett társalgást, és ez be is igazolódott néhány perccel később, miután a Golicinnal kapcsolatos tévedésre fény derült. Mellesleg, a teremben ülő fiatal művészeknek legalább a kétharmadánál indíthatta volna így a beszélgetést. Ilarion Golicin se volt kivétel. Zavartan dünnyögte, hogy az ő apját rehabilitálták, de ő nem Akszjonov, és sohasem adott semmiféle interjút. Hruscsovhoz ekkor odabillent Iljicsov, és halkan a fülébe súgott valamit.

— Menjen a helyére — mondta Golicinnak Hruscsov, és mormogott valamit a pulóverekről, meg a nem tapsolókról, akik még öltözködni se tudnak rendesen.

— A szó Akszjonov elvtársat illeti — búgta elbűvölő hangon a mikrofonba Iljicsov.

A tanácskozás első napján pulóverben jelentem meg, de ezen a reggelen valamiért mégis nyakkendőt és zakót vettem, ami most hasznos húzásnak bizonyult.

— Tudom, Akszjonov, maga az apját akarja megbosszulni rajtunk — mondta Hruscsov, alighogy felkapaszkodtam az emelvényre. A hiba helyrehozatott.

Egyébként ez a bosszúállási história később, és nem is olyan rég is, eljutott hozzám a KB hófödte csúcsairól. A KB-tagoknak érvekre volt szükségük, ezért mind az írásaimat, mind a tetteimet azzal magyarázták, hogy a „szüleiért akar bosszút állni". Ennél primitívebb ostobaságot ki sem találhattak volna. Én keresztény vagyok, és sohasem élt bosszúvágy bennem. Még a sztálini korcsok iránt sem éreztem soha mást, mint mélységes utálatot.

— Nyikita Szergejevics — mondtam Hruscsovnak —, az én apám életben van.

— Hogyhogy életben van? Mi az, hogy életben van? — kérdezte Hruscsov, és ismét zavarba jött. Ugy látszik, már a főtitkárok információs anyagát is pancserek készítik.

— Az én szüleimet letartóztatták Sztálin idején, de a XX. kongresszus után rehabilitálták őket. Mi ezt az eseményt az ön nevével hozzuk kapcsolatba.

Nem tudom, meddig tartott az én szégyenletes kremli szereplésem — öt percig-e, vagy negyedóráig. Hruscsov minden szavamnál közbevágott, dühödt filippikákba tört ki. Nekem

meg kellett fordulnom, hogy láthassam őt — az elnökség ugyanis mögöttem, a szónoki emelvény fölött helyezkedett el. Emlékszem, milyen éles ellentétben állott egymással a harcostársak arca és a vezér tüzet okádó kuglifeje — Kozlov, Szuszlov, Brezsnyev és a többiek arcán a leghalványabb érzelem sem tükröződött. Nyikita olykor abbahagyta az üvöltést, és dühösen rám rivallt: beszéljen! Én mondottam valamit, de a teremben ezt nem hallották, mert a hallgatóságnak és a mikrofonnak is háttal álltam. Beszéljen a mikrofonba! — követelte Nyikita. Mihelyt a mikrofonhoz léptem, tüstént félbeszakított. Hát hogy ne gondoljon az ember újra meg újra az abszurd színházra!

Fordította: Szántó Gábor András

Eszmei offenzíva a szovjet irodalmi életben (1963)
Nagyvilág, 1963. 6. szám, 911—917. old.

Az az eszmei offenzíva, amely a szovjet irodalmi és művészeti élet képviselőinek a párt meg az állam vezetőivel (a Kremlben) március 7—8-án történt találkozóján Ny. Sz. Hruscsov és L. F. Iljicsov előadásával bontakozott ki, még korántsem ért véget. A vita folyamán többen megszólaltak azok közül az idősebb korosztályokhoz tartozó jelentős írók közül is, akik hosszabb időn át nem hallatták szavukat a közéletben.

L. F. Iljicsov: ... Amikor a formalisták meg az absztraktok ki akarják sajátítani maguknak az „igazságkeresés" dicsőségét, amikor azt hirdetik magukról, hogy ők „a szép egyedüli védelmezői", csakis ők a „modernek", a szovjet emberek e nyilatkozatainkat egyszerűen úgy fogadják, mint teljesen méltánytalan igényt, mint művészek arra irányuló kísérletét, hogy őket meg nem illető dolgot ragadjanak magukhoz ...

... A szovjet irodalom ismert és köztiszteletben álló képviselői megállapították, hogy a párt harca az eszmeileg idegen művészeti irányzatok ellen kifejezi a szovjet emberek millióinak követelését.

... Művészifjúságunk zöme, ismerve a formalizmus és az absztrakt irányzatok tulajdonképpeni értékét, egyértelműen kifejezte elutasító álláspontját velük szemben. Azok a fiatalok, költők, festők, szobrászok, akik hibákat követtek el, a bíráló észrevételeket nyugodtan átgondolva, továbbá átérezve a párt féltő gondoskodását, helyesen értékelték eltévelyedéseiket. Elsősorban E. Nyeizvesztnijt, E. Biljutyint, J. Jevtusenkót kell megemlítenünk ...

B. Rjurikov: A közelmúltban a *Polityka* című lengyel hetilap közölte levelezőjüknek Andrej Voznyeszenszkijjel és Vaszilij Akszjonovval készített interjúját. Voznyeszenszkij többek között azt bizonygatta, hogy a nemzedékek meghatározott időrendjén kívül létezik egy csavarhoz hasonló, vertikális irányú vonal, amely áthalad a tehetséges emberek minden nemzedékén. „Én, személy szerint — mondotta Voznyeszenszkij —, a nemzedékek vertikális rendjét tartom a fontosnak, ebben benne van Puskin csakúgy, mint Lorca, Éluard, Paszternak és Ahmadulina. Az író mindig egykorúnak érzi magát elődeivel. A zseniális Paszternakot én teljes meggyőződéssel nevezném Lermontov kortársának." Mindenki szemében világos mind a nevek önkényes kiválasztása, mind pedig a tehetség elvont, történelmietlen értelmezése, amely nem ad feleletet arra a kérdésre, hogy a tehetség milyen kapcsolatban áll a társadalommal, a néppel. No de nem ez a legfontosabb Voznyeszenszkijnél. Megkérdezték, hogy a „negyedik nemzedék" tagjának tekinti-e magát? Ezt felelte: „Minden új nemzedék az elsőnek tekinti magát. Politikai szempontból az SZKP XX., és XXII. kongresszusának gyermekei vagyunk, a forradalmi húszas évek s a leninizmus szomszédságában." Hasonló gondolatokat fejtett ki Akszjonov is. Ő is a XX. kongresszus nemzedékének számította magát, az azt megelőző korszakot a „konzervativizmus korszakának" nevezve.

Így hát a vonalat meglehetős pontossággal jelölték ki. Az irodalomban feltűnik egy forradalmi nemzedék, amely megtagadja a konzervativizmus korszakát, és kezét nyújtja a húszas évek irodalmának. A húszas évek és a XX. kongresszus közötti korszak — az ő nyilatkozataikból ítélve — sötét, gyászos kor, amelyben a szocializmus szelleme elveszett ...

A. Voznyeszenszkij: ... Sohasem felejtem el Nyikita Szer-

gejevics szigorú, kemény szavait. Ám nemcsak e kemény szavakat, a tanácsot sem felejtem el, amit tőle kaptam. Azt mondta: Dolgozzék! Ez a tanács számomra program. Dolgozni fogok, most is dolgozom, sokat dolgozom, sok mindent megértettem abból, ami a Kremlben és ami a teljes ülésen elhangzott. Megértettem, hogy óriási a felelősségünk a néppel, a korral, a kommunista párttal szemben. Számomra ez a legfőbb, legértékesebb tanulság. Most nem mentegetőzöm. Egyszerűen csak ennyit mondok: Dolgozni, dolgozni, dolgozni. Számomra most ez a legfontosabb. A munka mutatja majd meg, milyen érzéssel viseltetem hazám és a kommunizmus iránt, az tárja fel majd igazi valómat...

J. Jevtusenko: ... Súlyos vádak hangzottak el ellenem. Mivel pedig e nagy írói közösség tagja vagyok, állampolgári kötelességemnek érzem, hogy ne húzódjam meg a bokorban, hanem magyarázatot adjak... Nagyon nagy hibát követtem el azzal, hogy megfeledkeztem a burzsoá sajtóban uralkodó erkölcsökről, és ezért most keményen bűnhődöm. A francia hetilap önéletrajzomat szenzációs alcímekkel látta el, cikkeket közölt róla, amelyekben olyan értelmezést tulajdonított annak, amilyet én sohasem szándékoztam adni neki... Mikor megismerkedtem a francia szöveggel, láttam, hogy tele van ferdítésekkel és „javításokkal", amelyek az *Express* szerkesztőségétől eredtek... Ismételni szeretném: szinte jóvátehetetlen hibát követtem el. Súlyos vétek nehezül vállamra. Biztosítani szeretném írói közösségünket, hogy teljesen megértettem és átéreztem hibámat, egész jövőbeli munkásságommal arra törekszem, hogy jóvátegyem...

V. Akszjonov: ... Mi, e találkozó résztvevői, valamennyien sokkal tágabbra nyílt szemmel értettük meg feladatainkat a kommunista és a kapitalista ideológia közt folyó küzdelemben, a formalista, dekadens irányzatok elleni küzdelemben, abban a harcban, amely a szovjet művészet pártossága és népiessége elvének továbbfejlesztéséért folyik. A plénumon szigorú bírálat hangzott el Jevtusenko, Voznyeszenszkij, valamint az én helytelen magatartásommal, könnyelműségemmel kapcsolatban. Úgy gondolom, hogy ez a kritika igazságos volt. Még nagyobb könnyelműség volna azonban azt gondolnunk, hogy most elegendő, ha csak hibáink elismerésére szorítkozunk. Ez sem kom-

munistához, sem íróhoz nem volna méltó. Sohasem felejtem el Nyikita Szergejevics szigorú, de jóságos szavait, amelyeket a Kremlben megrendezett találkozó alkalmával intézett hozzám: „Dolgozzék!" — tanácsolta a többi közt. — „A munkájával mutassa meg, hogy mit ér!..."

Galina Szerebrjakova: Csak az örök, ami jó (1964)
Lityeraturnaja Rosszija, 1964. április 17.

1956 szeptemberében újdonatúj, két évtizednyi börtön és számüzetés után csak nemrég visszakapott párttagkönyvemmel a szűzföldekre készülődtem, és egyszeriben azokon a helyeken találtam magam, ahol nem sokkal azelőtt Ny. Sz. Hruscsov járt. Az embereket hatása alatt tartotta a nemrég lezajlott találkozó. A kolhozparasztoknak a sztálini kultusz éveiben felülről jövő parancsokkal elfojtott kezdeményezőereje újra felszínre tört és működött.

A szűzföldiek csodálkozásuknak adtak hangot, mikor Nyikita Szergejevicsre terelődött a szó:

— Mi mindennek tudója!

— Akármiről kérdezze az ember — mindenre van felelete, mindent megmagyaráz.

— Hanem, ha ledorongol, akkor annak oka van. És közben egyre ugrat, tréfálkozik.

Olvasva mindazt, amit Hruscsov elvtárs mondott, követve tevékenységét a társadalmi élet legkülönbözőbb területein, korunk azon embereinek egyikét ismertem meg benne, akikben oly gazdag a kommunista mozgalom százesztendős története... Kifogyhatatlan Nyikita Szergejevics Hruscsov energiája. Hány és hány helyen fordult meg az elmúlt tíz év során. A vegyészek között — vegyész, az agrotechnikusok között — agrotechnikus, az energetikusok között — energetikus. Állandóan a föld és a kozmosz felé fordul tekintete, és bármivel foglalkozzon is, bármiről beszéljen is, Ny. Sz. Hruscsov, ezt mindig mint Marx, Engels és Lenin következetes tanítványa teszi.

Ismeri és tiszteli az egész világ. Nehéz elképzelni egyszerűbb, közlékenyebb, leleményesebb szavú embert, mint ő. Nyikita Szergejevics vitakészségét, ami nemcsak beszédeiben, hanem replikáiban, megjegyzéseiben, a válaszok gyorsaságában és leleményességében is megmutatkozik, mindenütt értéke szerint becsülik. Lehet-e például elfeledni meghökkentő nyelvi telitalálatait, az ENSZ kongresszusi termében! Ny. Sz. Hruscsov — korunk egyik legeredetibb és legkiválóbb szónoka. Hatalmas meggyőző erővel beszél, megvan benne az elméleti elemzés mélysége, ragyogó képeket, pontos hasonlatokat használ, bámulatba ejtően szellemes. Elkísérjük Ny. Sz. Hruscsovot távoli utazásaira, és türelmetlenül számolgatjuk a napokat, míg visszatér hazájába.

A beszélgetés Nyikita Szergejeviccsel felpezsdíti az embert, cselekvésre, jóra ösztönöz.

Vannak emberek, akik kortársaik legjobb tulajdonságait ötvözik magukban: az egyszerűség méltóságát, a szerénységet, a gondolati mélységet, a gazdag tudást és jóságos szívet.

Pontosán ezeket a vonásokat találhatjuk meg a forradalom fáradhatatlan harcosában — Nyikita Szergejevics Hruscsovban.

Fordította: Szilágyi Ákos

Hruscsov a személyi kultuszról — a XXII. kongresszuson mondott vitazáró beszédből (1961) Az SZKP XXII. kongresszusa, 1961. október 17—31. Kossuth, 1962. 642—644. old.

Szeretnék néhány szót szólni még egy kérdésről. Amikor pártunk Központi Bizottságának tevékenységéről van szó, sok kongresszusi felszólalásban, és gyakorta sajtónkban is, valamilyen különös hangsúly esik az én személyemre. Kiemelik szerepemet a párt és a kormány igen fontos intézkedéseinek végrehajtásában.

Megértem a jó szándékot, amely ezeket az elvtársakat vezérli. De engedjék meg, hogy a legerőteljesebben hangsúlyoz-

zam; minden nekem címzett dicséret lenini pártunk Központi Bizottságát, a Központi Bizottság elnökségét illeti meg. Nálunk egyetlen nagyszabású intézkedés, egyetlen felelős megnyilatkozás sem történt valakinek a személyes utasítására. Kollektív megvitatás, kollektív döntés eredménye valamennyi. Ezt a zárszót is pártunk vezető kollektívája vizsgálta meg és hagyta jóvá. A kollektív vezetés, minden elvi kérdés testületi eldöntése ad nekünk nagy erőt, elvtársak.

A marxisták—leninisták határozottan szembeszállnak a személyi kultusz minden visszataszító jelenségével, ugyanakkor azonban mindig elismerték és el fogják ismerni a vezetők tekintélyét.

Az igazi marxistáktól—leninistáktól távol áll az öndicsőítés is, egyes személyiségek szerepének különös hangsúlyozása, túlzott felnagyítása is. Az igazi marxisták—leninisták számára egyszerűen sértő, ha valaki hízelkedően ki próbálja őket emelni, el akarja őket szigetelni a vezető elvtársaktól.

Mi, kommunisták, nagyra becsüljük és támogatjuk a helyes és érett vezetés tekintélyét. Meg kell óvnunk a párt és a nép által elismert vezetők tekintélyét. De minden vezetőnek látnia kell az érem másik oldalát is; sohasem szabad kérkednie helyzetével, mindig jusson eszébe, hogy valamely tisztség betöltésével csak a párt, a nép akaratát teljesíti. A párt és a nép megbízhatja a legnagyobb hatalommal, de állandóan ellenőrzi is. Az a vezető, aki erről megfeledkezik, nagy árat fizet ezért a hibáért.

Mikojan pohárköszöntője Hruscsov 70. születésnapján, 1964. április 17-én (1964) Pravda, 1964. április 18.

Kedves barátaim! Azért gyűltünk össze ma itt, a Kreml öreg falai között, hogy kifejezzük tiszteletünket Ny. Sz. Hruscsov iránt abból az alkalomból, hogy hetvenéves lett. Az ünnepelt jó fizikai állapotáért és világos szelleméért szüleinek tartozunk tisztelettel... Régebben azt tartották nálunk, hogy aki betöltötte 70. évét — az már öregember. Forradalmunk eredményei

azt mutatják, hogy ez nem felel meg a valóságnak. Oroszországban valaha az átlagéletkor 32 év volt. Természetes hát, hogy a 70 évet — öregkornak tekintették. Ma azonban, miután a szocializmus győzelmet aratott hazánkban, az átlagéletkor 70 év lett nálunk. Ily módon mi egy középkorú ember születésnapját ünnepeljük most, aki, mint látják, ereje teljében, tehetsége virágában van... Mindannyian, a Központi Bizottság elnökségének tagjai és tagjelöltjei, a KB titkárai egyformán jó, testvéri érzéseket táplálunk Ny. Sz. Hruscsov iránt. Engedjék hát meg, hogy ebből a mai alkalomból mindannyiunk nevében mondhassam el közös köszöntőnket:

„Kedves Nyikita Szergejevics! Mi, az Ön legközelebbi harcostársai, külön is köszöntjük Önt, és forrón gratulálunk Önnek, közeli barátunknak és elvtársunknak hetvenedik születésnapja alkalmából. Az Ön személyében a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom, a szovjet állam, a kommunista párt kiemelkedő politikusát, kimagasló marxista—leninistát, az imperializmus elleni küzdelem bátor harcosát látjuk... Az Ön fáradhatatlan politikai és államférfiúi tevékenysége, óriási élettapasztalata és bölcsessége, kifogyhatatlan energiája és élete-ereje, állhatatossága és megingathatatlan elvhűsége minden kommunistában és minden szovjet emberben rokonszenvet ébresztettek. Boldogok vagyunk, hogy kéz a kézben Ön mellett dolgozhatunk és példát vehetünk Önről a pártélet és az államépítés kérdéseinek lenini megoldása terén... Teljes szívünkből kívánunk Önnek jó egészséget, hosszú életet és új sikereket az Ön hatalmas és csodálatos tevékenységében.

Úgy gondoljuk, kedves barátunk, hogy amin túljutott, az még csak az emberélet útjának fele. S kívánjuk, hogy legalább még ugyanennyi évet érjen meg."

Nyikita Hruscsov felmentése (1964)
Népszabadság, 1964. október 16.

Csütörtökön bejelentették, hogy szerdán, október 14-én az SZKP Központi Bizottsága plénumot tartott, amelyről az alábbi hivatalos közleményt adták ki:

Az SZKP Központi Bizottsága ez év október 14-én plénumot tartott.

A plénum teljesítette Ny. Sz. Hruscsov elvtársnak azt a kérését, hogy előrehaladott korára és egészségi állapotának rosszabbodására való tekintettel mentsék fel őt az SZKP Központi Bizottsága első titkárának, az SZKP Központi Bizottsága elnökségi tagjának és a Szovjetunió Minisztertanácsa elnökének tisztsége alól.

Az SZKP Központi Bizottságának plénuma L. I. Brezsnyev elvtársat választotta meg az SZKP Központi Bizottságának első titkárává.

Hivatalosan közlik, hogy a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége október 15-én Anasztasz Mikojan elnökletével megvitatta a Szovjetunió Minisztertanácsa elnöki tisztségének kérdését.

A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének üléséről az alábbi hivatalos közleményt adták ki:

Ez év október 15-én a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége A. I. Mikojan elvtársnak, a Legfelsőbb Tanács Elnöksége elnökének elnökletével ülést tartott.

A Legfelsőbb Tanács Elnöksége megvitatta a Szovjetunió Minisztertanácsa elnöki tisztségének kérdését.

A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége teljesítette Ny. Sz. Hruscsov elvtárs kérését, hogy előrehaladott korára és egészségi állapotának rosszabbodására való tekintettel mentsék fel a szovjet minisztertanács elnökének tisztsége alól.

A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége Alekszej Nyikolajevics Koszigin elvtársat nevezte ki a minisztertanács

elnökévé, s egyúttal felmentette őt a minisztertanács első elnökhelyettesének tisztségéből.

A Legfelsőbb Tanács Elnökségének tagjai egyhangúlag elfogadták a Legfelsőbb Tanács Elnökségének törvényerejű rendeleteit Ny. Sz. Hruscsov elvtársnak a minisztertanács elnöki tisztsége alól való felmentéséről, valamint A. Ny. Koszigin elvtársnak a minisztertanács elnökévé történt kinevezéséről.

A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének említett törvényerejű rendeleteit október 16-án hozzák nyilvánosságra.

Meghalt Ny. Sz. Hruscsov (1971)
Népszabadság, 1971. szeptember 12.

Hírügynökségek jelentették szombat délután, hogy 77 éves korában elhunyt Nyikita Szergejevics Hruscsov, a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának volt első titkára, a Szovjetunió Minisztertanácsának volt elnöke.

A hírügynökségi jelentések szerint Hruscsov szívrohamot kapott, és röviddel kórházba szállítása után elhunyt.

Eltemették Ny. Sz. Hruscsovot (1971)
Népszabadság, 1971. szeptember 14.

A TASZSZ hivatalos közleményt adott ki Ny. Sz. Hruscsov haláláról, amelyet a *Pravda* közölt:

A Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága és a szovjet kormány fájdalommal tudatja, hogy 1971. szeptember 11-én, hosszan tartó, súlyos betegség után, életének 78. évében elhunyt Nyikita Szergejevics Hruscsov, az SZKP KB volt első titkára, a minisztertanács volt elnöke.

Szeptember 13-án, hétfő délelőtt a moszkvai Novogyevicsi temetőben a családtagok, barátok és tisztelők jelenlétében helyezték örök nyugalomra Nyikita Szergejevics Hruscsovot. A síron elhelyezték a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága és a minisztertanács koszorúját is.

N. Sz. Hruscsov halála nemzetközileg s hazánkban is jelentős visszhangot keltett. A megemlékezésekben felidézik életútját, emlékét, munkásságának különböző állomásait.

Nyikita Szergejevics Hruscsov 1894-ben szegény bányászcsaládban született, és hosszú közéleti pályája során számos fontos párt- és állami funkciót töltött be. 1918-ban belépett a Szovjetunió Kommunista Pártjába, részt vett a polgárháborúban, majd a szocialista építőmunka különböző posztjain dolgozott. 1934-től kezdve, több mint három évtizeden át tagja volt a Központi Bizottságnak, jelentős pártmegbízatásokat töltött be Ukrajnában és Moszkvában. 1953-ban megválasztják a Központi Bizottság első titkárának, majd éveken át a Szovjetunió miniszterelnökeként is dolgozott, 1964-ben történt felmentéséig.

Nyikita Szergejevics Hruscsov aktív közéleti, nemzetközi — nem ellentmondás nélküli — tevékenysége során sokat tett a szocialista célokért, a hidegháború felszámolásáért, a különböző társadalmi rendszerű országok békés egymás mellett élésének megvalósításáért, a népek közötti barátságért, a békéért.

Hruscsov elvtárs többször járt Magyarországon is, és a Szovjetunió Kommunista Pártja, a szovjet kormány általános politikájának és népeink érdekeinek megfelelően, következetesen munkálkodott pártjaink és országaink sokoldalú kapcsolatainak fejlesztésén, a szovjet és a magyar nép barátságának erősítésén.

Kádár János elvtárs táviratban fejezte ki részvétét az elhunyt özvegyének, Nyina Petrovna Hruscsovának és családjának. (MTI)

Alekszandr Nyekrics: Hruscsov temetése (1979)
Otresisz ot sztraha, London, OPI,
1979. 356—364. old.

Egy képzőművész barátommal és a feleségével megbeszéltük, hogy együtt megyünk a temetésre. A megjelölt időpontban, 10.45-kor kellett találkoznunk a Novogyevicsi temető bejáratától nem messze, az Október XX. téren.

Valamivel a megbeszélt idő előtt értem oda, és észrevettem, hogy a temető mellett, a templom bejárata felől már elhelyezkedtek a rendőrőrszemek és az állambiztonsági szervek civil ruhás emberei. Ám mellettük hol itt, hol ott kezdtek gyülekezni azok a polgárok, akikhez valahonnan eljutott a temetés híre. A Pirogovszkaja utca és a tér sarkán négy tiszt álldogált, a közeli Frunze Katonai Akadémia hallgatói. A fegyveres erőkhöz tartozó tisztekre, akik többnyire magukban álltak, csak később lettem figyelmes.

Hamarosan megérkeztek a barátaim. Látva, hogy az utakon kordonokat állítottak fel és a temető központi bejáratához így nem fogunk eljutni, megpróbáltunk a Novogyevicsi kolostor udvarán keresztül bejutni a temetőbe, ám azonnal rá kellett jönnünk, hogy a „Temetés" hadműveletet rendkívüli precizitással dolgozták ki: az udvaron ott posztoltak már a rendőrök és a KGB munkatársai. A kolostor fala mentén a falnyílásokat is őrizték már. A zárt főbejárati ajtónál rendőrautók álltak.

A templomtól jobbra a falat éppen javították. Odaléptünk egy idős emberhez, aki koszos, gyűrött kalapot viselt, a munkacsoportvezető lehetett, s arról kezdtük faggatni, hogyan mehetnénk, helyesebben juthatnánk be a temetőbe. „Itt ugyan sehogy, az biztos, mindenütt őrség — felelte és fejével a falnyílás felé bökött, amelyben hirtelen két rendőr feje bukkant fel. — Meg aztán, mi olyan érdekes? — folytatta somolyogva. — Egyik temetés, mint a másik. Ma eltemetik őt, holnap eltemetnek téged. Előbb-utóbb mindenkit eltemetnek."

Ezzel az útravalóul kapott bölcsességgel távoztunk a kolostorudvarról, hogy tovább folytassuk a keresést. Sokáig bolyong-

tunk a temetővel szemközti utcán, amelyet kíméletlenül vert az eső, míg végre olyan helyet találtunk, ahonnan a terepet a legjobban lehetett belátni, a temető bejáratával rézsút szemben, egy kis utca és a bulvárról nyíló út kereszteződésénél, a sarkon.

Bolyongás közben észrevettük, hogy a rendőrség és az állambiztonsági emberek, meg talán még az ebből az alkalomból mozgósított aktivisták minden temetőhöz vezető utat és átjárót lezártak. kissé távolabb, az udvarokban ponyvával letakart katonai gépkocsik álltak, bennük egymáshoz préselődő, fiatal, sudár, lilára borotvált karhatalmista katonákkal. Minden gépkocsi-alakulathoz bizonyára századonként egy-egy híradós volt beosztva, aki állandó kapcsolatot tartott fenn a felsőbb parancsnoksággal.

Az egyik gépkocsi mellett elhaladva tekintetemet a benne ülő katonákra fuggesztettem. Egyikük zavart, már-már bocsánatkérő mosollyal fogadta tekintetemet: „Mit csinálhatnánk, nekünk semmi közünk az egészhez".

... Szerencsénk volt. Azok a rendőrök, akik a mi körzetünkben biztosították a temetőhöz vezető utakat, nyugodtaknak és udvariasaknak bizonyultak. Időről időre kéréssel fordultak hozzánk, hogy az úttestről lépjünk fel a járdára, sem durva szavak nem hangzottak el, sem tettlegességre nem került sor. Őrhelyünk mellett néhány külföldi és szovjet tudósító haladt el, udvariasan átengedték őket, mikor felmutatták igazolványaikat. A temető bejáratához engedtek néhány nagyon öreg embert is, jórészt nőket, miután a rendőrökkel halkan szót váltottak valamiről. Egykori politikai foglyok voltak ezek, akik Hruscsov kormányzása alatt tértek vissza a lágerekből és lettek rehabilitálva. (...)

Az eső kegyetlenül zuhogott. Körülbelül tizenöt perccel tizenkettő előtt a mikrofonok parancsot vittek szét: „Közelednek!" Összerázkódtam. Akár a háborúban.

A szemközti oldalon motorbiciklik robogtak el, mögöttük nagy sebességgel egy koszorúkkal megrakott teherautó haladt, nyomában pedig lassítás nélkül egy közönséges halottaskocsi. Ezt hosszú kocsisor követte. A szovjet hierarchia szokásainak ismeretében mindjárt meg lehetett állapítani, hogy a legmagasabb helyekről senki nem jött. Csak fekete Volgákat lehetett

látni, márpedig ilyeneken csak másod- és harmadrangú hivatalnokok járnak.

A temető kapuján egyenként áthaladtak a zenészek, kezükben vagy hónuk alatt tartva ezüstből készült fúvós hangszereiket.

Tizenkét óra. A temető felől gyászzene hangjai szűrődnek ki. A gyászszertartás kezetét vette. A feszültség némileg csökken. (...) Eltelt még néhány perc, és három idősebb ember, egy férfi és két nő lépett az előttünk posztoló rendőrökhöz... A férfi valamit hevesen magyarázott az őrparancsnokuknak, egy rendőrkapitánynak. Az meghallgatta, és kezével jóváhagyólag intett. Mindhárman gyorsan megindultak a temető bejárata felé. „Kérem, engedje, hogy én is menjek" — fordultam a kapitányhoz. Figyelmesen végignézett rajtam. Nyilván kedvező benyomást tettem rá, mert így szólt: „Rendben van, menjen". Utánam még néhány embert átengedtek.

A temetőkapunál megálltunk. A karórámra pillantottam: fél egy volt. A kiskapunál (a nagy szárnyaskapuk zárva voltak) torlódásra került sor — nem engedtek tovább minket. Egy idősebb asszony követelőzően kezdte döngetni a kiskaput. A kapu másik oldalán álló őr a figyelőnyílásba kémlelt, aztán résnyire nyitotta a kiskaput. „Engedjen már be" — csattant föl néhány hang. „Rita — mondta izgatottan egy középtermetű férfi —, nem emlékeztet téged ez a kémlelőlyuk valamire?!" — „De még menynyire, hogy emlékeztet!" — felelte valahogy különösen felnevetve a nő. Egy másik beszélgetésfoszlány: „Honnan tudta, hogy a temetés 12-kor kezdődik? Talán bemondta a rádió?" A válasz pedig: „Igen, a *másik*" (azaz egy külföldi rádióállomás — *A. Ny.*).

Az eső még erősebben zuhog. Felhajtom az esőkabátom gallérját. Állok, hallgatom a körülöttem levőket. Az emberek idegesek, egyre ingerültebbek lesznek. Az állambiztonsági emberek, a virágos pavilon bemélyedésében rejtőzködve némán álldogálnak, olykor mosolyféle suhan át arcukon. Az eső patakokban ömlik.

Valahonnan előbukkan egy rendőrségi alezredes. „Engedjenek be!" — fohászkodnak hozzá szinte kórusban az agyonázott emberek. — „A temető zárva van" — válaszolja röviden. „Hogyhogy zárva van, amikor odabent temetés folyik?!" — zúgnak a felháborodott hangok. — „A temető zárva van" — ismétli

meg az alezredes, és eltűnik a kiskapu mögött. Ekkorra a temető bejáratánál már vagy húsz ember gyűlt össze... Az emberek egyre jobban felbőszülnek, egyre makacsabbul követelik, hogy eresszék be őket a temetőkertbe. Végül megjelenik egy civil ruhás ember. Külsejéről ítélve 30 és 40 között lehet. „Miről van szó?" Válasz helyett zihálás: „Mért nem engednek be minket a temetésre?!" — „Önök talán nem látják, hogy a temető ma nem üzemel. Egészségügyi napot tartanak" — és egy karlendítéssel a temető kapujára kifüggesztett hirdetményre mutat. Vörös ceruzával, kézírással ez áll rajta: „Szeptember 13-án a temető zárva tart. Egészségügyi nap". Válaszul ironikus megjegyzések röpködnek: „Még hogy egészségügyi nap! Egészségügyi szemlét tartanak! Na és azok, akiket beengedtek, átestek egészségügyi vizsgálaton?! Magának például van papírja róla, hogy az egészségügyisek nem találták tetvesnek?!" A magas jövevény rezzenéstelen arccal replikázik: „A temetésen a rokonok és a barátok vesznek részt." — „Akkor maga bizonyára rokon?" — kérdezi valaki ironikus hangsúllyal. — „Igen, én rokon vagyok." — A válasz felcsattanó nevetés. Pedig kár volt nevetni: a jövevény a megboldogult fia volt, Szergej. Mindenesetre közbenjárására végre előttünk is megnyílik a kiskapu. Sietős léptekkel indulok a temetés színhelye felé. Ebben a pillanatban engedik le a koporsót Hruscsov földi maradványaival a sírba. A zenekar a himnuszt játssza. A négy jól megtermett sírásó kezdi betemetni a sírt, aztán kialakítani a sírhalmot. Körülpillantok. Mindenfelől a tudósítók fényképezőgépei kattognak, zümmögnek a filmkamerák. Elég sok a tudósító. A síron elhelyezik a koszorúkat, majd virágokkal borítják be. A sírások felerősítik a fehér márványtáblát, amelyen aranybetűkkel a következő tömör felirat áll: Nyikita Szergejevics Hruscsov, 1894—1971. Egy kicsivel e fölött állítják fel az elhunyt bekeretezett és beüvegezett arcképét. Ugyanilyen fényképet látni a szomszédos síron is — egy népművészé, a Szadovszkij-családból, aki ez év áprilisában halt meg.

A temetési ceremónia egész ideje alatt, a sír előtt állt valaki, kezében egy vörös selyemmel bevont falemezzel, amelyre az elhunyt Vörös Csillagait (értsd: Lenin-rendjeit — *a szerk. meg.*) és más kitüntetéseit erősítették fel. Mindenkitől tisztelet és kegyelet. Koszorú az SZKP KB-tól és a Szovjetunió Miniszter-

tanácsától. A. I. Mikojantól. A rokonoktól. A barátoktól. És másoktól.

Hruscsov közvetlen hozzátartozói a sír körül tömörültek összesze. Sokan vannak. Felvillan Nyina Petrovna elgyötört, kisírt arca, Rada Nyikityicsna összegörnyedt alakja, Adzsubej vállas figurája...

Észrevettem barátomat, és odafurakodtam hozzá. Ott áll — nagydarab és csupa szomorúság. A nyugdíjas Hruscsov egyszer meghívta magához, de ő nem ment el, most már bizonyára sajnálja. (...)

Micsoda iróniája a sorsnak! Nyikita Hruscsov azok között a művészek, költők, akadémikusok, egyszóval ama értelmiség körében fog nyugodni, amellyel szemben olyan gyakran volt igazságtalan, de amelynek ma egyedül van jó szava róla. Az pedig, a Másik, még halála után is harcostársai között marad, a Kreml falánál...

Fordította: Szilágyi Ákos

Jurij Zercsanyikov: Láttad a Kockázat-ot?
(1987)
Junoszty, 19 7. 12. szám, 86. old.

Minden év április tizenkettedikén — már több mint húsz éve — látjuk Gagarint, amint jön lefelé a repülőgépről, mely földet érése után Moszkvába szállította őt. Megtesz egy-két lépcsőfokot, és a következő filmkockák már a Vörös téren ujjongó tömeget mutatják. És egy egész nemzedék csak nemrég, október 26-án láthatta, amint Gagarin a lépcsőről leérve továbbhalad az őt fogadó Hruscsov felé...

Igen, Nyikita Szergejevics Hruscsov — a *Kockázat* című dokumentumfilmben — visszatért a televízió képernyőjére.

Eszembe jut egy mulatságos eset. 1960 nyarán mint a *Komszomolszkaja Pravda* riportere Szokolnyikiba utaztam a csehszlovákiai kiállítás megnyitójára. Az ünnepség késett, Hruscsovot várták. Én a tömegben álltam néhány lépésre attól a sétánytól, amelyen már felsorakoztatták az elmaradhatatlan virág-

csokros úttörőket. Egyszer csak valaki váratlanul oldalba bökött, megfordultam, és Hruscsovot láttam magam mellett. Ahogy később kiderült, elhatározta, hogy megtréfálja a kiállítás rendezőit. Valahol távolabb szállt ki a kocsijából, és elvegyült a várakozók között, a hatalmas testőr alig bírt a nyomában maradni. Hruscsov, látva értetlen arckifejezésemet, cinkosan a szájára tette kezét, de ekkor egy fürge legény felugrott a legközelebbi fatönkre, és a következőt harsogta: „Eljen Nyikita Hruscsov!" Nyilvánvalóan az volt a feladata, hogy a tömegből üdvözölje Hruscsovot. Mégpedig külföldi szokás szerint, apai név nélkül, jóllehet mindenkinek a fülében volt még a megbonthatatlan varázsú, fenséges „Joszif Visszarionovics!" ... „Ne kiabálj!" — mondta dühösen Hruscsov, és a legény kővé dermedt a fatönkön. Hruscsovhoz pedig máris odavezették az úttörőket ...

Sztálin az emberek fölé akart nőni, Hruscsov pedig élő ember volt, s akkor lépett a szintérre, amikor az embertelenség a tetőfokára hágott. És bár végül ő sem tudott ellenállni a hajbókolásnak, a személyét övező kultusznak (mi is csak most tanuljuk a demokráciát, azokban az években pedig ...), s egy csomó elérhetetlen dologgal kecsegtetett minket, neve elválaszthatatlan a párt XX. kongresszusától, amely visszaadta sok olyan ember becsületét és méltóságát, akik a sztálini időszakban ártatlanul pusztultak el. Hruscsov visszavezetett minket Leninhez.

Fordította: Buncsák Piroska

Andrej Szaharov: A Kockázat című televíziós dokumentumfilmről (1987)
Moszkovszkije novosztyi, 1987. november 8. 14. old.

A televízió sugározta Dmitrij Baresevszkij rendező (szövegíró: Natalja Violina) másfél órás filmjét, a *Kockázat*-ot, amit hozzávetőleges számítások szerint mintegy 200 millió néző látott.

A film a történelem kritikus momentumait elemzi — a „hi-

degháború" időszakát, a karib-tengeri válságot, amikor különösen élesen vetődött fel az emberiség előtt a háború és béke alternatívája. A szerzőkkel együtt mi is újra nyomon követhetjük a rakétatechnika fejlődésének útját, és az ezzel összefüggésben változó politikai viszonyok alakulását. Ez a film bolygónkról szól, mindannyiunkról, akik felelősek vagyunk a béke megőrzéséért a földön.

Megkértük Andrej Szaharov akadémikust, akinek élete sok ponton kapcsolódik a dokumentumfilm egyes részleteihez, hogy ossza meg velünk a filmmel kapcsolatos benyomásait:

— Ami a film alapgondolatát illeti, nos, az szerintem a következő: igazat mondani kockázattal jár, s ugyanakkor igazat mondani feltétlenül szükséges. A film alkotóinak érdeme mindenekelőtt az, hogy elmondták nekünk ezt a súlyos és ugyanakkor felemelő igazságot.

A film fellebbenti a fátylat történelmünk sok tragikus epizódjáról. Természetesen, ez még nem a teljes igazság, a film bizonyos dolgokat elhallgat, s néhány történelmi eseményt, nézetem szerint, túl hagyományosan, nem objektíven világít meg. Mégis hálás vagyok a film alkotóinak azért, hogy sok mindent elmondtak, vállalva a kockázatot a súlyos igazságért.

Az elmúlt napokban már volt alkalmam hallani, hogy sok nézőt megdöbbentett Sz. P. Koroljev letartóztatásának és bebörtönzésének története, amely elsötétülő vászon előtt hangzik el a teremben. Nyilvánvaló, hogy nemcsak a kiváló ember személyes sorsáról van szó, hanem sok, nagyon sok más emberéről is, s hogy ez az egyik oka, magyarázata annak, hogy hazánk olyan tragikus helyzetbe jutott 1941-ben. Természetesen voltak más, fontosabb okok is, de ezek nem tartoztak a jelen film témájához. A filmben látjuk Sztálint, nem a félistent, hanem egy embert, akinek sok gyengesége, hibája van. A teljes megrázó igazságot Sztálinról és koráról még nem mondtuk el, de nem is ez volt a film feladata. Ugyanakkor látjuk Koroljev naplóbejegyzését, amit Sztálin temetésének napján írt. Ezekből a sorokból mély fájdalom és elkeseredés árad. Emlékszem, hogy szinte ugyanezeket az érzéseket fogalmaztam meg a feleségemnek akkoriban írt levelemben. Később szégyelltem ezt. Ha magyarázatot szeretnék adni a történtekre, azt kell mon-

danom, hogy Sztálin neve mindenekelőtt azt az ügyet jelentette számunkra, ami iránt elköteleztük magunkat.

Nagy felindulást váltanak ki a nézőből a Julius és Ethel Rosenbergnek szentelt képkockák. Az Egyesült Államokban végezték ki őket, annak a vádnak az alapján, hogy elárulták a Szovjetuniónak az atombomba előállításának titkát. De amikor erről beszélünk, nem szabad elhallgatni, hogy Rosenbergék kivégzésével az amerikai kémelhárítás elégtételt akart venni a Klaus Fuchs-ügyért. Fuchs a háború alatt s azt követően is igen fontos atomtitkokat adott ki a Szovjetuniónak ideológiai megfontolásból, amire csak az Egyesült Államokból való távozása után derült fényt. Enélkül az igazság nem teljes.

Örvendetesnek tartom, hogy újra objektíven értékeljük Ny. Sz. Hruscsov szerepét. A lakosság széles körében szerintem mindmáig igazságtalanul ítélik meg tevékenységét. Hruscsov világviszonylatban is jelentős személyiség volt. A film felidézi az ENSZ-közgyűlésen elhangzott felszólalását, amelyben általános leszerelésre szólít fel, fegyver nélküli békére, amiért ma is küzdünk. Többek között jelentősen csökkentette a Szovjetunió hadseregének létszámát és fegyverzetét.

A film egyik legfontosabb epizódja a karib-tengeri válság. Ugyanakkor nem hangzik el, hogy a konfliktust a mi kubai rakétatelepítésünk váltotta ki. Ezek rendkívül drámai események voltak. A film a dokumentumfelvételek segítségével jól érzékelteti, hogy a világ akkor a termonukleáris katasztrófa szélén állt. Mindezt rettenetes látni. Kennedy és Hruscsov ténykedése bizonyítja, hogy mindketten kiváló államférfiak voltak. Akkor sikerült elkerülni a katasztrófát. A „forró dróton" és a diplomáciai csatornákon keresztül megállapodás jött létre: mi kivonjuk rakétáinkat Kubából, az amerikaiak pedig garantálják, hogy lemondanak az intervencióról, és kivonják rakétáikat Törökországból és Olaszországból. De, még ha a legkiválóbb politikusok kezében van is a hatalom, nem biztosított a béke, ha a társadalmi élet nem nyílt, őszinte és demokratikus. Ez a karib-tengeri válság tanulsága, és egyben a film tanulsága is.

Fordította: Buncsák Piroska

Hruscsov bátorsága — Mihail Gorbacsovnak a forradalom 70. évfordulóján mondott ünnepi beszédéből — (1987)
Magyar Nemzet, 1987. november 3.

A háborút követő nehéz esztendők dolgos hétköznapjainak hősiessége sikereink, gazdasági és műszaki-tudományos haladásunk forrása. Ez tette lehetővé, hogy szolgálatunkba állítsuk az atomenergiát, felbocsássuk első űrhajóinkat, javítsuk a nép anyagi és kulturális körülményeit.

Ám ugyanebben az időszakban — a szocializmus nevében véghezvitt új népi hőstettek korában — egyre érzékelhetőbbé vált az ellentmondás is társadalmunk akkori állapota és a vezetés korábbi módszerei között.

Folytatódott a hatalommal való visszaélés, a szocialista törvényesség megsértése. Ekkor koholták „a leningrádi pert", az „orvosok perét" és egyebeket. Röviden szólva: hiányzott a nép igazi megbecsülése. Az emberek önfeledten dolgoztak, tanultak, új ismeretek szerzésére törekedtek, beletörődtek a nehézségekbe, a nélkülözésbe, de közben érezték, hogy a társadalomban aggodalom és remény gyülemlik fel egyszerre. Kevéssel Sztálin halála után mindez magával ragadta a társadalmi tudatot.

Az ötvenes évek közepén, különösen az SZKP XX. kongresszusa után, változások szele érintette meg az országot: a nép felocsúdott, feleszmélt, merészebb és magabiztosabb lett. A párt vezetésének — élén Ny. Sz. Hruscsovval — nem kevés bátorságra volt szüksége a személyi kultusz bírálatához, a személyi kultusz következményeinek a feltárásához, a szocialista törvényesség helyreállításához. Foszladozni kezdtek a korábbi beidegződések mind a bel-, mind pedig a külpolitikában. Megkísérelték a '30-as és '40-es években meggyökeresedett utasításos-bürokratikus irányítási módszerek kiküszöbölését. Megpróbálták dinamikusabbá tenni a szocializmust, annak humanista eszményeit és értékeit hangsúlyozni. Elméletben és gyakorlatban egyaránt újra próbálták éleszteni a leninizmus alkotó szellemét.

Az SZKP KB 1953. szeptemberi és 1955. júliusi üléseinek határozatait áthatotta a gazdasági fejlődés prioritásainak megváltoztatására, a munka eredményességében való egyéni érdekeltség ösztönzőinek bevezetésére irányuló törekvés. Több figyelmet kezdtek fordítani a mezőgazdaság fejlesztésére, a lakásépítésre, a könnyűiparra, a fogyasztási szférára — mindenre, ami kapcsolatban áll az emberi szükségletek kielégítésével. Egyszóval, jó irányban változtak a dolgok, a szovjet társadalomban és a nemzetközi kapcsolatokban egyaránt. Ugyanakkor nem kevés szubjektív jellegű hibát is elkövettek, amelyek megnehezítették azt, hogy a szocializmus új szakaszba lépjen, sőt sok szempontból kompromittálták a haladó kezdeményezéseket. Az történt, hogy a minőségileg új bel- és külpolitikai pártépítési feladatokat nemritkán voluntarista módszerekkel, a régi politikai és gazdasági mechanizmus segítségével oldották meg. Az ebben az időszakban megindított reformok sikertelenségének legfőbb oka azonban az volt, hogy azok nem támaszkodtak széles körű demokratizálási folyamatokra.

Az SZKP KB 1964. októberi ülésén váltás történt a párt és az ország vezetésében, döntések születtek a bel- és külpolitikában tapasztalható voluntarista tendenciák és torzulások leküzdésére. A párt arra törekedett, hogy bizonyos politikai stabilizációt érjen el, realistává és megfontolttá tegye a politikát.

Fjodor Burlackij: Hruscsov — Politikai arcképvázlat (1988)
Lityeraturnaja gazeta, 1988. február 24.

Hruscsov és kora. Történelmünk vitathatatlanul legfontosabb és legbonyolultabb időszakainak egyike. Fontos időszak, mert közvetlen rokonságban van az országban napjainkban zajló átalakítással, a jelenlegi demokratizálási folyamattal. Bonyolult időszak, mert egy olyan évtizedet ölel fel, amelyet eleinte „dicsőségesnek" neveztek, később pedig mint a voluntarizmus és szubjektivizmus időszakát ítéltek el. Ebben az időszakban került sok a párt XX. és XXII. kongresszusára, me-

lyek éles politikai harc színterévé váltak, és meghatározták az ország új irányvonalát. (. .)

Sokáig, nagyon sokáig nem volt szokás ezekről a viharos évekről szót ejteni. Mintha valamilyen kéz egy egész fejezetet tépett volna ki történelmünk krónikájából. Hruscsov nevének említése csaknem húsz éven át tabu volt. Az élet azonban megköveteli a magáét. M. Sz. Gorbacsovnak az októberi forradalom 70. évfordulóján elmondott beszédében szó esett erről a korszakról is, amire oly régóta vártunk már — szó esett arról, ami sikerült, ami nem egészen sikerült, és ami nem úgy sikerült, ahogy kellett volna akkor. Szó esett arról, ami fennmaradt egészen a '80-as évekig mindebből és amit elmosott, elvesztegetett a pangás időszaka.

Nézzük hát, miért mondjuk ellentmondásosnak és bonyolultnak azt a személyiséget, akivel újabbkori történelmünk egyik döntő időszakát kapcsoljuk össze. (...)

Hogyan történhetett, hogy Sztálin halála után éppen Hruscsov lett az ország vezetője? Úgy látszott, mintha Sztálin mindent megtett volna azért, hogy megtisztítsa a pártot minden ellenfelétől — igaziaktól és látszatellenfelektől, „jobboldaliaktól" és „balodaliaktól" egyaránt. Az '50-es években szájról szájra járt Sztálin egyik aforisztikus kijelentése: „Van ember — van probléma, nincs ember — nincs probléma." Következésképp, az ember azt hinné, csak a leghűségesebbek, a legmegbízhatóbbak maradtak életben. Hogy lehet, hogy Sztálin nem vette észre Hrucsovban saját kultuszának sírásóját?

Az utolsó évek, nem sokkal Sztálin halála előtt. Molotov és Mikojan kiestek Sztálin kegyeiből, alighanem ugyanazt a sorsot szánta nekik is, amely más vezetők osztályrésze lett, akiket egykor az ő közreműködésükkel és támogatásukkal semmisítettek meg. A XIX. kongresszuson a Politikai Bizottságot egy szűkebb összetételű fórummal, az SZKP KB Elnökségével váltották fel, ami fontos lépés volt a túl hosszú ideig helyükön maradt harcostársak következő nemzedékének „kigolyózása" felé. Ám Sztálin — paradoxon! — Hruscsovra nem terjesztette ki alaptalan gyanakvását.

Öregkori elvakultság? Valószínűleg másról van szó. Niccolò Macchiavellitől, a zsarnokságnak ettől a ragyogó leleplezőjétől származik a következő mondat: „Brutus Cézár lehetett volna,

ha bolondnak tetteti magát." Azt hiszem, Hruscsovnak valami módon sikerült olyan színben feltűnnie, mintha nem lenne semmiféle ambíciója, mintha tökéletesen engedelmes lenne. Azt beszélték, hogy a közelben levő kuncevói dácsán, ahol Sztálin életének utolsó harminc esztendejében élt, a hosszú, átvirrasztott téli éjszakákon, Hruscsov nemegyszer táncolta el a hopakot (ukrán népi tánc, „guggolós" — a szerk. megj.). Az idő tájt ukrán oldalgombos inget viselt, afféle „szilaj kozáklegényre" véve a figurát, akitől távol áll mindenféle hatalmi aspiráció, aki megbízhatóan hajtja végre mások akaratát. Minden valószínűség szerint azonban már akkor ott forrt Hruscsovban a mélyen magába fojtott tiltakozás. Ez a tiltakozás csapott ki belőle mindjárt Sztálin halálának másnapján.

Hruscsov hatalomra jutása egyszerre volt a véletlen műve, és törvényszerű. Törvényszerű, mert ő volt a kifejezője a párton belül annak az irányzatnak, amelyet más körülmények között és minden bizonnyal más módon, olyan — sok tekintetben különböző — politikai vezetők képviseltek, mint Dzerzsinszkij, Buharin, Rikov, Rudzutak, Kirov. A NEP-típusú fejlődés, a demokratizálás hívei, az iparosítás során vagy a mezőgazdaságban, és még inkább a kultúrában alkalmazott erőszakos intézkedések ellenfelei voltak ők. A kíméletlen sztálini megtorlások ellenére ez az irányzat soha nem halt el a pártban. Ebben az értelemben Hruscsov hatalomra kerülése törvényszerű volt.

Ám természetesen a véletlennek is nagy része volt ebben. Ha Malenkov egyezségre jutott volna Berijával, ha a „sztálini gárda" nem 1957 júniusában, hanem már 1953-ban egységesen lépett volna föl, akkor Hruscsovból nem lehetett volna az ország vezetője. Ebben az esetben történelmünk is némileg más mederben haladt volna tovább. Nehéz elfogadni egy ilyen feltételezést, de akkor valóban minden csak egy hajszálon múlott.

És a történelem mégiscsak jól döntött. Válasz volt ez életünk reálisan létező problémáira. Az egyre jobban elnyomorodó és a végső soron félig elpusztított falu, a technikailag elmaradt ipar, az égető lakáshiány, a lakosság alacsony életszínvonala, a börtönökben és lágerekben sínylődő milliók, az ország külvilágtól való elszigeteltsége — mindez új politikát, radikális vál-

tozásokat követelt. És Hruscsov úgy jelent meg — valóban úgy! —, mint a nép reménysége, mint az Új Idők előhírnöke.

Akkoriban mindannyiunkat erősen izgatott mindaz, ami az SZKP XX. kongresszusához kapcsolódott. Hogyan jutott Hruscsov olyan elhatározásra, hogy elmondja Sztálinról szóló beszédét, jóllehet tudta, hogy a kongresszusi küldöttek túlnyomó többsége ellenzi a leleplezéseket? Honnan merített ekkora bátorságot, miért volt annyira biztos a dolog sikeres kimenetelében? Ama ritka esetek egyike volt ez a történelemben, amikor egy politikai vezető saját személyes hatalmát, sőt életét tette kockára magasabb társadalmi célok érdekében. A Sztálin utáni vezetőségben egyetlen politikus sem akadt, aki rászánta volna magát, hogy előálljon egy ehhez hasonló beszéddel a személyi kultuszról. Hruscsov, és szerintem csakis Hruscsov volt képes erre — csak ő tudta olyan merészen, annyi tűzzel és sok szempontból annyira meggondolatlanul megtenni ezt. Hruscsov természetével — a kalandorságig menő vakmerőséggel — kellett rendelkeznie, és a szenvedés, a félelem, a helyezkedés kínjain keresztülmennie annak, aki ilyen lépésre szánta el magát. Vitathatatlanul érdekes, hogyan látta ő maga ezt a pillanatot. Egy találkozón külföldi vendégei előtt így számolt be róla:

> Gyakran kérdezik meg tőlem, hogyan szántam el magam arra, hogy megtartsam beszédemet a XX. kongresszuson. Hisz annyi éven át hittünk ennek az embernek. Magasra emeltük. Kultuszt teremtettünk körülötte. S akkor hirtelen ekkora fordulat, ilyen kockázat... Mármost mivel engem választottak meg első titkárnak, el kellett mondanom, kötelességem volt elmondani az igazságot. Elmondani az igazságot a múltról, bármibe kerüljön is nekem, bármilyen sokat kockáztassak is vele. Még Lenin tanított minket arra, hogy az a párt, amelyik nem fél kimondani az igazságot, nem pusztul el. Mi tanultunk a múlt leckéiből, és szeretnénk, ha más testvéri pártok is tanulnának ezekből a leckékből, akkor közös győzelmünk biztosítva lesz.

Persze nemcsak a kötelességérzésről van itt szó. Nemegyszer volt alkalmam Hruscsov Sztálinról szóló emlékezéseit hallgatni. Terjedelmes, olykor többórás monológok, meditációk voltak ezek, mintha önmagával, saját lelkiismeretével beszélgetett volna. Mély sebet ejtett rajta a sztálinizmus. Minden ösz-

szekeveredett itt: a misztikus félelem Sztálintól, aki képes volt egyetlen rossz lépés, gesztus, tekintet miatt megsemmisíteni bárkit, és az iszonyat az ártatlanul kiontott vér miatt. Benne volt ebben a személyes bűnösség érzése és az évtizedek alatt felgyülemlett tiltakozás, amely ki akart törni, mint kazánból a gőz... Jellemző ebből a szempontból az 1960-ban a kommunista és munkáspártok tanácskozásának résztvevői tiszteletére a Kremlben rendezett banketten mondott beszéde.

Az idősebb nemzedék természetesen őrzi még emlékezetében ezt a markáns személyiséget, a fiatalabbak azonban talán még az arcképét sem látták. Akkoriban már túl volt hatvanadik életévén, de nagyon keménykötésűnek, mozgékonynak és a huncutságig vidámnak látszott. Széles, bibircsókos arca és hatalmas kopasz koponyája, nagy, pisze orra és jócskán elálló fülei bármely közép-orosz falu parasztjáé is lehettek volna. Ezt a népi, úgyszólván falusias jellegét még jobban elmélyítette köpcös alakja és hosszú karjai, amelyekkel örökösen hadonászott. Csupán szemei, apró, kékesszürke szemei, átható tekintete, mely hol jóindulatot, hol hatalmaskodást és haragot sugárzott, ismétlem, csupán szemei árulták el benne az igazi politikust, aki tűzön-vízen átjutott és minden poklokat megjárt, és aki a legmeredekebb fordulatokra képes.

Éppen ilyennek láttam őt akkor, és így maradt meg emlékezetemben, bár mégis inkább az ragadott meg, amit mondott. Az, amit hallottam, jelenlétemben legalább még kétszer hangzott el később, más körülmények között, sokkal szűkebb körben, pár ember előtt. De ami bámulatos — ezt a történetet mindannyiszor szinte szóról szóra ugyanúgy mondta el.

Mikor Sztálin meghalt, mi, KB-tagok a közeli kuncevói dácsára utaztunk. A díványon feküdt, orvosok nem voltak mellette. Élete utolsó hónapjaiban Sztálin ritkán folyamodott orvosi segítséghez, félt tőlük. Berija ijesztette meg, vagy magától hitte el, hogy az orvosok összeesküvést szőnek ellene és más vezetők ellen. Akkoriban testőrségének őrnagya kezelte, aki valaha állatorvosi felcser volt. Ő volt az, aki Sztálin haláláról telefonon értesített minket...

Állunk a holttest mellett, majdnem szótlanul, mindenki a maga gondolataiba mélyed. Aztán kezdtünk visszafelé ké-

szülődni. Elsőnek Malenkov és Berija szálltak kocsiba, majd Molotov és Kaganovics. Ekkor Mikojan azt mondja nekem: „Berija megy Moszkvába, hogy kezébe vegye a hatalmat." Én meg azt mondom neki: „Amíg ez a mocsok a helyén van, senki nem érezheti magát biztonságban közülünk." Keményen a tudatomba vésődött akkor, hogy legelőször is Beriját kell eltávolítani. De hogyan kezdjek el beszélgetni erről a többi vezetővel?

Eltelt egy kis idő, és kezdtem körbejárni az elnökség tagjait. A legveszélyesebb Malenkov volt, hiszen barátok voltak Lavrentyijjel. Szóval, elmegyek hozzá és mondom neki, hogy így és így áll a helyzet, amíg Berija szabadon jöhetmehet, és kezében tartja az államvédelmi szerveket, addig a mi kezünk még van kötve. Meg aztán, ki tudja, bármely pillanatban, miféle tréfát eszel ki. A különleges alakulatokat, valamilyen okból, már Moszkva alá is rendelték.

Meg kell adni Georgijnak, ami megilleti — ebben a kérdésben mellettem volt, és átlépett a személyes kapcsolaton, amely Berijához fűzte. Alighanem ő maga is félt a komájától. Pedig Malenkov akkor a minisztertanács elnöke volt, és ő vezette a KB Elnökségének üléseit. Egyszóval volt mit vesztenie, a beszélgetés végén mégis azt mondta: „Igen, rendben van, ezt nem lehet elkerülni. Csak úgy kell végrehajtani, hogy ne süljön ki belőle valami még rosszabb."

Aztán Vorosilovot kerestem fel. Itt ül közöttünk Klim Jefremovics, emlékszik rá. Nagyon sokáig kellett győzködni őt. Nagyon aggódott, mi lesz, ha meghiúsul az egész. Jól mondom, Klim?

— Jól, jól — erősítette meg hangosan Kliment Jefremovics. — Csak háború ne legyen — tette hozzá valamiért, bár ez sehogy sem vágott ide.

— No, ami a háborút illeti — ez külön téma — jegyezte meg az első titkár. — Szóval, elmentem akkor Kaganovicshoz, kipakoltam neki mindent, ő meg azt kérdezi tőlem: „Na és kinek az oldalán van a többség? Ki van ki mellett? Nem fogja-e valaki támogatni Beriját?" De amikor beszámoltam neki a többiekről, akkor ő is ráállt a dologra.

És akkor eljött az ülés napja. Mindannyian ülünk, várunk, Berija azonban sehol. No, gondolom magamban, nem ismer-

tem őt eléggé. Akkor bizony ezt egyikünk sem úszta meg szárazon. Ki tudja, hol találjuk magunkat holnap reggel. Akkor azonban megjelent, kezében aktatáskájával. Mindjárt sejtettem, mit tartogat benne! Erre az esetre én is tartogattam valamit...

Az elbeszélő itt bő zakójának jobb zsebére csapott, és folytatta:

Berija leült, elterpeszkedett, és kérdezi: „Nos, milyen kérdés van ma napirenden? Miért hívták össze ilyen váratlanul az ülést?" Én meg lábammal Malenkovot taszigálom, és odasúgom neki: „Nyisd meg az ülést, add meg nekem a szót." Az meg, látom, olyan fehér, mint a fal, mukkanni sem tud. Akkor aztán felpattantam magamtól, és azt mondom: „Egyetlen napirendi kérdésünk van. Az imperializmus ügynökének, Berijának pártellenes, szakadár tevékenysége. Javaslat érkezett, hogy mentsék fel elnökségi és KB-tagsága alól, zárják ki a pártból és katonai bíróságnak adják őt át. Ki van a javaslat mellett?" S mindjárt elsőként feltartom a kezem. Utánam az összes többiek is. Berija egészen zöld lett. — az aktatáskájához akart nyúlni. Én meg — hopp! — rácsapok az aktatáskára, és magamhoz rántom! Te tréfálsz, mondom! Eszedbe ne jusson! Magam pedig megnyomom a csengőgombot. Akkor Moszkalenko katonai helyőrségének két tisztje rontott a szobába (ahogy előre megbeszéltem velük). Parancsot adok nekik: „Fogják le ezt a férget, ezt a hazaárulót, és vigyék oda, ahová való." Akkor Berija dünnyögni kezdett valamit és egyre csak dünnyögött... Pedig ha mások lefogásáról és falhoz állításáról volt szó, akkor bezzeg nagy hős volt. Hát a többit már mindannyian ismerik...

— Így most arra szeretnék inni, — s itt megfogta kupicáját —, hogy ilyesmi többé soha és sehol ne ismétlődjön meg. Mi magunk mostuk le ezt a szégyenfoltot, és mindent meg fogunk tenni, hogy garanciákat teremtsünk az efféle jelenségek megismétlődése ellen. Biztosítani szeretném önöket, elvtársak, hogy ezeket a garanciákat meg fogjuk teremteni, és mindnyájan együtt haladunk majd előre a kommunizmus csúcsai felé. (...)

A személyi hatalom rendszere elleni garanciák megteremtése azonban leküzdhetetlen akadályba ütközött — ez az akadály a politikai kultúra szűkössége volt, ami mind magát Hruscso-

vot, mind az akkori vezetők egész nemzedékét jellemezte. Az ő politikai kultúrájuk sok tekintetben patriarchális kultúra volt, mely a vezetés formáiról a parasztporta keretei között alkotott hagyományos elképzelésekből táplálkozott. A paternalizmus, a bármely ügybe és összefüggésbe való beavatkozás, a patriarcha csalhatatlansága, az eltérő véleményekkel szembeni türelmetlenség — mindez Oroszországban a hatalomról alkotott évszázados elképzelések tipikus gyűjteménye volt.

Ebből a szempontból jellemzőek az 1957-es júniusi pártplénumot követő események. Mint ismeretes, ezen a plénumon a régi „sztálini gárda" képviselői az úgynevezett „számtani többség" segítségével megpróbálták elérni Hruscsov eltávolítását. Az SZKP KB Elnökségében megtartott szavazás eredményeképpen határozatot hoztak az első titkári megbízatás alól való felmentéséről. Ezt a határozatot azonban Hruscsov odaadó hívei erőfeszítéseinek köszönhetően sikerült megtörni. A sztálinisták szétzúzásában kimagasló szerepet játszott G. K. Zsukov marsall. Mint akkoriban mesélték, a nevezetes elnökségi ülésen Zsukov vágta ezeknek az embereknek az arcába a történelmi mondatot: „A hadsereg a határozat ellen van, és parancsom nélkül egyetlen tank sem fogja elhagyni helyét." Ez a mondat Zsukovnak végső soron politikai karrierjébe került.

Nem sokkal a júniusi pártplénum után Hruscsov elérte, hogy G. K. Zsukovot felmentsék az SZKP KB Elnökségében és a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumában betöltött tisztségei alól. Mindezt azoknak az időknek a hagyományos szellemében hajtották végre — abban a pillanatban, amikor Zsukov marsall éppen külföldi úton volt. A legkisebb lehetőséget sem hagyták meg neki a magyarázkodásra, ugyanúgy, ahogy a pártot és a népet sem tájékoztatták megfelelő módon arról, miért kellett a nagy honvédő háború legkiemelkedőbb hadvezérét a politikai élet porondjáról eltávolítani. S az eltávolítás oka is hagyományos volt — az erős embertől való félelem.

Túl ezen, nem kis szerepet játszott a történtekben Hruscsov közismerten gyönge oldala. Régóta olyan ember hírében állt, aki mint mondani szokás, „más által kitaposott cipőben" jár. Még amikor Kijevben, majd később, amikor Moszkvában dolgozott, feltűnt, hogy képtelen kiigazodni a személyi kérdésekben. Mindig hajlamos volt rá, hogy inkább a hízelgők vélemé-

nyét fogadja el, semmint azokét, akik őszinte híveі voltak a reformoknak. Ezért olyan emberekkel vette körül magát, mint például Ny. Podgornij, akik minden szavát lesték, és készek voltak bármilyen megbízatását teljesíteni. Ugyancsak ezért nem kedvelte túlságosan az önálló, erős személyiségeket, a független jellemeket. Hruscsov túlontúl is magabiztos volt ahhoz, hogy másokban keressen támaszt. Ez is egyike volt azoknak az okoknak, melyek bukásához vezettek. Azok, akik lelkük mélyén nem osztották Hruscsov reformátori elképzeléseit, akik hozzá nem értése, sőt különcsége megnyilvánulásának tekintették őket, az első adandó alkalommal megszabadultak tőle...

Igaz, egy időben Hruscsov a pártapparátus értelmiségibb kádereihez közledett. Elegendő itt D. Sepilovhoz való viszonyát felidézni, akit ő javasolt a KB-titkári és külügyminiszteri posztra. Sepilov magatartása azonban az SZKP KB 1957-es júniusi ülésén örökre elfordította Hruscsovot az „intelligenciától".

Hruscsov és az értelmiség kapcsolatában szerepe volt a türelmetlenségnek is, s annak a törekvésnek, hogy bármely kérdésbe beavatkozzon és gyors megoldást találjon rá. Ilyenkor Hruscsov gyakran bizonyult nem épp önzetlen tanácsadói, olykor pedig rejtett és bukását előkészítő ellenfelei játékszerének. Jól emlékszem rá, hogy a manyezsbeli képzőművészeti kiállítás meglátogatását egy külön erre a célra készített jelentéssel provokálták ki. Ebben a jelentésben nemigen volt szó a művészet kérdéseiről, annál bővebben idézték egyes irodalmárok és művészek Hruscsovra vonatkozó igazi és kitalált kijelentéseit, melyekben „Bolond Jankónak a trónon", „kukoricásnak", „fecsegőnek" nevezték őt. A végsőkig felhúzott Hruscsov indult a Manyezsba, hogy ráncba szedje a képzőművészeket. Ugyanezzel a módszerrel rángatták bele Hruscsovot ellenfelei a Paszternak-ügybe, érték el, hogy a Szovjet Tudományos Akadémia elnöki posztjáról leváltsa A. Nyeszmejánovot, és helyére Liszenkót nevezze ki, ugyanígy veszítették őt össze az irodalom, a művészetek, a tudományok sok más képviselőjével is.

Fordította: Szilágyi Ákos

II.

AZ ELBUKOTT REFORM

Stephen F. Cohen: Sztálin rehabilitálása (1986)
Rethinking the Soviet Experience,
Oxford University Press, 1986. 124—129.

Hruscsov bukása kezdetben az antisztálinistákat és a neosztálinistákat is bizakodással töltötte el. Sztálin ellenfelei abban reménykedtek, hogy a Brezsnyev—Koszigin-féle új vezetés következetesebben fogja képviselni a reformok és a desztálinizálás irányvonalát. A neosztálinisták pedig arra vártak, hogy végre utasításokat kapnak a „hruscsovizmus mételyének" kiirtására. 1965-ben és 1966-ban a két tábor a nyílt színen és a kulisszák mögött is elszánt küzdelmet vívott egymással. Újabb Sztálin-ellenes publikációk jelentek meg, folytatódott a sztálini rendszer áldozatainak rehabilitálása, 1965 októberében az új vezetés széles körű (később meghiúsult) gazdasági reformprogramot fogadott el. Ugyanakkor nem egy befolyásos hivatalos személyiség, köztük Brezsnyev is, kezdett olyan nyilatkozatokat tenni, amelyek mind a háború, mind az 1930-as évek viszonylatában ismét pozitív megvilágításba helyezték Sztálin államvezetői tevékenységét. Ezek a nyilatkozatok egy szót sem ejtettek a terrorról, és a szovjet rendszer megrágalmazásával vádolták Hruscsovot. 1965-ben a politikai szintér kulisszái mögött ellentámadásba lendült az az energikus sztálinista csoport, amelynek tagjai büszkén nevezték magukat „sztálinyec"-eknek, s akik láthatólag a pártvezető Brezsnyev támogatását élvezték. Sztálin ellenfeleit leváltották, a cenzúrát megszigorították, újabb ideológiai korlátozásokat vezettek be, a rehabilitálási határozatokat kétségbe vonták, a hadseregben pedig megtiltották, hogy antisztálinista folyóiratokra fizessenek elő.

A hivatalos körökben zajló döntő ütközet 1966 elejére befejeződött. A Hruscsov megdöntését követő másfél év során a desztálinizálás folyamatát leállították, a politikában éles fordulat következett be, és a Sztálin-ellenesség csupán egy maroknyi disszidenst egyesítő jelszóvá változott. Két esemény különösen drámai jelleget adott az így kialakult szituációnak. 1966 februárjában elítéltek és munkatáborba küldtek két kiváló írót, Andrej Szinyavszkijt és Jurij Danyielt, akiket azzal

vádoltak, hogy „rágalmazó" (értsd: antisztálinista) műveket jelentettek meg külföldön. Ezzel a nyilvános bírósági eljárással, amely sokakat az 1930-as évek párttisztogatási pereire emlékeztetett, a neosztálinisták érzékeny csapást mértek a kritikusan gondolkodó értelmiség képviselőire. Csaknem ugyanekkor kezdődött meg az antisztálinista történészek elleni hadjárat is, amelynek első áldozata Alekszandr Nyekrics, a neves történész lett. Nyekricset megrágalmazták és kizárták a pártból, mert hű maradt az 1941-es német támadásnak ahhoz az antisztálinista értelmezéséhez, amelyet még Hruscsov idején dolgoztak ki.

Az imént tárgyalt események, valamint azok az aggodalmak, hogy Sztálint az 1966 márciusában sorra kerülő XXIII. pártkongresszuson netán rehabilitálják, a disszidensmozgalom és a szamizdat irodalom jelentős megélénküléséhez vezettek. Az értelmiségiek között számtalan petíciót köröztek a Szinyavszkij—Danyiel-per és általában a sztálinizmus ellen, amelyeket több száz, olykor több ezer ember írt alá, köztük a Hruscsov-korszak ismert antisztálinistái. Az országban kialakult helyzet az 1970-es évek végéig fennmaradt. Az egyre több konzervatív és neosztálinista vonást mutató brezsnyevi politika Sztálin ellenfeleit száműzte a szovjet társadalom hivatalos szférájából, és a disszidensek közé sodorta őket. Ekkor csatlakozott az ellenzéki mozgalomhoz Andrej Szaharov, Ligyija Csukovszkaja, Roj és Zsoresz Medvegyev, Szolzsenyicin, Pjotr Jakir, Lev Kopelev. Ezeknek az embereknek a politikai útja később elvált egymástól, de valamennyien a hivatalos antisztálinizmus veresége következtében váltak disszidensekké. Az eseményeknek ez a fordulata megváltoztatta a Sztálin-probléma jellegét: a szovjet vezetőköröket megosztó konfliktus az államnak a másként gondolkodók ellen vívott harcává fejlődött.

A szovjet hivatalos körök reformereinek és antisztálinistáinak reményei akkor foszlottak végképp semmivé, amikor 1968 augusztusában véget vetettek a Prágai Tavasznak, amely mind az antisztálinisták, mind a neosztálinisták szemében a sztálintalanítás jelképének számított. A csehszlovákiai invázió igazolására felhozott érvek erősen emlékeztettek a sztálini korszak terrorista ideológiájára, amelynek kifejezései újra helyet kaptak a hivatalos kiadványokban, azzal az állítással együtt, hogy

a desztalinizálás csupán a Szovjetunió ellenségei által kiagyalt „antikommunista jelszó" volt.

A győzelemtől ittas neosztálinisták 1969 decemberének, Sztálin 90. születésnapjának közeledtével kampányt kezdtek vezérük teljes rehabilitálása érdekében. Az 1967 után kialakult szellemnek megfelelően az országban újabb és újabb sztálinista regények láttak napvilágot, nyilván a felsőbb szervek jóváhagyásával. 1969-ben a vezetőség láthatólag jóváhagyta a teljes rehabilitálás terveit, amelyek jubileumi gyűlések megtartását, dicsőítő cikkek publikálását, Sztálin összegyűjtött műveinek kiadását, arcképeinek és szobrainak tömeges forgalomba hozatalát irányozták elő. A disszidensek ismét heves tiltakozásba kezdtek. A külföldi kommunista mozgalom egy-egy vezetője szintén így cselekedett. De ezúttal is nagyon keveset értek el.

A nagy rehabilitálás tervei az utolsó pillanatban ugyan meghiúsultak, de a bálványuk újabb megdicsőítéséről álmodozó neosztálinisták többet nyertek, mint amennyit vesztettek. A *Pravdá*-ban 1969. december 21-én megjelent jubileumi cikk a nézetek gondos kiegyensúlyozására törekedett. Elismeréssel adózott Sztálin, „a nagy teoretikus és szervező", a párt- és állami vezető „jelentős érdemeinek", de ugyanakkor elítélte hibáit, amelyek „alaptalan megtorlásokhoz" vezettek. Bárhogy is nézzük, tíz év óta ez volt az első olyan cikk, amely hivatalosan is megemlékezett Sztálin születésnapjáról.

Hogy mit jelentett valójában az efféle „kiegyensúlyozott" értékelés, az akkor derült ki igazán, amikor egy márvány mellszobrot állítottak Sztálinnak a Lenin-mauzóleum mögött található sírja fölé. A szobor nem tanúskodott a vezér teljes rehabilitásáról vagy a kultusz újjáéledéséről, és mégis rehabilitálta őt, sőt jórészt tisztázta a Hruscsov által emelt vádak alól. A kormányok ugyanis nem szokták se kis, se nagy szobrokat állítani olyan embereknek, akiket bűnösöknek tartanak. Ha maradt volna még kétség valakiben, az végképp bizonyossággá vált, amikor a brezsnyevi vezetés — a neosztálinisták régi követelését teljesítve — feloszlatta a Tvardovszkij vezette *Novij mir* szerkesztőbizottságát, s ezzel a szovjetunióbeli hivatalos antisztálinizmus utolsó bástyáját is lerombolta.

Fordította: Szántó Gábor András

Jurij Burtyin: „Unóknek, egy másik nemzedéknek...” — Alekszandr Tvardovszkij „Az emlékezet jogán” című poémájának megjelenéséhez (1987)
Oktyabr, 1987. 8. szám, 191—202. old.

A legfőbb kérdés az, hogy miért érezte úgy Tvardovszkij a '60-as évek második felében, hogy Sztálinról kell poémát írnia? Már 1963-ban is, amikor az első vázlatokat megírta, de még inkább 1966-ban, amikor visszaért a felvillant témához, és késztetést érzett, hogy behatóan foglalkozzék vele, Sztálin már a múlté volt, ha nem is egy túl régi múlté, még mindenki jól emlékezett rá, mindenki a sajátjának érezte, de mégiscsak múlt volt, amelyet a jelentől nemcsak 10-15 év választott el, hanem a társadalom fejlődésének egy egész korszaka. Talán hirtelen kedve támadt, hogy történelmi tárgyú poémát írjon?

Hasonlít-e egyáltalán *Az emlékezet jogán* egy történelmi poémára? Nem, ez valódi líra, ez egy dühös és szenvedélyes támadás...

Egyébként kérdésünkre nem is kell keresni a választ, mert a válasz benne van a poémában, a zárófejezet pontosan erre felel. Már az első sorai is:

Azt parancsolják, hogy némán feledjünk, feledjünk,
Feledésbe akarják fullasztani
A még élő fájdalmat. Hogy a hullámok
Összezáruljanak felette. A múltat — elfeledni!...

Azt parancsolják, hogy feledjünk, és kedvesen kérik,
Hogy ne emlékezzünk — pecsétet az emlékekre,
Nehogy véletlenül közzétegyük és
Zavarba hozzuk a be nem avatottakat.

(Nyersfordítás)

Ebből táplálkozik a poéma. Nem valamiféle „absztrakt” igazságszeretetből, hanem abból a férfias elhatározásból, hogy ellen kell állni — *Az emlékezet jogán* — azoknak a teljesen konkrét törekvéseknek, hogy betiltsák az igazságot, szembe

kell fordulni a szándékos és tudatosan megszervezett „feledéssel", amely homályba borítja a sztálini korszak bűneit.

De honnan, kitől indult ki ez a tiltás, kinek és miért volt rá szüksége?

1969 nyarán ez minden olyan ember számára világos volt, aki egy kicsit is érdeklődött a közéleti ügyek iránt és aki követte a fejlődés irányát, de ma már aligha lehet magyarázat nélkül megérteni.

Arról a korszakról, amit az egyszerű nép „Hruscsov-korszaknak" nevez, gyakran beszélnek lenéző, gúnyos mosollyal. Ennek megvan a maga oka. De már most meg kell mondanunk, hogy ez a fölényesség nemcsak történelmietlen, de erkölcsi szempontból is kétes értékű. Ha semmi más nem történt volna azon kívül, hogy megnyíltak a lágerek kapui, és az egész világ előtt férfiasan megvallották a tömeges letartóztatásokat, a példátlanul kegyetlen és hatalmas méretű leszámolást, amit saját népük ellen követtek el — ha semmi más nem történt volna, csak ez, akkor ez is elég ahhoz, hogy ez a korszak a szovjet történelem fényes lapjaként legyen számon tartva.

Feltétlenül figyelembe kell venni a következő dolgokat. Hruscsovnak az SZKP XX. kongresszusán elhangzott beszéde után, amelynek címe *A személyi kultuszról és annak néhány következményéről* volt, a Sztálin ellen irányuló kritikai hullám évről évre nőtt, egyre újabb és újabb oldalait és szakaszait tárta fel Sztálin tevékenységének, egyre erősebb és mélyebb lett. Amit eleinte mint „sajnálatos hibát" emlegettek, a „lenini elvektől való elhajlásként" értelmeztek, a párt XXII. kongresszusán nevén nevezték: „gonosztetteknek", „bűntetteknek", „a vezetés szégyenletes módszerének." És ami a legfőbb: a „felülről" jövő kritikát magáévá tette és sokszorosára erősítette az egyre terebélyesedő „alulról" induló kritikai mozgalom. S noha a két folyamat között bizonyos eltolódás mutatkozott, sőt időnként ellentétek is voltak, egészében véve ez mégis egy egységes folyamat volt, amelynek történelmi értelme a demokratizálás volt, az, hogy a sztálini „kaszárnyakommunizmust" (amitől óva intettek Marx és Engels) a szocializmusnak egy minőségileg más típusával váltsa föl, amely más elvi alapokra épült. A gazdaságban a munkakényszer helyett az anyagi ösztönzést, az irányítási rendszerben a tekintélyelvű és bürok-

ratikus centralizmus helyett a demokratizmust, a helyi önállóság kiszélesítését és az alulról jövő ellenőrzés rendszerét; a külpolitikában a két világrend békés egymás mellett élését (az ellenséges szembenállás helyett), a kölcsönös megértés és együttműködés lehetőségeinek a keresését helyezte előtérbe.... Egészen más megvilágításba került a Sztálin-téma néhány év múlva.

Egyáltalán nem lehetett látni azonnal, hogy Hruscsov leváltása 1964 októberében nem egyszerű vezetőcsere volt, hanem országunk egy új fejlődési szakaszba lépett. Olyan esemény volt ez, amelynek hordereje vetekszik a XX. kongresszusával, csak éppen ellenkező előjellel. Olyan akció volt, amely nemcsak a „voluntarizmus" és a feltartóztathatatlan kísérletezések ellen irányult (ezt hozta fel magyarázatképpen, és ez akkor sokak számára meggyőzően hangzott), hanem lényegében az ellen a pozitív társadalmi folyamat ellen is, amely a korábbi történelmi időszak tartalmát alkotta. Apránként azonban, különösen az évtized vége felé, amikor a gazdasági reform gondolata csigalassúsággal, de felmerült, mindezt már elég jól lehetett látni (noha továbbra sem hangzott el semmi konkrétum erről). Nem arról van szó, hogy sor került a sztálini rezsim restaurációjára: ez lehetetlen is lett volna, ennek ellentmondott az önfenntartás elemi érdeke. De — ahogy az már a történelemben lenni szokott — a restauráció most is csak viszonylagos volt, és részleges. Úgy is lehetne mondani, hogy minden rendszerbeli változást megtartott és megerősített az új korszak, ami újat a „Hruscsov-korszak" vezetett be társadalmunk gazdasági és politikai szervezeti felépítésében, a szovjet állam bel- és külpolitikájában. Mindössze egyetlen kivétel volt: megállították és elvágták azt a demokratizálási folyamatot, amelyről fentebb beszéltünk. És ez elég volt ahhoz, hogy az összkép élesen megváltozzék. (...)

Mint a folyam, ha eltorlaszolják, és igyekszik ledönteni a gátakat, a '60-as évek elején létrejött demokratikus mozgalomnak, amelyet most erőnek erejével fojtottak el, tartóztattak fel természetes kifejlődésében, elkerülhetetlenül ellenzékké kellett átalakulnia. És át is alakult ellenzékké.

Persze nem az egész mozgalom. A konzervatív szárny, amely addig is igyekezett tompítani a Sztálin elleni kritika élét, és a

változásokat minimálisra csökkenteni, örömmel fogadta a változást. Hiszen éppen ők lettek most a hivatalos ideológia, (bár taktikai meggondolásokból hasznosnak vélték, hogy magukat „centristának" nevezzék és el-elhatárolják a sztálinista szélsőségesektől). Nem lettek ellenzékiek a konformisták sem, „a hallgatag többség", akik mindig gerinctelenek eszmei téren, erkölcsi követelményeket nem támasztanak; éppen ezért bármilyen politikai vonallal azonosulni tudnak, ha az a hétköznapi élet kérdéseiben lehetővé teszi az alkalmazkodást. De az értelmiség és az egész társadalom legélénkebb, legaktívabb és legfelelősségteljesebb része, akik nemcsak támogatták a XX. kongresszusnak a társadalom átalakítására irányuló demokratizálási törekvését, de akik a sajátjuknak érezték ezt a folyamatot, ez éltette őket, ez táplálta reményeiket és szocialista ideáljukat, akik teljesebbnek, következetesebbnek és radikálisabbnak akarták látni a demokratizálást, és legjobb tudásuk szerint elő is segítették ezt — a társadalomnak ez a része a megváltozott társadalmi körülmények között egyenesen arra volt ítélve, hogy ellenzékbe vonuljon, mert nem volt más választása.

Az akkori demokratikus mozgalom egy részének — és hadd húzzam alá: legjobb részének — átalakulása ellenzékké, a pozitív társadalmi energiák átalakulása tiltakozó potenciállá — történelmünk szomorú és drámai lapjai közé tartozik. Sok ember számára ez a szocializmusba vetett hit elvesztését jelentette, azok pedig, akiket az új hivatalos irányvonal elnémított, akik nem mondhatták el nyíltan egyet nem értésüket, a politikai önkifejezés illegális formáiba kényszerültek, és sorsuk derékba tört. Némelyikük kénytelen volt elhagyni hazáját, másokra a „törvény teljes szigorával" kiszabott büntetés várt. Nem arról van szó, hogy most, visszamenőleg felmentsük őket minden felelősség alól, konkrétan bármit is cselekedtek, még ha azt a harc logikája és körülményei diktálták is: ez minden egyes esetben külön mérlegelést kívánó erkölcsi és jogi probléma. Ám ezzel egyidejűleg nagyon határozottan el kell ismernünk a másik oldal felelősségét is. Azok felelősségét, akik a törvények e szigorát a demokrácia — a mi körülményeink között a szocialista demokrácia — ellen fordították. Azokét, akik

éppen ezáltal váltak mind jogi, mind erkölcsi értelemben a hazai politikai ellenzék kialakulásának okozóivá.

Alighanem most azt mondják: aki a tüzet fellobbantotta, az is oltotta el; aki az ellenzéket előidézte, (mint a politikai irányvonal elkerülhetetlen melléktermékét), az is szüntette meg elég gyorsan (méghozzá vér nélkül).

Ez igaz, mint ahogy az is igaz, hogy az említett akcióba rengeteg energiát és találékonyságot fektettek be. Emlékeztetünk rá, hogy — először is — nem lett volna szükség ezekre az érdemekre, ha azok az emberek, akik oly művészien és módszeresen kiirtották a „másként gondolkodást", nem hozták volna azt előtte létre. Másodszor pedig — és ez a döntő — a szóban forgó győzelem a közelmúlt történelmi távlatából tekintve olyan sokba került az országnak, hogy az felér a legsúlyosabb verességgel.

Teljes egészében elérték, amit akartak. Az értelmiség felhagyott a zsörtölődéssel, és nem kellemetlenkedett többé, csak azt mondta, amit elvártak tőle, már nem írt mindenféle csoportos leveleket, már nem tiltakozott. Az országra a hőn óhajtott hallgatás csendje borult. Nem tökéletes és nem szó szerinti csönd természetesen, megjelentek regények is meg filmek is, a sajtó több-kevesebb sikerrel olyan látszatot keltett, mintha a különféle kritikai megnyilvánulások összecsapnának és kényes aktuális problémákról folyna vita. Csakhogy ez a harc előre megszabott keretek között és előre kijelölt végkimenetellel zajlott. A problémák megvitatásának elengedhetetlen feltétele volt az, hogy ne érintse a bajok valódi gyökerét — játék volt ez, szócséplés, az ámítás és az önámítás keveréke. Így éltünk másfél évtizedig, és most itt van előttünk a szörnyű eredmény, amit ezzel elértünk. A gazdasági következmények, amelyekről szinte már mindent elmondtunk, és a még annál is súlyosabb erkölcsi és szellemi következmények — ezekkel annak rendje és módja szerint még csak ezután fogunk számot vetni. A társadalom mintegy meg lett fosztva értelmiségétől, ha értelmiségen nem bizonyos foglalkozású embereket értünk, hanem azt, ami az értelmiség Fonvizin és Ragyiscsev óta mindig is volt Oroszországban, — a nép agya és lelkiismerete. Az eredmény olyan társadalom lett, amelyben az uralkodó pszichológiai típus a közömbös ember, akit semmi sem érdekel, aki bár-

milyen szavakat könnyedén kimond, akit semmi sem érint meg mélyen, aki nem képes szégyenkezni és megvetést érezni, aki örömtelenül és félgőzzel dolgozik, az az ember, akiben a közéleti érzés katasztrofálisan elsorvadt, és ezzel együtt a magánélete is elszínteledett és kiszáradt. Egy olyan társadalom, amelynek a most elkezdődött átalakítás úgy kell, mint a megváltás, de amely még mindig nem mutatta meg komolyan, hogy képes is az átalakításra...

Az a politika, amely kiprovokálta a demokratikus mozgalom és a hatalmon levők konfliktusát, ilyeténképpen csak megtetézte bűnét azzal, ahogyan ezt a konfliktust meg akarta oldani.

Mindez a legszorosabban hozzátartozik a *Novij mir* problémájához és Tvardovszkij poémájához is.

Ha továbbra is az eddigi fogalmak körében gondolkodunk, akkor elmondhatjuk, hogy a *Novij mir* a '60-as évek második felében határozottan ellenzéki folyóirat volt, mert egyre világosabban és tudatosabban állt szemben a hivatalos ideológiai irányvonallal, (egyenes arányban azzal, ahogy a hivatalos irányvonal egyre világosabban és pőrébben mutatta meg magát.)

A 60-as évek demokratikus ellenzékének legfőbb orgánuma, a *Novij mir* ebben az értelemben egyedülálló jelenség a szovjet újságírás történetében. Sajátossága abban állt, hogy először is legális folyóirat volt, és ráadásul világosan és nyíltan hirdette a programját. (Bármilyen paradox is, bizonyos értelemben sokkal legálisabb volt, mint azok a kiadványok, amelyek az uralkodó nézeteket vallották, és állandóan arra kényszerültek, hogy ne nevezzék a dolgokat a saját nevükön, hogy elleplezzék az irányváltást és úgy tegyenek, mintha nem is a nép által elutasított rendszer restaurációja folyna.) Másodszor, a *Novij mir* a *szocialista* ellenzék orgánuma volt, egy olyan ellenzéké, amely a szocializmus eszméiből indult ki, és képes volt a demokratizálásra, a nyílt demokratikus önfejlődésre. Ez egy belsőleg szilárd pozíció volt. Persze a legkülönbözőbb oldalakról és szempontokból lehetett bírálni, és nem illik semmilyen kritikát elhessegetni, mégis ez a szilárdság olyan nagy tartalékokkal rendelkezett, hogy még ma is, húsz év múltán is éppen ez a gondolat élteti reményeinket, éppen ez és nem más fordít minket az átalakítás felé.

Ellenzéki folyóirat a szovjet történelemben? Hát ezt meg hová tegyük?

Ez a szó, hogy „ellenzékiség", túlságosan általános, és ezért nem is pontos. Helyesebb lenne véleményünk szerint azt mondani, hogy a '60-as évek második felében a szocializmus két tendenciájának éles harca folyt: a bürokratikus-konzervatív és a demokratikus irányzaté. És amilyen mértékben a bürokratikus restauráció eszköze volt a társadalmi emlékezetkiesés megszervezésének hatalmas méretű kampánya, ugyanolyan mértékben vált az ellenállás fegyverévé az *emlékezés*.

Tvardovszkij folyóirata, a *Novij mir* ennek a történelmi emlékezetnek volt a legfőbb orgánuma, amely nem hagyta magát erőszakosan elaltattatni és elhallgattatni. Ebbe a folyóiratba szánta Tvardovszkij utolsó poémáját.

Fordította: Hetényi Zsuzsa

Jurij Feofanov: Itt a törvény az úr (1966)
Izvesztyija, 1966. február 11.

Van valami ünnepélyes nyugalom az igazságszolgáltatás rituálejában. A bírósági tárgyalás törvény által rögzített rendje, a perrendtartás minden részlete arra irányul, hogy kiderüljön az igazság.

A szovjet igazságszolgáltatás, miközben védelmezi a társadalmat, az állampolgárok életét, becsületét és méltóságát, egyidejűleg széleskörűen garantálja a védelemhez való jogot azok számára, akik fölött az igazságszolgáltatás pallosa megjelenik. Ezért van, hogy egyszerű emberek számára furcsa, amikor, mondjuk, a gyilkos vagy a hazaáruló, esetleg másvalaki, aki valamilyen visszataszító bűncselekményt követett el, „kikérdezi" a tanúkat vagy az áldozatokat, s amikor ügyvédje „felesleges" kérdéseket tesz fel.

— Így is minden világos, — hallani olykor az ellenvetést —, minek bonyolítani a dolgot?

Ám igazságszolgáltatásunk demokratizmusa éppen abban áll, hogy biztosítja a per tárgyát képező cselekmények leghelyesebb értékelését. A bíróság számára mindaddig nem lehet minden világos, amíg gondosan nem vizsgálta meg az ügy minden részletét, amíg nem hallgatta meg mindkét felet, amíg nem derített ki mindent, ami a vádlott bűnösségét igazolja vagy enyhíti. Itt nem lehet az apróságokra legyinteni, itt a legkisebb kétségnek sincsen helye. Mert csak így tárulkozhat fel az igazság, és csak ebben az esetben diadalmaskodhat az igazságosság.

Ezen gondolkodtam, míg tartott a bírósági tárgyalást megelőző, törvényesen előírt eljárás. De ezt a tudósítást már a moszkvai területi bíróság tárgyalóterméből küldöm, ahol az OSZSZSZK Legfelsőbb Bírósága előtt A. Szinyavszkij és J. Danyiel pere folyik.

Ebben a perben is minden a perrendtartás szabályai szerint történik. Maga a per azonban nem egészen szokványos. Hiszen a saját hazánk, saját népünk ellen elkövetett bűncselekmény vádja — egyike a legsúlyosabbaknak.

Az olvasók már megismerkedhettek annak a két személynek viselt dolgaival, akik most a vádlottak padján ülnek — beszámolt róluk a *Köpönyegforgatók* című cikk, mely az *Izvesztyija* ez évi 10. számában jelent meg (D. Jerjomin cikkéről van szó az újság 1966. január 13. számában — *a szerk. megj.*). Ezért most csak röviden — az ügy lényegéről.

Szinyavszkij — a bölcsészettudományok kandidátusa, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Világirodalmi Intézetének főmunkatársa, a Szovjet Írók Szövetségének tagja. Danyiel — versfordító. Műveikben mindketten hazánkat dicsőítették, a szovjet ember emelkedett erkölcsi arculatáról elmélkedtek, kritizálták (legalábbis Szinyavszkij) azokat a kollégáikat, akiknek hazafiságát kevesellték. Azokban a műveikben tették ezt, amelyek szovjet kiadványokban jelentek meg.

Ezzel egyidejűleg több éven keresztül szovjetellenes gúnyiratokat írtak, és külföldre burzsoá kiadókhoz juttatták el azokat. Ott örömmel közölték ezt a hazánk ellen irányuló kotyvalékot. Számos nyelven kiadták e műveket, szovjetellenes előszavakkal látták el őket, és széles körben terjesztették. Többek között a Szovjetunióba is becsempészték. A gúnyiratokat mindketten álnéven írták. A nyugati kiadók gondosan elleplezték szerzőik

igazi nevét. A közvetítő szerepét Heléne Zamojszkaja (Peltier) játszotta, Franciaország egykori haditengerészeti attaséjának a lánya. Turistaként kereste fel hazánkat, ismerte Szinyavszkijt, és titokban külföldre juttatta gúnyirataikat. Szinyavszkij az „Abram Terc" név alatt rejtőzött. Danyiel a „Nyikolaj Arzsak" gúnynevet választotta. Érdekes momentum: azt mondják, hogy az „arzsak" szó a szmolenszki nyelvjárásban egykor azt jelentette, hogy „bandita". Az „Abram Terc" név sem nélkülöz minden érdekességet. A húszas években az odesszai alvilágban járta az a dal, amelynek hőse „Abraska Terc, odesszai haramia" volt. Talán nem véletlen, hogy a két jó barát, cimbora ilyen álneveket választott magának, de az is lehet, hogy ez csak véletlen egybecsés...

Ám nem az álnevekről van itt szó, természetesen. A bíróság, feltételezhetően, sokkal komolyabb dolgokat fog kideríteni a tárgyalás folyamán.

1966. február 10., tíz óra. Elfoglalja helyét az állami vádló, a Szovjetunió főügyészének helyettese, O. P. Tyomuskin állami jogtanácsos, és a társadalmi vádlók — Arkagyij Vasziljev és Zoja Kedrina írók. Velük szemközt Szinyavszkij ügyvédje, E. M. Kogan, és Danyiel védője, M. M. Kiszenyisszkij, akiket a vádlottak rokonai kértek fel a védelem képviseletére.

A perben törvényszéki szakértők is részt vesznek. Az ő feladatuk, hogy megállapítsák a vádlottak szerzőségét azon írások esetében, amelyek hemzsegnek a szovjetellenes koholmányoktól. Habár a vádlottak szerzőségüket nem tagadták.

Mint mindig, most is felhangzik az ünnepélyes felszólítás: „A bíróság! Álljanak föl!" A szovjet címerrel ellátott karszékekben az elnöklő L. Ny. Szmirnov, a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának elnöke, és Ny. A. Csecsina és P. V. Szokolov népi ülnökök foglalnak helyet.

Felolvassák a vádiratot. Szinyavszkijt és Danyielt az OSZSZSZK büntető törvénykönyve 70. paragrafusa első cikkelyébe ütköző bűncselekménnyel vádolják. A törvénynek ez a cikkelye kimondja: „A szovjet hatalom felforgatásának vagy meggyöngítésének céljából, avagy különösen veszélyes államellenes bűncselekmények elkövetése céljából folytatott agitáció és propaganda, valamint ugyanezen célból hazug, a szovjet állami és társadalmi rendet rágalmazó koholmányok terjesztése,

továbbá ugyanezen célból ilyen tartalmú irodalom terjesztése vagy készítése, vagy őrzése — hat hónaptól hét évig terjedő szabadságvesztéssel és kettőtől öt évig terjedő száműzetéssel büntetendő, száműzetés nélkül vagy kettőtől öt évig terjedő száműzetéssel."

Törvényünk meghatározza, hogy mi tekinthető szovjetellenes irodalomnak — az olyan irodalom, amely a szovjet hatalom felforgatására vagy meggyöngítésére hív fel... Márpedig a vádlottak nyíltan felhívtak a társadalmi rendünk, erkölcsünk elleni harcra.

(...) Az utóbbi évek antikommunista propagandájában tekintélyes hely illeti meg az olyan szovjetellenes rágalmakat szóró műveket, mint a *Tart a per*, *Mi fán terem a szocialista realizmus*. *Ljubimov*, melyek Nyúgaton Abram Terc álnév alatt jelentek meg, és az *Itt Moszkva beszél*, *Kezek* és sok egyéb, amit Nyikolaj Arzsak álnéven adtak ki.

(...) Szinyavszkij *Tart a per* című elbeszélését átitatja a gyűlölet minden iránt, ami szovjet. Rosszindulatú kirohanásokat tartalmaz a marxizmus—leninizmus elméleti alaptételei, a szovjet állam története, a szovjet emberek kultúrája és erkölcse ellen. A *Mi fán terem a szocialista realizmus* című gúnyirat a kommunista ideológia, az SZKP-nak a szovjet társadalom életében betöltött vezető szerepe ellen irányul, és hazug koholmányokat tartalmaz a szovjet valóságról.

Szinyavszkij rosszindulatú irodalmi tevékenységét a burzsoá ideológiai központok felkarolták, és antikommunista propagandára kezdték felhasználni. Mind újabb és újabb tények kerülnek elő. Ezek a tények meggyőzően tanúsítják, hogy Szinyavszkij és Danyiel cselekedetei kimerítik az OSZSZSZK büntető törvénykönyvének 70. paragrafusában foglaltakat. Műveiket tudatosan, titokban juttatták külföldre ellenségeinkhez, s ezek a művek természetesen keltettek ellenséges érzéseket a szovjet hatalom iránt, az ország ellen irányuló ideológiai felforgatás eszközéül szolgáltak, kárt okoztak a szovjet állam tekintélyének, sőt, nyíltan felszólítottak a szovjet emberekkel, az állam vezetőivel való leszámolásra.

(...) A vádirat közzététele után az elnöklő kérdéssel fordult a vádlottakhoz:

— Szinyavszkij vádlott, bűnösnek vallja magát?

Ugyanezt a kérdést intézik Danyielhez is. Mindketten kategorikusan tagadják bűnüket. Az előzetes nyomozás során, bár mindketten tagadták a szovjetellenes propaganda szándékát, ugyanakkor elismerték, hogy műveik felhasználhatók és fel is használták őket hazánk kárára. Most mindent tagadnak.

Hát aztán? Éppen a bírósági tárgyalás hivatott megállapítani, csakugyan bűncselekmény történt-e, amelyet törvény büntet, és mennyire súlyos a vádlottak bűne.

Fordította: Szilágyi Ákos

Jelena Gogoljeva: A rágalomterjesztők meglakoltak (1966)
Vecsernaja Moszkva, 1966. február 15.

Négy napig tartott a nyílt tárgyalás A. D. Szinyavszkij és Ju. M. Danyiel ügyében. (...) A bíróság A. D. Szinyavszkijt hétévi szigorított javító munkatáborban letöltendő elzárásra, Ju. M. Danyielt ötévi szigorított javító munkatáborban letöltendő elzárásra ítélte.

A legteljesebb mértékben igazságos ítélet tehát az OSZSZSZK büntető törvénykönyve 70. paragrafusa első bekezdése alapján bűnösnek talált Szinyavszkij és Danyiel perében — megszületett.

Minden szovjet ember, mindenki, aki hazájának hű fia, elmondhatja most: a bíróság ítélete — az én ítéletem a bűnösök, a rágalomterjesztők, e becstelen és lelkiismeretlen emberek fölött, akik gúnyt űztek a szovjet államrendből, népünkből.

Annak a bírósági eljárásnak az eredményeként, amely körültekintő és pártatlan volt, számos, megdönthetetlen bizonyítékot — dokumentumokat, tárgyi bizonyítékokat — mérlegelt, a maga teljességében került napvilágra az igazság. Ezzel együtt pedig a maga teljes rútságában tárulkozott föl a bűnösöknek — ezeknek az amorális, cinikus és kiégett embereknek — az arculata, akik előtt semmi sem szent — sem a háza, sem a nép, sem a nép történelme, sem a nép nagy szülöttei.

A per folyamán ezeknek a „gondolkodó személyiségeknek", ezeknek a „szatíraíróknak" csak egyre volt gondjuk: hogyan kerüljék meg az egyenes válaszokat, hogyan mentsék ki magu-

kat, hogyan vezessék félre a bíróságot — pontosan így viselkedik a tetten ért bűnöző, akit nyakon csíptek, de megpróbálja bármi áron, bármi módon elkerülni a megérdemelt büntetést.

A bíróság nem szakította félbe szónoklataikat. Teljesen kibeszélhették magukat. S teljesen leleplezték igazi arcukat. Nem baj, csak hadd tudják meg külföldi pártfogóik és kiadóik, kik is ezeknek a rosszindulatú és hazug gúnyiratoknak a szerzői.

Kiégett, üres emberek, akik az ellen követtek el merényletet, ami minden honfitársunk számára a legdrágább, a szocialista haza becsülete ellen, akik „műveikkel" mérgezett fegyvert adtak az ellenség kezébe, nem riadva vissza még attól sem, hogy népükre szórjanak rágalmat, befeketítve azt a „szabad világ" előtt.

Egyetlen embert sem találni most Moszkvában, az országban, aki ne helyeselné teljes szívéből az igazságos ítéletet, amellyel az alávaló kétkulacsosokat, a haza érdekeinek árulóit sújtották.

Fordította: Szilágyi Ákos

62 író levele az SZKP XXIII. kongresszusának elnökségéhez és a Szovjetunió és az Orosz Föderáció Legfelsőbb Tanácsainak Elnökségéhez (1966) — Szamizdat

Az SZKP XXIII. kongresszusa Elnökségének

A Szovjetunió Lgefelső Tanácsa Elnökségének

Az OSZSZK Legfelső Tanácsa Elnökségének

Tisztelt elvtársak!

Mi, a moszkvai írók egy csoportja, azzal a kéréssel fordulunk önökhöz, hogy kezességünk ellenében engedélyezzék a nemrégiben elítélt Andrej Szinyavszkij és Jurij Danyiel írók szabadlábra helyezését. Úgy véljük, hogy ez bölcs és humánus lépés lenne.

Jóllehet, nem értünk egyet azokkal az eszközökkel, amelyekhez a szóban forgó írók folyamodtak, mikor külföldön publikál-

ták műveiket, azt sem tudjuk elfogadni, hogy cselekedeteikben szovjetellenes szándék vezette volna őket,amit ilyen súlyos büntetés esetében feltétlenül be kell bizonyítani. A. Szinyavszkij és Ju. Danyiel perében ez a rossz szándék nem nyert bizonyítást.

Emellett írók elítélése szatirikus írásaikért rendkívül veszélyes precedenst teremt, ami képes lehet lefékezni a szovjet kultúra fejlődésének folyamatát. Sem a tudomány, sem a művészet nem létezhet anélkül, hogy lehetősége lenne mégoly paradox gondolatok megfogalmazására és mégoly hiperbolikus képek megteremtésére. A bonyolult helyzet, amelyben élünk, a szellemi és művészi kísérletezés szabadságának kiszélesítését (nem pedig szűkítését) követeli meg. Ebből a szempontból a Szinyavszkij és Danyiel fölötti per már eddig is nagyobb károkat okozott, mint Szinyavszkij és Danyiel összes hibái együttvéve.

Szinyavszkij és Danyiel — tehetséges emberek és lehetőséget kell adni nekik, hogy helyrehozzák az általuk elkövetett politikai tévedéseket és ügyetlenségeket. Ha kezességet vállalhatnánk értük, akkor Szinyavszkij és Danyiel is hamarébb belátnák hibáikat, melyeket elkövettek, és kapcsolatban maradva a szovjet közvéleménnyel új műveket alkothatnának, melyeknek művészi és szellemi értéke jóvátenné azokat a károkat, melyeket melléfogásaikkal okoztak.

Mindezek okán kérjük, hogy kezességünk ellenében helyezzék szabadlábra Andrej Szinyavszkijt és Julij Danyielt.

Ezt követelik hazánk érdekei. Ezt követeli a béke érdeke. Ezt követelik a világ kommunista mozgalmának érdekei.

Szovjet írók szövetségének tagjai:

K. I. Csukovszkij, I. G. Ehrenburg, V. V. Sklovszkij, P. G. Antokolszkij, L. I. Szlavin, V. A. Kaverin, J. Ja. Doros, A. N. Anasztaszjev, A. A. Anyikszt, L. A. Anyinszkij, B. A. Ahmadulina, Sz. E. Babjoniseva, V. D. Beresztov, K. P. Bogatirjov, Z. B. Boguszlavszkaja, J. B. Borev, V. Ny. Vojnovics, J. O. Dombrovszkij, A. V. Zsigulin, A. G. Zak, L. A. Zonyina, L. G. Zorin, N. M. Zorkaja, T. V. Ivanov, L. R. Kabo, C. I. Kin, L. Z. Kopelev, V. A. Kornyilov, I. N. Krupnyik, I. N. Kuznyecova, J. D. Levitanszkij, Sz. L. Lungin, L. Z. Lungina, Sz. P. Markis, V. Z. Massz, O. N. Mihajlov, J. P. Moric, J. M. Nagibin, I. I. Nuszinov, V. F. Ognyev, B. S. Okudzsava, R. D. Orlova, L. Sz. Oszpovat, N. V. Reformatovszkij, V. M. Rosszelsz, D. Sz. Szamoljov, B. M. Szarnov,

F. G. Szvetov, A. J. Szergejev, R. Sz. Szef, A. A. Tarkovszkij, A. M. Turkov, I. N. Tinyanova, G. Sz. Fis, L. K. Csukovszkaja, M. F. Satrov.

Mihail Solohovnak az SZKP XXIII. kongresszusán elmondott beszédéből (1966)
Matyeriali XXIII. szjezda KPSZSZ, Moszkva, 1966.

Feltűnik valahonnan valami írogató ember, aki odahaza ezt írja, külföldön meg egészen mást jelentet meg. Egy és ugyanazon orosz nyelvet használja mindkét esetben, csak az egyik esetben azért, hogy elrejtőzzék mögötte, a másik esetben meg azért, hogy veszett rosszindulattal és gyűlölettel minden iránt, ami szovjet, ami számunkra drága, ami számunkra szent — bemocskolja ezt a nyelvet.

Azokhoz az írókhoz tartozom, akik, mint minden szovjet ember, büszkék rá, hogy ilyen hatalmas és szép ország fiai lehetnek. Ez a haza teremtett minket, megadott nekünk mindent, amit csak tudott, mérhetetlenül sokat adott. Mindent neki köszönhetünk. Ezért nevezzük a szovjet hazát édesanyánknak. Mindannyian egyetlen hatalmas család tagjai vagyunk. Hogyan válaszolhatunk hát azoknak az árulóknak a magatartására, akik arra emelték kezüket, ami számunkra a legdrágább? Keserűen állapítja meg a bölcs orosz közmondás: „Megesik ez a legjobb családban is". (Szó szerint: „Nincsen család torzszülött nélkül" — *a ford. megj.)* De, hogy mi is az, ami megesik, az azért nem egészen mindegy. (Szó szerint: „Hanem azért torzszülött és torzszülött között különbség van" — *a ford. megj.)* Úgy gondolom, bárki megérti: nincs annál szentségtörőbb és visszataszítóbb, mint hazugságot szórni tulajdon anyánkra, mint ocsmány módon megsérteni őt, mint kezet emelni rá! *(Viharos, hosszan tartó taps.)*

Én nem azok miatt szégyenkezem, akik hazugságot szórtak a hazára, és sárral fröcsköltek be mindent, ami számunkra a legszentebb. Ezek erkölcstelen emberek. Azok miatt szégyenkezem,

akik megpróbálták és megpróbálják védelmükbe venni őket, bármivel indokolják is ezt. *(Hosszan tartó taps.)*

Mások, a humanizmusra való hivatkozással takarózva, a túl szigorú ítélet miatt sóhajtoznak. Látom, hogy itt ülnek hazánk szovjet hadserege pártszervezeteinek küldöttei is. Vajon miként cselekedtek volna ők, ha valamelyik csapategységüknél árulók tűnnek fel?! Ők, a mi harcosaink aztán igazán tudják, hogy a humanizmus — egyáltalán nem azonos a puhánysággal. *(Hosszan tartó taps.)*

És még azt is gondolom: kerültek volna csak ezek a sötét lelkű fickók a kezünkbe az emlékezetes húszas években, amikor nem a büntető törvénykönyv határokat szabó paragrafusaira támaszkodtunk, hanem „forradalmi jogtudatunkra" hallgattunk, bizony különb büntetést kaptak volna ezek a farkasbőrbe bújt bitangok! Itt meg, kérem szépen, egyesek még az ítélet „szigorúságáról" filozofálnak!

Fordította: Szilágyi Ákos

Ligyija Csukovszkaja nyílt levele Mihail Solohovhoz (1966) Szamizdat, 1966.

Mihail Solohovnak, a *Csendes Don* szerzőjének

Amikor a Párt XXIII. kongresszusán szót kért, akkor Ön, Mihail Alekszandrovics nem mint magánszemély lépett föl a szónoki emelvényre, hanem mint a szovjet irodalom képviselője.

Márpedig ezzel minden egyes irodalmárt, köztük engem is feljogosított, hogy elmondhassa véleményét azokról a gondolatokról, melyeket Ön mintegy a mi nevünkben fogalmazott meg, és mondott el. Az Ön kongresszuson elmondott beszédét méltán lehetne történelminek nevezni. Nem emlékszem, hogy az orosz kultúra egész, több évszázados létezése során akadt volna író, aki Önhöz hasonlóan nem azért adott kifejezést a nyilvánosság előtt sajnálatának, mert a bírák által meghozott ítélet túlságosan szigorú, hanem azért, mert túlságosan enyhe.

De nemcsak az ítélet keserítette el Önt; maga a bírósági el-

járás sem volt kedvére való, melynek Danyiel és Szinyavszkij írókat vetették alá. Ön túlságosan pedánsnak találta, túlságosan törvénytisztelőnek. Önnek az tetszene, ha a szovjet állampolgárok fölött úgy hoznának bírói ítéletet, hogy a bírákat nem korlátozza törvénykönyv, hogyha nem a törvényeket, hanem a „jogtudatukat" követnék. Ez a felhívás engem megdöbbentett, és minden alapom megvan rá, hogy azt gondoljam — nemcsak engem. Ártatlan életek millióival fizetett meg népünk a sztálini törvénytiprásért. A törvényességhez, a szovjet törvények betűjének és szellemének pontos betartásához való visszatérés megmegújuló kísérlete és e kísérletek sikere — a legértékesebb vívmány, melyre országunk az utóbbi tíz esztendőben szert tett. S akkor Ön éppen ezt a vívmányt akarja a néptől elvenni!? Igaz, beszédében Ön nem azt az aránylag nem túl távoli időszakot állította követendő példa gyanánt a bírák elé, amikor a szovjet törvények tömeges megsértésére került sor, hanem azt a jóval távolabbi időt, amikor még maga a törvény, a törvénykönyv sem született meg: az „emlékezetes húszas éveket". Az első szovjet törvénykönyvet 1922-ben kezdték alkalmazni. Az 1917—1922 közötti esztendők hősiessége, nagysága emlékezetes számunkra, de a törvényesség terén nem különösebben tűntek ki és nem is tűnhettek ki; a régi rendet ekkor rombolták le, az új pedig még nem erősödött meg. Az akkor bevett gyakorlat, hogy a „jogtudat" alapján hozzák meg a bírói ítéleteket, helyénvaló és természetes volt a polgárháború időszakában, a forradalom másnapján, de semmi nem igazolhatja a szovjethatalom fennállásának 50. éve felé közeledve. Kinek és mi célból jó az, ha visszatérünk a „jogtudathoz", vagyis lényegében az ösztönhöz, a megérzéshez, mikor ma már van kidolgozott törvény? S vajon kik azok, akikre elsősorban várna ez az Ön által megálmodott, törvénykönyvek cikkelyeire nem támaszkodó, különösen szigorú ítélet, mely az „emlékezetes húszas években" valósult meg? Elsősorban az írókra... Régóta szokásává vált, hogy cikkeiben, nyilvános beszédeiben megvetően, goromba gúnnyal emlékezik meg az írókról. Ezúttal azonban önmagát is felülmúlta. Két értelmiségit, két írót, akik nem örvendenek különösen jó egészségnek, öt-, illetve hétévi szigorított munkatáborra, erejüket meghaladó fizikai kényszermunkára — azaz lényegében betegségre és talán halálra is — ítéltek, és Ön nem találja ezt az ité-

letet eléggé szigorúnak. Az a bíróság, amely nem a büntető törvénykönyv paragrafusai alapján, tehát efféle paragrafusok nélkül — gyorsabban, egyszerűbben! — szabott volna ki rájuk büntetést, az Ön feltételezése szerint szigorúbb ítéletet hozott volna, és Ön örült volna ennek.

Hadd idézzem saját szavait:

„Kerültek volna csak ezek a sötét lelkű fickók a kezünkbe az emlékezetes húszas években, amikor nem a büntető törvénykönyv határokat szabó paragrafusaira támaszkodtunk, hanem »forradalmi jogtudatunkra« hallgattunk, bizony különb büntetést kaptak volna ezek a farkasbőrbe bújt bitangok! Itt meg, kérem szépen, egyesek még az ítélet »szigorúságáról« filozofálnak!"

Igen, Mihail Alekszandrovics, Olaszország, Franciaország, Anglia, Norvégia, Svédország, Dánia sok-sok kommunistájával együtt (akiket Ön beszédében valami okból az elítéltek „burzsoá védelmezőinek" nevezett), a nyugati baloldali társadalmi szervezetekkel együtt, én, szovjet írónő is azt gondolom, bátorkodom azt gondolni, hogy az ítélet helytelenül és semmivel nem indokolható módon szigorú. Ön beszédében azt mondta, hogy szégyelli magát azok miatt, akik kegyelemért folyamodtak a kongresszushoz, felajánlva, hogy kezességet vállalnak az elítéltekért. Én viszont, bevallom, nem miattuk és nem magam miatt, hanem Ön miatt szégyenkezem. Mert azok kegyelmi kérelmükkel a szovjet és az orosz irodalom dicső tradícióját folytatták, míg Ön beszédével kizárta magát ebből a tradícióból. Éppen azokban az „emlékezetes húszas években", vagyis 1917 és 1922 között, amikor dühöngött a polgárháború, és a „jogtudat" alapján hozták meg az ítéleteket, Alekszej Makszimovics Gorkij tekintélyének teljes súlyát latba vetette, hogy nemcsak az éhségtől és hidegtől mentsen meg írókat, hanem a börtönökből és a száműzetésből szabadítsa ki őket. Több tucat levelet írt érdekükben, és sok író csak neki köszönheti, hogy visszatérhetett íróasztalához. Ez a tradíció — a mások érdekében való közbenjárás, a másokért való kiállítás tradíciója — nem tegnap óta létezik Oroszországban, és intelligenciánk joggal büszke erre. Legnagyobb költőnk, Alekszandr Puskin büszke volt rá, hogy a „bukottak iránt könyörületességet hirdetett". Csehov levélben magyarázta meg Szuvorinnak, aki lapjában arra vetemedett, hogy

befeketítse a Dreyfust védelmező Zolát, hogy: „Még ha Dreyfus bűnös lenne is — Zolának akkor is igaza lenne, mert az író dolga nem az, hogy vádoljon, hogy üldözzön, hanem az, hogy kiálljon még a bűnös mellett is, ha már egyszer elítélték őt, és viseli büntetését... Vádlókból, ügyészekből... írók nélkül is van elég".

Az író dolga nem az, hogy másokat üldözzön, hanem az, hogy kiálljon értük...

Lám, mire tanít legjobb képviselőinek személyében az orosz irodalom. Éppen ezt a tradíciót törte meg Ön, amikor fennhangon annak a sajnálkozásának adott kifejezést, hogy a bíróság ítélete nem volt eléggé szigorú.

Kérem, töprengjen el az orosz irodalom jelentőségén!

A nagy orosz írók könyvei arra tanították az embereket, hogy próbáljanak meg leegyszerűsítések nélkül, mélyen és kifinomult érzékkel, a társadalmi és lélektani elemzés teljes fegyverzetével behatolni az emberi hibák, eltévelyedések, bűnök és vétkek bonyolult okaiba. Főképpen ebben, az okok mélyére hatoló tekintetben rejlik az orosz irodalom humanizáló értelme. Idézze fel magában Fjodor Dosztojevszkij könyvét a kényszermunkáról — *Feljegyzések a holtak házából* —, vagy amit a *Feltámadás*-ban Tolsztoj a börtönről ír. Mindkét író szenvedélyesen hatolt az emberi sorsok, az emberi lélek, a társadalmi körülmények mélyere. Gondoljon végül a *Csendes Don*-ra — mennyi óvatossággal, az országban lezajló óriási társadalmi megrázkódtatásokat és a lenyűgözött emberi lélek legkisebb rezdüléseit is milyen mélyen megértve ítéli meg a szerző a hősei által elkövetett hibákat, melléfogásokat, sőt bűntetteket, még ha azok a forradalom ellen irányulnak is. A *Csendes Don* szerzőjétől különös volt hallani a bonyolult élethelyzetet primitív módon leegyszerűsítő, gorombán egyenes kérdést, melyet a szovjet hadsereg kongresszusi küldötteihez intézett: „miként cselekedtek volna önök, ha valamelyik csapategységükben árulók tűnnek fel?" Ez már szinte nyílt felhívás tábori rögtönítélő bíróságok felállítására — békeidőben. Hiszen mit válaszolhattak volna erre a katonák azon kívül, hogy: agyonlőttük volna őket! Csakugyan, mit kell itt azon töprengeni, hogy a bűntető törvénykönyv melyik paragrafusát sértették meg Szinyavszkij és Danyiel, minek próbálnánk elképzelni, hogy közelmúltunk milyen

oldalait ábrázolták szatírikusan könyveikben, milyen események késztették őket arra, hogy tollat ragadjanak, és mai valóságunk milyen adottságai akadályozták meg őket abban, hogy otthon jelentessék meg könyveiket? Mi szükség itt lélektani meg társadalmi elemzésre? Golyót a fejükbe 24 órán belül!.

Önt hallgatva azt képzelhetné az ember, hogy az elítéltek szovjetellenes röpcédulákat vagy proklamációkat terjesztettek, hogy nem szépirodalmi alkotásaikat juttatták külföldre, hanem legalábbis egy erőd vagy egy üzem tervrajzát... A bonyolult fogalmaknak ezzel a felcserélésével, az „árulás" szóval űzött méltatlan játékkal, Ön, Mihail Alekszandrovics megint egyszer hátat fordított az író kötelességének, ami nem más, mint mindig és mindenhol feltárni és tudatosítani az irodalomban és a történelemben lejátszódó folyamatok teljes bonyolultságát és ellentmondásosságát, nem pedig játékot űzni a szavakkal, rosszhiszeműen és szándékosan leegyszerűsítve, és ezzel elferdítve azt, ami történt.

Szinyavszkij és Danyiel írók bírósági tárgyalása külsőleg a törvény által előírt összes formaság betartásával zajlott le. Az Ön szemében ebben rejlik fogyatékossága — az enyémben érdeme. S mégis a bíróság által meghozott ítélet ellen foglalok állást. Miért?

Azért, mert már maga a Szinyavszkij és Danyiel ellen megindított bűnvádi eljárás is törvényellenes.

Azért, mert nincs az a könyv, szépirodalmi alkotás, elbeszélés, regény, novella — egyszóval irodalmi mű, legyen gyönge vagy erős, tehetséges vagy tehetségtelen, hazug vagy igaz, amelynek megítélése a társadalmi, az irodalmi közvélemény kivételével bármilyen más, büntetőjogi bíróság, rögtönítélő tábori bíróság elé tartozna. Az író ellen, akárcsak bármely más szovjet állampolgár ellen, büntetőeljárás indítható és indítandó bármely vétségért — csak nem a könyvekért, melyeket írt. Az irodalom nem a büntetőbíróság illetékességi körébe tartozik. Az eszmékkel eszméket kell szembeállítani, nem pedig börtönöket és lágereket.

Ez az, amit Önnek ki kellett volna jelentenie hallgatósága előtt, ha a szovjet irodalom képviselőjeként lépett volna fel a szónoki emelvényre.

De Ön úgy beszélt, mint ennek az irodalomnak a renegátja, Szégyenletes beszédét a történelem nem fogja elfelejteni.

Az irodalom maga fog bosszút állni magáért, ahogy mindenkin bosszút áll, aki az általa rárótt nehéz kötelesség elől megfutamodik. A legfőbb büntetésre fogja ítélni Önt, ami művész számára csak létezhet — alkotói terméketlenségre. És nincs az a megtiszteltetés, pénz, hazai és nemzetközi díj, ami elháríthatná ezt az ítéletet az Ön feje felől.
1966. április

Ligyija Csukovszkaja

Fordította: Szilágyi Ákos

Jevgenyij Jevtusenko a Danyiel—Szinyavszkij perről (1987)
Time, 1987. február 9. —
Valóság, 1987. 5. szám, 112—114. old.

1966-ban volt a Sztálin utáni korszak első, másként gondolkodókkal kapcsolatos nagy eseménye a Szovjetunióban: Andrej Szinyavszkij és Julij Danyiel írók tárgyalása, akik Nyugaton Abram Terc és Nyikolaj Arzsak néven adták ki műveiket. Valaki feltárta a szerzők kilétét, és Vlagyimir Szemicsasztnij, a KGB akkori főnöke parancsára mindkettőjüket azonnal letartóztatták. Jómagam azok közé a szovjet írók közé tartozom, akik tiltakoztak a per ellen.

Úgy adódott, hogy 1966-ban, nem sokkal a Szinyavszkij—Danyiel per után az Egyesült Államokba utaztam, és amikor New Yorkban jártam, Robert Kennedy szenátor vendégül látott manhattani lakásán. Meglepetésemre behívott a fürdőszobába, megeresztette a zuhanyt, és halkan így szólt: „Szeretném, ha közölné a szovjet kormánnyal, hogy a mi ügynökeink adták meg az önök ügynökeinek Szinyavszkij és Danyiel nevét." Én erre meghökkentem, és megkérdeztem, miért tették volna ezt? Kennedy mosolygott naivitásomon, és azt mondta: „Azért, mert a mi embereink ki akarták használni a helyzetet, és azt akarták, hogy az önök emberei bekapják a csalétket. A mi tekintélyünk Vietnam miatt bel- és külföldön hanyatlani kezdett. Szükségünk

volt egy propaganda-ellensúlyra". Ennek az észjárásnak a cinizmusa megdöbbentett. Tudnék ennél többet is mesélni, de még nem érkezett el az ideje. 21 év után először tárom fel ezt az epizódot.

Alekszandr Szolzsenyicin levele a Szovjet Írószövetség IV. kongresszusához (1967)
Podalsza tyeljonok sz dubom,
Párizs, YMCA—PRESS, 1975. 486—492. old.

(Felszólalás helyett)

A kongresszus elnökségéhez és a küldöttekhez

A Szovjet Írószövetség tagjaihoz

Az irodalmi újságok és folyóiratok szerkesztőségeihez

Miután nem jutottam fel a kongresszusi emelvényre, kérem a kongresszust, vitassa meg:

I. Azt a további már elviselhetetlen elnyomást, amelynek a cenzúra szépirodalmunkat évtizedről évtizedre aláveti, s amelylyel az Írószövetségnek nem szabad megbékélnie többé.

Az alkotmányban nem említett, ezért törvénytelen, nyilvánosan sehol meg nem nevezett, homályos „Glavlit" néven cenzúra nehezedik szépirodalmunkra, amely az irodalmi analfabéták önkényét gyakorolja az írók fölött. A cenzúrának, a középkor e csökevényének matuzsálemi életkora már-már a XXI. századba is átnyúlik! A mulandóságnak kitett cenzúra próbálkozik kisajátítani magának azt, amit a halhatatlan időnek kell elvégeznie: elválasztani a méltó könyveket a méltatlanoktól.

Nem igénylik és nem ismerik el íróink jogát arra, hogy korukat megelőző gondolatokat fogalmazzanak meg az ember és a társadalom erkölcsi életéről, hogy a maguk módján értelmezzék a társadalmi problémákat és a történelmi tapasztalatokat, melyért olyannyira megszenvedett országunk. Azokat a műveket, amelyek kifejezhetnék a megérlelődött népi gondolatokat,

amelyek a maguk idején gyógyító hatással lehetnének a szellemi szférára vagy a társadalmi tudat fejlődésére, a cenzúra betiltja vagy megcsonkítja, kicsinyes, önző, a nép élete szempontjából pedig rövidlátó megfontolások alapján.

Még senki előtt sem ismert nevű, fiatal szerzők kiváló kéziratai pusztán azért részesülnek elutasításban ma a szerkesztőségeknél, mert „úgysem mennek át". A szövetség számos tagja, sőt, e kongresszus küldöttei is mesélhetnének arról, amikor ők maguk nem tudtak ellenállni a cenzúra nyomásának, és tettek engedményeket könyvük szerkezetében és alapkoncepciójában, fejezeteket, oldalakat, bekezdéseket, kifejezéseket változtatva meg, fakó címekkel látva el azokat, csak hogy nyomtatásban láthassák műveiket, és ezzel helyrehozhatatlanul eltorzították azokat. Az irodalom alapvető sajátossága miatt mindezek a torzítások végzetesek a tehetséges művek esetében, de egyáltalán nem érezhetők a tehetségtelen műveknél. Irodalmunknak éppen a legjobb része lát napvilágot ilyen eltorzított formában.

Pedig maguk a cenzúracímkék: „ideológiailag káros", „erkölcstelen" stb. sem örökéletűek, hanem mulandók, szemünk láttára változnak. Még Dosztojevszkijt, a világirodalom büszkeségét sem jelentették meg nálunk egy időben, és még most sem jelentetik meg teljességében. Kiiktatták az iskolai tantervekből, hozzáférhetetlenné tették az olvasók számára, szapulták. Hány évig számított „ellenforradalminak" Jeszenyin (és könyveiért még börtönbüntetéseket is osztogattak)? Nem volt-e talán Majakovszkij is „anarchistáskodó politikai huligán"? Évtizedekig számítottak „szovjetellenesnek" Ahmatova hervadhatatlan versei. A ragyogó Cvetajeva tíz évvel ezelőtti első bátortalan megjelentetését „durva politikai hibának minősítették". Csak húsz-, meg harmincéves késésekkel adták vissza nekünk Bunyint, Bulgakovot, Platonovot, elháríthatatlanul várnak ebben a sorban Mandelstam, Volosin, Gumiljov, Kljujev, nem kerülhető el, hogy valamikor „el ne ismerjék" Zamjatyint, Remizovot is. Van itt egy megengedő feltétel: a nemkívánatos, kényelmetlen, kellemetlen író halála, mely után hamarosan vagy kevésbé hamarosan visszaadják őt nekünk, „a hibájához fűzött helyreigazítás" kíséretében. Rég volt-e, hogy Paszternak nevét kiejteni sem lehetett hangosan, de íme meghalt, és könyvei megjelennek, és verseit még ünnepségeken is idézik.

Ténylog valóra válnak Puskin szavai:

Csak a holtakat tudják szeretni ők!

De a könyvek megkésett kiadása és a nevek „engedélyezése" nem kárpótol sem a társadalmi, sem a művészeti veszteségekért, melyek népünket ezek miatt a torz visszatartások miatt, a művészeti tudat elnyomása miatt érik. (Mellesleg a húszas évek írói — Pilnyak, Platonov, Mandelstam — nagyon korán rámutattak a személyi kultusz kialakulására és Sztálin különös tulajdonságaira, őket azonban elpusztították és elnémították, ahelyett hogy felfigyeltek volna szavukra.) Az irodalom nem fejlődhet „átengedik — nem engedik át", „erről szabad — erről nem" kategóriákban. Az irodalom, amely nem válik kora társadalmának éltető levegőjévé, mely nem meri átadni neki fájdalmát és aggodalmát, mely nem tud kellő időben figyelmeztetni a fenyegető erkölcsi és társadalmi veszélyekre, meg sem érdemli az irodalom nevet, mert csupán kozmetika. Az ilyen irodalom hitelét veszti saját népe előtt, és példányszámai nem az olvasók elé, hanem a hulladékgyűjtőbe kerülnek.

Irodalmunk elvesztette azt a vezető helyét a világban, amelyet a múlt század végén — jelen századunk elején elfoglalt, és a kísérletezésnek azt a tündöklését, amellyel a húszas években kitűnt. Országunk irodalmi élete az egész világ szemében ma összemérhetetlenül szegényebbnek, szürkébbnek, alantasabbnak tűnik, mint amilyen valójában, mint amilyennek mutatná magát, ha nem korlátoznák és zárnák el. Ezzel országunk is veszít a világ közvéleményének szemében, de veszít a világirodalom is: ha birtokában lenne irodalmunk minden kincsének, ha elmélyedhetne a mi szellemi tapasztalatunkban — a világ egész művészeti fejlődése másképp alakulna, mint ahogy alakult, újra megerősödhetne, sőt, magasabb művészi fokra emelkedhetne.

Javaslom a kongresszusnak, fogadjon el határozatot, és írje el mindenféle — az irodalmi műveket sújtó nyílt vagy titkos — cenzúra felszámolását, a kiadók feloldozását ama kötelezettség alól, hogy minden egyes írott oldalra engedélyt kérjenek.

II. ... Az Írószövetség kötelezettségit a tagjaival szemben. Ezek a kötelezettségek nincsenek pontosan megfogalmazva a Szovjet Írószövetség alapszabályzatában („szerzői jogvédelem"

és „az írók egyéb jogainak védelme"), eközben pedig egy harmad évszázad alatt siralmas módon kiderült, hogy az üldözött írók sem „egyéb", sem szerzői jogait a szövetség nem védte meg. Több írót a sajtóban és a szónoki emelvényekről sértegettek és rágalmaztak, s ezek megválaszolására nem kaptak fizikai lehetőséget, mi több, személyes zaklatásnak és üldöztetésnek voltak kitéve (Bulgakov, Ahmatova, Cvetajeva, Paszternak, Zoszcsenko. Andrej Platonov, Alekszandr Grin, Vaszilij Grosszman). Az Írószövetség viszont nemcsak nem bocsátotta rendelkezésükre kiadványainak lapjait, hogy válaszoljanak vagy igazolják magukat, nemcsak nem kelt maga is a védelmükre, hanem a Szövetség vezetősége mindig az élen járt az üldözők sorában. A nevek, melyek XX. századi költészetünk díszére válnak, a Szövetségből kizártak vagy az oda fel sem vettek listáján találhatók. A Szövetség vezetősége ráadásul kishitűen cserbenhagyta azokat, akiknek üldöztetése száműzetéssel, lágerrel és halállal végződött (Pavel Vasziljev, Mandelstam, Artyom Veszjolij, Pilnyak, Babel, Tabidze, Zabolockij és mások). E lajstromot kényszerűségből szakítjuk meg az „és mások" szavakkal: a párt XX. kongresszusa után megtudtuk, hogy több mint hatszázan voltak ők, semmiben sem vétkes írók, akiket a szövetség engedelmesen vetett oda a börtön- és lágersorsnak. Ám e tekercs még hosszabb, felkunkorodott vége nem is olvasható és nem is lesz olvasható soha: ezen ugyanis rajta vannak azoknak a fiatal prózaíróknak és költőknek a nevei, akiket csupán véletlenül ismerhettünk meg személyes találkozások révén, akik anélkül pusztultak el a lágerekben, hogy tehetségük kibontakozhatott volna, akiknek művei nem jutottak tovább a Jagoda—Jezsov—Berija—Abakumov-korabeli államvédelmi szervek hivatali szobáinál.

Semmiféle történelmi szükségszerűség nem kényszeríti a szövetség újonnan megválasztott vezetőségét, hogy a régi vezetőséggel megossza a múltért viselt felelősséget.

Javaslom, fogalmazzuk meg pontosan a Szovjet Írószövetség Alapszabályának 22. pontjában a védelemnek mindazon garanciáit, melyeket a szövetség megrágalmazott és igazságtalanul üldözött tagjainak biztosít azért, hogy lehetetlenné váljék a törvénytelenség megismétlődése.

Amennyiben a kongresszus nem megy el közömbösen a mondottak mellett, úgy kérem, fordítson figyelmet a személy szerint engem sújtó tiltásokra és üldöztetésekre:

1. Lassan két éve, hogy az államvédelmi hatóság elkobozta tőlem *A pokol első köre* című regényemet (35 szerzői ív), és ezzel késlelteti a szerkesztőségi munkálatokat. Mi több, ezt a regényemet még most, életemben, akaratom ellenére, sőt tudtomon kívül természetellenes „zárt" kiadványként „jelentették meg", hogy egy kiválasztott, meg nem nevezett kör olvashassa. Regényemet megmutatják az irodalmi csinyovnyikoknak, az írók többsége elől viszont rejtegetik. Meghaladja erőmet, hogy kiharcoljam a regény nyilvános hozzáférhetőségét, nyílt megvitatását, hogy elhárítsam a visszaéléseket és a plágiumot.

2. A regénnyel együtt elvették tőlem a 15-20 évre visszamenő irodalmi archívumomat, olyan műveket, melyeket nem szántam közlésre. Zártban „jelentek meg", és ugyanebben a körben terjesztik a tendenciózus kivonatokat, ebből az archívumból. A *Győztesek lakomája* című darabomat, melyet versben, fejben írtam meg, amikor négy számjegyet viseltem még, amikor nálunk az éhhalálra ítéltekről megfeledkezett a társadalom, és a lágereken túl *senki* nem lépett föl a repressziók ellen, nos, ezt a rég odahagyott darabot most mint legújabb munkáim egyikét írják a rovásomra.

3. Már három éve folyik ellenem — az egész háborút végigharcolt, többszörösen kitüntetett ütegparancsnok ellen — a felelő len rágalomhadjárat: hogy köztörvényesként ültem vagy megadtam magam (soha nem voltam hadifogságban), hogy „elárultam a hazát", hogy a „németeknél szolgáltam". Így magyarázzák életem tizenegy évét, melyeket lágerekben és száműzetésben töltöttem, és ahová Sztálin bírálatáért kerültem. Ezt a rágalomhadjáratot zárt eligazításokon és gyűléseken folytatják hivatalos posztokat betöltő emberek.

Hasztalanul igyekeztem megállítani e rágalom terjedését azzal, hogy az OSZSZSZK Írószövetségének választmányához és a sajtóhoz fordultam: a választmány nem is válaszolt, egyetlen újság sem közölte a rágalmazókhoz címzett levelemet. Ellenkezőleg, a legutóbbi években a szónoki emelvényekről rám zúduló rágalom felerősödött, még kíméletlenebbé vált, elkobzott archívumom elferdített anyagait használja fel, engem viszont megfosztottak annak lehetőségétől, hogy válaszoljak rá.

4. A *Rákkórház* című regényem (25 szerzői ív), melyet a moszkvai írószervezet prózai tagozata hagyott jóvá kiadásra (az

első részt), nem jelenhet meg, sem fejezetenként (öt folyóirat utasította el), és még kevésbé egészben (elutasította a *Novij mir*, a *Prosztor*, és a *Zvezda*).

5. *A szarvas és a lágerpillangó* című darabomat, melyet a Szovremennyik Színház 1962-ben elfogadott, mindmáig nem engedték bemutatni.

6 *A tankok ismerik az igazságot* című forgatókönvem, a *Fény, mely benned van* című darabom, a rövid elbeszélések (*A jobb kézfej*, *De kár*, szösszenetek sorozata) sem rendezőt, sem kiadót nem talált magának.

7. A *Novij mir* folyóiratban megjelent elbeszéléseimet egyszer sem adták ki külön könyvben, mindenhol elutasítják azokat (*Szovetszkij piszatyel*, *Goszlitizdat*, az *Ogonyok* kiskönyvtára), és így hozzáférhetetlenek a széles olvasóközönség számára.

8. Mindemellett megtiltottak számomra minden más kapcsolatot is az olvasóval, így például részletek nyilvános felolvasását (1966 novemberében a már megbeszélt tizenegy ilyen fellépésből az utolsó pillanatban kilencet betiltottak), úgyszintén a rádiós felolvasásokat. De egyszerűen odaadni valakinek „elolvasni és lemásolni" a kéziratot ma nálunk büntetőjogilag tilos (a régi orosz írnokoknak öt évszázaddal ezelőtt ezt még megengedték!).

Így munkásságomat végleg agyonhallgatják, elszigetelik, és agyonrágalmazzák.

Szerzői és „egyéb" jogaim e durva megsértését látva vajon vállalkozik-e vagy sem a IV. Össszövetségi Kongresszus, hogy védelmébe vegyen? Úgy vélem, ez a választás nem jelentéktelen a küldöttek egyikének-másikának irodalmi jövője szempontjából sem.

Természetesen nyugodt vagyok, mert írói feladatomat minden körülmények között teljesítem, a sírból pedig még sikeresebben és cáfolhatatlanabbul, mint élőként. Senki nem zárhatja el az igazság útját, annak haladásáért pedig kész vagyok a halált is vállalni. De talán annyi lecke után megtanuljuk már végre. hogy ne állítsuk meg az író tollát még életében?

Ez még egyetlenegyszer sem vált történelmünk dicsőségére.

1967. május 16. *A. Szolzsenyicin*

Fordította: Dandé Krisztián

Lukács György: Szolzsenyicin regényei (1969)
Új Symposion, 1970. 67. szám, 1—15. old.

Minden megalapozott elismerés mellett, amellyel annak idején Szolzsenyicin novelláit mint a húszas évek szocialista realista hagyományának jelentős felújítóit üdvözöltem, óvatosan nyitva hagytam a kérdést, vajon Szolzsenyicin fogja-e megvalósítani és világirodalmi jelentőségre emelni az új szocialista realizmust. Most örömmel állapíthatom meg, hogy túlzott volt az óvatosságom: nemrégiben megjelent két regénye a jelenlegi világirodalom csúcsát képezi.

Ebben az értelemben Szolzsenyicin nemcsak a szocialista realizmus legjobb tendenciáinak örökébe lép, hanem a nagy irodalom hatalmas örökébe. Tolsztoj és Dosztojevszkij nyomába.

Tolsztoj és Szolzsenyicin között szoros ideológiai kapcsolatot teremt az a mindkettőjük műveiben vezető szerepet játszó plebejus társadalmi szemlélet, amelyet az ábrázolt emberek, emberi sorsok és emberi kapcsolatok tanúsítanak.

Ha e megállapítás következtében Szolzsenyicint a sztálini korszaknak nem kommunista, csupán plebejus bírálójaként ismerjük el, ez a korlátozás elsődleges, direkt értelmében nem politikai kritika. Ez persze, a fentiekből következőleg, nem zárja ki az indirekt politikai következtetéseket. Korlátozza azonban az író irodalmi rangját, hacsak később műveiben túl nem tud jutni ezen az ábrázolási szinten. Mert amikor — mint ezekben a fejtegetésekben eddig is — Ibsennel és Csehovval azt állítjuk, hogy az igazi író kötelessége nem a direkt feleletadás, hanem az intenzív kérdés, azt is figyelembe kell vennünk, hogy — éppen az írói rangot végső soron meghatározó módon — különböző mélységű és horderejű kérdések tehetők fel. Bírálatunk tehát Szolzsenyicinnek alapvető és művét megalapozó kérdései módjára vonatkozik. Óriási történelmi érdeme, hogy a jelentős plebejus hagyomány, amely az orosz írásművészet világirodalmi nagyságának egészen a szocialista realizmus első fellendüléséig egyik alapját képezte, műveiben minden bizonnyal új virágkor első hírnökeinek tekinthetők, mindezt a legkevésbé sem szabad

lekicsinyelnünk. Annak a kritikának, amely — akár pozitív, akár negatív értelemben — valóban kimerítő akar lenni, a ma meglevő kritikai kezdeményezések átfogó tisztázására és értékelésére kell alapoznia. A mi fejtegetéseink nem léphetnek fel ilyen igényekkel. Ezt annál határozottabban, önkritikusabban kell hangsúlyozni, mivel ezen elmélkedések szerzője — érthető modon — nemcsak a kétségkívül meglevő, eddig azonban „titokban" maradt irodalmat nem ismeri, hanem még a nyilvánosságra hozottakat is nagyon kevéssé. Ez utóbbiban egyénként — természetesen csak kivételként — a sztálini időknek nemcsak költői bírálata bukkan fel, hanem időnként Szolzsenyicin plebejusan-kritikus emberábrázolását is meghaladó kritika. Csak a probléma felvetése és saját elemzésünk problematikájára való rámutatás céljából említsünk meg itt legalább egy ilyen művet, Csingiz Ajtmatov kirgiz költő kisregényét *A versenyló halálá*-t (eredeti címe: *Bocsáss meg Gülszári!*), amelyből az is kitűnik, hogyan fordult a sztálini rendszer bürokratikusan brutális manipulációja azok ellen is, akik alapjában véve, ha szektáns előítéletekkel telve is, a szocialista átalakítás lelkes, áldozatkész segítői voltak, és énjük megsemmisülése közepette is, tragikus bukásukig képesek maradtak arra, hogy ebbeli emberi hitüket megőrizzék. Személyes sorsuk tehát — művészi szempontból — nemcsak hogy eléri a humor szintjét, hanem tragikomikusan fölé is emelkedik. Ezeket a tényeket nem szabad elhallgatnunk, ha nem akarjuk szem elől téveszteni az összefejlődést, annak emberi alapját, költői és társadalmi távlatait. Szolzsenyicin eddig közzétett életművének fontossága nem fog csökkenni azáltal, hogy nem magányos kivételként, hanem egy áramlat részeként fogják számon tartani.

Alekszandr Szolzsenyicint megfosztották állampolgárságától, és kiutasították a Szovjetunióból (1974)
Népszabadság, 1974. február 14.

A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának elnöksége a szovjet állampolgársággal összeegyeztethetetlen és a Szovjet Szocialista Köz-

társaságok Szövetségének kárt okozó, rendszeresen elkövetett cselekményekért 1974. február 13-án megfosztotta szovjet állampolgárságától és kiutasította a Szovjetunióból A. I. Szolzsenyicint.

Családja Szolzsenyicinhez utazhat, ha úgy látja jónak. (TASZSZ)

Mint a DPA nyugatnémet hírügynökség jelentette, Szolzsenyicin szerda délután repülőgéppel Nyugat-Németországba érkezett.

Szolzsenyicin kiutasításának visszhangjáról (1974)
Népszabadság, 1974. március 8.

A hisztéria szítása még egyelőre folytatódik — így lehetne jellemezni a nyugati burzsoá propaganda nagy részének magatartását Szolzsenyicin kiutasításával kapcsolatban. Jellemző részlete ennek a kampánynak, hogy Hervé Bazin neves francia író, a Goncourt-akadémia elnöke kénytelen volt tiltakozni, mert tudta és beleegyezése nélkül egy Szolzenyicint támogató levél aláírói között tüntették fel a nevét. Ő viszont becstelen embernek tartja Szolzsenyicint.

Az APN szovjet hírügynökség ezzel szemben tárgyilagos kommentárban válaszol azoknak, akik feltételezik, Szolzsenyicin azért csempészte kéziratait Nyugatra, mert írásait nem adták ki. A kommentátor, az *Ivan Gyenyiszovics egy napja* írással kezdve, felsorolja mindazokat a Szolzsenyicin-írásokat, amelyeket a szovjet olvasóközönség számára közrebocsátottak. Szolzsenyicin — állapítja meg — azokat a műveit küldte külföldre, amelyeknek szovjetellenes jellege első olvasásra nyilvánvaló volt. Egy másik kérdésre felelve megjegyzi azt is — és hosszú névsorral bizonyítja —, hogy a Szovjetunióban igen sok olyan írói művet adtak és adnak ki, filmesítettek meg, amely élesen bírálja a személyi kultuszt.

Elvszerű objektivitás jellemzi azt a vitát is, amelyet — mint erről a *Lityeraturnaja gazeta* beszámol — a moszkvai írószer-

vezet legutóbbi vezetőségi ülésén folytattak az üggyel kapcsolatban Jevgenyij Jevtusenkóval. (Jevtusenko, mint nyugati polgári lapok jelentéseiből kitűnik, a Szolzsenyicin-ügy és a Szolzsenyicinnel szembeni eljárás kapcsán megalapozatlan és elhamarkodott nyilatkozatot tett közzé.) A szovjet főváros írószervezetének vezetőségi ülésén Narovcsatov, a moszkvai írószervezet első titkára a költőt bírálva megállapította, Jevtusenko olykor ingatag magatartást tanúsít. Felvetették, Jevtusenko nem igazodva el a mai ideológiai harcban, olyan megnyilatkozásokat tett, amelyeket az ellenséges propaganda felhasználhatott a maga céljaira. Jurij Jakovlev fájdalmasnak nevezte, hogy Jevtusenko, „aki legjobb műveiben a hazát énekli meg, olykor ennyire könnyelműen cselekszik". Szergej Mihalkov szerint is „igényesebbnek kellene lennie önmagával, cselekedeteivel szemben".

A képhez hozzátartozik, hogy Szolzsenyicin most közzétette: legutóbb levelet intézett a Szovjetunió vezetőihez, amelyben a következő három „javaslattal" élt: oszlassák fel a Szovjetuniót; mondjanak le a marxizmus—leninizmusról; szüntessék meg az iparfejlesztést, és vigyék vissza „Oroszországot" a falusi életforma vágányaira. Pártfogói most persze meg kellene hogy kérdezzék maguktól: ha Szolzsenyicin nem viccel — és semmi jele a viccnek —, akkor beszámítható-e egyáltalán? Ha pedig olyan ember módjára viselkedik, aki elvesztette minden józan ítélőképességét, akkor ugyan ki adhat hitelt *A Gulag-szigetcsoport** című pamfletjének, amelyet oly nagy buzgalommal reklámoznak?

---

* Gulag — Glavnoje Upravlenyije Lagerej, magyarul: Lágerek Főhatósága. *(A szerk. megj.)*

Szolzsenyicin szigete (1974)
Népszabadság, 1974. február 25.

Hatszáz oldalas Szolzsenyicinnek *A Gulag-szigetcsoport* című könyve. Gyűlölködő szovjetellenességéről, szerepéről a Szovjetunió elleni rágalmazási kampányban és az enyhülés akadályozásában már többször szó esett, ismertek pamfletjének egyes hírhedt megállapításai; az alábbiakban további részletekre térünk ki.

Rudolf Augstein, a *Spiegel* című nyugatnémet politikai magazin kiadója így vezeti be a Szolzsenyicin-könyv részleteinek közlését: „Alekszandr Szolzsenyicin a nagy orosz hagyományokat követő történelmi személyiségnek tekinti magát, és aszerint cselekszik. Ez a hagyomány gazdag hősökben, mártírokban, szentekben, és ugyanúgy sarlatánokban is. Az ember sok esetben nem is tudta, hogy szenttel, csalóval vagy bolonddal áll-e szemben; az életpályákat nem lehetett ellenőrizni". Hogy az előbb felsoroltak közül micsoda is Szolzsenyicin, annak eldöntése számunkra már nem kérdés. (Ha Nyugaton még eldöntetlen, ám bízzuk rá az ő tapasztalataikra, hiszen most majd élvezhetik, figyelemmel kísérhetik életpályáját.) Itt csak azt rögzítsük, hogy Augstein sem tekinti *A Gulag-szigetcsoport*-ot irodalmi jelenségnek. Még formájában sem az, színtiszta politikai pamflet.

Így nem is lehet irodalmi kategóriákat alkalmazni megítélésében. Politikai ügyről van szó...

Grigorij Pomeranc: Álom az igazságos megtorlásról (1978)
Szni zemli, Párizs, Poiszki, 1984. 277—308. old.

Az Alekszandr Iszajevics Szolzenyicin és közöttem levő összeütközést pusztán félreértésekkel vagy egymás meg nem ér-

tésével kevés megokolni. Inkább a rossz eltérő *felfogásáról*, a rossz különböző aspektusaira való koncentrálásról lehet szó. Alekszandr Iszajevicset a már férfivá érett, a megerősödött rossz vonzza. A rossznak ezt a fajtáját én Lao-ce szemével nézem: érett, erős — holnapra halott lesz. Engem más rémít el: a rossz csecsemőkora, a jó első ízben történő átfordulása a rosszba, az első félénk, elbűvölően bizonytalan léptek. A rózsás ujjacskák, amelyek holnap egy fejsze nyelét szorongatják majd. Az első mozzanat a sárkányölő lelkében: az elkérgesedés kezdete, amiből új sárkány támad.

Vallom (Plotinosszal és Ágostonnal együtt), hogy eredendő rossz nincsen. A teremtés mélyén csak egységes, árnyéktalan fény van. De a térben és időben lehetetlen egyszerre bevilágítani mindent. Valami mindig árnyékba kerül. A jóért harcolni annyi, mint lehetőség szerint a fény felé fordítani a dolgokat. Némelykor ki lehet vágni a fát, vagy le lehet bontani egy ódon épületet, amely az ablak előtt áll. A sivár falak között élő ember esetleg az abszolút rossznak tekinti azt, ami elfogja előle a fényt, és megsemmisítését a jó makulátlan diadalának éli meg. Körülbelül így tekint Szolzsenyicin a kommunizmusra: „Hatalmas gyűlölettel és erővel teljes a koncentrálódó Világ-Rossz. Szétterjed a földön, fel kell kelnünk *ellene*..." (Az 1975. VI. 30-án Washingtonban tartott beszédéből.)

Ha a „Világ-Rossz" szónoki fordulat, akkor rendben van. Ám ha koncepció, akkor az abszolút, a világméretű rossz elleni minden fellépés áldás. Tehát Hitler is? Tehát az Indonéziában 1965-ben rendezett mészárlás is, amely megállította a Világ-Rossz terjedését?

A Világ-Rossz koncepciója feltételezi a rossz egységét szinkron (geopolitikai) és stabilitását diakron (történelmi) szemszögből. Hanem a tapasztalat ezt nem erősíti meg. Mao Cetung, Brezsnyev és Dubček egyáltalán nem csak megjátszották, hogy nézeteltérések vannak közöttük. Valóban sok mindenben nem értenek egyet, és én nem hiszem, hogy 1968 januárja és augusztusa között Prága csupán a Világ-Rossz egy megnyilvánulása volt, s az orosz tankok bevonulása Prágába részben egyenesen áldás, ami véget vetett a nyilvánvaló kísértésnek és sátáni gyönyörűségnek.

Kiszámíthatatlanok a rossz elleni harc útjai. Castro, a lánglelkű ellenzéki, aki egymaga szállt szembe a mindenható diktátorral, maga is diktátor lett. Elvtársa, Che Guevara jobbnak találta meghalni. Bram Fischer szakított népével, és belépett a kommunista pártba, mert a gyakorlatban csakis az rombolta az apartheidet. Csak később, már kommunistaként tanulmányozta a marxizmus—leninizmus elméletét, a szíve választott — a teóriának ebben semmi szerepe. Fischernek az volt fontos, mi *ellen* harcolnak a kommunisták, s nem általában, hanem szülőhazájában. A többi már ennek a *mi ellen*-nek a mellékhatása. Fischert életfogytiglanra ítélték, s annak az eszmének a mártírjaként halt meg, amely (abban az időben és azon a helyen) egybeesett türelmetlen szíve erkölcsi nekihevülésével.

Én nem hiszem, hogy minden kommunista egyazon öntőformából került ki. Nem hiszem, hogy két-három, a világon előforduló általánosság elegendő ahhoz, hogy meg tudjuk különböztetni a jót a rossztól. A Világ-Rossz feltételezi a Világ-Jót, de hol van ez utóbbi? Az USA-ban? A washingtoni beszéd alapján azt mondhatjuk: igen; a *Levél a vezérekhez* (Piszmo vozsgyam) alapján — nem. Alekszandr Iszajevics, lévén szenvedélyes vitatkozó, minden alkalommal azt írja vagy mondja, ami aznapi partnere számára meggyőző. Nem tudom, megtapsolták-e szarkazmusát a vezérek vagy sem; a szakszervezetiek összeverték tenyerüket a Nyugatnak szóló dicshimnusz hallatán. Hát hogy is állunk akkor az igazsággal, ami senkinek sincs igazán kedvére? Az igazsággal, amit senki nem tud meghódítani?

Az a benyomásom, hogy valójában, s nem pillanatnyi megfontolás hatására, Alekszandr Iszajevicsnek leginkább Spanyolország tetszik. Ha minden egyébről megfeledkezve mélyedünk el Oroszország problémáiban, akkor ez megérthető. A „korlátlan pluralizmusba" — ahogy a tudósok nevezik a nyugati életformát — történő hirtelen átváltásban túlságosan nagy a kockázat, hogy káosszá lesz. A tekintélyuralmon alapuló rendszer, amely a „lehetőségekhez képest" engedi meg a szabadságot, egy régi vágású orosz liberális szemszögéből nézve nem jó, de egy mai orosz liberálisnak megfelel. (A premieren a közönség megtapsolta Nauman Korzsavin *Egyszer húszban*

[Odnazsdi v 20-m] című darabjának hősét, amikor az a felvilágosult abszolutizmus előnyeiről beszélt.)

Igaz, ebből nem következik, hogy Spanyolországban egyáltalán nem is volt diktatúra, hogy a polgárháború félmillió áldozata — semmiség, és egyéb szélsőségek, amelyekre Alekszandr Iszajevics a *Spanyol interjú*-ban (Iszpanszkoe Intyervju) ragadtatta magát. Franco — Hitlerhez vagy Sztálinhoz képest — csaknem humanista; de mivégre hasonlítgassák magukat a spanyolok a németekhez vagy oroszokhoz? Miért ne hasonlítsák magukat a franciákhoz?

Úgy vélem, meg lehet érteni Alekszandr Iszajevicset és a spanyol liberálisokat is, akik felháborodtak a szavain (amelyek Spanyolországban, spanyol fülek számára elborzasztóan és tapintatlanul csengtek). Franco rendszere megmutatta, hogy képes enyhébb lenni, ám enyhének azért nem nevezhető. Ami a 30-as éveket illeti, amikor is Szolzsenyicinnel együtt gyűlöltük Francót, annak komoly okai voltak. 1939-ben Franco győzelme a világfasizmus győzelmét jelentette, vagyis a rossz, az elkérgesedés egyik fajtájának győzelmét. S ezen a ponton olyan kérdés kívánkozik ki belőlem, amit Alekszandr Iszajevics alighanem botornak talál: ha lehetséges a korai, agresszív francoizmus evolúciója a késői Franco viszonylag enyhe, „bársonyos" diktatúrájáig, akkor (ki tudja!) lehetséges-e a „bársonyos" kommunizmus is? Gondolatban máris záptojások tömegét látom, ahogy felém repülnek. Nagyon sok neofita pravoszláv jön ki a sodrából, amint a „prágai tavasz" szóba kerül. Ők valamiképp személy szerint, érdek nélkül szeretnék, hogy *okvetlenül* elhervadjon. Úgy látszik, a marxizmust vagy a kommunizmust durván azonosítják az Antikrisztussal, és minden arra vonatkozó gondolatot, hogy egy kommunista rendszer jobb irányba fejlődhet, megengedhetetlen skandalumnak tartanak. (...)

Vannak a nagy, bonyolult, szövevényes világban valahol olyan kommunisták, akik ugyanolyan lelkesen harcolnak a rossz ellen, mint az antikommunisták. És az antikommunisták ugyanúgy elkérgesednek, ugyanúgy megvadulnak a maguk antikommunizmusától, mint a kommunisták a maguk antiimperializmusától, antifasizmusától stb. És nem lehet leküzdeni a rosszat, ha nincs megszabadulás minden „anti"-tól és a harc

vérgőzös mámorától. Egy „antihóhér" magában hordja az elkérgesedés csíráját — holnapra új hóhérrá lesz. Nem „anti", hanem „a" kell, vagyis „nélküli" (erőszak nélküli, kettősség nélküli); a „nélküli" sok kitűnő eszme kezdete, az „anti" egyetlenegyé sem; az „anti" a technika szava: antibiotikum, antifreeze [fagyásgátló; ang.] — ezek a szűken körülhatárolt rossz elleni eszkök. Az antibiotikumokról kiderült, hogy nem veszélytelenek a szervezet számára. A szellem birodalmához az „anti" egyáltalán nem illik).

Ezt a gondolatomat néhány esztendőnyi munka után sem tudom jobban kifejezni, mint ahogy 1971-ben kiszakadt belőlem: „Nehéz elképzelnem, hogy Lucifer bukása az irigységgel kezdődött volna. Inkább a túlbuzgóság lehetett az oka. Valaha, ama időkben, amelyekről egyetlen szó sincsen a Teremtés könyvében, egy tündöklő angyal harcba szállt a teremtés tehetetlenségi erejével, ami ellenáll az örökké új istenakaratnak — merő szeretetből Isten iránt, csupa szolgálatkész iparkodásból. Az irigység ezután jött. Az ördög akkor kezdődik, amikor megjelenik a habzó szájú angyal, aki csatába indul a jóért, igazságért, igazságosságért — s így jut lépésről lépésre a tüzes gyehennáig és Kolimáig. Minden, ami él, porrá lesz, az emberek és a rendszerek is. Ám örök a szellem, és iszonyú a gyűlölet szelleme az igaz ügyért folyó harcban. Ez a heroizmus és az önfeláldozás glóriájával övezett hős valóban az Evilági Herceg... s ennek következtében véget nem érő a földön a rossz". (Nyeulovimij obraz, gl. 1. Pena na gubah)

A lét legmélyén rossz nincsen. A jó különböző, egymással ütköző, egymást kiegyensúlyozó fajtái vannak ott. Honnét hát a rossz, amiben a világ fuldoklik? A saját, a tulajdon jónkért vívott harc okozta elkérgesedésből. (...)

No de próbáljuk megérteni Alekszandr Iszajevics pszichikumát. Szereti Oroszországot, és nem szereti az orosz forradalmat. Ezért kell bebizonyítania, hogy az orosz forradalom — nem orosz forradalom. Igaz is, miért ne értelmezzük a földrajzot úgy, hogy az oroszok csak *kénytelenek* voltak nyakukba venni a bolsevizmust, és — kész? Miért ne söpörjük félre Ragyiscsevet, a dekabristákat, Herzent, Csernisevszkijt és a forradalom érlelődésének egész fél évszázadnyi folyamatát?

Miért ne tételezzük fel, hogy egy maroknyi külföldi *váratlanul* birtokba vett egy hatalmas országot? (...)

En úgy gondolom, hogy az orosz Vörös Hadsereg győzelme végeredményében az orosz katonák és az orosz (vagy eloroszosodott) parancsnokok és komisszárok győzelme volt. Noha abban, hogy Oroszországban ez bonyolultabb és zűrzavarosabb dolog volt, kész vagyok egyetérteni Alekszandr Iszajeviccsel.

„Persze — írja Szolzsenyicin —, orosz talajon győzve mint mozgalom, hogyne vonzotta volna magához az orosz erőket, hogyne tett volna szert orosz vonásokra! De azért jussanak csak eszünkbe a forradalom nemzetközi erői! Talán a forradalom első éveiben nem olyan vonásai voltak-e a forradalomnak, mint egy külföldi lerohanásnak? Amikor előfordult, hogy egy települést megsemmisítő ellátó- vagy büntetőosztagban szinte senki nem beszélt oroszul, viszont finnek és osztrákok voltak közöttük? Amikor a Cseka apparátusában csak úgy nyüzsögtek a lettek, lengyelek, zsidók, magyarok, kínaiak? Amikor a bolsevik hatalom a polgárháború kritikus periódusaiban éppen a külföldi — különösen a lett — szuronyok révén tudta a maga javára billenteni a mérleget? (Akkoriban ezt nem titkolták és nem szégyellték.) Vagy később, végig a húszas években, amikor a kultúra minden területén (még a földrajzi elnevezésekben is) következetesen kigyomlálódott minden orosz tradíció és az orosz történelem, ahogy az legfeljebb ha megszállás esetén fordul elő — az önmegsemmisítés eme vágya tán szintén az »orosz eszme« egyik megnyilvánulása?" (Iz-pod glib, 135. old.)

Szenvedélyes érzelem ösztönzi Alekszandr Iszajevicset szofizmusokra, az egyik terminusnak a másikkal való felcserélésére. A lettek, zsidók, lengyelek nem külföldiek, hanem „más nemzetiségűek" (vagy, amint ma mondják, „nemzeti kisebbségek") voltak. Külföldinek nevezve őket, Alekszandr Iszajevics egy csapásra intervencióvá és agresszióvá változtatja azt, ami honpolgárok részvétele volt a *saját tulajdon* forradalmunkban. (A múltban pl. Pesztyel, Vera Figner.) Mivelhogy a más nemzetiségűek semmi egyéb módon, csakis az Orosz Birodalom alattvalóiként léteztek.

A lettek, lengyelek és zsidók szerepe az orosz forradalomban jelentékeny volt (ugyanúgy, mint a grúzoké és örménye-

ké, s én inkább őket említeném, mint a magyarokat és kínaiakat). Azonban azok, akik részt vettek a szovjethatalom megszilárdításában, a Gulagra kerültek, vagy egyenest a túlvilágra. Oroszok és nem oroszok — valamennyien egyforma dögcédulával fekszenek a földben. Az ember azt hinné hogy a holtaknak nincs miért szégyenkezniük. Hát van!

Én ebben semminemű logikát nem látok — se az értelem, se a szív logikáját. Sőt, az előítéletek logikáját sem, mert nincs semmilyen általános orosz előítélet a lettek ellen. Az orosz nép emlékezete nem őrzött meg ilyesmit. Csak egy maradt meg: a zsidók. A nép emlékezetében valamennyi, a szovjethatalmat építő más nemzetiségű beleolvadt a zsidókba, ahogy hajdan a kazárok, besenyők, poloveciek olvadtak bele a pogány tatárságba. És ha az orosz forradalom nem orosz, akkor — zsidó. Így teszi fel a kérdést a *Vecse* . . . *

De Alekszandr Iszajevics tárgyilagos akar lenni. Részrehajlás nélkül sorolja fel a letteket, lengyeleket, zsidókat, magyarokat és kínaiakat. A veszélyes szó középre került úgy, hogy idézés esetén ne lehessen kiemelni (olyan vonás, amit a polemizáló Szolzsenyicin éles szeme felfedezett a polemizáló Leninben). Azonban, engedelmükkel, a zsidók szerepe vajon valóban harmadrendű volt az orosz forradalomban? Kevesebb lengyel, több magyar? A kortársak ezt másképp látták . . . (lásd G. P. Fedotov nagyszerű cikkeit: *Tragegyija intelligencii* és *Russzkij cselovek*. Én sajnos csak 1978 januárjában ismerkedtem meg velük).

A valódi külföldiek és nem más nemzetiségűek közül jó lenne elválasztani a lelkeseket (a Lafayette márkihoz hasonlóakat) az interventiósoktól. Akkor szembeszökővé válna, hogy a magyarokat és kínaiakat az orosz forradalmi lelkesedés ragadta magával. A fehérek oldalán pedig néhány reguláris hadsereg működött — de bágyatagon, egyenetlenkedve, minden lelkesedés nélkül. Ha nem számítjuk a japánokat és lengyeleket (akiknek megvoltak a saját érdekeik), az Antant a kikötők őrzésére korlátozódott, ámbár a franciák hajszál híján ott is átálltak a vörösök oldalára.

---

* Nacionalista orosz szamizdat folyóirat a 70-es években. *(A szerk. megj.)*

Alekszandr Iszajevics figyelemreméltó vonása, hogy az intervenciót nem említi. A mai szovjet történészek szerint az orosz nép az Antant három hadjárata ellen győzött. Szolzsenyicin szerint az orosz pravoszláv népet lett, lengyel, zsidó, magyar és kínai vegyes csapat verte le. Nekem úgy tűnik, hogy a második koncepció sem áll kevésbé hadilábon a tényekkel, mint az első, és ráadásul még az orosz önérzetre nézve sem éppen hízelgő...

Ha az egész orosz nép úgy gyűlölte volna a bolsevikokat, mint Alekszandr Szolzsenyicin, a lett helyőrség nem tudta volna megvédeni a Kremlt. Ugyanúgy nem, ahogy a XVII. sz.-ban a lengyel helyőrség nem tudta megvédeni; s ahogy XVI. Lajost nem mentették meg a „szerető hűségű svájciak". (Scsedrin. Apropo: ha a lett szuronyok — külföldiek, akkor minek nevezzük a Kornyilov által a forradalmi Petrograd ellen küldött Vad Hadosztály kardjait? Vagy az ingusok pisztolyait, amikkel az orosz földbirtokokat védelmezték az orosz parasztoktól?) A polgárháború sokszor nyújtott lehetőséget, hogy elűzzék Lenint. De — és itt megint beleütközünk a bolsevik pártosság fonákjának egy példájába — Alekszandr Iszajevics csakis a vörösök elleni parasztfelkeléseket sorolja fel. És a fehérek elleniek? Ilyenek, úgy látszik, nem voltak. Pedig hát a vörösöket valóban nem teljesen támogatták a parasztok; de a parasztság egy részére támaszkodhattak. Ám a fehéreket a parasztok egyáltalán nem támogatták. Az orosz paraszt ereje, hogy a maga kárán tanul. Jól emlékeztek a jobbágyságra, itt-ott fosztogattak 1918-ban a földbirtokon, megölték néhány földesurat, és nem akartak deresre kerülni, mint 1905—1907-ben, sőt akasztófára jutni (gyilkosságért akasztás is járhatott, Sztolipin akasztott.) Ezért aztán lázongtak ugyan a bolsevikok ellen, ez igaz, de a döntő percben előnyben részesítették a vörösöket. (Talán érdemes megemlíteni, hogy a földbirtokok fosztogatása idején, 1918 elején, valamennyi parasztköltő, Bjelijjel, Blokkal és Mandelstammal együtt belépett a Szkíták-csoportba, amely a bolsevikokat támogatta.) Nem tartom ezért Kljujevet vétkesnek: hibájáért az életével fizetett. Mandelstam szintúgy. A forradalom (februárban) egészen forradalmárok nélkül kezdődött. A kenyérért sorban álló asszonyok hirtelen fellázadtak. A katonaság hir-

telen megtagadta, hogy leverje a lázadást. Örömmel esküdtek fel a Dumára. A kudarccal teli háború és Raszputyin közelzelsége nyilván végleg megingatta a cár tekintélyét. Lenin helyesen látta (vagy találta el), hogy az ország a káosz felé csúszik, és a káoszból feltétlenül diktatúra születik; a bolsevikok először kapkodni kezdtek, és az 1917 júniusában őket ért sikertelenségtől megbénultak; azután Kornyilov kapkodta el... A Kornyilov-féle zendülés a törvényes forradalmi kormányra felesküdött szakadár Lenint a forradalom megmentőjévé változtatta. Vlagyimir Iljics még egyre Razlivban bujkált, de az alternatíva: forradalmi vagy ellenforradalmi diktatúra? — minden kártyát az ő kezébe adott (a többi szocialista párt Kerenszkij körül toporgott, aki nullává lett, s nullává váltak ők is). A bolsevikok előnyhöz jutottak (fegyver, tekintély a szovjetekben) — és átvették a hatalmat. A polgárháború a bizonyság rá, hogy képesek a kezükben tartani.

Sok kortárs, nem értve a bolsevikok sikerét, Trockijra és a többi zsidóra kente az egészet. De az Ideiglenes Kormány hívei között több volt a más nemzetiségű (különösen a mensevikek körében). Sőt, a Téli Palota utolsó védelmezői, a junkerek között is. 1917 februárja után elkezdték felvenni a zsidókat a junkeriskolákba, és a fővárosi értelmiségiek fiai szívesen mentek oda. Nekik tetszett Kerenszkij... Fura kép! Az Orosz Birodalom fővárosában, a XX. századi orosz történelem döntő pillanatában a zsidók egyik kis csoportja megdönti a kormányt, és a másik védelmezi. Hová lettek az oroszok?

Utólagosan néhol eposzi hangnemben emlékeznek meg a bolsevik nyomásról. A valóságban kivétel nélkül mindenki köpött az Ideiglenes Kormányra. A konzervatív tisztek, akik a későbbiekben a fehérgárdában harcoltak, nem kívánták támogatni ezt a szánalmas ügyvédecskét, aki megcsúfolta a cárnét, s szinte károrvendően vették tudomásul, hogy valamiféle őrült zsidók (akik két hétig se tarthatják magukat) elkergetik. A konzervatívok diktatúrát akartak — nos, hát megkapták a diktatúrát.

Ebben a háborúban, Szemjon Frank frappáns meghatározása szerint, valami koalíciófélét alkottak a tulajdonképpeni fehérek (Frank szerint — a liberálisok) a feketékkel (a feketeszázadokkal). A koalíció bizonytalan és törékeny dolog. Szol-

zsenyicin vádolja az eszereket, amiért összevesztek Kolcsakkal; de nem lehetséges-e, hogy Kolcsak a bűnös, amiért összeveszett az eszerekkel? És a szibériai parasztsággal? A vörösök már csak azért is erősek voltak, mert megőrizték az egységet. S még valaminek köszönhették erejüket — nem ismerték őket; lehet, hogy rosszabb, de más, mondta egy ukrán paraszt, amikor 1940-ben a lehetséges agresszióról kérdezték. A bolsevikok: a „más" volt és forradalmi „más" volt (a régi szorongattatástól a parasztok már megcsömörlöttek). A bolsevikok fóbe lottek, ám deresre nem húztak. A maguk módján tiszteltek a parasztot, és akár a tábornokoknak, nekik is megadták a 6 lat ólmot. Ezenközben a fehérek liberalizmusa csak papíron létezett, a feketék puskavesszője pedig a parasztok hátára csapott. (A polgárháború földrajzi rejtélyét — amit Gorszkij vet fel — a kozák csapatok eloszlása magyarázza. A fehérek 1918 kezdetétől támaszkodtak a kozákokra. A vörösök a parasztok pugacsovizmusát felhasználták a maguk érdekében, majd elnyomták azt.)

Alekszandr Iszajevics hangsúlyozza, hogy a bolsevikok legfontosabb ütőkártyája a terror volt. Igaz — a vörös terror szervezettebb és hatékonyabb volt, mint a fehér. Nem azért, mintha a fehérekből hiányzott volna a kellő düh (a drozdovistákban megvolt: bíróság nélkül lőttek le minden szovjettagot, aki a román frontról a Don felé haladtukban útjukba került; egy szemtanú — P. G. Grigorenko — elbeszélését használom fel), habár a szovjetek *akkor*, 1918 elején, valóban a néphatalom szervei voltak, gyakorta egyetlen bolsevik sem akadt a tagok sorában). A fehérterror (mint valamennyi fehér mozgalom) nem volt sem elég szervezett, sem elég szisztematikus. A vörös — igen. De a terror — az még nem a Gulag. A terror — a gazdátlanság, az antigazdaság, teljességgel a tönkremenés jelensége; sokáig nem tarthat. A Gulag — a gazdasággá vált terror, amely önmagát táplálja — közgazdasági rendszer. A terror — mint epizód — előfordulhat Európában is (Franciaországban például 1793—94-ben). A lágergazdálkodás ázsiai jelenség, Marx terminusa szerint — ázsiai termelési mód. Marx eszméi adták meg a Gulaghoz vezető lökést. De ezenközben Marxot és részben Lenint is a feje tetejére állították. Marx úgy beszélt az erőszakról, mint a történelem bá-

bájáról, hanem azt azért nem ajánlotta, hogy az embert szülészeti fogóval ráncigálják végig az életén a sírig... Ezért nincs teljesen igaza Szolzsenyicinnek, aki 1918-ra teszi a Gulag történetének kezdetét. A tények nem gyömöszölhetőek be koncepciójába. Trockij munkahadseregei tanúsítják, hogy a „lágerek" (lágerközpontok, lágertelepek) a forradalom elején semmiféle gazdasági jelentőséggel sem bírtak. Önmagukban a munkahadseregek — nem csírái és nem fajtái a Gulagnak; ez más hatóság, körülbelül úgy, amint az árják számára létrehozott munkafront (a hitleri Németországban) nem Majdanek és nem Auschwitz, vagy ahogy a Lomonoszov Egyetem diákjainak táborai, ahol is segédkeznek a betakarításban, nem lépcsőfok a Sötétségbe.

Óriási a különbség a lelkesedés és a terror forradalmi együttese és a sztálini terror és lakájszellem és lágerrabszolgaság együttese mint termelési mód között. A forradalom nem lett volna forradalom a lelkesedés uralma, a felkelés romantikája nélkül. *A Gulag-szigetcsoport* mint össz-szovjet szisztéma a 30-as évek közepére alakult ki. Még későbbiek azok a törvények, amelyek egyenlővé tették a bérmunkásokat a feltételesen szabadult bűnözőkkel, akiket bármely percben újra őrizetbe lehet venni (a munkást — lógásért, a kolhozparasztot — restségért). Nemcsak a forradalom, de az iparosítás is enélkül kezdődött. Hogy nevükön nevezzük — Frenkel nélkül, de Vannyikovval, Lihacsovval, Tevoszjannal, a lelkes építőkkel, akik bizonyosak voltak abban, hogy olyan társadalom alapjait rakják le, amelyben „nem lesznek koldusok és nyomorékok".

A húszas évek kollektív vezetése idején Szolovki az Óperencián is túl volt; ott vannak a nyercsinszki ércbányák. a kényszermunka, a XX. századi gályarabság. 100-200 évig is létezhettek volna a kontinens meghódítása nélkül. Én ebben semmilyen elemi folyamatot — mint a rákos daganat esetében — nem látok. Sztálin tudatos választása volt ez, amit a fehértengeri csatorna és a Moszkva—Volga csatorna felépítése idején folytatott kísérlet igazolt. Jugoszláviában van kommunista diktatúra, de Gulag nincs. Kínában volt néhány gigászi terrorhullám, de az alapformációk mások.

A lágerrabszolgaság csak még egy nem kommunista birodalomban érte el a „rendszer" vagy „termelési mód" méreteit:

Adolf Hitler Harmadik Birodalmában. (...) A régi vágású európai marxisták és nacionalisták hatalomra kerültek, aztán elvesztették azt, de a hatalom nem lett számukra bájital, és lelkiismeretükön nem szárad sem Kolima sem Majdanek. Nem az eszme volt az, ami gonoszul hatott, hanem az I. világháború csatateren láncait vesztett düh. A harag hatott gonoszként, amint megszűnt szentnek lenni, és régi bűnökért való leszámolást keresve új alanyok után nézett ehhez...

A Gulag létezése, ha pontosak akarunk lenni, nem bizonyítja a szocializmus = Gulag azonosságot, és a demokratikus szocializmus lehetetlenségét, ami Fourier, Saint-Simon és Marx másféle olvasatán alapul. A *szabad* kapitalizmus fejlődése sem volt rabszolgaság nélkül való (a gyarmatokon s például Amerika déli államaiban). Nem hiszem, hogy a néger rabszolgaság igazságosabb a munkatábor-rabszolgaságnál. Méretei szerint is — 3 millió rabszolga! — összehasonlítható az amerikai Gulag a sztálinival. A John Brownról (R. D. Orlova: *Podnyavsij mecs*... M. 1975) szóló könyvet olvasva, hősét akaratlanul is összehasonlítottam Szolzsenyicinnel. A felszabadító eszme ugyanolyan pengeélesre köszörültsége. Ugyanaz a harci düh...

Fordította: Harsányi Éva

Jakir és Kraszin pere Moszkvában (1973)
Magyar Nemzet, 1973. augusztus 30.

Moszkvából jelenti a TASZSZ: A moszkvai városi bíróságon Jakir és Kraszin perében folytatódik a tanúk kihallgatása.

Nyikolaj Pudovkin nyugdíjas, Jakir régi ismerőse elmondta, hogy Jakir lakásán sok szovjetellenes anyagot, egyebek között a *Népi Munkaszövetség* kiadványait látta. Azt tanácsolta Jakirnak, hogy hagyjon fel ezzel a kétes foglalkozással, de tanácsát, csakúgy mint a társadalmi és az állami szervek figyelmeztetéseit, nem szívlelte meg.

Ljudmilla Dokucsajeva tanítónő közölte, hogy Kraszin feleségének kérésére megőrzésre kétezer rubelt vett át. Mint a

bíróságon kiderült, ez az összeg ahhoz a négyezer rubelhez tartozott, amelyet az „Európa Civilta" elnevezésű olasz neofasiszta szervezet képviselői adtak át Jakirnak és Kraszinnak.

Jakir kihallgatása során beismerte, a külföldi lapokhoz küldött levele, amelyben azt írta, hogy a Szovjetunióban elmegyógyintézetbe zárják a másképpen gondolkodókat — hamisítvány, és ő egyáltalán nem illetékes az adott kérdésben. A bíróság ezzel kapcsolatban tanúként kihallgatta Andrej Sznyezsnyevszkijt, a neves elmegyógyászt, a Szovjet Orvostudományi Akadémia rendes tagját. A tanú elmondta, hogy a szovjet egészségügy terén végzett 50 esztendős munkája során nem találkozott olyan esettel, amikor egészséges ember került volna elmegyógyintézetbe.

Sznyezsnyevszkij elmondta a bíróság előtt, hogy Jakir levelei, amelyeket felkapott a reakciós sajtó, megnehezítették az 1971-ben Mexikóban rendezett nemzetközi pszichiátriai kongresszus munkáját. A kongresszus valamennyi résztvevője megkapta ezeket a *Népi Munkaszövetség* által sokszorosított anyagokat. A szovjet orvostudós arra is rámutatott, hogy mindezek ellenére a sok ország jelenlevő képviselői a szovjet orvosoknak és nem a rágalmazóknak hittek.

A per során nem egy ízben hangzik el Andrej Szaharov neve, akinek tevékenységét a Szovjet Tudományos Akadémia tagjai nyílt levélben bélyegezték meg. Mint kiderült, Jakir az olyan külföldi tudósítók búcsúbankettjein találkozott Szaharovval, akiket kiutasítottak a Szovjetunióból, mert az újságírói státussal összeegyeztethetetlen tevékenységet folytattak.

Szaharovot elítélő levelek a szovjet sajtóból (1973)
Pravda, 1973. augusztus 9.
és Izvesztyija, 1973. szeptember 2.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája tagjainak levele

Szükségesnek tartjuk, hogy a legszélesebb közvélemény tudomására hozzuk A. D. Szaharov akadémikus magatartásáról alkotott véleményünket.

Az utóbbi években A. D. Szaharov eltávolodott az aktív tudományos tevékenységtől, és egy sor kijelentéssel lépett a nyilvánosság elé, melyek lejáratják a Szovjetunió államrendjét, kül- és belpolitikáját... Nemrégiben Moszkvában, egy külföldi tudósítóknak adott interjúban, melyet a nyugati sajtóban is közöltek, odáig merészkedett, hogy felszólalt a Szovjetuniónak a nemzetközi feszültség enyhítésére és az utóbbi időkben az egész világon végbement változások megerősítésére irányuló politikája ellen.

Ezeket a kijelentéseket, melyek mélységesen idegenek minden haladó ember érdekeitől, A. D. Szaharov a szovjet valóság eltorzításával és a szocialista rendszernek címzett, indokolatlan szemrehányásokkal igyekszik igazolni.

Kijelentéseiben gyakorlatilag szolidaritást vállal a legagresszívabb imperialista körökkel, melyek az eltérő berendezkedésű országok békés egymás mellett élése ellen, pártunknak és államunknak a népek tudományos és kulturális együttműködése, a népek közötti barátság megszilárdítása terén kifejtett politikája ellen lépnek fel. A. D. Szaharov ezzel a Szovjetunió és a többi szocialista ország ellen irányuló ellenséges propaganda eszközévé vált.

A. D. Szaharov tevékenysége gyökeresen idegen a szovjet tudósoktól. Ez a tevékenység különösen visszásan hat akkor, amikor egész népünk erőfeszítései a Szovjetunióban folyó gazdasági és kulturális építőmunka grandiózus feladatainak megoldására, a béke megszilárdítására és a nemzetközi helyzet egészségesebbé tételére irányulnak.

Felháborodásunknak adunk hangot A. D. Szaharov akadémikus kijelentéseivel kapcsolatban, és határozottan elítéljük tevékenységét, mely kompromittálja a szovjet tudósok becsületét és méltóságát. Reméljük, hogy Szaharov akadémikus elgondolkodik majd tettein.

N. G. Baszov, N. V. Belov, N. N. Bogoljubov, A. Je. Braunstein, A. P. Vinogradov, Sz. V. Vonszovszkij, B. M. Vul, N. P. Dubinyin, N. M. Zsavoronkov, B. M. Kedrov, M. V. Keldis, V. A. Kotyelnyikov, G. V. Kurgyumov, A. A. Logunov, M. A. Markov, A. N. Nyeszmejanov, A. M. Obuhov, Ju. A. Ovcsinnyikov, A. I. Oparin, B. Je. Baton, B. N. Petrov, P. N. Poszpelov, A. M. Prohorov, O. A. Reutov, A. M.

Rumjancev, L. I. Szedov, N. N. Szemjonov, D. V. Szkobeljcin, Sz. L. Szoboljev, V. I. Szpicin, V. D. Tyimakov, A. N. Tyihonov, V. M. Tucskevics, P. N. Fedoszejev, I. M. Frank, A. N. Frumkin, Ju. B. Hariton, M. B. Hrapcsenko, P. A. Cserenkov, V. A. Engeljgart akadémikusok.

A lealjasodás netovábbja

Mint minden szovjet embert, engem is lelkem mélyéig felháborított Andrej Szaharov fizikus tisztességtelen tevékenysége. Kérem a szerkesztőséget, adjon nekem lehetőséget, hogy újságjuk lapjain megadjam neki, ami jár.

Szaharov polgártárs!

Nálunk az arra érdemes embert „tisztelt elvtársnak" szokás szólítani. Mindazok után, amit az ön tisztességtelen „tevékenységéről" hallottam és megtudtam, sem az eszem, sem a szívem nem engedi, hogy elvtársnak szólítsam.

Hogy önt most ki tiszteli, hogy kinek a barátja és a lakája — azt maga is tudja. A burzsoá Nyugat tudja, kit és milyen szolgálataiért hordozzon a tenyerén. Moszkvában, a külföldi tudósítóknak adott interjúban ön sok mindent hordott össze dühödten a Hazája ellen.

„A Nyugat országai azt kockáztatják, hogy szemtől szembe konfrontálódnak az állig felfegyverzett Szovjetunióval, mely veszélyt jelent majd szomszédaira nézve, amennyiben azok beleegyeznek a békés egymás mellett élés azon feltételeibe, melyeket a Kreml határoz meg." Micsoda hangnem! Na és a terminológia! Hallja, ahogy a feszültség enyhítésének minden ellensége a szavainak tapsol? Ó, azok örömmel bocsátják rendelkezésére szónoki emelvényüket, sajtójukat.

Mondja, honnan veszi magának a jogot, hogy ennyire nyiltan munkálkodjon a béke és a népek barátsága ellenségeinek javára? Csak nem a magas tudományos fokozata jogosítja fel? De hiszen országunkban a legmagasabb fokozat a szovjet állampolgárság. És mi maradt magánál ebből, hacsak a személyi igazolványa nem...

Ön a békés egymás mellett élés, a feszültség enyhítése ellen van. Pedig mint fizikus jól tudja, hogy a vég nélküli feszültség szakadáshoz vagy robbanáshoz vezet. Ön óva inti a

Nyugatot a Kreml feltételeitől, de hát a mi feltételünk — nem belesodorni az emberiséget egy újabb világháborúba.

Nyugaton ellenzéki humanistának nevezték el önt. De mire épül az ön ellenzékisége? Miféle humanizmusból fakad az ön állásfoglalása a békés egymás mellett élés ellen? Ismeri ön a fasiszta gyiloktól lelesett szeretteink és barátaink elvesztése okozta lelki kínokat? Sírt ön a bosszú tűzében emésztődve, partizánsírok felett?

Mindmáig összeszorul az ember szíve a fájdalomtól, amikor elzarándokol az ukrán Zoja (Kozmogyemjanszkaja) — Kátya Ganzina sírjához, aki a mi, Lenin nevét viselő nalivajszkojei partizáncsapatunk tagja volt, és a németek egy mészégetőben égették el a Szejm folyó partján.

Ha megszenvedte csak egy kis részét is annak, amin a mi népünk átment, legjobb fiai és lányai közül húszmilliót áldozva a fasizmus fölötti győzelemért, hogyan tudott átállni az ellenség táborába? Hogy élvezheti a szovjet tudósnak és állampolgárnak kijáró jótéteményeket, és hogy mocskolhatja be ugyanakkor a legszentebbet — Hazánkat, a kiharcolt és megerősített békét?

G. Zabello
fémforgácsoló szakmunkás,
volt partizán
Podolszk

Jakir és Kraszin az Újságírók Központi Házának sajtóértekezletén (1973)
Pravda, 1973. szeptember 6.

A sajtókonferencián szovjet és külföldi tudósítók előtt felszólalt az elítélt Jakir és Kraszin. Aknamunkájukról és a külföldi központokkal fenntartott kapcsolataikról beszéltek. Azzal összefüggésben, hogy a polgári sajtó Nyugaton úgy állítja be a dolgot, mintha a Szovjetunióban valamiféle „ellenzék" léteznék, Kraszin felszólalásában ezt mondta:

— Kizárólag önmagunkat képviseltük, egy kis csoportot,

mely elszakadt a szovjet társadalomtól, s mely annak érdekei ellen lépett fel, tevékenységünket mérhetetlenül felfújta a reakciós propaganda, mely saját céljaira használt fel minket.

Kraszin megjegyezte, hogy az anyagok, melyeket a Moszkvába akkreditált tudósítók útján juttattak külföldre, ellenséges hangvételűek voltak a Szovjetunióval szemben, és az olyan nyugati szovjetellenes szervezetek, mint az úgynevezett *Népi Munkaszövetség*, saját, szovjetellenes céljaira használták föl azokat.

— Azzal, hogy külföldre juttattuk ezeket az anyagokat — mondta Kraszin —, megtévesztettük a világ közvéleményét, torz képet alakítottunk ki benne a Szovjetunióról, a szovjet emberek életéről.

Az egyik fő következtetést, melyet Kraszin korábbi életének átértékelése során levont, a következőképpen fogalmazta meg a sajtóértekezleten: azáltal, hogy államunk és az általa követett politika ellen léptünk fel, a szovjet nép ellen léptünk fel. Kraszin nevetségesnek minősítette egyes nyugati sajtóorgánumok állításait, miszerint a vétkesség beismerését és megbánását ő és P. Jakir kényszer hatására tették.

A vizsgálat során és a bíróságon tanúsított magatartásunk a bűntetthez vezető korábbi eltévelyedéseink átértékelésének az eredménye — jelentette ki.

A sajtókonferencián felszólaló P. I. Jakir azt mondta, „felismerve tettei kártékony voltát" jutott arra a következtetésre, hogy beismerje bűnösségét. „A múlt alapos átgondolása és átértékelése" nyomán jutott erre a következtetésre.

Jakir részletesen beszámolt az újságíróknak azokról az esetekről, amikor különböző polgárjogi „bizottságok" képviselői törvényellenesen juttattak a Szovjetunióba szovjetellenes anyagokat.

Tudtuk — jelentette ki —, hogy cselekedeteinkkel megszegjük az országban érvényben levő törvényeket. Kapcsolatot tartottunk fenn egy sor nyugati országban létrehozott „bizottsággal", melyek az emberi jogok védelmének jelszavával takarózva a valóságban aknamunkát folytatnak a Szovjetunió ellen.

Egyes polgári sajtóorgánumok a szovjetunióbeli úgynevezett „demokratikus mozgalommal" hozzák összefüggésbe Kraszin

nevét. A *Rude Pravo* tudósítója, J. Masin megkérdezte Kraszintól, milyen mozgalomról van szó.

Ezt a fogalmat Nyugaton találták ki — közölte Kraszin — és onnan importálták a Szovjetunióba. Egymás között rendkívül ritkán használtuk, mivel tudtuk, hogy valójában semmiféle ilyen „mozgalom" nem létezik. Igaz, én propagandacélokból használtam ezt a fogalmat.

G. Noe, a francia *L'Equipe* című újság tudósítója, kérdést intézve Jakirhoz, azt mondta, hogy a bírósági tárgyalás során Jakir légből kapottnak nevezte a polgári propaganda azon állításait, miszerint a Szovjetunióban a „másként gondolkodókat elmegyógyintézetekbe helyezik".

— Igen — mondta Jakir —, én magam is költöttem annak idején hasonló leveleket, anélkül hogy tisztáztam volna a dolgok lényegét. Az nyilvánvaló rágalom volt.

A japán NTV televíziós társaság képviselőjének, E. Mijagavának a kérdésére válaszolva, arra a levélre vonatkozóan, amit Jakir annak idején Szaharov fizikushoz intézett, Jakir így válaszolt:

— Tudtam, hogy Szaharov cikkeit és kijelentéseit szovjetellenes kiadványokban közlik. Tudatában voltam annak, hogy ez törvényellenes, és tanácsoltam Szaharovnak, hogy gondolkodjék el a dolgon. Nem hallgatott a kérésemre...

A tudósítók megkérdezték, mivel szándékozik foglalkozni Kraszin és Jakir, miután letöltötte büntetését. „Folytatni akarom a tudományos munkát" — mondta Kraszin. „Dolgozni fogok — válaszolta Jakir —, becsületesen, mint a többi szovjet ember."

Dmitrij Dudko atya nyilatkozata (1980)
Trud, 1980. június 22. 3. old.

Már a letartóztatásom előtt is voltak kételyeim tevékenységem helyességét illetően, melynek természetesen nem csak vallásos tartalma volt.

A gondolkodás hozzásegített — ez most már meggyőződésem —, hogy levonjam a helyes következtetéseket. Megértem, milyen rosszat cselekedtem országommal és egyházammal. Ugyanakkor tudatában vagyok annak, hogy — a törvénnyel való konfliktusom ellenére — milyen hosszú ideig és milyen türelmesen viszonyult hozzám a szovjet hatalom, mennyire kímélt engem, milyen engedményeket tett nekem, többször próbált a helyes útra irányítani.

„Miben nyilvánul meg harcod az istentelenekkel?" — tettem fel magamnak a kérdést. Küzdesz mindenféle bűn ellen, az alkoholizmus, a huliganizmus, az erkölcsi züllés ellen, a család, egyszersmind a társadalom megerősítéséért — ez jó, de nem is ezzel vádolnak, ezek ellen a szovjet hatalom is küzd. A pravoszláv hit mellett kardoskodsz, és ezzel nem is vádol senki. Hiszen egyszer sem javasolták, példának okáért, hogy tagadd meg hitedet Istenben, mi több, azt mondják, hogy az Egyháznak hazafias jelentősége van, a honvédő háborúban a hazánk függetlenségéért vívott harcban egyaránt részt vettek ateisták és hívők.

Egyre tovább mentem eszmefuttatásaimban, visszaemlékeztem arra, mit is írtam és publikáltam külföldön. Különös nyugtalansággal töltött el könyveim és cikkeim tartalma. Kínos volt emlékeznem azokra a szovjetellenes kifejezésekre, rágalmakra, melyeket tartalmaznak, pirultam, aggódtam, bűnösnek éreztem magam. Hát nem látod, hogy minden jóindulatod mellett (a jóindulatodat, mellesleg, szintén nem hagyták figyelmen kívül) harag töltött el?

Bűnhődj hát! Csak nem gondolod, hogy Nyugaton majd jobban értenek minket, mint mi magunk? Még akár az ott élő oroszok is. Ők már rég elszakadtak a Hazától, és alig tudják, mi történik itt.

Úgyszintén szeretném kijelenteni, hogy megtagadom az általam fabrikált rágalmazó könyveket és cikkeket, és mint szerző, megtiltom további publikálásukat.

Levelet írtam a pártriárkának, elmondtam neki, mi volt és mi történt velem, feloldozást kértem tőle és azt, hogy fogadjon vissza, mint az újjászületettet, munkásai közé, hogy Egyházam és Hazám javára munkálkodjam.

Lemondva szovjetellenes tevékenységemről és az Orosz

Pravoszláv Egyházzal szembeni tisztességtelen cselekedetekről, volt eszmetársaimhoz is szeretnek szólni.

Szovjet földön élünk, és országunk törvényeit kell tiszteletben tartanunk. Törvényeink nem betartása mindenekelőtt országunk kárára van, szétforgácsolja belső erőit, felesleges szenvedéseket hoz. Nemcsak önmagunkra kell gondolnunk, de családjainkra is, azokra, akik velünk együtt haladnak, máskülönben könnyen az aposztaták helyzetében találhatjuk magunkat. Ez a szó fájdalmasan érinti hiúságunkat, de ezt be kell ismerni.

1980. június 5. *Dmitrij Dudko*

Szaharov kitiltása Moszkvából (1980)
Népszabadság, 1980. január 24.

Az illetékes szovjet hatóságok Andrej Szaharov fizikust — aki sorozatosan a szovjet törvényekbe ütköző cselekedeteket követett el, és a hozzá intézett figyelmeztetések ellenére is folytatta e tevékenységét — kitiltották Moszkvából. (MTI)

Interjú Roj Medvegyevvel (1987)
Der Spiegel, 1987. 1. szám, 87—89. old.

Der Spiegel: — Medvegyev úr, miért engedte meg a szovjet vezetőség Andrej Szaharovnak, hogy Moszkvába visszatérjen?

Medvegyev: — Ennek több oka van. A legfontosabb Szaharov magatartása. Háromszor is éhségsztrájkba lépett. Megmutatta, hogy a szabadsága és feleségének szabadsága fontosabb számára, mint az élete. Szaharov a munkatáborban nemrég meghalt Anatolij Marcsenko ellenzéki író tragédiája után ismét követelte, hogy adják vissza szabadságát.

S.: — És a második ok?

M.: — A harc a világ közvéleményének megnyeréséért. Igen sokan tiltakoztak, sok ismert személyiség szólalt fel Szaharov érdekében.

S.: — Ki szólalt fel a Szovjetunióban Szaharov érdekében?

M.: — Amikor száműzték, ezt sokan bírálták. Pjotr Kapica atomfizikus, valamint számos író tiltakozott. Ez a Szovjetunión belul és kívül folytatott harc hatást gyakorolt a szovjet vezetőségre.

S.: — A tiltakozások, bárhonnan hangzottak is el, egészen a legutóbbi időkig nem befolyásolhatták felismerhető módon a Kreml döntéseit.

M.: — Most azonban mozgás indult meg a belpolitikában és az ideológiában is. Bírálják a sztálinizmust és Leonyid Brezsnyev pártvezető vezetési módszereit. Az ellenzéki mozgalom kezdetben Sztálin-ellenes mozgalom volt. Szaharov 1966-ban az SZKP XXIII. kongresszusának levelet írt, amelyben ellenezte Sztálin rehabilitálását. Ez volt első nyilvános fellépése. Most ideológiai változás megy végbe. Néhány ok, amely miatt Szaharovot elítélték, elveszítette érvényét.

S.: — Nem remél ettől Gorbacsov pártvezető külpolitikai hasznot is?

M.: — De igen, egészen biztosan. Szaharov elvben ellenzi a rakétaelhárítást. Már a 60-as években a szovjet elhárítórendszer ellen foglalt állást, mert attól félt, hogy egy ilyen védőpajzs az első csapásra csábíthatja az országot. Ha a *Pravda* tudósítója ma a külügyminisztérium sajtókonferenciáján megkérdezné tőle: „Szaharov elvtárs, ésszerűnek tartja ön Reagan SDI-programját?", természetesen azt felelné: „Nem".

S.: — De bizonyára tiltakozna az afganisztáni szovjet intervenció ellen is.

M.: — Azt, hogy Szaharov elítéli az afganisztáni háborút, mindenki tudja. Ez még nagyobb súlyt ad Reagannel szemben hangoztatott bírálatának. Probléma elé állítja majd az amerikaiakat, mert politikájukat szorosan összekapcsolták Szaharov sorsával. Ha Szaharov most kijelenti, hogy az SDI veszélyes, káros, haszontalan, ez nehézségeket okozhat Reagannek.

S.: — Azt gondolja ön, hogy Szaharov a jövőben ugyan-

olyan gyakran ad majd nyilvánosan nyilatkozatokat, mint számőzetése előtt?

M.: — Szilárd elvek embereként ismerem Szaharovot. Kimondja, amit gondol, kitart véleménye és tettei mellett.

S.: — A párt tehát a számőzetés megszüntetésével önként magára szabadított egy kellemetlenkedőt?

M.: — Ez így igaz. Szaharov továbbra is harcolni fog az afganisztáni háború ellen és az emberi jogok tiszteletben tartásáért. Tehát fennáll a politikai kockázat a párt számára, de már nincs sok politikai fogoly, akiért Szaharov síkraszállhatna. Nemrég szabadon bocsátották a krími tatár Musztafa Dzsemiljovot, akiért Szaharov mindig harcolt. Jurij Orlov szabad, Anatolij Scsaranszkij szintén. És még többeket szabadon fognak bocsátani.

S.: — Nem kell-e a szovjet vezetőségnek attól tartania, hogy megerősödik az ellenzéki mozgalom, ha visszakapja vezetőit?

M.: — De igen, részben. De ha a kormány folytatja a művészet és az irodalom liberalizálásának politikáját, az ellenzéki mozgalom fő áramlatát hivatalos mederbe tereli, ahol jobban tudja ellenőrizni. Vegye például Anatolij Ribakov írót. Ribakov írt egy szép regényt, *Az Arbat gyermekei*-t, amely Sztálinról és Kirovról, a Sztálin parancsára 1934-ben meggyilkolt leningrádi pártvezetőről szól, és amelyet betiltottak. Ribakov még meg akarja érni művének kiadását. Már 75 éves. Ha a könyvet nem adnák ki a Szovjetunióban, Nyugaton jelentetné meg. Ezáltal ellenzékivé válna. Most azonban megjelenik nálunk a regény, és Ribakov ilyen körülmények között még arra is kész, hogy némileg engedjen. Néhány Kirovról szóló részt kihúzott a kéziratból. Ezzel azt akarom mondani: egyes potenciális ellenzékiek egy liberalizálás esetén megmaradnak a hivatalos rendszer keretében.

S.: — Meddig mehet egyáltalában ez a liberalizálás?

M.: — Jelenleg feltehetően nem nagyon messzire, mert eddig csak az idősebb nemzedék vett benne részt. Vegye például Ribakovot vagy írókollégáját, Vlagyimir Dugyincevet. Mindketten 70 év körüliek. Vagy Tengiz Abuladze grúz rendezőt, aki nemrég élesen Sztálin-ellenes filmet forgatott. Hatvankét

éves. A fiatalabb nemzedék apolitikus. Valódi liberalizálás azonban csak akkor lehetséges, ha abban a fiatalok is részt vesznek. Ilyen fiatal erőket egyelőre nem látok.

Andrej Szaharov: Az áttörést folytatni kell (1987)
Moszkovszkije no. osztyi, 1987. december 6. 2. old.

A rövid és közép-hatótávolságú rakétákról kötött megállapodás óriási politikai, katonai és pszichológiai jelentőségű esemény, amely ténylegesen csökkenti az emberiséget fenyegető nukleáris veszélyt. A felek hozzájárultak a valóban hatékony és kölcsönös ellenőrzéshez. Mindez az újfajta gondolkodás megnyilvánulása. Rendkívül fontos azonban, hogy ezt az áttörést tovább folytassuk, és kiszélesítsük.

Úgy vélem, hogy a következő lépésben megállapodást kell hozni a hadászati nukleáris fegyverek — rakéták és más hordozóeszközök — ötvenszázalékos csökkentéséről. Véleményem szerint ez a megállapodás a rakétaelhárítási és egyéb más politikai, katonai problémáktól *függetlenül* is létrejöhet. E meggyőződésem alapja az a szakértők körében általánosan elfogadott nézet, miszerint az SDI a közeljövőben nem lesz túlzottan hatékony, s lesznek támadható pontjai. A hadászati nukleáris fegyverek ötvenszázalékos csökkentése, minden körülményt figyelembe véve, nem bontja meg a világ katonai egyensúlyát, ugyanakkor a rövid és közép-hatótávolságú rakétákról szóló megállapodással együtt teljesen új pszichológiai és politikai helyzetet teremt. Lehetővé teszi, hogy közelebb kerüljön egy veszélytelenebb, igazságosabb világhoz, hogy a teljes bizalom légkörében oldjuk meg a regionális konfliktusokat, hogy megvalósíthassuk a későbbi nukleáris leszerelést. A nagyobb méretű (több mint ötvenszázalékos) nukleáris leszerelés előfeltétele az olyan problémák kölcsönösen elfogadható rendezése, mint például a rakétaelhárító védelem korlátozása, az új haditechnikai kutatások kölcsönös ellenőrzése, a hagyományos fegyverzet egyensúlya, illetve csökkentése, to-

vábbá a kölcsönös biztonságot és bizalmat elősegítő katonai és politikai intézkedések meghozatala (így például a teljesen demilitarizált folyosók létrehozása Európában és más régiókban), a nagyobb társadalmi nyíltság.

Ami a Szovjetuniót illeti, véleményem szerint is halaszthatatlan: 1. a bizalmatlanság gócpontjainak felszámolása a távol eső régiókban. A szovjet hadsereg kivonása Afganisztánból, hogy véget vessünk az afgán nép szenvedéseinek, a szovjet katonák pusztulásának. 2. Minden olyan fogoly feltétel nélküli szabadon bocsátása és *rehabilitása*, akit meggyőződéséért, vagy a meggyőződéséből fakadó nem erőszakos tettéért ítéltek el (az év elején ugyanis, amennyire számomra ismeretes, szabadon engedtek 200 embert, de nem rehabilitálták őket). A fentiek megvalósulása kedvezően hatna a nemzetközi légkörre.

Lehetségesnek és szükségesnek tartom, hogy az általános fegyverzetcsökkentéssel egyidejűleg a Szovjetunió a közeljövőben olyan bátor lépést hajtson végre, mint a szolgálati idő egyoldalú csökkentése a szárazföldi hadseregben, a flottánál és a légierőknél.

A leszerelés következtében a világban, így a Szovjetunióban is felszabaduló anyagi eszközök lehetővé teszik, hogy nemzeti, illetve nemzetközi méretekben megoldjuk a halaszthatatlan szociális, gazdasági, ökológiai problémákat.

A Szovjetunió számára a leszerelés — a demokratizálás, a nyíltság, a dogmatizmus és a minden területen, a gazdasági, társadalmi életben tapasztalható pangás felszámolása mellett — az átalakítás legfontosabb összetevője, erejének forrása.

A történelmi távlatokat tekintve, meggyőződésem szerint, csak akkor menthetjük meg az emberiséget a termonukleáris és ökológiai önpusztítástól, ha erőteljes változtatásokat hajtunk végre a társadalmi nyíltság érdekében, tiszteletben tartjuk az emberi jogokat, ha a kapitalista és szocialista rendszer közeledik egymáshoz, legyőzve az előítéleteket, dogmatizmust, ha megvalósul a bolygónkon élő összes nép és faj igazi egyenjogúsága.

Fordította: Buncsák Piroska

Szolgáltasson Gorbacsov bizonyítékokat (1987)
Moszkovszkije novosztyi, 1987. március 29.

Néhány éve létezik az ún. „ellenállási internacionálé". A szocialista országokból kivándorolt emigráns körök tagjai alakították meg az angolai, kambodzsai és nicaraguai „kontrákkal" közösen.

Ebbe a társaságba került több olyan személy is, akik eltérő időben, eltérő motívumok alapján hagyták el a Szovjetuniót. Míg közülük egyesek már régóta szovjetellenességükből élnek, mások nem igazán nyilvánították ki ellenséges érzelmeiket országunk és a szovjethatalom iránt. Mindenesetre tízüket egyesítette az a levél, melyet boldogan idéz és fúj fel most a nyugati reakció. A levél aláírói: V. Akszjonov, V. Bukovszkij, A. és O. Zinovjev, E. Kuznyecov, L. Ljubimov, V. Makszimov, E. Nyeizvesztnij*, J. Orlov, L. Pljuscs.

A szerkesztőség úgy véli, hogy a levél, mely pontos átvétele annak, ami a francia *Le Figaro*-ban megjelent, nem szorul külön kommentárra, hiszen önmagáért beszél. Minthogy azonban levél — válaszra vár.

A lavinaszerűen érkező moszkvai hírek az utóbbi időben meglepődést, sőt, némi zavarodottságot váltanak ki sok becsületes emberből, Nyugaton éppúgy, mint Keleten. Valóban olyan fordulat következett be történelmünkben, amilyenről csak álmodozni lehetett? Vége a megtorlásoknak, a nyomornak, a nemzetközi útonállásnak? Vagy megint átmeneti olvadásról van szó, taktikai visszavonulásról a soron következő támadás előestéjén, ahogy ezt Lenin 1921-ben meghatározta?

Való igaz, nagy örömünkre az emberi jogok több jeles védelmezőjét engedték ki a börtönökből, a táborokból, hazatér-

---

* Ernszt Nyeizvesztnij a nyílt levél publikálása után visszavonta aláírását. *(A szerk megj.)*

hettek a száműzetésből. S bár elégedettségünket fejezzük ki ezzel kapcsolatban, mégsem lehet elhallgatni, hogy a kegyelemben részesülőket úgy válogatják ki, hogy minimális engedmények árán maximális hatást érjenek el. Ha a szovjet vezetők — ahogy ők állítják — valóban új módon kezelik az emberi jogok problémáját, ha úgy döntöttek, lemondanak az elnyomásról, ami a gondolatszabadság ellenőrzésének formája a Szovjetunióban, akkor miért nem adtak amnesztiát egész egyszerűen minden lelkiismereti fogolynak, miért nyújtják el egy évig ezt az élvezetet, cseppenként engedve ki a legismertebbeket?

Miért nem hallottunk mindeddig semmit arról, hogy egyértelműen elítélik a pszichiátriai megtorlást, ami a kényszer alkalmazásának legiszonyatosabb módja a Szovjetunióban? Miért nincs javulás a kivándorlás kérdését illetően, noha ezt még a néhai „reakciós" Brezsnyev is lehetségesnek tartotta?

Afganisztán és mi

Nagyjából hasonló „változásokat", „olvadást" lehet tapasztalni a szovjet élet más területein is, ami nem kevés okot ad a bizalmatlanságra. Vitathatatlan javulásnak számít, hogy a szovjet vezetők elismerték a radikális gazdasági reformok szükségességét.

Egyértelműen helyeseljük a szovjet vezetőknek azon szándékát, hogy kivonják a csapatokat Afganisztánból, ahol ifjú honfitársainknak a békés lakosság megsemmisítésében kell részt venniük. Azonban a problémának a szovjet kormány által javasolt „rendezése" csak a kételyeket erősíti e törekvések őszinteségével szemben. Elvégre ha valóban be akarják szüntetni a háborút, miért nem vonják ki azonnal az összes csapatokat, előzetes feltételek és a határidő elnyújtása nélkül? Ha azt akarják, hogy az „afgán probléma rendezése" politikai úton történjék, hogy ennek az országnak stabil kormánya legyen, miért ellenzik, hogy szigorú nemzetközi ellenőrzés mellett szabad és tisztességes választásokra kerüljön sor? Ilyen választások zajlottak le sikeresen Zimbabwében, illetve nem is olyan régen hasonló feltételek között Salvadorban.

Az igazi nyilvánosságért

A legtöbb zavart és nyugtalanságot minden bizonnyal a „nyilvánosság" (glasznoszty), a nyitottság és a „kulturális olvadás" új szovjet politikája váltja ki.

A glasznoszty lényegében egyfajta nyilvános eszmecserét feltételez, amelyben mindenki részt vehet, és senkinek sem kell üldöztetéstől félnie, függetlenül attól, milyen nézeteket fejtett ki. A glasznosztynak egyaránt tartalmaznia kell az információszerzés és az információterjesztés jogát, mivel egyik is, másik is elválaszthatatlan attól a folyamattól, amelyen keresztül a társadalom a hatalmat ellenőrzi. A nyilvánosságot, ahogy mi értelmezzük, sokkal jobban kibontakoztatná, ha szabadon lehetne hozzájutni sokszorosító eszközökhöz, mint a szovjet valóság kritikájának hivatalos kampánya. Ha a szovjet vezetők némi bizalmat akarnak élvezni a közvélemény előtt, rá kell szánniuk magukat legalább néhány független kiadó elfogadására, melyek nem tartoznának pártellenőrzés alá. Ezzel összefüggésben, jelen levél publikálása a szovjet sajtóban lenne a legmeggyőzőbb bizonyíték a nyilvánosságról szóló kijelentések őszinteségéről.

Örömmel nyugtázzuk, hogy olyan kiváló írókat, mint Gumiljov és Nabokov „posztumusz rehabilitáltak", hogy könyveik végre legálisan hozzáférhetők lesznek országunk olvasói számára. Más, kevésbé „sikeres", elhunyt írók tovább várakozhatnak, rájuk alighanem a következő „kulturális olvadás" alkalmával kerül majd sor. Akárhogy is legyen, az adott kiváltság kizárólag halottakat illet, akik már se mondani, se tenni nem tudnak semmi váratlant. Valószínűleg ezzel magyarázható a szovjet hatalmi szervek érdeklődése az elhunyt hírességek iránt, akiknek földi maradványait életükben kinyilvánított kívánságuk ellenére akarják „hazavinni" (Saljapin, Tarkovszkij).

Ha azt akarják, hogy visszatérjünk

Tudomásunkra jutott, hogy a Szovjetunió képviselői kapcsolatba léptek néhány jeles, emigrációban élő kulturális személyiséggel, azt javasolva nekik, térjenek „haza". Mintha elkó-

borolt gyerekekről volna szó, azt ígérték nekik, hogy „a múlt el lesz felejtve". Nyilvánvaló, hogy a szovjet hatóságok mindmáig képtelenek felfogni, hogy az emigráció nem valamiféle tragikus félreértés következménye, hanem mély szembehelyezkedés a rezsimmel, amely képtelen tiszteletben tartani az alkotói szabadságot. A múltat el lehet felejteni, de hogyan feledkezzünk meg a mindenhol jelenlevő pártellenőrzésről, különösen azután, hogy egy kissé már megízleltük a szabadság levegőjét. Ez az, amit nem lehet Lenin-renddel pótolni.

Ki akadályozza meg őket például abban, hogy kiadják a könyveinket, lemezeinket, bemutassák előadásainkat, filmjeinket, kiállítsák képeinket, szobrainkat? Miért nem ezzel kezdték ahelyett, hogy a „bocsánatukat" ígérik, amire senkinek sincs szüksége? Hiszen mindössze annyit kérnek tőlük, vonuljanak egy kicsit félre, és engedjék, hogy a szovjet nézők, hallgatók, olvasók maguk választhassák ki, mi tetszik nekik.

Majd akkor, és csakis akkor nyílt dialógust folytathatunk a hatóságokkal, nem pedig kétes értékű tárgyalásokat a hátsó lépcsőn.

Képzeljük el egy pillanatra, hogy Gorbacsov legbátrabb javaslata, amely szabadabb párton belüli választásokat céloz, megvalósul. Ennek az „ugrásnak" köszönhetően még épp csak megközelítenénk Dél-Afrika fekete lakosságának helyzetét. A mi „fehérjeink" végre szabadon választhatnának egymás között, noha a lakosságnak mindössze 7%-át képviselik.

Ideológiai korlát

Ha komolyan „radikális változtatásokat" akarnak a szovjet rendszerben, először is felül kell vizsgálniuk az uralkodó ideológiát. Enélkül egyetlen mély és hosszú távra tervezett reform sem volt, és soha nem is lehet a Szovjetunióban. A szovjet rendszer valódi alapja az ideológia, amely nem enged az országnak nagyobb és hosszabb kitérőket. Ha nem lesznek megkérdőjelezve a végcélok és az alapelvek, a hosszú távú stratégia sorsa eleve eldöntött, a vezetőknek csak taktikai problémák megoldása marad. Jelenthetnek „fagyos lehűlést" vagy „olvadást", de „nyaruk" nem lehet. Nem fognak tudni békében élni sem saját népükkel, sem szomszédaikkal, amíg

az uralkodó ideológia „az osztályellenséggel való békének" a puszta lehetőségét is tagadja. Vajon sikerülhet-e a „békés egymás mellett élés" a „burzsoá" világgal, ha feladatukul azt tűzik ki, hogy „eltemessék" ezt a világot? Lehet-e valódi „enyhülésre" számítani, ha „az enyhülés semmi esetre sem jelenti, nem is jelentheti, az osztályharc törvényeinek tagadását"? Így aztán nincs se béke, se háború, csak „békeharc" van, amely alárendelődik annak a megingathatatlan törvénynek, mely szerint a Szovjetunió támogatja „a szocializmus, a haladás és a nemzeti felszabadulás erőit".

Mindaddig, amíg tart ez a „történelmi ütközet a két világrend között", senkinek nincs joga csupán a saját dolgaival foglalkoznia. A lakosság mintegy arra van mozgósítva, hogy az ideológia harcosainak újabb és újabb csapatait állítsa csatasorba. Ez az általános mozgósítás nem ismeri el sem a semlegesség, sem a lelkiismereti okokból való kívülmaradás jogát, mert „aki nincs velünk, az ellenünk van". Jogilag még egy disszidens polgár is egy olyan katonával egyenlő, aki hadművelet alatt állt át az ellenség oldalára. (Büntető törvénykönyv, III. rész. 4. cikkely.) A kivándorlás szándékát következésképpen hazaárulásnak minősítik. Azokat pedig, akiknek megengedik, hogy külföldre utazzanak, a legmegbízhatóbbak közül választják ki, mintha az ellenség hátországába indított felderítőkről lenne szó.

Ha valóban új fejezetet akarunk írni történelmünkbe, nem használhatjuk többé propagandára népünk tragédiáját a második világháborúban, ki kell hagyniuk a tantervekből a nyugtalanságot keltő honvédelmi felkészítést, amely minden szovjet iskolában kötelező, és amelyet csak a hitlerista ifjúság idomításához lehet hasonlítani; véget kell vetniük a szovjet társadalom militarizálásának. Ki kell mondaniuk a történelmi igazságot a szovjet rezsim bűneiről.

A rezsim betegsége

Hogyan lehet elvárni — különösen a mezőgazdaságban —, hogy az embereket lelkesítse az „egyéni munkavégzés" engedélyezése, ha a hatalmon levő párt mind a mai napig nem ítélte el a „kollektivizálást" és tízmillió paraszt megsemmisítését?

Avagy, a „nyilvánosságról" beszélve, miképpen lehet remélni, hogy majd komolyan veszik ezt az újdonságot, ha mindmáig nem ítélték el Csehszlovákia 1968-as megszállását mint nemzetközi bűncselekményt? Hisz végső soron a „prágai tavasz" nem volt más, mint a „nyilvánosság" időszaka.

Ez csupán két, vaktában kiragadott példa, amelyek azonban jól mutatják, hogy a nép és a kormány megbékéléséhez nem elegendő, hogy kiengednek a börtönből néhány tucat, mellesleg ártatlanul bezárt embert. A Szovjetunió súlyos beteg. A betegség annyira elhúzódott, hogy már a vezetőknek is szakítaniuk kellett a hallgatás hetvenéves tradíciójával. Mindenekelőtt azonban meg kell tanulniuk bízni a népben és a világban. Meg kell tanulniuk kellőképpen hinni a közvéleménynek, hogy elismerjék felelősségüket a Hágai Nemzetközi Bíróság előtt, a strasbourgi Emberi Jogok Bírósága előtt; hogy a károsultak felperesi minőségben követelhessenek kártérítést olyan katasztrófák után, mint a csernobili. A fényes jövő mintaképei helyett egyenlőkké kell válniuk az egyenlők között.

Ma még az ostobák számára is nyilvánvaló, hogy ha egy hetvenéves kormányzás a „leghaladóbb tanításra" támaszkodva a föld egyik leggazdagabb országának a csődjét eredményezte, akkor ez a tanítás hamis. Ha igaz, amit Gorbacsov is elismer, hogy Lenin óta nem akadt egyetlen vezető sem, aki képes lett volna működőképessé tenni ezt a tanítást, nem lenne már ideje kipróbálni valami mást? Vagy nem Lenin ismételte szüntelenül, hogy az elmélet végső kritériuma egyedül a gyakorlat? Kiállhatja-e egy elavult elmélet a mai gyakorlat próbáját? Ez itt a kérdés. És ha nem, akkor mi történjen?

Fordította: Forgács Iván

Jegor Jakovlev: Fordított bizonyítás (1987)
Moszkovszkije novosztyi, 1987. március 29.
11. old.

...Vaszilij Akszjonov. Egy őszi napon együtt barangolunk Moszkvában. Egészen estig. Beszélgetünk, álmodozunk. Hogy

miről? Egy olyan korról, amely ma beköszöntött, és amelyet ő most vádol... Ernszt Nyeizvesztnij műterme a Szretyenka melletti utcában. A művész egyetlen mozdulattal próbálja ábrázolni a láncait letépő Prométheuszt. Marx kedvenc hősének portréja a jubileum alkalmából készül a *Zsurnaliszt* címlapja számára. Nyeizvesztnijnek sehogy sem sikerül átadni a szabadságát elnyerő ember örömét. Elhajítja, széjjeltépi a papírlapokat, amíg meg nem születik az az egyedülálló rajz... A mai Nyeizvesztnij képtelen megérteni honfitársai érzéseit, azokat az embereket, akik azt mondják: mi kínlódtuk ki az átalakítást... Emlékszem a Vlagyimir Makszimovval való találkozásra a Sztrasznoj bulváron. Mint mindig, a hitről, a sárról, a hazáról mormol valamit, az idő előtt megboldogult Romanovok miatt kesereg. Bevallom, akkor ezt úgy fogadtuk, mint egy elkeseredett, sértett ember beteges különcködését. Ma pedig? Az ő neve mellett van Jurij Ljubimové is... A Moszkva folyón túl gyűltünk össze, kiáltványt fogalmaztunk a forradalmi színházról. Nem, akkor még nem volt Taganka. Már maga a lehetőség, hogy ott létesüljön a színház, felháborította Ljubimovot: „Hiszen ez a külvárosban van, ki utazik ilyen messzire?" Ám egy olyan színház megalakításának vágya, amely a húszas évek színházaihoz, elsősorban pedig Mejerholdéhoz hasonlít, szilárd volt. A forradalmi színház alapítója ma Makszimov szerzőtársa.

Ők mind — azok, akik olyan hévvel küzdöttek társadalmunk demokratizálásáért —, együtt szidalmazzák most a demokratizálódás alkalmából, elsiratják, mielőtt még elkezdődött volna. Mennyi szót és tintát pazaroltak a változások szükségességét bizonygatva, de ahogy a folyamat megkezdődött, elkezdtek fordítva bizonyítani: leleplezik a változásokat.

Mi történt? Minden összezavarodott? Nem, inkább a helyére került.

Nemrég még nem egyedül véltem úgy, hogy egyikük biztos hazavágyik, visszatér a lelkiismeret hívó szavára, ha hozzáfogtunk az élet átrendezéséhez. És telefonáltak is a Taganka színészei, érzelmeiknek engedelmeskedve telefonáltak majdnem minden éjjel az óceánon túlra (az ő fizetésük mellett), győzködték Ljubimovot: a színházban várják. Ő meg kacérkodott, alkudozott... Most, hetvenedik születésnapja előestéjén, saját kezével vágta el magát tőlük.

Egy ízben Tvardovszkij meglehetősen barátságtalanul válaszolt a *Novij mir* egyik tisztelőjének elismerő megjegyzésére, amely így hangzott: „Előbb vagy utóbb megszűnnek a cenzúra korlátozásai, és akkor mi is együtt dolgozhatunk, Alekszandr Trifonovics". Mire a válasz: „Lehet, hogy akkor a barikád két különböző oldalán fogunk állni. Csak most, a jelenlegi ostobaságokkal szemben vagyunk egységben."

Tvardovszkij szavai ma úgy hangzanak, mintha az elkerülhetetlent jövendölnék meg. Lenyűgöző igazság, melytől idegen minden érzelgősség, minden baráti elfogultság. Az ember akkor méretik meg, amikor döntésében szabad. Azok tízen, akiket semmi sem fenyegetett, szabadon dönthettek. A barikád másik oldalát választották.

Ha az ember elválik a népétől, nehezen őrzi meg a vele közös dimenziókat, elveszti az időérzékét. Ezt vesztették el a levél szerzői is. Úgy tűnik, a jelenről szándékoznak írni, de szinte minden sorukat a múlt ihleti.

Sokszorosító eszközöket szorgalmaznak. Mihez? Hát még mindig a szamizdat bűvkörében élnek? Ma, amikor az ember alig győzi elolvasni azt, amit egykor titokban másoltak, most meg folyóiratokban, könyv alakban jelenik meg? A „független kiadókat" elképzelhetetlen dolognak tartják, miközben a Szovjet Írószövetség a szövetkezeti kiadókról szóló javaslatot tanulmányozza. Az egyik legelső, a *Veszty*, Kaverin és Mezselajtisz támogatásával szerveződik. Hol vannak ők, akik a „nyilvános eszmecserére" szavaznak, „amelyben mindenki részt vehet, és senkinek sem kell üldöztetéstől félnie, függetlenül attól, milyen nézeteket fejtett ki"? Ha nem féltek volna, ők is a tanulmányozók, a támogatók, a szervezők között lehetnének. De nem, továbbra is azok között állnak, akik messziről vádolnak. És azt képzelik, hogy levelük olyan elképesztő és megengedhetetlen módon nyílt, hogy ha megjelenne a szovjet sajtóban, az lenne a „legmeggyőzőbb bizonyíték a nyilvánosságról szóló kijelentések őszinteségéről". Hát megjelent. És akkor mi van?

Semmi! Számukra minden marad a régiben. Herzen írta az emigrációról: „Előre aztán egy lépést sem. Akár a versailles-i udvar órája, mindig ugyanazt az időt mutatják, — azt az órát, amikor meghalt a király... Őket is, mint a versailles-i órákat, elfelejtették átállítani XV. Lajos halála óta."

Gondoljanak csak bele, milyen korlátlan kultikus gondolkodás kell ahhoz, hogy egyetlen embertől kérjenek bizonyítékokat egy nagy birodalom boldogabb jövőjével kapcsolatban —, még ha az rendkívül felelős posztot tölt is be, és ma hallatlan elismerést élvez világszerte. Azoknak, akik az „orosz demokrácia atyjainak" szeretnék feltüntetni magukat, érdemes elismételni Mihail Gorbacsov egyik többször hangoztatott gondolatát: társadalmunkban egyetlen személy vagy csoport sincs a végső igazság birtokában. Ugyanez mondható el a megújulás erőiről is. Mindannyiunkon múlik, hogy — a levél szerzőinek szavait használva —, az „olvadásból" „nyár" legyen, vagy ahogy mi fogalmaznánk, hogy a „forradalomvárásról" áttérjünk a forradalmi átalakításra, hogy az energikus elképzelésekből energikus tettek váljanak.

Csak egyvalami garantálhatja, hogy ne ismétlődhessenek meg azok a hibák, melyekért olyan nagy árat fizettünk: a következetes, mindenhova kitekintő demokratizálódás. E felé haladunk, nem feledve, hogy a több demokrácia — több szocializmust is jelent. Elsősorban ebben különbözik a véleményünk a levél szerzőiétől. Nem mondják ki, mire is akarnak felszólítani, egyedi javaslatok mögé rejtik igazi szándékaikat: megfosztani társadalmunkat a történelmi perspektívától, kétségbe vonni a „végcélokat és az alapelveket."

Megdöbbentő, de Lenin mai kritikusai a forradalmi elmélet elavultságáról szóló közhelyeikkel elsőként tárják fel saját gondolatviláguk régimódiságát. Emberfeletti embert csinálnak Lenin alakjából, mert úgy vélik, mindenért az felel, aki képes volt évekkel előre látni, de akinek nem adatott meg, — immár több mint fél évszázada —, hogy velünk éljen, dolgozzon, részt vegyen a döntésekben. Talán a múltban minden megtörtént, vagy ma mindent végrehajtunk, amit Lenin tanácsolt, amire ösztönzött? Örökségéhez nyúlva ma lehetőségünk van rá, hogy továbblépjünk Leninnél. Igen, tovább: korunkból ítélhetjük meg az egykori ellentmondások lényegét, az akkori döntések értelmét. Ráadásul mi már szabadok vagyunk attól, ami különösen nyugtalanította Lenint: a törvényen kívül ott van még a kulturális szint, amelyet semmilyen törvénynek nem lehet alárendelni.

Egy kétszáznyolcvan milliós nép éli a maga életét, hol job-

ban, hol kevésbé jól, de a saját sorsával van elfoglalva. És képzeljék, mostanáig nem is sejtette, hogy valahol messze-messze él néhány egykori honfitársa, akik külön garanciákat kívánnak maguknak, helyeslik „a szovjet vezetők szándékait", vagy éppen ellenkezőleg, „aggodalomra" látnak „okot", ők diktálják, hogyan kell folytatni a nyilvánosság politikáját, „először az uralkodó ideológia felülvizsgálását" követelik, azon töprengenek, érdemes-e „nyílt dialógust folytatni a hatóságokkal", anélkül hogy tisztáznák, akarják-e ezt a „hatóságok", mérlegelik, mi szükséges „a népnek a kormánnyal való megbékéléséhez".

Csak egyvalamin nem gondolkoznak: hogyan találjanak utat a népükhöz, amelyet nehéz időkben hagytak el. Élvezve, — ahogy ők írják — a „szabadság levegőjét", érdekes módon az aggasztja őket, milyen szelek fújnak Moszkvában... Meg kell mondanom, az orosz emigráció történetében nem tudok senkiről, aki idegenben szívesebben élt, mint otthon, aki ne ragadta volna meg az első lehetőséget, hogy hazatérjen.

A levél szerzőinek egyebek között van egy ilyen mondatuk is: „Ha valóban új fejezetet akar*nak* írni történelm*ünk*be..." De kik is ezek az *ők*? És ami a legfontosabb, kik azok a *mi*? Álláspontjuknak semmi köze jelenkori történelmünkhöz.

A szerzők némelyikének egykor megvoltak a maga érdemei a társadalom öntudatának erősítésében, s ezeket ma sem értékeljük kevésbé. De miért kell felfuvalkodni, lábujjhegyre állni, megpróbálni nagyobbnak látszani? A nagyképűség a tiltásoknál is hamarabb öli meg a tehetséget. Hiszen ez a levél is ritka közepesre sikerült.

Mindegyikük profi a maga területén, és tudja, milyen fontos ez. Mégis szívesen politizálnak dilettáns módon, nem szégyellik fejtegetéseik konyhajellegét. Miért nem vonják ki Afganisztánból — teszik föl a kérdést — „azonnal a csapatokat, előzetes feltételek és a határidő elhúzása nélkül"? Minden olyan egyszerű: legyintsünk azokra, akiknek segíteni akartunk; menjünk el, ne gondoljunk arra, mi történik a hátunk mögött. Nem, így nem csinálnak politikát, és ezt ők is pontosan tudják. De azért csak mindent egy kalap alá vesznek: a békeharcot és Tarkovszkij temetését, az 1968-as eseményeket és a salvadori választásokat, a honvédelmi-hazafias nevelést és a büntető tör-

vénykönyvet. S ezt a zagyvalékot a következővel koronázzák meg: a demokratizálás eredményeként „épp hogy megközelítjük Dél-Afrika fekete lakosságának helyzetét". Igaza volt Belinszkijnek, mikor egyik Gogolhoz írott levelében ezt állította: „Milyen nagy igazság, hogy mikor az ember hazugságoknak szenteli magát, elhagyja az esze és a tehetsége."

Mi aggasztja a levél szerzőit? Az, hogy kicsúszik a talaj a lábuk alól. Korábban például hivatkozhattak a Gorkijba telepített Szaharovra. Most azonban maga Szaharov jegyzi meg, hogy időnként szívesen utazik Gorkijba, mert a szűnni nem akaró moszkvai látogatók zavarják a munkában. Vagy értekezhettek arról, hogy nincs egyéni kezdeményezés — ma ezt is üdvözli a vezetés. Valamikor az avantgárd művészeket nem nagyon kényeztették — rögtön világgá lehetett kürtölni. Ma egyik kiállítást rendezik a másik után. Hát így aztán könnyen munka nélkül maradhat az ember!

De miféle munka ez, amely arra a régről ismert, tisztességtelen tételre épül, hogy minél rosszabb, annál jobb. Ha nem sikerül, ha nem következik be, amire ma a Szovjetunió törekszik, akkor ez nemzeti tragédiával felérő vereség. A levél szerzői dörzsölik a kezüket. A nép tragédiáját készek lennének önigazolásra használni. Rosszakarók!

Az ő véleményük nélkül is épp elég gondunk van: az átalakitásért harconi kell, ki kell állni mellette. És az emberek készek erre, saját kényelmükre, a múlt sérelmeire gondolnak legkevésbé.

„Szükséges-e felidéznünk a múlt keserű emlékét?... Enélkül egyszerűen semmire sem megyünk, és azt kockáztatjuk, hogy ismét tragikus hibák, tovább élő módszerek áldozataivá válunk", — írja a *Moszkovszkije novosztyi* hasábjain Vlagyimir Laksin kritikus. Egykor, a *Novij mir*-nél megfosztották kedvenc munkájától, megszokta, hogy sokáig ülnek könyveinek, cikkeinek kéziratain. Mégis elvállalta a *Znamja* helyettes főszerkesztői tisztét. A múltra nemcsak emlékezni kell, hanem túl is kell lépni rajta.

Mennyi energiára, és főleg időre volt szüksége Elem Klimovnak: filmjeinek bemutatása évekbe került. Most végre szüntelenül forgathatna. Nem, beveti magát a Filmművész Szövetségbe, vállalja, hogy a vezetőség első titkára legyen. „Cé-

lunk az, hogy olyan feltételeket alakítsunk ki, melyek között több levegőhöz jut a filmművészet, ami segíti minél teljesebb kibontakozását" —, mondja tudósítónkkal beszélgetve.

Nyikolaj Gubenko az utóbbi években filmjei révén lett ismert. Mire a Taganka Színházhoz megy: a társulat őt választotta meg főrendezőnek. „Tisztában vagyok vele, hogy nem vagyok színházrendező. De úgy látszik, a társulatnak szüksége van rám, kell valaki, aki összefogja őket, akitől az egykori értékek visszatérését várják az utóbbi évek kiüresedése után" —, nyilatkozata Gubenko a *Moszkovszkije novosztyi*-nak adott interjújában.

„Minden ember életét történelmi kombinációk szövik át, melyekben a polgárnak le kell mondania bizonyos törekvéseiről, hogy más, a társadalom szempontjából magasztosabb és hasznosabb törekvéseit megvalósíthassa." Ezt írta az a filozófus és publicista, aki korának leghaladóbb folyóiratát irányította, aki két évet magánzárkában töltött, két évtizedet pedig kényszermunkán és száműzetésben. A levél szerzői valószínűleg vele sem számolnak. Mert mindezt Csernisevszkij írta, a forradalmi demokrata.

Fordította: Forgács Iván

Tavasz Luizianában — Nemzetközi értelmiségi találkozó (1988)
Moszkovszkije novosztyi, 1988. március 20.
12. old.

Március 2—4. között Dániában, Koppenhágától nem messze került sor az irodalom és a művészet képviselőinek szovjet—dán konferenciájára. A találkozó témája: „Az alkotó értelmiség szerepe a szovjet reformfolyamatban és a jövő perspektívái."

A konferenciát a Kelet—Nyugat-kutató Központ és a Szlavisták Dániai Társasága szervezete. A konferencia a modern művészetek múzeumában folyt, Luizianában. Dánok mellett különféle országok szlavistái, írók, fordítók, kiadók, újságírók, rádió- és televíziótudósítók vettek részt rajta egy sor európai országból és az Egyesült Államokból. Eljöttek a találkozóra egykori honfi-

társaink is, többek között Vaszilij Akszjonov, Anatolij Glagyilin, Lev Kopelev, Raisza Orlova-Kopeleva, Marija Rozanova, Andrej Szinyavszkij, Jefim Etkind és mások. (A 70-es években kivándorolt-kikényszerített, úgynevezett „harmadik orosz emigráció" ismert képviselőiről, a magát változatlanul „demokratikusnak" és „pluralistának" valló, „nyugatos" irányzatú kulturális emigrációról van itt szó. — *A szerk. megj.)*

Szovjet részről a konferencián részt vettek: Galina Belaja irodalomtörténész, Natalja Ivanova kritikus (egyik vitacikkét kötetünk is közli — *a szerk. megj.)*, Jurij Afanaszjev, a Történeti és Levéltári Főiskola rektora, Alekszej German filmrendező (írása olvasható kötetünkben — *a szerk. megj.)*, Jaszen Zaszurszkij az MGU (Moszkvai Állami Egyetem) újságírói fakultásának dékánja, Grigorij Baklanov, Vlagyimir Dugyincev, Szergej Jeszin, Fazil Iszkander, Oleg Popcov prózaírók, Mihail Satrov drámaíró.

Moszkvába való visszatérésüket követően a *Moszkovszkije novosztyi* szerkesztősége megkérte Natalja Ivanovát és Grigorij Baklanovot, hogy osszák meg olvasóikkal a konferencián szerzett benyomásaikat.

... *Grigorij Baklanov:* Az a körülmény, hogy a dánok egykori honfitársainkat is meghívták a konferenciára, óriási érdeklődést váltott ki a tömegkommunikációs eszközök képviselőinek részéről.

Natalja Ivanova: Igen, és valljuk be, számunkra sem volt érdektelen. A jelenlevőket mégis az érdekelte leginkább, ami ma nálunk, odahaza történik, a társadalom átalakításának folyamata, az átalakítás a kultúrában, az irodalomban. Könyvekről, újságokról, vitákról faggattak minket, saját véleményüket fejtették ki. A Szovjetunióban folyó események megítélésének különféle nézőpontjai jutottak kifejezésre. (...)

G. B.: A vitákban az emigránsok is részt vettek. Vaszilij Akszjonov előadása a mai emigráns avantgárd regény „polifonikus" típusáról szólt. Előadását előre megírta (a mieink csak téziseket készítettek), és véleményem szerint kudarcot vallott vele... Az elmélettel való kacérkodás, a bravúroskodó forma mögött nem volt tartalom. És előadása nem is a konferencia témájára készült. Bár témáját nem is politizálta át. De a mi problémáink — nem az ő problémái már. Nem véletlenül csen-

dült fel a közönség soraiból a replika: „Az avantgárd irodalom minden bizonnyal nagyon érdekes, csak éppen olvashatatlan".

A teremben ülve Akszjonov és Iszkander járt a fejemben. Együtt kezdték a pályát. Egyiküknek sem alakult könnyen az irodalmi sorsa. Iszkandert szidta a sajtó, nehézségei voltak a közléssel. De ezek a nehézségek most megszűntek. És Iszkander most nyer, ha Akszjonovval hasonlítjuk össze. Fazilnak nincs szüksége pózra, úgy viselkedik, mint honpolgár, mint polgártársai millióinak kedvenc írója.

N. I.: Közelebb állt a találkozó témájához Andrej Szinyavszkij előadása — *Az irodalmi próza tere* — és Marina Rozanova felszólalása. Szinyavszkij figyelemreméltó megállapításokat tett az utóbbi év szovjet folyóiratainak prózájáról.

G. B.: Szinyavszkij figyelmesen követi, ami jelenleg a prózában végbemegy. Általában elmondható, hogy egykori honfitársaink, akik összejöttek ott, olvassák sajtónkat; természetesen, nem egyformán értékelnek mindent: nem egyforma érzésekkel jöttek el a találkozóra... De ami a legérdekesebb: Münchenben Kölnből kapják meg a folyóirataink fénymásolatát, valami új „szamizdat" alakult ki, ahogy ők mondják.

N. I.: Lev Kopelev is jól tájékozott az irodalom ügyeiről és az országban zajló változásokról. Amikor találkoztunk, ő már a folyóiratok februári számait is olvasta. Éppen ő mondta felszólalásában: „Az, amit itt tapasztalok, felülmúlta legszebb várakozásaimat is".

G. B.: Azokat, akik elutaztak országunkból vagy pedig meghatározott körülmények nyomására kénytelenek voltak elhagyni azt, nem szabad egyformán megítélni. Van, aki érdeklődik iránt unk, büszke az országra, de van, aki ellenségesen és barátságtalanul viseltetik iránta. Megfigyelhető, hogy sokan szeretnék támogatni a nálunk zajló folyamatokat.

N. I.: Az új gondolkodásmódnak, véleményem szerint, az emigránsok megítélésében is kifejezésre kell jutnia. Sokuk sorsa drámaian alakult. Visszaadtuk hazájuknak V. Hodaszevics és G. Ivanov verseit. Megjelentek a Szovjetunióban Joszif Brodszkij versei is. Tart a könyvek és nevek rehabilitálásának folyamata. Meg kell tanulnunk elválasztani a művészi alkotást alkotójának meggyőződésétől és előítéleteitől. S ha az emigrációban magas színvonalú művészi alkotások jelennek meg (vagy már

meg is jelentek), akkor kultúránknak erre reagálnia kell, ahogy Brodszkij költészetére már reagált is. Végtére is Nyugaton még az archívumoknak (az egyéni írói hagyatékokról van szó — *a szerk. megj.)* egész „tárháza" létezik. Monográfiák, tanulmányok, tudományos kommentárok jelennek meg, hatalmas ruszszisztikai kutatómunka folyik. S távolról sem feltétlenül szovjetellenes szellemben. Antisztálinista szellemben — nagyon gyakran.

G. B.: Éppen az a körülmény, hogy az élet elmozdult a holtpontról, éppen társadalmunk szellemi megújhodása változtatta meg azonnal számos egykori honfitarsunk alapállását. Említette például Rozanovát — felfigyelt rá, hogy felszólalásában szemrehányást tett egyes emigránsok címére?

N. I.: Igen, azt mondta, ha jól emlékszem, hogy: „Majdnem mindegyikük szólózott, és eszükbe sem jutott, hogy amit énekelnek, miként fog visszhangozni mások szívében", és még tovább azt mondta: „Némely emigráns körök engem »Moszkva kezének« neveznek. De ha Moszkvában nem ijedtem meg annak idején, akkor csak nem fogok megijedni most Makszimovtól?" (Makszimov — orosz prózaíró, az élesen szovjetellenes, vallásos-nacionalista *Kontinent* folyóirat főszerkesztője — *a szerk. megj.)*

G. B.: Általában mindenre, ami nálunk odahaza történik, nagyon élénken reagálnak egykori honfitársaink.

N. I.: Úgy éreztem, hogy egyikük-másikuk szeretne hazatérni. Úgy gondolom, hogy a nyíltság és őszinteség magas foka, amely a konferencián megnyilvánult, a kölcsönös bizalom fokozását is megköveteli. És megköveteli a dialógus magasabb szintjét is.

Fordította: Szilágyi Ákos

V. Vernyikov: Előadás után — beszélgetés Jurij Ljubimovval (1988) Izvesztyija, 1988. március 30.

A taps sokáig nem ült el — a spanyol nézők lelkesen fogadták az előadást, jóllehet orosz nyelven folyt, szinkrontolmácsok nél-

kül. Makszim Gorkij *Anya* című művét a moszkvai Taganka Színház a VIII. madridi színházi fesztivál keretében mutatta be. Szovjet társulat, ne is tagadjuk, ritka vendég errefelé. Kétségeink voltak: megértik-e a spanyol nézők ama távoli esztendők tragikumát és heroizmusát. De aggodalmaink feleslegeseknek bizonyultak: a közönséget mindvégig varázsa alatt tartotta az előadás, a nagyszerű színészi játék.

— Ez az előadás körülbelül háromszázszor ment nálunk — mondja a színház főrendezője, a Szovjetunió népművésze, Nyikolaj Gubenko. — Bátran nevezhetjük ma már a szovjet színpad klasszikusának. Mindannyiunkat örömmel tölt el, hogy a darab újra műsorunkon szerepel, és Madridban bemutathattuk. Természetesen külön is meg kell említeni, hogy az előadást megtekintette Jurij Ljubimov is, aki kifejezetten ezért repült Madridba.

A színház az előadás után elnéptelenedett. A színészek fényképezkedtek, hogy emlékük legyen a találkozóról, mi pedig hármasban — Jurij Ljubimov, Nyikolaj Gubenko és jómagam — félrevonultunk egy kis beszélgetésre. Mindegyikünk tisztában volt vele, hogy nem lesz könnyű, sok mindent fel kell majd idézni, sok mindent újból át kell élni.

Ljubimov kezdte:

— Maga az a tény, hogy mi itt beszélgetünk, véleményem szerint rendkívül figyelemreméltó. Mellesleg, húszesztendős színházi pályafutásom során ez az első interjú, amit az *Izvesztyijá*-nak adok, ráadásul ilyen szokatlan körülmények között. Láthatta, hogyan zajlott találkozásunk a színészekkel, hogy egyidejűleg milyen csodálatos és milyen nehéz is volt ez számunkra. És az a tény, hogy e pillanatban nem Caracasban vagyok, ahol lennem kellene a színházzal, ahol jelenleg dolgozom, hanem itt, önmagáért beszél.

— Hol él jelenleg, hol dolgozik?

— Az eltelt négy évben, azóta, hogy nem a Szovjetunióban élek, családommal az egész világot beutaztuk. Mindjárt szeretném azonban leszögezni: soha és sehol nem akartam külföldön letelepedni, ahogy soha és sehol nem kértem politikai menedékjogot sem. Akkor sem kértem, amikor végül is úgy döntöttünk, hogy valahol otthont teremtünk magunknak. Sokfelé dolgoztam szerte a világon. Londonban a Covent Gardenben rendeztem egy

darabot, a svéd Királyi Színházban folytattam munkámat Bulgakov *A Mester és Margaritá*-ján, az USA-ban a *Bűn és bűnhődés*-t és A. Berg *Lulu* című operáját vittem színpadra, azt, amit előzőleg Turinban rendeztem meg. Két érdekes munkám volt Angliában — Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés*-e és az *Ördögök*, amiket még a Tagankán kezdtem el próbálni, és akkor nem engedélyezték, hogy megcsináljam őket. Végezetül Tel Avivban, abban a színházban, amelyet hetven éve még Je. V. Vahtangov alapított az egykori Palesztina területén (a *Habima* Színházról van szó, amely a 20-as években Vahtangov irányítása alatt stúdiószínházként működött Moszkvában — *a szerk. megj.*) színre vittem I. Babel *Alkony* című drámáját. Nemrégiben átköltöztünk Jeruzsálembe, ahol feleségem mint jogosult, megkapta az állampolgárságot.

— Talán jó lenne kissé megvilágítani, hogyan történt, hogy Ön, szovjet és orosz művész, hazája határain kívül került. Nyilván nincs semmi olyasmi, amiről oka lenne hallgatni, ahogy most odahaza sem olyan időket élünk, hogy hallgatni kellene bármiről...

— Jaj... Hát lássuk csak, hogy is volt. A *Bűn és bűnhődés* színpadra állítása után az orvosok azt tanácsolták, hogy tartsak pihenőkúrát, mert idegi alapon ekcémát kaptam. Bár ezt már korábban is mondták, nem fogadtam szót, rohantam vissza Moszkvába, hogy megpróbáljam keresztülverni a *Vlagyimir Viszockij* és a *Borisz Godunov* című előadásokat. Visszatértem, ám semmi nem sikerült — nyilván emlékszik azokra az időkre, arra a légkörre. Akkor szabályszerűen kértem, hogy szabadságoljanak, s mivel négy éven át nem vettem ki a szabadságomat, engedélyezték, hogy gyógykezelés céljából külföldre utazzak. Úgy számítottam, hogy hét hetet töltök majd kint, és jövök vissza, ezért csak azt vittem magammal, amire a *Bűn és bűnhődés*-hez, amin dolgoztam, szükségem volt, és pár könnyű holmit. És akkor megfosztottak az állampolgárságomtól. Mondjuk ki kereken: kényelmetlenné váltam.

— Hogyan élt ebben a négy esztendőben? Elégedett-e a munkájával?

— Dolgoztam. Ezért is maradtam életben. Nekem magamnak nagyon nehéz értékelnem azt, amit csináltam. Egyvalamit azonban határozottan állíthatok: alkotóművész nem élhet a gyöke-

reitől elszakítva. Ahhoz, hogy újból erőt gyűjtsön, megállja helyét, vissza kell térnie szülőföldjére, oda, ahol felnőtt, ahol ősei éltek. Én az orosz kultúrán nőttem fel, az én tevékenységi szférám — az orosz nyelv és az orosz kultúra, és e kényszerű négy esztendő alatt is mindenütt arra törekedtem, hogy Puskin, Dosztojevszkij, Muszorgszkij, Csajkovszkij műveivel, kultúránk mélységével ismertessem meg a külföldi közönséget, azzal a kultúrával, amely olyan termékenyítőleg hatott az egész világra.

— Változott-e ez idő alatt alkotói módszere?

— A művész élete Nyugaton sem fenékig tejfel. Természetesen itt sohasem találkoztam olyan közönséggel, mint odahaza, mivel itt nincs meg az a szellemi igény és szomjúság a látható és hallható művészet iránt, ami odahaza megvan. Ha sikerül az embernek, akkor itt létrehozhat műalkotásokat, tiszteletet ébreszthet velük maga iránt és lesz közönségvisszhangja is. De ennél semmi esetre sem több. Ami alkotói módszeremet illeti, az eltelt időszak alatt semmit sem változott, pontosan úgy dolgoztam, mint otthon, talán csak keményebb feltételek között: itt nehezebb kísérletezni, nagyon szűkre szabottak a határidők, a színházművészet anyagi része a művésznek valósággal a torkát szorongatja. És ez, persze, a mélység, a minőség, a színészekkel végzett munka rovására megy. Úgy gondolom, hogy otthon is energikusabban kellene dolgoznunk.

— A sajtóból értesült róla, hogy odahaza megváltozott a légkör, többek között a kultúra, az irodalom, a színház területén is. Mit gondol minderről?

— Igyekszem figyelemmel kísérni az országban zajló eseményeket. És teljes szívből kívánom, hogy minden ellenállás és konzervatív csököttség ellenére, legyen elég keménység, leleményesség és bölcsesség azokban, akik a társadalom demokratizálásának irányvonalát képviselik, mert ez a folyamat nagyon hosszú és nagyon bonyolult. Azt gondolom, hogy távolról sem vagyok egyedül, amikor azt kívánom, hogy sikerüljön ezen az úton végigmenni. Még azok között sem vagyok egyedül ezzel a kívánságommal, akiknek az enyémhez hasonló sors jutott osztályrészükül, bár kinek-kinek a maga sorsa, és semmi szükség rá, hogy valamilyen arctalan tömeggé olvasszanak össze minket, mert mindenkinek megvoltak a maga okai, és fontos, hogy effé-

le beszélgetésekre mindegyikőjükkel sor kerüljön, tisztázódjanak kinek-kinek a saját nézetei, kívánságai és magatartása.

Örömmel olvasom a szovjet folyóiratokat, bámulatba ejt, mennyire megváltozott az arculatuk. Örülök neki, hogy megszületett és megjelent egy olyan igaz, becsületes, őszinte alkotás, mint Anatolij Prisztavkin *Elszunnyadt egy arany fellegecske* című regénye. Sajnos, egyelőre még nem olvastam V. Dugyincev *Fehér ruhák* című regényét, de tudom, hogy régóta ezen dolgozott. Fontos, hogy a nép kezd választ kapni lelki szükségleteire. Ezt találtam meg a *Vezeklés* című remek filmben. A mi Taganka Színházunk azokban az időkben, amelyeket ma a pangás időszakának neveznek, újra meg újra az emberi öntudatra apellált, szembehelyezkedett az individualitás hivatalnoki elnyomásával... Emlékszem, hogy dühbe hozta színházunk egész sor produkciója azokat, akik régi módon akartak élni, akik nem akarták észrevenni az új áramlatokat, melyek már akkor érzékelhetőek voltak. Az előadásokat betiltották, arra kényszerítettek, hogy átdolgozzuk őket...

— Ez az időszak ma már bizonyos mértékig — történelem. Mint bizonyára ismeretes ön előtt, most újították fel a *Vlagyimir Viszockij* című előadást, a *Borisz Godunov* pedig előkészületben van...

— Nagy örömmel tölt el mindez, és úgy gondolom, hogy az országban végbemenő folyamatok visszafordíthatatlanok, a szovjet színház egészében véve új erőt nyer, új művészi és erkölcsi mélysége lesz...

— Ljubimov nélkül nehéz lesz felújítani az előadást — mondja Nyikolaj Gubenko. — A *Borisz Godunov* véleményem szerint a színház legnagyobb teljesítménye volt. Ezért olyan fontos, hogy legalább a munka befejező szakaszában lehetőségünk legyen bevonni a felújításba magát a szerzőt, a rendezőt.

— A nyugati sajtó azt állítja, hogy az ön Szovjetunióba való visszatérését attól teszi függővé, teljesíti-e a szovjet kormány bizonyos feltételeit. Így van-e ez?

— Nem, nem így van. Ugyan miféle feltételeket szabhatok én? Megismétlem: nem felel meg a valóságnak, hogy Londonból nem akartam hazámba visszatérni. Vagy tán feltételeknek lehet nevezni, ha azt mondja az ember: „Hozzák vissza a színpadra a színház legjobb produkcióit!" Semmiféle politikai felté-

telem nem volt, és nincs ma sem. Én csupán az alkotómunka feltételeiről beszéltem, arról, hogy biztositani fogják-e nekem ezeket a feltételeket vagy sem, be lesznek-e mutatva az addig betiltott művek vagy sem. A művészi alkotómunka oldaláról vetődött fel ez a kérdés életemben.

— De hát ezeket a műveket már játsszák, a problémák megszűntek...

— Kolja, talán folytasd tovább te — fordul Ljubimov most Gubenkóhoz...

— Nagyon szeretnénk, ha Jurij Petrovics eljönne, találkozna a színházzal, de most már nem Madrid város területén, és ha ez megtörténik, akkor meggyőződhet róla, mi is megy végbe nálunk. A továbbiakat illetően pedig majd ő maga dönt sorsáról.

— Nincs mit hozzátennem. Egyetértek. Kíméljük addig is idegeinket...

Fordította: Szilágyi Ákos

Hazatérő emigránsok — Igor Szinyavin képzőművész újra Moszkvában (1987)
The Guardian, 1987. október 2.

Igor Szinyavin másként gondolkodó képzőművész, aki a minap tért haza New Yorkból a Szovjetunióba, a saját bőrén tapasztalhatja, hogy hazatérő emigránsok sehol sem örvendenek különösebb népszerűségnek.

Holott a tékozló fiú még nem is a tipikus fogadtatásban részesült. Feleségével most egy moszkvai rokon lakásában él, és az a szándéka, hogy új életet kezd. Nem bánta meg, hogy hazatért. „Itt szegényebb az élet, és sok mindent nem lehet kapni a boltokban. De én végérvényesen itt akarok maradni" — mondja.

Amióta Gorbacsov reformpolitikája kibontakozott, Szinyavinon kívül még 200-300 emigráns tért haza a Szovjetunióba. Szinyavinék még Gorbacsov hatalomra kerülése előtt döntöttek úgy, hogy hazatelepednek.

Életük nem mondható gondtalannak. Úgy döntöttek, nem mennek vissza Leningrádba, részint azért, mert éppen az otta-

ni képzőművészeti élet eléggé megkeseredett légköre késztette őket az emigrálásra, részint mert több volt barátjuk bírálja őket hazatérésükért. Szinyavinnak Moszkvában nincs munkája, és még mindig hiába várnak lakáskiutalásra.

Szinyavin nem volt hivatalos képzőművész, amikor tizenegy évvel ezelőtt úgy döntött, hogy elhagyja a Szovjetuniót. Ő nem vett részt azon a másként gondolkodók által szervezett híres kiállításon, amelynek a KGB buldózerei vetettek véget 1974-ben. Ott volt viszont azok között a művészek között, akik egy héttel később kiállíthatták műveiket, mert a hatóságok a nemzetközi közvélemény felháborodásának hatására visszakoztak.

Ez az engedékenység azonban nem tartott sokáig, Szinyavinnak csakhamar mindinkább meggyűlt a baja a hatóságokkal. Megfenyegették, hogy börtönbe kerül, ha nem távozik az országból. Az amerikai konzulátushoz fordult segítségért, ahol segítettek neki abban, hogy „találjon" nem létező rokonokat, akik meghívják az Egyesült Államokba.

Mialatt a kiutazási engedélyre várt, továbbra is kiállította műveit, és számos alkalommal rövid időre letartóztatták. A vízumosztály végül is közölte vele, hogy csak Izraelbe utazhat, holott sem ő, sem a felesége nem zsidó, és Izraelbe szóló meghívásuk nem volt. Alighogy kitették a lábukat az országból, New Yorkba utaztak. Szinyavin azt mondja, nem csupán a hatóságok magatartása érlelte meg benne a távozás szándékát. Hajtotta a kíváncsiság is. „Ez az érzés a gyermekkorig nyúlik vissza, amikor az ember folyton titkokat akar feltárni. Ha a fél világ zárva van előtted, úgy érzed, személyiségedben és világnézetedben korlátoznak." Szinyavin remélte azt is, hogy az Egyesült Államokban művészként is teljes szabadságot élvezhet.

A külföldön töltött évek megváltoztatták, keserű tapasztalatokat szerzett: a washingtoni képtár, melynek kölcsön adta nyolc festményét, tönkrement, és a tulajdonos eltűnt a képekkel együtt.

Kapcsolatba lépett szovjet emigránsok tulajdonában levő képtárakkal is, ezek az emigránsok azonban ragaszkodtak hozzá, hogy átvegye az ő politikai nézeteiket. Szinyavin eladott ugyan néhány festményt, de nem annyit, hogy meg tudjon élni belőle.

Anyagilag nem éltek rosszul, amikor a feleségével úgy döntöttek, hogy távoznak az Egyesült Államokból. Először rakodó-

munkásként dolgozott, aztán szobafestőként, majd egy házkarbantartó kisvállalatot nyitott. Felesége felhagyott a tanítással, és könyvelő lett. Gyermekeiket, ma már 17 éves fiukat és 16 éves lányukat, katolikus magániskolában tanittatták.

Sok minden közrejátszott abban, hogy hazatértek. Szerinte az emigrációban nőtt fel igazán, mert távozási szándéka valójában nem volt más, mint éretlen szembehelyezkedés hazájával.

Később egyfajta orosz nacionalizmus ébredt fel benne. (Szinyavin, ha hazájáról beszél, sokkal többet emlegeti „Oroszországot" mint „a Szovjetuniót".) Nem tetszett neki az sem, hogy az Egyesült Államokban, úgymond, az élet számos vonatkozásban elüzletiesedett. Felháborította az utcákon tapasztalható anarchia és erőszakosság is, s nem titkolja, hogy bár elutasítja a kommunizmus ideológiáját, jobban szereti, ha „rend" uralkodik egy társadalomban.

Külföldön jött rá arra is, mondja, hogy „Oroszországot csakugyan óriási veszély fenyegeti kívülről". Ez a veszély — így Szinyavin — nem pusztán a hivatalos propaganda koholmánya.

A Szovjetunióban kialakult új légkörben Szinyavin azt az átlagoroszt testesíti meg, aki hibát követett el, de most lehetőséget kap, hogy hibáját kijavítsa.

„Természetesen szeretnék újra külföldre utazni — mondja Szinyavin. — Jó dolog, ha az ember szabadon utazhat, és nem hiszem, hogy megtagadnák tőlem ezt a lehetőséget. Jevtusenko oda mehet, ahová akar. Lehet, hogy ő tehetségesebb nálam, de én is ember vagyok."

Tatjana Hlopljankina: Közülünk az egyik — film a „buldózeres kiállítás" egyik hőséről (1987) Moszkovszkije novosztyi, 1987. december 27.

1975-ben buldózerekkel verték szét az avantgardista képzőművészek kiállítását Moszkvában. Bizonyára akadnak köztünk olyanok, akik őrzik az eseményről tudósító újságkivágásokat, hiszen megsárgulni is alig volt idejük. De köztünk vannak még

azok is, akik ma is úgy gondolják, mint akkor, hogy a buldózerek bevetésére jó helyen került sor.

Egy évvel később Leningrádban került sor hasonló jellegű kiállításra. A kiállításon részt vevő művészek sorsa a későbbiekben eltérően alakult. Volt, aki külföldre ment. Volt, aki fogát összeszorítva dolgozott tovább a számára egyedül elképzelhető művészi modorban. De volt olyan is, aki megpróbált felzárkózni, lépést tartva az időkkel, helyesebben (minthogy azóta kiderült: az idő akkoriban megállt) megpróbált úgy tenni, mintha haladna, miközben mozdulatlanul egy helyben állt.

Éppen egy ilyen ember a hőse Vlagyimir Bortko *Aki egyszer hazudott* (Jegyinezsdi szolgav) című filmjének, de még mielőtt rátérnék magára a filmre, szeretném megosztani önökkel egy felfedezésemet. Vajon nem különös, hogy éppen abban a korszakban, amikor az idő megállt, tűnt fel annyi filmben, olykor még magukban a filmcímekben is a rohanás. a mozgás motívuma? *Őszi maraton, Haramiáda avagy egy helyben futás, Szárnyalások álomban és ébren*... Ezekben is és sok más filmben újra meg újra a rohanás, a nyüzsgés témája jelent meg, a nyüzsgésé, melyben szinte elmerülnek a hősök. A film, anélkül hogy tudatában lett volna annak, amit mi most már tudatosítunk magunkban, nagyon pontosan adta vissza egy korszak lényegét. Az állóvíz, ha közelebb hajolunk hozzá, tele van mozgással, állandóan mindenféle apró-cseprő dolog kavarog benne, és első pillantásra úgy tűnik, sokkal több élet van benne, mint a gyors folyású áradatban. (...)

Van azonban valami, ami megkülönbözteti Vlagyimir Bortko filmjét a hetvenes évek végén, nyolcvanas évek elején készült többi hasonló témájú filmektől. A különbség az, hogy megváltozott a személyes névmás.

A korábbi filmek szerzői és — ebből következően — nézői is, így vagy úgy, harmadik személyben gondolkodtak a hősökről — *ŐK*. A csirkefogók, ügyeskedők, akik személyes összeköttetéseikkel bármit el tudnak érni, meg tudnak szerezni — könyvet, nélkülözhetetlen gyógyszert, jobb kórházi elhelyezést, lányuknak férjet, szeretőjüknek jó állást — mindig *ŐK* voltak... A hősök ironikus ábrázolása pedig lehetővé tette számunkra a menekvést, hogy elhatároljuk magunkat tőlük.

Az *Aki egyszer hazudott* című film szerzői ezzel szemben

azt mondják, hogy *ŐK — MI* vagyunk, és ragaszkodnak ehhez a névmáshoz.

Azt az állapotot, amelybe a film hőse kerül, mikor a buldózer festményére tapos, orvosi nyelven a klinikai halál állapotának mondják. Mindannyian átéltünk akkoriban ehhez hasonló állapotokat, és nemcsak magánéletünk bonyodalmai kapcsán.

Fordította: Szilágyi Ákos

Ilja Kabakov: A csirkék fehérek, a csirkék feketék (1987)
Lityeraturnaja gazeta, 1987. augusztus 19. 8. old.

... A ma oly híres peredvizsnyik-mozgalom, mely az oroszországi kultúra történetének fontos láncszeme, fennállásának egy bizonyos szakaszában a nem hivatalos kultúra jelensége volt. De — és ez törvényszerű — eltelt közel húsz év, és maguk a peredvizsnyikek is akadémikusokká váltak, és tanítványaik — érezvén az új közeledését a művészetben — követelték leváltásukat oktatói posztjaikról ...

Kétségtelen, minden példa arról beszél, hogy az alternatív, nem hagyományos formák létrejötte a kultúra normálisan fejlődő szervezetén belül elkerülhetetlen ...

Érdekes, hogy a nem hivatalos kultúra éppen a megdermedt, nem pedig a félholt formákra reagál, nagyon élesen. A félholtakat nem bántja. Az élőket még kevésbé — ott nincs mit megdönteni. De minden, ami megdermedt, pompázatos monumentummá, üres jelszóvá vált, röviden, minden, ami halva született és üres, a „nem hivatalos" kultúra figyelmének tárgyává válik.

A 60-as, 70-es években a hivatalos kultúra jellegében a komolyság, a pátosz dominált, a nem hivatalos kultúra pedig bevezette a felszabadult nevetést, a megcsontosodott formák paródiáját, távolságot teremtett az elismert normatívákkal szemben, tagadta a művészi igazság monopóliumát, ami azokban az

időkben, melyeket ma a pangás fogalmával jellemzünk, lázadásnak és eretnekségnek számított. (...)

Könnyű észrevenni, hogy egyetlen irányzat teljes és nyilvánvaló győzelme a művészetben általános pangáshoz vezet. A művészetnek szüksége van a formák, a fogások, a módszerek sokrétűségére, máskülönben életképtelen. A művészetben a hagyományos és az újító formák összeütközései századunk elején öltöttek különösen éles jelleget. A húszas években a balosok „győztek", és azonnal nekiláttak, hogy a „jelenkor hajójáról" lehajigálják a régi művészetet. Ez semmi jóra nem vezetett, a művészet nem fejlődhet egyoldalúan. De pontosan egy évtized múltán győzött az akadémizmus, és a múzeumokból kezdték kivagdosni az avantgárdok festményeit. E harc következményeit mindmáig érzékeljük. A történelmi avantgárddal szembeni gyanakvó magatartás a mai hagyománytörő művészetre is kiterjed. Ennek eredményeképpen elveszítettük a húszas évek művészetének sok alkotását, mivel azok vagy elpusztultak, vagy szétszóródtak a világban, vagy pedig hosszú évtizedekre kikerültek a normális kulturális vérkeringésből, ami észlelhető kárt okozott és okoz művészetünknek, és egészében kultúránknak. Azonkívül a kialakult helyzet több jelentős művészünket kényszerítette emigrációba.

Hasonló folyamat ismétlődött meg a 60-as—'70-es években. Egy újságcikk terjedelme természetesen nem teszi lehetővé, hogy részletesen időzzünk ezeknél a drámai hányattatásoknál, csupán művészeti életünk két szomorú ismertségnek „örvendő" eseményét említem meg, melyek rendkívül negatív hatást gyakoroltak rá: a „manyezsbeli" kiállítást 1963-ban és a „buldózeres" kiállítást 1974-ben. A művészetünkön belüli egészségtelen állapotok újabb emigrációhullámot váltottak ki festőink körében, melynek folytán olyan mestereket veszítettünk el, mint Ernszt Nyeizvesztnij, Jurij Kuperman, Mihail Semjakin, Oleg Celkov és mások.

Az események történelmi értékelése természetesen a jövő feladata. Már most is megfigyelhetjük azonban a valóságos értékelések és a történelmi igazságosság fokozatos helyreállítását — gyakran, sajnos, már a művész halála után. Például a rendkívüli tehetségű Julo Szoosztert, aki életének utolsó másfél évtizedében Moszkvában dolgozott, aki életében egyetlen képet

sem adott el, akit egyetlen hivatalos kiállításra sem engedtek be, akit nem vettek fel a Képzőművészek Szövetségébe, most, halála után, az észt művészet három klasszikusa egyikének ismerik el, munkáit Észtország vezető múzeumai szerezték meg, komoly kiállításokon mutatják be azokat. Korunk egyik legnagyobb szobrásza, Vagyim Szidur, akinek szintén nem voltak életében kiállításai (a *Lityeraturnaja gazeta* már írt drámai sorsáról) „megérte" első személyes — posztumusz! — tárlatát, igaz még mindig nem a Képzőművészek Szövetségének kiállítótermeiben. Az első hivatalos publikáció Anatolij Zverjov munkásságáról csak nemrégiben jelent meg (a *Moszkovszkije novosztyi*-ban) — megint csak a művész halála után. Ezt a szomorú lajstromot, sajnos, folytathatnánk még. Fájó dolog erről írni, de mindez élő történelmünk és élő jelenünk, és átgondolni ezt a helyzetet kötelessége mindenkinek, akinek nem közömbös kultúránk sorsa — átgondolni, hogy levonjuk belőle a tanulságot.

Fordította: Dandé Krisztián

Interjú Alekszej German filmrendezővel (1987)
Filmvilág, 1988. 1. sz. 34—39. old.

Műfaja szerint az *Ellenőrzés az utakon* című film közel áll a westernhez: ugyanazt a sémát követi, mindazonáltal ez egy fordított western. Amerikának is megvan a maga történelme, Oroszországnak is — nem összeegyeztethetőek. Ilyen zord, kíméletlen, ennyi véráldozatot követelő történelme egyetlen más országnak sincsen. Ezért itt szó sem lehetett bohóckodó, látványos piff-puffról és trükkfelvételekről; tömény, iszonyú, különös, minden apró részletében valósághű életnek kellett lennie. A Goszkino (a Szovjetunió Minisztertanácsának Állami Filmművészeti Bizottsága) ellenségesen fogadta a filmet. A filmünkkel foglalkozó szerkesztő ezt kiabálta: „Hogy csinálhattak ilyet? Ki engedte ezt meg?!"

Eszemben sincs minden, a filmekkel összefüggő baj miatt a

hivatalnokokat vádolni. Vannak közöttük tiszteletreméltó emberek, s főként: a művészeti kérdések helyzetét nem ők, hanem a kor mikroklímája határozza meg. Ez a mikroklíma most megváltozott, s egyszerre könnyűnek látszik ítélkezni és bűnösöket keresni; nekem mégis az a meggyőződésem, hogy ekkoriban sem volt szükségszerű akkora vihart kavarni emiatt a film miatt.

Megszakítom a rendező elbeszélését. Dokumentumokat idézek:

A filmstúdió által elfogadott és bemutatott film igen komoly koncepcióbeli hibákkal van teli. A filmben torz a hősies korszak képe, a szovjet nép ábrázolása, amely élethalálharcot folytatott a megszállt területeken a német-fasiszta megszállók ellen. A filmen háttérbe szorul a fő téma — a hősi harc a megszállók ellen... Ehelyett a mű fő témája az emberi tehetetlenség lesz a háború kegyetlen körülményeivel szemben, valamint a tragikus véletlenek sora, amelyek az emberek sorsát irányítják... A film hősei elsősorban egymás ellen harcolnak, nem pedig a földjüket megszálló ellenséggel."

Aláírás: „*I. Kokorjeva*, a dramaturgia vezetője, *V. Scserbina*, a forgatókönyv-szerkesztőség tagja 1971. XI. 1."

A film nem bontja ki a megszállók elleni partizánharc témáját, deheroizálja ezt a nagy népi mozgalmat. A partizánhősöket megtört, csüggedt embereknek ábrázolja... A helyenként végrehajtott korrigálások ellenére a filmben továbbra is erőteljes a Szovjet Hadsereg visszavonulásának témája, ami a film hősei sorsának minden tragikus fordulatát előidézte... A filmet nem szabad forgalmazásra elfogadni."

Aláírás: *V. Baszkakov*, a Szovjetunió Állami Filmbizottsága elnökhelyettese; *B. Pavlenok*, a Művészfilmek Főigazgatósága vezetője; *I. Kokorjeva*, a dramaturgia vezetője."

Határozat az aktán: Megnéztem a film javított változatát: nem szabad elfogadni. *A. Romanov* (A Szovjetunió Állami Filmbizottságának elnöke) 1972. III. 28.

Részletek a LENFILM művészeti tanácsának írott leveléből, melynek szerzője A. Szaburov, nyugalmazott vezérőrnagy, a Szovjetunió hőse:

A. German rendező igazolta reményeimet. Komoly filmet láttam a partizánmozgalom kialakulásának első, legnehezebb napjairól. Higgyék el nekem, mint egy partizánegység volt parancsnokának, hogy nem egy csapásra lettünk olyanok, amilyeneknek a Szovinformbjuro tájékoztatásaiból megismertek bennünket. Eleinte számos, egymástól független csapat és csoport létezett, amely közül később néhány feloszlott vagy elpusztult, a többi pedig megerősödött, létszáma is nőtt, s nagy és rettegett harci egységekké kovácsolódtak összse. Ám a háború első napjai, hónapjai bővelkedtek tragikus epizódokban, amelyeket oly hitelesen ábrázol ez a film (a nép menekülése a büntetőexpedíció elől, a falvak felégetése, a partizánparancsnokok gyötrelmes töprengései . . .)"

— Nem adtam meg magam, — folytatja Alekszej German —, ragaszkodtam az elképzelésemhez. És nem éreztem egyedül magam! Az egész stúdió támogatott. Megmutattam a filmet Tovsztonogovnak, neki is nagyon tetszett. A LENFILM rendes konferenciáján felszólalt Joszif Jefimovics Hejfic, és azt mondta: „Az értekezlet után levetítjük Bergman *Arc* című filmjét, de én nagyon sajnálom, hogy nem nézhetjük meg Alekszej German filmjét, mert ebben az évben a stúdió legjobb filmjét ő készítette. A teremben tapsoltak. Borisz Vlagyimirovics Pavlenok, aki szintén jelen volt, teljesen kikelt magából; összehívta a művészeti tanácsot, és bejelentette: „Becsületszavamat adom, hogy amíg élek, ez az undorító film nem kerül vászonra."

Nem ő volt az egyetlen. A film sokaknak nem tetszett, ingerültté tette őket, dühösek lettek. Semmi se tetszett: se az, hogy Lokotovot Rolan Bikov játssza, nem pedig egy hősies küllemű színész, idegesítette őket az, hogy a finálában isznak, aztán a prológus zenéje, sőt még az is, hogy az ég borús, és még attól is ingerültté váltak, hogy esik az eső. Ugyanilyen hatást váltott ki, hogy a partizánok nem viselnek jellegzetes szakállt, nincs sűrű fenyőerdő, csak csenevész fácskák és bokrok, dühösek voltak a faktúra valódisága miatt, még a „veszett faktúra" kifejezés is elhangzott.

Ha valamelyik kollégám panaszkodni kezd, hogy erre vagy arra kényszerítették, nem nagyon hiszek az őszinteségében. Senkit sem kívánok elítélni, nem mindenkinek volt a papája

író, nincs mindenkinek dácsája, amit végszükség esetén el is lehet adni, s mégis: nem csupán rendezéssel lehet megkeresni a mindennapi kenyeret. Persze, igaz, hogy a rendezőket nem kényezteti el a szerzői jog. De egy jogunk bizonyosan van: nem engedni, hogy tönkretegyék a filmünket.

Emlékszem, amikor az *Ellenőrzés az utakon* dobozban volt a polcon, Kiszeljov könnyes szemmel kérlelt: „Ljosa, engem le fognak váltani. Essen meg rajtam a szíved, úgyis épp elég bajom volt már az életben. Vágd ki, amit kérnek." Ültem az irodájában, és én is sírtam.

Kiszeljov nagyszerű igazgató volt, s minden tőle telhetőt megtett, hogy a filmünket engedélyezzék. Volt mersze a Filmbizottság tanácsa előtt kijelenteni, hogy a párttagsági könyvével felel érte. S valóban bajba került: leváltották.

Az *Ellenőrzés az utakon*-t, akárcsak később a *Barátom, Ivan Lapsin*-t, nem egyszerűen betiltották, hanem különösen kegyetlenül bántak el vele: veszteséglistára került, s a LENFILMnek a nyereségéből ki kellett fizetnie az árát. Az emberek hosszú ideig nem kaptak prémiumot. Fordult a lelkiismeret, ha a szemükbe néztünk — Szvetlana meg én a hátsó kapun jártunk be a stúdióba.

A művészeti tanács el volt ragadtatva, miután levetítettük a filmet. A felszólalók elmondták, hogy ezentúl már nem lehet a régi módon forgatni. Diadalmasan megünnepeltük a film leadását — s aztán elkezdődött!... Valahol valakinek nem nyerte meg a tetszését ez a film; sokan azok közül, akik dicsértek minket, időközben megfeledkeztek tulajdon szavaikról; a stúdió *Kadr* című sokszorosított újságjában megjelent egy cikk, amely szerint, ha alaposabban megvizsgáljuk, a *Lapsin* — undorító film. A film dobozba került, a stúdió prémium nélkül maradt.

Azokban az időkben, amikor az *Ellenőrzés az utakon*-nal nagyjából ugyanez történt, dobozba kerülni körülbelül olyasmi volt, mint elmerülni egy kád vízben. Élvezet! Az emberek tömegével telefonáltak, lelkesítettek, vigasztaltak, támogattak, harcoltak értem. A 80-as évek elején súlyos megpróbáltatás volt dobozba kerülni. Ránk sütötték a sikertelenek pecsétjét, és a sikertelenekkel már nem rokonszenvezett senki... Egyesek épp csak biccentettek, amikor megláttak, mások — min-

den eshetőségre — teljesen felhagytak a köszönéssel. Egy volt barátom, aki valaha napokig lakott nálunk, rákiabált az ostoba szerkesztőre, aki forgatókönyvet akart javasolni nekem: „Jegyezze meg: az én stúdiómban German nem fog forgatni!"

Mindig sokan voltak nálunk. Ha születésnapom volt, negyven-ötven ember is kijött a dácsánkba, s a fiam születésnapján se voltak kevesebben. Akkor pedig egyetlenegy ember telefonált a születésnapomon, és senki sem jött el. Mindenki eltűnt. S egyidejűleg szép lassan kifosztották a filmem — ellopták a beállításaimat, a színészeimet. Szvetlana és én igyekeztünk tartani magunkat. Sokat dolgoztunk: forgatókönyveket írtunk. De komisz, szomorú érzés telepedett a lelkemre. Senkinek az életrajzába nem kívánok ilyen lapokat.

Végül aztán három év dobozban tartás, szidalmak, isten tudja, miféle vádak, a legmagasabb helyekre intézett levelek után a film sorsa meglehetősen kedvezőre fordult, kisebb javításokat hajtottam végre, befejeztem a szerző hangján szóló prológus felvételét, vagyis mintha a mostani énem szólna, aki azonos azzal a lapátfülű kisfiúval, aki az ábrázolt történet idején Lapsin lakásában élt az apjával. Volt, akitől azt hallottam, hogy ez a prológus elrontja a filmet. Én nem így gondolom. Egyszerűen értelmezi mindenki számára azt, ami enélkül csak kevesek számára lenne érthető, hogy ez a film emlékezés, és maga az elbeszélő is szerepel benne. Mellesleg, így is vettük fel a filmet. És, őszintén szólva, ez a dísztelen bevezetés, a szerző szavai arról, hogy mennyire megváltozott a város, milyen sok lett az aszfalt, hogy megnőtt az utcán a forgalom zaja, mennyivel több a villamos — nekem tetszik.

Azután, hogy vetíteni kezdték a Lapsint, nemegyszer hallottam, hogy bemocskoltam a 30-as éveket. Az emberek, akik elfogadták az *Ellenőrzés az utakon*-t, és a *Húsz nap háború nélkül*-t, ezúttal csakúgy szikráztak dühükben: „Másképpen éltünk! Nem voltak ilyen utcák! Nem voltak ilyen borzalmas lakások!"

Egyike azoknak, akiktől a *Lapsin* sorsa függött, így korholt engem: „Miért építtetted ezeket a rémes barakkokat?" Kifejezetten kényelmetlen volt megmondani, hogy én nem építtettem semmit (a filmre nem is adtak annyi pénzt, hogy bármit felépíttethettem volna), a barakkok valóságosak, most is laknak

bennük. És mi azokat az embereket vettük filmre, akik ott laknak. Nem építettünk semmilyen speciális „Lapsin-utcát", azt vettük fel, amely a felvételek idején létezett, s ráadásul nem valahol eldugva, hanem ötperceny séta az út odáig Asztrahány központjától. A lakás, amelyben a hősök élnek, a mi leningrádi Moikán levő lakásunknak pontos mása, egy sikeres író lakása, és nem is zsúfoltam nagyon tele — azokban az időkben ekkora lakásban háromszor ennyien is lakhattak. S mégis, számos néző furcsa aberrációban szenved, és ez zavarja, hogy visszaemlékezzék arra, mi is történt pontosan vele magával.

Andrej Tarkovszkij utolsó levele apjához (1983)
Magyarország, 1987. 25. szám, 15. old.

Az igazi tehetség sorsának alakulása mindig izgatja a kortársakat. Különösen akkor, amikor ez a sors (a magánélet és az alkotói munkásság) teli van nehézségekkel, tragikus körülményekkel.

Franciaországban, idegenben meghalt Andrej Tarkovszkij, a híres szovjet rendező, forgatókönyvíró, az OSZFSZK kiváló művésze, Arszenyij Tarkovszkij költő fia.

A közvélemény különbözőképpen reagált a hírre. A többség mély megrendüléssel fogadta, és minél többet szeretett volna megtudni a rendező életéről, munkásságáról. Ám voltak olyanok is (igaz, ők voltak kevesebben), akik még az ellen is tiltakoztak, hogy egymás mellett említsék Arszenyij Tarkovszkij, az egykori frontharcos és egy közönséges disszidens nevét, még akkor is, ha apáról és fiúról van szó.

A rendező Moszkvában élő apja, rokonai, közeli barátai — a különböző szóbeszédek eloszlatására — ragaszkodtak hozzá, hogy hozzák nyilvánosságra Andrej Tarkovszkijnak apjához írt levelét. Ez a levél nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy jobban megértsük az *Andrej Rubljov*, a *Sztalker* és más nagyszerű filmek alkotóját.

Apa és fia kapcsolata mindig nagyon meghitt volt. A fiú ra-

jongva tisztelte és szerette apját, aki életével és munkásságával példaképül szolgált. Nem véletlen, hogy Tarkovszkij filmjeiben gyakran elhangzanak az idősebb Tarkovszkij költeményei. A rendező maximális igényességére jellemző egyébként, hogy Arszenyij Tarkovszkijnak *A tükör* című film felvételén tizenegyszer kellett elmondania egyik versét...

...A levél, amelyet az alábbiakban közlünk, a rendező utolsó levele volt apjához, s egyben válasz Arszenyij Tarkovszkij meggyőződésére, miszerint minden művésznek joga van az alkotói szabadsághoz, ám ezzel csakis hazájában kell élnie.

Tarkovszkij 1982 márciusában hivatalos úton Olaszországba utazott, egy olasz—szovjet koprodukciós film előkészítésére. Később kinttartózkodásának időtartamát meghosszabbíttatta, mivel még nem fejezte be azt a munkát, amit eltervezett.

1984 júliusában Párizsban, egy sajtókonferencián bejelentette, hogy a munka befejeztéig külföldön szándékozik élni. (Külföldi tartózkodása ideje alatt Tarkovszkij egyetlen negatív kijelentést sem tett hazájával kapcsolatban, s élete végéig szovjet állampolgár maradt.)

1985-ben súlyosan megbetegedett, így sajnos nem szerezhetett tudomást azokról a pozitív változásokról, amelyek a Szovjetunióban elkezdődtek. Ám a rendező egész munkássága, filmjei szorosan kapcsolódnak hazájához.

A levél keletkezése óta három és fél év telt el...

Kedves apám!

Végtelenül sajnálom, amiért úgy véled, én a „száműzött" szerepét választottam, és végleg el akarom hagyni a hazámat. Lehet, hogy nem számoltál utána, de hidd el, abból a mintegy 20 évből, amelyet a szovjet filmművészetben töltöttem, csaknem 17 év munka nélkül telt el. Nem akarták, hogy dolgozzam! Ez idő alatt számkivetett voltam. Az utolsó csepp a pohárban a cannes-i botrány volt, ahol az „illetékesek" mindent elkövettek, hogy ne kapjak díjat a *Nosztalgia* című filmemért (végül három díjat nyertem). Ez a filmem mélységes hazaszeretetemről tanúskodik...

Majakovszkij kiállítására, amelyet 20 éves munkássága tiszteletére rendeztek, a költő kollégái közül csak nagyon ke-

vesen jöttek el. Majakovszkijnak ez rettenetesen rosszul esett, kegyetlennek, igazságtalannak érezte. Több irodalomtörténész szerint ez az esemény nagymértékben hozzájárult öngyilkosságához.

Az én 50. évfordulómon nemhogy kiállítás nem volt, de még megemlékezés vagy köszöntés sem jelent meg filmművészeti lapunkban, jóllehet ilyenkor a Filmművészeti Szövetség valamennyi tagját köszönteni szokás (és köszöntik is).

Ám mindezek jelentéktelen dolgok, szóra sem érdemesek, csupán nagyon megalázóak. Te minderről nem is tudtál.

Egyáltalán nem szándékozom hosszabb időre elutazni. Útlevelet szeretnék kérni a magam, valamint Larisza, Andrjusa (Tarkovszkij felesége és fia — *szerk.*) és a nagymama részére, hogy három évig külföldön dolgozhassak, és megvalósíthassam régi álmom: színpadra állíthassam Londonban, a Covent Gardenben a *Borisz Godunov*-ot, valamint megfilmesítsem a *Hamlet*-et.

Nem véletlenül fordultam írásban kérésemmel a Szövetséghez... Választ a mai napig sem kaptam.

Bízom benne, hogy a szovjet állam engedélyt ad erre a munkára és arra, hogy Andrjusa és a nagymama is ide utazhasson. Már másfél éve nem láttam őket. Bízom benne, hogy a szovjet állam emberségesen és igazságosan fog cselekedni...

Nincs más választásom. Nem engedhetem meg magamnak, hogy a végsőkig megalázkodjam, és levelem csak kérés, nem pedig követelés.

Ami pedig hazafias érzéseimet illeti, figyelmedbe ajánlom a *Nosztalgia* című filmemet (ha egyáltalán engedélyezik, hogy megnézd). Remélem, hogy végül is minden jól végződik, befejezem itt a munkámat, és hamarosan visszatérhetek Moszkvába. Nagyon várom már ezt a pillanatot, még akkor is, ha tudom, esetleg ismét munka nélkül maradok. Ezt már kezdem megszokni.

Remélem, hogy a szovjet állam nem utasítja el szerény és természetes kéréseimet. Ellenkező esetben hatalmas botrány lehet. Ezt el akarom kerülni, magad is megértheted. Én nem

vagyok disszidens, művész vagyok, aki megtette a magáét a szovjet filmművészet dicsőségéért. Nem én leszek az utolsó...

Sok pénzt (valutat) szereztem már a szovjet államnak, többet, mint mások. Ezért nem hiszem, hogy igazságtalanság érhetne. Én mindig szovjet művész voltam, s az is maradok, bármit is mondjanak azok, akik külföldre taszítottak.

A te szerencsétlen és végsőkig meggyötört fiad, Andrej Tarkovszkij.

Róma, 1983. szeptember 16.

Marina Vlady Viszockijról (1987)
Filmvilág, 1988. 3. szám, 45—46. old.

Ami a kiutazóvízumodat illeti, hat évet vártunk, amíg be mertük adni a sorsdöntő kérvényt. Úgy hittem, elég bizonyítékát adtam a lojalitásomnak: ezekben az években nem egy szovjet barátunkat hívtam meg Maisons Lafitte-be, egyikük se maradt Franciaországban, egyikük sem adott a sajtónak szenzációhajhász nyilatkozatokat, mindegyik idejében hazautazott, boldogan, amiért — életében először — Nyugatra jöhetett. Te is meghiggadtál valamelyest, amióta együtt vagyunk. Hála a köztünk meglevő cinkosságnak, hála gyors közbelépéseimnek, a magatartásod is nyugodtabb, az ivászatok pedig nem lépik túl a Moszkvában elfogadott normákat.

Sőt, vannak hosszú időszakok, amikor egyáltalán nem iszol, sokat dolgozol; eddig csak elismert tragikus színész voltál, de most a hírneved új színnel gazdagodik: filmezni kezdesz, a közönség pedig valósággal rajong a kétértelmű (természetesen negatív) figurákért, akiket életre keltesz a mozivásznon (mert pozitív szerephez nincs jogod). De hát olyan jól alakítod az elvetemült gazembereket, olyan élethűen. Meg szeretném neked mutatni Párizst, szeretném, ha megismernéd az életemet, a barátaimat...

Hosszú éjszakákon át beszélgettünk erről a sötétben, elképzeltük, mi mindenhez kezdhetnél Franciaországban. Arra soha,

egyetlen percig sem gondoltál, hogy ott maradj. Életbevágó számodra, hogy megőrizzed a gyerekeidet, az anyanyelvedet, a hovatartozásodat, mert szenvedélyesen szereted a hazádat, és mégis, őrült terveket kovácsolsz. Légvárakat építesz, arról beszélsz, hogy bejárod az egész világot, és mindenütt koncertezni fogsz, lemezeket adsz ki... Ezek a hagymázas jóslatok egytől-egyig valóra válnak, csak sokkal később.

Egyelőre csak egy közönséges kiutazóvízumra van szükséged, minthogy francia állampolgárságú asszony a feleséged, és szeretnéd Franciaországban tölteni a szabadságodat. Legalábbis ezt írtuk az útlevélhivatalban beadott kérvénybe.

Kínzó gyötrelemben töltjük a következő heteket. Mindent egy lapra tettünk fel. Ha veszítünk, ez azt jelenti, hogy sohasem válthatod valóra az álmaidat. Keménynek ígérkezik a küzdelem, és azt is tudjuk, hogy jól megrágják a dolgot, mielőtt legfelső szinten meghozzák a döntést. Telnek-múlnak a napok, latolgatjuk az esélyeinket. Néha teljesen le vagy törve, annyira biztosra veszed a kudarcot, máskor jó előjelnek véled a hosszú csöndet. Ha még nem döntöttek, ez azt jelenti, hogy akadtak, akik pártodat fogták, akik melléd álltak, és előbbutóbb övék a győzelem. Elhatározom, hogy én is lépek valamit az ügyben, de erről nem szólok neked egy szót sem, mivel lassanként én magam is kételkedni kezdek a sikerben. A nyári vakáció egyre közelebb, és lehet, hogy a hatóságok addig akarják húzni-halasztani a dolgot, amikor már nem tudod otthagyni a színházat. Kedvenc fogásuk ez az ügyintézőknek, bármilyen országban éljenek is. Majd szétvet az idegesség, már nem tudsz írni, aludni sem... Egyik reggel kétségbeesve értesültünk róla, hogy a visszautasítás csak napok kérdése. Egy névtelen és bátor tisztelőd figyelmeztetett minket aki az útlevélhivatalban dolgozott. Egy percig se várok tovább, és hála Lucia segítségének, azonnal felhívom Roland Leroyt, akit jól ismerek. Ez a ragyogó műveltségű férfi többször is megcsodált téged a színházban. Jó néhányszor meg is hívott Franciaországba, egyébként eredménytelenül, és nagyon szereti a dalaidat...

Másnap reggel különfutár hozza házhoz az érvényes útlevelet, amit át is ad, cserébe a belső útlevélért. A kiutazóvízum, amelyen még meg se száradt a tinta, ott van a kezedben. Mint

egy gyerek, úgy forgatod, nem hiszel a szemednek, megtapogatod a piros kartonfedelet, és mindent hangosan felolvasol, ami bele van nyomtatva. Nevetünk, sírunk.

Csak később tudatosul bennünk valami, egy apróság, amit e' 's felejtettünk, bár ennek az apróságnak óriási a jelentősége. A futár — tiszt volt, és — ahogy te mondod — a „foga közt" hozta az útlevelet, miközben az emberek órák hosszat állnak sorba, amíg megkapják a papírjaikat. A parancs felülről jött, a legfelső szintről... Csak napok múlva tudjuk meg, hogy Georges Marchais személyesen telefonált az érdekedben Brezsnyevnek...

Fordította: Ádám Péter

Leonyid Brezsnyev: Szűzföld (1979)
Szovjet Irodalom, 1981. 11. szám, 5—6. old.

Van kenyér — lesz nóta is... Nemhiába ez a mondás járja. A kenyér volt mindig a legfontosabb termék, minden érték fokmérője. Hatalmas tudományos-műszaki eredményeket elérő századunkban is a népek életének alapvető feltétele. Az emberiség kitört a világűrbe, meghódítja a folyókat, tengereket és óceánokat, a föld mélységeiből hozza fel az olajat és a gázt, kisajátította az atom energiáját, s a kenyér mégis kenyér marad.

Apám után munkás-, nagyapám révén parasztszármazású vagyok, s próbára tettem magam mind a gyári, mind a falusi munkában...

...S ma, kremli dolgozószobám íróasztalán rendszeresen ott feküsznek az összesítések a tavaszi vetés menetéről, a növények állapotáról, az aratás üteméről. Régi szokásom szerint magam telefonálok az ország különböző vidékeire, s mikor hallgatom elvtársaimat a Kubányból, a Dnyeper tájáról, Moldáviából, a Volga mentéről, Szibériából, már a hangjukból érzem, milyen náluk a kenyérgabona...

Az ember ezekben a pillanatokban az ablakon át Moszkvát

nézi, de a szűzföldek határtalan mezőit, a kombájnkezelők, agronómusok, járási pártbizottsági dolgozók gondterhelt arcát látja, s bár fizikailag messze kerültem ezektől a számomra oly kedves emberektől, ismét úgy érzem, hogy mellettük vagyok.

A szűzföld tartósan bevonult az életembe. 1954-ben, január végén, egy fagyos moszkvai napon kezdődött az egész, amikor behívtak az SZKP Központi Bizottságába. A problémát magát ismertem, a szűzföldről nem azon a napon hallottam először. Az újdonság az volt, hogy éppen engem akarnak megbízni a szűzföld tömeges méretű hasznosításával. A munkát Kazahsztánban azon a tavaszon el kellett kezdeni. Nem tagadták le, hogy a határidők igen szorosak, s kemény munka vár. De hozzátették, hogy az adott pillanatban nincs ennél felelősségteljesebb pártmegbízatás.

A kazahsztáni sztyeppén megkezdődött nagy ütközet hatalmas földrajzi térségben bontakozott ki. Észak-Kazahsztán nyugat—kelet irányban 1300, észak—dél irányban 900 kilométerre nyúlik el. A mai hat (korábban öt), ebben a térségben elhelyezkedő terület, a kusztanáji, celinográdi (régebben akmolinszki), észak-kazahsztáni, kokcsetavi, turgaji és pavlodári összesen több, mint például Franciaország területe. És ebben az óriási térségben kellett kettőszázötvenezer négyzetkilométer jó termőtalajú sztyeppét felszántanunk, akkora területet, amely egész Angliánál nagyobb.

Szűzföldet nemcsak nálunk törtek fel, hanem az altáji és krasznojarszki határvidéken, a novoszibirszki és omszki területen, a Volga- és Ural-vidéken, továbbá a Távol-Keleten is. Valószínűleg sokak előtt ismeretes, hogy napjainkban a hasznosított szűz- és parlagföldek összterülete a Szovjetunióban eléri a negyvenkettőmillió hektárt. Ebből huszonötmilliót Kazahsztánban törtek fel. És az 1954—1955-ös években ebből a földterületből tizennyolcmillió hektár kazahsztáni sztyeppét műveltünk meg.

A számadatok meglepőek, de a szűzföld nem csupán szántóföldet jelent. Jelenti a lakóházakat, iskolákat, kórházakat, óvodákat, bölcsődéket, klubokat, továbbá új utakat, hidakat, repülőtereket, ezenfelül állattenyésztő telepeket, gabonatárolókat, raktárakat, gyárakat, egyszóval mindazt, ami a lakosság

normális életviteléhez és a fejlett, korszerű mezőgazdasági termelés biztosításához szükséges...

...Emelkedjenek repülőgépeken a sztyepp térségei fölé. Nemcsak a gabonatáblákat láthatják, de az aszfaltutak szalagjait, településeket, vasútvonalakat, elektromos vezetékeket, gabonatárolókat, hatalmas gyárakat, üzemeket, városokat. Mindezt a mindenható szűzföldi kenyér hívta életre a korábbi árvalányhajas vidékeken...

...Kell-e hangsúlyozni, mennyire boldog vagyok most, hogy látom: ezen a vidéken gigászi méretű mezőgazdasági-ipari komplexum alakult ki, amely az egész ország gazdasági fejlődésére erőteljes hatást gyakorolt. És a szűzföldi hősköltemény a szovjet emberek legnemesebb erkölcsi vonásait tárta ismételten az egész világ elé, s a haza odaadó szolgálatának jelképévé, a szocializmus korszaka nagy beteljesüléseinek szimbólumává vált.

Fordította: Rédei József

Lenin-díj Leonyid Brezsnyevnek (1979)
Népszabadság, 1979. április 22.

A Lenin- és Állami Díjak Bizottságának indítványára az SZKP Központi Bizottsága és a szovjet kormány Lenin-díjban részesítette Leonyid Brezsnyevet, az SZKP Központi Bizottságának főtitkárát, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnökét a *Malaja Zemlja* (Kis Föld), a *Vozrozsgyenyije* (Újjászületés), valamint a *Celina* (Szűzföld) című könyveiért, továbbá fáradhatatlan békeharcáért. (TASZSZ)

Feliksz Kuznyecov: A szülőföld szeretete (1982)
Szovjet Irodalom, 1982. 5. szám, 26. old.

Leonyid Brezsnyev *A Kis Föld, Újjászületés, Szűzföld* című művei és a *Novij mir*-ben nemrég publikált *Visszaemlékezések (A gyárszíréna ritmusában; Hazaszeretet)* olyan összefüggő önéletrajzi elbeszélésciklust képeznek, ahol a személyes sorsban a maga teljességében tükröződik a nép sorsa is. Elbeszéléseinek fő témája a népiség és pártosság, a hazához és a párthoz való hűség, és a választott ügy odaadó szolgálatának eszméje.

Mennyi büszkeség, méltóságérzet és népbe vetett hit hatja át a *Visszaemlékezések*-nek a szerző „családfájáról" szóló sorait, ahol nagyapjáról, az öreg Gyenyisz Mazalovról, erről a „zömök, szűkszavú, igazi orosz mesteremberről" és édesapjáról, Ilja Jakovlevics Brezsnyevről mesél, aki a kurszki kormányzóságból érkezett a Dnyeper-parti gyárba. Majd így zárja gondolatait: „Ilyenformán orosz nemzetiségű vagyok, származásom szerint tősgyökereres proletár, vérbeli kohász. Hát ez minden, amit a családfámról ismerek." Családfája azonban tipikus és jelentős, hiszen „Oroszország munkásosztályának családfájával" rokon, amelyben az ország déli részén, Jekatyerinoszlavscsina területén (a mai Dnyepropetrovszki területen) fekvő, Brezsnyevet útnak indító Dnyeper-parti gyár fontos szerepet játszott.

A *Visszaemlékezések* élményanyaga és erkölcsi pátosza megvilágítja korábban írt műveinek, *A Kis Föld*-nek, az *Újjászületés*-nek, *a Szűzföld*-nek előzményeit, feltárva a később a párt- és állami élet legfelelősségteljesebb posztjain tehetségét bizonyító kommunista igazi népi karakterének legmélyebb gyökereit.

A *Visszaemlékezések* ebből a szempontból is igen tanulságos. Hatalmas történelmi és szellemi tapasztalatot foglal magában, amely messze túlmutat a személyes sors határain. Bármennyire is rendkívüli és kivételes legyen is az, megvilágítja

az orosz, a szovjet jellem sok lényeges vonását, rámutat a kommunista erkölcs forrásaira és alapelveire.

Ennek a különleges, de ugyanakkor tipikus és valóságos emberi sorsnak a fényében szemfényvesztéssé törpül a híres „amerikai álom", a szép mese arról, hogy abban a számunkra idegen, mélyen individualista világban bárki milliomossá válhat. A *Visszaemlékezések*-ben kirajzolódó erőteljes, igazi népi karakter alapja más, nem az erőszakos individualizmus és társadalmi egoizmus, hanem a közösség iránti önzetlen odaadás eszméje. A néppel, a hazával való összeforrottság, és a közös ügy önfeláldozó szolgálata határozta meg végső soron a memoáríró rendkívüli emberi sorsát is.

Brezsnyev önéletrajzi művének elvi jelentősége mindenekelőtt abban rejlik, hogy tárgyszerűen, hatalmas dokumentumanyag felvonultatásával hitelesen ábrázolja a dolgozó nép erkölcsének és a belőle megszülető szovjet, kommunista morálnak a lényegét. Ezek az élet valódi értékei, melyek a nép munkában és harcban telt ezeréves történelmének alapját és a leninizmus etikai kiindulópontját képezték, ezért kötelességünk megőrizni és magunkkal vinni őket a kommunista jövőbe. Ezek a szocializmus értékei, szemben az önző, lélektelen, egoista burzsoá morállal.

Olvasói levél az Ogonyokból (1988)
Ogonyok, 1988. 4. szám, 6. old.

Hogy a Kis Föld (oroszul: Malaja Zemlja, a II. világháború egyik legvéresebb ütközetének színhelye — a *szerk. megj.)* valóban létezett, hogy életüket nem kímélve a mi katonáink harcoltak ott a fasiszta hadsereggel, senki nem vitatja. Magam is, a nagy honvédő háború résztvevője, meghajtom őszülő fejemet azok előtt, akik örökre ottmaradtak ezen a kicsiny földdarabon és azok előtt is, akik mindannyiunk örömére életben maradtak.

Csak egyetlen dologra nem tudok rájönni: miért kellett az

előttem fekvő könyvet most kiadni? Azért, hogy a Kis Földön harcoló katonák dicső emlékét megörökítsék? Szó sincs róla! Ennek a kiadásnak a célja Brezsnyev dicsőségének megörökítése, az ő személyi kultuszának megerősítése volt. E célra használták föl sok éven át nap mint nap a tömegagitáció és propaganda összes eszközeit: az újságokat, a rádiót, a televíziót, előadói emelvényt. Mindez annyira szemérmetlenül történt, a nép véleményének olyan fokú semmibevételével, hogy a Brezsnyev-képekkel tömött újságok olvasása és tévéműsorok nézése végeredményben egyre fokozódó ellenérzést kezdett kiváltani az emberekből minden információval szemben, ami felülről jön. Nap mint nap mást sem lehetett hallani, mint: *Kis Föld* így, *Kis Föld* úgy! Hová tűntek vajon a második világháború nagy ütközetei, a Moszkvai csata, a Sztálingrádi csata, a Kurszki katlan?

Azt ajánlom, hogy *A Kis Föld* című könyvet olyan formában jelentessék meg újra, hogy az igazi hősök keljenek életre benne. Úgy vélem, hogy jelen formájában sem a könyvtárakban, sem a nagy honvédő háború múzeumaiban nem érdemes tartani, minthogy köztudott, hogy a legkevésbé sem Brezsnyev volt a szerzője, következésképp pedig soha nem volt kiemelkedő irodalmár. Érthetetlen, hogyan ítélhették oda neki ezért a műért a Lenin-díjat? Hogyan válhatott az Írószövetség tagjává, amikor a köznapi életben még saját munkatársait sem volt képes előre elkészített papír nélkül üdvözölni?

F. A. Sznyegirjov
hadirokkant, nyugdíjas
Kijev

Fordította: Szilágyi Ákos

Új bolygók: Dosztojevszkij, Bulgakov, Paszternak (1987)
Moszkovszkije novosztyi, 1987. szeptember 13., 6. old.

Az Egyesült Államokban található, kisbolygók kutatásával foglalkozó Nemzetközi Kutató Központ nemrégiben hagyta jóvá néhány újonnan felfedezett aszteroid elnevezését, melyek a Mars és a Jupiter körül keringenek. A 3453-as bolygó a „Dosztojevszkij", a 3469-es bolygó a „Bulgakov" és a 3508-as bolygó a „Paszternak" nevet kapta.

Ezeket az égitesteket Ludmilla Karacskina, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Elméleti Csillagászati Intézetének munkatársa, a krimi csillagfizikai obszervatórium dolgozója fedezte föl. Ő javasolta, hogy nevükben a nagy orosz írók emlékét örökítsék meg.

Sally Laird: Mi változott a szovjet irodalomban? (1987)
Die Zeit, 1987. október 23. 65. old.

...Minden megváltozott, vagy valójában semmi nem változott?

Az írószövetség soraiban fontos csatákat vívnak; a szovjet irodalom régi hatalmasságai szemrebbenés nélkül átvették az új szavakat (peresztrojka, glasznoszty). Ha mégis egy kicsit ideges, vagy kicsit éles a hangjuk, akkor bizonyára azért, mert tudják, hogy egy valódi peresztrojka (átalakítás) egy napon megfoszthatja őket régi hatalmuktól. Hatalmon levő értelmiség? Milyen a törvényen kívül helyezett költő képe, amióta ez a különös kísértet járja be az országot?

Ez a kép szívósan tartja magát a Szovjetunióban. „A mi íróink valamennyien szenvednek — mondotta nekem Ljudmila Petrusevszkaja írónő. Szenvedniük kellett erkölcsi bátor-

ságukért, és számunkra — számomra és sok hétköznapi ember számára — ez a bátorság volt az egyetlen reménysugár."

Petrusevszkaja a liberális értelmiségnek ahhoz a nemzedékéhez tartozik, mely az első olvadás idején, a Hruscsov-korszakban forrott ki. Míg az olvadás azt az optimista hitet adta ennek a nemzedéknek, hogy az igazság előbb vagy utóbb napvilágra kerül, az azt követő kultúrpolitikai eljegesedés — a háborúhoz és a szegénységhez fűződő gyermekkori emlékeikkel társulva — különösen érzékennyé tette őket a tragikum iránt.

... Várható volt, hogy a glasznoszty frissen megtért hívei lesznek legodaadóbb szószólói, és ők lesznek az elsők, akik azzal vádolják a többieket, hogy nem fogják fel valódi jelentőségét. A szovjet szabadságot — hirdetik ők — nem polgári szabadosságként kell értelmezni; a szovjet kultúra nem eshet áldozatul olyan idegen befolyásoknak, mint a rockzene, vagy olyan művészeti formák, melyek „övön aluli ösztönöknek" adnak tápot (Feliksz Kuznyecov, a moszkvai írók szervezetének első titkára). És amikor Mihail Alekszejev, a *Moszkva* című folyóirat szerkesztője óva intett az új „demagógoktól", nem a szövetség vezetőségében levő kollégáira gondolt.

Alekszejev kijelentései megzavartak, ezért felkerestem őt. A *Moszkva* konzervatív, nacionalista orientációjú folyóiratként ismert. De Alekszejev volt az, aki úgy döntött, hogy a múlt évi 12. számban közli Nabokov regényét. Opportunizmus? Esély az eladott példányszámok növelésére? „Az volt a véleményünk, ideje Nabokovot visszaadni olvasóinknak — mondta Alekszejev. — Az volt a benyomásunk, elég érettek ahhoz, hogy megértsék." (Honnan ez a hirtelen „érettség"? — kérdezem magamtól.) „Ezenkívül, végtére is orosz volt" — teszi hozzá Alekszejev.

Az eladott példányszámokra gondolva megkérdezem: ez azt jelenti, hogy rövidesen a *Lolitá*-t is közlik? Erre nyilvánvalóan nem kerül sor: „Nekünk erkölcsi mércéink vannak". A megfelelő szépítő kifejezéseket átvéve megemlítem, hogy vannak más oroszok is, akik az évekkel ezelőtt kialakult „igen bonyolult helyzetek" miatt (Szergej Mihalkov kifejezését vettem kölcsön) szerencsétlenségükre elhagyták a Szovjetuniót.

Vajon nem érkezett el az ideje, hogy őket is visszaadják az olvasóknak? Például Joszif Brodszkij költőt?

„Brodszkij nem költő — szögezi le —, ezenkívül nem is orosz." Ezzel arra a tényre utal, hogy Brodszkij zsidó.

Viktor Krivulin költő egyike azoknak a leningrádi költőknek, akik hat évvel ezelőtt a *Klub 81* csoporthoz csatlakoztak. De lehet, hogy a „csatlakozni" szó hamis benyomást kelt. „Többé-kevésbé kényszerítettek bennünket a belépésre", meséli. A hetvenes évek alatt ő és sok más fiatal író elkezdte külföldön publikálni műveit. „Nem voltunk hajlandók kompromisszumokra", mondja Krivulin.

Leningrádban hasonló gondolkodású írókkal szamizdat folyóiratokat alapított *(37, Az északi őrszem)*, melyekben megjelentette saját munkáit és külföldi filozófiai művekből és versekből készített fordításait. Időnként házkutatást tartottak náluk, vagy kihallgatták őket. „De a KGB akkor taktikát kezdett változtatni. Minket nem lehetett egyszerűen elhallgattatni — túlságosan befolyásosak voltunk. Az volt a céljuk, hogy bekebelezzenek bennünket a rendszerbe. Meg akarták tudni, kik vagyunk, min dolgozunk — egyfajta hivatalos identitást akartak adni nekünk. Erre szolgált volna a *Klub 81*. Az ő ötletük volt, nem a miénk".

Az eredmény 1985-ben a klubtagok válogatott műveinek kiadása volt. A klub történetének ismeretében nem lepett meg, hogy Krivulin nem volt elragadtatva első hivatalos megjelenésétől. „Tulajdonképpen nem jelentették meg a munkáinkat. Tönkretették őket. A legkevésbé érdekeseket válogatták ki alkotásaink közül." (...)

Az új költők „önkritikus" érzékenysége, játékuk a nyelvvel és a formával közös gyökerekre utal a Nyugat irodalmi áramlataival. Vajon ez a posztmodern irányzatok egy szovjet formája? (...)

Mind Keleten, mind Nyugaton „a vég előtt állás érzése" adott ösztönzést a paródiának — a minden korábbi formára való villámgyors visszapillantásnak —, vagy ennek alternatívájaként a nyelv „végső egysége" keresésének. Mindenesetre az a lehetőség, hogy a világ valóban a vége előtt áll, kissé anakronisztikus színben tüntette fel a régi ideológiai korlátokat.

Nem első alkalommal hallottam ezt a komor elméletet, otthonosan éreztem magamat hallatán. Már nem úgy fordultak hozzám, mint marsbéli lényhez, hogy kizárólag az orosz tragédiát vegyem szemügyre —, inkább az egész bolygó ismerősebb tragédiáját a nyolcvanas években.

Tatjana Bek levele a Znamja szerkesztőségéhez (1988)
Znamja, 1988. 2. szám, 237—238. old.

Tisztelt szerkesztőség!

A *Lityeraturnaja gazeta* 1987. november 25-i számában beszélgetést közöl Mihail Alekszejev íróval, a *Moszkva* folyóirat főszerkesztőjével. A beszélgetésben M. Alekszejev Alekszandr Bek életművét is érinti. Idézem: „Vállalva annak kockázatát, hogy sokak haragját magamra vonom, mégis meg kell mondanom, hogy Alekszandr Bek nemrégiben kiadott *Új megbízatás* című regénye, igaz, más címmel, de sok évvel ezelőtt a *Moszkva* folyóirat szerkesztőségét is megjárta. Én, aki akkoriban a háborús témájú író voltam, nagyra becsültem Beket, a *Volokalamszki országút* szerzőjét, Bek nagyon tehetséges ember, de ezt a regényét nagyon középszerűnek tartottuk művészi szempontból. Még egyszer nyilvánosan kijelentem: a regény közlését egyáltalán nem eszmei megfontolásból utasítottuk el."

Mikor elolvastam ezt, zavart szomorúság fogott el: hát lehetséges ilyesmi? Nem az én tisztem, hogy Bek prózájának művészi értékeiről ítéletet mondjak, remélem, ezt megteszik majd mások — mindössze teljes egészében idézni akarom Mihail Alekszejev 1969. január 13-i keltezésű levelét, amelyet apám archívumában őriznek.

Tisztelt Alekszandr Alfredovics!

Nagyon figyelmesen elolvastam *Új megbízatás* című regényét (tehát a kéziratnak mégsem volt más címe? — *T. B.*). Szó se róla, erős és tapasztalt kéz műve. *Alapkoncepciója* azonban

(kiemelés itt és a továbbiakban tőlem = *T. B.)* határozottan elfogadhatatlannak tűnik számunkra.

A regény *lényege:* mindenki, aki Sztálin mellett dolgozott és hitt benne, történelmileg kudarcra van kárhoztatva, mintha valami gyógyíthatatlan betegségben szenvedne. Ez a *gondolat* ölt testet Onyiszimov alakjában.

És megfordítva, azok, akik távolabb álltak a vezértől vagy kételkedtek benne, az ország jövőjének letéteményesei (Cselisev, ifjabb Golovnya).

El lehet-e fogadni ezt a *filozófiát?* Nem gondolt-e arra, hogy ezzel ezer és ezer, millió és millió honfitársát sérti meg, azokat az embereket, akiknek becsületességéhez semmi kétség nem férhet, akik szétverték a fasizmust, és akik most fontos állami, párt és népgazdasági posztokat töltenek be? Hiszen Sztálinban azok is osztatlanul hittek, akik most túl vannak a negyvenen — márpedig a mai vezetők túlnyomó többsége ilyen.

Úgy gondoljuk, hogy Ön nem az életből indult ki, hanem egy előre felállított sémából.

Ha ideje engedi és kívánja, szívesen beszélnék Önnel a kéziratról bővebben is.

Mély tisztelettel az Ön tehetsége iránt:

M. Alekszejev

Vagyis mi volt az, ami 1969-ben M. Alekszejevet mégiscsak zavarba hozta Bek *Új megbízatás* című regényében? A korabeli folyóirat-közleményekhez képest gyönge művészi teljesítmény, vagy az akkoriban helytelen koncepció, lényeg, filozófia? Hogyan kell hát ebben az esetben értelmezni Alekszejev „nyilvánosan" kijelentett szavait, miszerint a regény kizárólag művészi, nem pedig „eszmei" megfontolásból lett elutasítva?

Tatjana Bek

Fordította: Szilágyi Ákos

Marina Vlady levele az Ogonyokban (1988)
Ogonyok, 1988. 6. szám, 5. old.

Teljes szívből üdvözölve a nyíltság (glasznoszty) megjelenését abban az országban, amelyet apám és férjem Hazájaként szeretek, szeretném megosztani némely magántermészetű élményemet Önökkel.

A felkészületlenség a demokrácia szokásos formáira nemegyszer a legelőreláthatatlanabb módon nyilatkozhat meg. Mostani utam során, amely Vlagyimir Viszockij születésének 50. évfordulójához kapcsolódott, a költő általános elismerésének kifejeződése fölötti örömömhöz a szomorú tanácstalanság érzése vegyült. Ezt a költő számtalan „barátjának" — gyakran ugyanazoknak az embereknek, akik életében nemhogy az elismerést, de az elemi tiszteletet is megtagadták Viszockijtól — a hisztériáig fokozódó megnyilvánulásai, interjúi és cikkei váltották ki bennem.

Ezek az emberek villannak föl most a televíziók képernyőin, ők ülnek az emlékestek elnökségében, amelyeken szerénységből nem jelennek meg a költő igazi barátai, és amelyeket a mesterséges és általános felhajtástól feszengve magam is kerülök. Ezeknek az álbarátoknak az egyike, aki Vologya halála után árulással mocskolta be magát, nem átallott színdarabot megjelentetni róla, sőt mi több, a sajtóban a szemrehányások ellen védekezve, volt mersze az én Vologyáról írott könyvemre hivatkozni.

Az is szomorú, hogy hozzájárulásom nélkül és az általam tett előzetes bejelentés ellenére több lap is fejezeteket közölt ebből a könyvből. Ezek a közlések tendenciózusak voltak, annak függvényében, ahogy a helyzetet értelmezték, rövidítésekkel és az egyes bekezdések felcserélésével elferdítették a könyv értelmét és általános hangvételét, ami nem egy olvasónak adott okot arra, hogy felháborodjon és értetlenkedjen még jóval azelőtt, hogy a könyv napvilágot látott volna.

Az Önök nagyrabecsült és népszerű lapján keresztül szeretném még egyszer mindenkivel tudatni, hogy a könyv közlése

csak annál a kiadónál lehetséges, amellyel hivatalos szerződést fogok kötni.

Mert bármily kellemes legyen is a Vlagyimir Viszockij iránt megnyilvánuló jogos, ám halála utáni tiszteletadás, emlékét méltó módon az igazság és csakis az igazság örökítheti meg.

Marina Vlady

Fordította: Szilágyi Ákos

Arkagyij és Borisz Sztrugackij az 1987-es irodalmi évről (1988) Lityeraturnaja gazeta, 1988. január 1. 12. old.

Az elmúlt év legfontosabb irodalmi eseménye az volt, hogy megjelent a Kiadó. Korábban is sejtettük persze, hogy a kéziratok nem égnek el (legalábbis nem mindegyik), és a jó írókat nem lehet végleg kiirtani (a jó mű mindig jó marad, csak az a kár, hogy a rossz nem mindig rossz). Mégis, csak most fogtuk fel teljes mélységében, mennyire így van ez, most, amikor megjelent a Kiadó, és áttörve végre a gátakat eljutott hozzánk az elsőrangú irodalom áradata. S jóllehet a Kiadó csak a periodika szintjén, a folyóirat-kiadásban adott hírt magáról, a szövetkezeti könyvkiadók létrehozását, úgy hírlik, nem találták eléggé célravezetőnek (ugyan miféle célokra nem vezetnek? talán arra nem, hogy az írók és az olvasók között tátongó szakadékot betömjék?), az ember mégis szeretne felkiáltani: „Maradj még pillanat, mert mi ilyet sem láttunk még életünk során soha, és minden optimizmusunk ellenére nem is reméltünk már látni."

Fordította: Szilágyi Ákos

A szamizdat és a hivatalos sajtó ma (1988) — Beszélgetés Borisz Kagarlickijjal, a Társadalmi Klubok Szövetségének koordinátorával — Elhangzott a Kossuth Rádió 1988. február 12-i adásában, a Mérleg című műsorban

Riporter: Úgy tudom, mostanában rendkívül nagy érdeklődés mutatkozik a szamizdat* iránt, mivel magyarázod ezt?

Kagarlickij: Ez valóban nagyon érdekes jelenség. Egyfelől igény, hogy a szamizdat jelen legyen mint a hivatalos sajtó alternatívája, másfelől viszont a szamizdat egész történetének elemzése azt bizonyítja, hogy ez sohasem volt így. Tehát a szamizdat korábbi virágkora a hivatalos sajtó viszonylagos életképességének és érdekességének periódusához kötődik. Mikorra tehető a szamizdat legnagyobb fellendülése? Reálisan nézve, a 60-as évek végére, a 70-es évek elejére, amikor volt egy olyan folyóirat, mint a *Novij mir.* Ez akkor szintén a hivatalos sajtó egyfajta alternatívája volt, de a hivatalos sajtó keretein belül. Ezért a *Novij mir* és a szamizdat összekapcsolódása nagyon jellemző volt a 60-as évek társadalmi életére. Érdekes, hogy a 70-es évek folyamán, amikor a szamizdat magára maradt, amikor a régi *Novij mir* már nem létezett és a szerkesztőséget feloszlatták, akkor a szamizdat is a végét járta. Most éppen ellenkezőleg: kivirult, a sajtó sokkal élénkebb, kritikusabb és elevenebb lett, és most már közölhetővé válik a hivatalos sajtóban sok olyan anyag, amelyet korábban a szamizdat jelentetett meg. Sőt mi több, ugyanazok a szerzők írnak a szamizdatba és a hivatalos lapokba. Ennek ellenére a szamizdat fejlődik, méghozzá rohamosan, sőt gyorsan növekszik az olvasók, a kiadványok száma, tehát ez azt bizonyítja, hogy szükség van rá. Ma a szamizdat specifikus vonása az, hogy szorosan kötődik a klubmozgalomhoz, kivéve az olyan hagyományos disszidens kiadványokat, mint a *Glasznoszty* és az *Expressz Krónika,* amelyek igyekeznek megőrizni a 70-es

---

* Szamizdat — szó szerint: önkiadó — 1966 óta a magánúton, hivatalos engedély nélkül sokszorosított és terjesztett irodalom és irodalmi kiadványok összefoglaló megnevezése. *(A szerk. megj.)*

évek örökségét. Persze ez naiv dolog, hiszen a 70-es évek épp a szamizdat kifulladásának időszaka. Ezért ők a szamizdatot a legrosszabb fázisában kívánják felélesztení. Ezekkel a kiadványokkal az a helyzet, hogy többen olvassák őket külföldön, mint idehaza, másrészt, megjelennek az olyan szamizdatkiadványok, mint a leningrádi *Merkurij*, a most *Levij povorot*-nak elkeresztelt *Szvigyetyel** Moszkvában, és sok más kiadvány, amelyek tehát konkrét csoportokat szolgálnak. Az ő kollektív irányvonalukat mutatják be, információkat nyújtanak ezekről a csoportokról, és ezeken belül terjesztenek információkat. Más szóval ezek a kis példányszámú kiadványok hasonlóak bizonyos nyugati kiadványokhoz, például a szélsőbaloldali közlönyökhöz, de nemcsak a szélsőbaloldaliakhoz. Ezek egyszerűen feltétlenül szükségesek bizonyos társadalmi mozgalmakhoz, és ez egy teljesen új elvi momentum, mert korábban nem volt társadalmi mozgás. Most van, és szükség van hasonló publikációkra.

Riporter: Milyen témák köré csoportosíthatók ezek a publikációk? Elmondtad, hogy ezek a kiadványok informatív jellegűek. Milyen cikkek jelennek meg bennük általában?

Kagarlickij: Tudod, ez nagyon vicces. Kezdetben tényleg információs jellegűek, aztán ha a lap megéri a második, harmadik számot, akkor kezdenek megjelenni az egyre rázósabb cikkek. Tehát alighogy megjelenik egy kiadvány, mindjárt ömleni kezd hozzá az anyag. Ez teljesen törvényszerű. Gleb Pavlovszkij újságíró, aki annak idején a brezsnyevizmus vége felé a *Poiszki* című szamizdat folyóirat szerkesztője volt, elpanaszolta, hogy amint valakinek eszébe jut szamizdatot kiadni, azonnal megrohanják anyaggal, kéziratokkal, egész papírhegyeket hordanak össze, és ezek a papírhegyek cseppet sem egyenértékűek. Vannak benne grafomán versek, őrült politikai elképzelések. Valaki például, aki annak idején megkapta a magáét, olyan tervvel állt elő, hogy általános, titkos elnökválasztást kellene meghirdetni, a választásokat pedig úgy kell megszervezni, hogy a politikai bizottság 13 tagja feliratkozik egy listára, az állampolgárok pedig eldöntik, hogy kit akarnak

---

* Magyarul: Merkur, Bal(oldali) fordulat, Tanú. *(A szerk megj.)*

közülük elnöknek. Ilyen furcsa elképzelések voltak, és ezek mindig óriási mennyiségben cirkuláltak, méghozzá teljesen függetlenül a társadalmi helyzettől, vagyis ez a szociális tudat dezorganizált fejlődésének folyamata volt. És ilyesmi óriási mennyiségben kerül felszínre, amint valakinek eszébe jut szamizdatot kiadni. Ez természetesen komolytalan dolog, bár figyelmet érdemel. Valójában információ jön a csoportok működéséről, a kerekasztal-beszélgetésekről, szemináriumokról, vitákról. Megjelennek elemző cikkek a mozgalom fejlődéséről, elsősorban a megalakult szociológiai klubokról, ökológiai klubokról, kulturális klubokról. A három fő irány ugyanis, amelyet ebben az ún. baloldali spektrumban megkülönböztetünk: a kulturosok, az ökológusok és a szocialisták. Ez a három irányvonal vitatkozik egymással, igyekeznek megismerni önmagukat, megtalálni az öntudatukat stb. Ez az egyik dolog. Másrészt időről időre előbukkannak ún. történelmi vagy történeti-kulturális témák, amelyeket a hivatalos sajtó elhallgat vagy nem hallgat el, de megad bizonyos szempontokat, és ezzel, mondhatni, behatárolja a vitát. De a vita valójában nem zárul le, hanem folytatódik, és áttevődik a szamizdatba. A mostani szamizdatra egyébként nagyon jellemző, hogy különkülön minden egyes cikk, amelyik ma szamizdat folyóiratban jelenik meg, bizonyos szituációban elvileg közölhető volna bármelyik lapban.

Riporter: Tehát most a szamizdat és a hivatalos sajtó együttéléséről beszélhetünk?

Kagarlickij: Feltétlenül. Vannak igen érdekes példák. A *Szovjetszkaja Rosszija* úgy idézi a leningrádi *Merkurij* szamizdat folyóiratot, mint a városban végbemenő események információforrását. sőt mi több, most már állandósult, hogy a hivatalos nagylapok szerkesztőségei igénylik is, hogy folyamatosan kapják a szamizdat folyóiratokat, mint információforrásokat, és fel is használják ezeket az információkat. Bár az is igaz, hogy nem mindig hivatkoznak rájuk, nem tüntetik fel az információ forrását, pedig ez a szamizdat szerkesztők állandó követelése. A *Merkurij* esete egyike a ritka kivételeknek, de nem az egyedüli eset, mert már voltak hasonló hivatkozások a vidéki sajtóban is. A szamizdat státusa azonban ma még egyáltalán nincs meghatározva.

Riporter: Ha mindez így megy tovább, akkor lehet, hogy csak idő kérdése a szamizdat és a hivatalos sajtó egybeolvadása, vagy inkább egymás mellett fognak élni?

Kagarlackij: Ez nem idő kérdése, hanem sokkal inkább bizonyos erőfeszítéseké és munkáé, hiszen teljesen természetes, hogy a sajtó és a szamizdat önmagától sohasem olvad össze. A probléma elsősorban az, hogy megerősödjék a szamizdat legális státusa, hogy elfogadják: a szamizdat sajtókiadványai nem jelentenek merényletet az állam ellen. Ezt de facto már elismerik, sőt formálisan már Brezsnyev idejében is elismerték. A probléma csak az, hogy ezt a jogi elismerést sohasem hozták nyilvánosságra. Miről is van szó? A BTK 70. cikkelye alapján felhozott vádak a szovjetellenes propagandával és agitációval kapcsolatosan nem a szamizdat folyóiratok megjelentetésének tényére, hanem a cikkek tartalmára vonatkoztak. De a társadalommal minden esetben azt akarták elhitetni, hogy már maga a kiadás ténye is bűncselekménynek számít, bár ezt jogilag semmi sem alapozta meg. Most viszont változások történtek a szokásokban, a jogi értelmezésben a társadalom részéről. Vagyis először keletkezett olyan elképzelés, hogy a szamizdat kiadványok puszta megjelentetése nem számít államellenes cselekedetnek. Ez persze csak lélektani szempontból jelent változást, mert jogilag a helyzet semmit nem változott. Maradtak a korábbi törvények, de megváltozott a törvények társadalmi értelmezése. Tehát a kiadványok megjelentetésének ténye nem jelent kihívást az állammal szemben. Egyszerűen csak az alulról jövő kezdeményezés kifejeződése. Az már egy másik kérdés, hogy a szamizdatnak legális státust kell adni, hogy rendelkeznie kell bizonyos jogi alapokkal.

Riporter: Könyvek, folyóiratok, brosúrák megjelentetése igen költséges dolog, sok pénz és felszerelés kell hozzá.

Kagarlackij: Itt több dologról is szó van. Először is nem kaphatunk elegendő pénzt ahhoz, hogy profikkal dolgozzunk. Valójában nem is törekszünk erre. A paradox helyzet valójában az, hogy jelenleg a szamizdat kiadványokat önköltségi áron árulják, a gépírási költség fedezésére. Ám ez rendkívül nehézkes, lassú rendszer, és egyszerűen nem felel meg a reális helyzetnek, mert a leningrádi *Merkurij* körülbelül ezer példányban jelenik meg gépelt oldalakon. Képzeld el, mit jelent

ez, ha egy szám önköltségi ára 3 rubel, hihetetlenül drága. A *Merkurij* már rég szerezhetett volna magának nyomdai berendezést, legalábbis egy másológépet, és a példányszám növelése nélkül is magasabb technikai színvonalon jelenhetne meg.

De a lap ezt nem teheti meg, és nem azért, mert nem legális — a *Merkurij* a leginkább legális szamizdat folyóirat —, hanem mert a *Merkurij* nem jogi személy, s így nem áll jogában nyomdai berendezést vásárolni. És egy másik igen fontos kérdés: a cenzúra kérdése. Mi legyen vele, hiszen számos folyóirat állítja, hogy kész alávetni magát a cenzúrának. De adjatok nekünk cenzort, aki mellesleg viseli a felelősséget azért, ami nyomtatásban megjelenik. Ezt viszont senki sem biztosítja számunkra. Így hát a folyóiratok még rosszabb helyzetben vannak, mert saját magukat kell cenzúrázniuk. Tehát törvényt kellene hozni a sajtóról, a cenzúráról, már amennyiben fenn akarják tartani a cenzúrát. A Szocialista Társadalmi Klubok Szövetsége egyébként az előzetes cenzúrázás ellen száll síkra.

Riporter: Én azt hallottam, hogy az előzetes cenzúra állílólag nem is létezik.

Kagarlackij: Van előzetes cenzúra, de nagyon enyhe és korlátozott. Különböző cikkek, különböző szinteken esnek át a cenzúrán. Az egyes szerkesztőségeken belül vannak anyagok, amelyek minden cenzúra nélkül egyenesen a nyomdába kerülnek. Másokat viszont cenzúráznak, vagyis jelenleg rendkívül nehézkes és bonyolult rendszer működik, amelyben senki sem tud eligazodni. A Szocialista Társadalmi Klubok Szövetségének álláspontja az, hogy egyszerűen töröljék el az előzetes cenzúrát, és ha kell, vezessenek be büntető cenzúrát, persze bizonyos konkrét publikációkra szorítkozva. Elvileg mi készek vagyunk együttműködni a cenzúrával, más feltételek mellett is, de mondják meg, melyek ezek a feltételek, mert azt senki sem tudja. A cenzúra egyszerűen nem akarja, hogy dolga legyen a szamizdattal — paradox helyzet, bárhonnan is nézzük.

Riporter: Vagyis a szamizdatok bármilyen kompromisszumra hajlandók ebben a helyzetben?

Kagarlackij: Természetesen nem bármilyenre, és én itt nem az egész szamizdatról beszélek, hanem azokról a kiadványokról, amelyek többé-kevésbé a szövetség szférájába tartoznak.

Mert például szerintem a *Glasznoszty*, vagy az *Expressz Krónika* semmilyen kompromisszumra sem hajlandó, de mondjuk, a *Merkurij* bizonyára hajlamos lenne ilyesmire, sokkal inkább, mint a moszkvaiak.

Minden az adott körülményektől függ, és mellesleg a szamizdat folyóiratok egységének mértékétől is. Tavaly október 23—24-én rendezték meg Leningrádban a szamizdat folyóiratok konferenciáját. Hivatalos keretek között zajlott, helyiséget biztosítottak a konferenciához, csak az a baj, hogy semmiben sem tudtak megállapodni. Kiderült, hogy a többé-kevésbé politikai beállítottságú folyóiratok, amelyek a szocialista klubokhoz csatlakozva működnek, nem találtak közös vitatémát a kultúrosokkal, ezekkel a tisztán avantgárd folyóiratokkal. Továbbá sem az előbbiek, sem az utóbbiak nemigen voltak hajlandók szóba állni a régi disszidens szamizdatosokkal, akik a maguk nótáját fújták. Elfogadtak bizonyos deklarációkat, általánosságban beszéltek a sajtószabadságról, elmondták, hogy a szamizdat jó dolog, de semmi konkrétumot nem tudtak megfogalmazni, vagyis a szervezettség, az elemi önismeret szinvonala gyenge. Ahhoz, hogy megpróbáljunk valamit elérni a hatóságoknál, hogy kiharcoljuk a szamizdatok státusát, előbb ki kell dolgozni a szamizdat általános koncepcióját. Mi a szamizdat, mit akar elérni, milyen a státusa. Itt is sok még a tisztázatlanság. A szamizdat oldaláról is. nemcsak a hatóságok oldaláról.

Riporter: És mikor várható a kérdések tisztázása?

Kagarlackij: Úgy gondolom, ha egy éven belül nem következik be, akkor már sohasem következik be, vagy ha igen, akkor egy egészen más szinten. Akkor már világossá válik, hogy nincs mit tenni. Az igazság az, hogy most az egész peresztrojka kritikus szakaszát éljük. Az 1988. esztendő döntő jelentőségű lesz. Ez alatt az idő alatt feltétlenül létre kellene hozni a Szamizdat Folyóiratok Szövetségét.

Formalitás nélkül az informális csoportokról
(1987) Moszkovszkije novosztyi,
1987. szeptember 13. 12., old.

Alig több mint két évvel ezelőtt kezdett tájékoztatni a sajtó arról, hogy az országban ifjúsági klubok alakulnak érdeklődési körök szerint. Ezek jelszavai és elnevezései nem sokat mondtak a be nem avatottaknak: „Közösség", „Epicentrum", „Gyertya", „Menekvés", Che Guevara klub". Noha az a vágy rejlett emögött, hogy konkrétan részt vállaljanak az ökológiai problémák megoldásában, hogy lelki segélyt nyújtsanak a rászorulóknak, hogy megóvják és helyreállítsák a történelmi emlékeket, hogy nemzetközi kapcsolatokat létesítsenek.

És íme Moszkvában létrejött az első tájékoztató találkozó *Társadalmi kezdeményezés a peresztrojka időszakában* címmel, amelyre 47 ifjúsági egyesület képviselői jöttek el különböző városokból, hogy párbeszédet folytassanak. A *Moszkovszkije novosztyi* „kerekasztalának" vendégei e találkozó benyomásairól és a további munka kilátásairól számolnak be: G. Pavlovszkij, a Szociális Kezdeményezések Klubja tanácsának tagja és a találkozó szervezőbizottságának tagja; N. Beljajeva, az Állam- és Jogtudományi Intézet munkatársa; J. Ljubcev, az SZKP Brezsnyevi Kerületi Bizottsága propaganda- és agitációs osztályának vezetője.

*

— Maga az informális egyesülés fogalma sokak számára még nemrég is holmi szélsőségekkel és olyan irányíthatatlan ifjúsági csoportokkal kapcsolódott össze, akik valamilyen mértékben szembehelyezkednek a társadalommal. Ma már olyan embereket látunk bennük, akik valóban részt akarnak venni életünk átalakításának minden folyamatában. Hogyan született meg ennek a találkozónak az ötlete?

G. Pavlovszkij: Mindenekelőtt abból a felismerésből, hogy nincs semmiféle mechanizmus, amely koordinálná az olykor különböző szintű érdekeket kifejező csoportok akcióit. Ez — és nem más — vált ki ellenséges reakciót mind a hatóságok, mind a lakosság részéről. Az „informális" már-már becsmérlő szó

lett, pedig azt jelenti, hogy egy ember vagy embercsoport a meglevő hivatalos egyesületek keretein kívül tevékenykedik.

A *Szociális Kezdeményezések Klubja* a *Szobeszednyik* című hetilap hasábjain tett javaslatot a konferencia összehívására. A párt moszkvai városi bizottsága segített a szervezeti és technikai kérdések megoldásában.

A találkozó viharosan folyt le. Kiderült, hogy a demokráciát olykor minden csoport a saját javára értelmezi: „csak mi tudjuk, hogyan kell megvédeni a műemlékeket"; „csak mi tudjuk megőrizni a környezet tisztaságát", stb. Sőt, valaki szellemesen a demokrácia óvodájának nevezte a vitákat. Végtére is ez volt az első próbálkozás...

L. Ljubcev: Sokáig úgy tettünk, mintha semmiféle informális egyesülés nem lenne nálunk. Pedig voltak, és ott jöttek létre, ahol nem tudtunk vagy nem akartunk dolgozni. Most már van valamiféle tapasztalatunk saját kerületünkről. Működik két egyesülés, mely az önálló gazdaságos elszámolással foglalkozik, működik a *Vernyiszazs* és *Ermitazs* alkotó egyesülés. Nemrég nyílt meg A. Zverjov kiállítása, amely széles körű érdeklődést keltett a moszkvaiak körében. Pedig nem volt tagja a művészszövetségnek, és ezért nem is számíthatott egyéni kiállításra.

A konkrét gyakorlat mindent helyre tesz. A *Demokrácia és humanizmus* csoport, amely hagyományosan igényt tartott arra, hogy a közvéleményt képviseli a nyugati sajtó felé, nehéz helyzetbe került a találkozón, amikor nézeteikkel más független csoportok állították szembe saját véleményüket.

— Most van itt az ideje, hogy felidézzük A. Gajdar *Timur és csapata* című könyvét, de nem az első, hanem a második részét. Amikor Timurnak telefonja és aktatáskája lett, a csapat szétszéledt. Timur volt, de csapat már nem. Nem történik majd valami ehhez hasonló, amikor hivatalos státust adnak ezeknek a csoportoknak?

J. Ljubcev: Értem az aggodalmát. Még tréfálkoztunk is azon, hogy a szervezőbizottság vállalkozása olyasminek tűnik, mintha formálissá próbálná tenni az informálist. De komolyra fordítva a szót, az elmélet próbája a gyakorlat. Amikor elszáll a szavak védőburka, világossá válik, melyik csoport életképes, és melyik nem. Egyesek majd szétesnek, mások megalakulnak.

Telefont és aktatáskát pedig senkire sem szándékozunk ráerőszakolni.

— Miután legyőztük a „ne engedjük!" tendenciát, olykor a másik végletbe esünk, amit én úgy neveznék: félelem az ifjúságtól. Már hallani olyan hangokat: csináljanak, amit akarnak! Ilyen nincs. Minden társadalom meghatározott jogi keretek között él, tehát minden társadalmi mozgalomnak jogi alapjai és jogi korlátai kell legyenek.

N. Beljajeva: Most a jogi fellendülés korát éljük. Intézetünk úgy dolgozik, mint egy tűzoltóosztag. Soha nem volt még nálunk ilyen intenzív normaalkotás. A jogi kereteket említette, de hiszen némelyiket még az ötvenes, sőt a harmincas években alkották meg. Most folyik a felülvizsgálásuk, többek közt azé is, ami az önkéntes társaságok tevékenységére vonatkozik.

G. Pavlovszkij: Van egy nagyon jó demokratikus szabály: ami nincs megtiltva, az engedélyezett. Mindenkinek hozzá kell ehhez szokni. Szomorú tanulság volt nekünk nemrég néhány ifjúsági csoportosulás összecsapása és az olyan kísérletek, hogy a véleménykülönbségeket erőszakkal és önbíráskodással oldják meg. Sok szempontból ennek az volt az oka, hogy nem volt információjuk, vagy elferdített információjuk volt egymásról. Ennek nem szabad megismétlődnie. Találkozónk gyakorlati aspektusa egy olyan független sajtóközpont létrehozása volt, amely tájékoztat egy-egy mozgalom céljairól és feladatairól, valamint egy úgynevezett választott döntőbírósági csoport megalakítása, amelynek az igazságosság és a demokrácia alapján békés úton kell megoldania a konfliktusokat.

— Valamit szeretnék pontosítani. Rajtuk múlik, de rajtunk is. Sok éven át irigylésre méltó állhatatossággal vetettük gyerekeink szemére, hogy az ő korukban egyesek ezredeket vezényeltek. Szemrehányást tettünk, de ezredet nem adtunk. És most a szemünk láttára elkezdtek hadosztályokat vezényelni. Úgy is viszonyulhatunk ehhez, mint veszélyes ösztönös erőhöz, de mint már itt elhangzott, úgy is tekinthetjük, mint a társadalmi tapasztalatszerzés, az aktív hazafiság iskoláját.

L. Ljubcev: Mi is jut eszembe ezzel kapcsolatban? ... Csodálattal és örömmel töltött el az a dinamizmus, ahogy a gyerekek kiállnak eszméik mellett. Ez már nem bemagolt lecke. Őszintén megmondom: igazán nem sok Komszomol-gyűlésen

tapasztaltam ilyen érdekeltséget. És ebből a szempontból a gyerekek közül sok az olyan ember, aki potenciálisan kész új koncepciókat, új eszméket adni a társadalomnak. Csak legyen ez a konkrét ügyek, nem pedig a rágalmazás iskolája. Iskola ez nemcsak az ifjúságnak, hanem mindnyájunknak is. Hiszen ez a találkozó megmutatta, hogy kevesen képesek közülünk új módon vitázni, meglelni a kellő érveket és meggyőzni másokat.

Fordította: Berkes Ildikó

Adriano Guerra: Átugorható-e két ugrással egy szakadék? (1987)
Rinascita, 1987. augusztus 1. 32—34. old.

A Moszkva folyón egy hajó úszik, tele fiatalokkal, legalább kétszázan vannak. A fedélzeten koncertek, látványos produkciók, meg viták, amelyek folytatódnak később a parton. Hogy mi az újdonság? Ezt a hajót egy „nem hivatalos", azaz önálló társulás bérelte ki, melynek működését a hatóságok elfogadták. A társulás az *Élcsapat Klub* nevet viseli, programja kulturális jellegű. A cél a régi eszmékhez a régi gondolkodásmódhoz ragaszkodó „szovjet átlagember" provokálása (és átnevelése). A klub tagjai ezért minősítik önmagukat „élcsapatnak"; jelképes erejű legendákkal összefonódó szó ez, akár pozitív értelemben (élcsapatpárt, a munkásság élcsapata, élenjáró ország stb.), akár, mondjuk a kulturális avantgárdra vonatkoztatva, negatív értelemben használják. A klub programja ilyenformán politikai színezetű is, politikai harcot irányoz elő, egyfajta képviseletet a politikai küzdelemben. A hajó indulása előtt fiatal színészek kicsiny csoportja adja elő azt a művet, amely a régi módszerekhez kötődőket, az újításoktól vonakodókat figurázza ki: „Nehogy má' baj legyen...". Később, a fedélzeten új dal csendül fel: „Rossz időszak van a hátunk mögött, de most a változás időszakát éljük. Változást akarunk. Még nem tudjuk, mi lesz a sorsunk. A bácsikákon múlik, akik ott vannak, a vörös téglás fal mögött...". A vörös téglás fal: a Kreml fala. Az igazán meglepő persze az, hogy ugyanezeket a dolgokat mondja a fal

mögött Gorbacsov, újra meg újra felszólítva az embereket, hallassák hangjukat. „Még tevékenyebbé kell válniuk a társadalmi szervezeteknek... A közvéleménynek egyre határozottabban, mind nagyobb hozzáértéssel kell felemelnie a hangját. Folytatódik a támadás a bürokrácia ellen. Az emberek többet akarnak tudni a múltról, a jelenről és a jövőről..."

A mai Szovjetunióban talán a legfontosabb újdonság az, hogy gombamódra szaporodnak az új, önálló társulások. Alighanem a *Peresztrojka Klub* a legjelentősebb, melyet Leningrádban alapított meg, mint hallottam, néhány mérnök és technikus, de amelynek társszervezetei egymás után jönnek létre a különböző városokban. A moszkvai *Peresztrojka Klub* egy matematikai kutatóintézetben tartja üléseit, és a napirendi pontokat ugyanazok a témák képezik, amelyekről a pártban és a sajtóban is zajlik a vita. A klubban olyanok is szóhoz jutnak, akik szerint „nem szabad túlságosan megbízni a reformerekben", mert ahogyan a múltbeli tapasztalatok mutatják, „a peresztrojka politikája után másféle politika jön majd". Az efféle ellenvetésekre válaszolók azt mondják, ki kell használni a „történelmi alkalmat", azaz „támogatni kell Gorbacsovot".

Jócskán akadnak, akik radikális megoldásokat sürgetnek. Jelszavuk: „Egy szakadékot nem lehet két ugrással átugrani". Mások a realizmus szükségességére hívják fel a figyelmet, arra, hogy okosabb „lépésről lépésre" haladni. Megtörténik, hogy a mérsékelt politika erényeiről éppen olyasvalaki oktatja ki a többieket, aki Brezsnyev idején radikális ellenzéki volt. A *Társadalmi Kezdeményezés* nevű klub összejöveteleire szombatonként kerül sor. A klub mostanában vált híressé, mert vizsgálatot folytatott néhány rendőr viselkedésével kapcsolatban, akik május 4-én moszkvai hippiket bántalmaztak. A *Komszomolszkaja Pravda* védelmébe vette a klub tevékenységét, s elítélte a rendőrség túlkapásait. (...)

A művészeket is tömörítő önálló társulások sorában a legfontosabbról, amelynek neve *Pamjaty* (Emlékezet) Olaszországban is írtak az újságok. A társaság átmenetinek mondott székhelye az Október tértől macskaugrásnyira van; a *Pamjaty* működésének kinyílvánított célja (a vezető egy fiatal férfi, az SZKP tagja, a szóvivő azonban Dmitrij Vasziljev fényképész „pártonkívüli") a múlt emlékeinek megóvása, paloták, templomok, tá-

jak védelme, s ezekkel együtt az orosz kultúra arculatának, értékeinek védelmezése. Akár azt is mondhatjuk, hogy a *Pamjaty* az *Italia Nostra* szervezet orosz változata. Részben vitathatatlanul a *Pamjaty* érdeme, ha a régi Oroszország egyes műemlékeit sikerül megmenteni az idő vasfogától. Ám a *Pamjaty* nem kizárólag ezzel foglalkozik, arról nem beszélve, hogy a környezet és a természet védelméért — szerencsére — más erők, más klubok és csoportok is küzdenek. A *Pamjaty* inkább azzal hívta fel magára a figyelmet, hogy az orosz kultúra és nép „arculatának" megőrzése nevében átvesz érvelési rendszerébe néhány régi — sajnálatos módon megtűrt, sőt gyakran, tragikusan kiaknázott — előítéletet, mindenekelőtt az antiszemitizmust. „Már megint a zsidók": mindenütt elhelyezték, úgymond, saját embereiket, tovább szövögetik a nagy összeesküvést, még a moszkvai metróhálózatot is úgy tervezték meg, hogy adandó alkalommal mindent felrobbanthassanak.

„Moszkva — milyen sokat jelent e szó . . ." — A Pamjaty egyesület estje a Gorbunov Művelődési Házban (1985) Moszkva, 1985. október 4. Részlet a hangfelvételből

G. I. Litvinova (jogtudományok doktora)

Kedves Barátaim! (Taps.)

Az, amit itt láttunk és hallottunk, nemcsak egyszerűen felzaklatott valamennyiünket, hanem arra is késztetett, hogy feltegyük magunknak a kérdést: miként történhetett, hogy évtizedeken keresztül műemlékeink — szellemi és anyagi kultúránk — jelentős része ment tönkre, pusztult el közömbös, vagy éppen kívülálló magatartásunk miatt. Nem akarom most elemezni ennek a tragikus jelenségnek az okait, azonban következtetéseim és kétségeim közül néhányat szeretnék önökkel megosztani.

Egy furcsa, paradox dolgot kell hogy mondjak önöknek: Oroszország az egyetlen köztársaság, amelynek írott történelme

1917-tel véget ér *(taps)*. Az összes köztársaságnak, beleértve (közbekiáltás) ... egy pillanat ... még az autonóm köztársaságokat is, megvan a maga sokkötetes története. És nem egyszerűen a „köztársaság története", hanem állam- és jogtörténetük, a nép története — mint például a tadzsik nép sokkötetes története, az örmény kultúra sokkötetes története. A legnagyobb könyvtár, a Lenin Könyvtár tudományos részlegében a katalógusban a következőket találják: a SZU történelme, majd sorban a köztársaságok történelme ábécé szerint Azerbajdzsántól egészen Ukrajnáig. De Orosz SZSZK címszót hiába is keresnének — nem létezik! A kérdés csak az, hogy miért nem találjuk még a nevét sem ennek a köztársaságnak .... vagy talán már nem is köztársaság? A tudományos részleg munkatársai kérdésemre azt felelték: „Hiszen ott a Szovjetunió története!" Már elnézést, de Észtország talán Mexikóhoz tartozik? Vagy Kirgízia talán Afrikában van? Hiszen ezek is a Szovjetuniót jelentik! *(Taps.)*

F. J. Sipunov (ökológus)

Örömmel hallom, hogy az orosz nép végre bátran, becsülettel és igazsággal szól! *(Taps)* ...

Moszkva az egyik legmeglepőbb fenomén ezen a bolygón. Vagyis nem volt hozzá hasonló ökológiai szempontból: Moszkva volt az ökológiailag legellátottabb város. Az egész bolygót átfogó szellemiség évszázados fáklyája — az egész civilizált világ Moszkvára figyelt. Moszkva olyan város volt, melynél szebb nem volt és nem is lesz soha. *(Kieröltetett taps.)*

Néhány olyan példát hozok erre a fenoménra, melyet a modern tudomány fedezett fel. Elmondom önöknek, hogy jelentős ökológusok levelet írnak a Központi Bizottsághoz azzal, hogy vírusos náthajárvány kitörésekor kongassák meg mind az 50 templom harangját *(taps)*. A következők miatt készült ez a levél: Moszkvában 800 templom volt, és mintegy 30 kolostor. A templomok és kolostorok szigorú geometrikus elrendezésben helyezkedtek el. Nagy ünnepek, támadások és járványok idején ezek a templomok rezonáns harangszót adtak. Moszkva volt az egyetlen város a bolygón, ahol megoldották a hangszféra fölényének kérdését a zajszféra fölött. Önök is jól tudják, hogy a szimfonikus hangszféra teremti az élőt, a zajszféra pedig

szétrombolja azt. A hangszféra a teremtés, a kozmosz rendje, a zajszféra pedig káosz, rendetlenség és halál. *(Taps.)* Öt évvel ezelőtt kutatásokat végeztünk, melyeket 1986-tól megismétlünk. A Jelohovszkij székesegyház körül 1000 petricsészét helyeztünk el körben bakteriális, vírusos és egyéb kultúrákkal. Nagy ünnepségek idején, amikor igen erős harangzúgás van, ezek a kórokozó kultúrák 8-9 km távolságon belül mind elpusztulnak. Most pedig képzeljünk el 800 templomot *(taps)*, amelyekben minden nap harangoztak! És a krónikákból is kitűnik, hogy a pestis és egyéb betegségek elkerülték, megkímélték Moszkva városát, és olyan városokat fertőztek meg, ahol nem volt rezonáns harangzúgás.

A második dolog az, hogy Moszkvában megoldották minden élőlény és az ember biológiailag aktív oxigénnel való ellátottságát, melyből bioszféránkban túl kevés van. ... Moszkvában, többek között templomok és aranykeresztek felállításával, illetve a harangszóval, megoldották az ionizált oxigén problémáját. Azt hiszem, hogy éppen a nagy energiájú harangzúgás gerjesztette fel az oxigénmolekulákat, és kergetett át egy elektronocskát magasabb röppályára. Ezen a kérdésen dolgozunk most, és a tudomány ezt meg fogja oldani.

A harmadik fenomén: az esztétikai befogadás elméletéből jól tudjuk, hogy bármilyen rútság megöli az életet. És bármilyen szépség életet szül *(taps)*. És Moszkva olyan központ volt, amelynek bármely pontján, ha reggel felkelt az ember, földjének szépségét láthatta. Nem látott rútat. (. . .)

A negyedik fenomén: Moszkva volt az egyetlen város, ahol minden lakosra maximális mennyiségű zöldterület jutott, körkörös és radiális struktúrával. Az ökológiában ezt életserkentő közeggel való maximális ellátottságnak hívják.

És fölteszed magadnak a kérdést: ki építette föl mindezt? És azt feleled: ezt csak olyan nép építhette, mely kiemelkedő tudással, kultúrával, hazafisággal és szépérzékkel rendelkezett. És ilyen nép volt az orosz nép. Igenis az orosz lélek teremtette ezt a szépséget, melyet ma a képeken láthatunk. Semmilyen más lélek nem lett volna képes ilyen szépet alkotni, sem a németek, sem az angolok, sem a franciák, sem az arabok, sem a kínaiak... *(taps)* ... és nem is a zsidók tudtak ilyen szépet alkotni! *(Taps.)*

És most azt látjuk, hogy nem is napról napra, hanem óráról órára, sőt percről percre támad, mászik a szépséges Moszkvára a rútság, és látjuk, hogy ki az, aki ezt teszi. Ezt nem orosz lélek csinálja. De itt még lélekről sem beszélhetünk *(taps)*. Ezt olyan emberek teszik, akiknek nincs lelkük, és Moszkvát valamiféle démonikus képződménnyé változtatják. (Közbekiáltások: *„bravó"! taps.)* A démonikus erők csakis visszataszítót teremthetnek, hogy az orosz nép örökre belesüllyedjen ebbe a rútságba, és többé sohase térjen magához. Ez még csak hagyján. De Moszkva ökológiai szempontból is egyre inkább rákos daganathoz hasonló képződménnyé alakul át. Mondok néhány példát: ma beszéltünk arról, hogyan oldotta meg Moszkva a zajproblémát, hogyan győzte le a hangszférával a zajszférát. Nos, az utolsó 15 évben, a 70-es évektől kezdve Moszkva zajszintje 10-15 decibellel növekedett. És minden egyes decibel a rákos megbetegedések 2%-os, a szív- és érbetegségek 4%-os és a pszichikai megbetegedések 6%-os növekedését jelenti. Moszkva átlagos zajszintje elérte az ipari zajszintet, vagyis 80-100 decibelt, tehát megközelítette az elviselhetőség határát. A zaj pedig felgyülemlik valamennyi élő sejtben, károsítva azt. Ez az ökológiai jelenségek első faktora.

... Moszkva abban az értelemben is fenomenális volt, hogy maximális mennyiségű spirituális intézménnyel rendelkezett. A kolostorokról beszélek most, melyekről itt az ideje, hogy szóljunk. A kolostor volt az a központ, ahol a lelki javak képződtek. Folyton azt sugalmazzák nekünk, hogy minél többet eszünk, minél több ipari terméket gyártunk stb., annál öntudatosabbak leszünk. Nem, a szellemiség másként alakul ki. *(Taps.)* A kolostorok olyan spirituális egyetemek voltak, ahol az orosz nép és Oroszország más népei felvilágosodást, hazafiságot, menedéket és érettséget kaptak. Itt kovácsolódott ki az orosz nép egyházi közösségi, magas szellemiségű jelleme, egyénisége, lelke. *(Taps.)* Ezért a templomok és azok harangjátéka, a szellemi központok helyreállítása a lehető legszükségesebb és legfontosabb feladat, ha létezni akarunk ...

Ha nem őrizzük meg drága fővárosunkat évszázados hagyományaival, emlékezetével stb. együtt, akkor népünk letűnik a történelem színpadának deszkáiról. S akkor vele együtt letűnik a deszkákról az egész világ. Köszönöm a figyelmet! *(Taps.)*

— Sok kérdés érkezett hozzánk papíron a nézőtérről, de ezekre — azt hiszem — csak az est végén válaszolunk. Most igazgatótanácsunk tagja, Dmitrij Dmitrijevics Vasziljev újságíró és fotóművész következik. *(Taps.)*

D. D. Vasziljev (újságíró, fotóművész)

... Itt sokak előadásában szóba kerültek bizonyos „sötét erők", melyek — úgymond — a barikád másik oldalán állnak, igyekeznek megkeseríteni életünket, és kísérleteket tesznek népünk megsemmisítésére *(taps)*. Csakhogy ez nem megy. Az orosz nép ennél sokkal nagyobb csatákat is túlélt már! *(Közbekiáltások, nevetés.)* ... Szeretném kimondani, hogy az orosz nép szellemi erejét senkinek sem adatott meg megsemmisíteni. Nincs olyan ellenség a Földön, aki képes lenne ezt megtenni. Sokan próbálkoztak már vele, de a történelem mindenkinek, aki koszos mancsát ránk emelte, megmutatta, hogy az oroszokba nem jó belekötni, mert bár jólelkű nép, olyan, mint a medve, amely sokáig kuksol barlangjában, amíg valaki a fülére nem lép. Akkor aztán mindennek vége — mindenki repül a négy égtáj felé. Hát ebben az esetben is így lesz *(taps)*. ... Az ember emlékezete eloldhatatlanul kötődik a múlthoz. Semmi kétség, ha nincs múlt, nincs jelen sem. De legnagyobb sajnálatunkra az utóbbi időben részleteire és darabjaira szabdaltuk népünk történelmi útját, és akkor, amikor ez előnyös, egyet-egyet bedobunk. Hogy tényeket is említsek: 1941-ben országunk akkori vezetőjének J. V. Sztálinnak a szájából, a néphez intézett beszédében, abban a percben, amikor az országot veszély fenyegette, az hangzott el, hogy „orosz testvéreim" (bratyja i szjosztri). Tehát, ha az orosz néphez fordulnak a súlyos, vad időkben, ez azt jelenti, hogy ez a nép képes legyőzni bármilyen nehézséget, akadályt. És eltörölni ezt a népet senkinek sem adatott meg. Sőt, senkinek sincs joga egyáltalán kérdéssessé tenni az orosz nép létezését, hogy legyen, vagy ne legyen. Ezt a nép majd eldönti maga! *(Taps.)* ...

... Tudják, olyan bonyolulttá vált a helyzet, hogy állandóan Vlagyimir Iljics Lenin munkáit forgatom, nehogy bármivel is gyanúba keveredjek *(nevetés, taps)*. A múltkori esten elmondtam már, hogy engem a hivatásos forradalmár nagyanyám nevelt, aki régi bolsevik volt, 1919 óta párttag, személyesen ismerte Krupszkaját. Nos, én nem vagyok párttag, de párton kí-

vüli bolseviknak, leninistának vallom magam. Ezért igyekszem tanulmányozni vezéremet, hogy harcolhassak azok ellen, akik az ő eszméivel takarózva szörnyű és mocskos munkájukat végzik országunkban. *(Taps.)*

Amikor elkezdesz ezekről a kérdésekről beszélni, tehát a patriotizmusról, az orosz népet izgató összes problémáról, mindjárt nacionalizmussal, sovinizmussal, annyiféle izmussal vádolnak meg, hogy az élettől is elmegy a kedved...

...Legnagyobb sajnálatomra azt a látszatot keltjük, hogy valahol másutt létezik az ellenség, a sötét erők valahol másutt lakoznak, de nem a mi országunkban. Nem, igenis vannak nálunk, és teljes lendülettel működnek *(taps)*. Néha bizony magas posztokon ülve!...

(...) És most szeretnék áttérni arra az alapvető dokumentumra, amely fényt derít nemcsak a nemzeti kultúra műemlékeinek megsemmisítésére, hanem a civilizáció egészét fenyegető, a népeknek annyi bajt, szegénységet, felfordulást és tengernyi kiontott vért okozó veszélyforrásra, ideje erről nyiltan beszélni. Ha nem ismered az ellenséget, nem tudod, ki ellen harcolsz, akkor nem lesz győzelem! Ilyen szavak még nem hangzottak el itt, bármily magasra csaptak is fel az érzelmek lángjai a kérdéssel kapcsolatban.

Szeretnék önök elé tárni egy érdekes dokumentumot, melyet egészen furcsa módon sikerült előkaparni, pedig Lenin műveiben is kinyomtatták, ennek ellenére egy sor kiadásban nem szerepel az a momentum, ahol teljesen világosan le van írva, hogy Lenin miért veszett össze Plehanovval. És csak az utolsó kiadásban — ha jól emlékszem a 4. vagy a 8. kötetben — jelent meg. Tehát itt V. I. Leninnek van egy cikke arról, hogy az *Iszkra* majdnem kihunyt. És ebben a cikkben van egy érdekes bekezdés, amelyben Plehanov Leninnnel vitatkozik a *Bund* (a zsidó szociáldemokrata párt) csatlakozásának kérdésében. Kategorikusan tiltakozik az ellen, hogy a *Bund* — márpedig önök tudják, miféle párt ez — az Oroszországi Szociáldemokrata Párt tagja legyen. Plehanov azt mondja, hogy ez a „gaz népség — valamiért a *Bund*-ot értve ez alatt, nyilván arra célozva, hogy valamilyen népet tömörít magában — olyasmire vetemedhet, amit netán majd vérrel kell lemosni!". És ezzel kapcsolatban szeretnék Marx és Engels archívumából is előtárni egy igen ér-

dekes bekezdést. Én most felolvasom ezt, de kérem, ne tartsanak engem antiszemitának. Ez Marx dokumentuma, 1938. évi kiadás, 5. kötet, 348. oldal: „Ezek a zsidók magukhoz ragadtak minden előnyös mesterséget és ipart, megszilárdultak mint kispolgári réteg, egyik oldalról a mágnások és a kisszámú arisztokrácia, másik oldalról a parasztok között. Élősködésük ellenére általában kevésbé gyűlölték őket, mint Németországban. Ahogy terjed a vodka, minthogy ők maguk mértékletesek, ez a nép elnyomásának eszközévé válik." *(Taps, kiáltások.)*

Persze Marxot is, a zsidó nép zseniális képviselőjét, lehet antiszemitizmussal vádolni a dokumentum elolvasása után. De mi nem vagyunk antiszemiták. Az orosz nép ezt nemegyszer bebizonyította történelmével, életével, történelmi fejlődése útjával. Az orosz nép valóban internacionalista. Ennek ellenére felvetődik egy kérdés. Természetesen amikor bizonyos sötét erőkről beszélünk, én azt mondom, mindent a nevén kell nevezni — ez a cionizmus. *(Taps.)*

A cionizmus tudatosan hoz létre egy egész kérdéskomplexumot, mely az elszigetelt, éretlen embereket a disszidens mozgalomba vezeti. A cionizmus tudatosan visz bele a hatalommal való konfrontációba. Aztán kötegével mennek a feljelentések, az eltévelyedetteket letartóztatják, személyesen vonják felelősségre őket, ám a cionizmus valódi képviselői valami oknál fogva külföldre távoznak *(taps, kiáltások).*

Szeretnék egy rövid kis beszámolót tartani arról, miből bújt ki a cionizmus.

Oroszországban először 1905-ben, 1911-ben és 1917-ben nyomtatták ki a *Cion Bölcseinek Jegyzőkönyvé-t.* Miféle jegyzőkönyvről van szó? E könyv megjelenésének célját mutatja az a tény, hogy Oroszország akkori kormányának szabadkőműves vezetője kategorikusan megtiltotta e könyvek kiadását, néhány esetben felvásárolták és megsemmisítették őket. A jegyzőkönyvek kiadásának szervezésében olyan cionisták, cionista vezetők vettek részt, mint Kalor Herzl, a zsidó nemzeti függetlenség meggyőződéses híve. Ez az ember a liberális szárnyat képviselte. Mennyiben? Annyiban, hogy ő Izrael állam megszervezéséért állt ki, ahol az élettér és az érdekek, hogy úgy mondjam, zárt ciklust, zárt kört alkotnának, és a szóban forgó törvények csak saját népe körében lennének érvényesek, a többi

államot békén hagynák. De volt egy ellenfele, Asher Ginsberg Ahatham — ami óhéberül azt jelenti: „egyetlen a népek között" —, aki az egész világra vonatkoztatta a cionizmus uralmát, és azt mondta, hogy a cionizmus összetartó erő — egyszóval e két ideológus harcának eredményeként 1897-ben Bázelben megtartották a cionisták első konferenciáját... *(kiáltások).* Hogy miért beszélek önöknek az előtörténetről? Hogy mindezt közvetve Moszkva problémáinak megválaszolásához kapcsoljam. Tudják, elvtársak, a Moszkváról folyó beszélgetés nemcsak egy-két ház megmentését jelenti, hanem azon okok feltárását, melyek kultúránk megsemmisítéséhez vezetnek! *(Taps, kiáltások.)*

Ki az? Akit nem érdekel, kimehet a teremből! *(kiáltások).* Elég, elvtársak, nyugalmat kérek, nem kell semmilyen bekiabálás... *(Kiáltások.)* Nos, az orosz kormány tudott erről a cionista összejövetelről, megvesztegetés útján megszerezték a jegyzőkönyvet az egyik jelentékeny résztvevőtől. Ezeket lemásolták, és később kiadták... Amint elkezdesz cionizmusról beszélni, mindjárt kiabálni kezdenek, csakhogy nem kiabálni kell, hanem elemezni, megtalálni az ellenséget, ha meg akarjuk semmisíteni. A kiabálás nem ment meg! *(taps).*

Itt van például a 2. számú jegyzőkönyv:

„Ez egy birkacsorda, és mi vagyunk számukra a farkasok. De ők szemet hunynak minden fölött, már csak azért is, mert megígérjük nekik az elvesztett szabadság visszanyerését a világ ellenségeinek legyőzése és minden párt összeolvasztása után." Vagy a következő jegyzőkönyvből: „Alkohol és züllés": „Tekintsetek a leitatott állatokra, melyek bortól részegek. Mert a szabad fogyasztásra való joggal együtt megkapják a mértéktelen fogyasztásra való jogot is. Ne engedjük feleségeinket és hozzátartozóinkat, hogy idáig jussanak. A többi nép részeg az alkoholtól, ifjúságuk pedig elbutult a korai zülléstől, melyre ügynökeink bujtják fel őket. (...) Ha bármely állam tiltakozni kezdene is ellenünk, az csak formális lesz, a mi belátásunk és irányításunk szerint történik. Mivel az antiszemitizmus csupán »kis testvéreink« irányításához kell."

És most már közvetlenül Moszkvához kapcsolódva:

„A fennálló törvények mellett — azokat lényegileg nem változtatva meg, csupán ellentmondó magyarázatokkal összeráz-

va — grandiózus eredményeket értünk el. Ezek az eredmények először abban fejeződtek ki, hogy a magyarázatok elleplezték a törvényeket, majd később teljesen elrejtettük őket a kormányok tekintete elől. Lehetetlen kiismerni ezt az összezavart törvényalkotást. Azt gondolják, hogy fegyverrel a kezükben fognak ellenünk felkelni? Szó sincs róla! Erre az esetre olyan bénító manőverünk van Nyugaton, hogy még a legbátrabb lelkek is megrendülnek. Arra az időre már minden fővárosban földalatti járatok lesznek szétvezetve, ahonnan felrobbantjuk őket, országuk minden szervezetével és dokumentumával együtt."

Lehet itt kiabálni mindenfélét, kényszeríthetnek hallgatásra, de ezeket a dokumentumokat kinyomtatták, ezek léteznek. És amikor elolvastam ezeket a jegyzőkönyveket és egy sor irodalmat ezzel kapcsolatban, hirtelen elborzadva pillantottam a moszkvai metróhálózat térképére. Persze, itt beszélhetünk, amit akarunk, és amiről akarunk, de én megnéztem, hogy hol vannak a csomópontok, és valamennyi állomás a párt- és kormányszervek intézményei vagy dokumentumtárai. kultúránk és történelmünk fő tárolóhelyiségei alatt helyezkedik el...

Susanne Dubois: A „Pamjaty", avagy orosz lelkek a peresztrojka ellen (1987)
Die Weltwoche, 1987. 32. szám, 4. old.

Május 22-i számában a *Komszomolszkaja Pravda* részletes tudósítást közölt a *Pamjaty* üléséről, melyet az egyik moszkvai nyilvános teremben tartottak. A különböző előadók, akik ezen a napon a többnyire fiatalokból álló közönséghez intézték szavaikat, a glasznoszty mibenlétével mindenesetre tisztában voltak.

De mit akarnak ezek az emberek? Elsősorban a nép, a nemzet élő emlékezetének tekintik magukat. Vissza akarják adni az orosz népnek történelmét, melytől megfosztották, híven Gorbacsov jelszavához, mely szerint a történelemben nem lehetnek többé fehér foltok.

Gorbacsov persze inkább csak a szovjet történelemre gondolt, a *Pamjaty*-os hazafiak számára viszont az egész 1917 előtti időszak egyetlen nagy fehér folt, amelyből valóságos kultikus személyként emelkedik ki II. Miklós egykori miniszterelnökének, Pjotr Sztolipinnek az alakja. Sztolipin átfogó agrárreformot célzó tervei egyáltalán nem nélkülözik az aktualitást: szándékában állt ugyanis, hogy megszabadítja a parasztokat a faluközösség bénító kötelékeitől, és önálló, gazdaságilag független paraszti réteget hoz létre.

Sztolipin nevével azonban szorosan összefonódik a tömény nagyorosz sovinizmus, a nemzeti kisebbségek rovására folytatott környörtelen oroszosítási politika, és a gátlástalan antiszemitizmus féktelen tombolása is. Sztolipint 1911-ben egy zsidó származású szociálforradalmár lelőtte. (Véletlen-e, hogy a *Tizennégy augusztusa* kibővített változatában Szolzsenyicin számára is Sztolipin lett a forradalmat közvetlenül megelőző orosz történelmi időszak kulcsfigurája, akinek az orosz földben mélyen gyökerező hazafiságát élesen szembeállítja zsidó gyilkosának hazátlan kozmopolitizmusával?)

A lángoló hazafiak azokra a veszélyekre is fel akarják hívni a figyelmet, amelyek egyszerre három fő irányból — a sátán, a cionisták, és a szabadkőművesek felől — fenyegetik az orosz hazát. A sátán részéről, akivel természetszerűleg a cionisták és a szabadkőművesek is szövetségben vannak, olyan veszélyek fenyegetik az orosz hazát, mint például a gombamód szaporodó rockegyüttesek. Az egész országot egy kiterjedt cionista-szabadkőműves összeesküvés szálai fonják be, s ez azzal a veszélylyel fenyeget, hogy megfojtja az orosz kultúrát és az orosz pravoszláv hitet.

GLASZNOSZTY AZ ANTISZEMITÁKNAK IS

Ennek a szónokok részéről „zsidó-bolsevista" jelzővel érthető okokból nem illethető összeesküvésnek* a bizonyítékát látják mindenütt a közéletben, az újságokban, a plakátokon: rejtjele-

---

* Ezt a szóösszetételt ugyanis a náci propaganda használta, éppen a bolsevizmus kompromittálására. *(A szerk. megj.)*

zett zsidó és szabadkőműves jelképeket, olyanokat, mint a körző, a hétágú gyertyatartó és a Dávid-csillag. A Gorbacsov által joggal ostorozott bürokráciát a cionizmus ügynökei vitték be az országba külföldről, hogy ezzel is gyengítsék az orosz népet.

A *Komszomolszkaja Pravda* elővigyázatosságra int az „antiszemitizmus égő gyufájával" szemben is. Az „antiszemitizmus" és a „zsidó" már nagyon hosszú ideje tabuszónak számít a Szovjetunióban. Helyükbe az eufemisztikus „anticionizmus", „cionisták" és „kozmopolitizmus" szavak léptek. A sajtó — és nem utolsósorban épp a *Komszomolszkaja Pravda* — az utóbbi években soha nem röstellte közös nevezőre hozni a cionizmust, a rasszizmust, az imperializmust és a fasizmust. Ugyanez a hivatalos sajtó most az antiszemitizmus veszélyeire figyelmeztet, s ezenközben már nem a „cionistákra" és Izraelre gondol, hanem a zsidókra, és mindenekelőtt a hazaiakra. Ezt az antiszemitizmust ma már nem felülről irányítják, hanem a régi hagyományoknak megfelelően alulról támad, és mint „a nép haragja" a glasznosztyot is igénybe veszi.

Figyelemre méltó az a kérdés is, amelyet Vlagyimir Amlinszkij író tett fel a *Lityeraturnaja gazetá*-ban: „Hát nem szörnyű, hogy éppen ebben az országban, amely a hitleri Németország ellen viselt háborúban több millió emberéletet vesztett, akadnak fiatalok, akik barna és fekete inget öltve jönnek össze a köztereken, és Hitler-köszöntéssel üdvözlik egymást? Kik és mik ők? Netán újfasiszták?" Az, hogy Amlinszkij a kérdésre kitérőleg válaszol, nem annyira fontos, sokkal fontosabb ennél, hogy egyáltalán feltette. Nem is olyan régen még egyetlen cenzor sem engedte volna át, sőt, senkinek még csak eszébe sem jutott volna feltenni.

Ezek a jelenségek talán marginálisak (bár Vasziljev azt hiszi, hogy az egész ország a *Pamjaty*-csoport mellett áll), az a tény viszont, hogy az utóbbi időben megsokasodtak a sajtótámadások, azt jelzi, hogy veszélyesnek érzik a szóban forgó jelenségeket, amelyek szemben állnak a peresztrojka felvilágosult tendenciájával.

Ilyen vulgársoviniszta hangokat az utóbbi időben olyan íróktól is hallani, akiknek művei az utóbbi 10-15 évben a szovjet irodalom csúcsteljesítményei közé tartoznak, így Vaszilij Belovtól és Viktor Asztafjevtől is. Mindketten úgynevezett „falusi írók". Ahogy ők ábrázolják az orosz falut, az mind tematikailag, mind nyelvileg szöges ellentéte a sztálini idők hazug kolhozirodalmának. Azt, ahogyan visszanyúlnak az elveszett és elpusztított hagyományokhoz, éppúgy haladónak érezzük, mint bátor tiltakozásukat a szibériai természet értelmetlen pusztítása ellen. A Bajkál-tó és a Kaszpi-tenger elszennyeződése például már a hetvenes években felhívták a figyelmet, amikor ez még közel sem volt oly kívánatos tett, mint manapság. Egyebek között az ő fellépésüknek köszönhető, hogy leállították bizonyos szibériai folyók elterelésének a tervét. (A szovjetunióbeli zöldek a mieinkkel ellentétben inkább tradicionalistáknak mondhatók.) Valamennyi könyvük irodalmi esemény volt Moszkvában...

Néhány hónap óta két ember — az Állami-díjas Viktor Asztafjev és Natan Ejdelman, a neves zsidó származású történész — egymáshoz írott leveleinek szamizdat formában sokszorított szövege terjed egész Moszkvában. Asztafjevnek írott első levelében Ejdelman csodálkozását fejezi ki annak *Búbánatos detektívtörténet* című regénye fölött, s aggodalmának is hangot ad, melyet bizonyos szélsőséges nacionalista és antiszemita kisiklások váltottak ki belőle. Asztafjev válasza gyűlölettől fröcsögő szóözön: ha a zsidók szovjet táborokba kerültek, akkor azért egyedül csak magukat hibáztathatják, mivel zsidók és lettek ölték meg a cárt és családját. A zsidók sohasem fogják tudni megakadályozni az oroszok nemzeti újjászületését. A jövőben az oroszok maguk fogják kommentálni az olyan orosz költők műveit, mint Lermontov és Puskin (vagyis nem az olyan irodalomtudósok, akiket Ejdelmannak és Eihenbaumnak hívnak). Bárcsak a jóságos úristen (a keresztény?) megvilágosítaná elméjüket: ezekkel a szavakkal zárja levelét Asztafjev.

Ez a levélváltás, bár megjelenni nem jelent meg, szintén „irodalmi esemény" volt Moszkvában. Elvégre a „nemzeti újjászületésnek", az orosz hagyományok és az orosz értékek legitim fel-

idézésének feltétlenül zsidó- és idegengyűlölettel kell párosulnia. Asztafjev nyilván elfelejtette, hogy Lermontov, az orosz költő skót származású volt, és minden idők legoroszabb költőjének, Alekszandr Puskinnak a dédapja pedig fekete, Nagy Péter híres Mórja.

Vjacseszlav Zvjagin: A Cion bölcseinek jegyzőkönyve történetéről (1987)
Moszkovszkije novosztyi, 1987. augusztus 23., 2. old.

Az úgynevezett *Cion bölcseinek jegyzőkönyvé*-t újabban sokat emlegeti a szovjet sajtó. Sok éven, sőt évtizedeken keresztül nem esett róla szó azon egyszerű oknál fogva, hogy rég kiderült — hamisítvány. Ezért sem népszerűsítői, sem kutatói nem tartották szükségesnek a továbbiakban foglalkozni vele. Mégis, az utóbbi időben egyre gyakrabban hallani ezekről a „jegyzőkönyvekről". Egyesek — például a *Pamjaty* nem hivatalos egyesület tagjai —, kihasználva azt, hogy a leleplezést az idő homályba borította, megpróbálják a hamisítványt új-életre kelteni.

Egy vékony füzetet tartok a kezemben. Szövege „jegyzőkönyvekre" van felosztva: 1., 2. . . . — összesen 24. Hogy miről szól, nehéz kibogozni. A fejtegetés kusza, homályos. Egy dolog azonban világos: a röpirat szerzői arról akarják meggyőzni az olvasót, hogy valamiféle cionista és szabadkőműves társaság titkos gyűléseiről készült jegyzőkönyvet olvas. Ezeken a gyűléseken a világuralom megszerzésének terveit vitatták meg, és a „jegyzőkönyvek" az összeesküvők módszereire derítenek fényt. Ezek közé az állítólagos módszerek közé tartozik például a szabadelvű vezetési formák terjesztése, melyek a teljes szétesésbe sodorják a világot: bomlasztás a sajtón keresztül, a pornográfia terjesztése, olyan „pusztító tanok" mint a darwinizmus és a marxizmus propagálása. És ha ezek az erők már mind sikerrel működnének, akkor jön el az ideje a „világ fejedelmévé" koronáztatásnak . . .

A *Jegyzőkönyvek* keletkezésének igazi története sokáig rejtve maradt. 1921 tavaszán kezdte el kibogozni az ügy szálait F. Graves, a *Times* munkatársa Konstantinápolyban. Ide menekültek Vrangel csapatai a Vörös Hadsereg támadásai elől. Graves itt ismerkedett meg a fehérgárdista körökben közkézen forgó *Jegyzőkönyvek*-kel, s szemet szúrt neki feltűnő hasonlatosságuk Maurice Joly szatírájával: *Machiavelli és Montesquieu dialógusa a pokolban* (1864). Ebben a két férfiú lelke vitatkozik egymással, s Machiavelli módszereket javasol: hogyan kell a demokrácia ellen küzdeni a machiavellizmus eszközeivel. Graves a *Times* 1921. augusztusi számaiba írt cikkeiben kimutatta, hogy a *Jegyzőkönyvek* szerzői Machiavelli szavait ismételtették el a „Cion bölcseivel".

Több nyilatkozat is jelent meg nagyjából ugyanebben az időben, melyekből megállapítható, ki is e hamisítványok szerzője. 1929 márciusában publikálta Radzivill hercegnő visszaemlékezéseit: a hercegnő a kilencvenes évek végén Párizsban élt, s szalonjában több ízben megfordult az irodalmár M. Golovinszkij, aki megmutatott a hercegnőnek egy füzetet a *Jegyzőkönyvek* szövegével. Golovinszkij azt is elárulta, hogy ezt az „anyagot" P. I. Racskovszkij — a titkosrendőrség külügyi osztályának vezetője — utasítására ő maga állította össze a párizsi könyvtárban, és a zsidó szabadkőművesség ellen kívánják fölhasználni.

Hitler is jó hasznát vette a *Jegyzőkönyvek*-nek Németországban a hatalomért vívott harcban. A fasiszta propaganda milliós példányszámban terjesztette őket, remélve, hogy e „dokumentumok" segítségével lejárathatja a demokráciát és a kommunizmust mint a „világzsidóság" eszközeit. Hitler utal is a *Jegyzőkönyvek*-re a *Mein Kampf*-ban.

1933 végén a svájci fasisztákat perbe fogták a *Jegyzőkönyvek* terjesztéséért. A berni bíróság hosszas és alapos kivizsgálás után 1935-ben azt a határozatot hozta, hogy a *Cion bölcseinek jegyzőkönyve* — hamisítvány. A vádlottak fellebbezési kérelmét elutasították.

Fordította: Csörgő Tünde

A Pamjaty egyesületről az osztrák televízió (1988) Moszkovszkije novosztyi, 1988. február 14., 4. old.

Az osztrák televízió bemutatta moszkvai tudósítója, Franz Koessler a *Pamjaty* egyesületről készített riportfilmjét és az egyesület egyik vezetőjével, Dmitrij Vasziljevvel készített interjúját. A riportfilmet a *Moszkovszkije novosztyi* tudósítója, Andrej Gurkov is látta. A vele folytatott beszélgetésben Franz Koessler elmondja, hogyan látja a *Pamjaty* tevékenységét.

A. G.: Terjedelmes interjút készített Dmitrij Vasziljevvel. Mi magyarázza az osztrák televízió érdeklődését a *Pamjaty* egyesület iránt?

F. K.: Két és fél éves moszkvai tartózkodásom alatt mindig arra törekedtem, hogy lehetőleg minél teljesebb képet adjak a szovjet társadalomról, így többek között azokról a csoportokról és egyesületekről is, amelyek a glasznoszty politikájának köszönhetően kaptak lehetőséget arra, hogy hallassanak magukról. Riportokat készítettem a *Glasznoszty* csoportról, a katonai szolgálatot megtagadókról, a Krisna-hívők szektájáról...: A szovjet sajtóban gyakran olvastam a *Pamjaty*-ről, de ezek a beszámolók többnyire meglehetősen elvontak voltak, és felébredt bennem az újságírói kíváncsiság, hogy magam járjak végére, miféle egyesület is ez.

A. G.: És milyen eredményre jutott?

F. K.: Véleményem szerint ez a jelenség tökéletesen beleilik egy meghatározott tradícióba, amely még a forradalom előtti Oroszországban alakult ki. Arra gondolok, hogy a társadalomban két áramlat küzdött egymással. Az egyik ugyanazokat az eszményeket képviselte, amelyeket az európai felvilágosodás is. Ide tartozik szerintem a forradalmi mozgalom, amely a marxizmus felé fordult, végtére részben a marxizmus is a felvilágosodás gyermeke.

A másik áramlat felvilágosodásellenes és Nyugat-ellenes volt — nem annyira politikai, mint inkább társadalmi-kulturális síkon. Ezt az áramlatot képletesen orosz-misztikus-vallásos áramlatnak nevezném. Ilyesfajta érzület fejeződik ki sze-

rintem napjainkban magában a *Pamjaty*-ban és bizonyos irodalmi körökben, valamint az ökológiai mozgalom egy részében is (a „zöldek" mozgalmának Ausztriában is van jobboldala).

Ugyanakkor nem hunyhatjuk be a szemünket azok előtt a reálisan létező problémák előtt, amelyek a *Pamjaty* elméleteinek kiindulópontját képezik. Otthonában Dmitrij Vasziljev, aki fotográfus, megmutatta nekünk a falakra kifüggesztett munkáit. Ezekben újra meg újra az orosz kultúra és az építészeti emlékek sorsához tér vissza. Omladozó templomok, lerombolt kolostorok... Nekem, külföldi létemre is fáj látni ezt. Mit érezhetnek akkor az orosz emberek? Megértem, hogy ez sérti érzéseiket, és a *Pamjaty* éppen erre játszik rá. Vasziljev a mezőgazdaság gondjairól is beszélt nekem, az elnéptelenedő falvakról, az élelmiszerüzletek előtt kanyargó sorokról, melyek sértik a nép méltóságérzetét, egy olyan népét, amely ilyen hatalmas és természeti kincsekben ilyen gazdag országban él. Nyilvánvaló, hogy túl nagy árat kellett fizetni a vallásellenes politikáért — vagy mint önöknél mondják, túlkapásokért —, amely nem vette figyelembe a nép reális érzületét. Ennek az lett az eredménye, hogy a vallásos érzések „belülre kényszerültek", ahol viharosan burjánozni kezdtek, jól láthatóan misztikus vonásokat öltve. Úgyhogy valóságos hibák és melléfogások teremtették meg a *Pamjaty* eszméinek táptalaját. Olyan emberrel találkoztam Vasziljevben, aki érzékeli ezeket a fájó pontokat, és ismeri a lakosság egy részének érzületét, és erre építi a maga politikáját.

Ebben a politikában számomra az a félelmetes, hogy a *Pamjaty* vezetőinek célja: mindenkit meggyőzni arról, hogy az összes negatív jelenség mögött a szovjet társadalom életében valamiféle klán, központ húzódik, amely úgyszólván „saját kezében tart minden szálat", amely tudatosan sző összeesküvést az orosz nép ellen, céltudatosan rombolja szellemileg és fizikailag. Vasziljev ezt a központot „világcionizmusnak" nevezi.

Szeretném aláhúzni: Vasziljev, miközben rendkívül megfontoltan és egyensúlyozva kérdéseimre válaszolt, kizárólag a „cionizmus" fogalmát használta, és tagadta, hogy antiszemita lenne, azt mondta, hogy semmi kifogása a zsidó nép és képviselői ellen. Szerintem azonban kijelentései nyilvánvalóan antiszemita jellegűek voltak. És az úgynevezett „cionista ösz-

szeesküvésről" szóló fejtegetések természetesen feltételezik a felhívást az orosz néphez, hogy védekezzen. De ki ellen? Megint csak azt látjuk, hogy a zsidó nemzetiségű személyek ellen. De még ha feltesszük is, hogy Vasziljev tényleg csak a „cionizmusról" beszél, kérdés, hogyan alakulnak át felhívásai követőinek (talán nagyon is zaklatott) tudatában, milyen cselekedetekre ösztönzik őket?

A. G.: Az interjú alatt az operatőr kamerája végigsiklik Vasziljev dolgozószobájának falán. Feltűnik egy vörös vászondarab, közepén fehér körrel, amelyben a következő jelszó olvasható: „Az igazság nem fél az ítélettől." Aztán egy másik jelmondat: „Bátorság minden nap." Vörös lobogó, közepén fehér körrel... Milyen asszociációkat hív elő önben ez a jelképrendszer?

F. K.: A *Pamjaty* jelképei a nyugati szélsőjobboldali csoportokat juttatják eszembe. Mégsem vonnék párhuzamot a *Pamjaty* és a fasizmus között. A fasizmus meghatározott történelmi körülmények szülötte, és megvoltak a maga okai. A *Pamjaty* — más, sajátos talajjal és gyökerekkel rendelkezik. Bár a *Pamjaty*-nak mind jelképrendszere, mind retorikája, mind pedig struktúrája, felépítése a fasizmust idézi. Mellesleg, ami a struktúrát, a felépítést illeti, minden jel szerint nagyon szigorú, de ezt legfeljebb találgathatjuk. Vasziljev a vele készített interjúban azt állította, hogy a *Pamjaty*-nak csak Moszkvában 20 ezer tagja van, akik 30 orosz várossal tartanak fenn kapcsolatot.

A. G.: A riportfilmben a nézők előtt feltűnik a dolgozószoba falán II. Miklós, Sztolipin arcképe, magának Vasziljevnek az alakja Sztolipin szerepében, egy mozifilmben, aztán ikonok láthatók. (Vasziljev azt állítja, hogy ő hívő.) Az asztalon — Lenin-kötet. Az interjú során Vasziljev melegen támogatja az SZKP XXVII. kongresszusának eszméit, a pártprogram téziseire hivatkozik. S mindjárt ezután részleteket olvas fel a *Cion bölcseinek jegyzőkönyvé*-ből. Mennyire sikerül ön szerint mindezt összeegyeztetnie?

F. K.: Hát ami azt illeti, nem könnyű összeegyeztetni mindezt... A szóban forgó *Cion bölcseinek jegyzőkönyvé*-t Nyugaton hamisítványnak tekintik, és úgy értékelik, mint az antiszemitizmus afféle „bibliáját". A legkülönfélébb dolgoknak eb-

ből az összevisszaságából hiányzik minden racionalitás. De hiszen a *Pamjaty* eszmei platformja éppen az irracionalitás. Ebben rejlik veszélyessége, hiszen az irracionális érvek az érzelmekre és nem az értelemre apellálnak. De ugyanebben rejlik sebezhetősége is, minthogy nem állja ki a racionális kritika próbáját. Mert bármit is mondjon Vasziljev arról, mennyire a glasznoszty, a nyíltság mellett van, valójában a nyílt, nyilvánosság előtt zajló vita a *Pamjaty*-nak nem válna hasznára.

A. G.: Úgy gondolom, ezzel magyarázható az a nemrégiben a ZIL autógyárban megesett történet, amelyről a szovjet tömegtájékoztatási eszközök is beszámoltak. A munkások becsületes, nyílt beszélgetésre hívták meg a *Pamjaty* képviselőit. Vasziljev és követői azonban kevéssel a találkozó kezdete után botrányosan távoztak az autógyáriak köréből.

F. K.: Másfelől, a féllegalitás, az „üldöztetések" légköre hasznára válik a *Pamjaty-nak*, mert valamilyen misztikus fénybe vonja, lehetővé teszi, hogy megalkossa mártíromsága legendáját. A közvélemény kritikájának éles fényében nehezebb elbújni. De ennek a kritikának aktívnak, konkrétnak, érvelőnek kell lennie. Úgy vélem, hogy a szovjet sajtóban az ilyen típusú kritika enyhén szólva nem teng túl. Túlságosan gyakran jelenik meg a dolog karikatúra formájában, amelyet aztán „kriminalizálnak", bűnüggyé alakítanak át. A kritika figyelmét főként a személyekre, nem pedig az eszmékre összpontosítja. Következésképp a *Pamjaty* leleplezése veszít meggyőzőerejéből. Egyébként a sajtóban gyakran részesítenek ugyanilyen megalapozatlan kritikában más nem formális, nem hivatalos egyesületeket is. Pedig ezek között nagyon figyelemreméltó csoportosulások is vannak, amelyek jelentős társadalmi energiával rendelkeznek, és őszintén támogatják az átalakítást.

A. G.: A *Pamjaty* vezetői az átalakítás híveinek nyilvánítják magukat. Valójában azonban az átalakítás nehézségeiből húznak hasznot: ezeket is azzal a bizonyos „összeesküvéssel" magyarázhatják. Ugyanakkor a mitikus ellenségek minden eddigi keresgélése a nyilvánosság, a glasznoszty ellenfeleinek volt hasznára.

F. K.: Valóban, Vasziljev rendkívül sajátosan értelmezi az átalakítást. Több demokráciát is elsősorban a maga számára

követel. S mindenkit, aki az ő célkitűzései ellen lép fel és kritizálja a *Pamjaty*-ot, az átalakítás ellenségének nyilvánít.

A *Pamjaty* tevékenységét nem szabad alábecsülni. Ez a jelenség komoly elemzést igényel. De az a társadalom, amely valóban demokratikus struktúrákkal rendelkezik, nézetem szerint a törvény segítségével képes bármilyen szélsőséggel hatékonyan szembeszállni, és megvédeni magát tőlük. Ha a társadalom kellőképp önkritikus érzületű, akkor elegendő ereje lesz, hogy a reális fogyatékosságokat elismerje, és egészségesebbé tegye azt a talajt, amely mindenfajta irracionális mozgalmat táplál.

Fordította: Szilágyi Ákos

Jurij Szergejev felszólalása a Szovjet Írószövetség vezetőségi ülésén (1987) Lityeraturnaja gazeta, 1987. május 6.

Az úgynevezett „tömegkultúra" szennyel, szexszel, gyilkosságokkal, erőszakkal és kegyetlenségekkel árasztotta el a Nyugatot, és az ehhez vezető utat a rock nyitotta meg. Amerikában most megalakult a tanárok és a szülők ötmillió tagot számláló társasága. Társadalmi kampányt fejtenek ki, kongresszusi meghallgatásra törekednek, s haragos jelszavuk így hangzik: „Elég volt a rockból! Lépést se tovább!" Ha a kultúra Nyugaton elfogadott, háromrétegű felosztásához igazodunk: „felső" kultúra a magas homlokúak, „középkultúra" az átlagos homlokúak és végül „tömegkultúra" az alacsony homlokúak számára — akkor a rock túlnyomó többségében manapság ennek a legalsó rétegnek, a „keményfejűeknek" a szellemi tápláléka. Mi azonban sajtónkban olyan cikket olvasunk, amely a kemény rockot valami emberfeletti és nélkülözhetetlen jelenségnek tünteti fel. Tegnap láttam a Néva-parti rockot, és félelem fogott el amiatt, hogy október 70. évfordulójának esztendejében Lenin városában büntetlenül így kigúnyolhatják történelmünket.

Hamis értékek. Valamennyiünknek elegünk van belőlük, a

kölcsönvett és nyugati agyrémekből, abból, hogy országunk népeinek szent ereklyéit lábbal tiporják. A rock harsog a televíziókészülékekből, a rádióból, dicshimnuszokat zengenek róla a sajtóban. Miféle dolog ez?

Itt frontharcosok ülnek, menjetek és nézzétek meg ezeket a suhancokat, mondjátok meg a véleményeteket.

Vegyük például a *Nas szovremenyik* folyóiratot, ez az átalakítás fősodrában halad. Feladatai közé tartozik a párt XXVII. kongresszusa és a Szovjet Írók Szövetsége VIII. kongresszusa határozatainak megvalósítása. Ez a folyóirat becsületes cikkeket közöl társadalmunk állapotáról. A legutóbbi évtizedekben elsőként adta közre Asztafjev, Belov, Bondarev, Raszputyin legjobb műveit. Ha pedig sajtónk alapján ítélünk, mintha nem is létezne. Érvek nélkül gyalázza a kritika, egyesek úgy vélik, hogy a *Nas szovremenyik* a hétköznapi események krónikásává és kicsinyes civakodások terjesztőjévé süllyedt, és többé már nem a szovjet irodalom vezetője. Ezt nem engedjük meg! Ha már nyilvánosság és demokrácia van, akkor hadd csinálja ki-ki a magáét: az egyik azt, ami létszükség és hófehér, a másik azt, ami aljas és fekete. Az értékelés és a választás joga a népet és a pártot illeti meg. Úgy vélem, ők majd elseprik a hamis értékeket.

Legyünk éberek. Harcolni kell az ifjúságnak a „tömegkultúrával" történő elbutítása ellen. Ez most a legfontosabb körülmény. A kemény rock — a középkori hóhérok rendjének egész szimbolikájával, a kultúra megsemmisítésének romboló programjával és „a sátán templomának" felépítésével együtt — nem zene, hanem a burzsoá pszichológia mozgalma. Harcolnunk kell irodalmunk pszichológiailag egészséges és erős hőséért, akire jelenlegi ifjúságunknak olyan szüksége van, mint a levegőre. Valóban népi hősöket kell keresnünk, akik erkölcsileg képesek arra, hogy harcoljanak a rosszal, képesek arra, hogy elsőnek szálljanak ki a lövészárkokból és induljanak rohamra földünkért. Nincs szükségünk idegen értékekre és ezek újraélesztésére, a romboló és az előrehaladástól idegen „tömegkultúra" jellegtelen káoszának meghonosítására.

Dolgozni, dolgozni és dolgozni — ez a kor jelszava!

Jurij Bondarev—Vaszilij Belov—Valentyin Raszputyin: „Könnyű fiatalnak lenni?" (1987)
Pravda, 1987. november 9.

A *Könnyű-e fiatalnak lenni?* című dokumentumfilmet a nemrég Tbilisziben rendezett fesztiválon fődíjjal tüntették ki. Sok lap lelkesen dicséri mind a filmet, mind alkotóit.

Miért?

Talán a végletes őszinteség (mi azt mondanánk — pőreség) illúziójáért? A filmből ítélve ez az őszinteség csak a fiatalokra jellemző, a középkorú és idősebb emberekre korántsem.

Az ifjúsággal való kacérkodás, „különleges" érdeklődési köreivel, szokásaival való foglalkozás nem új. De meg kell mondanunk, hogy ez a kacérkodás általában az ifjúság ellen fordul. A *Könnyű-e fiatalnak lenni?* című film ennek ékes bizonyítéka. Vagy nem ezt bizonyítja-e az a tény, hogy kedves fiaink és lányaink a rockzene mámorában (amint a film mutatja) minden lelkiismeret-furdalás nélkül szétvernek egy vasúti kocsit?

Miért? A jelekből ítélve azért, mert nem nyújtottunk nekik kelló foglalkozást, munkát, értelmes szórakozást, nem tanítottuk meg őket a szabadidő hasznos eltöltésére. Nem tanítottuk meg őket a társadalom számára hasznos munkára, ahogy kellett volna. (...)

Véleményünk szerint különösen veszélyes, ahogy egyes tömegtájékoztatási eszközök a zenét, különösen a popzenét kezelik.

Ezzel kapcsolatban a már elhunyt zeneszerző, A. Sz. Lobzov leveléből idézünk: „A rock életünk valóságos átka és mérgezője lett. A popzene a maga kábító, egyhangú ritmikus lüktetésével, a nyegle »csillagok« tompa üvöltésével, bárgyú szövegeivel, melyek nemcsak a költészetet, hanem néha a józan észt is nélkülözik, lényegében a felnövekvő nemzedék új meg új hullámait szorítja ki a kultúrából a szellemi sivárságba. Az álmművészet elől nem lehet menekülni, elér otthon is, útközben is, a tenger fenekén is. Mindenhol beleütközünk valakibe, aki magnetofont hallgat..."

A rockzene... Vajon zene-e? Kanadában, Japánban, Franciaországban, más országokban szociológusok, orvosok, művészettörténészek nagy gonddal tudományosan bebizonyították, hogy ez a jelenség pszichikai és erkölcsi kárt idéz elő bennünk. A szovjet olvasó nem ismeri ezeket a tudományos munkákat, az illetékes hazai orvosok pedig hallgatnak.

Természetesen nem lehet vakon követni azoknak az országoknak a példáját, ahol állami korlátozásokat vezettek vagy vezetnek be erre a serdülők védtelen tudatára kábítószerként ható zenére. De nem is hallgathatunk, látva, hogy a rock egyre nagyobb teret nyer, és ami a legszomorúbb, azt hirdeti, hogy az ifjúság kívánságainak és szükségleteinek tesz eleget. Az effajta fecsegést, hízelgő szavakat a különálló, úgynevezett ifjúsági kultúráról demagógia hatja át. A fiataloknak magasztos erkölcsi eszmékre, valódi és nem hamis értékekre van szükségük. Az ifjaknak és lányoknak a könyvekben, filmeken, képeken olyan hősökre, olyan zenei alkotásokra van szükségük, melyekhez szívvel-lélekkel vonzódhatnak. Azt tőlünk, a kultúra mestereitől várják. És nekünk kötelességünk, hogy eleget tegyünk várakozásaiknak.

Interjú a Könnyű-e fiatalnak lenni? című film rendezőjével, Juris Podnieksszel (1987)
Filmvilág, 1987. 8. szám, 15—18. old.

— A szovjet közélet legújabb változásai nyilván jótékonyan hatottak a dokumentumfilmezés lehetőségeire is. A *Könnyű-e fiatalnak lenni?* fordulatot jelent a műfaj történetében?

— Milyen fordulatot?

— Arra gondolok, hogy telt házzal játssza a moszkvai mozi, bemutatják a világ számos országában...

— Népszerűség szempontjából valóban fordulatot jelent. De tartalmilag nincsen ebben semmi újszerű, eddig soha nem látott, ki nem mondott politikai pikantéria.

— Hogyhogy?

— Ha látta volna az 1982-ben készült *A Nyilas csillagképe* című filmemet, értené, mire gondolok. A film a leningrádi Össz-szövetségi Filmfesztivál nagydíját nyerte el, és gyakorlatilag betiltották. Olyan kevés kópiaszámmal forgalmazták, hogy alig láthatta valaki. Tavaly Repinóban tartották a FIPRESCI ülését, ott bemutatták, és azóta árulják a nemzetközi filmpiacon. *A Nyilas csillagképe* azokról a veteránokról szól, akiknek emlékműve előtt díszőrséget állnak Riga főterén a *Könnyű-e fiatalnak lenni?* szereplői...

Következő filmem bemutatása is váratott magára, egészen a párt huszonhetedik kongresszusáig. Címe: *Sziszifusz görgeti a követ.* A tiszta és naiv hitű nagyapák fiairól szól, az apákról, az ötvenévesekről, akik egész életükben a félelem levegőjét szívták magukba. Az alkalmazkodás mindennapi kis trükkjeivel építgették jövőjüket, alakítgatták sorsukat. A túlélés gyakorlatából szőttek filozófiát. Három szobrász a film hőse, akik, mert érvényesülni akartak, megrendelésre faragták a városainkban ismerős szobraikat, és most csodálkoznak, amikor fiaik hit és cél nélkül tengenek-lengenek a világban.

— A filmtrilógia harmadik darabja tehát a *Könnyű-e fiatalnak lenni?*

— Igen, így utólag annak nevezhető, de amikor elkezdtem forgatni, nem gondoltam arra, hogy a filmtrilógiámat vagy az életművemet építem.

— A nagyapák, a „vörös kakasok" után most az unokák életkörülményeit kutatta?

— A *Könnyű-e fiatalnak lenni?* szerkezete két alappilléren nyugszik. (A koncert csak ürügy, hogy hőseim közegét bemutassam.) Az egyik a vörös lövészek emlékműve, ami előtt díszlépésben menetelnek a gyerekek. Iskolájuk kitüntetettjei, derék komszomolisták, akiknek fogalmuk sincsen, kik voltak a vörös lövészek. Mert iszonyatosan tanítjuk a történelmet az iskolákban. Azt hisszük, ha a jelent kormányozzuk, jogunk van a múltat is hatalmunk alá vonni. Megpróbáltunk mindent kitörölni belőle, ami nem felel meg az újabban kialakított történelemképünknek.

Ezeket a gyerekeket elszakítottuk a múltjuktól. Úgy vágtuk el a köldökzsinórt, hogy megfosztottuk őket őseik éltető, tápláló tapasztalatától. Nem egy életfolyamat részesei, csak vé-

letlenül kerültek erre a világra, semmiben sem gyökereznek, és az ő életüknek sincsen folytatása. Ne csodálkozzunk hát, ha a punkok, vagy Krisna követői lesznek, vagy éppen a kábítószerben találnak menekülést. Különösen akkor, ha eleve bizalmatlanul viseltetünk irántuk. A felnőtt társadalomnak valóban nincs szüksége ezekre a tizenhét-tizennyolc évesekre, csak annyiban, amennyiben rászoktatja őket saját szabályaira, viselkedésnormáira, kettős moráljára, mely szerint itt ezt kell mondani, cselekedni, ott az ellenkezőjét. S ha az ifjúság sikerrel magára öltötte a megkívánt tisztes maszkot, akkor aztán joga van együtt építeni velünk a napsugaras messzi jövőt.

III.

PLUSZ

LEONYID ILJICS!

Anatolij Druzenko: „Plusz Leonyid Iljics!" (1988) Moszkovszkije novosztyi, 1988. január 17. 3. old.

Tíz-tizenöt évvel ezelőtt gyakran kerültek kezembe korrektúra végett olyan kéziratok, amelyeknek margóján — az írás elején vagy végén — kötelezően ott virított a szerkesztő kacskaringója a következő képlettel: „+ L. I.!" Emlékszem, eleinte minden kéziraton csak egy ilyen jelecske volt, később, valahogy észrevétlenül kettő lett belőlük (a cikk elején és a cikk végén is egy), még később már három, sőt olykor négy is (a jól bevált elvet követve, mely szerint vajjal nem lehet a kását elrontani.)

A képlet megfejtéséhez nem volt szükség különösebb tudományra: A szerkesztő egyszerűen így jelezte, hogy a szóban forgó helyen a szerző gondolatát nem árt „alátámasztani" egy megfelelő Brezsnyev-idézettel... Ma már nevetséges, ha felidézzük, de aki akkor ezeket a képleteket a margóra írogatta, a kézirat politikai megszerkesztésének nevezte ezt.

Fordította: Szilágyi Ákos

Danyil Granyin — a „brezsnyevszcsiná"-ról (1987) Moszkovszkije novosztyi, 1987. november 8. 13. old.

Eleinte javult a helyzet az országban. A hetvenes évek elején fellendülés mutatkozott a gazdaságban és a tudományban, nőtt a nemzeti jövedelem. Az is fontos, hogy sikerült elérni a katonai erőegyensúlyt Amerikával. S mégis, nem véletlen, hogy a nép és a párt ennek az időszaknak a közös jellemzőjét a stagnálásban találta meg, és a stagnálás időszakának keresztelte el. Átfogó, tanulságos fogalom született az élet akkori erkölcstelen állapotának kifejezésére, amit én brezsnyevszcsinának neveznék. (Brezsnyevszcsina kb. annyi, mint Brezsnyev-rezsim — *A ford.*)

Első ízben 1966-ban a főtitkár posztján lett a Szovjetunió Hőse. Tíz évvel később újabb háborús hőstetteire derült fény, és megkapta a Szovjetunió Hőse második aranycsillagát. Még két évvel később a harmadikat, három évvel ezután pedig a negyediket is. A veteránok, azok, akiknek nem aranycsillag, csak Vörös Csillag jutott a háború vérzivatarában, felháborodtak. Ő pedig úgy fogadta ezt a csillaghullást, mint aki tisztában van saját érdemeivel, régen maga mögött hagyva a realitás, a tisztesség határait, mely egykor, a fronton kétségkívül jellemezte őt.

A mindenféle rendű-rangú tányérnyalók, szakértők pedig buzgó munkával falat emeltek közé és a nép élete közé, ami elsősorban nekik maguknak hajtott hasznot. A szolgalelkűség megtestesítői egyre csak azt hajtogatták, hogy a nagy országnak nagy vezérre van szüksége, s hozzáfogtak, hogy előállítsák ezt a nagy vezért. A felfújt érdemek jól megfértek a felfújt jelentésekkel és statisztikai adatokkal. A jószándékot, amivel 1966—67-ben minden kezdődött, kezdték felváltani a végeérhetetlen szónoklatok. E szomorú folyamat mechanizmusát a történészek dolga lesz aprólékosan felderíteni.

Fordította: Szilágyi Ákos

Visszakapják eredeti nevüket a Brezsnyevről elnevezett helyek (1988)
Magyar Nemzet, 1988. január 7.

Moszkvából jelenti az MTI: Hatályon kívül helyezték az SZKP Központi Bizottságának, a Legfelső Tanácsnak és a szovjet kormánynak azt az 1982. november 18-án hozott határozatát, amelynek értelmében Leonyid Brezsnyevről, az SZKP KB egykori első, majd főtitkáráról, a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének volt elnökéről nevezték el a Káma menti Naberezsnije Cselni várost, Moszkva Cserjomuski kerületét és a leningrádi Krasznogvargyejszkaja teret, valamint kimondták, hogy Moszkva egyik új lakótelepén teret neveznek el Brezsnyevről.

A mostani döntésről szóló bejelentés hangsúlyozza, hogy az SZKP Központi Bizottsága, a Legfelső Tanács és a szovjet kormány a dolgozók, az érintett városban, kerületben, tereken lakók javaslatait támogatja. A lakosság az említett szerveknél kezdeményezte, hogy állítsák vissza Brezsnyev városának, a moszkvai Brezsnyev kerületnek, a leningrádi Brezsnyev térnek az eredeti nevét, illetve változtassák meg a moszkvai Brezsnyev tér nevét.

A volt főtitkárról elnevezett „Leonyid Brezsnyev" atomhajtóműves jégtörő hajó nevének megváltoztatásáról nem született döntés.

Lev Kolodnij: Szervusz, Cserjomuski (1988)
Moszkovszkaja Pravda, 1988. január 7.

Nincs többé Brezsnyev kerület. Ismét Cserjomuski van.
Nincs többé Moszkvában a Moszkva történelméhez semmiképpen nem illő Berzsnyev tér, melyet a kincstári lelkesedés rohamában a bürokraták találtak ki.

Brezsnyev térnek nevezték a Profszojuznaja és a Garibaldi utca kereszteződésében levő térséget, melyet a moszkvaiak soha nem éreztek, soha nem neveztek térnek... De hogyan születhetett egy ilyen szolgalelkű elnevezés? Ez újabb példája a szépítgetésnek, mely annyira elterjedt a nem létező tér névadójának idős korában.

Ezzel újabb lépést tettünk a megsértett igazságosság helyreállításának útján. Leonyid Brezsnyevnek életében nem állítottak emlékműveket, városokat nem kereszteltek át tiszteletére, idáig nem ment a dolog. De Brezsnyev kultusza bronz mellszobrok nélkül is burjánzott Sztálin kultuszának romjain. Mindenki jól emlékszik, hány ünnepélyes ceremónia keretében kapott kitüntetést a fronton szerzett különleges érdemeiért (vajon valódi érdemekről van szó?) a második világháború egyik tábornoka, a győzelmi díszszemle egyik résztvevője, aki valamikor, 1945-ben álmában sem gondolt arra, hogy békeidőben

Győzelem Érdemrendet, marsalli címet, katonai hősiességéért csillagokat kap, és hogy több érdemrend lesz a mellén, mint Zsukov marsallnak és az első űrhajósnak.

A Brezsnyev kerület névadójának halála után Brezsnyev kultuszát erősítette. Ennek most vége.

De hány meg hány jele marad még körülöttünk a meg nem érdemelt tiszteletnek! Emlékezzünk egy másik marsallra, Klim Vorosilovra, akinek nevét Moszkva egy másik kerülete viseli. A háború előtt éppúgy énekeltek róla, mint barátjáról Joszif Sztálinról, a művész korábban közismert képen kettesben, a Kremlben egymás mellett állva ábrázolta őket.

Vorosilov a szerzője a szomorú nevezetességre szert tett *Sztálin és a Vörös Hadsereg* (1926) című könyvnek, mellyel lerakta régi barátja személyi kultuszának egyik alapkövét, és kitörölte a nép emlékezetéből azoknak a nevét, akik valódi alapítói voltak a Vörös Hadseregnek; első főparancsnokainak, hadvezéreinek nevét, akik a polgárháború frontjain győztesen harcoltak az állig felfegyverzett fehérek ellen..

Emlékezzünk: az északnyugati irány csapatai, melyek élén Vorosilov marsall állt, majdnem elveszítették Leningrádot. A helyzetet csak akkor sikerült megmenteni, amikor a népbiztost Georgij Zsukov tábornok váltotta fel.

Miért neveztek el Vorosilovról egy moszkvai kerületet?

És még egy moszkvai kerület — a Kalinyin kerület. Mihail Ivanovics Kalinyinról egyedül Moszkvában sugárutat, metróállomást, nyolc üzemet és gyárat nevezték el (a telefonkönyvben egész oszlopot tölt ki a neve.)

Az „ország mosolygós sztarosztája", aki csaknem harminc évig az ország törvényhozó hatalmi szervei élén állt, sokat tett a népért. De ha tárgyilagosan nézzük: szentesítette a szeme láttára folyó törvénytelenségeket is.

Nem arról van szó, hogy át kell adni a feledésnek Brezsnyev, Vorosilov, Kalinyin nevét, hogy földig kell rombolni azokat a házakat, ahol éltek és dolgoztak, hogy el kell tüntetni az emléktáblákat — voltak olyan tetteik is, melyek méltók az emlékezetre. Nem szabad megismételni a korábbi tévedéseket, leradírozni a történelem lapjairól az állami vezetők neveit.

De haláluk után ilyen mértékű tiszteletben részesíteni őket,

olyan kerületeket és városokat, utcákat és tereket, üzemeket és gyárakat nevezni el róluk, amelyekhez semmi közük nem volt, nem felel meg az igazságosság elvének.

A kommunizmus építőjének erkölcsi kódexe (1961) Az SZKP XXII. kongresszusa, 1961. október 17—31. Kossuth 1962. 814—815. old.

A kommunisták elvetik a kizsákmányolók osztályerkölcsét. A régi világ torz, önző nézeteivel és erkölcseivel a kommunista erkölcsöt, a legigazságosabb és legnemesebb erkölcsöt állítják szembe, ámely az egész dolgozó emberiség érdekeit és eszményeit fejezi ki. Az erkölcsiség és igazságosság egyszerű szabályait, amelyek a kizsákmányolók uralmának korszakában eltorzultak, és amelyeket szégyentelenül lábbal tiportak, a kommunizmus mind az egyes egyének, mind a népek közötti kapcsolatok sérthetetlen életelveivé teszi. A kommunista erkölcs magában foglalja a főbb általános emberi erkölcsi szabályokat, amelyeket a néptömegek évezredek alatt a társadalmi elnyomással és az erkölcsi fogyatékosságokkal vívott harcban kialakítottak. A társadalom erkölcsi fejlődésében különösen nagy jelentősége van a munkásosztály forradalmi erkölcsének. A szocialista és kommunista építés idején a kommunista erkölcs új elvekkel és új tartalommal gazdagodik.

A párt véleménye szerint a kommunizmus építőjének erkölcsi kódexe a következő erkölcsi elveket foglalja magában:

— odaadás a kommunizmus ügye iránt, a szocialista haza, a szocialista országok szeretete;

— a társadalom javára végzett lelkiismeretes munka: aki nem dolgozik, ne is egyék;

— a társadalmi tulajdon védelméről és gyarapításáról való gondoskodás;

— magas fokú társadalmi kötelességtudat, kérlelhetetlenség a társadalmi érdekek megsértőivel szemben;

— kollektív szellem és elvtársi kölcsönös segítség, egy mindenkiért, mindenki egyért;

— humánus kapcsolatok és kölcsönös megbecsülés az emberek között: az ember az embernek barátja, elvtársa, és testvére;
— becsületesség és igazságosság, erkölcsi tisztaság, egyszerűség és szerénység a társadalmi és a magánéletben;
— kölcsönös megbecsülés a családban, gondoskodás a gyermekek neveléséről;
— kérlelhetetlenség az igazságtalansággal, a henyeséggel, a becstelenséggel, a karrierizmussal, a nyerészkedéssel szemben;
— a Szovjetunió minden népének barátsága és testvérisége, kérlelhetetlenség a nemzeti és faji ellenségeskedéssel szemben;
— kérlelhetetlenség a kommunizmus ellenségeivel, a népek békéjének és szabadságának ellenségeivel szemben;
— testvéri szolidaritás minden ország dolgozóival, minden néppel.

Olvasói levél az Ogonyoknak (1988)
Ogonyok, 1988. 2. szám, 2—3. old.

Az SZKP XXVII. kongresszusát követően történelmünknek L. I. Brezsnyev tevékenységével kapcsolatos szakasza valamiért a „pangás időszaka" elnevezést kapta. Ez a fogalom, megítélésem szerint, egyáltalán nem felel meg országunk ügyei akkori állásának. „Pangásnak" olyasvalami nevezhető, ami mozdulatlan, de legalábbis nem haladó mozgást végez. Az életszínvonal, a társadalmi és az ideológiai szféra ebben az időszakban nyilvánvalóan az ellentétes előjel felé tolódott. Senki előtt sem titok, hogy a korrupció rákfenéje egyre nagyobb területen támadta meg társadalmunkat, beleértve az állami vezetők legmagasabb szintjét is. Történelmünk eme periódusát helyesebb lenne „válság előttinek" nevezni.

Ma, még ha nevükön is nevezték az állami vezetés konkrét bűnöseit (Csolokov, Csurbanov, Tregubov és a többiek), „múzsáikat" és „őrangyalaikat" még csak le sem leplezték.

Az *Ogonyok* 47. számában a leningrádi M. Katajev javasolja: vitassák meg az országunkban végbemenő demokratikus át-

alakítások visszafordíthatatlanságának társadalmi garanciáit. Meglátásom szerint ilyen garancia lehetne az általános referendumok rendszere, melyeket a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsába történő választásokkal egy időben lehetne tartani.

A. M. Sarov
az SZKP tagja, nyugdíjas
Odessza

Fordította: Dandé Krisztián

A megnövekedett bűnözésről a Pravda (1988)
Magyar Nemzet, 1988. január 28.

Moszkvából jelenti az MTI: Még mindig elég magas a bűnözés szintje a Szovjetunióban, s ennek jellegét elsősorban az olyan negatív jelenségek határozzák meg, mint az alkoholizmus. a narkománia, az élősködő életmod, a visszaesők, az önző érdekek. Ezt mondta a Szovjetunió ügyészségén tartott sajtóértekezletén Katuszev főügyészhelyettes. A tájékoztatóról a Pravda számolt be.

Katuszev az elmúlt év első kilenc hónapjáról beszámolva megállapította, hogy a társadalmi tulajdon megkárosításának összege 1987 első félévében meghaladta a 122 millió rubelt. Az utóbbi évek során megkétszereződött a bűnszövetkezetben elkövetett bűncselekmények száma. Utalt arra, hogy a bűnüldöző szervek, köztük az ügyészség is. nem ülnek karba tett kézzel. Befejeződött a nyomozói vizsgálat Jurij Csurbanov, a Szovjetunió belügyminiszterének volt első helyettese ügyében is, akit azzal vádolnak, hogy összesen több mint 650 000 rubel értékben fogadott el vesztegetéseket, és visszaélt szolgálati beosztásával.

Roj Medvegyev: Galina Brezsnyeva briliánsai (1988)
Spiegel, 1988. 5. szám

Moszkva leszámol a Brezsnyev-korszakkal: bíróság elé állítják Jurij Csurbanovot, az egykori pártvezér vejét s belügyminiszter-helyettesét. Állítólag 650 000 rubelt vágott zsebre — annyit, amennyit egy szovjet munkás 270 év alatt keres meg. A vádlott és felesége, Galina Brezsnyeva életstílusáról számol be a hatvankét éves moszkvai disszidens, Roj Medvegyev, a *Spiegel* olvasóinak.

Galina Brezsnyeva most ötvenkilenc éves, de sokkal öregebbnek néz ki. Majd minden barátja és ismerőse elhagyta, rokonságával alig érintkezik. Egy nagy privát dácsában lakik Zsukovkában, Moszkva mellett, amit atyja építtetett neki. Nagyon meghízott. és öltözéke rendetlen, ritkán hagyja el a dácsát. Férje (az egykori generális, Jurij Csurbanov, ötvenkét éves), akihez a Szovjetunió teljes rendőrsége tartozott, elveszítette összes párt- és állami funkcióját, s most vizsgálati fogságban ül Lefortovóban. Nagyon sokat tud, vallomásai nemcsak saját magára vetnek rossz fényt.

Galina Brezsnyeva, az öt évvel ezelőtt elhunyt L. I. Brezsnyev lánya, apjának majdnem kizárólag csak kényelmetlenségeket okozott. [...]

Jurij Csurbanov Galina harmadik férje lett. Ezúttal az apa is elégedett volt: nem cirkuszi ember, nem akrobata, nem bohóc, nem illuzionista, hanem egy keménykötésű rendőrtiszt.

Leonyid Iljics remélte, hogy Csurbanovnak majd sikerül megszelidíteni makacs második feleségét. A fiatal házasok kaptak egy lakást Moszkvában és egy dácsát nem messze az apa dácsájától.

Csurbanov gyors karriert csinált. Már 1970-ben átvette a Belügyminisztérium politikai igazgatását. 1977-ben a belügyminiszternek, Nyikoláj Scsolokovnak, aki Brezsnyev egyik legközelebbi barátja volt, helyettese, majd 1980-ban első helyettese lett.

Nem egész tíz év alatt a vő főhadnagyból belügyminisztériu-

mi főtábornagy lett. Óriási hatalma volt, de ez nem terjedt ki feleségére. Az nem sokáig respektálta férjét, és új barátokat keresett. Ezek közül a legfontosabb Borisz Burjanze művész volt.

Borisz Burjanze Moszkvában egy nagy szövetkezeti lakásban lakott a Csehov utcában, melyet Galina ajándékozott neki.

A Galina Brezsnyevával való barátsága befolyásos emberré tette. Lakásában gyakran voltak partik az ő és a nő barátaival, az ételek még különlegesebbek voltak, mint a Krímben.

Ezen nem kell csodálkozni. Galina egyik legbensőbb barátja Jurij Szokolov lett, az 1. számú moszkvai Gasztronom (élelmiszerüzlet — *a ford. megj.*) igazgatója. Kétségkívül Galina férje, Jurij Csurbanov már hivatalból is, mint rendőr, mindent tudott Borisz Burjanzéről, annak életviteléről és barátairól. Néhányszor jól összeverték. Ettől kezdve Boriszt barátai és fivére, Mihail, testőrként kísérték.

Galinában kifejlődött a briliánsok iránti szenvedély. Figyelemmel kísérte, amikor a legszebb darabok beérkeztek a moszkvai ékszerboltokba, és felvásárolta a legdrágábbakat.

Közismert, hogy országunkban a hatvanas évek végétől a nyolcvanas évek elejéig a gyémánt és az arany ára kb. háromszorosára emelkedett. A hetvenes években a világpiacon is drágább lett az arany és az ékszer. Szigorú szabály uralkodott: az áremelés előtt néhány nappal az ékszerüzletek felfüggesztették az árusítást. De mielőtt bezártak volna az üzletek „leltár" miatt, Galina Brezsnyeva és barátnője, Scsolokova más és más ékszereket. Az áremelés után a „kövecskéket" ismét kínálták az üzletekben. Galinánál maradt a haszon és a megszerzett briliánsok egy része.

Hirtelen azoban teljesen más fordulatot vettek a „briliánsklikk" körüli események.

1981 végén megtartották a szovjet cirkusz ünnepét. A gálaelőadásra összejött az összes „sztár" és válogatott cirkuszkedvelő. Kolevatov cirkuszfőnök felesége, Larissza Paskova színésznő, Scsolokov felesége és Galina Brezsnyeva legszebb ékszereiket vették fel. Senkinek sem volt azonban olyan csodálatos és nagy briliánsa, mint a „Szovjetunió népművészének", az állatszelíditő Irina Bugrimovának. Övé volt az ország felte-

hetően legjobb drágakőgyűjteménye. A december 31-re virradó éjszaka kirabolták.

A vizsgálóbírók Borisz Burjanzét is gyanúba fogták, aminek a rendőrfőnök Jurij Csurbanov csak örülni tudott. Nem védte meg felesége szeretőjét. Lakását átkutatták, Burjanzét kihallgatásra vitték. Korábban Galina mindig kihúzta a csávából, és végül is az apja még mindig hatalom volt. Burjanze nercbundát és nercesizmát húzott, magával vitt egy kiskutyát, és Mercedesszel ment a Lefortovo börtönbe kihallgatásra.

A kihallgatás végén tudta meg, hogy letartóztatták, és hogy jogában áll erről rokonait értesíteni. Galina Brezsnyevát nevezte meg.

A Burjanze-eset kivizsgálásakor újra és újra felmerült Galina Brezsnyeva és barátai és néhány más ember neve, akiket a politikai bizottság engedélye nélkül senki sem mert kihallgatni. Mindezt a KGB első helyettese tartotta kézben: Szemjon Cvigun, Brezsnyev sógora.

A KGB főnöke, Jurij Andropov, felhatalmazta Cvigunt, hogy beszélje meg a helyzetet Mihail Szuszlovval, a KB-titkárság és a politikai bizottság második emberével. A megbeszélés után Cvigun otthon megmérgezte magát ciánkálival. Mindez 1982. január 19-én történt. Január 29-én letartóztatták a cirkusz igazgatóját, Kolevatovot és néhány közeli munkatársát.

Gromiko külügyminiszter Galinát minisztériumának archívumába helyezte, hogy ne kerüljön kapcsolatba a mindenhol leselkedő külföldi tudósítókkal. Néhány hónappal később, még Brezsnyev életében, Jurij Szokolovot, a Gasztronom igazgatóját is letartóztatták. Lakásában egymillió rubel értékű vagyontárgyat foglaltak le, s néhány dolgot dácsájában is találtak. A telken elásott vasládikákban rohadtak a pénzkötegek.

Az ezt követő Andropov-időszak tizenöt hónapja alatt az említett bűnügyek közül sokat lezártak. Szokolov golyó általi halálbüntetést kapott, Kolevatov tizenhárom évi fogságot, Borisz Burjanze öt évet. Az ő büntetése lejárt, most szabad. De alig valószínű, hogy visszakapja moszkvai lakását. „Madame" Brezsnyevát nem kereste fel.

Scsolokov belügyminisztert Andropov parancsára leváltották, és 1983-ban kizárták a párt Központi Bizottságából „a munkája közben elkövetett hibák miatt". Vizsgálatot indítot-

tak ellene. Felesége, aki rosszabbra számított, öngyilkosságot követett el: kiugrott lakásuk ablakán.

Andropov halála után az új főtitkár, Konsztantyin Csernyenko, megpróbált segíteni egykori patrónusa, Brezsnyev lányán. Beszüntették a Scsolokov elleni eljárást, az egykori belügyminiszter tiszteletbeli állást kapott a Honvédelmi Minisztériumban. Galina Brezsnyeva ismét megjelent a nyilvánosság előtt.

De szétfoszlott a beteg Csernyenko hatalma, amikor a KGB szervei újabb és újabb bűncselekményeket fedeztek fel, melyekben Nyikolaj Scsolokovnak és néhány más befolyásos embernek Brezsnyev környezetéből is része volt. 1984. november 6-án megfosztották Scsolokovot katonai rangjától. Amikor az egykori belügyminiszter megtudta, hogy újra megindították ellene a büntetőeljárást, felvette ünnepi egyenruháját, és összes kitüntetéseit, megtöltötte vadászfegyverét, és főbe lőtte magát. Galina fivére, Jurij Brezsnyev, bár notórius alkoholista volt, a KB-tagjelöltségig és külkereskedelmi miniszterhelyettességig vitte, 1986. március 6-án már nem választották be a KB-ba, s 1986. április 21-én „egészségi okok miatt" ötvenhárom évesen nyugdíjazták miniszterhelyettesi állásából.

Jurij Csurbanov alacsonyabb rangú beosztást kapott, Jurij Brezsnyevhez hasonlóan kitették a KB-ből, s 1987 elején letartóztatták. Teljes vagyonát lefoglalták az eljárás végéig.

Galina Brezsnyevának megmaradtak a ruhái és bundái. Ezeket adogatja most el, miközben „szegénységről" panaszkodik. Néha látják, amint teli szatyor vodkával hazafelé tart.

Brezsnyev utolsó évei — Mihail Gorbacsovnak a forradalom 70. évfordulóján mondott ünnepi beszédéből (1987)
Magyar Nemzet, 1987. november 3.

Az SZKP KB 1965. márciusi és szeptemberi ülésén új gazdaságirányítási megközelítések születtek. Kidolgozták a gazdasági reformot, az új körzetek meghódítására, a termelőerők fejlesztésére irányuló nagyarányú programokat, s hozzáláttak

végrehajtásukhoz. Ez az első években javított az ország helyzetén. Növekedett a gazdasági és tudományos potenciál, erősödött az ország védelmi képessége, emelkedett a nép életszínvonala. Számos olyan külpolitikai akciót hajtottak végre, amelyek megerősítették államunk nemzetközi tekintélyét, biztosították katonai, hadászati paritásunkat az Egyesült Államokkal.

— Az ország nagy lehetőségekkel rendelkezett fejlődésének további gyorsításához. De a lehetőségek kihasználásához, mozgásba lendítéséhez újabb döntő társadalmi változásokra és természetesen megfelelő politikai akaratra lett volna szükség — ám egyik sem volt meg. Sőt, sok elfogadott döntés is csak papíron létezett, a levegőben lebegett. Fejlődésünk üteme jelentősen lelassult.

— A párt a KB 1985. áprilisi ülésén és a XXVII. kongresszuson nyíltan megnevezte a kialakult helyzet okait, feltárta a fejlődésünket fékező mechanizmust, s elvi értékelést is adott róla.

— Hangsúlyoztuk, hogy Leonyid Brezsnyev életének és tevékenységének utolsó éveiben a továbbhaladás útjainak keresését nagy mértékben akadályozta a megszokott, az új valóságot nem tükröző formulákhoz és sémákhoz való ragaszkodás. Elmélyült a szavak és a tettek közötti szakadék. A gazdaságban erősödtek a negatív folyamatok, amelyek lényegében válság előtti helyzethez vezettek. Számos anomália alakult ki a társadalmi és a szellemi, erkölcsi szférában, amelyek eltorzították, deformálták a szocialista igazságosság elveit, aláásták a szocialista igazságosságba vetett hitet. társadalmi elidegenedéshez és erkölcstelenséghez vezettek. Tűrhetetlenné vált az egyre fokozódó eltérés a szocializmus nagy eszméi és a mindennapi valóság között.

— A párt és az egész társadalom egészséges erői mind élesebben érezték annak sürgető szükségességét, hogy le kell küzdeni a negatív jelenségeket, meg kell törni az események folyamatát, biztosítani kell az ország társadalmi-gazdasági fejlődésének felgyorsulását, el kell érni a szocializmus erkölcs megtisztulását és megújulását.

— Erre a rendkívül éles társadalmi igényre adott választ a KB 1985. áprilisi ülése, az ország társadalmi-gazdasági fejlődésének meggyorsítására vonatkozó koncepcióval és stratégiával,

a szocializmus megújítását célzó irányvonallal. Ezeket a XXVII. kongresszus és az azt követő KB-ülések határozatai elméleti és politikai szempontból továbbfejlesztették, s belőlük alakult ki a szocialista társadalom életének mindenoldalú, forradalmi átalakítását célzó általános irányvonal.

— Az átalakítás eszméje hetvenéves történelmünkre, alapvetően új társadalmi építményünk szilárd alapjára támaszkodik, egyesíti a folyamatosságot és az újító szellemet, a bolsevizmus történelmi tapasztalatait és a szocializmus korszerűségét. Az a feladatunk, hogy folytassuk és gyarapítsuk a forradalom és a szocializmus úttörőinek ügyét.

Szovjet segítségnyújtás kabuli kérésre (1979)
Népszabadság, 1979. december 29.

A kabuli rádió péntekre virradóra, éjszakai közleményében tájékoztatta az ország lakosságát arról, hogy megdöntötték Hafizullah Amin és társai hatalmát. Hafizullah Amint egy forradalmi bíróság bűnösnek találta az afganisztáni nép elleni bűntettekben, és halálra ítélte. Az ítéletet végrehajtották.

A közlemény hangoztatja, hogy új szakszába lépett az áprilisi forradalom, az országban most létrejött a valódi népi hatalom, amely harcolni fog a nemzeti demokratikus, antifeudális, antiimperialista forradalom végső győzelméig, a szabad, független Afganisztán megteremtéséért.

A közlemény bejelentette, hogy Babrak Karmalt választották az Afganisztáni Népi Demokratikus Párt Központi Bizottságának főtitkárává és a forradalmi tanács elnökévé.

A TASZSZ pénteken délben ismertette az afgán kormány nyilatkozatát. Eszerint az Afganisztáni Demokratikus Köztársaság kormánya — figyelembe véve Afganisztán külső ellenségeinek folytatódó és fokozódó külső beavatkozását és provokációit — az ország területi épsége, nemzeti függetlensége és az áprilisi forradalom vívmányainak megvédelmezése, valamint a béke és a biztonság megóvása érdekében az 1978. de-

cember 5-én aláírt barátsági, jószomszédsági és együttműködési szerződés alapján azzal a határozott kéréssel fordult a Szovjetunióhoz, hogy sürgősen nyújtson politikai, erkölcsi, gazdasági segítséget Afganisztánnak.

Leonyid Brezsnyev táviratot intézett Babrak Karmalhoz, az Afganisztáni Népi Demokratikus Párt Központi Bizottságának főtitkárához, az Afganisztáni Demokratikus Köztársaság Forradalmi Tanácsa elnökéhez, miniszterelnökhöz. A távirat szövege így hangzik:

Szívélyesen üdvözlöm Önt főtitkárrá és a legmagasabb állami tisztségekbe történt megválasztása alkalmából. A szovjet vezetés és a magam nevében kívánom, hogy a baráti afgán nép érdekében kifejtett sokoldalú tevékenységében nagy sikereket érjen el. Meggyőződésem, hogy az afgán nép a jelenlegi körülmények között képes megvédelmezni az áprilisi forradalom vívmányait, az új Afganisztán szuverenitását, függetlenségét és nemzeti méltóságát. (TASZSZ)

Mihail Gorbacsov nyilatkozata az afganisztáni kivonulásról (1988) Magyar Nemzet, 1988. február 9.

A genfi afgán—pakisztáni tárgyalások gyors és sikeres befejezésének elősegítésére törekedve a Szovjetunió és az Afganisztáni Köztársaság kormánya megállapodott a szovjet csapatkivonás kezdetének konkrét időpontjában — 1988. május 15. —, s tíz hónap alatt befejeződik a kivonulás. Ezt a dátumot abból kiindulva határoztuk meg, hogy a rendezésről szóló megállapodásokat legkésőbb 1988. március 15-ig aláírják, s azok két hónappal később hatályba lépnek. Ha március 15-nél korábban megtörténik az aláírás, korábban kezdődik meg a csapatok kivonása is.

Mindez, mint ismeretes, arra indította az afgán vezetést Nadzsibullah elnökkel az élén, hogy mélyrehatóan újraértelmezze azt a politikai irányvonalat, amely a nemzeti megbékélés hazafias és realista politikájában öltött testet. Rendkívül

bátor és merész lépésről van szó: nemcsak a fegyveres összecsapások beszüntetésére való felhívásról, hanem arról a javaslatról is, hogy hozzanak létre koalíciós kormányt, osszák meg a hatalmat az ellenzékkel, többek között azokkal, akik fegyveres harcot folytatnak a kormány ellen, és még azokkal is, akik külföldről irányítják a felkelők akcióit, s idegen államoktól kapott fegyverekkel és harci technikával látják el őket. S ezt egy alkotmányos jogkörrel felruházott, az országban reális hatalommal rendelkező kormány javasolta.

A nemzeti megbékélés az afgán fél új politikai gondolkodásának a kifejeződése. Ebben nem a gyengeség, hanem az ország jelenéről és jövőjéről gondoskodó szabad, becsületes és felelős politikai vezetők erős jelleme, bölcsessége, méltósága ölt testet.

A nemzeti megbékélés politikájának sikerei már eddig is lehetővé tették, hogy a szovjet csapatok elhagyják Afganisztán területének egyes részeit. Jelenleg már tizenhárom afganisztáni tartományban nincsenek szovjet csapatok, mivel ezekben a tartományokban megszüntek a katonai összecsapások. Úgy is mondhatjuk: minél gyorsabban jön létre a béke Afganisztán földjén, annál hamarabb vonulnak ki onnan a szovjet csapatok.

A nemzeti megbékélés politikája megfelelő politikai platform mindazoknak, akik békét akarnak Afganisztánban. Milyen békét? Olyant, amilyent az afgán nép óhajt. A büszke, szabadságszerető, bátor afgán nép, amely évszázadokon át harcolt szabadságáért és függetlenségéért, gazdája volt és lesz saját országának, amely Nadzsibullah elnök szavai szerint politikai téren többpártrendszerű, gazdasági téren a különböző tulajdonformákra épülő lesz. Maguk az afgánok határozzák meg azt is, hogy országuknak milyen státusa legyen a többi állam között. Mind többet beszélnek arról, hogy a leendő békés Afganisztán független, el nem kötelezett állam lesz. Mi csak örülhetünk annak, hogy déli határainkon ilyen szomszédunk lesz.

Most pedig a mi fiainkról. Afganisztánban levő katonáinkról. Becsületesen teljesítették és teljesítik kötelességüket, önfeláldozásról és hősiességről téve tanúbizonyságot. Népünk mélyen tiszteli azokat, akiknek sorsa úgy hozta, hogy katonai szolgálatukat Afganisztánban töltötték. Az állam elsősorban nekik biz-

tosít lehetőséget arra, hogy jó végzettségre, érdekes és hozzájuk méltó munkára tegyenek szert.

Számunkra szent az emléke azoknak, akik Afganisztánban a bátrak halálával estek el. A párt- és állami szervek kötelesek ügyelni arra, hogy az elesettek családjait, közeli hozzátartozóit a gondoskodás, a figyelem és a jó szándék légköre vegye körül.

Alekszandr Prohanov: Afgán kérdések (1988)
Lityeraturnaja gazeta, 1988. február 17.

Amikor csapatokat küldtünk Afganisztánba, abból a feltételezésből indultunk ki, hogy jelenlétük egyensúlyban tartja majd a hatalmas külföldi nyomást, és a belső polgárháborús torzsalkodás lassan elcsendesedik, a győztes párt, az Afganisztáni Népi Demokratikus Párt, amely az állami fejlődés útját meghatározta, cselekvőképes struktúrát tud teremteni, átfogva az egész országot, az ország egész területét, a társadalom minden szociális rétegét, s helyreáll a stabilitás.

Erre nem került sor. A rendezés eredeti tervezetének nem adatott meg, hogy megvalósuljon. Az ANDP nem vált olyan erővé, amelyet az egész nép elismer.

Miért?

Előrebocsátom, hogy nem vagyok helyzetelemző (nekik még lesz szavuk ebben az ügyben), nem vagyok hivatásos politikus (vajon miért hallgatnak a hivatásosok mindmáig?), egyszerűen csak szemtanúja voltam egy folyamatnak, amely találkozások és vélemények sokféleségében jelent meg előttem.

Egyszóval, miért?

A politikai vonalvezetésben elkövetett hibák, a szocializmusnak „nem afgán", „nem iszlám", a tradíciókat sértő formában, rendeleti úton történő bevezetése erőszakba és megtorlásokba csapott át. Üldözték a mullahokat, megsértették a vallási szertartásokat.

A párt berkeiben frakciós harc dúlt, amely szétmarta, felbomlasztotta, megbénította a pártot, káoszhoz, frakciós önzés-

hez és türelmetlenséghez vezetett, az eredmény pedig — a párton belüli megtorlások, a vezetők megsemmisítése és váltogatása, a bénító félelem, az alkotóerő hiánya és mindennek hátterében a bürokratizálódás, a forradalom nevében hozott áldozattól való húzódozás, a muzulmán paraszti tömegektől való félelem, a néppel folytatandó dialógusra való képtelenség lett —, ami a párt egy részének meghosszabbította és felfokozta politikai drámáját.

Meg aztán lehetséges-e egyáltalán szilárd politikai struktúrával rendelkező szocializmus, egy olyan országban, ahol a megszámlálhatatlanul sok törzs, nomád népcsoport, vezéreikkel és kényuraikkal olyan, mint valami örökösen fortyogó, sűrű társadalmi kulimász, felszálló és tüstént szétpattanó buborékokkal? Ebben a középkori kotyvalékban még csak most kezdenek kifóni a korral összhangban álló formák, és akkor ezen az ingoványos talajon mindjárt a szocializmus épületét akarták felhúzni.

Azóta, hogy azokban a decemberi napokban a Szovjetunió csapatai bevonultak Afganisztánba, a kabuli kormány politikai irányzata több ízben változott. A zászló már nem vörös, magában foglal egy zöld, iszlám elemet is. Az ország címeréből eltűnt a csillag. A párt már nem beszél a szocialista társadalom felépítéséről. Lemondott a hatalom monopóliumának igényéről. Deklarálta a pluralizmust. Felkérte a külföldön élő harcias ellenzéket, hogy vegyen részt a kormányban. Folyik az ország egykori, elaggott sahja esetleges hazatérésének előkészítése, azé a sahé, akit még nem is Taraki, hanem Daud buktatott meg — ami visszatérés egy tizenöt évvel ezelőtti csökevényhez. És a legfontosabb: meghirdették a nemzeti megbékélést, az ellenséggel való példátlan kompromisszum politikáját, kinyilvánították készségüket, hogy nem ellenséget látnak bennük, hanem hazafiakat, akik együttműködnek egy jövendő, hagyományosan iszlám, el nem kötelezett Afganisztán létrehozásában, egy olyan Afganisztánéban, amely tüstént nekifog a háború okozta sebek begyógyításához.

Mindennek alapján elmondhatjuk: az ANDP által meghirdetett eredeti célok meghiúsultak. Maga a párt, maga a forradalmi kormány mondott le róluk. Ha pedig ez így van, akkor

elveszíti értelmét a szovjet csapatok jelenléte az országban. A távozás elkerülhetetlen, logikus.

Akkor hát bevonulásuk hiábavaló volt? Úgy tűnik, nem szabad így föltenni a kérdést. A prognózis volt helytelen. Tévedtek a tanácsadók, akik az országban kialakult helyzetet felbecsülték, számos hibát követtek el az iszlámszakértők, a diplomaták, a politikusok, a katonák. Hiszen, megismétlem, az alapvető célok végül is meghiúsultak.

Ugyanakkor, függetlenül mindattól, ami meghiúsult, iráni típusú fundamentalizmus már nem lehetséges az országban, az ország már nem fogadja el, és az a veszély, hogy a Szovjetunió határain egy szélsőséges muzulmán rezsim jelenik meg, amely készen áll rá, hogy propagandáját és gyakorlatát átvigye a mi közép-ázsiai köztársaságaink területére — nos, ez a veszély nem fenyeget. Nem fognak feltűnni továbbá az afgán—szovjet határon az amerikai rádiós felderítő rendszerek sem, melyeknek „szeme" Dél-Kazahsztántól az Arktikáig minden szovjet lőteret és katonai létesítményt megfigyelhetne.

A szovjet csapatok kivonása Afganisztánból — bátor döntés. Bármely polgártársunk, akiben érintetlenek az államiság, a hazafiság tartalékai, aki tisztában van a gyötrelmes, mindannyiunkat érintő problémákkal, meg fogja érteni államát. Nem ad helyt a káröröm nek, a gúnynak és a még mindannyiunkra váró elemzés alapján hozza meg a maga ítéletét az „afgán hadjáratról".

Senki sem fog szemet hunyni az áldozatok fölött. Az elesettek és sebesültek fölött, akár afgánok, akár a mieink, a mi fiaink, a mi drága fiaink, akik ott fekszenek a vörös csillagos kis oszlopok tövében temetőinkben. Nem fogunk szemet hunyni az aknákon felrobbant, gránátvetőkkel szétlőtt, tönkrement drága technika hegyei fölött sem. Az elpusztult öntözőcsatornák és kislakok (közép-ázsiai faluk — *a szerk. megj.*) fölött sem, hiszen az a háború, amely itt folyt, nem két hadsereg állóháborúja, hanem családi tűzhelyek és faluközösségek háborúja volt.

Csapataink kivonása nem vereség. A hadsereg kiváló harci formában van. A katonák és tisztek harci szelleme magasfokú. Hősiesen, leleményesen, precízen harcolnak. Szervezett kivonulás ez abból az országból, amelyet nem áll szándékunkban el-

foglalni, sem pedig megsemmisíteni és meghódítani, és amelyben minden egyes véletlenül lerombolt ház, minden egyes ártatlanul elpusztult békés lakos fájdalmat, drámai konfliktust okozott mindenki számára. A csapatok akkor vonulnak ki, mikor a politikai erők vektora visszájára fordul, s a hadsereg követi ezt az erővektort.

Mikor az utolsó katona is átlépi a határt Kuski vagy Tyermez térségében, az „afgán kérdés" lezárul, történelmünk egy lapja lezárul, ez azonban nem jelenti majd az „afgán téma" végét. Ez a téma mind nagyobb erővel és mind makacsabbul fog felhangzani a kultúrában, a belpolitikában, a szociális viszonyokban, hiszen Afganisztánt tragikus módon a mi nemzedékünk nagy része járta meg, hiszen Afganisztán tragédiák és fájdalom forrása volt a családokban és forrása lett a sajátos „afgán pátosznak" azokban, akik visszatértek a lövöldöző kislakok világából.

A katonák az államiság híveiként, hazafiakként térnek haza Afganisztánból, s szavuk mind kitartóbban hangzik fel országunk belső kórusában.

Mindez akkor válik valóra, ha Genfben aláírják a békeszerződést. Ám addig... bevetésre repülnek Hilmend sivatagjai fölött a harci helikopterek, ugrál ki belőlük a deszantalakulat, és a gránátvető találata nyomán levegőbe repül a fegyvereket szállító dusman Toyota (dusman = az afganisztáni kormányellenes felkelők megnevezése a szovjet sajtóban — *a szerk. megj.*).

Fordította: Szilágyi Ákos

Kamil Ikramov: Ütött az óra (1987)
Lityeraturnaja gazeta, 1987. 24. szám, 11. old.

Bosszantó, amikor a szerkesztőből hiányzó politikai tapintat miatt a sajtóba behatol egy újonnan jelentkező kifejezés, ilyen az „üzbég ügy". Ismerünk többféle ügyet, de semmi alap sincs arra, hogy a köztársaságban lezajlott folyamatokat az egész nép nevével emlegessék.

Azért, mert azokban az évtizedekben a nép, az egyszerű emberek és gyermekeik szenvedték a legtöbbet, hisz ők fizettek az „árnyékgazdaságért", a nekik szánt rubeleket és kopejkákat vették el, hogy hivatalos személyeket megvásároljanak a köztársaság határain messze túl érő létra csúcsain.

Emlékezzünk csak az SZKP Központi Bizottsága és a Szovjet Minisztertanács 1986. május 22-i határozatában szereplő lakonikusan tömör három sorra, amelyekkel eltörölték a Rasidov emlékének megörökítését szolgáló intézkedéseket. Az Üzbég Kommunista Párt XXI. kongresszusához küldött levélben az SZKP Központi Bizottsága felsorolta azoknak a bűncselekményeknek egy részét, amelyeket Rasidov elősegített: a pártélet és a szocialista törvényesség normáinak megsértése, korrupció, a tények meghamisítása, a statisztikai adatok felkerekítése, és a káderek rokonságon, sógor-komaságon, egyéni hűségen, sőt nemritkán önző indítékokon alapuló előléptetése.

Rasidov 1983-ban halt meg, ezt a határozatot 1986-ban fogadták el, és végül az idén hangzott el egy magas fórumon a minősítés: rasidovizmus. Ez a lehető legvilágosabban megfogalmazza azt a jelenséget, amelynek egyik központi figurája volt „az újsütetű üzbég kán párttagsági könyvvel, aranycsillagaival és díjainak jelvényeivel". Ez a keserű, de igaz és időszerű megállapítás Rafik Nisanovnak, az Üzbegisztáni Legfelsőbb Tanács elnöksége elnökének nemrégiben mondott beszédében hangzott el. Annak a gyűlésnek az elnökségében, ahol ezek a szavak elhangzottak, ott ült a régi kommunista, Raszul Gulamovics Gulamov, az az ember, aki megőrizte egyéniségét, nem adta fel a harcot.

— Mire gondolt ön akkor? — kérdezem Raszul Gulamovicsot. — Hány esztendőt várt, amíg az igazság győzött...

— De hisz én sohasem éreztem magam legyőzöttnek. Egyszer találkoztam Uszmanovval, az akkori gyapotipari miniszterrel. Valamikor jól ismertem, ezért mondtam neki: hallgass az öregebb tanácsára, utazz Moszkvába, és gyónjál, mondd el, hogyan nyersz a gazdáddal együtt minden évben egy-egy milliót hozzáírással. Különben előbb vagy utóbb leváltanak, kiraknak a központi bizottságból, kizárnak a pártból, elítélnek és főbe lőnek. Ugyan már, mondta, szembeszállhatok-e Saraf Ra-

sidoviccsal? Ki ő, és ki vagyok én? Nos, ő lett a legyőzött, amikor teljes egészében alárendelte magát egy olyan embernek, akinek az igazi értékét mindenképpen ismernie kellett. Élt a hatalommal, hatalmas eszközök felett rendelkezett, de feje felett ott függött a pusztulás... És még az sem változtatott a dolgokon, hogy Uszmanov nyomban elmondta Rasidovnak beszélgetésünket. A figyelmeztetés beteljesedett, sőt pontosan ebben a sorrendben. Ők mindketten, és velük együtt sokan mások már akkor veszítettek, amikor azt gondolták, győztek.

Gulamov szavaiból nem hallottam ki a diadalt — túlságosan sok bánatba, túlságosan nagy veszteségekbe került, hogy végül megerősödött igazsága. De magam is bánatosan, a legkisebb káröröm nélkül gondolok Rasidovra. Hisz hajdan falusi kölyök volt, aztán iskolába járt, később egyetemre. Az élet megadta neki azt a ritka esélyt, hogy népének reménye és büszkesége legyen. Kár, hogy nem volt képes élni ezzel az eséllyel.

Vlagyimir Szokolov: A hallgatás övezete (1988)
Lityeraturnaja gazeta, 1988. január 20., 13. old.

Vergiliusom, vezetőm és elbeszélőm, vezess át engem a „pangás" kilenc bugyrán, a tőkeberuházások füstjén és hamuján, vezess át az emberi lelkek üszkén, a poklon, a ragyogó jelszavak jegyében felégetett, áldott fergánai földön. Vezess, és én majd megpróbálom megérteni, hogy a Szocialista Munka Hőse letartóztatásának napján egyszerű munkások — nem hősök — ezrei miért terítették fel szőnyegekkel az utcákat és az utakat, miért énekeltek csörgődobok kíséretére, járták a körtáncot, és ujjongták végig az éjszakát egészen hajnalig...

De hogy kerül ide a pokol? Hiszen *A jövedelmezőség kilenc emelete, A boldogság emeletei* — ezek még nem is a legdagályosabb címek ama újságcikkek fölött, melyek arról szólnak, hogy a Fergánai-völgyben van és virágzik egy Leninről elnevezett agráripari egyesülés, és hogy atyaian irányítja egy bölcs, barátságos ember, Ahmadzsan Adilov, és hogy a parasztnak

sehol nem megy olyan jól a sorsa, mint az ő irányítása alatt. (Sajnos, ezek közé a cikkek közé tartozott D. Kalinovszkaja cikke is a *Lityeraturnaja gazetá*ban.)

A cikkek szerzőit, úgy látszik, megihlették a buddhista pagodák, és a jövedelmezőségnek összesen „kilenc emeletét" számolták össze — a Szir-Darja vizétől a Kurami-hegygerinc csúcsait borító hóig. A Kelet egzotikuma szépen beleillett az újítások gazdasági költészetébe. És ha számba vesszük, hogy az első emeleten ficánkol a hal, a másodikon — kalászba szökken a rizs, a harmadikon — érik a gyapotcserje, a negyediken — a gyümölcs és a szőlő, az ötödiken — szarvasmarha barangol a legelőkön, a hatodikon — báránykák legelik a havasalji füvet, a hetediken — gyógyfüvek virágoznak és zúg a méhes, a nyolcadikon — szőrmét adó angórakecskék szökellnek a sziklákon, a kilencedik, a hó borította emeleten — a nem tudni, mit adó, ismeretlen jakok legelnek; akkor ezekből a tejjel-mézzel folyó emeletekből magától felépül az általános boldogság temploma. Dicsőség a templom vezérigazgatójának!

A templomnak azonban volt még egy emelete. Egy föld alatti. De egyetlen hozsannázó sem emlegette. És senki nem tudta, hogy „a jövedelmezőség kilenc emeletéből" a pokol kilenc bugyra lett.

Szűk, végtelen lépcsőn ereszkedünk le a Pap városáról elnevezett agráripari termelési egyesülés — a PAPO — igazgatóságának pincéjébe. Elöl Dzsabbarali, mögötte a közvetítő, aki nélkül Dzsabbarali ismeretlenekkel nem beszélget. Itt, Gurumszaraj faluban (vagy ahogy itt nevezik a falut: kislakban), az emberek mostanában bizalmatlanok.

A pince rekeszekre van osztva, mindegyiken vasrács van.

Odafent, a pinceveremtől mindössze ötvenlépésnyire Vlagyimir Iljics ezüstözött szobra ragyog a vakító fergánai napfényben. A szobor tündökölt, a köztársaság zászlaján a szocializmus építésében elért sikerek jelképeként ragyogott a kitüntetések egyre hosszabbodó sora, s a sajtó azt hangoztatta, hogy a papi egyesülésnél létrehozták a gazdálkodás új modelljét — nemcsak Üzbegisztán, hanem az egész ország számára új modelljét. A zindanban, a keleti kánságok hagyományos föld alatti börtönében, a PAPO igazgatósága alatt pedig ott sínylődött a

mezítelen, összevert, vértől és agyagtól mocskos Dzsabbarali, aki nem akart brigádvezető lenni a boldogság templomában.

A pince építése, melyen „vétkes" pénztárosok, öntözők, munkások, szovhozigazgatók, szóval alkalmatlan emberek dolgoztak, évekig teljes gőzzel folyt a PAPO igazgatóságának udvarán, és különös módon mégsem zavarta az „új gazdálkodási modell" képét. Lapátokkal és kapákkal 20 méter mély munkagödröt ástak itt a Szir-Darja irányában. A munkagödörben kézzel vasbeton alagutat építettek, melyben kényelmesen elfér egymás mellett két gépkocsi. Az alagút egyik kijárata az igazgatósághoz, egy liftaknához vezet, melyen keresztül közvetlenül a gépkocsihoz lehet felemelkedni, a másik kijárat pedig óriási pincébe, mely méretét tekintve akkora, mint egy metróállomás. Gurumszaraj igazgatási épületeit a föld alatti járatok rendszere köti össze. Mennyi pénz ment el erre az értelmetlen létesítményre! És miért? Józan ésszel megmagyarázni lehetetlen. Az Adilov egyszemélyi bírósága által „elítéltek" napi 12-15 órán át látástól vakulásig dolgoztak itt, és az építkezésen közel ezer ember robotolt. Miért? Hiszen a mezőkön és az állattenyésztő telepeken soha nem volt elég ember, miért pocsékolták feleslegesen a munkát? Nincs válasz.

A birodalom, amint illik, a határőrhelyeknél kezdődött, ahol éjjel-nappal megfigyelők tartottak szolgálatot. Minden gyanús rendszámú gépkocsiról, mely a papi agráripari egyesülés területére érkezett, jelentés ment a közlekedésrendészet legközelebbi őrhelyére, ahol a gépkocsit megállították, úgymond, a szokásos okmányellenőrzésre, és ott aztán kiderült, hogy miféle madár jön, hová és miért.

Az az idegen, akit a településen észrevettek, rögtön a büntetőmunkán találta magát, ahol több hónapig egyfolytában csillapíthatta kíváncsiságát.

Az egyeduralkodó egy született fejedelem méltóságával járt-kelt. Kedvenc helye a gránitemelvény volt a szökőkútnál, az árnyas platánfa alatt, ahol az asztala állt a telefonok sokaságával, melyek közül az egyik közvetlenül Rasidovval kötötte össze. A fejedelem közvetlen közelségében állt az előrelátóan jó előre felállított talapzat, melyen a Rasidov által megígért második Arany Csillag után saját mellszobra kap majd helyet; háta mögött Lenin szobra, mely jobbjával mintegy megáldja a

fejedelmet és tetteit. Itt, a szabad levegőn szeretett Adilov gyűléseket tartani, itt rendelkezett, fenyített, ha úgy tartotta a kedve, ostorral verte alattvalóit. Ide hozták az elcsípett ismeretleneket, és itt, a lenini jobb oltalma alatt télen jeges vizet öntöttek az ismeretlen gallérja mögé (ezt a kihallgatási módszert „kardisevkának" nevezték), míg be nem vallotta, ki küldte ide és miért...

A fejedelem így kormányozta sok ezres népét a szovjethatalom nevében.

De ki is ez az Adilov? Ördög, Gurumszaraj rossz szelleme, agráripari Bonaparte? Miféle ember lehet, hogy ilyen óriási hatalomra tett szert, és ugyanakkor ennyi megbecsülésben részesült? Hogy valóságos kis szuverén államot hozott létre?

Kapásként, traktorosként kezdte. Karrierje első lépcsőfokára egy névtelen levél segítségével kapaszkodott fel: „lebuktatta" a kolhoz könyvelőjét, és ő lett a könyvelő. Újabb kísérletek meggyőzték arról, hogy rágalmazással bárkinek a helyét megszerezheti, és ily módon elnök lett. Miután a kolhozban megszilárdította helyzetét, Adilov az egész járásra, megyére kiterjesztette névtelenlevél-írói tevékenységét, és amikor barátságot kötött Rasidovval, névtelen leveleinek bunkója egymás után sújtott le az egész köztársaság kádereire.

Ennek következtében Adilov befolyása annyira megnőtt, hogy néha még egy miniszteri poszt várományosa is elment Gurumszarajba „egy kis beszélgetésre". És gyötrődhetett az előszobában napokig.

Kezdetben még sokat megért embereket is megleptek azok a kínzások, melyeket itt műveltek — napjainkban, a szovjetek országában... Az volt az emberek érzése, hogy visszatért a középkor. Egyes esetek kegyetlensége különösen megrázó. Amikor egyszer a megyei népi ellenőrzési bizottság elnöke elszólta magát, hogy nem fogja végrehajtani a rendelkezéseiket, Ahmadzsan, fivére, Muhszin, és ... a járási pártbizottság jelenlevő első titkára (aki egyébként ezt követően rejtélyes körülmények között életét vesztette) vadállati módon összeverte. A szerencsétlen embert csizmájukkal rugdosták, amíg bele nem fájdult a lábuk, majd Adilov a mellére ült, késsel szurkálta a nyakát, fenyegetőzött, hogy az áruló fejét a legjobb azonnal levágni.

Mivel egy pillanatig sem kételkedett abban, hogy képes állami kérdések megoldására, még röviddel letartóztatása előtt is arról beszélt bizalmasaival, kit kellene belügyminiszternek kinevezni, ki legyen a köztársaság ügyésze, míg korábban olyan erősnek érezte magát, hogy azzal fenyegetőzött, magát Rasidovot is megbuktatja, ha kell.

Ebben a fenyegetésben nem volt túlzás: egyike volt a köztársaság „legerősebb" embereinek, hatalmas mennyiségű információval, saját elnyomó apparátussal rendelkezett, és ami a fő — óriási eszközei voltak bármiféle megveszteg etéshez.

És Gurumszaraj felett felvirradt 1984 augusztusa! Ebben a hónapban az erős szél éjszaka kifújja a völgyből a nyár forróságát, hajnalban elered az eső, és beköszönt a kellemes, gyümölcstermő fergánai ősz.

Adilov tudta, hogy le fogják tartóztatni, de nem próbált menekülni. Lehet, hogy nem is hitte el teljesen. De hová is menekült volna? Ő csak itt volt Adilov, más módon nem akart élni. De tett néhány intézkedést. Az istállóból a félszáz kitűnő vérű hátaslóból eltűnt néhány, mindegyik több tízezer rubel értékű, és az agráripari egyesülés területén valahol olyan kincseket ástak el, amilyenekről még Ali baba sem álmodhatott.

Az operatív csoport több oldalról rontott a kertbe, de a golyóálló mellényekre nem volt szükség. A fejedelem nem csodálkozott. Bekapcsolt reflektorú gépkocsiban, rendőrségi kocsik kíséretében, szirénák vijjogása közepette, megbilincselve vitték a kihalt úton a repülőtérre...

Gurumszaraj sorompói nyitva maradtak. Gurumszaraj lakói isten tudja hány év óta először kisereglettek az utcákra...

Azóta már három évfordulót áttáncoltak, de a táncnál sokkal fontosabb az, hogy a gurumszarajiak elkezdtek beszélni. Az emberek Adilov megmaradt híveitől való félelmüket leküzdve (ó, hány talpnyalót etettek a fejedelem idején!), megtörve azt a szokást, hogy a családi szennyest nem illik kiteregetni, az igazság felé törekedtek.

Negyedik éve folyik a példátlan ügy vizsgálata. És talán az ítélet kimondása előtt nem lett volna érdemes Gurumszaraj megpróbáltatásairól beszélni, ha nemrég nem tartóztatták volna le... Adilov utódát, a Lenin szovhoz igazgatóját. Miért? Adathamisításért, hivatali hatalommal való visszaélésért, a fő-

mérnök tettleges bántalmazásért! És mindezt másfél év alatt vitte véghez — a szó szoros értelmében a Szovjetunió Ügyészsége nyomozócsoportjának szeme láttára!

Ez az eset és a makacs hírek, hogy Adilov ismét megússza, meggyőzően bizonyítja: egyetlen napra sem szabad elfelejtenünk, amit a történtekről megtudtunk és megértettünk, mert minden kihagyott nap valakinek a sorsába kerülhet.

A fergánai retortában tizenöt éven át érett és erősödött a rettenetes homunkulusz. Mi épült a papi agráripari egyesülésnél a szocializmus látszata alatt, de a szocializmus helyett?

Adilovot természetesen semmiféle névtelen levél és érdemrend nem segítette volna hozzá a kizárólagos hatalomhoz, ha „abszolutizmusához" nem fűződtek volna érdekek — elsősorban a köztársaságban. Mégis, mi a magyarázat arra, hogy társadalmunk védelmi intézményei nemcsak hogy nem akadályozták meg a rágalmazót abban, hogy magához ragadja a hatalmat, hanem készséges eszközökként szolgáltak a dolgozó emberek elnyomásához? Hogy lehet az, hogy jó, becsületes, tehetséges emberek, valódi kommunisták ismeretlen sokaságát a piramis aljára taposták, a tetejére pedig felmászott Timur „utóda"? Amíg erre nem találunk magyarázatot, addig védtelenek vagyunk a baj megismétlődésével szemben.

Arkagyij Vakszberg: Egy ügyész sorsa (1987)
Lityeraturnaja gazeta, 1987. október 28.

Viktor Vasziljevics Najgyenov, a Szovjetunió legfőbb ügyészének helyettese váratlanul halt meg, ez év június másodikán, utazás közben: egyik hivatalos értekezletről utazott a másikra. Lehet, hogy egyesek most közbevetik: de hiszen ekkor már két hónapja a Legfelső Állami döntőbíróság elnöki tisztségét töltötte be. Úgy van. De az én számomra ő mégiscsak az Ügyész volt, és az is marad.

1980. november 12-én a *Lityeraturnaja gazetá*-ban megjelent *Spanyolfal* című beszámolóm V. A. Voronkovról, az azóta leváltott szocsi polgármesterről, aki széltében-hosszában keres-

kedett a rábízott társadalmi javakkal, csúszópénzeket fogadott el, és csúszópénzt maga is előzékenyen osztogatott. Arról az emberről, akinél a tekintélyes felszín rendkívül kisstílű lényeget takart.

Cikkem közlését a legnagyobb titokban készítettük elő: a szerkesztőség a kérdést senkivel nem konzultálta meg, a lehetséges következményeket magára vállalta. Ma ez a magatartás mindennapos újságírói szokás. Akkor feljegyzésre érdemes cselekedet volt.

Rendkívüli intézkedésekre került sor, nehogy az információ kiszivárogjon. A tapasztalatok azt súgták: a maffia mögött álló (pontosabban a maffiához tartozó) erők túlságosan is nagy hatalommal rendelkeznek. Akkora hatalommal, hogy ha értesülnének lapunk terveiről, akkor ez az írás nem jelenhetne meg.

Ma már tudjuk, milyen darázsfészekbe nyúltunk akkor bele. Az adott ügyről szóló tudósításból komolyabb cápákra való célzást olvastak ki. A szálak hatalmas erőkhöz vezettek: Scsolokovhoz, Csurbanovhoz, más miniszterekhez és miniszterhelyettesekhez, sőt még magasabbra. Útközben pedig érintették a helyi hatalmasságokat, akik közönséges zsebmetszőknek bizonyultak. A különbség csak az volt, hogy a kiürített zseb itt az államé volt, ezért a pénz is több volt, az étvágy pedig nőttön nőtt.

Szocsi közelében akkor forgatták azt a filmet, melynek forgatókönyve az én *Forgószél* című írásom alapján készült. Ahogyan ez már lenni szokott, a forgatókönyvön változtatni kellett. A rendező többször is felhívott, kérte, menjek le Szocsiba legalább néhány napra. Végül is sikerült egyeztetni az utazás időpontját. Az előző napon azonban még egy telefont kaptam. Nem a rendezőtől, hanem a legfőbb ügyész helyettesétől. Viktor Vasziljevics soha nem beszélt velem még ilyen szárazon és ilyen röviden.

— Ön Szocsiba készül — ezt nem kérdezte, hanem közölte velem. — A leghatározottabban ajánlom, ne tegye.

— Meggyilkolnak? — mondtam akasztófahumorral. Arra már nem volt merszem, hogy megkérdezzem, honnan származnak Najgyenov pontos értesülései.

— Úgy gondolom, hogy erre azért nem kerül sor. De...

Elég az hozzá ... Lehet, hogy önnek váratlanul kedve támad egy kicsit kirúgni a hámból, vagy... — egy pillanatra elhallgatott — megerőszakolni valakit... Megértett engem? Nem hagyjuk, hogy bántsák önt, de céljaikat el fogják érni. Felröppentik a különböző pletykákat. Ilyesmit nem először tesznek. Ön védekezni fog, nem pedig támadni. Egyébként a dologról önnek kell döntenie, nem pedig nekem. Én csak figyelmeztettem önt.

Hogyan járna el egy ilyen helyzetben a szicíliai maffiáról szóló sorozat hőse? Hogy még jobban kiélezze a feszültséget, még drámaibbá tegye a témát, úgy gondolom, rászánná magát, hogy önmagán kísérletezzék.

Én nem szántam rá magam. Nem utaztam le Szocsiba. Kínosnak éreztem, hogy a részletek után érdeklődjem. Vártam, mikor tér vissza Najgyenov erre a zavaros históriára. Ma már mindhiába várnék rá.

A magas beosztású emberekből álló banda kifogástalan tervet dolgozott ki arra, hogyan támadja meg a legfőbb ügyész helyettesét. És a terv végrehajtása is kifogástalan volt.

Akkor már megindult ellenük a nyomozás, a krasznodari határterület egyes vezetői már vizsgálati fogságban is voltak. Bizonyítékok álltak rendelkezésre arra, hogy csillagászati összegű korrupciókban, visszaélésekben bűnösök, és a legkisebb reményük sem lehetett, hogy elkerülik a szigorú ítéletet. A legmagasabb helyekre aggódó panaszos levelek érkeztek tőlük, „csupa véletlenségből" egyidejűleg. A levélírók ragyogóan használták azt a nyelvet, amelynek ott különösen nagy hatása van: a párt ellen (!) — írták — leszámolásra készülnek, az ügyészek kezet emeltek a szovjethatalomra! Velük szemben, akik nagy érdemeket és kitüntetéseket szereztek, akik a haza odaadó hívei, „meg nem engedett nyomozási módszereket" alkalmaznak, a fizikai kényszert is beleértve. Nemcsak hogy kikényszerítik, de kiverik belőlük a vallomást. Hogy miről? Arról, amit nem tettek meg és egyáltalán nem tehettek meg.

A kitervelt akció azért volt kifogástalan, mivel ezek a vádak lehettek volna igazak is. A panaszos levelek írói, és e levelek címzettjei is tudták: sajnos a „meg nem engedett módszerek" alkalmazása nem ellenséges rágalom, nem beteges képzelet szüleménye, hanem olykor egyes helyeken ez a szörnyű va-

lóság. A maffia megragadta az egyetlen kis szalmaszálat, amely megmenthette. A legfájóbb pontra intézte a csapást...

E hazug bejelentésekről Najgyenov nem tudott. És arról sem tudott, miért rendelték be „raportra". De amikor látta, hogy a meghívottak között ott van maga Medunov is, rögtön rájött, milyen beszélgetésről lesz itt szó.

Nem hagyták, hogy elmondja, amit akart. „Ez támadás a párt ellen! — kiáltotta Medunov. — A párt legjobb kádereit akarják kicsinálni." Majd még hangosabban, szinte hisztérikusan: „Nem 1937-et írunk!"

A párton azokat az embereket értették, akik a pártot megrabolták, legjobb kádereken a tolvajokat és a korrupt elemeket, azokat a züllött és tudatlan embereket, akik az országot zsákutcába vitték. Ők, akik mindent megtettek annak idején, hogy elfojtsák az egykori — az 1937-es — tragédiáról szóló igazságot, akik piszkos tajtékként szétáradva fedték el ezt az igazságot a szemek elől, most, hogy a menekülés órája eljött, önmagukat is hozzászámították mindazon törvénytelenségek áldozataihoz, melyek valóban a legjobbak ezreinek a tragédiáját okozták, akikkel ezek egyszerűen nem is említhetők egy lapon. Semmiképpen és soha. Íme: ismét bebizonyosodott, hogy az élet a legjobb drámaíró!

Medunov, akinek a siker szárnyakat adott, még magasabb fórumig ment el. Olyan magas fórumig, ahonnan már nincs is tovább. Olyan jelentést adott, amely a legkedvezőbb színben tüntette fel őt. Remegő hangon, könnyes szemmel.

1931. november 11-én Najgyenovot leváltották a Szovjetunió legfőbb ügyésze helyettesének tisztségéből. Az okot nem közölték. Még Najgyenov közvetlen beosztottaival sem közöltek semmit, ehelyett pletykák terjedtek el: egyik pletyka ostobább volt, mint a másik. Természetesnek tartották a dolgot: az effajta döntéseket nem szokás megvitatni. Tudomásul kell venni — és kész!

A kegyvesztett ügyész nem maradt kenyér nélkül. Elhelyezték: a Belügyi Akadémia helyettes vezetője lett. Kapóra jött az, hogy annak idején tudományos fokozatot szerzett... A történet újabb drámai fordulatot vett: gondoljunk csak bele! A helyzet úgy alakult, hogy éppen azok „dédelgették" Najgyenovot, akik körül már szorult a hurok: Scsolokov, Csurbanov.

És a hasonszőrűek. Valamennyiükre kiterjedt volna a nyomozás, ha váratlanul nem engedik le Najgyenov előtt a sorompót.

Egy év múlva meghalt Brezsnyev. A rövid hír — melyről az egész világ értesült —, miszerint Scsolokovot és Medunovot kizárták a Központi Bizottságból, sejtette, milyen visszaéléseket követhettek el. A hír sokatmondó volt.

Najgyenov csak lassan gyógyult fel első infarktusából. Törte a fejét: mit tegyen? A krasznodari bűnösök intrikáit felülvizsgáló bizottság arra a következtetésre jutott, hogy minden állításuk hazugság volt. A nyomozás törvényes keretek között folyt, a krasznodariak ellen emelt vád teljesen megalapozottnak bizonyult. Najgyenov sorsán azonban ez a döntés sem javított. A bűnösöket elítélték. Ez azonban, sajnos, semmit nem változtatott.

Az országban azonban kezdett tisztulni a légkör. Teljesen más szelek kezdtek fújni, egyelőre még csak gyengén. Najgyenov, aki soha nem zúgolódott, aki soha egy lépést sem tett saját védelmében, most úgy döntött: előterjeszti, hogyan számolt le vele a krasznodari maffia. Milyen erőket hozott mozgásba ez a maffia, és kinek a segítségével ért el sikereket.

A levelet megírni egyszerűbb volt, mint eljuttatni a címzetthez: Jurij Vlagyimirovics Andropov akkor már súlyos betegen kórházban volt. Andropov már közvetlenül halála előtt olvasta el a levelet.

A határozat hatályon kívül helyezéséről döntés született. Maradt azonban egy nyitott kérdés: milyen munkát adjanak a volt államügyésznek? J. V. Andropov már nem élt. Másvalakinek kellett meghoznia a döntést. Ismét jelentkeztek az előre nem látott akadályok.

Hamarosan elérte őt a második infarktus. Útközben érte: Tbiliszből utazott Jerevánba. Amikor kijött a kórházból, kipihentnek látszott. A nyugodt külső azonban félrevezető volt. Csak egyvalami nem volt félrevezető: az a kívánsága, hogy egyetlen napot el ne vesztegessen, azonnal bekapcsolódjék a munkába.

Azonnal számtalan terv született. Najgyenov valamikor május elején számolt be nekem róluk. De nem adatott meg számára, hogy közülük egyet is megvalósíthasson: a harmadik infarktus elvitte.

A. Novikov, Sz. Raziu, M. Sisin: Tabutéma — Elmegyógyászat a Szovjetunióban (1987)
Komszomolszkaja Pravda,
1987. november 11., 4. old.

Marina Prisztavka megőrült. Nem, nem rontott neki fejszével a járókelőknek, nem próbált kiugrani az ablakon. Egyszerűen elhatározta, kiharcolja azt, hogy az igazságosság érvényesüljön a vállalatnál, ahol dolgozott: a Leningrádi Optikai Mechanikai Egyesülésnél (LOMO).

Erre a megbízott műhelyfőnök kijelenti:

— Ez a lány beteg; teljesen világos. Nagyon különösen viselkedik: mindig az igazságot keresi, nem fél attól, hogy konfliktusokba kerül a vezetőséggel. [...]

Miközben Marinát „gyógyulni" viszik, mi mindenesetre olvassuk el figyelmesen ennek a „betegségnek" a kórtörténetét, melyet a köztiszteletben álló leningrádi vállalat vezetősége állított össze. Ugyan milyen „furcsaságok" miatt ragasztották rá erre a húszéves komszomolista lányra „idősebb társai" azt a címkét, hogy nem normális? A rövidség kedvéért pontokba szedtük, hogy nézetünk szerint — Marina miért vált „kellemetlenné".

1. Lassan dolgozott. Hogy elkerülje a selejtet, igyekezett pontosan megtartani a technológiai folyamat előírásait, és ezért nem teljesítette a normát. Egyszer pedig, amikor már megunta a szemrehányásokat, egész éjszaka benn maradt a műhelyben, és reggelre átadta a szükséges mennyiségű mikroáramkört, ezeket a minőségellenőrzés mindjárt az első bemutatásra elfogadta.

2. A részlegben dolgozók közül sok társával összeveszett, mert azt mondta, hogy „semmiért kapnak pénzt".

3. Amikor látta, hogy a takarítónők ímmel-ámmal dolgoznak, maga fejezte be helyettük a munkát.

4. Egyszer, amikor krumpliszedésen voltak, mindenki elment ebédelni. Marina pedig ottmaradt a mezőn, és tovább dolgozott, azt mondva, hogy „egyelőre nem kereste meg az ebéd árát".

5. Egy másik alkalommal a zöldség- és gyümölcsraktárban

dolgoztak, s görögdinnyét raktak ki. Amikor egyesek elejtették a dinnyét, és az széthasadt, Marina felháborodottan jegyezte meg: „Hiszen a magatok számára dolgoztok!" Amikor pedig mindenki elment, ottmaradt, hogy a második műszakban is dolgozzék.

6. Amikor technikumba járt, érdeklődni kezdett az elhagyott gyermekek problémája iránt, szívvel-lélekkel átérezte a bajukat. Elment néhány gyermekotthonba, s munkát vállalt az egyikben (gyári főfoglalkozásával párhuzamosan).

7. Az egyik gyűlésen szót emelt az ellen, hogy véleménye szerint szabálytalanul prémiumot adjanak.

8. A szakszervezeti gyűlésen tartott felszólalásában felháborodással beszélt arról, hogy egyes műhelyekben nincs szellőzés, másokban pedig hideg van. Mosenkov műhelyfőnök-helyettestől ezt a gőgös választ hallhatta: „Dolgozz jobban — akkor meleged lesz."

9. A szakszervezeti vezetőségválasztó gyűlésen felháborodottan jelentette ki, hogy a szorgalmas dolgozók az ebédszünet alatt rendesen megebédelni sem tudtak, a vezetőség pedig akkor eszik, amikor kedve tartja, ráadásul különleges, szép étkészletet használ.

Nyugtalan, nem közömbös, lelkiismeretes és becsületes ember, aki mindig és mindenütt igyekszik kivívni az igazságot — ilyennek látszik Marina egyszerű munkatársai elbeszélése alapján. De mivel éppen ilyen volt, nem volt szüksége rá a vezetőségnek, s az sasszemmel vette észre, hogy a makacs lány „nem normális", s így határozott: „Az őrültekházába vele." A szolgálatkész műhelybizottsági elnök pedig vigyázzba vágta magát, és tekintetével valósággal felfalta a főnökséget. Tudta, kire kell építeni, és éppen ebből eredt az a naiv magabiztossága, amelyet a tudósítóval folytatott beszélgetésben mutatott:

— Prisztavka? Ő beteg. Szkizofréniás. Rosszul dolgozik. A munkások panaszkodtak a művezetőnek, hogy sok marxista—leninista irodalmat olvas, de a termelési feladatokkal nem birkózik meg.

Minél mélyebbre hatoltunk be az elmegyógyászat „titkaiba", minél több emberrel találkoztunk, annál több kérdésünk támadt. Nézzük akár az elmélet területét. Erről a témáról be-

szélgettünk R. H. Zaripovval, a Moszkvai 3. Elmegyógyintézet osztályvezetőjével.

— Ha figyelembe vesszük valamennyi eltérést az átlagtól, akkor bárkit abnormálisnak lehet minősíteni. Ha kimegyek például az autóbusz-megállóhoz, és egytől egyig mindenkiről enkefalogramot készítek, garantálom, hogy 100 eset közül 90-nél eltéréseket fog kimutatni. Ez azonban még nem az abnormitás jele.

Az elmegyógyászat nagyon emocionális szakma, ezért itt óriási mértékű felelősségre van szükség. Az értékelésben semmiféle szubjektivizmusnak nem szabad lennie, csakis objektivitásnak.

Képzeljék el, idehoznak hozzánk egy kényszerzubbonyba bújtatott pácienst, akkor mi kötelesek vagyunk már a felvételi szobában három orvosból álló bizottságot alakítani, és írásban rögzíteni a szakvéleményt: igen, úgymond, a páciensnek kórházi kezelésre van szüksége. Három nap múlva pedig kiderül, hogy nincs rá szüksége. Önmagunkat biztosítjuk azzal, hogy okmánnyal igazoljuk: jogosan hozták ide. Bár jogtalanul hozták ide.

Hiszen hogyan is történik? A rendőrség őrizetbe vesz valakit, az illető felháborodik, a rendőrök pedig hívatják az ügyeletes elmegyógyászt, az pedig szemrebbenés nélkül odaírja: „Zaklatott", alulra meg azt írja: „szkizofrénia", kérdőjelet tesz mellé, és ideszállíttatja az illetőt. Itt aztán nem bánnak vele kesztyűs kézzel — hiszen ellenállást fejt ki a kórházi elhelyezéssel szemben —, és az osztályra kísérik. Hogyne tanúsítana ellenállást! Még jó, ha az orvos hozzáértő, és idejében eligazodik, meg tudja különböztetni a beteges izgatottságot a közönséges felháborodástól. De ha nem? Akkor az illető végleg megkaphatja a „szkizofrénia" diagnózist, és — bár teljesen egészséges — az elme- és ideggyógyászati rendelőintézet nyilvántartásába kerül. Egész hátralevő életére.

Az elmegyógyászati területen virágzó visszaélések — a problémának csupán egyik oldala. Külön beszélgetést érdemel az az állapot, amelyet ma az elmegyógyintézetekben találunk. Nézzük például a legrégibb ilyen moszkvai intézményt, a 3. sz. V. A. Giljarovszkij Elmegyógyintézetet, amelyet még 1809-ben alapítottak. A 4-6 betegre méretezett kórteremben 12-14 pá-

ciens fekszik, a régi épülettömbökben a csöveket utoljára hetven évvel ezelőtt cserélték ki.

De ez még semmi ahhoz képest, ami eldugott helyeken történik. A következő, valóban szörnyű levelet küldték a szerkesztőségbe az egyik faluban levő elmegyógyintézet munkatársai (pontos címét egyelőre nem közöljük, mivel reméljük, hogy az ügyészség érdeklődni fog a tények iránt, és egyelőre nem akarjuk „felbolygatni a hangyabolyt").

„A betegeket szörnyű körülmények között tartják. Ítéljék meg önök maguk. Először is nagy a zsúfoltság: még egy ágyat sincs hol elhelyezni... Nálunk sok beteg a kórház kisegítő gazdaságában dolgozik. Kosarakkal viszik a takarmányt, a trágyát, s ebből folyik a mocsok. Ilyen állapotban jönnek be az osztályra. Mivel pedig szárító nálunk nincs, közvetlenül az ágyak fejénél, a fűtőtesteken szárítják a ruhájukat.

A vécék nem működnek, vödörrel öblítjük le őket. Télen gyenge a fűtés. Az ápolók legalább vattazubbonyt húznak, de a betegek pizsamában vannak... És a betegeket még az ennivaló terén is megrövidítik: hús helyett csak a mócsing jut nekik.

Általában úgy élünk itt, hogy mindenki megfeledkezett rólunk. Két év óta nem működik az üzlet, a klub egy fészerben van, bölcsőde nincs, az iskola — jégverem.

A főorvos hetente háromszor-négyszer jön ide dolgozni, és másfél fizetést kap ezért. Így is 9-10 órakor érkezik meg, és öt óra múlva már visszafurikázik. Persze, szolgálati autóval. Gyakran előfordul, különösen éjszaka, hogy az osztályokon csak a kórházi szolgák dolgoznak, sem orvosok, sem ápolónők nincsenek. És ha történik valami?

Hány felháborító eset volt nálunk! Az egyik kórházi szolga fogóval kihúzta két beteg aranyfogait. A főorvos mindent eltussolt. Ugyanaz a szolga megerőszakolta az egyik beteg nőt. Megint csend volt az ügy körül. És mit művelnek ezek a kórházi szolgák részegen, hiszen a vezetők soha nincsenek itt!

Gondolják, sehová sem írtunk? Írtunk bizony, de bennünket továbbra is elfelejtenek, elhanyagolnak. Ha érkezett is valaki, csupán a főorvost kereste fel a rendelőjében. Az átalakítás és a párt határozatai — nem a mi számunkra vannak. Hol van

végeredményben a szovjethatalom? Itt minden úgy maradt, ahogy húsz évvel ezelőtt volt. Jó életet pedig csak a televízióban látunk."

A. I. Potapov a szovjet elmegyógyászat időszerű kérdéseiről (1987)
Szovjetszkaja Rosszija, 1987. november 20. 4. old.

Éppen most tértem vissza amerikai és kanadai utamról. Sok emberrel találkoztam a tudományos kutatási központokban, kórházakban. Örömömre szolgált az országunk, az átalakítás, a demokrácia bővítése, a nyíltság iránt mutatkozó jóindulatú érdeklődés. Természetesen nemcsak orvosokkal találkoztam. Volt, ami bosszúságot keltett bennem: amikor például laikus közönség előtt az egészségügy kérdéseiről, arról a reformról volt szó, amely most indul meg országunkban, mindig akadtak emberek, akik a beszélgetést lényegében egyetlen kérdésre terelték: arra, hogy szerintük a szovjet elmegyógyintézetekbe egészséges embereket utalnak be.

Arról sem hallgathatunk, hogy olykor nagy példányszámú szovjet lapokban is megjelennek olyan cikkek, melyet tápot adnak különféle mendemondáknak. (Ilyennek tekinthetjük például a *Komszomolszkaja Pravda* ez év november 11-i számában megjelent *Tabutéma* című hosszabb írást is.)

A társadalmi nyilvánosság — a becsületesség, a hozzáértés, a felelősség — az állampolgári magatartás próbája. De milyen hozzáértésről és milyen felelősségről lehet beszélni akkor, ha olvasóinkkal megpróbáljuk elhitetni, hogy a pszichiáterek önkényesen járnak el, hogy úgyszólván minden szovjet állampolgár védtelen azzal a veszéllyel szemben, hogy bekerülhet az elmegyógyintézetbe?

Hadd hivatkozzam saját tapasztalatomra: hosszú éveken át dolgoztam a tomszki elmegyógyintézetben (ebben az intézetben egyidejűleg közel háromezer beteget kezeltek), de egyetlen alkalommal sem fordult elő szándékos visszaélés.

Ma az elmebetegségek kórismézése bonyolultabb, mint korábban. Az egyik pszichiáter a beteget még a gyógykezelést megelőzően látja, a másik már a pszichotrop gyógyszerek hatása alatt, a harmadik visszaeső betegként, a negyedik akkor, amikor a beteg már túljutott a gyógykezelésen, amely meggyógyította vagy jelentős mértékben javított állapotán. Éppen az ilyen betegeket használják fel arra, hogy velük bizonyítsák a visszaéléseket. Nézzétek — mondják —, az ilyen embereket a Szovjetunióban bedugják a bolondokházába, nálunk pedig szabadlábon vannak. Ugyanakkor — hogy, hogy nem — a világközvéleményt nem tájékoztatják azoknak a Nyugatra emigrált betegeknek a sorsáról, akik ismét visszaestek betegségükbe, akiket az emigrációban kellett elmegyógyintézetbe beutalni. A pszichiáterek azonban jól ismerik ezeket az eseteket.

Szovjet orvosok nemegyszer vitatták meg külföldi szakemberekkel olyan emberek anamnézisét, akiknek az elmegyógyintézetből történő „kiszabadításáért" a nyugati sajtó síkra szállt. Nem ismerek olyan helyzeteket, amikor a lelki betegekről felállított diagnózist cáfolták volna.

Társadalmi ellenőrzés alá veszik a szovjet ideggyógyintézeteket (1988) Magyar Nemzet, 1988. február 13.

(MTI) A szovjet ideggyógyászat jelenéről és jövőjéről tartottak csütörtökön nemzetközi sajtótájékoztatót vezető szovjet orvosszakértők az APN sajtóügynökség székházában.

Az ideggyógyászok részletesen ismertették a szovjet pszichiátria eredményeit, s utaltak arra, hogy munkájuk egyáltalán nem titkos, kizárólag az orvosi titoktartás szab keretet a tájékoztatásnak.

A szovjet orvosok értékelése szerint a Legfelső Tanács Elnöksége által az idén január 5-én elfogadott, s március elsején életbe lépő rendelet tovább erősíti a már eddig is általános felfogást, hogy elsősorban beteg emberekről van szó, akiknek megfelelő állampolgári jogaik vannak, s számíthatnak a tár-

sadalom, rokonaik és környezetük segítségére. Emlékeztettek arra, hogy a rendelet az ideggyógyászat ellenőrzésére független beosztást, az úgynevezett főpszichiáterek intézményét hozta létre. Ők elbírálják a rokonok panaszait (ha a család elégedetlen a döntéssel, ezt követően bírósághoz is fordulhat). Emellett megkezdődik a gyógyintézmények társadalmi ellenőrzése is, a helyi tanácsok képviselői rendszeresen látogathatják az ideggondozókat. Korábban egyes orvosok önös érdekből visszaéléseket követtek el, éppen a korábban a jogszabályokban meglevő űrt kihasználva.

Alekszandr Csurkin, az egészségügyi minisztérium főpszichiátere hangsúlyozta, hogy ezentúl csak azokat a betegeket veszik nyilvántartásba, akik aktív orvosi kezelést igényelnek, s bővítik az ambuláns kezeltetés hálózatát. Megjegyezte, hogy az intézkedéseknek megfelelően a jövőben másfél-kétmillió ember kerül le az idegbetegek listájáról.

Csurkin hangsúlyozta, hogy az eddig belügyi kezelésben levő elmegyógyintézeteket is az egészségügy veszi át (korábban a bűncselekményeket elkövető, de nem beszámítható, s ezért bírói úton el nem ítélhető egyéneket ezekben kényszerkezelték).

Beszélgetés a Humanitárius Együttműködés és az Emberi Jogok Társadalmi Bizottságának elnökével (1987)
Szovjetszkaja Rosszija, 1987. december 27.

Mi is ez az új bizottság? Erre a kérdésre válaszol elnöke, az ismert szovjet tudós és újságíró, Fjodor Burlackij.

— Szervezetünk tudósok és kulturális személyiségek egy csoportjának kezdeményezésére jött létre. Írók, így Grigorij Baklanov, Alesz Adamovics, tudósok, köztük Borisz Rausenbah akadémikus, újságírók, például Vitalij Ignatyenko és jómagam, jelentkeztek ezzel a hasznos kezdeményezéssel. Teljesen természetesnek tűnt számunkra, hogy a bizottság az európai biztonsági bizottság keretében működik majd, minthogy tevékenysége megfelel a helsinki okmány követelményeinek.

A bizottság fő ismérve: nincsenek hivatalnokai, semmiféle előnyt, még minimális fizetést sem ígér, ezért csak az ügy igazán lelkes híveit gyűjtötte össze.

Természetesen mi megértjük, hogy komoly különbségek vannak az emberi jogok problémájának megközelítésében minálunk és Nyugaton. Nézetem szerint a Nyugat egész történelme folyamán a szabadság elvére tette a fő hangsúlyt, mindenekelőtt a gazdasági élet területén érvényesülő szabadságra. Ebben mindenekelőtt a kapitalizmusnak mint rendszernek a legfontosabb igénye tükröződik. A verseny törvénye, amelyből végső soron a kizsákmányolás lett. A mi rendszerünk viszont egyebek között az egyenlőségre tette a hangsúlyt. Ezt elsősorban a szocializmus elvei magyarázzák. Becsületesen el kell ismernünk, hogy ezek az elvek időnként eltorzultak, és akkor ellentétbe kerültek az ember jogaival. Nincs jogunk szemet hunyni azok előtt a hibák és bűnök előtt, amelyek az emberi jogok vonatkozásában előfordultak a harmincas években.

— És mit fognak tenni idehaza? Ez az a kérdés, amely a leginkább érdekli és izgatja az olvasókat . .

— Valóban, szervezetünk megalakulása kiváltotta a levelek, a telefonhívások hatalmas áradatát, végtelenül sok kérés érkezett olyan emberektől konkrét ügyekkel kapcsolatosan, akikkel szemben megsértették az emberi jogokat, vagy pedig akik feltételezik, hogy a törvényt nem tartották be.

— Hogyan reagálnak a levelek, a panaszok, a követelések áradatára?

— Az emberek gazdasági és polgári jogok megsértéséről írnak — az egyiket elbocsátották a munkából, a másiknak nem adtak lakást, a harmadik rokkantsági ügyét nem intézték el, írnak otkaznyikok,* akik nem kaptak kiutazási engedélyt. Írnak emberek, akik feltételezik, hogy igazságtalanul zárták őket elmegyógyintézetbe, vagy jogtalanul tartóztatták le őket.

Mit mondhatnék én minderről? Természetesen együttérzést és megértést vált ki bennünk minden olyan ember követelése, akinek a jogait megsértették. És nem kívánunk eltekinteni ezektől a levelektől. A közvéleménynek helyesen kell értenie

---

* A fegyveres katonai szolgálatot megtagadók. *(A szerk. megj.)*

bennünket: semmiféle apparátusunk nincs, amelynek segítségével megbirkózhatnánk a levelek és a panaszok áradatával. Ahhoz, hogy egy konkrét ügyben eligazodjunk, foglalkoznunk kell vizsgálatával. Két feladatot azonban mégis magunk elé tűztünk: elvégezzük a levelek kifejezetten tudományos összegezését, elemezzük őket, és keressük azokat a fájó pontokat, amelyeket a panaszok áradata tár fel. Kértük a kutatóintézetek képviselőit, adják meg ebben az ügyben a lehetséges támogatást.

Fel fogunk vetni törvényeink tökéletesítésével kapcsolatos kérdéseket. Már az első üléseken néhány ilyen kérdést megvitattunk, például a sajtótörvény előkészítését.

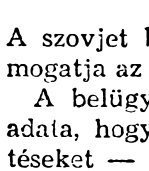

Tűrhetetlen a titkolózás a szovjet rendőri munkában (1988)
Magyar Nemzet, 1988. február 1.

A szovjet belügyminisztérium dolgozóinak döntő többsége támogatja az átalakítás folyamatát.

A belügyminisztérium vezetésének, pártszerveinek az a feladata, hogy összefogja az alkotó kezdeményezéseket, erőfeszítéseket — állapítja meg a *Pravda* vasárnapi számában, *Hatalom és nyilvánosság* című terjedelmes cikkében elemezve az e témában érkezett olvasói leveleket.

A belügyi dolgozók írásainak áttekintése ugyanakkor azt mutatja, hogy nehéz feladat a régi munkastílus, a beidegződött, bürokratikus módszerek megváltoztatása, a nyilvánosság követelményeinek érvényesítése a korábban „tabutémának" számító kérdésekben. Szó esett arról, hogy a rendőrség munkájának értékelésénél még mindig a „százalékos" mutatók esnek inkább latba. A gyakorlati rendőri munkával foglalkozóknak a jelentések özönét kell írniuk, az irányító apparátus pedig gyakran csak formálisan ítéli meg tevékenységüket.

Alekszandr Vlaszov belügyminiszter a *Pravdá*-nak nyilatkozva megállapította: az alsóbb szintű belügyi dolgozók leveleikben élesen vetik fel a problémákat, s ez éppen azt bizo-

nyítja, hogy a nyilvánosság elősegíti azoknak a merev kereteknek a felszabadítását, amelyekbe a pangás időszakában szorították be a rendőrség munkáját. Nyilvánvaló, ma már a rendőri munkában is tűrhetetlen a titkolózás, a befelé fordulás, a bürokratikus bizalmasság, s nincs visszaút a titkok időszakába.

Interjú Szofja Kelinával az új büntető törvénykönyvről (1987)
Moszkovszkije novosztyi, 1987. augusztus 23.
13. old.

Folyik az új büntető törvénykönyv előkészítése. Ennek a munkának az elveiről, koncepciójáról, tendenciáiról beszélget Szofja Kelina, a jogtudományok doktora, a Szovjet Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének vezető tudományos munkatársa, lapunk tudósítóival.

— Minden korban, minden népnél él az a meggyőződés, hogy minél szigorúbb a törvény, minél keményebb a büntetés. annál kisebb a bűnözés. De ezt a nézetet mind a kutatások, mind a gyakorlat cáfolják. A törvény nem bosszulhat meg semmit, nem is szabad neki bosszulnia. A büntetés nem öncél, hanem a társadalmi igazságosság helyreállításának és az átnevelésnek az eszköze. Ezeket az örök igazságokat soha senki nem kérdőjelezte meg, de inkább deklarálták, semmint alkalmazták őket a gyakorlatban.

Pedig szerintem éppen ezekből az alapelvekből kell kiindulni az új törvénykönyv kidolgozásánál.

— Ha minden ennyire világos, akkor miért tartanak még mindig csak a megbeszéléseknél? Már több mint két éve „új módon" élünk, de még mindig a régi törvények szerint.

— A törvényeket nem szabad elkapkodni. A kialakult bírói gyakorlat, a morál, a gazdaság, a közösségi tudat és az állam fejlődési tendenciáinak alapos vizsgálatára, elemzésére van szükség. Csak így születhetnek meg az átgondolt, helytálló formulák.

Az SZKP XX. kongresszusa után megszületett egy józan, progresszív büntető törvénykönyv. De aztán elkezdték kiegészítésekkel „javítgatni". E közül a kb. 200 kiegészítés közül sokról csak a sajtóból szereztek tudomást a kutató jogtudósok, mikor megjelent a soros rendelet. Egyébként ezek a kiegészítések vagy a büntetendő cselekmények körét bővítették, vagy magát a kiszabható büntetést szigorították.

— Akkor lehet, hogy nem marad más, mint visszatérni a törvényhozás eredeti, 1958—61-es formájához?

— Mint ahogy a régiek is mondták, nem lehet kétszer belelépni ugyanabba a folyóba. Egyre nagyobb tért hódít a demokrácia és a nyíltság, változnak a fogalmak. Sok cselekményt kell kiemelnünk a büntető törvénykönyv keretei közül. Sokszor elegendőek az adminisztratív intézkedések is. Ha egy járművezető megsérti a közlekedés szabályait, balesetet okoz, de személyi sérülés nincs, csak jelentős anyagi kár, minek oda a Btk? És sok más esetben szintén fölösleges. Ezt a folyamatot a jogászok dekriminalizációnak hívják.

Igaz, nem tudom, képes-e a humánus törvény jobbá tenni az erkölcsöket, de az biztos, hogy az igazságtalan törvény demoralizál, bomlasztja a közerkölcsöt. Emlékezzünk csak a közelmúltra, hányan tagadták meg a „nép ellenségeinek" hozzátartozói közül férjüket, apjukat, testvérüket — ráadásul tudták is, hogy a vádak koholtak.

— De hiszen még ma is fennáll az a törvény, melynek alapján a közeli hozzátartozók is felelősségre vonhatók a feljelentés elmulasztása és rejtegetés miatt.

— A kutatók több változtatást javasolnak az új törvénykezésben. Hogy is lehetne elvárni egy anyától, hogy feladja a fiát? A törvénynek nem szabad jogi és emberi normákat sértenie.

— Hogy áll most a munka?

— Nem vehetem magamra a felelősséget, hogy megszabjam munkánk befejezésének határidejét. Vannak cikkelyek, melyeket könnyű elbírálni, de vannak olyanok is, melyek hosszú és viharos vitákat váltanak ki.

— Önök megírják az utolsó pontot is, és aztán mi történik?

— Javaslataink elkerülnek a legkülönfélébb hivatalokba, ahol engedélyeztetni kell őket. Megismerkednek velük a gyakorlati

szakemberek is. Majd következik a publikáció. A továbbiakban megvitatja és elbírálja a Legfelsőbb Tanács Törvényhozási Tervezeteinek Bizottsága.

— Javasolnak-e valamilyen változtatást a büntető törvénykönyvben a „disszidenseket" illetően?

— Ha a Btk 70. cikkelyére gondol, ami a szovjethatalom aláásásának vagy gyengítésének érdekében folytatott agitációról és propagandáról szól, annak szerintem mindenképpen maradnia kell. Az államnak joga van az önvédelemre. De 1966-ban megjelent a 190. „prim" cikkely, mely a szándékosan hazug koholmányok terjesztését ítéli büntetendőnek. Ide tartoznak a szovjet rendszert rágalmazó, szovjetellenes, a rendszert aláásó és gyengítő viccek és „fecsegések". Ez a cikkely már fölösleges. A nyíltság, mely országunkban egyre inkább tért hódít, megszünteti az alkalmat a különféle szóbeszédek és pletykák terjesztésére. Problémáinkat most már egyre nyíltabban és átfogóbban vitatjuk meg. Formális megközelítés esetén pl. bíróság elé állíthatnánk Mihail Zsvanyeckijt vagy akár más szatírairókat is. És akkor persze az önök számos kollégája sem tenne föl kérdéseket a jogászoknak.

Fordította: Csörgő Tünde

A tüntetések, tömeggyűlések, utcai felvonulások rendezésének szabályozása Moszkvában (1987)
Moszkovszkije novosztyi, 1987. szeptember 13. 15. old.

— A moszkvai fővárosi tanács végrehajtó bizottsága nemrég határozatot fogadott el a tüntetésekről, tömeggyűlésekről, utcai felvonulásokról.

Erről az új dokumentumról beszélget Petrovics Baranovval, Moszkva ügyészével Viktor Losak, a *Moszkovszkije novosztyi* munkatársa.

— Ez az új határozat meglehetősen szigorúan határozza

meg a tömeggyűlések vagy -tüntetések engedélyezésének a rendjét. Vajon a határozatot nem tekintik-e majd az alkotmány által már biztosított jog korlátozásának? Hiszen az alkotmány világosan kimondja: a Szovjetunió állampolgárai számára az alkotmány biztosítja a gyülekezés, a gyűlések, utcai felvonulások és tüntetések megrendezésének a szabadságát. E politikai szabadságjog gyakorlását az teszi lehetővé, hogy a dolgozók és szervezeteik rendelkezésére bocsátják a középületeket, utcákat és tereket, lehetővé teszik a széles körű tájékoztatást.

— A moszkvai fővárosi tanács határozata éppen az alkotmány 50. cikkelye jogi értelmezésének a formája. Az állam konkrétan meghatározza a jogokat, kötelességeket — mind saját jogait és kötelességeit, mind pedig azokét, akik gyűlést vagy tüntetést kívánnak szervezni.

— Nem tart-e attól az ügyészség, hogy az állampolgárok törvényes jogai ellenére a gyűlések és tüntetések megtartását engedélyező végrehajtó bizottságok főleg a betiltás útját fogják választani — „nehogy valami baj legyen"...? De ismerjük el, hogy maga a határozat is ütőkártya az óvatos tisztviselők kezében. Itt van például a benyújtott kérelem elintézési határideje: hét nap. Mi van akkor, ha az emberek egy adott eseményről azonnal szeretnék kifejezésre juttatni a véleményüket. Nem lehetne elkerülni az egyhetes várakozást?

— Erre is gondoltunk akkor, amikor a határozattervezetet vizsgáltuk. Mégis úgy gondoljuk, hogy a hét nap a végső határidő. Hiszen a határidők mintegy hitelesítik mindazok politikai érettségét, akik a határozatokat meghozzák, és ezeket a kérdéseket megvizsgálják. A tiltásokban egyébként akkor nyilvánul meg a bürokrácia, ha a bürokrata magába zárkózva él és dolgozik. elszakad az emberek igényeitől, nem érti meg ezeket az igényeket. A bürokrata mindent úgy alakít, hogy biztosítsa magának a nyugodt életet. A helyzet az, hogy a nyilvánosság és a demokrácia feltételeinek megteremtése együttjár a különböző jelenségek robbanásszerű megnyilvánulásaival, ami nem mindig egészséges, de érthető.

— Nyilván a gyűlésekről és tüntetésekről szóló határozat is ennek az új szemléletnek a megnyilvánulása. Bár — ismerje el — ez az új szemlélet nem könnyen érvényesül. A moszk-

vai rendőrség például durván félbeszakította a moszkvai fiatalok gyűlését a Gogol bulváron.

— Az új helyzetben nem mindenki ismeri ki magát. Ez a rendőrségre is érvényes. Ahol rendbontás történik, ott a rendőröknek valóban határozottan kell fellépniük. Az említett esetben viszont... nyilvánvalóan túllépték hatáskörüket, elhamarkodottan cselekedtek. A Gogol bulváron történt eset után beszélgettem a kerületi rendőrparancsnokság dolgozóival, és rájöttem: számos hibájukat nem értik meg. Csupán azért lefogni és gépkocsiba rakni embereket, mivel látnivalóan hippik, ez önkényes cselekedet. Erőszakkal nem lehet megváltoztatni az emberek gondolkodását.

Kivégezni vagy megkegyelmezni? (1987)
Moszkovszkije novosztyi,
1987. október 11. 2. old.

Ezzel az alcímmel jelentek meg Vlagyimir Kargyin cikkei lapunk 16. és 25. számában. A szerző a halálos ítélet eltörlésének lehetőségeivel foglalkozik. Írását először Szofja Kelina jogász kommentálta, majd a 25. számban V. Kargyin válaszolt arra a sok ellenvéleményre, amely szerkesztőségünkbe beérkezett.

A halálos ítélet mint kivételesen súlyos büntetés eltörlésének a javaslata az olvasói levelek özönét váltotta ki.

Az eltörlésért...

...Soha, sehol és senkinek nem sikerült, és nem is sikerülhet a bűnözők kiirtásával legyőzni a bűnözést. Szomorú olvasni a vérszomjas felhívásokat — „akasszák fel", „temessék el élve", „nyilvánosan végezzék ki"...

Szofja Kelina azt írja, hogy az USA 19 államában nem alkalmaznak halálos ítéletet. (Hozzáteszem, hogy csak 13-ban van törvényesen eltörölve, 6 államban a hagyományok miatt régtől fogva nem alkalmazzák.) Ebben a 19 államban a bűnö-

zés kisebb, mint ott, ahol használják a gázkamrát vagy a villamosszéket.

A történelem nem kevés olyan halállal fenyegetett bűnt ismer, amelyet éppen nyilvános kivégzés alatt vittek véghez. Sem a nyilvános, sem a titkos kivégzésnek nincs nevelő hatása. Ellentétben a többi büntetéssel, a kivégzés a bírói tévedést helyrehozhatatlanná teszi. Úgy vélem, hogy akár csak egy bírói tévedés, egyetlenegy igazságtalan ítélet elhárításáért is érdemes eltörölni a halálos ítéletet egyszer s mindenkorra.

O. Ljubics (Minszk)

... Nagyon köszönöm Kargyinnak a következő szavakat: „Az emberi élet csak akkor szent, amikor senki nem mer ellene törni se szóval, se tettel. Amikor a szándékos és erőszakos halál ki van zárva. Gyakorlatban is, szándékban is. Ki van zárva a törvényesített gyilkosság — a halálos ítélet is."

Ha Ausztriában, Dániában, Finnországban, az NSZK-ban, Franciaországban és néhány amerikai államban nincs halálos ítélet, akkor nekünk még emberibbnek kell lennünk a szovjet nép előtt. És, ahogy Szofja Kelina írja, miért „ne azonnal"? Tényleg olyan szörnyen nehéz felülvizsgálni ezt törvényhozásunkban?

N. Szkorobogatova (Moszkva)

Az eltörlés ellen ...

... Azonnal szeretném kategorikusan kijelenteni, hogy mélységesen nem értek egyet a halálos ítélet eltörlésének szükségességével.

Amíg léteznek olyan emberek, akiknek semmibe nem kerül elvenni mások életét, vagy ami nem kevésbé szörnyű, elvenni a hitet az emberben, az igazságosságban, megnyomorítani az emberi lelket, fenn kell maradnia a legfőbb büntetésnek a cinizmusát és kegyetlenségét tekintve legfőbb bűnért.

Nem érthetek egyet azokkal, akik dobálóznak a „hóhér" szóval, és olyan embereket illetnek vele, akik végrehajtják az ítéletet. Ebben az esetben a „hóhér", mint mondani szokás, „más tészta", mert hóhér csak ott van, ahol van áldozat. Márpedig

a bűnözőknek semmi közük az áldozatokhoz. Éppen hogy ők az igazi hóhérok, társadalmunk, eszméink hóhérai.

Olga Traut (Alma Ata)

...A demokratikus jelszavak és a törvénytelenségre való hivatkozás — nem ok a halálos ítélet eltörlésére.

Vlagyimir Kargyin író követeli a halálos ítélet betiltását, hogy a törvényvédő szervezetek körében „a teljhatalom veszélyes magja" ne csírázzon ki. De ha eltávolítjuk az utolsó gátat, akkor „a teljhatalom magjait" ültetjük el az „erős emberek" számára, akik minden törvényt megvetnek.

Milyen humanizmust érdemel az, aki maga helyezi magát törvényen kívül? Az ilyen humanizmus az elnézéssel határos.

Ahhoz az időhöz, amikor már nem lesz szükség halálos ítéletre és hóhérokra, még el kell jutni, és az út, jaj, nagyon nehéz és hosszú.

O. Doronyin (Himki)

...Hány derék ember hal meg mindenféle söpredék kényekedve folytán. Hát minek óvjuk az életét az ilyen szemétnek akár az életfogytiglani elzárással is?

Nem, a gyilkosoknak nincs erkölcsi joguk arra, hogy embereknek neveztessenek és földünkön járjanak. Különben — hol marad az igazságosság?

V. Kurinov (Leningrád)

...Annyira fel vagyok háborodva a halálbüntetés eltörlésének kérdését felvető újságcikken, hogy még a gyárban is megmutattam. 79 embert kérdeztem meg — egyetlenegy sem, halljják, senki sem helyeselte. Mindenki fel van háborodva az önök (enyhén szólva) felelőtlen fellépésén.

M. Vatkovszkij (Novoszibirszk)

...Legyen igaza Kargyin írónak és opponensének, a jogtudományok doktorának, Szofja Kelinának — hagyjuk meg az életét még a legiszonyatosabb rablónak és betörőnek is. De ne az erőszaktevőnek és a gyilkosnak.

Évekkel ezelőtt a szovjet bíróság ítéleteiben nem szerepelt a „legfőbb büntetés" kifejezés. Más szavakkal nevezte ezt meg a törvény: a társadalom védelmének legfőbb foka.

Pontosan ebben az értelemben tűnik nekem, legalábbis idő előttinek az indítvány a halálos ítélet eltörléséről azok számára, akik nem ismerték és nem ismerik el az emberi élet szentségét.

M. Kirillov (Moszkva)

Fordította: Geréb Anna

IV.

„ÁRNYÉKVILÁG"

„Árnyékvilág", „fekete lyukak" — Szaharov új fizikai elméletei (1988)

Magyar Nemzet, 1988. január 21.

Ha valóban létezik az úgynevezett „árnyékvilág", akkor erről legalábbis közvetett bizonyítékokat kaphatunk — állítja Andrej Szaharov akadémikus, szovjet fizikus.

A tudományos feltételezések szerint az „árnyékvilág" az általunk érzékelt világgal szimmetrikusan létezik, de olyan részecskékből áll, amelyek a mi világunk anyagával csak gravitációs kölcsönhatásba léphetnek. Ezért sem érzékszerveinkkel, sem az eddig megismert tudományos vizsgálati módszerekkel nem tudjuk „rajtacsípni".

Szaharov szerint alaposan figyelni kell az úgynevezett „fekete lyukakat". Ezek az anyagot rendkívül sűrű állapotában tartalmazó csillagok ugyanis „párolognak", s ennek során tömegük is csökken, mert részecskéket bocsátanak ki. Ha a megfigyelt fekete lyuk esetében az észlelt kisugárzott részecskesűrűség kisebb, mint amilyen arányban a csillag tömege fogy, akkor feltételezhető, hogy a „hiányzó tömeget" az „árnyékvilág" részecskéi adják.

Szaharov egy másik elméletet is közzétett korábban, amely alighanem élénk vitákat vált ki tudományos körökben, azt állította ugyanis, hogy az idő „több dimenziójú". A fizika úgy tartja, hogy csak a térnek lehet több dimenziója, az idő pedig — Einstein elmélete szerint — legfeljebb gyorsulhat vagy lassulhat. A kvantummezők összes korszerű elméletei azon az axiómán alapulnak, hogy csak a tér többdimenziós, míg az időnek „egy kiterjedése" van.

Eduard Beltov: A bűnök mindig fájdalmasak (1987) Lityeraturnaja gazeta, 1987. december 23. 13. old.

Úgy adódott, hogy mindenképp ki kellett derítenem, mikor halt meg Nyikolaj Petrovics Gorbunov, aki a forradalom után a Népbiztosok Tanácsának titkára és Lenin személyi titkára volt. Tudtam, hogy 1937-ben törvénytelenségek áldozata lett. Egészen az ötvenes évek közepéig minden forradalomról készült történelmi filmben Lenin titkárának szerepében valamilyen arc nélküli figura tűnt fel helyette. Sejtettem persze, hogy halálának pontos dátuma talán nem ismert, de azt, hogy mindjárt *négy* ilyen dátumot is találok — elképzelni sem tudtam volna! A Nagy Szovjet Enciklopédiában (harmadik kiadás) az 1937-es évet adják meg, a *Lenin és a Cseka* című tanulmánygyűjtemény jegyzetapparátusában egy másik dátum, 1938 szerepel, az *Emlékezések V. I. Leninre* című kötet összeállítói az 1939-es évet jelölik meg, a *Párt- és politikai munka a Vörös Hadseregben* című dokumentumgyűjteményben pedig ez áll: Ny. P. Gorbunov 1944-ben (!) halt meg. Végtére is mikor távozott hát az élők sorából a februári és októberi forradalom mindenki által ismert résztvevője, a tudós vegyész, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának örökös főtitkára? A kérdés azonban kiegészíthető: mikor haltak meg az Októberi Forradalom, a polgárháború, a szocialista építés olyan aktív résztvevői, mint A. Ja. Aroszev, I. P. Pavlunovszkij, K. V. Uhanov, B. Z. Sumjackij, Ja. A. Berzin, J. G. Jevdokimov, ha a különféle forrásokban mindegyiküknek három halálozási évszáma is van — 1937-től egészen 1949-ig (!).

De ez még semmi: jól tájékozott emberekkel folytatott beszélgetéseimből kiderült, hogy valaki (ugyan ki? de jó lenne közreadni ennek a tréfás kedvű fickónak a nevét) még a hatvanas években felhívta a figyelmet arra, hogy bizony igencsak kínosan fest ugyanazoknak az évszámoknak az örökös ismétlődése — egyre csak harminchét meg harminckettő —, nem lehetne-e valahogy tapintatosan elsimítani a dolgot? De hogyan? Nagyon egyszerű: fogjuk és mással helyettesítjük be a szóban

forgó évszámokat — negyveneggyel, negyvenkettővel vagy negyvenhárommal, hál'isten akkor háború volt, hadd gondolják azt, hogy a háborúban pusztultak el!...

Ha az utóbbi évtizedekben valamiben némi jártasságra tettünk szert, akkor az nem más, mint az eufémizmusok használata, egy olyan, egyre tökéletesebb nyelv, amely egy fokkal még az ezópuszi nyelvnél is rafináltabb. Nem is nyelv ez, hanem valamilyen rejtjel. Nézzük például, hogyan tárgyalják Nyikolaj Zabolockij, a költő életrajzának egy részletét a *Költészet napja, 1983* című antológiában: „Irodalommal ezekben az években (1939—1944) nem foglalkozott, kőolajvezetékek, a BAM első, még háború előtti kilométereinek építésénél, az Altáj-vidék sztyeppéin kanyargó vasútvonal építésénél dolgozott..." Hogy irodalommal nem foglalkozott — szent igaz, nem sok kedve lehetett akkor a kiemelkedő szovjet költőnek az irodalomhoz, lévén, hogy 1938 tavaszán letartóztatták, a leningrádi Kreszti börtönben verték és kínozták a „jezsovi sasok", majd lágerbe került, ahol valóban dolgozott, csak éppen mint *fogoly*. Való igaz, hogy ily módon „jól ismerte a fakitermelésen és a kőfejtőben végzett fizikai munkát".

A nyolcvanas évek elejére „ezópusziságunk" olyan fokra hágott, hogy a halálozási évszámokat már egyáltalán nem adták meg a források, azokat pedig, akik törvénytelenségek áldozatai lettek, nem is említették. Alighanem egyfajta „csúcsteljesítménynek" kell tekinteni e téren azt a könyvet, amit a Vojenizdat (a katonai könyvkiadó — *a ford. megj.*) adott ki a kiemelkedő szovjet katonai parancsnokról, Ja. B. Gamarnyikról szóló visszaemlékezésekkel: kétszáz oldalon keresztül sehol sem találtak helyet arra, hogy akár csak utaljanak öngyilkosságára. Az első osztályú hadseregkomisszár agyonlőtte magát, nem hagyva, hogy „kém- és szabotázstevékenység" vádjával letartóztassák. Arról sem történik említés, hogy másnap az összes lap így közölte a hírt: „Az SZK(b)P KB egykori tagja, Ja. B. Gamarnyik, szovjetellenes elemekkel keveredvén kapcsolatba, nyilvánvalóan a leleplezéstől tartva, május 31-én öngyilkosságot követett el" — és még néhány nappal ezután K. E. Vorosilov nyilvánosan „árulónak és gyávának" nevezte őt.

Mért *emlékeznénk* a harminchetes esztendőre, ha semmit

sem *tudunk* róla? „Mindent, ami kimondatlan volt, kötelesség kimondani" — ezek a költő szavai. Kis híján húsz esztendőre volt szükség, hogy ezeknek a soroknak a létezéséről tudomást szerezzünk... (A. Tvardovszkij *Az emlékezet jogán* című poémájáról van szó — *a ford. megj.*)

Emlékezni annyi, mint megjelölni, mint emléket állítani — ha másutt nem, hát lelkünkben. Eszembe jutott például, hogy a párt XXII. kongresszusán viharos taps fogadta azt a javaslatot, hogy állítsanak emlékművet a sztálini törvénytelenségek áldozatainak. De hol van ez, hol van az az emlékmű, amelynél legalább virágokat lehetne elhelyezni Október, a polgárháború, az első ötéves tervek hőseinek születésnapján? Miért hallgatnak azok, akik akkor a kongresszuson tapsoltak? Persze, hogy az emlékezet idővel gyengül, *de ilyen mértékben azért mégsem!* És nem is egyhamar találja fel magát az ember, ha teljesen komolyan azt válaszolják erre: *„Ugyan minek* kell ezeknek emlékmű tulajdonképpen? Nem mondom, ha a háborúban estek volna el, vagy tűzből mentettek volna ki valakit..."

Halogatni tovább nem szabad és visszavonulni nincs hová — így áll ma a kérdés, nemcsak a gazdaságban, hanem az erkölcsi, szellemi szférában is.

Fordította: Szilágyi Ákos

Mark Tolc: Hányan is voltunk akkor? (1987)
Ogonyok, 1987. 51. szám, 10—11. old.

Amikor az 1937-es népszámlálás első eredményeit összesítették, kiderült, hogy erősen eltérnek a várt lélekszámtól. Pedig a vélt számot gyakran ismételgették, és mindenki tudott róla: a lakosság száma 170 millió. Bekövetkezett az, emlékezett Kurman, amitől a statisztikusok már 1934-től kezdve tartottak. Akkor a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának XVII. kongresszusán Sztálin az ország lakosságának növekedéséről szólva olyan számot nevezett meg, mely messze járt az igazságtól: „1933 végén 168 millió."

De fel kell figyelni egy különös körülményre. A Központi Gazdasági Statisztikai Igazgatóság minden kiadványa a lakosság lélekszámáról megáll az 1933 elejére vonatkozó 165,7 millió fős adatnál. Az 1937-es népszámlálásig minden évkönyv csak ezt a régi adatot adja meg. A 168 milliós szám nem szerepel a Központi Gazdasági Statisztikai Igazgatóság évkönyveiben. Miért?

Kurman elmondotta: Sztálin nem a statisztikusoktól vette ezt a számot. És ez az adat nem csodálkozást, hanem rettegést keltett körükben. Bennük, szakemberekben bizonyára felvetődött a kérdés: mi lesz, ha népszámlálás lesz? Hiszen világos volt, hogy 1933-ban a népesség növekedéséről beszélni nem felel meg a valóságnak. Igen, a nyilvántartások vezetése rossz volt. Az ellenőrzések, melyekben Kurman is részt vett, azt mutatták, hogy igen sok halálesetet eltitkoltak a nyilvántartás elől. A statisztikusok azonban tudták, hogy mi a valódi helyzet.

... 1932-ben az ország déli részét súlyos csapás érte: igen rossz volt a termés. Abban az évben Észak-Kaukázus és az Alsó-Volga-vidék kolhozaiban a gabona hektáronkénti átlagos hozama nem érte el a 4 mázsát. Még a kimutatások szerint is, nem sokkal volt magasabb Ukrajnában sem. Az iparosítás és a kollektivizálás nehézségeihez, melyek a harmincas évek elejétől nagymértékben csökkentették a lakosság növekedését, most még e csapás rendkívül súlyos következményei is társultak.

Az éhínség mindenekelőtt a lakosságnak azt a részét sújtotta, mely az országot máskor táplálta. Az első áldozatok a gyerekek voltak. A falvakban egész családok vesztek éhen. Hiszen köztudott: annak érdekében, hogy a nehéz körülmények között is teljesítsék a tervet, sok helyen a gabonabegyűjtésnél minden kenyérgabonát elvittek. Még azt is, amit takarmánynak szántak, vagy előlegként adtak ki a munkaegységekre. Később majd intézkedéseket hoznak ezeknek a „túlkapásoknak" a helyrehozására, de azok addigra már jóvátehetetlen kárt okoztak.

A hagyományossá vált megfogalmazás: „az iparosítás és a kollektivizálás időszakának nehézségei" bővebb kifejtését hosszú ideig mellőzték. De most elérkezett az idő, hogy elmond-

juk, mi is rejtőzött emögött. Különben az 1937-es népszámlálást megelőző tragikus események továbbra is homályban maradnak.

Hogyan alakultak az életkörülmények azokban az években? Mindenekelőtt a fogyasztás rendkívül szigorú fejadagrendszere és korlátozása határozta meg őket. 1929-től a városokban általánossá vált a fejadag a kenyérnél és a cukornál. A fejadagrendszert más élelmiszerekre és egyes iparcikkekre is kiterjesztették. Erre természetesen azért volt szükség, mert a kollektivizálás időszakában csökkent a mezőgazdasági termelés. Ugyanakkor a beszolgáltatott termékmennyiség nőtt. Ezt nemcsak a városi lakosság gyors növekedése követelte meg. A gyorsított ütemű iparosításhoz is meg kellett teremteni az eszközöket. És az ország, hogy a népgazdaságot elláthassa a szükséges technikával, külföldi vásárlásokra kényszerült. 1931-ben a szovjet vásárlások a világ teljes gép- és berendezésexportjának egyharmadát kötötték le, sőt, a következő évben hányaduk ebben az árucsoportban elérte a világexport felét. De mit tudtunk adni cserébe? Kevés dolgot, egyebek között gabonát. És ebben a rendkívüli feszült helyzetben ért bennünket az 1932-es rossz termés.

Ennek a csapásnak a valódi méreteit mind a mai napig nem ismerjük. Leginkább a mezőgazdasági statisztika szerzett magának „hírnevet" azokban az években nyilvánvaló hamisításaival. Köztudott, hogy 1933-tól a gabonatermés adatait módszertani manipulációkkal szándékosan felnagyították. Hogy ez milyen méreteket öltött, a következő példából látható. A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának már említett XVII. kongresszusán mondott beszámolójában Sztálin 89.8 millió tonnában adta meg az 1933-as gabonatermést. A Statisztikai Állami Bizottság ma ugyanezt az 1933-as termést 68,4 millió tonnára becsüli. A korábbi évekre viszont még most is a régi, akkor közzétett számokat közlik. Azokból ítélve pedig 1932-ben az országban semmiféle rossz termés nem volt. De vajon az adathamisítást csak tegnap vagy tegnapelőtt találták ki nálunk? A nemrég megjelent jubileumi statisztikai évkönyv is a régi számokat ismétli. 1932-re 69,9 millió tonnát közöl, ami 0,4 millió tonnával több az 1931-es gabonatermelésnél. Viszont 1934-re a Statisztikai Állami Bizottság most 2,3 millió tonná-

val *kevesebbet* ad meg az 1932-es termésnél. De hiszen 1935. január elsejével megszüntették a kenyérjegyet! Legfőbb ideje, hogy megoldjuk ezt a nyilvánvaló rejtélyt.

Egyébként így is világos, hogy a lakosság életkörülményei rendkívül nehezek voltak. Ez például a tejtermelés adataiból is látható: nagymérvű csökkenésük a gyermekhalandóságnak is fokmérője lehet. 1933-ban a tejtermelés nem haladta meg az éhínséges 1921-es évit: hiszen a kollektivizálás éveiben meredeken csökken az állatállomány.

...Hosszú ideig nem sikerült olyan számokat találnom, melyekből ki lehetett volna deríteni, hogy tulajdonképpen mi történt 1933-ban a lakosság lélekszámával. A kiváló demográfus, B. C. Urlanyisz egyik munkájában végre rábukkantam a keresett számokra. Hiszen *A Szovjetunió lakossága dinamikájának problémái* című könyvében egyebek között megvizsgálta a lélekszám alakulásának előrejelzésében szerzett múltbeli tapasztalatokat. A tudós elemezte, hogyan tért el a tényleges helyzettől az a számítás, mely a húszas évek közepi születésszámot és halandóságot változatlannak tekintette a következő időszakra is. Eszerint a számítás szerint a Szovjetunió lakosságának 1933. január elsején 167,7 millió főből kellett volna állnia. „A becsült adatoknak a valóságtól való eltérése körülbelül hétmillió főt tett ki" — írta B. C. Urlanyisz. Majd miután megvizsgálja, mennyire eltért a valóságtól az első ötéves tervre vonatkozó prognózis, a szerző ugyanazon év április elsején 158 millió főre becsüli az ország lakosságának számát. Ezekből a számokból látható, hogy 1933-ban az ország lakossága nemcsak, hogy nem nőtt, hanem csökkent!

Így már képet alkothatunk arról, hogy mennyire (Urlanyisz szerint körülbelül tízmillióval!) tért el a Sztálin által megadott számtól.

De vannak más adatok is, melyek az akkori helyzetet tükrözik. Ismeretes, hogy 1933-ban a halálozások száma még az ország európai részének városaiban is meghaladta a születések számát.

És ismét a régi kérdés: mennyire pontosak a számok, melyeket ilyen nehéz körülmények között kaptak? Egyes értékelések szerint 1937-ben a lakosság 0,33 százaléka maradt ki a népszámlálásról. De még ha ennek háromszorosát vesszük is,

akkor is csak 1,7 millió emberről van szó. A 170 millió és a Központi Statisztikai Hivatal által a hatvanas években nyilvánosságra hozott 163,8 milliós becslés között viszont a különbség 6,2 millió.

Olvasói levél a Ogonyoknak (1988)
Ogonyok, 1988. 2. szám, 2—3. old.

A fiatalabb nemzedékeknek tudniuk kell az igazságot arról, amit apáink és nagyapáink átéltek. Ezzel szemben a történelemből sok mindent még most is szégyenlősen elhallgatnak, vagy ha beszélnek is róla, csupán érintőlegesen, szőrmentén beszélnek róla. Például a 33-as éhínségről. Nem tudok borzongás nélkül visszagondolni erre. Azon a nyáron úgy esett, hogy én, afféle kamasz gyerekként alig vánszorgó, félholt, de még életben levő teheneket legeltettem. A réten lóherevirágot gyűjtögettem, aztán kiszárítottam, porrá őröltem, és ezt a lóhereport anyám hajdinapelyvával keverte össze — ezzel táplálkoztunk, meg csalánlevessel. Életem végéig nem felejtem el az éhhaláltól kiszenvedők tekintetét.

Mikor felcseperedtem, elkezdtem kérdezgetni magamtól: hogy történhetett meg, hogy Leninnek (az ő halála gyermekkorom első élesen belém vésődő emléke volt) sikerült élelemmel ellátnia a népet röviddel a polgárháború és a pusztítás után, pár évre rá pedig valóságos vész támadta meg országunkat? Hiszen jól emlékszem — akkoriban semmilyen természeti csapás nem sújtotta népünket.

M. Alekszejev író a *Dracsuni* (Verekedő) című regényében leírja a Szaratov megyei éhínség szívszorító jeleneteit. A legyengült élők nem voltak már képesek eltemetni a holtakat. Igaz módon írja le azt, aminek magam is szemtanúja voltam, de képtelen valamelyest is meggyőző magyarázatot adni mindenre, őszintén bevallja, hogy hiába próbálja ép ésszel felérni az éhínség okát.

Én is hadd tegyem fel ugyanazt a kérdést. Sorsszerűen elke-

rülhetetlen volt az akkori éhínség, vagy valakinek a hibájából következett be mindaz, és netán elkerülhető lett volna? Erre a kérdésre tudomásom szerint senki még csak meg sem kísérelt kimerítő választ adni.

Ezt a dolgot elhallgatni legalábbis erkölcstelen. Hiszen az 1933-as esztendő áldozatait tekintve túlszárnyalja a sztálini represszíók minden más áldozatának számát.

M. Je. Galusko
(Szumi)

Fordította: Dandé Krisztián

Interjú Anatolij Ribakovval (1987)
Der Spiegel, 1987. október 19. 170—183. old.

— Az ön bemutatásában Sztálin hosszasan töpreng az 1934-es úgynevezett Röhm-puccsról, meg arról, hogy a véres tisztogatási akciók inkább erősítenek-e vagy gyengítenek-e egy pártot. Arra próbál célozni, hogy Sztálin a nemzetiszocialista Németországban elkövetett politikai gyilkosságokat mintának tekintette a párton belül végrehajtott saját tisztogatásai számára?

— Mindig nehéz eldönteni, ki kinek adott történelmi példát. Sztálin már 1926-ban hozzáfogott politikai ellenfeleinek kiiktatásához, sőt talán még korábban, 1925-ben. Zinovjev és Kamenyev segítségével eltávolította Trockijt, majd Buharin és Rikov segítségével, 1926—1927-ben Zinovjevet és Kamenyevet. 1929—1930-ban Buharin és Rikov került sorra, ez alkalommal más politikai bizottsági tagok voltak a közreműködők, akiket végül szintén likvidáltak. Amikor a náciknál eljött a „hosszú kések éjszakája", Sztálin már régen elkezdte a felszámolási folyamatot.

— Sztálin terrorja és Hitler terrorja...

— ... Ismét le kell szögeznem: én harcoltam a német fasiszták ellen. Nézze csak (a falon függő fényképre mutat), így kezdtem a háborút, még nem volt akkor rangom. És 1944-ben (rámutat egy másik fényképre) így festettem, őrnagy voltam egy

harci alakulatnál. Később egy évig szolgáltam a Németországot megszálló hadseregben, az idő tájt fogtam hozzá első regényem írásához. Egy évig éltem németek között. Jó nép, igazi férfiak, csinos nők.

A németek történetével azonban, különösen a náci periódussal csak később fogok foglalkozni, a regénynek a következő részében, amely a háborús korszakra irányítja a figyelmet. Hitlert és környezetét is leírom itt. Ezzel talán válaszolni tudok majd a párhuzamokat és a különbségeket firtató kérdésekre.

— Regénye Kirov meggyilkolásával ért véget, a párt egyik „kedvencének" halálával. A hivatalos állítás szerint a leningrádi pártvezetőt az SZKP egy ellensége ölte meg; az ön műve viszont azt a következtetést sugallja, hogy a gyilkosság végrehajtói titkosszolgálati emberek voltak, akik Sztálin parancsának engedelmeskedtek. Milyen forrásokkal tudja megalapozni ezt a verziót?

— Honnan veszi, hogy ez az én verzióm?

— Mindenesetre erre a következtetésre ösztökéli az olvasót.

— Talán valamiféle dokumentumokra hivatkozom, említést teszek Sztálin személyes megnyilatkozásairól? Ahhoz, hogy azt állíthassuk, Sztálin gyilkoltatta meg Kirovot, írásos bizonyítékokra lenne szükség. Ilyenek nincsenek, és egy efféle esetben valószínűnek tarthatjuk, hogy soha nem is lesznek. Vagy szükség volna szemtanúkra, ám a Kirov-gyilkosság tanúit is meggyilkolták. Marad a logika. Kinek használt ez a tett? Bizonyosan akadnak olyan olvasók, akik arra következtetnek, hogy Sztálinnak használt a legtöbbet. Mások azonban talán úgy vélik, Sztálinnak egyáltalán nem volt szüksége erre a gyilkosságra. Egy szó mint száz, az ügyben az olvasónak kell önállóan döntenie.

— A történelmi forráskutatás során ön hozzájuthatott olyan levéltári anyagokhoz, amelyeket nem tekinthet meg bárki?

— Nem, efféle anyagok nem álltak rendelkezésemre, nem jártam levéltárakban. Én vagyok a magam levéltára. Itt vannak a könyvespolcon Sztálin összes művei, a pártkongresszusi dokumentumok, a sztálini korszak pereinek dokumentumai, minden, amit akkoriban hivatalosan kiadtak. Ezen túl, beszéltem sok olyan emberrel, aki ismerte Sztálint. És végül, magam is átéltem ezt a periódust. Nekem mindez elegendő.

Alekszandr Plahov: Jó lenne élni, élni...
Gondolatok a Szergej Kirovról készült dokumentumfilm kapcsán (1987)
Moszkovszkije novosztyi, 1987. december 13.
11. old.

„Ennek a politikai gyilkosságnak a kérdése a párt XXII. kongresszusán vetődött fel, de már akkoriban is megválaszolatlan maradt. Még ma is csak találgatni tudjuk e tragédia igazi okait..."

A fenti szavak a film utolsó képkockáit kísérik. S amit nem láthatunk a felvételeken: 1934 első téli napjai — nemzeti gyász, az ország összerezzent a Néva városában eldördült lövésre, a vasárnapi újságok a párt Központi Bizottsága nekrológjával kezdődtek, valamint a kormány alábbi közleményével: „december elsején 16 óra 30 perckor Leningrádban a Leningrádi Tanács (volt Szmolnij) épületében egy — a munkásosztály ellenségei által felbérelt — gyilkos lelőtte Szergej Mironovics Kirovot, az SZK(b)P Központi és Leningrádi Bizottságának titkárát, a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottsága Elnökségének tagját. A merénylőt elfogták, kilétének tisztázása folyamatban van."

Nem sok maradt fenn e napok filmhíradóiból, de láthatjuk például a gyászszertartást, Kirov gyászszalagos képeit és a megrendült, szomorú tömeg fölött a feliratot az akkori idők stílusában: „Kirov halálára az osztályellenségre mért kíméletlen csapással válaszolunk!" Továbbá láthatjuk a felvételeken Kirov koporsóját a Szakszervezetek Házában, a Moszkvából és az egész országból idecözönlő tömeget, és magát Sztálint is. Kezét köpenyének gombolásába dugja, fején katonasapka... A kamera a Kreml falára siklik, három név olvasható egymás mellett: Kujbisev, Kirov, Ordzsonokidze. Három hasonló, váratlanul bekövetkező halál: 1888—1935, 1886—1934, 1886—1937. Ezzel a képpel fejeződik be a film, és ezzel is kezdődik — a Kreml falán látható három névvel, melyek közül az egyik e másfél órás film fő témája. A film a Leningrádi Dokumentumfilm Stúdióban készült A. Dinkevics forgatókönyve alapján, rendezője: L. Cserencov. „A remények kora" — ez a címe az új dokumentumfilm-

nek, amely csaknem a teljes, Kirovval kapcsolatos (ritkaságokat is tartalmazó) dokumentumfilm-anyagot feldolgozza. Igen, ez a film arról a Kirovról szól, akit a párt Központi Bizottsága a már említett nekrológban „talpig becsületes, rendíthetetlen bolsevik pártmunkásnak", Gorkij pedig „a párt egyik legjobb vezetőjének, a munkásosztály példaképének, nagy műveltségű, csodálatos embernek" nevez. De ez a film az akkori időkről is szól. A korról, amelynek célkitűzéseit, eredményeit Kirov tevékenysége is befolyásolta.

1926. január 5-én az SZK(b)P Központi Bizottsága és Központi Ellenőrző Bizottsága tagjainak küldöttségével érkezett Leningrádba, hogy erősítse a pártvezetést. Az „új ellenzék" Grigorij Zinovjevnek és Lev Kamenyevnek, a KB Politikai Irodája tagjainak vezetésével aktívan fellépett a párt irányvonalával, a „szocializmus egy országban" jelszóval szemben. Alig egy hónappal korábban a párt XIV. kongresszusán ezt a frakciós álláspontot kemény bírálat érte, de az ideológiai ellentétek a kongresszus után még élesebbek lettek. Szükség volt tehát egy olyan vezetőre, aki megfelelő kezdeményező készséggel, hatékonyan tudna harcolni a leningrádi párt egységéért. A KB-ban elsőként Kirov neve hangzott el, aki hamarosan az SZK(b)P Leningrádi Kormányzósági Bizottságának első titkára lett.

Kirov képes volt végighallgatni ellenfelét és tisztelni álláspontját. Ezzel kapcsolatban jelemző a következő megjegyzése: „A pártmunka során a bosevikok közti viszony sohasem volt túlzottan felhőtlen. Most is gyakran hajba kapunk. Ez rendben is van, csak nem szabad túlzásba vinni. Egymás bőrét azért nem kell lenyúzni, még szükségünk lehet rá." Nos, — Kirov valóban nem „nyúzta le" ellenfelei bőrét, hanem érvekkel győzte meg őket a pártkollektíva szinte naponta ismétlődő összejövetelein.

Sok bizonyíték maradt fenn arról, hogy milyen jó szónok volt. De mindennél meggyőzőbbek a korabeli híradók: mennyi értelem sugárzik a szeméből, milyen energikusak a mozdulatai, mekkora hitet és fényt áraszt egész lénye! Az ilyen embernek hiszünk. Az ilyen embert lehet követni. Követték is sokan. De naivitás volna azt hinni, hogy csupán szónoki képességének köszönhette sikereit. Nagy szaktudású, bátor ember volt, aki mert önállóan dönteni. Tudása nem általánosságokból állt, hanem konkrét politikai, marxista—leninista ismeretekből. A tömegekre

akart támaszkodni. Mindez Kirovnál nem egyszerűen tapasztalat kérdése volt, ebben lényének legfőbb vonása fejeződött ki.

Az ellenzékkel folytatott harc tapasztalata a szocializmus építésének tapasztalatává vált számára, hiszen éppen akkor és éppen Kirovnak kellett bebizonyítania, hogy Leningrád ipari centrummá válhat. Ehhez meg kellett cáfolnia néhány moszkvai közgazdász elméletét, miszerint „Leningrád ki fog aludni", mivel közelében nincs fűtőanyag- és nyersanyagforrás. A város iparának kitelepítéséről szóló elképzelés abszurditását még fokozta a munkanélküliség is. Akkoriban ugyanis minden harmadik ember sorban állt a munkaközvetítő hivatalban... Kirov kezdeményezésére megindult a tőzeg és pala kitermelése, a Hibin belsejében óriási nyersanyagkészleteket találtak. Leningrád a technikai haladás központja lett, és ezt nem vonhatták kétségbe sem a passzív megfigyelők, sem az aktív ellenfelek. Ez utóbbiakkal Kirovnak 1926 után is harcolnia kellett. Bár kész volt elfogadni ellenfelének ideológiai, politikai érveit, ugyanakkor a beteges hatalomvágyat, a „vezéri" ambíciókat sokkal kevésbé tolerálta.

„Minden baj forrása, hogy Lenin halála után néhány »vezető«, mint például Trockij, Iljics közvetlen utódjának tartotta magát. És ez alapvető tévedés a részükről. Nem tudják, hogy nagy tanítónk halála után csak egyetlenegy utód maradt — ez pedig a kommunista párt, és senki nem formálhat jogot erre az óriási megtiszteltetésre."

Kirov fenti szavai kétszer hangzanak el a filmben. És ez teljesen indokolt, hiszen egész életével, sorsával, magatartásával kuzdött az ellen a bizonyos „magasabb" ellenzék ellen is, amely megszegte a lenini normákat, semmibe vette a demokráciát, tévedhetetlennek hitte magát, s ezzel helyrehozhatatlan károkat okozott a pártnak és a hazának.

A párt XVII. kongresszusán a küldöttek ovációi miatt sokáig nem tudta elkezdeni felszólalását, s ez az iránta megnyilvánuló bizalom és szeretet meggyőző bizonyítéka. 1934-ben már a párt egyik legnépszerűbb vezetője volt, amit mindenekelőtt fáradhatatlan munkakedvének (napi tizenhat órát dolgozott), szenvedélytől fűtött felszólalásainak és őszinte mosolyának köszönhetett. A leningrádiak sikeres munkáját méltató egyik beszámolójában (a leningrádi ipar akkoriban megháromszorozta termelé-

sét) váratlanul egy személyes jellegű, megjegyzést tett: „Az ördög tudja, ha őszinte akarok lenni, olyan jó lenne élni, élni..." Nem egész egy évig élt még ezután.

Még meg kellett küzdenie a kollektivizáció túlkapásaival, sok munka várt még rá december elsejéig. Előző este szokásához híven későn tért haza, kedvenc asztalánál a jegyrendszer megszüntetéséről szóló beszámolóját készítette... De várt még rá egy lövés is, természetesen nem abból a távcsöves puskából, amit Sztálin vesz a kezébe azon az ismert filmfelvételen, hanem ama bizonyos ellenzéknek a fegyveréből, amely eszeveszetten irigyli az igazi tiszta embereket, s ugyanakkor fél is tőlük.

Fordította: Buncsák Piroska

Mihail Kolcov: Gyilkosok a „Leningrádi Központ"-ból (1934)
Pravda, 1934. december 22.

Szergej Mironovics Kirovot agyonlőtték. Tarkójába fúródott az ellenség revolvergolyója, aki lábujjhegyen a háta mögé lopakodott.

Ahhoz, hogy erre az iszonyatos bűncselekményre sor kerüljön, sokféle elemnek kellett benne összetevődnie. Kellett egy revolver, amelyből a golyó kirepül. Kellett valakinek a nem remegő, aljas keze, amely tartja azt a revolvert. Kellettek valakinek a szemei, melyek elvtársunk hátát megcélozzák. Kellett valakinek a féktelen gyűlölettől elvakult agya, amely irányítja a kezet, a szemeket, minden mozdulatot e hidegvérű, könyörtelen, a szó szoros értelmében sarok mögül, orvul végrehajtott gyilkosság során.

Kinek a keze lőtte tarkón legjobb elvtársaink legjobbját, a párt egyik kedvenc vezérét, azt az embert, akinek becsületességét, nemességét, bátorságát, tehetségét, tisztaságát, széles körű népszerűségét a munkástömegek előtt nemcsak az egész ország, nemcsak a bolsevikok és minden dolgozó elismerte, de még ellenfeleink közül is elismerték az őszintébbek? Hiszen nem csak

a szovjet sajtó, de a Kirov elvtárs meggyilkolásáról beszámoló polgári sajtó is azt írta, hogy vele „az egyik legrokonszenvesebb és legnépszerűbb munkásvezér" halt meg.

Kik lehettek a gyilkosok, miféle rokonságban lehetnek a munkásosztállyal, ha revolverüket a munkások kedvencére, barátjára és vezérére emelték?

[. . .] Rendelkezésünkre állnak a nyomozás első eredményei. A titok leple, amely mögött a gyilkosok, cinkosaik és pártfogóik akartak elbújni, le van rántva. Arcuk leplezetlen. Kik is hát ők?

Elkeseredett, deklasszálódott ellenségeink maroknyi csoportja, akik kézzel-lábbal kapálóztak a munka, a tanulás, egyszerűen az eleven élet ellen, akiknek eszét vette a gyűlölet minden iránt, ami bolsevik, ami szovjet, ami proletár. Fél-emberek, félvadállatok magányos kis csoportja ez, akiket megrészegített a hatalomszomj és a vérszomj, akik arról álmodtak, hogy a munkásosztályon, a párton bosszulják meg a nyomorúságos karrierjeiket, filléres becsvágyukat, lukas garast sem érő, áporodott érzelmeiket ért sérelmeket.

És ki volt a gyilkos inspirálója? Kit tartottak vezetőjüknek, eszmei nevelőjüknek, szellemi atyjuknak? Kik előtt akarták megtisztítani az utat a bolsevikok hulláin keresztül? (. . .)

Nincs az a golyó, nincs az a gyilkosság, amely megállíthatná a forradalom menetét.

Az elkeseredett, vadállattá vált aljas gazemberek ma újra fegyverhez nyúltak. Most is ugyanazzal a céllal. S most is ugyanúgy célt tévesztve.

Véres péppé zúzódik mindenki, akiben az az őrült gondolat támadt, hogy szembeszálljon a történelemmel, megállítsa mozgását, útját állja a győzelmesen előrehaladó szocializmusnak.

Fordította: Szilágyi Ákos

Roj Medvegyev: Sz. M. Kirov meggyilkolása (1971) K szudu isztorii, 1974. New York, 318—332. old.

1934 december elsején a Szmolnijban, hátulról leadott lövéssel megölték Sz. M. Kirovot, a Politikai Iroda (a későbbi Politikai Bizottság) tagját, az OK(b)P KB titkárát, az OK(b)P leningrádi területi bizottságának tagját, a párt kiemelkedő alakját.

Kirov halála mély megrendülést és szokatlan felháborodást keltett a szovjet emberekben. Mindenki követelte, hogy találják meg és keményen büntessék meg a vétkeseket.

A Kirov meggyilkolását hírül adó közleményben beszámoltak róla, hogy szökési kísérlet közben feltartóztatták és letartóztatásba helyezték Leonyid Nyikolajevet, fiatal párttagot, aki rálőtt Kirovra. Úgy látszott, ez lehetővé teszi majd, hogy körültekintő nyomozással felderítsék a bűncselekmény összes szálát és megtalálják mindazokat, akik tudtak a készülődő merényletről és segítettek a merénylőnek. A Kirov-gyilkosság ügyében folyó nyomozás egész menete azonban kiáltó ellentmondásban volt a törvénnyel, a józan ésszel, azzal a természetes kívánsággal, hogy találják meg és büntessék meg ennek a gonosztettnek a vétkeseit.

Kirov meggyilkolása nyilvánvalóan nem egyedül Nyikolajev műve volt. Mint arról jelen tanulmány szerzőjének Pjotr Csagin, Kirov közeli elvtársa, ismert pártmunkás beszámolt, 1934-ben több ízben is követtek el gyilkossági kísérletet Sz. M. Kirov ellen. Igazi hajtóvadászat volt ez, amelyet valakinek az erős keze irányított. Így például merényletet kíséreltek meg Kirov ellen 1934 nyarán kazahsztáni utazása közben. Ami Nyikolajevet illeti, kezdetben valóban a maga akaratából cselekedett. A labilis idegrendszerű Nyikolajev új Zseljabovnak képzelte magát, és Kirov meggyilkolását, mint valami fontos politikai akciót készítette elő (azt a verziót, hogy féltékenységből lőtt rá Kirovra, később terjesztették el, nyilván azzal a célzattal, hogy kompromittálják Kirovot, de lehet, hogy ennek más célja is volt). Sz. M. Kirov szeretett gyalogosan közlekedni Leningrádban, és Nyikolajev figyelmesen feltérképezte Szergej Mironovics meg-

szokott útvonalait. Természetesen a gyalogos séták alatt Kírovot elég gondosan őrizték. Testőrei, akiket Boriszov, az NKVD (Belügyi Népbiztosság, a Cseka és a GPU jogutódja, mai megfelelője a KGB — *a ford. megj.*) munkatársa vezetett, civilben kísérték Kirovot, „haránt" alakzatban haladtak előtte és mögötte. Az egyik ilyen séta alkalmával az őrség gyanúját magára terelte egy járókelő, aki túl közel próbált kerülni Kirovhoz. A gyanús járókelőt feltartóztatták. Nyikolajev volt az. Táskájának hátoldalán kivágást találtak, amelyen keresztül könnyen kikaphatta revolverét, anélkül hogy a táskát ki kellett volna nyitnia. Ugyancsak előkerült a töltött fegyver és a Kirov útvonaláról készült tervrajz is. Magától értetődik, hogy Nyikolajevet azonnal az NKVD leningrádi hivatalába kísérték. Nyikolajevet Zaporozsec hallgatta ki, a területi UNKVD helyettes parancsnoka. (Mint a későbbiek során kiderült, a leningrádi NKVD munkatársainak egy csoportjával együtt éppen Zaporozsec volt az összeesküvés egyik aktív résztvevője. Ami az UNKVD parancsnokát, F. D. Medvegyet illeti, ő minden jel szerint nem vett részt Sz. M. Kirov meggyilkolásának előkészítésében.) Nyikolajev kihallgatását követően Zaporozsec Moszkvába telefonált, hogy mindenről, ami a kihallgatás során kiderült, jelentést tegyen Jagodának — az akkori belügyi népbiztosnak, Sztálin egyik bizalmas emberének. Néhány órával később Jagoda utasította Zaporozsecet, hogy Nyikolajevet engedjék szabadon. Kivel tanácskozta meg a dolgot akkor Jagoda? 1938-ban, az úgynevezett „jobboldali trockista" blokk perében a fenti tényeket Jagoda megerősítette, ugyanakkor azt állította, hogy 1934-ben állítólag Jenukidzétől és Rikovtól kapott utasításokat. Mára ez a verzió teljességgel kizárható, s aligha kételkedhetünk benne, hogy Jagodának akkoriban jóval befolyásosabb védelmezői voltak.

A szabadon bocsátott Nyikolajev azonban rendkívül ügyetlenül végezte dolgát, s néhány nap múlva megint csak feltartóztatták őt egy hídon Sz. M. Kirov testőrei. Nyikolajevtől immár másodszor kobozták el ugyanazt a töltött revolvert. A Nyikolajevet szabadon engedő leningrádi NKVD szerveinek különös liberalizmusa komolyan felébresztette Kirov testőreinek gyanakvását. Némelyikük tiltakozni próbált, de az NKVD-nél azt mondták nekik, ne avatkozzanak olyasmibe, amihez semmi közük. Egyik-másik testőrtől még párttagsági könyvét is elkoboz-

ták, a pártból való kizárással fenyegetve meg őket. Mindez annyira gyanús volt, hogy Boriszov úgy döntött, elmondja Kirovnak, hogyan vadásznak rá, és hogy Nyikolajevet, a fegyveres terroristát, akit testőrei már kétszer tartóztattak föl, megint szabadon engedték.

Nem ismeretes, hogy a Boriszovval folytatott megbeszélés után Sz. M. Kirov milyen lépéseket tett. Lehetséges, hogy magyarázatot kért Jagodától, Medvegytől vagy Zaporozsectől. Az összeesküvők mindenesetre tudomást szereztek a Kirov és Boriszov között lezajlott beszélgetésről, és ez hamarosan megpecsételte az utóbbi sorsát is.

Mint ismeretes éppen Nyikolajev volt az, aki mégiscsak megölte Kirovot a Szmolnijban, 1934. december elsején. Ugyanezen a napon Sztálin, Molotov, Vorosilov, Jezsov, Jagoda, Zsdanov, Koszarev, Agranov, Zakovszkij Moszkvából Leningrádba utaztak. Már a leningrádi Moszkva pályaudvaron a következő jelenetre került sor Sztálin fogadásakor: mikor a leningrádi NKVD szervezetének parancsnoka, Medvegy odalépett Sztálinhoz, Sztálin anélkül, hogy lehúzta volna kesztyűjét, arcul csapta Medvegyet. Mihelyt megérkezett Leningrádba, Sztálin nyomban saját kezébe vette a nyomozás egész vezetését. Sztálin hallgatta ki Nyikolajevet is.

A különböző beszámolókat összevetve (I. M. Kulaginét, A. Zsdanov helyettesét, aki részt vett Nyikolajev kihallgatásában, a már idézett P. Csaginét, valamint az OK(b)P leningrádi területi bizottsága másodtitkára, M. Sz. Csudov egyik barátjáét, V. S.-ét) a következőképpen rajzolható meg Nyikolajev szóban forgó kihallgatása:

— Egy nagy szobában asztal mögött ültek Sztálin, Molotov, Vorosilov, Zsdanov, Koszarev és mások. Hátuk mögött leningrádi pártmunkások álltak, és egy külön csoportban csekisták. (Zaporozsec Kirov meggyilkolásának napján szabadságát töltötte délen, és így aligha tudott visszatérni másnapig Leningrádba). Bevezették Nyikolajevet. Két oldalról karjánál fogva támogatták. Sztálin megkérdezte tőle, miért lőtt rá Kirovra? Térdre rogyva és a Sztálin mögött álldogáló csekisták csoportjára mutatva, Nyikolajev így kiáltott: „De hiszen ők kényszerítettek rá, hogy ezt tegyem!" Akkor néhány csekista odarohant Nyikolajevhez, és pisztolya agyával csépelni kezdte őt. A

vérbe borult és eszméletlen Nyikolajevet kivitték a helyiségből. Egyesek a jelenlévők közül úgy vélték, hogy Nyikolajev kihallgatása közben életét vesztette. Ezért gondolták, hogy a későbbi bírósági tárgyaláson nem őt, hanem dublőrét ítélték el. Erről Csudov később beszámolt V. S.-nek. A valóságban azonban Nyikolajev nem halt bele a kihallgatásba. A börtönkórházba szállították, és nagy nehezen visszahozták az életbe, egyebek mellett oly módon, hogy felváltva forró és jéghideg vízbe mártogatták.

Nyikolajev után Boriszov kihallgatására kellett volna sor kerüljön. Habár minden letartóztatottat személyautón vittek a kihallgatásra, Boriszovért valamiért zárt tetejű teherautót küldtek, amelybe néhány feszítővassal felszerelt csekista is beszállt. Az egyik csekista a sofőr mellé ült. A Voinov utcán, amikor a kocsi valamilyen raktár vakfala mellett haladt el, a sofőr mellett ülő csekista hirtelen mozdulattal elfordította a kormányt. A sofőrnek mégis sikerült megakadályoznia az összeütközést, és a kocsi éppen csak súrolta a falat, majd folytatta útját rendesen a kihallgatás színhelyéig. Boriszovot azonban feszítővasakkal agyonverték közben. Az orvosi vizsgálat hamis szakvéleményt adott, mintha Boriszov autóbalesetben halt volna meg. Néhány orvos e szakvélemény aláírói közül még élt a XX. kongresszus idején, és ők elmondták, hogy a vizsgálati szakvéleményt természetesen kikényszerítették tőlük, és Boriszov a fejére mért, súlyos fémtárgytól származó ütésekbe halt bele.

Mint ismeretes, a Kirov biztonságára ügyelő őrszemélyzet parancsnokának rendkívül furcsa körülmények között bekövetkezett haláláról részletes beszámoló készült a párt XXII. kongresszusának:

„Nem csekély erőfeszítésre van még szükség, hogy valóban megtudjuk, kit terhel a felelősség Kirov haláláért — mondotta a XXII. kongresszuson Ny. Sz. Hruscsov. — Minél behatóbban tanulmányozzuk a Kirov halálával kapcsolatos anyagokat, annál több kérdés vetődik fel. Figyelmet érdemel az a tény, hogy a biztonsági szolgálat tagjai Kirov gyilkosát kétszer is feltartóztatták a Szmolnij környékén, és fegyvert találtak nála. De valakinek az utasítására mindkét alkalommal szabadon bocsátották. Egyszer aztán ez az ember fegyverrel bejutott a

Szmolnijnak arra a folyosójára, amelyen Kirov rendszerint áthaladt. Hogy, hogy nem, úgy adódott, hogy a gyilkosság pillanatában Kirov személyi őrségének vezetője messze elmaradt Kirov mögött, bár az utasítás szerint neki nem volt joga ilyen távolságra elmaradni az őrizetére bízott személytől.

Igen furcsa az is, hogy amikor a Kirov védelmével megbízott őrség parancsnokát kihallgatásra vitték Sztálin, Molotov és Vorosilov elé, útközben — mint később a gépkocsi vezetője elmondta —, szántszándékkal karambolt okoztak azok, akiknek kihallgatásra kellett kísérniük az őrség parancsnokát. Ezután jelentették, hogy az őrség parancsnoka szerencsétlenség következtében életét vesztette, holott valójában meggyilkolták a kísérők.

Ily módon ölték meg azt az embert, aki őrizte Kirovot. Később agyonlőtték az őrparancsnok gyilkosait is. Ez nyilván nem véletlen, hanem megfontolt bűncselekmény. Ki követhette el? Most folyik a bonyolult ügy körülményeinek gondos kivizsgálása.

Kiderült, hogy él az a sofőr, akinek a kocsiján a Kirov védelmére kirendelt őrség vezetőjét kihallgatásra vitték. Elmondta, hogy amikor a kihallgatásra utaztak, az NKVD egy munkatársa ült mellette a fülkében. Teherautón mentek. Természetesen az is nagyon különös, hogy miért éppen tehergépkocsin vitték kihallgatásra ezt az embert; mintha nem akadt volna más kocsi erre a célra. Nyilván jó előre kiterveltek részletesen mindent. Az NKVD két másik munkatársa Kirov kirendelt őrparancsnokával együtt a gépkocsiban tartózkodott.

A sofőr a továbbiakban elmondta, hogy amikor az utcán robogtak, a mellette ülő ember hirtelen kiragadta kezéből a kormányt, és a gépkocsit egyenesen nekivitte egy háznak. A sofőr hirtelen visszarántotta a kormányt a helyes irányba, s a kocsi csak az oldalával ütődött az épület falához. Később azt mondták neki, hogy a karambol során meghalt az őrség vezetője.

Miért halt meg, amikor az őt kísérő személyek közül senki sem sebesült meg? És miért van az, hogy később az NKVD-nek azt a két munkatársát, aki Kirov őrparancsnokát kísérte — agyonlőtték? Olyan ez, mintha valakinek azért kellett volna elpusztítani őket, hogy eltüntessen minden nyomot.

Sok minden, nagyon sok minden nincs még tisztázva ebben és az ehhez hasonló ügyekben."*

Az SZKP XX. és XXII. kongresszusait követően kommunisták és pártonkívüliek százai fejezték ki kétségeiket írásban is a Központi Bizottságnak a Kirov meggyilkolásáról szóló hivatalos verziót, illetően, és közben számos tényt és bizonyítékot tártak fel, melyek lehetővé teszik, hogy új megvilágításba helyezzük ezt a bűncselekményt.

I. P. Alekszahin például, az SZKP régi tagja beszámol róla, hogy a Linkovij bányatelepen találkozott egy másik fogollyal, Dubosinnal, aki korábban a petropavlovszki NKVD parancsnoka volt. Dubosin elmesélte neki, hogy amikor 1934 novemberében a moszkvai „Szelent" szállodában lakott, benézett hozzá egy felelős NKVD-munkatárs, aki szoros kapcsolatban volt az NKVD központi vezetésével. „Leningrádban — mondta — iszonyú gyilkosság készül." Dubosin nem tulajdonított különösebb jelentőséget szavainak, de Kirov meggyilkolása után, mikor újra találkoztak, megkérdezte tőle: „Úgy fest, maguk közül egyesek tudták, hogy merénylet készül Szergej Mironovics ellen?" De az NKVD-s semmi értelmeset nem tudott a kérdésre mondani.

J. P. Frolova, aki 1919 óta az SZKP tagja, s 1934-ben a KB iparügyi osztályán dolgozott, mint a gépgyártási részleg vezetője, tanúsítja, hogy Ny. I. Jezsov (aki akkor az iparügyi osztályt vezette, és Sztálin megbízásából az NKVD tevékenységét ellenőrizte) december elsején még reggel elment Sztálinhoz, és a nap jelentős részét nála töltötte. Ez különös volt, mert még nem volt eset, hogy Jezsov ilyen sok időt töltött volna Sztálinnál. Csak este hét óra tájban tért vissza az osztályra, és magához rendelve egyik helyettesét, V. Ceszareszkijt, parancsot adott neki, készüljön fel, hogy Jezsovval azonnal Leningrádba utaznak.

I. M. Kulagin, párttag, aki az OK(b)P leningrádi területi pártbizottságán Zsdanov munkatársaként dolgozott, tanúsítja, hogy néhány hónappal Kirov meggyilkolása után a Szmolnijba

---

* Az SZKP XXII. kongresszusa, 1961. okt. 17—31. Kossuth 1962. 633—634. old.

beállított a Kirov védelmét ellátó őrség parancsnokának, Boriszovnak a felesége. Elmondta, hogy erőszakkal az őrültekházába csukták, ahonnan sikerült megszöknie, és kéri, hogy védelmezzék meg, mert állítólag meg akarják őt mérgezni. Elmondta Kulaginnak azt is, hogy az NKVD kihallgatta őt, azt próbálva kiszedni belőle, nem mesélt-e valamit neki férje Kirov meggyilkolása előtt. Az asszony kész volt átmenni bármilyen szokványos kórházba. Kulagin azonban az NKVD tudomása nélkül semmit sem tehetett Boriszováért. Felhívta az UNKVD helyettes parancsnokát, és kérte, hogy a hozzá forduló asszonyt helyezzék el a városi kórházban, ami meg is történt. Bizonyos idő elteltével Kulagin megtudta, hogy ez az asszony meghalt a kórházban — mérgezési tünetekkel.

P. I. Szmorogyin lányának, M. Szmorogyinának az elbeszélése szerint, amikor Medvegy, az NKVD leningrádi parancsnoka megtudta, hogy Kirovot megölték, hanyatt-homlok rohant a Szmolnijba, még sapkát és kabátot se kapott magára, pedig tél volt. A Szmolnij bejáratánál azonban általa ismeretlen csekisták tartóztatták föl a moszkvai biztonsági szolgálattól, akik valami módon előbb bukkantak föl a bejáratnál, mint a leningrádi NKVD parancsnoka.

Ilyen elbeszélésekből még sok akad.

Ugyancsak ismeretes, hogy nem sokkal Kirov meggyilkolása után az alapvető állambiztonsági követelmények betartásának bűnös elmulasztása vádjával felmentették beosztása alól F. D. Medvegyet, a leningrádi területi NKVD parancsnokát, és Zaporozsecet, helyettesét. Az NKVD e munkatársai ugyanakkor nagyon könnyű büntetéssel úszták meg eleinte, és áthelyezték őket a távol-keleti NKVD szervekhez. Csak 1937-ben végezték ki őket.

„Azt gondolhatná az ember — jelentette ki nem minden alap nélkül Ny. Sz. Hruscsov a párt XXII. kongresszusán —, hogy azért végezték ki őket, mert így akarták eltüntetni a Kirov-gyilkosság szervezőinek nyomait."

1935. január 18-án minden pártszervezet megkapta az OK(b)P KB bizalmas levelét, amely azt a követelést fogalmazta meg, hogy mozgósítsanak minden erőt az ellenséges elemek szétzúzására, a párt és nép ellenségei által létrehozott ellenforradalmi gócok kiirtására. Az országban mindenütt, de külö-

nösen Leningrádban 1935 elején, elindult a tömeges letartóztatások első hulláma, amit aztán később, a lágerekben többnyire „kirovi áradatnak" neveztek. Egyidejűleg Leningrádban tömeges kitelepítésekre került sor, az egykori nemeseket és családtagjaikat telepítették ki, akik túlnyomó többségükben semmiféle illegális és szovjetellenes tevékenységet nem folytattak.

Az SZKP XXII. kongresszusa után megjelent párttörténeti könyvek egyikében sem találkozunk azzal, hogy Kirov meggyilkolását Zinovjev vagy a zinovjevisták számlájára írnák.

1934-ben azonban a Sztálin által előadott verzió, miszerint Kirov meggyilkolását éppen Zinovjev és hívei szervezték meg, nagyon is hihetőnek tűnt. Mindenki előtt ismert volt, hogy 1926-ban éppen Kirov váltotta föl a leningrádi pártszervezet élén a zinovjevista Jevdokimovot. Ezért aztán nem meglepő, hogy Kirov meggyilkolása után oly sokan függesztették fürkésző tekintetüket a leningrádi vagy másként: „új" ellenzékre. Ám éppen a Sztálin által előadott verziónak ez a túlontúl is nagy valószerűsége késztet rá, hogy kételkedéssel fogadjuk. Kirov akkoriban a Sztálin után legnépszerűbb ember volt a pártban, meggyilkolása a zinovjevi ellenzék számára semmiféle politikai haszonnal nem kecsegtetett.

Épp ellenkezőleg, a Sztálin által vezetett nyomozás jellege, az ezt követő események egész láncolata, mind azt a feltételezést valószínűsítik, hogy Kirov meggyilkolására Sztálin tudomásával került sor. Kirov hosszú időn át Sztálin barátja volt, de most már tudjuk, milyen keveset jelentett utóbbinak bármilyen személyes kötelék, amikor az általa fontosnak tekintett politikai célok eléréséről volt szó. Ma már tudjuk, hogy az 1937-es és 1938-as években Sztálin milyen sok barátját és rokonát végeztette ki.

Semmi okunk sincs megszépíteni Kirov alakját. Ő is sok olyan vonást viselt magán, amelyek Sztálin környezetét jellemezték. A húszas évek végének számos méltán elítélendő eseményében Sz. M. Kirov is nagyon aktívan részt vett. S mégis, Sz. M. Kirov mint személyiség sok tekintetben különbözött Sztálintól. Egyszerűsége és közvetlensége, közelsége a tömegekhez, hatalmas energiája szónoki tehetségével és elméleti felkészültségével párosulva — akkoriban a párt kedvencévé tet-

ték. Kirov befolyása szüntelenül nőtt az országban, és 1934-ben Sztálin után vitathatatlanul neki volt a legnagyobb tekintélye.

Azt is tudjuk, hogy amikor 1934-ben Sztálin betegsége miatt felmerült lehetséges utódjának személye, a KB Politikai Irodája Sz. M. Kirov jelölése mellett foglalt állást.

A goromba, gyanakvó, kíméletlen és hatalomszomjas Sztálin nagyon rosszul viselte el maga mellett a kiemelkedő és önálló embereket. Kirov növekvő népszerűsége és befolyása Sztálinban irigységet és gyanakvást kellett keltsen. Kirov óriási tekintélye a kommunisták körében, továbbá az, hogy nem mindenben volt hajlandó vakon követni Sztálint, akadályozta utóbbit becsvágyó terveinek megvalósításában. Teljes bizonyossággal állítható ezért, hogy Kirov halála Sztálinban semmiféle sajnálatot nem keltett. Mi több, éppen Kirov halála szolgáltatta a régóta várt ürügyet, hogy leszámoljon ellenfeleivel, mindazokkal, akik korlátlan hatalma kiépítésének útjában álltak. Kirov meggyilkolása fontos láncszem volt az eseményeknek abban a sorozatában, amelyek végső soron ahhoz vezettek, hogy Sztálin a hatalom egészét elbitorolta az országban. Ezért, hogy Sztálin Kirov halálában játszott bűnös szerepének verziója, amely 1934—1935-ben hihetetlennek tűnhetett, napjainkban nagyon valószínűnek látszik, s mind logikailag, mind politikailag csaknem bizonyítottnak tekinthető. Másfelől pedig ez az oka annak is, hogy a Zinovjev és Kamenyev bűnösségét állító verzió, amely 1934—1935-ben rendkívül hihetőnek látszott, napjainkban hihetetlennek tűnik.

Fordította: Szilágyi Ákos

Írók a Párhuzamos Trockista Központ moszkvai peréről (1937)
Lityeraturnaja gazeta, 1937. január 26.

A Lityeraturnaja gazeta 1937. január 26-i számának tartalomjegyzéke:

2. oldal: A szovjetellenes trockista központ pere — vádirat.
3. oldal: Al. Tolsztoj: A világháború tervének meghiúsítása.
Ny. Tyihonov: Akiket elvakított a rosszindulat.

K. Fegyin: A nemzetközi ellenforradalom ügynökei.
Ju. Olesa: Fasiszták a népbíróság előtt.
V. Guszev: Az ország hangja.
D. Altauzen: Nincs kegyelem.
4. oldal: A. Novikov-Priboj: Sújtsa megvetés a fasiszták bérenceit!
Vsz. Visnyevszkij: Falhoz velük!
I. Babel: Hazugság, árulás, szmergyakovizmus.
L. Leonov: Terrárium.
M. Saginyan: Rettenetes korcsok.
Sz. Szergejev-Censzkij: Ezeknek az embereknek nincs joguk az élethez.
G. Storm: Szolgasorsot szántak a népnek.
M. Kozakov: Sakálok.
V. Iljenkov: Az „irodalmár" álarcában.
5. oldal: G. Lahutyi: A Hazához.
M. Iljin, Sz. Marsak: Út a Gestapóhoz.
V. Lugovszkij: Jaj a fasisztáknak és kiszolgálóiknak!
A. Karavajeva: Hazaárulók, kémek, diverzánsok és a fasizmus lakájai.
L. Szlavin: Korcsok.
Ny. Ognyev: Véres banda.
A. Platonov: A gonoszság legyőzése.
G. Fis: Úgy válaszoljunk, ahogy a „nép barátja" ajánlotta.
A. Bezimenszkij: A mi verdiktünk.
V. Sklovszkij: Epilógus.
6. oldal: K. Finn: Létezik ennél nagyobb árulás?
B. Lavrenyov: Az egész ország ítél fölöttük.
A. Maliskin: Naplómból.
Szkitalec: Akik vérrel kereskedtek.
D. Mirszkij: Idegen szemét.
Je. Dolmatovszkij: A halál mesterei.
R. Frajerman: Kihúzzuk őket odvaikból a napvilágra.
B. Romasov: Az árulóknak — szigorú ítéletet!

Részletek a cikkekből:
Vsz. Visnyevszkij: Nézzék őket: csenevészek, kopaszok, szemüvegesek — Trockijnak, a „párhuzamos központ" főkolomposának adjutánsai. Nézzék — ez Radek, aki a kilencszázas évek-

től kezdve sorban hagyja maga mögött és árulja el egyik országot a másik után, a dolgozók Lengyelországát, a dolgozók Németországát, gyökértelen és kártékony, egész Közép-Európát bebolyongja, míg végre, a Szovjetunióban lecsapnak rá.

M. Kozakov: Valaha régen, Pjatakovnak, Radeknek, Szokolnyikovnak és a többi, két lábon járó fenevadnak becsületes emberi nevük volt — Jurij, Karl, Grigorij. Most csak így hívják őket — Sakál Pjatakov, Sakál Radek, Sakál Szokolnyikov, szülőatyjuk, az ellenforradalom undorító, minden hájjal megkent fenevadja, Sakál Trockij után, aki a hitleri fasizmus sűrű erdőben kóborol üvöltve.

L. Leonov: Valami farok nélküli, borzadályt keltő mászik az undorító tér félhomályában. Nézzék, ezeknek a különös lényeknek az egyike most arccal fordul felénk. Hideg, metszően kegyetlen szemek, irigykedve néznek ránk a tárgyalóterem korlátja mögül. Korunk hőse és a szocializmus nagy és egyszerű kőművese már ismeri őket valahonnan...

A. Platonov: Ahhoz, hogy valaki elárulja a munkásosztályt, aljasnak kell lennie. Ezért végzetes és visszafordíthatatlan minden áruló sorsa. Az ismert gondolatot idézve, azt mondhatnánk, hogy szocializmus és gonosztett — összeférhetetlenek...

A gonoszság legkegyetlenebb fajtája ma a trockizmus.

A fasizmusnak ez az átszűrődött vírusa megpróbált egyenesen a szovjet nép szívébe hatolni, hogy egyetlen csapással örökre végezzen vele. [...]

Vajon az olyanoknak, mint Radek, Pjatakov és a többi bűnöző, lenne még valami szerves, valami melengető a „lelkében" — vajon nevezhetjük még őket embereknek, a szónak akár legelemibb értelmében?

Nem, bennük már csak valami szervetlen, halálos méreg van, mint szörnyeteg testében a hullaméreg. Hogyan képesek elviselni önmagukat? Az egyikük, igaz, nem bírta ki — Tomszkij. (Tomszkij letartóztatása előtt öngyilkos lett. — *A szerk. megj.*) Ezeknek a különleges gonosztevőknek a megsemmisítése a természet, az élet követelménye.

I. Babel: Hamarosan húsz éve már, hogy a Szovjetek Szövetségét, az igazságos és alkotó munka országát Lenin és Sztálin géniusza vezeti, az a géniusz, amely a világosság, egyszerűség, a mérhetetlen bátorság és munkaszeretet megtestesülése.

A kommunista párt és vezetői munkája — az egyetlen záloga a mai világban annak, hogy az emberiség legszebb álma megvalósuljon, hogy az emberek szabad és boldog társulása létrejöjjön.

Azok az emberek, akik most a vádlottak padján ülnek, ezzel a munkával a maguk „programját" állították szembe.

Ebből a „programból" azt tudjuk meg, hogy munkásokat kell megölni, vízzel elárasztott bányaaknákba fojtva, szándékosan előidézett szerencsétlenség során darabokra tépve őket.

Ebből a „programból" megtudjuk, hogy el akarták adni a világ első munkásállamát a fasizmusnak, a szoldateszkának, a bankároknak, akik az anyagi erő legvisszataszítóbb és legigazságtalanabb megnyilvánulásai e földön.

Megtudjuk, hogy ennek a „programnak" a végső céljai hazugsággal, árulással, szmergyakovizmussal érhetők el.

Megtudhatjuk, hogy esküvésre és szép szavakra csak az árulás eszközeként van szükség, és ezzel leglényegük lesz embertelenül eltorzítva.

Ilyen „program" nekünk nem kell.

Az ellene folyó küzdelemben szovjet emberek milliói készek feláldozni életüket.

A bírósági beszámoló nyelvezete megdönthetetlen és pontos.

Most nyilvánvalóbb, mint valaha, milyen mérhetetlenül helyes kormányunk álláspontja. És odaadásunk iránta megalapozott és végtelen.

Fordította: Szilágyi Ákos

Feliksz Medvegyev beszélgetése Buharin özvegyével (1987)
Ország-Világ, 1988. 4. szám

Anna Mihajlovna beszélt a Buharinnal együtt töltött utolsó hónapokról és napokról is. Arról a tragikus, bonyolult időről, amikor Sztálin már teljesen kimutatta jellemének despotikus lényegét. És különösen éppen Buharinnal szemben. Az események a következőképp alakultak. Anna Mihajlovna szerint a

letartóztatás előtti utolsó hónapokban már nyilvánvaló volt, hogy előkészítik Buharin fizikai megsemmisítését, és a visszaszámlálás Zinovjev és Kamenyev perével kezdődött meg, vagyis 1936. augusztusában.

Nyikolaj Ivanovics ezelőtt három és fél hónappal tért vissza feleségével együtt Párizsból, ahol két másik elvtárssal együtt eredménytelenül próbálta megvásárolni a Szovjetunió számára Karl Marx iratait és más dokumentumokat, amelyeket a német szociáldemokraták ajánlottak fel megvételre Hitler hatalomra jutása után. Az eredménytelen utazás miatt támadt elkeseredés rövid ideig tartott, s miután Buharin beszélt Sztálinnal, aki azt mondta: „Ne izgulj, Nyikoláj, megszerezzük az iratokat, majd engednek még...", napirendre tért a kudarc fölött. Buharin megszokott életét élte: dolgozott az *Izvesztyija* szerkesztőségében, a Szovjetunió Tudományos Akadémiáján, részt vett az új, úgynevezett sztálini alkotmány előkészítésében.

Megszületett a fiuk, és a negyvenhét éves apa repesett az örömtől. Boldog volt. Egy hónappal a gyermek születése után a család Szhodnyába ment, ahol az *Izvesztyija* nyaralói voltak. Augusztus elején Nyikolaj Ivanovics kivette szabadságát, és elutazott a Pamírra, hogy teljesüljön régi vágya: vadásszék egyet a hegyekben. Vele együtt utazott Szemjon Ljandresz kiadói munkatárs (egyébként Julian Szemjonov író apja). Nem sokkal elutazásuk előtt Buharin elmondta a feleségének, hogy letartóztatták barátját, G. J. Szokolnyikovot. Feltételezte, hogy a letartóztatás legvalószínűbb oka az, hogy amikor Szokolnyikov Londonban volt követ, túlságosan sokat költött az állami pénzből.

Buharin a Pamírban olyan eldugott helyen verte fel tanyáját, ahol nem volt sem távíró-, sem postahivatal. Anna Mihajlovna két hétig türelmetlenül várta a híreket. És a hírek — váratlan, szörnyű hírek — augusztus 19-én megjelentek. A lapokban olvasta őket, amelyek közölték, hogy elkezdődött az úgynevezett trockista egyesült központ pere, s hogy a központ sok tagja Buharin ellen vallott. Hamarosan megjelent az ügyészség nyilatkozata, hogy elkezdődött a nyomozás a per során említett személyek, köztük férje ügyében. A gyűléseken haragtól fortyogó határozatokat hoztak: „Ültessék a vádlottak padjára..." Megjelent a hír Tomszkij öngyilkosságáról.

Buharintól nem érkezett hír. De végre hazarepült Buharin személyesen Taskentből, ahol véletlenül értesült az őt fenyegető halálos veszedelemről. Izgult, hogy rögtön a repülőtéren letartóztatják. Amikor megpillantotta feleségét, felkiáltott: „Ha ezt előre láthattam volna, elmenekülök tőled ágyúlövésnyire." „Hová megyünk?" — kérdezte a sofőr komoran. Buharin lázasan latolgatta, honnan tudja telefonon felhívni Sztálint. „Lesz, ami lesz!" — döntött végül, és a Kremlben levő lakásra hajtatott. Az ügyeletes őrszem, mintha mi sem történt volna, tisztelgett a Központi Végrehajtó Bizottság tagjának. „Talán nem olvas újságot?" — gondolta Buharin. Feldúltan telefonált már a dolgozószobájából Sztálinnak. Ismeretlen hang válaszolt: „Joszif Visszarionovics Szocsiban van." „Ilyen időben Szocsiban?" — csodálkozott el Buharin. Annak semmi értelmét nem látta, hogy Jagodának telefonáljon. Fogalma sem volt róla, hogy Jagoda utolsó napjait éli a belügyi népbiztosságon, és Buharinnal együtt ítélik majd el ugyanabban a perben. Így ült Buharin napokig a dolgozószobájában, várta a telefonhívást. Egy alkalommal az *Izvesztyiją*-tól telefonált Karl Radek, a lap szerkesztőbizottságának tagja, érdeklődött, miért nem jelenik meg Buharin a munkahelyén. Nyikolaj Ivanovics így válaszolt: „Amíg a sajtóban nem jelenik meg az aljas rágalom cáfolata, nem teszem be lábamat a szerkesztőségbe." September elején újból csengett a telefon, kérték, hogy menjen be a Központi Bizottság székházába, Kaganovics akar beszélni vele. „Miért Kaganovics?" — kérdezte meglepetten. Újból telefonált Sztálinnak, ugyanazt a választ kapta: „Joszif Visszarionovics Szocsiban van." Miután a Központi Bizottság székházából visszatért, olyasmit mondott el, ami elképzelhetetlen volt: szembesítették Szokolnyikovval, ifjúkori barátjával, aki ellene vallott, hazudott.

1936. szeptember 10-én a lapok közölték a Szovjetunió ügyészségének közleményét, amely szerint Buharin és Rikov ügyében abbahagyták a nyomozást — ez Sztálin taktikai húzása volt, hogy megmutassák a nyomozás „objektivitását." Buharin hiszékeny természet volt, és Sztálin — ezt a tulajdonságát kihasználva — Buharinnak iránta érzett szeretetét is bevonta a cselszövésbe, s közben a háta mögött előkészítette megsemmisítését. Ez újból igazolódott november 7-én, amikor Buharin a

szerkesztőségből küldött belépőjeggyel a Vörös téren köszöntötte feleségével együtt az októberi forradalom tizenkilencedik évfordulóját. A lelátón, a mauzóleumhoz egészen közel kaptak helyet. emlékezett vissza Anna Mihajlovna, és Sztálin észrevette Buharint. Egyszer csak Anna Mihajlovna arra lett figyelmes, hogy egy őr tart feléjük, és nagyon izgatott lett. Azt hittem, hogy most rögtön letartóztatja az őr Buharint. De az őr tisztelgett, és közölte, hogy Sztálin elvtárs üzeni: Nyikolaj Ivanovics menjen a mauzóleumra, ott van a helye. Buharin felment a mauzóleumra, de Sztálinnal nem sikerült beszélnie, mert Sztálin messze állt tőle, és elsőnek távozott. Ezután körülbelül egy hónap viszonylag nyugodtan telt el. Nyikolaj Ivanovics azt sem tartotta kizártnak, hogy újból behívják a szerkesztőségbe. Igyekezett lekötni magát: olvasott, jegyzeteket készített német könyvekből, nagy cikket írt a fasizmus ideológiájáról. November végén olyan nagy lett benne az idegfeszültség, hogy már nem tudott dolgozni többet. Üzött vadként rohangált a szobában. Naponta leste az *Izvesztyiją*-t, hogy nem más jegyzi-e már a lapot. De változatlanul benne volt a lapban: „Felelős szerkesztő: Ny. Buharin." Nyikolaj Ivanovics értetlenül a vállát vonogatta.

December első napjaiban telefonon értesítették, hogy összehívták a Központi Bizottság ülését. A napirendet nem közölték. Amikor Buharin az ülésről hazament, ezt mondta a feleségének: „Jól nézz meg! A te alázatos szolgád áruló, összeesküvő, terrorista." Jezsov, az új belügyi népbiztos valósággal nekiesett Buharinnak, azzal vádolta, hogy összeesküvést szervezett, és része volt Kirov meggyilkolásában. „Hallgasson! — ordította Buharin ott rögtön a teremben, amikor meghallotta a szörnyű és képtelen vádat: az idegei felmondták a szolgálatot. — Hallgasson!" Mindenki feléje fordult, de senki nem szólt egy szót sem. Sztálin annyit mondott, hogy nem kell sietni a döntéssel, folytatni kell a vizsgálatot. Buharin odament Sztálinhoz, és azt mondta neki, hogy ellenőrizni kellene a belügyi népbiztosság munkáját, hiszen hogy lehet hinni rágalmazó vallomásoknak. Sztálin azt felelte, hogy Buharin múltbeli érdemeit senki sem vitatja, azzal otthagyta, nem kívánta folytatni a beszélgetést.

Nyikolaj Ivanovics a következő három gyötrelmes hónapot

főleg lakása kis szobájában, Sztálin egykori hálószobájában töltötte (ugyanis Sztálin kérésére lakást cseréltek azután, hogy Sztálin felesége, Nagyezsda Allilujeva tragikus körülmények között meghalt). Egyre nyilvánvalóbb lett, milyen céllal folyik az úgynevezett vizsgálat, és kinek az utasítására végzik. Buharin ennek ellenére több levelet küldött Sztálinnak, változatlanul a „Kedves Koba" megszólítással, bizonygatva ártatlanságát, cáfolva a rágalmakat. Anna Mihajlovna szinte állandóan férje mellett volt, kivéve azokat a perceket, amikor a gyermeket kellett ellátnia. Egyszer pisztolyt látott Nyikolaj Ivanovics kezében, s rémülten felsikoltott. „Ne izgulj — mondta Nyikolaj Ivanovics —, képtelen vagyok rá. Ahogy arra gondoltam, hogy holtan találsz..." Felállt, leemelte a polcról Verhaeren kötetét, s olvasta a verset, amely a keresztre feszített esték véréről, a csendes, szomorú esték véréről szól. Önként vállalt szobafogságában Buharin lefogyott, megöregedett, vörös szakálla megőszült. Újból behívták: szembesítés Radekkal. Újból hasztalan magyarázkodás Sztálinnal. Feltartóztathatatlanul közeledett a rég megfogalmazott ítélet végkifejlete, de a viszonylagos nyugalom pillanataiban Buharin még reménykedett az életben. „Mondd, ha száműznek a pokol fenekére, velem jössz, Anyutka?"

Anna Mihajlovna egyszer kiment az utcára, hogy friss levegőn járjon egyet, és váratlanul Szergo Ordzsonikidzével találkozott. Ordzsonikidze megállt. Anna Mihajlovna nem talált szavakat. Szergo olyan szomorú szemmel nézett rá, hogy máig nem felejtette el tekintetét. Aztán megszorította a kezét, és három szót mondott: „Erősnek kell lenni!" Beült a kocsiba, és elhajtatott. Ordzsonikidzének már csak néhány napja volt hátra az életéből. Buharin elhatározta, hogy ír neki. A levélben arra kérte, hogy ha letartóztatják, gondoskodjék a családjáról. Újból csengettek: értesítést hoztak a Központi Bizottság ülésének összehívásáról. Ez már a „februári-márciusi" ülés volt. Napirend: Buharin és Rikov kérdése. Buharin úgy dönt, hogy nem megy el az ülésre, és bejelenti az éhségsztrájkot. Levél a Politikai Bizottságnak: „A hallatlan vádak elleni tiltakozásul bejelentem, hogy addig éhezem, míg meg nem halok..." Csengetnek, három férfi jön a paranccsal, hogy kiköltöztetnek bennünket a Kremlből. Telefon Sztálintól: „Mi újság nálad, Nyikolaj?"

„Most jöttek, hogy kiköltöztessenek a Kremlből..." „Hát küldd el őket a pokolba..."

Február 16-án Buharin elbúcsúzott apjától, első feleségétől, Nagyezsda Mihajlovnától, akit később ugyancsak törvénytelenül elítéltek (levelet írt Sztálinnak, hogy nem akar a párt tagja lenni akkor, amikor Buharint szörnyű, alaptalan vádakkal illetik, és személyesen neki küldte el a tagsági könyvét), elbúcsúzott gyermekétől és elkezdte az éhségsztrájkot. Egyre sápadtabb lett, egyre fogyott, szeme beesett. Egy korty vizet kért. Anna Mihajlovna kinyom egy narancsot, mindössze egy cseppet. A pohár a sarokba repül: „Arra kényszerítesz, hogy becsapjam a Központi Bizottságot, nem csapom be a pártot." Anna Mihajlovna úgy érezte, hogy a férjével együtt hal meg. Halk, gyenge hang: „Csodás hold lebeg a folyó felett..." Egy kuplét énekelt... Szergo halála... Buharin verse: „Olyan volt, mint a gránit..."

Ordzsonikidze temetése miatt elhalasztják a Központi Bizottság ülését. Azután újabb napirend: Ny. Buharin pártellenes magatartásának kérdése az éhségsztrájkkal kapcsolatban. Buharin dönt: elmegy az ülésre, abbahagyja az éhségsztrájkot. Csak ketten mernek kezet fogni Buharinnal: Uborevics és Akulov, a Központi Végrehajtó Bizottság titkára. Sztálin: „Kinek jelentettél be éhségsztrájkot, Nyikolaj, a párt Központi Bizottságának? Kérj bocsánatot az üléstől..." „Miért tegyem, ha ki akartok zárni a pártból?" „Senki sem fog kizárni téged a pártból." Buharin még egyszer hitt Kobának, és bocsánatot kért a Központi Bizottság ülésétől.

Erre a végzetes napra, 1937. február 27-re, amikor este telefonált Poszkrebisev, Sztálin titkára, és közölte, hogy Buharinnak meg kell jelennie a Központi Bizottság ülésén, úgy emlékszem, mintha tegnap lett volna.

Leírhatatlan a szörnyű búcsúzás tragikus pillanata, a lelki fájdalom, amelyet máig érzek. Nyikolaj Ivanovics letérdelt előttem. és könnyes szemmel kért bocsánatot az én tönkretett életemért. Arra kért, hogy neveljem fiunkat bolsevikká. „Feltétlenül bolsevikká" — ismételte meg. Kért, hogy harcoljak felmentéséért, és ne feledjem el végrendeletének egyetlen sorát se.

— A helyzet meg fog változni, bizonyosan megváltozik —,

hajtogatta —, te fiatal vagy, megéred. Esküdj meg, hogy megőrzöd emlékezetedben a levelemet!

Megesküdtem. Ő felállt, megölelt, megcsókolt, és reszkető hangon azt mondta:

— Nézd, Anyutka, ne legyen harag benned, a történelemben előfordulnak bosszantó sajtóhibák, de az igazság diadalmaskodik!

Az izgalomtól reszketés fogott el. Tisztában voltunk vele, hogy soha többé nem látjuk egymást.

Fordította: S. Nyírő József

Részlet a „Jobboldali Trockista Blokk" perének bírósági jegyzőkönyvi kivonatából (1938). Szugyebnij otcsot po gyelu antyiszovjetszkovo „Pravo-Trockisztszkovo Bloka" rasszmotrennomu vojennoj kollegijej Verhovnova Szuda Szojuza SzSzR 2—13 marta 1938 g. — Jurigyicseszkoje izdatyelsztvo Narodnovo Komisszariata Juszticii, Moszkva, 1938. 183. old. 372—375. old.

Visinszkij: Milyen kapcsolatban volt ön Szergej Mironovics Kirov meggyilkolásával? Ezt a gyilkosságot is a „Jobboldali Trockista Blokk" tudtával és utasítására hajtották végre?

Buharin: Ez nem volt ismeretes előttem.

Visinszkij: Rikov vádlott, mit tud mondani Sz. M. Kirov meggyilkolásával kapcsolatban?

Rikov: Nem tudok róla, hogy a jobboldaliaknak és a blokk jobboldali részének Kirov meggyilkolásához bármilyen köze lett volna.

Visinszkij: Kapcsolatban állt ön Jenukidzével?

Rikov: Jenukidzével? Úgy-ahogy.

Visinszkij: Tagja volt ő a „Jobboldali Trockista Blokknak"?

Rikov: Igen, 1933-tól.

Visinszkij: Jagoda vádlott, tud-e róla, hogy Jenukidze, akiről az imént Rikov vádlott beszélt, a blokk jobboldali részének

képviselője volt, és közvetlen része volt Sz. M. Kirov meggyilkolásának megszervezésében?

Jagoda: Sem Kirov, sem Buharin nem mondanak igazat. Rikov is és Jenukidze is részt vettek a központ ülésén, ahol megvitatásra került Sz. M. Kirov meggyilkolásának kérdése. [...]

Visinszkij: Volt-e közük ehhez a gyilkossághoz Rikov és Buharin vádlottaknak?

Jagoda: Közvetlenül.

[...]

Buharin (az utolsó szó jogán elmondott beszédéből): Elnöklő polgártárs és bíró polgártársak! Tökéletesen egyetértek az ügyész polgártárssal e per jelentőségét illetően, melynek során feltárták bűnös gonosztetteinket, melyeket a „Jobboldali Trockista Blokk" követett el, az a blokk, amelynek egyik vezetője voltam, s amelynek egész tevékenységéért felelősséggel tartozom.

Mi, vádlottak, a sorompó másik oldalán ülünk, és ez a sorompó választ el minket önöktől, bíró polgártársak. Mi az ellenforradalmárok átkozott soraiban találtuk magunkat, a szocialista haza árulóivá váltunk.

[...]

Bűnösnek ismerem el magamat a szocialista haza elárulásában, a legsúlyosabb bűnben, ami csak lehetséges, bűnösnek ismerem el magamat kulákfelkelések szervezésében, terrorista cselekmények előkészítésében, abban, hogy illegális szovjetellenes szervezet tagja voltam. Bűnösnek ismerem el magam továbbá összeesküvés, „palotaforradalom" előkészítésében. Elmondtam már és most megismétlem, hogy ennek az ellenforradalmi ügynek én vezetője, nem pedig közlegénye voltam. Ebből következik, mint az mindenki számára világos, hogy sok konkrét dologról nem kellett tudnom, hogy valóban nem is tudtam róluk, de ez a felelősséget nem veszi le rólam.

[...]

Kategorikusan tagadom, hogy részem lett volna Kirov, Menzsinszkij, Kujbisev, Gorkij és Makszim Peskov meggyilkolásában. Kirovot, Jagoda tanúvallomása alapján, a „Jobboldali Trockista Blokk" határozata alapján ölték meg. Én erről nem tudtam.

Szeretnék röviden kitérni bűnös tevékenységem tényeire, és elmondani, mennyire megbántam gonosztetteimet.

Az előzetes kihallgatásokon tett vallomás során már rámutattam, hogy nem pusztán a harc logikája üzött minket, ellenforradalmár gonosztevőket az illegalitás bűnös barlangjába, amely most teljes pőreségében tárulkozott föl a per során. A harc pőre logikája öszefonódott az eszmék elfajulásával, a pszichológia elfajulásával, saját elfajulásunkkal, az emberek elfajulásával. Az effajta elfajulások történelmi példái ismeretesek. Elég Briand, Mussolini nevét felidézni és a sor folytatható. Az elfajulásra a mi esetünkben is sor került, ez vezetett minket abba a táborba, amely célkitűzéseit, jellegét tekintve nagyon közel áll a kulák zsoldos fasizmushoz.

Három hónapig magamba zárkóztam. Csak aztán kezdtem vallomást tenni. Miért? Ennek oka abban rejlett, hogy a börtönben átértékeltem egész múltamat. Mert, megkérdezed magadtól: ha majd meghalsz, minek a nevében fogsz meghalni? És akkor hirtelen döbbenetes élességgel jelenik meg előtted a tökéletes, éjfekete semmi. Nem volna semmi, amiért meg kellene halni, ha úgy akarnék meghalni, hogy nem bánom meg bűneimet. Ezzel szemben ott van mindaz a pozitívum, ami a Szovjetunióban felragyog, s ami az ember tudatában más dimenzióba kerül. Ez volt az, ami végső soron teljesen lefegyverzett engem, ami arra indított, hogy térdet hajtsak a párt és az ország előtt.

Rá kell mutatnom itt, hogy az erők paralelogrammájában, amelyekből az ellenforradalmi taktika összeállt, Trockij volt a mozgalom fő motorja. És a legszélsőségesebb indítványok — terror, kémkedés, a Szovjetunió feldarabolása, kártevés — elsősorban ebből a forrásból eredtek.

A priori feltételezem, hogy mind Trockij és más bűntársak, mind a II. Internacionálé — annál is inkább, mert beszéltem erről Nyikolajevszkijjel — megpróbálnak védelmükbe venni minket, többek között és különösképpen engem. Ezt a védelmet elutasítom, mert térdet hajtva állok az ország, a párt, a nép színe előtt. Mérhetetlenül förtelmesek az én bűneim, különösen a harc új szakaszában, melybe a Szovjetunió most lép.

Ennek tudatában várom az ítéletet. A bűneit megbánó ellen-

ség személyes érzései nem számítanak, ami számít, az a virágzó Szovjetunió és annak nemzetközi jelentősége.

Jagoda (az utolsó szó jogán elmondott beszédéből): Tisztában vagyok vele, milyen ítélet vár rám, egy teljes esztendeje várom már. De életem utolsó óráiban vagy napjaiban nem szeretnék képmutató lenni, kijelentve, hogy akarom a halált. Ez nem igaz. A legsúlyosabb bűnöket követtem el. Beismerem. Gyötrelmes ilyen bűnökkel élni, évtizedeket börtönben tölteni. De iszonyú meghalni is, így megbélyegezve. Szeretné az ember, legalább a börtön rácsai mögül látni, hogyan virágzik föl az ország, amelynek én árulója lettem. Nem mernék kegyelmet kérni, ha nem tudnám, hogy éppen az itt folyó per az ellenforradalom szétverésének apoteózisa, hogy az ország az ellenforradalom minden tűzfészkét szétzúzta. A szovjetek országa felülkerekedett, szétverte az ellenforradalmat. Az, hogy én és vádlott-társaim most itt ülünk a vádlottak padján és felelünk tetteinkért, a szovjet népnek az ellenforradalom fölött aratott győzelme, diadala. Azzal a kéréssel fordulok a bírósághoz, hogy ha lehet, bocsásson meg.

Fordította: Szilágyi Ákos

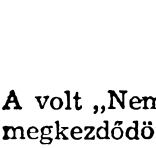

Joseph E. Davies: Moszkvai jelentés.
A volt moszkvai amerikai nagykövet na ló ából (1943)
Anonymus, 1945. 221—232. old.

Moszkva, 1938. március 2.

A volt „Nemesek Házában" — a mai szakszervezeti székház — megkezdődött Buharin, Rikov és társainak hazaárulási pere. Minden külföldi követség csak egy belépőjegyet kaphatott, ezért nem vihettem magammal tolmácsot. Közvetlenül az amerikai sajtó kiküldöttei előtt ültem, és ha az elhangzottakból valamit érteni akartam, a vallomások felől csak az ő fordítójuktól érdeklődhettem. Szerencsére mellettem ült az észt követ, Koznik gróf; kifogástalanul beszél angolul, és suttogva tolmácsolta az elhangzottakat. Koznik a cári hadsregben szolgált és fiatal-

korában Pétervárott végezte tanulmányait. Vajmi nehéz volt borzongás nélkül a vádlottak padjára pillantanom. Ott ült Kresztyinszkij helyettes népbiztos, neki mutattam be még alig egy év előtt meghatalmazásomat; Rozengolc kereskedelmi népbiztos, aki tavaly, ugyanebben a hónapban vidéki házában látott vendégül; dr. Pletnyov, a szívspecialista, aki orvosi kezelésben részesített, s akit nagyon jól ismertem, és ott volt a pénzügyi népbiztosság titkára, Grinyko. Mindezek alig háromméternyire előttem ültek a vádlottak padján.

Moszkva, 1938. március 8.

Ismét elmentem a Buharin-per tárgyalására, nyolc napja kezdődött, és én napról napra ott vagyok.

Dr. Levin vallomást tett Jagoda, a titkosrendőrség főnöke ellen, aki őt és barátait arra akarta kényszeríteni, hogy Maxim Gorkijt és fiát „halálra kezeljék", ez is az összeesküvők céljai közé tartozott, hogy diszkreditálják a Kremlt. Félelmetes és bizarr história.

A pletyka szerint az ügy hátterében csakugyan Jagoda, az egyik vádlott áll, aki halálosan beleszeretett az ifjabb Gorkij szép feleségébe, s az idősb Gorkijra azért haragudott meg, mert beleavatkozott és megzavarta a „háromszöget". Mondják, Jagoda tartott Gorkijtól, aki nagyon népszerű az orosz nép körében. Azt beszélik, részben ez az oka annak, hogy Jagoda meg akarta vesztegetni az orvosokat, „kezeljék halálra" a költőt, aki tuberkulotikus. (Mikor Jagoda később, a nyilvános tárgyaláson tett vallomást, engedélyt kért, hogy erről a személyes ügyéről zárt ülésen szólhasson. A pletyka tehát a nyilvánosság előtt, hogy úgy mondjam, aktaszerű, hiteles igazolást nem nyert, általában azonban valónak fogadják el.)

Jelentés az Államtitkár Úrnak
a bíróság ítéletéről a Buharin-perben

Moszkva, 1938. március 17.

Sir!

Bátorkodom tudatni, hogy ezennel megerősítem kábelsürgönyömet, melyben sifrírozva közöltem az ún. Buharin-féle hazaárulási monstre perben a bíróság ítéletét. [...]

A tanúknak s a tanúskodás módjának napról napra való

megfigyeléséből, valamint önkéntelenül megnyilvánuló beismerésekből és a per más sajátságos jelenségeiből, melyekről külön jogtudományi emlékiratot lehetne kidolgozni, arra a meggyőződésre jutottam, hogy a vádiratban felsorolt s a szovjet törvénykönyvbe ütköző bűncselekmények megfelelő számban nyertek bizonyítást ahhoz, hogy józan gondolkodás szerint méltányosnak tartsuk a hazaárulás alapján a politikai vádlottakra kimondott ítéletet és a szovjet büntető törvénykönyv szerint kiszabott büntetéseket. Azok a diplomaták, akik rendszeresen látogatták a tárgyalásokat, arra az egyértelmű meggyőződésre jutottak, hogy a per erős politikai ellenzék lappangását s egy komoly összeesküvést leplezett le, s a Szovjetunióban az elmúlt fél esztendő folyamán lezajlott érthetetlen eseményekkel a diplomaták a per alapján most jöttek tisztába. A vélemények csupán abban tértek el, mennyire jutottak a vádlottak az összeesküvés gyakorlati megvalósítása terén, s az akció mily mértékben volt egységes.

*Az „ötödik brigád" Oroszországban**

Miután hazafelé tartva átutaztam Chicagón, és részt vettem régi egyetememen az akadémiai fokozatok kiosztásával kapcsolatos júniusi ünnepségeken, megkérdezték, hajlandó volnék-e előadást tartani az egyetemi klubban, a wisconsini társaságok részvételével. Éppen három nappal Hitler oroszországi betörése után történt. A hallgatóság köréből valaki megkérdezte: „Hogyan áll a Szovjetunióban az ötödik brigád?" Habozás nélkül feleltem: „Nincs. Mind agyonlőtték."

---

* Az alábbiak csak 1941-ben, a németek oroszországi betörése után íródtak, az összefüggés okából mégis ide kell beiktatnunk, mert azt tárgyalják, hogy a hazaárulási perek hogyan semmisítették meg Oroszországban Hitler „ötödik brigádját". (Ötödik brigád — a kifejezés ma inkább „ötödik hadoszlopként" használatos. — *A szerk. megj.)*

Dialógus egy szovjetológussal — Stephen Cohen amerikai történész szovjet diákok kérdéseire válaszol (1988)
Novoje vremja, 1988. február 19. 33—34. old.

Pontosan a kitűzött időpontban lépett fel a dobogóra, és mint aki komoly munkára készül, zakóját a szék támlájára akasztotta és meglazította nyakkendőjét. Az amerikai szovjetológusnak ezúttal a moszkvai Történeti és Levéltári Főiskola diákjai és tanárai előtt kellett előadást tartania. Stephen Cohen a Princeton Egyetem politikatudományi tanszékének professzora, az orosz kutatási program igazgatója. Jelentős tudós hírében áll, művei széles körben ismertek a különböző országok szakemberei előtt. Szikár alak, könnyed mozdulatok, farmer...

— Stephen Cohen megjelenése e falak között: esemény, habár az ilyen találkozásoknak kivételből szabállyá kellene válniuk — mondotta bevezetőjében Jurij Afanaszjev professzor, a főiskola rektora. Nagyon hosszú ideig uralkodott az a vélemény, hogy a nyugati szovjetológia legjobb esetben is csak arra képes, hogy tényeket szállítson. Ma már tisztában vagyunk vele, hogy ez nincs így. Ez azonban távolról sem azt jelenti, hogy elfogadjuk az eklektikát, lemondunk elveinkről, a vitákról és tudományos diszkussziókról. A legfontosabb azonban az, hogy a diákoknak saját véleményt kell kialakítaniuk a nyugati történészek munkáiról...

Stephen Cohen: ...Disszertációm témája Ny. I. Buharin életrajza volt. Ez a munka 1973-ban jelent meg könyv alakban, és egy sor országban, beleértve a Kínai Népköztársaságot is, kiadták. Nem állítom azt, hogy a könyv megváltoztatta más tudósok álláspontját, de mindenesetre viharos vitákat váltott ki. [...]

Egyetértek Afanaszjev professzorral, aki, ha nem tévedek, egy újságcikkében úgy fogalmazott, hogy „a jó kérdés többet ér, mint a dogmatikus válasz". Így e mai alkalommal jobban szeretném, ha a kérdéseket önök tennék fel — s lehetőleg szóban: szeretném a kérdezők tekintetét látni. Hiszen ezen a találkozón én is szeretnék minél többet megtudni önöktől és önökről...

Kérdés a teremből: Hogyan értékeli Ön Ny. I. Buharin személyiségét?

Stephen Cohen: Buharin kiemelkedő politikus, jelentős teoretikus, vaskos marxista tankönyvek szerzője, a szellem embere volt. Felfogása szerint a reális gazdasági és minden egyéb haladás is a békén, az együttműködésen és harmónián nyugszik: a társadalom, amely az önmagával folytatott háború állapotában van, nem lehet termelékeny és virágzó.

Kérdés a teremből: Buharinról írott könyvében véleményem szerint Ön túlságosan „rózsaszín" képet rajzolt életéről. Akár tudatosan, akár nem, de megkerülte, hogyan viszonyult Buharin a szovjet értelmiséghez.

Stephen Cohen: Nem vagyok érdekelt benne, hogy valaki kedvező vagy kedvezőtlen színben tűnjék fel könyvemben. Támaszkodjunk a tényekre. Igen, Buharin valóban éles polémiát folytatott az orosz értelmiség kiemelkedő képviselőivel, Jeszenyinnel, Majakovszkijjal s valószínűleg sokakkal még. Ebben azonban nincs semmi abnormális! Ismeretes Pavlov akadémikussal való konfliktusa. Miután Buharin megkritizálta őt, Pavlov egy előadás során rosszallóan nyilatkozott róla. A következő nap Pavlovnál csengett a telefon. Buharin telefonált, hogy baráti reggelire hívja meg őt, és ezzel a konfliktus ki is merült! Egyébként reggelizés közben kiderült, hogy mindketten szenvedélyesen gyűjtik a lepkéket...

Kérdés a teremből: Miért ismerte be Ny. I. Buharin bűnösségét az 1938-as per során?

Stephen Cohen: Ha figyelmesen olvassuk el a perről készült jegyzőkönyvi kivonatot, akkor világos lesz előttünk, hogy bár Buharin formálisan elismerte az ellene felhozott vádakat — meg kellett tennie ezt, hogy megmentse családját —, minden konkrét bűncselekményt lényegében tagadott, amelyekkel Visinszkij és Sztálin vádolták őt. Ha az ember Buharin válaszait és utolsó szó jogán elmondott beszédét olvassa, megérti, hogy nem egyszerűen védekezik. Gyakorlatilag ő az, aki vádlóit vádolja. Az általa választott taktika abban állt, hogy a politikai felelősséget vállalja mindenért a világon, s épp ezzel emeli ki perbeli szerepének jelképes mivoltát, ugyanakkor kategorikusan tagadja vagy szellemesen cáfolja, hogy bármilyen konkrét bűncselekményben részt vett volna, és a vád valódi politikai értelme így világossá

válik. Visinszkij bírósága bűnösnek találja őt. Buharin azonban egy másik, magasabb ítélőszék, a történelem ítélőszéke előtt zajló perben fogja megtenni vallomását, a jövendő nemzedék ítélőszéke előtt, amelyhez utolsó levelét címezte. Vagy, miként a tárgyalóteremből ő maga mondta: „A világtörténelem nem más, mint az egész világ ítélőszéke", és csak ennek van jelentősége.

Kérdés a teremből: Mi volt a szovjetológusok véleménye a párt XX. kongresszusáról és Hruscsov beszédéről?

Stephen Cohen: Egész nemzedékemre hatalmas benyomást gyakorolt az, amit Ny. Sz. Hruscsov és elvbarátai tettek. Az ő politikája győzött meg minket arról, hogy a Szovjetunióban lehetségesek változások. Mert hisz mindaddig a szovjetológia a sztálinizmus realitásából indult ki. Tudják, nálunk olykor az a helyzet áll elő, hogy a régi szovjetológus nemzedék úgy csinál, mintha Sztálin nem is halt volna meg, az új pedig úgy gondolkodik, mintha soha nem is élt volna...

Fordította: Szilágyi Ákos

Alekszandr Jakovlev: Az igazságszolgáltatás és mi (1988)
Moszkovszkije novosztyi, 1988. február 14.

1938. január 2. és március 13. között a Szovjetunió Legfelső Bíróságának Katonai Kollégiuma megtárgyalta a „szovjetellenes jobboldali trockista blokk" súlyos bűncselekményekkel vádolt tagjainak bűnügyét. E bűncselekmények között volt: hazaárulás, kémkedés, kártevés, diverziós tevékenység, Sz. M. Kirov, V. M. Menzsinszkij, A. M. Gorkij meggyilkolása, összeesküvés Lenin meggyilkolása céljából. A vádlottak száma — 21. Ítélet: 18 vádlottat golyó általi halálra, három másikat hosszú szabadságvesztésre ítéltek.

1988. február 4-én a Szovjetunió Legfelső Bíróságának teljes ülésén egyhangú határozatot hoztak az ítélet eltörléséről és a jogi eljárás megszüntetéséről Ny. Buharin, A. Rikov, H. Rakovszkij, A. Rozengolc, M. Csernov, P. Bulanov, L. Levin, I. Kazakov, V. Makszimov-Gyikovszkij és P. Krjucskov bűnügyében.

Az 1938-as per másik tíz vádlottjának ügyében az ítéletet már korábban eltörölték. Rehabilitálták I. Zelenszkijt, V. Ivanovot, P. Zubarjovot, G. Grinykót, F. Hodzsajevet, Sz. Besszonovot, D. Pletnyovot, Ny. Kresztyinszkijt, A. Ikramovot, V. Sarangovicsot. Az ugyancsak e perben szereplő Genrih Jagoda ügyében a Szovjetunió ügyészsége nem emelt óvást.

Előttem fekszik a szóban forgó perről készült bírósági beszámoló, amelyet 1938-ban jelentettek meg könyv alakban. A tanúk és a vádlottak vallomásai. A védőbeszédek. A vádlottak utolsó szó jogán elmondott beszédei...

Különös, nyomasztó érzés nehezedik az emberre ennek a dokumentumnak az olvasása közben. A per minden egyes résztvevője, kivétel nélkül, egybehangzóan, egyöntetűen egy és ugyanazt mondja. Mi több — maguk a vádlottak is készséggel vádolják magukat a legsúlyosabb bűncselekményekkel, mindegyikük magát ostorozza, magára szór rágalmakat, és közben bűnbánatot tanúsít. Senki nem vitatkozik a vádlóval, a tanúkkal. Senki meg sem kísérli, hogy legalább valamit tagadjon az ellene felhozott végzetes vallomásokból — *sőt, még ki is bővíti saját bűnlajstromát.* Megállás nélkül mindenki csak önmagát vádolja!

Jellemző vonása ennek a pernek, hogy teljes egészében az ügyész uralja, ő vezeti, ő irányítja. A vád képviselője leleplez és megbélyegez, a többiek csak egy húron pendülnek vele. A bírákat nem is lehet hallani. A védők legfeljebb megértésért esedeznek. Nincsen tárgyalótermi szópárbaj. Nincsenek egymással vetélkedő felek, nem hallani érveket és ellenérveket, nem kerül sor a bizonyítékok megvizsgálására. A tárgyaláson nem vesznek részt bírósági szakértők, egyszer sem kerül sor szakértői szemlére. De hát miért is kerülne? A vádlottak maguk számolnak be róla aprólékosan, micsoda gonosztevők voltak.

Az a benyomása az embernek, mintha egy gondosan előkészített, elpróbált színházi előadást látna.

[...] Hogy vált mindez lehetségessé?

Az összes forradalmak nagy drámáinak volt egy közös vonása: szakítottak a múlttal — a jobb jövő nevében. A világ a jó és a rossz pólusára vált szét, a forradalmi harc által megkövetelt szenvedések és áldozatok pedig az eljövendő boldogság nevében megszentelték az erőszakot. A politikai küzdelemre jellem-

ző kategóriák és fogalmak egy lényeges módosuláson mentek át: vagy a sötét hazugságot, a rosszat, vagy az igazságot, a tündökletes jót, a forradalom eszményét jelentették, melynek nevében érdemes volt küzdeni és meghalni. Szét kellett zúzni, meg kellett dönteni, le kellett küzdeni a rosszat, és csak azután lehetett tovább haladni: építeni, alkotni, teremteni. Közismert, mekkora szerepet játszott Lenin az országnak a békés fejlődés vágányaira való tényleges átállításában. Az igazságszolgáltatás terén ez a „vörös terrortól", és az osztályellenség nyílt elnyomásától a törvényesség és a jogrend rendszerére való áttérést jelentette.

Lenin távozása után a politikai kategóriák és jelszavak lángoló erejét az egyszemélyi hatalomért folytatott harcban, önző célok érdekében használták fel. A politikai hatalommal való visszaélés a „vezérkultusz" körülményei között az igazságszolgáltatás szférájában is tükröződött.

A társadalomban mesterségesen elültették és szították a forradalmi vívmányokat fenyegető veszély érzését. Ez a veszély szemelyesült meg, öltött testi valót a veszély álnok hordozóiban (a „nép ellenségeiben"). Még a forradalom ügyének legodaadóbb szolgálatát is úgy állították be, mint elvetemült gonosztevők aljas alakoskodását, önmaszkírozást. A szóban forgó veszélynek univerzális jelleget tulajdonítottak, mindent átfogott, mindenhová behatolt (az „ellenséges darázsfészek").

Minthogy a harc állítólag a legsötétebb gonoszság ellen folyt, az eszközök megválogatása, a bizonyítékokról való gondoskodás háttérbe szorult, olykor pedig teljes egészében elvetették mindezt, mint „a rothadt polgári liberalizmus" maradványait. A törvénytelen módszerek a kihallgatások gyakorlatának részévé váltak.

Aki az első jelre nem vetette rá magát a kijelölt áldozatra, a „nép ellenségének cinkosává" vált. Azokat pedig, akiket a „nép ellenségei" közé soroltak, kizárták a társadalomból, számkivetettekké váltak, akiknek sorsa megpecsételődött (rokonaik, barátaik, olykor pedig puszta ismerőseik sorsával együtt). Aki nem vallotta bűnösnek magát, azt veszélyesnek tartották, mivel — úgymond — „nem rakta le a fegyvert". Aki vallomást tett, annak „ki kellett adnia cinkostársait". A „megbélyegzettek" köre egyre jobban kitágult. Következésképpen maga a büntető-

rendszer szülte az „ellenségeket", az „ellenségek léte" pedig igazolta ennek a rendszernek a kiszélesítését.

A harmincas évek törvénytelenségei kíméletlen, embertelen büntetőtörvények elfogadásával egészültek ki.

1932-ben fogadták el azt a törvényt, amelynek értelmében az állami, kolhoz, szövetkezeti vagyon megkárosítását, eltulajdonítását golyó általi halállal büntették. Enyhítő körülmények esetén a golyó általi halált tíz év szabadságvesztéssel lehetett helyettesíteni. 1935-től kezdődően ezt a törvényt tizenkét éves korig kiterjesztették mindenkire. 1937-től az ilyen típusú bűncselekményekért huszonöt év szabadságvesztés járt. A büntetőjogi megtorlás gyakorlatát a kortársak tanúsága szerint a következők jellemezték: „a dolgozók tömeges büntetőjogi felelősségre vonása"; „a mennyiségi mutatók hajszolása a letartóztatások és büntetések terén"; „a kolhozaktívák tömeges felelősségre vonása és elítélése"; „büntetőjogi felelősségre vonás és megtorló intézkedések alkalmazása a legkisebb vétségekért és jelentéktelen szabálysértésekért".

Napjainkban elérkezett az ideje, hogy levonjuk a múlt — politikai, erkölcsi, jogi — tanulságait.

A legfőbb politikai tanulságot a párt már levonta, amikor irányt vett a demokratizálásra, a társadalmi jogrend megteremtésére, amely képes rá, hogy megvédelmezze a polgárok jogait és szabadságjogait mindenféle önkénnyel és törvénytelenséggel szemben. Még sok tennivaló áll előttünk ezen a területen, de a folyamat már elkezdődött.

[. . .]

Az erkölcsi tanulság abban az egyszerű következtetésben rejlik, hogy semmiféle, még a legmagasabb rendű cél, eszme, elv sem igazolhat — és nem szabad, hogy igazoljon — akármilyen eszközt, nem szabad, hogy a kegyetlenség, aljasság és hazugság fedezékéül szolgáljon, mert jogtalan eszközökkel a jogos célt soha nem lehet elérni. És még egy tanulság: nincs az a titok, amely előbb vagy utóbb ne kerülne napvilágra. Ott, ahol a szóban forgó években jogtalan eszközöket alkalmaztak, ez a szocializmus eszményeinek elárulását jelentette, a nagy cél helyére az egyszemélyi hatalom vágya lépett.

Le kell vonnunk a jogi tanulságokat is.

A büntetőjogi igazságszolgáltatás rendszerének érettségét né-

hány olyan alapelv józan elfogadása mutatja, amelyeknek tagadása tette lehetővé, hogy ilyen helyzet alakuljon ki azokban az években: büntették — az ártatlanokat, a hamis feljelentések vétkesei — élték világukat, az igazságszolgáltatás szervei pedig az önkény eszközeivé degradálódtak.

A tapasztalat arra tanít minket, hogy a büntetőjogi igazságszolgáltatás reális célja: megőrizni és biztosítani a társadalmi igazság szükséges mértékét. Márpedig ezt csak úgy lehet elérni, hogy a törvény a valóban veszélyes cselekedetek minimumát öleli föl, és a büntetés mértékét az elkövetett bűnnel szigorúan arányosan szabja meg, annak világos tudatában, hogy büntetni csak ott kell, ahol nem büntetni nem lehet. Hiszen maga a büntetés is szenvedést szül, maga is „rossz", még ha kényszerűségből vállalt „rossz" is. Nem lehet meglenni nélküle, de válogatás nélküli, olykor pedig túlzásba vitt alkalmazása csak arra jó, hogy felbomlassza a nép jogtudatát, hogy cinizmust szüljön, lerombolja a szocialista társadalom integritását. Az igazságtalan törvénykezés ébreszthet félelmet, de nem ébreszt tiszteletet. Csak azt eredményezheti, hogy a köztudatban emelkedni fog a kegyetlenség, a lélektelenség pszichológiai szintje.

A büntetőjogi igazságszolgáltatás civilizáltsági fokának emelkedését sok mindenen lemérhetjük a történelem során, van azonban három szembeötlő vonása: az „első gyanú" alapján történő büntetéstől haladunk a bűn szigorú bizonyításon alapuló büntetése felé; a gyanúsítottól kapott (vagy belőle kiszedett) vallomás általi bizonyítás felől haladunk a szigorúan törvényes úton szerzett, objektív bizonyítékok alapján történő bizonyítás felé; a vád képviselőjének szerepe elválik a bíró szerepétől; a vádló jogai és a vádlott, illetve védője jogai egyenlőek; a döntő szó, a központi szerep a bíróságot illeti meg.

Az, ami nem nyert bizonyítást — jogi szempontból egyszerűen nem létezik. Igazságszolgáltatásról ott lehet beszélni, ahol kizárólag ez a jogi szempont diadalmaskodik a tárgyalóteremben. Igazságszolgáltatásról ott lehet beszélni, ahol a nyomozás legfőbb gondja az objektív vallomások, a tárgyi és dokumentális bizonyítóanyag fáradságos és nehéz összegyűjtése.

Azt a módot is aligha nevezhetnénk kielégítőnek, hogy a vádlott sorsáról hárman döntenek — a bíró és két ülnök. Ez a szám mindenképpen minimális, de ha arra gondolunk, hogy egy em-

ber halálos ítéletéhez a háromból két szavazat elegendő... A múlt század végén Oroszországban ezt a kérdést egy tizenkét tagból álló testület, az esküdtszék szótöbbséggel döntötte el, ha pedig a szavazatok egyenlő arányban oszlottak meg, akkor a kérdést a vádlott javára döntötték el.

A büntetőjogi igazságszolgáltatás történelmi sorsa különösen alakult. Lényegéből fakad, hogy bűnözőkkel van dolga, tehát egyáltalán nem az állampolgárok többségével, hanem bűnös kisebbségével. De éppen a szóban forgó kisebbséggel való bánásmód mutat meg a lehető legpőrébb, legszemléletesebb formában valamit, ami nagyon lényeges az egész társadalom számára. Ebben fejeződik ki ugyanis a társadalom civilizáltsági foka, az emberi jogok és törvényes érdekek elismerése, a személyiség méltóságának tisztelete. Mert ha ezen a területen rend van, akkor minden bizonnyal mindenütt másutt is rend van. És megfordítva. Miként saját keserű tapasztalataink mutatják, ha itt törvénytelenség és önkény uralkodik, akkor a társadalom egésze veszélyben van — minden egyes ember, kivétel nélkül, függetlenül attól, jótéteményeket vagy bűnöket követett-e el (mi több, olykor a becsületes és naív emberek sebezhetőbbek voltak, mint a cinikusok és rafináltak). Legyünk hát éberek — szigorúan tartsuk be a büntetőjogi eljárásban a személyiség jogait garantáló szabályokat! „Természetesen, ezek a szigorúan betartott és féltve őrzött jogok olykor valódi bűnösök menekvését is lehetővé teszik — sebaj! Sokkal jobb, ha egy ügyes tolvaj elkerüli az igazságszolgáltatás büntető kezét, mintha minden egyes ember reszket, mint a tolvaj, saját otthonában." Alekszandr Herzen szavai ezek.

... Az iszonyatos gonosztettek, amiket a „nép ellenségeinek" perei során követtek el, nem tekinthetők az igazságszolgáltatás „kisiklásainak", a justicia „rendellenességeinek". Ez egyáltalán nem igazságszolgáltatás, hanem „antijusticia" volt. A múlt tanulságait le lehet és le is kell vonni, és ez máris folyik. Ezt tesszük mindannyian, együttesen és külön-külön is. Hiszen a jövendő ma a mi kezünkben van.

Fordította: Szilágyi Ákos

Olvasói levél az Ogonyokból (1988)
Ogonyok, 1988. 4. szám, 6. old.

Szeretnék hangot adni neki, mennyire fel vagyok háborodva azokon az anyagokon, melyeket az utóbbi időben a maguk lapja publikált. A 48. számukban szót adtak Buharin özvegyének. Olyan felháborodás kerített hatalmába, hogy az leírhatatlan. Azóta is szinte remegek, mintha a hideg rázna. Én pontosan az ilyen korcsok miatt vesztettem el az egészségemet — vírusos agyhártyagyulladásom volt —, mint ez a kém Buharin és a felesége. Öt évig őriztem ilyeneket a Dalsztroj lágereiben, és akkor most maguk úgy állítják be őket, mintha angyalok lennének! És ez már nem is az első efféle publikáció! A 47. számban a népellenség Vavilovról jelent meg terjedelmes dicsőítő írás, amelyben megpróbálják elhitetni velünk, hogy egy milliomos fia hűséges lehetett a szovjethatalomhoz! Márpedig ilyen nincs! Ugyanott jelentek meg A. Adzsubej cikke (apropó, nem a krími tatárok közül való ez is?), a fehérgárdista Teffi elbeszélései, valamint M. Romagyin „festménye", amely egy pucér nőt ábrázol! Arra a következtetésre jutottam, hogy a maguk lapja szovjetellenes, és többé nem fogom olvasni. De véssék az eszükbe, ráncba szedik még magukat is.

A. Arbuzov (Moszkva)

Fordította: Szilágyi Ákos

Arkagyij Vakszberg: Bizonyíték őfelsége — Andrej Visinszkijről, a moszkvai perek főügyészéről (1988) Lityeraturnaja gazeta, 1988. január 27. 13. old.

A napokban a *Le Monde* című francia lapban az alábbi közlemény látott napvilágot:

„A történelem problémáinak szentelt vitaest során, melyet ja-

nuár 7-én, csütörtökön tartottak a Fagyejev nevét viselő Irodalmi Klubban, Moszkvában, Satrov szovjet drámaíró kijelentette, hogy a hivatalos cenzúra betiltott egy cikket Andrej Visinszkijről, a főügyészről, aki az 1936—38-as sztálini perekben játszott főszerepet. A cikknek a *Lityeraturnaja gazeta* soron következő számában kellett volna megjelennie.

— Komolyan aggaszt a peresztrojka sorsa — jelentette ki több száz ember, elsősorban értelmiségiek jelenlétében Mihail Satrov, Arkagyij Vakszberg cikkét lobogtatva."

Ez az eset a Központi Irodalmi Klubban valóban megtörtént. Mi vezérelte a Szovjetunió Írószövetsége Választmányának titkárát, M. Satrovot, amikor egy még nem nyomdakész cikket „lobogtatott"? Elég lett volna egy telefonhívás, és megtudhatta volna, hogy csupán a szokásos szerkesztői munka folyt, amely a cikkben közölt adatok pontosítását és ellenőrzését jelenti. Mostanra ez már befejeződött, s így a cikket immár olvasóink figyelmébe ajánlhatjuk.

Reméljük, a *Le Monde* erről is beszámol.

Már reggel óta várták, de rendkívüli fontosságú államügyek akadályozták meg, hogy a magas rangú vendég a megbeszélt órában megérkezzék. Az össz-szövetségi jogásztanácskozás résztvevői nem zúgolódtak, sétálgattak a folyosón, félretéve egy időre a napok óta folyó szikrázó összecsapásokat: majd eljön Ő MAGA, és igazságot tesz. Az utolsó szó az övé...

Nem voltam a tanácskozás meghívott résztvevője, de nem is „lógtam be" — a jogi kar hallgatóit akkoriban szíves-örömest beengedték bármilyen tudományos fórumra.

„Megérkezett", „közeledik", „jön föl a lépcsőn" — hallom még ma is a hirtelen átszaladt suttogást. Emlékszem: ijedten, mégis kéjesen dobbant meg a szívem, amikor feltűnt nemes, deresedő feje, mely majdhogy egybe nem olvadt egérszürke egyenruhája zubbonyával és a fényes, acélszínű váll-lapokkal — akkoriban a diplomatáknak ez a különös öltözete a jó ízlés csúcsának és az elegancia mintájának tűnt. Az egész szovjet jogtudomány csatárláncban sorakozott föl a lépcső mentén, széles átjárót képezve. A vendég, dossziéval a hóna alatt, fürgén küzdötte le a lépcsőfokokat, majd, hogy, hogy nem, hirtelen megállt. „Ma megint nem. És holnap sem" — mondta valakinek,

aki egészen a közelemben állt. „Méltóztassék megbocsátani, sehogy sem megy..." Mi az, ami nem ment, kitől kért bocsánatot? Nem tudom, nem néztem meg az illetőt. Csak őt láttam, aki két lépésre állt tőlem: alacsony termet, zömök testfelépítés, illatfelhő. Szép, deres fej. Vékonyka bajuszpamacs. Szemüveg finom keretben. Az üveg mögött figyelmes, szúrós, átható tekintet. Kissé hunyorgó acélos szempár.

Ez az alig több mint egy perc egy életre az emlékezetembe vésődött.

[...]

A Nagy Szovjet Enciklopédia 1951-es kiadásából megtudhatjuk, hogy Visinszkij 1902 óta aktívan részt vett a munkásmozgalomban, és ebben az információban nincs semmi valótlan, de világosnak sem mondható — mindaddig, amíg nem olvassuk el az életrajzi jegyzetet, azt a bizonyosat, amely ugyanannak az enciklopédiának egy huszonkét évvel korábbi kiadásában található. Ott a múltja már sokkal pontosabban van leírva: mensevik volt, aki csak azután határozta el, hogy átáll a bolsevikokhoz, miután a hatalom már szilárdan az ő kezükben volt.

[...]

Miután harmincéves korában (akkori fogalmak szerint elég későn) elvégezte a Kijevi Egyetem jogi karát, Visinszkijt benntartották a tanszéken, hogy felkészüljön a professzori cím elnyerésére: a mai aspirantúra valamifajta előtípusa volt ez, sőt, talán inkább a doktorátusé. Abban az időben a jelöltekkel szemben támasztott követelmények jóval szigorúbbak voltak, mint manapság, és a döntést a tudós koponyák a rendőri megbízhatóságra való tekintet nélkül hozták meg. Az érett végzős tehát valóban nagy reményekre jogosított fel...

Ezek azonban nem igazolódtak: a rendőrség mégiscsak megnyerte a fordulót, a jelölt pedig Moszkvába távozott, és ott egy törvényszéki esküdt munkatársa lett. Ügyvédi gyakorlatának semmiféle nyomát sem sikerült fellelni.

Két évre rá azonban, a februári forradalmat követően, a forradalmi hullám taraján kiúszik mint szerény, ámde figyelemre méltó munkatársa az új hivatalnoki karnak, mely felváltotta a cári csinovnyikokat, és az Ideiglenes Kormány utasításainak közvetítője lett. Ezek egyikét különösen nagy odaadással hajtotta végre, s ez az akció baljóslatú árnyékot vetett későbbi éle-

tére. A jakimani 1. számú kerületi kapitányság vezetőjeként aláírt egy parancsot a kormány egy bizonyos utasításának feltétlen végrehajtásáról, miszerint: „felkutatni, letartóztatni és átadni a bíróságnak Vlagyimir Iljics Uljanov (Lenin) német kémet".

[...]

A történelem tragikus fintora az volt, hogy mindössze húsz év múlva, az ország ügyészének posztján, éppen ő bélyegezte meg Lenin legközelebbi harcostársait, mintha ők — és nem ő! — akartak volna leszámolni Iljiccsel. Visinszkij halálos ítéletet kért rájuk. Megalázta őket. Újra hivatalnokszolga volt, és szerepét ismét hévvel és szenvedélyesen játszotta... szívvel-lélekkel, ha ugyan ezeket a szavakat egyáltalán lehet használni ebben az esetben.

[...]

Azokat, akik számára Visinszkij neve kizárólag a ,kultusz időszakának" bűntetteivel kapcsolatos, minden bizonnyal meglepi majd beismerésem azoknak az érzéseknek ellentmondásosságáról, amelyeket e szörny és „csonttörő" „irodalmi hagyatékának" olvasása közben éreztem. De a harmincas évek „politikai pereit" megelőzte egy prosperáló jogász többéves tevékenysége, melyet egészen más jellegű, zengzetes perekben fejtett ki. A legnehezebb, leginségesebb időkben — közvetlenül a NEP bevezetése előtt — az Oroszországi Föderáció Közellátási Népbiztossága Élelmezési Igazgatóságának élén állt. Később ügyész lett — méghozzá azonnal magas rangú — a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának Büntető Kollégiumánál. Itt hangzottak el első beszédei, melyek egy része jegyzőkönyv formájában maradt az utókorra.

Azoknak az első bírósági pereknek a szüzséi, amelyeken Visinszkij „beénekelte" magát, fájdalmasan ismerős témákat idéznek föl: nyomozók és bírák, akik pénzt fogadtak el a kincstárfosztogató fűszeresektől, és ezért futni hagyták őket, a szaporodó főhivatalok nagykutyái, párttagkönyves rangvadászok, akik zsibvásárrá változtatták hivatalaikat, a nagy hatalmú gazdasági szakemberek az éhezők megsegítésére alakult legendás bizottságból, akik a nép szerencsétlenségén híztak: lakoma pestis idején...

Egy újabb csavar következik életrajzában: Visinszkij kétség-

kívül tetszést aratott. Észrevették őt, és értékelték is: az ügyészi székből egyenest a Moszkvai Állami Egyetem rektori székébe pottyant. A professzori cím, melynek elnyerésére korábban nem tudott felkészülni, most már automatikusan kijár neki. Anélkül hogy egyetlen tudományos jellegű sort is leírt volna, egyik napról a másikra jeles tudóssá érett.

Őszintén megvallom, nem tudom, milyen érdemeket szerzett Visinszkij mint rektor, és mire vitte vezetése alatt a humanizmus megszentelt bölcsője.

Kirándulása a tudományba és az oktatásügybe nem tántorította el Visinszkijt a fő ügytől, melyre minden bizonnyal hivatott volt.

Amikor 1927-ben előkészítették az úgynevezett Sahti-ügyet — a méreteiben, társadalmi visszhangjában, messzire mutató, következményeiben hozzá hasonlók közül az elsőt —, a fő gond nem is annyira egy ékesszóló ügyész, sokkal inkább az engedelmes és hű bírák kiválasztásában volt. A törvény túlontúl hű követése és a minden bíró számára szinte kötelező kétkedés, a bizonyítatlan demagógia, a hamisítások, a feltételezések, a vélelmek és a kierőszakoltság elvetése kudarcba fullaszthatták volna a rendkívüli fontosságú akciót. Visinszkij volt a legalkalmasabb figura, de mint tudjuk, a bíráskodáshoz nem volt köze.

Hivatalosan nem... De aki fizet, az rendeli a zenét! Egy tollvonással életre keltették a történelemnek nem a legfényesebb oldalairól ismert, bíróságot helyettesítő intézményét, amely a fennkölten archaikus Különleges Bírósági Tanács nevet kapta. Egyszerűbben szólva, egy nem törvényes, a bírósági intézményrendszeren kívül eső szervezet, melynek eljárási jogkörét sehol sem jelölték meg. És a titokzatos Bírósági Tanács élére Visinszkij áll...

Az ítélet a professzor szájából többször elhangzik: „golyó által". Rövidke hír az újságban: „Az ítéletet végrehajtották." És közvetlenül utána egy másik: „Visinszkij elvtársat kinevezték a Közoktatási Népbiztosság kollégiuma tagjának"... Jutalom a buzgóságért és újabb grádics felfelé.

Ezek azonban csupán a csúcshoz vezető lépcsőfokok voltak, de még nem maga a csúcs. Fontos pálya, de idegen... Nem az, amelyet neki készítettek, és amelyen — minek rejtenénk véka alá — sátáni módon tette „híressé" a nevét. Három év múlva

Visinszkij visszatér övéihez. Oda, ahol — emlékezünk szavaira — közvetítik és őrzik a törvényt. 1931: Visinszkij az Oroszországi Föderáció ügyésze. Innen aztán (fokozatosan) a tragikus harmincötös évben a törvénytelenségek dagadó árja egészen a csúcsig lendíti: éppen rá és nem másra bízzák a Szovjetunió ügyészének posztját (Visinszkijnek a tervbe vett akciókra alkalmatlan elődjét, Ivan Akulovot, a régi bolsevikot. „elteszik" — előbb az ügyészi székből, hamarosan pedig láb alól). Olyan posztra került hát, ahonnan a törvény nevében fogja lábbal tiporni a törvényt. Dekoratív homlokzatot épít, amely mögött a hóhérmívesség mesterei tehetik majd véres dolgukat. A pulpituson edzi majd magát ékesszólásban, megfertőzve a hiszékenyeket (vajon csak őket?) lángoló pátoszával, tüzes szenvedélyességével, az igazság diadalába vetett hitével, hisz erre szólított föl, kizárólag erről gondoskodott, mindig is a nép legmagasabb rendű érdekeire hivatkozva.

Itt kezdődik életrajzának leglidércesebb fejezete, de itt most egy kis szünetet tartunk, hogy felidézzünk egy valaha széles körben ismert, ám ma már szinte elfeledett epizódot.

Három hónappal a hirhedett „moszkvai perek" első felvonásának megkezdése előtt, mely a Zinovjev—Kamenyev-per néven vonult be a történelembe, az egész ország figyelmét egy ennél sokkal szokványosabb ügy vonta magára. A helyzet minden tragikuma mellett ez az ügy nem lógott ki az egyszerű köztörvényes esetek sorából: a Vrangel-szigeti téli állomás vezetői — lezülött, alkoholista, zsarnok és szadista alakok — meggyilkoltak két orvost. Az ügynek semmilyen politikai háttere nem volt, és — ez lényeges — még a perben a vád képviseletében fellépő Visinszkij sem nyúlt a megszokott frazeológiához.

A jogi elemzőmunka finomságáról és a szétszórt tények útvesztőjében való tájékozódási képességről ejtett szavaim, melyek talán sértettek egyeseket, éppen erre a rég elfelejtett ügyre vonatkoztak, ahol is Visinszkij nem fanatikusként és álszentként, hanem valóban veretes nyelvű büntetőjogászként lépett a világ színe elé. Ez egyáltalán nem teszi őt kevésbé szörnyű alakká, ellenkezőleg, sok mindent megmagyaráz.

Ez a dermesztő eset az egész országot megmozgatta és felkavarta. Az ügyben nem volt semmi erőltetettség és manipu-

láció. A jogi és az emberi igazság egyaránt a vád oldalán volt. Nem akadt egyetlen ember sem, akinek akár a legcsekélyebb alapja is lett volna arra, hogy kétségbe vonja a per igazságát. Gondolom, az ügyész minden harsányságtól mentes, alapos beszéde ma is iskolapéldája lehetne a közvetett bizonyítékok rendkívül finom elemzésének, mely az apró és még apróbb bizonyítási mozzanatok sokaságát megbonthatatlan lánccá fűzte. Visinszkijnek minden publikált beszéde közül talán ez az egyetlen, ahol jogász és kizárólag jogász maradt, ahol megengedhette magának, hogy ne legyen demagóg, hanem igazán jó színvonalon teljesítse ügyészi kötelességét.

Az a lehetőség. hogy egy ilyen per folyjon le a lidérces misztérium előestéjén — amelyben Visinszkijre a főrendező szerepét osztották —, valóságos kincs volt, nemhiába kapott a tárgyalás olyan publicitást, és volt a vádló személyesen a Szovjetunió ügyésze, az Oroszországi Föderáció Legfelsőbb Bíróságának minden eddigi hagyományától eltérően. Három hónappal azelőtt, hogy az évszázad titokzatos függönyeinek egyike fölgördült, és az egész világ szeme láttára elkezdődött a közönség figyelmébe ajánlott több felvonásos politikai dráma első felvonása, Visinszkij hangosan felhívta magára a figyelmet. A „trockista—zinovjevista terrorista központ" ügyének vádlói asztalához egy olyan jogász ült, aki éppen a közelmúltban szerzett elismerést és népszerűséget: a törvény művelt, jó elemzőkészségű embere, az igazság és az igazságosság megtestesülése.

A misztériumjáték fő szervezőjének nem mechanikus végrehajtóra volt szüksége, hanem olyanra, aki ügyes és szenvedélyes — nem személytelen funkciót akart, hanem ismert nevet.

Meg is kapta.

Mint ismeretes, ezt és a többi ügyet jelenleg az SZKP Politikai Bizottsága mellett megalakított különbizottság vizsgálja. A kémkedés vádja természetesen elesik, figyelmesen elemezni kell azonban mindazoknak a politikai platformját, akiknek az ügye felülvizsgálatra vár. Várjuk ki a bizottság objektív értékelését, melyet a perekről és azok szereplőiről adnak majd. Ám van egy kis részlet, amely azonnal szemet szúr, amikor kínosan ügyelve arra, hogy a lázongó érzelmeink ne hatalma-

sodjanak el rajtunk, olvasni kezdjük ezeknek a pereknek a jegyzőkönyveit, különösen az ügyész felszólalásait: a vádnak semmi bizonyítéka nincs, ezeket a mocskolódás helyettesíti.

„Rohadék", „büdös szemét", „trágya" — ilyen nevekkel illeti Visinszkij a vádlottak padjába szorított volt PB-tagokat, akik a múlt század vége óta voltak bolsevikok, túlélték a cári kényszermunkákat, börtönöket és száműzetéseket, az októberi forradalom szervezői és vezetői voltak. Válasszuk ki találomra az ügyészi ékesszólás további példáit, csak hogy elképzelhessük annak a légkörét, amit akkoriban „bírósági tárgyalásnak" neveztek: „emberi ürülék bűzös kupaca", „a legelvetemültebb, legmegátalkodottabb, legzüllöttebb, becstelen elemek", „kalandorok megvetett gyülekezete", „veszett kutyák", „ocsmány ebek", „átkozott mocsadék"... Nyikolaj Buharinról — „róka és disznó átkozott keveréke". Mihail Satrov *Tovább... tovább... tovább...!* című dokumentumdrámájában azt állítja, hogy ezt a „formulát" maga Sztálin sugallta Visinszkijnek. Nagyon is elképzelhető. De mily szervesen illeszkedett bele ez az ügyész beszédébe, mily természetességgel és könnyedséggel röppent föl a professzori ajkakról! Na és milyen meghökkentő az igeválaszték: Visinszkijnél a vádlottak nem beszélnek, hanem „kárognak", „röfögnek", „ugatnak"...

Megsérteni, megalázni és nemcsak fizikailag megsemmisíteni a bukottakat — ez volt a fő karmester hőn áhított álma. Ezt megvalósítván, Visinszkij létrehozott egy eladdig teljesen ismeretlen büntetőeljárás-típust, ahol egyszerűen a legcsekélyebb szükség sem volt bizonyítékokra: ugyan kérem, miféle bizonyítékok lehetnek olyan esetben, ahol „büdös rohadékokról" és „mocskos kutyákról" van szó! Figyelemre méltó: miután kikáromkodta és kitombolta magát azokon, akik nem tudtak visszavágni, mindenféle bizonyíték felmutatása nélkül Visinszkij diadalmasan megvonta az ügy mérlegét: „Túlságosan is helytállóak a tünetek, túlságosan is meggyőzőek a bizonyítékok!" Hát, túlságosan is...

Az igazság kedvéért el kell mondani, hogy az érveket helyettesítő mocskolódás első ízben nem a bírósági teremben, hanem az újságok hasábjain hangzott fel. Éppen ott — a tárgyalás előtt és tárgyalás helyett — kezdődött meg a közvélemény megdolgozása abban a hangnemben, amelyet a karmes-

ter adott meg. A jövőbeni áldozatok a kültelki gyalázkodások durvaságában vetekedtek egymással, amikor saját elvtársaikat mocskolták — azokat, akik előbb kerültek a vesztőhelyre, mint ők maguk. Visinszkij mindezt virtuóz cinizmussal használta ki később a bírósági szószékben. Gúnyolódott Radekkal, aki a sajtóban „véres kezű gyilkosok bandájának" titulálta Zinovjevet és Kamenyevet. Pjatakovval, aki nyilvánosan buzdított arra, hogy „pusztítsák el ezt a söpredéket", és aki öt hónap múltán maga is a „söpredék" és a „bandita" szerepében találta magát.

A közös kórusba kapcsolódtak a szó mesterei is. Mai szemmel a legkevésbé sem szeretnék szemrehányást tenni azoknak, akik e tomboló viharba kerültek. Igen, sokan (még a legbecsületesebbek is) együtt énekeltek azok kórusával, akik „teljes mértékben jóváhagytak", megbélyegeztek és gyalázkodtak. De rögtön kitűnnek azok, akik lelkendezve fogadták az ügyész szóhasználatát, igyekeztek elsők lenni a tanítványok között, iparkodtak kitűnni a még durvább sértések megválogatásában, akik törték magukat, hogy még nagyobbat rúgjanak, aljas módon meggyalázzák a holtakat. „Állati ürülék" — visszhangozta Visinszkij után Lev Nyikulin. Buharinról — ugyancsak ő: „komédiás", „féleszű szélhámos", „remegő kis szakállkájával", „töredezett tenorkájával". Megalázó, de ez még semmi. Jönnek súlyosabb dolgok: „bohóckodik", „pózol, mint egy vidéki ripacs" (a szó mestere, igazán!), „remeg a farka", melyre az „államügyész rátaposott". És a többiek, Nyikulin szomszédai ugyanazon az oldalon: „tífusztetvek", „véres hátsójú majmok". Miért emlegetem fel mindezt ma? Hogy elkésett számlákat rendezzek? Hogy borzoljam az idegeket? Nem, természetesen nem ezért, hanem azért, hogy meglássuk azon torzulások okait, melyektől igyekszünk megszabadulni.

Honnan ez a törekvés, mely még mindig nem teljesen a múlté, hogy nyomtatott vádakkal előzzük meg a majdani tárgyalást? Hogy személyeskedjünk? Hogy megalázzunk, ahelyett hogy bizonyítanánk? Hogy hamarjában bűnösnek tartsuk azt, aki ellen nyomozás folyik („nálunk ok nélkül nem ültetnek le senkit")? Mindez *onnan, onnan* ered...

Hányszor fordult elő (és ne kerülgessük a dolgot — ma is előfordul), hogy az ügyész, midőn a vádlott visszavonta elő-

zőleg tett beismerő vallomását, „visszavágott" a makacskodónak és követelte a bíróságtol, hogy az utasítsa vissza a „szovjet nyomozati eljárás megrágalmazását", ahelyett hogy objektívan megvizsgálta volna azt! Honnan ez a hagyományos elfogultság? Hát onnan, onnan...

Amikor Nyikolaj Kresztyinszkij, a lenini Politikai Bizottság tagja, a tárgyalás során visszavonta a „jezsovi kemény kézzel" belőle kivert vallomását, tett-e valamit is az ügyész az igazság kiderítésére? Nem. Kresztyinszkij eljárását egyszerűen „trockista provokációnak" minősítette. Nem volt kinek és nem volt mit ellenőriznie, hiszen: „nálunk ok nélkül nem ültetik le az embert"...

Hányszor volt alkalmam látni (nem mondanám, hogy mindig és mindenütt, minden ilyen jellegű ügyről természetesen nincsen tudomásom), midőn a vádlottak igyekeznek megmagyarázni valamilyen megállapított tényt, a vádló pedig, nem kívánván végighallgatni semmiféle pontosítást, helyreigazítást, igyekezetüket a „bíróság megtévesztésére" és a „felelősség elkerülésére" tett kísérletnek minősíti. Ennek eredményeképpen az igazság látszólagos tiszteletben tartása mellett a valóságnak egy teljességgel torz képe alakul ki, hiszen a tény valóban adott, csak a visszájára van fordítva. Honnan jön mindez? Hát onnan, onnan...

És amikor ma kénytelenek vagyunk visszatérni a jog legelemibb ábécéjéhez, azon alapvető fogalmakhoz, melyek elsajátítása nélkül nincs és nem is lehet sem törvényesség, sem igazságszolgáltatás, amikor küzdünk az ügyészi részrehajlással, az előzetes vizsgálat adatainak prioritása ellen, melyet a vádlott megfelelő jogvédelmi garanciáinak betartása nélkül folytatnak le, amikor egyre csak leleplezünk, de még mindig nem tudjuk leleplezni a „Bizonyíték őfelsége" hírhedt elméletét, mely a vádlott, úgymond, beismerő vallomására épít — amikor mindezt tesszük, kivel és mivel kell nekünk lényegében megküzdenünk? „Egyes hibákkal" és „bizonyos hiányosságokkal"? Nem. Olyan nézetek rendszerével, melyek mindegyre onnan, onnan kúsznak elő...

[...]

Nemrégiben egy olvasónk — régi kommunista, a háború és a munka veteránja — levelet küldött nekem, melyben java-

solja: követeljük, hogy az aranyszájú bűnös hamvait vessék ki a Kreml falából. Ugy gondolom, nincs erre szükség. Nemcsak azért, mert a hamvakat — bárkié legyen is az — általában nincs értelme bolygatni. Helye a falban, a címei, a kitüntetései, a beszédei, a tettei — mindez a korszak jegye, korának kitörölhetetlen jele, és ebben, a saját korában, így is kell maradnia. Így. Olyannak, amilyen volt.

A jelent ezzel szemben meg kellene védeni e szörnyetegtől, attól a túlságosan is elhúzódó hatástól, melyet a jogi gondolkodásra, a vizsgálati és a peres eljárásra gyakorolt. Nem szabad megengedni, hogy csápjai lopakodva, csöndesen, ám gátlástalanul benyomuljanak a mába, s még inkább a holnapunkba.

Fordította: Dandé Krisztián

Irina Cservakova: Otthon (1987)
Novij mir, 1987. 12. szám, 173—211. old.

1967 telén néhány hónapot azzal töltök, hogy az 1933—1953 között keletkezett norilszki levéltári anyagokat olvasom, és ebben az elbeszélésben nemegyszer idézek még belőlük, vagy használom fel a norilszkiak visszaemlékezéseit. Norilszk története nemcsak egy hatalmas bányászati és kohókombinát építkezésének története, nemcsak győzelmei, feltörése, kitüntetései és rendjelei története. Norilszk története és sorsa emberek százainak, ezreinek története és sorsa, akiket a félelmetes idegen akarat szállíttatott tíz, tizenöt, húsz évre a sarkkör szélére. Ők építették a várost és a kombinátot, de tábori barakkokban éltek. Megfosztották őket attól a jogtól, hogy hazájukat megvédjék az ellenséggel szemben, és szinte az egyedüliek az országban, akik fémet állítottak elő tankjainkhoz. A zónában, a szögesdrót határon túl.

Norilszk története és sorsa nem egy kisváros szokványos sorsa. A magányos emberi lélek, elárvult emberek sorsa ez, akiknek otthona, anyja, apja, hozzátartozói, munkájuk maradt

az élet túloldalán. Ott, a szögesdrót-vonalon túl maradtak elárvult gyerekeik is, akik 1925-ben, 33-ban, 37-ben születtek...

[...]

Mikor volt ez? Sirályok rikoltoztak, napfényben fürdött a széles folyam, fehér gőzhajó úszott észak felé, ahol óriás napkorong állt Norilszk felett, mozgott, lélegzett az éjszakai város, és még minden előttem volt — a harminc kilométeres út Talniba, az emberekkel való találkozás, a Komszomol-tetvériség s a tábortüzek magasra csapó lángja a régi barakkok helyén, s a hosszú órák a norilszki levéltár csöndes, félhomályos boltívei alatt, ahol fél évszázados szótlanságban pihennek a kombinát és a város történetének dokumentumai.

A norilszki archívum anyagaiból:

„A mai nappal felvettem a munkát, mint a Norilszki Építkezés és az NKVD javító-nevelő munkatáborának vezetője. Indoklás: a belügyi népbiztos rendelete." (Matvejev. 1. sz. parancs 1935.)

„A Moszkva gőzhajó a szeles idő ellenére 2500 köbméter fát hozott. Ezt használjuk fel a sarkkörön túli kombinát alapozására." (Matvejev. 1935. Rádiótávirat.)

„Javaslom, hogy hozzanak létre egy vezetésem alatt álló bizottságot a Norilszk melletti réz-nikkel fémkombinát és város építési területeinek végleges kijelölésére." (Matvejev. 1936. 164. parancs.)

„...A mai Ércbányászati Igazgatóság utáni második ház mögött volt egy alacsony, földbe süppedt barakk. Ott lakott Matvejev, az építkezés vezetője és a komendáns. Aktákat kellett Matvejevnek vinni. Általában csengettünk, és kijöttek elénk. Elindultam. Hirtelen kialudt a villany. Az őrszem azt mondta: »Feküdj!« Lefeküdtem. Reggel hatig hasaltam a hóban. Pedig ez éjfélkor történt. Egy nagy, húszszemélyes sátorban laktam. Szénnel fűtöttünk.

...1935-ben néhány tucat hajó elakadt a Pjaszinán, több kilométeres sort alkotva. Utat kellett csinálni a befagyott teherhajókhoz. Szergej T. mérnök és három köztörvényes ment el, hogy felderítsék a terepet. Elmentek és nyomuk veszett. Matvejev utasítást adott, hogy keressék meg őket. Amikor rá-

juk találtak, kiderült, hogy a köztörvényesek kis híján megették Szergejt...

Az élelmünk Valkóban volt, de a hóvihar miatt nem lehetett eljutni odáig. Februárban a hókupacok a tizennégy méter magasságot is elérték. 1935—36 telén az árut átszállították... Azt, hogy a rakomány megrekedt a Pjaszinán, később szintén Matvejev bűnéül rótták fel — ő volt a kombinát első vezetője. Igazi csekista volt: bátor, félelmet nem ismerő ember. Amikor Szamarkandba küldték, hogy harcoljon a baszmacsok ellen — akkoriban Közép-Ázsia teljhatalmú megbízottja volt —, a baszmacsok ötezer aranyrubelt ígértek a fejéért. Norilszkban mindig egyedül járt, katonai egyenruhában. Soha nem emelte fel a hangját, nem káromkodott, ritkán büntetett. Egy finn készített neki egy motoros szánt, azon vitte. Egy időben referens voltam Matvejev mellett.

Matvejevet és harcostársait később letartóztatták. A nyomozás több mint egy évig tartott. Az egyik társa a börtönben halt meg. Egy évvel később valamennyiüket felmentették. Az, hogy kiszabadultak, Zavenyagin érdeme." (V. A. Veremejenko.)

(A norilszkiakkal folytatott beszélgetéseket 1967-ben jegyeztem fel.)

„... Az, hogy a munkaterületek nincsenek felszerelve talicskákkal, görgőgerendákkal és egyebekkel, a lehető legprimitívebb munkamódszerek alkalmazását vonta maga után, és a földmunka túlnyomó részét a talaj kézzel való mozgatása útján végezték." (Évi jelentésből, 1936.)

„... A Dugyinka—Norilszk vasútvonal építését megnehezítette a sarki éjszaka, a hó elleni harc, a rossz minőségű építőanyag. Mindössze 117,79 km sínt sikerült a Norilszk—Dugyinka vonalon lerakni... A szükséges sínhevederezőket lovakkal kényszerültünk Dugyinkából a helyszínre szállítani." (Műszaki jelentésből, 1937.)

„.. Minden hajtó egy vagy két lovat, lószerszámot és szánt kapott az egész időszakra... Szófogadatlanság vagy más ok esetén is kategorikusan tilos verni a lovat. Ostor csak kivételes esetben használható. Azok ellen, akik ütik a lovat, szigorú vizsgálat indul, egészen a bírósági eljárásig.

„... Ha útközben hóvihar tör ki, és a továbbhaladás lehetetlen, a hajtó köteles kifogni a lovat, pokrócot teríteni rá, és a szán mellé állítani úgy, hogy az védje a széltől, valamint szénát adni neki." (Egy utasításból.)

„... 1937-ig Norilszkban dolgoztam a vasútépítő részlegnél. Azután, mint politikailag megbízhatatlan elemeket Nagyezsda kerületbe küldtek bennünket. Havat lapátoltunk. 1937. december 5-én megfagyott a lábam, de az orvos azt mondta, másnap is menjek dolgozni. El is mentem. Súlyos következményei lettek. Beszállítottak a fekete sátorba. Onnét nem volt visszatérés. Ott gyilkolás folyt. A rakományszállítók vezetője vitt, és mellette jött a felcser, aki még az első háborúban kapta a kiképzést. Segíteni akart. Meggyógyított. Átirányítottak a hármas kilométerkőhöz. Velem volt a Gorkiji Területi Pártbizottság volt titkára és még két ember. Ők „mosónők" voltak, én meg a fürdő vezetője. Zavenyagin hozott ki onnét bennünket. A tervezőirodán dolgoztam. 1940-ben Zavenyagin utasítására a vasúthoz küldtek bennünket." (V. A. Veremejenko.)

„... A fagyási sérülések elkerülése céljából, a fagyások elleni intézkedéseket segítendő parancsba adom:

1. Külső munkára ne vigyék a foglyokat

a) 40 foknál alacsonyabb hőmérséklet esetén szélcsendben;
b) 22 m/s-nál erősebb szélben;
c) — 35 fok és 5 m/s szélben;
— 25 fok és 10 m/s szélben;
— 15 fok és 15 m/s szélben;
— 5 fok és 20 m/s szélben.

(Zavenyagin, 1939. 40. parancs.)

„Feszültek, nehezek voltak 1938 márciusának első napjai a Szovjetunió nehézipari népbiztosa első helyettesének, Avraamij Pavlovics Zavenyaginnak otthonában is... Zavenyagin nem tudott együtt dolgozni az új népbiztossal. Néhány nappal ezelőtt a népbiztos egyenesen, minden indoklás nélkül kijelentette:

— Nincs szükségem többé a szolgálataira! Ne jöjjön be dolgozni; várja meg a döntést!

... A rendeletet, amelyben az állami méretű, kiemelt építkezés, a Norilszki Nikkelkombinát építésének vezetőjévé nevezték ki, április 3-án írták alá." (M. Kolpakov és V. Lebegyinszkij: *Formula Zavenyagina* című könyvéből.)

„... Én vittem 1938-ban Zavenyagint Dugyinkából, amikor kinevezték Norilszkba építésvezetőnek. Személyvonattal ez az út akkoriban tizenegy és fél órát tartott. Avraamij Pavlovics bejött a mozdonyvezetői fülkébe, köszönt, és így szólt: — Lassan megyünk. — Főnököket viszünk — feleltem." (P. I. Popov.)

„... Zavenyagin 1938 áprilisában érkezett. Mindenkit megkeresett, elbeszélgetett az emberekkel. Amikor Norilszkba vittek, huszonkét éves voltam. Amikor Zavenyagin megérkezett — huszonnégy.

Magához hivatott — akkoriban a fürdő vezetője voltam. Bementem ugyanabba az irodába, ahol nemrég még Matvejev ült. Zavenyagin mindenről kifaggatott. Akkor kitört belőlem: „Minek beszéljek? Az életem tönkrement, vége van!" Zavenyagin lehajtott fejjel ült. S egyszerre mintha ököllel csapott volna oda: „Mi az, hogy vége? Kölyök! Az élet csak kezdődik. Dolgozni kell, dolgozni!" (V. A. Veremejenko.)

Fordította: Harsányi Éva

David Gaj: Andrej Tupoljev repülőgép-tervező börtönéveiről (1987)
Moszkovszkije novosztyi, 1987. november 29.
13. old.

„A kísérleti repülőgépgyártás tervezői részlegének — KOSZOSZ — jól ismert nyolcemeletes épülete, ahová Mjasziscsev került más repülőgép-szakértőkkel együtt, egy olyan lüktető pályaudvarra hasonlított, ahová az egész országból érkeznek a vonatok. Naponta tucatjával érkeztek a tervezők erre a — sokak szerint — végállomásra. Megölelték barátaikat, akik nem számítottak a találkozásra, és azonnal munkához láttak."

Ez áll néhány évvel ezelőtt megjelent könyvemben, amit

Vlagyimir Mjasziscsevről, a kiváló szovjet repülőgép-tervezőről írtam. A „lüktető pályaudvar" kifejezés egy teljességgel nyilvánvaló dolgot takar: a háború előtt a KOSZOSZ-ba „bukott" az ország valamennyi letartóztatott repülőgép-szakembere. „Takar", hiszen sem én, sem mások, akik a harmincas évek végének repülőgépiparáról írtunk, nem szólhattunk nyíltan a KOSZOSZ-ban működő titkos NKVD-szervezetről. Természetesen nem önszántunkból nem szólhattunk. Mindössze sejtetni lehetett, Aiszóposz módszerével élve.

Elérkezett az adósságtörlesztés ideje — szó eshet azokról a tervezőkről, akik a rács mögött alkották meg a repülőgépeket, amelyek rövid idő elteltével harcba szálltak az ellenséggel. Ezek a szakemberek mindentől függetlenül dolgoztak, vakon versenyezve német kollégáikkal, akik egészen más feltételek között fejlesztették ki saját harci gépeiket.

Az említett szakemberek közé tartozik Leonyid Kerber, a repülőgépek felszereléséért felelős Andrej Tupoljev egykori helyettese. Kerber most 84 éves, nyugdíjas.

A „cég" a moszkvai Jauza folyó partján

— 1937. október 21-én tartóztatták le Tupoljevet — emlékezik vissza Leonyid Kerber. — Titkárnője, Natalja Arhangelszkaja, Tupoljev társának, a jeles repülőgép-tervezőnek a felesége mondta el nekem hogyan történt. Éjjeli tizenegy órakor az előszobába lépett, majd bemasírozott Tupoljev dolgozószobájába három idegen alak. Összetúrták a papírokat, mindent átkutattak, aztán kivezették Tupoljevet, aki életében először réveteg tekintettel nézett titkárnőjére.

Később megtudtuk: azt a hajmeresztő vádat emelték Tupoljev ellen. hogy eladta Messerschmidtnek a Me—110 repülőgép tervrajzait.

Egyik nap, amikor már a zárt „cégnél", a rács mögött dolgoztunk, Tupoljev leült mellém, összeszidott, hogy milyen átkozottul sokat dohányzom — gyakran kaptam tőle ezért —, és beszélgetni kezdtünk szomorú helyzetünkről. Kapva az alkalmon, megkérdeztem:

— Verték a börtönben?

— Nem — felelte. — De nagyon sokáig tartottak „állásban" (vagyis nem engedték, hogy leüljön — *D. G.*). Kövér vagyok,

nehezen bírtam. Mit gondolsz, győzni fog majd az igazság és a szabadság?

Én kételkedtem.

— Butaság. Még a végén kezet emelsz magadra...

„Szóval titokban őt is foglalkoztatja ez a megoldás" — gondoltam.

A Jauza folyó közelében levő nyolcemeletes KOSZOSZ-épületben több mint százötven embert gyűjtöttek össze — a repülőgépipar válogatott elöljáróit. Sokan közülük szerencsétlen módon ugyanabba a helyiségbe kerültek, ahol a letartóztatás előtt is dolgoztak. Közben csak annyi változás történt, hogy a széles ablakokat belülről rácsokkal látták el — a kívülről felszerelt rácsok ártottak volna az ügy titkosságának.

A „cég" három tervezői kollektívát foglalt magában, vezetőik Andrej Tupoljev, Vlagyimir Petljakov és Vlagyimir Mjasziscsev voltak (később Mjasziscsev vezetésével egy további kollektíva is működött). A három kollektíva, sorrendben, a 103-as jelzésű zuhanóbombázó, a 100-as gyorsasági magassági vadászgép, és a 102-es nagy hatótávolságú magassági bombázógép tervein dolgozott.

Ki kicsoda volt?

Leonyid Kerber: Életünk legapróbb részleteit is szigorú előírások szabályozták. Reggel hétkor volt ébresztő. Nyolcig — öltözködés, mosakodás, borotválkozás. Aztán reggeli, és déli egy óráig munka, akkor ebéd, majd megint munka este hétig. A háború közeledtével a munkaidőt kitolták este tízig, amikor pedig elkezdődött a háború — tizenkettőig. A koszt, elismerem, jó volt: reggelire kefír, vaj, kása, tea, kétfogásos ebéd, kompóttal; akik sokáig dolgoztak, azok este tízkor még kaptak aludttejet és kenyeret.

A foglyok a KOSZOSZ-épület három felső emeletén laktak. A hálótermekben flanelltakarós ágyak, éjjeliszekrénykék voltak. Az ebédlőben az asztalokon hófehér abroszok, az ételt kötényes pincérlányok szolgálták fel. A börtöncellák és a lágerbarakkok után ez valódi mennyország volt. Az épületben működött egy kis üzlet is, ahol szánalmasan kevés pénzünkért vehettünk szappant, kölnivizet, borotvapengét, cigarettát. Hetente egyszer zuhanyozhattunk. Ha elrongyolódott a ruhánk, kap-

tunk sötétkék serzsből készült nyári pilótaruhát. A családtagokkal nem találkozhattunk, tilos volt rádiót hallgatni, friss újságokat olvasni, sőt még karórát viselni is. Mintha megállt volna számunkra az idő. Igaz, volt az épületben egy kitűnő műszaki könyvtár, szépirodalmat viszont korlátozott számban a butirkai börtön „állományából" kaptunk. Néha olyan könyvekre akadtunk, amelyekben ez a pecsét állt: „Buharin könyvtárából". „Rudzutak könyvtárából"...

A tetőn sétálhattunk az e célra kialakított óriási ketrecben: rácskerítés oldalt körben és a fejünk fölött. Hamar elkeresztelték „majomketrecnek". A tetőn sétálva sokan láthattuk otthonunkat, és ez volt talán a legkínzóbb élmény.

Egy részletesen kidolgozott büntetésrendészet határozta meg, hogy milyen vétségért mi jár. Nálunk nem volt zárka, hanem a Butirkába vitték el a bűnösöket. A legsúlyosabb büntetést azok kapták, akik alkoholt fogyasztottak, és akik — a külső munkatársak segítségével — megpróbáltak kapcsolatba lépni a külvilággal. Az ilyen embereket rögtön szigorított lágerekbe vitték.

A foglyok száma százötven körül volt, de több száz külső munkatárs tartozott hozzánk: technikusok, részletkidolgozók, másolók stb. Egy érdekes apróság: ha a külsős szabadságra akart menni, engedélyt közvetlen főnökétől, egy fogolytól kellett kérnie.

Hogy kiket nem hozott össze a kényszer a „cégnél"... Később valaki összeszámolta: volt közöttük hat jövendő akadémikus és akadémiai levelező tag, tizenkét tudományok doktora és professzor, tizenhét vezető tervező, repülőgépüzemek igazgatói és főmérnökei, vezető szakemberek, díjak és érdemrendek tulajdonosai... Persze mindez akkor még előttük állt — a magas tisztségek, címek; az adott pillanatban az új gépek minél gyorsabb és tökéletesebb kidolgozása volt a feladat. Ez volt a „cégnél" töltött idő hosszúságának mértéke.

Együtt élt és dolgozott ott sok nem „tisztán" légiszakember is: a fizikus Karl Szilárd — egy másik híres fizikus, Szilárd Leó távoli rokona; Termen — a „Termenvox" és más zenei csodahangszerek megalkotója; a matematikus és fizikus Julij Rumer; az elméleti mechanika megalapozója, Alekszandr Nyekraszov. Mikor az Egyesült Államokban járt, Nyekraszovot

elütötte egy autó. Rokkantan tért vissza hazájába, ahol tíz évre ítélték mint amerikai kémet.

A foglyok között volt Szergej Koroljov is, a kiemelkedő tudós és tervező, a jövő szovjet űrsikereinek kovácsa. Csodával határos módon találtak rá a Moszkvától több mint tízezer kilométerre levő kolimai lágerben. A rövid nyakú, csapott vállú, szúrós tekintetű Koroljov nem volt túlzottan optimista a „cégnél" való tartózkodást illetően. „Elnyelnek mindannyiunkat, barátaim, még nekrológ sem lesz" — fakadt ki egyszer. A Koroljov ügyeivel foglalkozó nyomozó egyszer azt mondta neki: „Országunknak nincs szüksége a maga pirotechnikájára. Talán a rakéták is a vezetőnk elleni merénylethez készülnek."

„Fogcsikorgatva, de megcsináljuk"

Voltak, akiket megváltoztatott a „cég" — a vidámak zárkózottak lettek, a merengésre hajlamosak depresszióba estek. Voltak, akik önmaguk maradtak. Tupoljev az elmaradhatatlan Tolsztoj-ingben, meleg zokniba bújtatott lábát maga alá húzva, a szabad órákban az ágyon gubbasztott, körülötte pedig, mint rendesen, kavargott a tömeg. Az emberek közül kitűnt Mjasziscsev — bohém külsejével és büszke tartásával. A megpróbáltatások őt nem törték meg, és hangsúlyozott függetlenséggel rótta a tetőt a „majomketrecben". Petljakov arcára viszont szinte ráfagyott a kérdés: hogyhogy? miért? Lyukas zokniban feküdt az ágyán. A pedánsságáról híres Petljakov — lyukas zokniban...

De bárhogyan is volt, mindegyikük számára a munka volt a legfontosabb.

Leonyid Kerber: Tupoljev egyszer így szólt: „Mi mindannyian jobban szeretjük a hazánkat, mint azok, akik ide hurcoltak bennünket. Küszöbön a háború, és nekünk, ha fogcsikorgatva is, de elsőrendű repülőgépet kell kidolgoznunk." Ugyanígy gondolkodtak a többiek is. Az őszinte hazaszeretet vezérelt legtöbbünket, így mindhárom kollektíva vonzó ötletekkel állt elő, folyton kigondoltunk valami újat, bár ez a tervrajzok állandó átdolgozásával járt, és... szabadságunk visszanyerésének eltolódását jelentette.

Végül minden repülőgép kitűnően sikerült. Petljakovék „százasa" elvi újdonságot hozott: a hermetikus kabint. Repü-

lőgépgyártásunk történetében először ezen a gépen alkalmaztak elektromos távvezérlést. Ezt a „százast" dolgozták át később a Pe—2 jelű zuhanóbombázóvá, megőrizve előnyeit, elsősorban sebességét. A Mjasziscsev-féle nagy hatótávolságú magassági bombázógép elsőként a világon két hermetikus kabinnal rendelkezett — egyik az orrban, a másik a hátsó fedélzeten. Az ágyulöveg is távirányítással működött.

A Tu—2-sel viszont kezdettől fogva gondok voltak. Tupoljev tervezetét kézhez kapva, Berija elferdítve ismertette azt Sztálinnal, és meggyőzte őt, hogy egy egészen másféle repülőre van szükség — egy négymotoros magassági zuhanóbombázóra. „Hogy a saját barlangjában pusztíthassuk el a fenevadat" — érvelt Berija. Tupoljev nem hitt a fülének. Egy négymotoros, nagy testű gép ugyanis kitűnő céltábla az ellenség légvédelmi ágyúi számára. Ami pedig a „fenevad barlangjának" bombázását illeti, arra már van gépünk — az Ant—42, aminek meg kell kezdeni sorozatgyártását. Tupoljev kifejtette elképzeléseit, nem félt Berija haragjától — a Berija által javasolt gép megépítése tiszta őrültség lett volna. A zuhanóbombázónak kisméretűnek, mozgékonynak kell lennie, ami egy négymotoros gép esetében elképzelhetetlen.

Berija nagyon dühös lett Tupoljevre. Hiszen már meggyőzte Sztálint a saját igazáról, és később mégis visszakozni kényszerült

— Rendben van, tehát sürgősen befejezni a kétmotoros zuhanóbombázót — engedélyezte kegyesen —, de aztán foglalkozzanak a négymotorossal, mert nagy szükségünk van rá.

...Gyakran visz az utam a Jauza-parti volt KOSZOSZ-épület, az egykori „cég" székhelye felé. Minden alkalommal eszembe jut, hogy történelmileg és emberileg mennyire igazságos lenne, ha emléktábla kerülne ide. Ugyancsak megérdemelnék mindazok, akik fogolyként megalkották a hazának dicsőséget hozó repülőgépeket.

Fordította: Puszta Dóra

A. Tahtadzsjan: Vavilov kontinensei (1987)
Lityeraturnaja gazeta, 1987. november 25.
— Valóság, 1988. 2. szám.

A húszas években Vavilov az ország egyik vezető biológusa, a mezőgazdasági tudományok legfőbb irányítója, az ország tudományos és társadalmi életének ismert személyisége. 1929-ben az akadémia rendes tagjává választják, 1929-től 1935-ig a Mezőgazdasági Tudományos Akadémia elnöke. 1930-ban kinevezik az akadémia Genetikai Laboratóriumának (1933-tól Genetikai Intézetének) igazgatójává. Kezdeményezésére számos új tudományos kutatási intézményt hoznak létre.

Vavilov helyzete azonban egyre nehezebbé válik. Munkáját egyre jobban akadályozzák, majd a nyílt ellenségeskedés átmegy szervezett hajtóvadászatba, amely Vavilov letartóztatásával végződik. Tragédiája nem személyes, sorsa egy tragikus korszak része. Már a húszas évek második felében megindul a nyíltság felszámolása, az áttérés az adminisztratív utasításos irányításra. Megkezdődik a lenini „új gazdaságpolitika", a NEP visszaszorítása. A mezőgazdaság területén ez az erőszakos kollektivizálásban jelentkezik. Megindultak az értelmiség, többek között a tudósok elleni támadások. De Vavilov sorsa talán nem alakul ennyire tragikusan, ha nem jelenik meg Trofim Liszenko.

A liszenkóizmus társadalmi jelenség, a sztálinizmus egyik szüleménye. De bármily paradox is, ennek az áltudósnak és kalandornak a felemelkedését bizonyos fokig maga Vavilov is elősegítette. Ő ugyanis a naivságig hiszékeny volt, és mindenkiben megbízott. 1927-ben hallott először Liszenkóról, és elküldte hozzá egyik munkatársát, hogy ismerkedjék meg a tevékenységével. Visszatérve munkatársa elmondta, hogy Liszenko tehetséges, de nem eléggé képzett, viszont rendkívül hiú és beképzelt, önmagát a biológia új messiásának tartja. Vavilovot érdekelte Liszenko munkája, de a kísérletek alapos ellenőrzésére szólította fel. Ez nemcsak Liszenko ellenállásába ütközött, maga Sztálin vette védelmébe Liszenkót. Ebben a kulturálatlan, mogorva, zárkózott, paranoid gondolkodású és

torz erkölcsű emberben Sztálin rokon lélekre talált, és jobban hitt neki, mint a legnagyobb tudósnak. Ez nemcsak Sztálinnak az értelmiség és a tudósok iránti gyűlöletét és bizalmatlanságát tükrözi, hanem azt a szándékát is, hogy bűnbakot keressen a mezőgazdasági kudarcokért.

A sztálini korszak egyértelműen elősegítette Liszenko karrierjét, melyhez azonban maga Vavilov is hozzájárult. 1932-ben ő javasolta az Ukrán Tudományos Akadémia levelező tagjainak sorába, 1934-ben pedig a Szovjet Tudományos Akadémia levelező tagjainak sorába. Ez teljességgel érthetetlen, hiszen Vavilov ekkor már pontosan tudta, kivel áll szemben, én magam hallottam tőle Liszenko pontos jellemzését. Csak egy magyarázat lehetséges: a tudomány és az általa létrehozott tudományos intézmények védelme érdekében Vavilov kénytelen volt kompromisszumokra. Amit azonban tett, az több volt egyszerű taktikai megfontolásnál. Egyik engedményt a másik után téve végül kénytelen volt megtenni a legnagyobbat: elindította saját gyilkosának karrierjét, és ezzel megpecsételte saját sorsát is. Ez nemcsak egy nagy tudós tragédiája, hanem az egész társadalomé.

1930-ban a Mezőgazdasági Akadémián létrehoztak egy aspiránsképző intézetet. Az aspiránsok többsége azonban roszszul képzett, felszínes tudású fiatalember volt, akiket nem annyira a tudományos munka, mint inkább a gyors karrier lehetősége vonzott. Belőlük kerültek ki Liszenko hívei: gyorsan magával ragadta őket Liszenko demagógiája. Most már saját intézetén belül is megindultak Vavilov ellen a vádaskodások, az intrikák, a feljelentések, nemcsak szakmai, hanem politikai oldalról is. Vavilov sorsát azonban valószínűleg az az esemény pecsételte meg, amely bizonyos adatok szerint 1939 márciusában egy Kreml-beli fogadáson történt. Itt Liszenko nyíltan kijelentette Sztálinnak, hogy Vavilov akadályozza a szocialista mezőgazdaság érdekében kifejtett tevékenységét. Ezzel sikerült Sztálint Vavilovra haragítania, a szintén jelenlévő Berija pedig „levonta a megfelelő következtetéseket".

Vavilov már korábban megérezte a közelgő veszélyt, előfordult, hogy beszélt is várható letartóztatásáról. Egy alkalommal láttam őt Leningrádban egy előadásán: arca szomorú volt,

haja erősen őszült, de férfiasan tartotta magát, a tudományról lelkesen beszélt.

1940. augusztus 6-án egy ukrajnai tanulmányútja során tartóztatták le Vavilovot. Kihallgatását augusztus 12-én kezdték meg Moszkvában, a Belügyi Népbiztosság belső börtönében. Szovjetellenes tevékenységgel és kémkedéssel vádolták.

Egyikben sem ismerte el bűnösségét. Vallatói azonban a tárgyalást megelőző tizenegy hónap alatt megtalálták a módját, hogy megtörjék ezt az erős embert. Ez idő alatt négyszázszor (!) vitték kihallgatásra.

Augusztus 24-én Vavilov „beismerte" bűnösségét, és egy 12 oldalas beismerő vallomást írt. Erre valószínűleg nemcsak a kínzások és a megaláztatások késztették, hanem annak felismerése, hogy sorsa már régen eldőlt, és teljesen értelmetlen az ellenállás. Csak a kémkedés vádját utasította el. Miután „beismerte", hogy „a nép ellensége és szabotőr", 1941 márciusáig többet nem hallgatták ki, és a magánzárkában ismét azzal foglalkozhatott, ami érdekelte. Papíron és ceruzán kívül mást nem bocsátottak a rendelkezésére, így írta meg már említett utolsó nagy művét. (A börtönből Berijához írt egyik levelében említi, hogy elkészült nagy műve, *A világ mezőgazdaságának fejlődéstörténete. A földművelés forrásai és felhasználásuk.* Ezen utolsó művének kézirata nyomtalanul eltűnt.)

1941 márciusában újrakezdődtek a kihallgatások. Addigra átszállították egy másik börtönbe, ahol kétszázan voltak egy zárkában. Egyik volt zárkatársa mesélte, hogy minden éjjel elvitték kihallgatásra, ahol több mint tíz órán át kellett egy helyben állnia; hajnalban hozták vissza, és az ajtóban ledobták a földre. A földön csúszva jutott el a priccséig, és ott a szomszédai valahogy nagy nehezen lerángatták dagadt, kék lábfejéről a cipőket. A szenvedések hatására Vavilov erősen megváltozott, komor, zárkózott lett.

Nemsokára ismét visszavitték a belső börtönbe, és 1941. július 9-én megtartották a „tárgyalást". Pár perc múlva meg is született az ítélet: golyó általi halál. Vavilov nem fellebbezhetett. Ismét átszállították a másik börtönbe, a kivégzés helyére.

Az ítéletet azonban mégsem hajtották végre, hanem elhalasztották másfél évvel, vagyis gyakorlatilag a hirtelen halál

helyett lassú, kínos halál, teljes megalázás várt rá. 1941. augusztus 8-án Vavilov levélben kéri Beriját, engedélyezze neki, hogy befejezze két tudományos művét, választ azonban nem kap. Október 2-án ismét átviszik a belső börtönbe, és 15-én közlik vele, hogy folytathatja tudományos munkáját. Nyilvánvalóan az egyik börtönintézetre céloztak. 29-én vonaton Szaratovba szállítják. Abba a börtönépületbe zárják, ahol a legismertebb társadalmi és politikai személyiségeket tartották fogva, többek között Jurij Sztyeklovot, az *Izvesztyija* szerkesztőjét, Ivan Luppolt, az SZTA Világirodalmi Intézetének igazgatóját, Ivan Filatov mérnököt stb. Vavilovot először magánzárkába tették, majd Luppollal és Filatovval közös zárkába került. Filatov már halálos betegen így emlékezett vissza a zárkára: „Rendkívül szűk helyiség volt a pincében, forró és levegőtlen... A ruhánk egy zsák volt, a cipőnk nyírfahánccs. Vavilov, hogy elterelje figyelmünket kétségbeejtő helyzetünkről, kitalálta, hogy tartsunk egymásnak előadásokat történelemből, biológiából, erdőművelésből..." Vavilov optimista volt, letartóztatásáért Liszenkót tartotta felelősnek.

Körülbelül egy évig volt a halálraítéltek zárkájában. Ez alatt az idő alatt egyszer sem vitték őket levegőre, fürdőbe, sőt szappant sem kaptak a mosakodáshoz. 1942 tavaszán Vavilov súlyosan megbetegedett. Április 25-én szívet tépő levelet ír Berijának, melyben könyörög, hogy engedjék dolgozni, és hogy láthassa családját, vagy legalább hallhasson felőlük. Eközben a felesége szintén Szaratovba költözik a nővéréhez, de egyikük sem sejti, milyen közel vannak egymáshoz.

Az élelmiszer-küldemények, melyeket az asszony még szerénynek sem nevezhető jövedelméből előteremt, és mit sem sejtve rendszeresen küld Moszkvába, eltűnnek valahol a Belügyi Népbiztosság útvesztőiben. Vavilov arról sem értesül, hogy 1942 májusában a Londoni Királyi Társaság tagjává választották.

Június 13-án a belügyi népbiztos helyettese, Merkulov levelet ír a Legfelsőbb Bíróság Hadbírósági Kollégiuma elnökének, Ulrichnak Vavilov és Luppol ügyében, kérvén, hogy mivel a honvédelem számára fontos munkát végezhetnének, a halálos ítéletet változtassák húszévi, munkatáborban letölten-

dő büntetésre. A legfelsőbb tanács elnöksége hozzájárul az ítélet megváltoztatásához.

Vavilov rendkívül boldog volt, amikor 1942. június 4-én közölték vele a határozatot. Luppolt nemsokára elszállították a munkatáborba. Vavilov azonban ismét megbetegedett vérhasban, és 1943. január 26-án, mindössze két nappal azután, hogy a börtönkórházba szállították, meghalt.

A Harvard Egyetem egyik híres genetikus professzora 1945-ben ezt írta a *Science* című folyóiratban: „Hol van Vavilov, az egyik legnagyobb orosz tudós, a világ egyik legnagyobb genetikusa?"

Mit felelhettünk neki erre?...

Hol van eltemetve Ny. I. Vavilov? — Olvasói levél az Ogonyoknak (1988)
Ogonyok, 1988. 9. szám, 4. old.

Az *Ogonyok* múlt évi 47. számában Ny. I. Vavilov akadémikusról azt írták, hogy nem ismeretes, hol van eltemetve. Úgy érzem, kötelességem elmondani, hogy minden valószínűség szerint az egyetlen vagyok, aki egy véletlen folytán ott voltam abban a temetőben, ahol eltemették, és elkísértem utolsó útjára a nagy tudóst.

1943 januárjában, februárjában (az időpontot könnyű pontosítani) a Főhadiszállás tartalékos állományú 1100-as tüzérezredének parancsnoksága Moszkvába, illetve Szaratovba irányított. Szaratovban éltek a szüleim, a 3. számú Dacsnaja megállónál kellett leszállni hozzájuk. Apám a szakmunkásképzőben dolgozott... és meghívott a gyár klubjába, egy koncertre, amit a moszkvai Művész Színház színészei adtak (ezt a dátumot is pontosan meg lehet tudni). A Sztrelka-temető megállótól a klubig a temetőn keresztül vezetett a legrövidebb út...

Körülbelül délután 3-4 óra lehetett, amikor a temetőbe értem. Befelé haladva egy magányos kordéra lettem figyelmes. Mikor egy vonalba értem a kocsisával, önkéntelenül is elidőzött rajta a tekintetem. Régen borotvált arcán csimbókos, ezüst

borosta. Találkozott tekintetünk. Mély fájdalmát, úgy látszik, meg kellett osztania valakivel, együttérzést keresett. Hozzám fordult és így szólt: „Látja, Vavilov akadémikust viszem... A börtönből... Eltemetni..."

Amit hallottam, megdöbbentett. Huszonhárom évesen, hátam mögött csak egy középiskolával és négy év sorkatonai szolgálattal, melyből másfél év a háborúra esett, nem tudtam még kellőképp értékelni Vavilov nagyságát. A háború előtt csak a rádióban hallottam róla, meg olvastam is keveset. Tudatomban Vavilov úgy élt, mint valami óriás, nagy ember. Megálltam és szemügyre vettem a kordét. Zsákszövettel és egy darab öreg ponyvával volt felülről letakarva. Alattuk emberi testek körvonalait lehetett kivenni. Úgy húsz-huszonöt métert tehetett meg a kocsis, míg egy háromszor három méteres, kiásott gödörhöz nem ért, amely az út mentén volt, s megállította a lovakat. Végsőkig lesoványodott testeket pillantottam meg. Észrevettem, hogy a gödörben már van néhány — fagyott földdarabokkal és hóval félig betemetett — hulla, legalább öt-hat lehetett. Szaladni kezdtem. De tíz-tizenöt méter után megálltam és visszanézve láttam, amint a kocsis az ideszállított holttesteket lapátra emeli és a gödörbe taszigálja, fagyott földet szórva rájuk. Mindaz, amit láttam, döbbenettel töltött el.

Jelenleg a régi szaratovi temetőben áll Ny. I. Vavilov emlékműve, aki a temető bejáratától induló főút közepe táján van eltemetve, nem messze Ny. G. Csernisevszkij sírjától. Gyakran fordulok meg a régi temetőben, mert itt van eltemetve apám is. Azt hiszem, pontosan is meg tudnám mutatni a helyet, ahol a szóban forgó temetésre sor került.

Vaszilij Fjodorovics Zugyin,
a Voronyezsi Állami Egyetem
Büntetőjogi és Kriminalisztikai
Tanszékének docense.

T. D. Liszenko: Sztálin és a micsurini agrobiológia (1949). Sztálin és a szovjet tudomány. Szikra, 1950. 377—386. old.

A mezőgazdaság szocialista fejlesztésének lenini—sztálini elmélete és Sztálin elvtárs közvetlen vezetése 1929-ben hatalmas arányú fordulatot hozott a Szovjetunió milliós szegény- és középparaszti tömegeinek életében. A szegény- és középparaszti réteg Sztálin elvtárs útmutatása mellett rátért az egyedüli helyes útra, a szocializmus útjára, s kolhozokban egyesült...

A kolhozok és a szovhozok beláthatatlan teret biztosítanak a tudomány alkalmazásának, a tudomány felhasználásának, a mezőgazdasági növények termesztésének, az állattenyésztés hozamának, a munka termelékenységének emelésére s a kolhozparasztok és a szovhozmunkások életének megjavítására. A kolhoz- és szovhoztermelés egyidejűleg kimeríthetetlen forrása a tudománynak és a tudomány előrehaladásának.

A Szovjetunióban nincs kizsákmányolóknak végzett nehéz kényszermunka. A munkából itt alkotó és kezdeményező munka, becsület és dicsőség dolga lett. A szocialista társadalom szabad polgárai számára az igazi alkotó ember életszükségletévé válik a munka.

A kolhozparasztok és a szovhozmunkások milliós tömegeit az új, szocialista rendszer, amelyben megszűnt az embernek ember által való kizsákmányolása, eljuttatta a tudományos ismeretekhez, az alkotáshoz. Elmosódik a határ a szellemi és a testi munka között.

Mindezt a lenini—sztálini pártnak és magának Sztálin elvtársnak, az ő tudományos előrelátásán alapuló vezetésnek és útmutatásainak s a dolgozók érdekei iránt megnyilvánuló gondoskodásnak köszönhetjük.

Micsurin élenjáró materialista tanítása alapjában ellentmondott a cári Oroszországban uralkodó idealista biológiának: a weismannizmusnak, neodarwinizmusnak. Éppen ezért Micsurin tudományos munkáit a cári Oroszországban mellőzték, és azok nem is részesülhettek elismerésben. Micsurin a haladó biológia

számára mindörökre elveszhetett volna, ha nem következik be 1917 októbere.

Micsurint Lenin fedezte fel, és Sztálin gondoskodott arról, hogy érvényre jussanak a szocializmus építésében Micsurin materialista biológiai tanításai. A haladó biológusok mindig hálásak lesznek Leninnek és Sztálinnak azért, hogy támogatták a micsurini tanítást, és minden feltételt megteremtettek fejlődése érdekében...

Micsurin eredményes munkásságának hatvanadik évfordulója 1934-ben nemzeti ünnep volt. A kolhozparasztság és az élenjáró értelmiség megértette és méltóképpen értékelte Micsurint, a természet merész átalakítóját. Az évforduló napján Micsurint Sztálin elvtárs személyesen üdvözölte.

A szocialista mezőgazdaságnak, amely nem ismer válságokat vagy pangást, szüksége volt a haladó materialista biológiára, mint az agronómiai tudomány elméleti alapjára.

A régi, reakciós idealista biológia: a weismannizmus (neodarwinizmus) nem felelt meg, sőt, ellentmondott a reális biológiai törvényszerűségeknek. Éppen ezért ez nem lehetett alapja az agronómiai tudománynak.

Lenin és Sztálin már a szovjethatalom első éveiben előre látták a materialista biológia fejlesztésének szükségességét a jövő kolhozai érdekében...

A nagy Sztálin nemcsak megmentette a micsurini tanítást a reakciós tudósok megsemmisítési kísérleteitől, hanem a Micsurin-követő tudósok és gyakorlati szakemberek valóságos táborát nevelte fel.

Sztálin elvtárs iránymutató eszméinek döntő szerepe volt és van abban, hogy a Szovjetunióban a materialista micsurini tanítás győzelmet aratott a reakciós, idealista weismann—morganizmus felett.

Jurij Liszenko levele a Moszkovszkije novosztyi szerkesztőségéhez (1987)
Moszkovszkije novosztyi, 1987. december 13.
2. old.

Tisztelt Szerkesztőség!
Kérem, közöljék lapjukban az alábbiakat.
J. Albac *Zseni és gonoszság (Moszkovszkije novosztyi* 46. szám, 1987. november 15.) című cikkében, követve a T. D. Liszenko és a micsurini genetika többi képviselője ellen napjainkban folyó fékevesztett rágalomhadjárat szellemét, a következőt írja:

„Liszenko neve örökre úgy vonult be a történelembe, mint azé az emberé, aki a genetika elleni harc vezetője, Vavilov ellenfele, az erkölcstelenség szülötte s egyidejűleg annak jelképe is volt."

Azok közé tartozom, akik számára az Ny. I. Vavilov körül mesterségesen felfújt dicsőítő kampány ellenére világos, hogy tudományos téren Ny. I. Vavilov régen elvesztette a vitát T. D. Liszenkóval szemben, hogy igenis T. D. Liszenkónak van igaza, nem pedig Ny. I. Vavilovnak. De ez egy külön beszélgetés tárgya. Most csak az „erkölcstelenség" kédéséről szeretnék szólni.

A T. D. Liszenko ellen folytatott rágalomhadjáratban J. Albac szövetségese az Ny. I. Vavilov-ügy nyomozója, A. G. Hvat. J. Albac idézi A. G. Hvat nyomozó következő szavait a T. D. Liszenkóval való találkozásáról: „Létrehoztam egy szakértői bizottságot, melynek vezetője a VASZHNIL (Össz-szövetségi Agrártudományi Akadémia) egyik akadémikusa volt... Jártam Liszenkónál is... Hogyan viselkedett? Bizalmatlan volt és ravasz. Mellesleg szimpátia szempontjából, azt kell mondanom, Vavilov és Liszenko — ég és föld."

Amint látjuk, „korunk szellemének megfelelően" Ny. I. Vavilov („zseni") teljes egészében megnyerte A. G. Hvat nyomozó szimpátiáját, T. D. Liszenko („gonoszság") pedig ellenszenves számára.

A. G. Hvat nyomozó nem nevezi meg az „általa létrehozott" „szakértői bizottság" tagjait (pedig a bizottságban részt vettek Ny. I. Vavilov barátai és munkatársai is, akik vele azo-

nos nézeteket vallottak), ezzel szemben T. D. Liszenkót megnevezi, de ha már a nevét leírjuk, akkor közöljük vallomását is. Ellenkező esetben J. Albac cikkének tartalma alapján az olvasó azt gondolhatja, hogy Liszenko ki tudja, mit beszélt össze Vavilovról. Ezért szükségesnek tartom, hogy a *Moszkovszkije novosztyi* olvasóinak tudomására hozzam T. D. Liszenko és a nyomozó Ny. I. Vavilov ügyében folytatott beszélgetésének tartalmát. Úgy, ahogy azt én magától T. D. Liszenkótól hallottam. (Ez egyébként még Sztálin idejében történt, akit T. D. Liszenko élete végéig nagyon tisztelt.)

„Bejön hozzám a VASZHNIL-be egy nyomozó, és azt kérdezi: Mit tud mondani Ny. I. Vavilov kártékony tevékenységéről, arról, hogy megsemmisítette a VIR (Össz-szövetségi Növénytani Tudományos Kutatóintézet) növénymaggyűjteményét?

Válaszom: Tudom, hogy Ny. I. Vavilov akadémikus hozta létre ezt a gyűjteményt, de arról, hogy megsemmisítette volna, nincs tudomásom.

Ekkor a nyomozó a következőt kérdezte: És általában mit tud mondani Ny. I. Vavilov kártékony (kém- és ellenforradalmi) tevékenységéről?

Válaszom: Köztem és Ny. I. Vavilov között voltak és vannak nézeteltérések tudományos kérdésekben. De Ny. I. Vavilov állítólagos kártékony (kém- és ellenforradalmi) tevékenységéről nincs semmi tudomásom.

Erre a nyomozó azt mondja: Nem tudná ezeket a szavakat írásba adni?"

Ekkor írta (vagy diktálta) le T. D. Liszenko a fenti sorokat, melyeket aláírásával is hitelesített. Nos, ez az a vallomás, aminek Ny. I. Vavilov ügyének iratai között van a helye.

Gondolom, mindannyian egyetértenek velem abban, hogy ha volna T. D. Liszenko vallomásaiban bármiféle rágalom Ny. I. Vavilovval kapcsolatban, akkor ezek már rég nyilvánosságot kaptak volna J. Albac újságírónő és A. G. Hvat „nyomozó" jóvoltából. Az, hogy J. Albac nem közli T. D. Liszenko vallomását, leleplezi a cikk egész tartalmát, az írónő azon törekvését, hogy T. D. Liszenkót mint „az erkölcstelenség szülöttét és egyidejűleg annak jelképét" tüntesse fel. Erkölcstelenség viszont, hogy a cikk eltitkolja az igazságot, hogy akadálytalanul terjeszthesse a hazugságot.

Fordította: Buncsák Piroska

Jurij Liszenko levelét kommentálják az olvasók (1988). Moszkovszkije novosztyi, 1988. január 31. 2. old.

A fiúgyermek érzelmei érthetőek. A család tragédiája kiválthat együttérzést. De megérteni egy felnőtt ember ilyen hangvételű levelét, egy olyan emberét, aki mindmáig semmit sem értett meg... Vétkes-e Liszenko Vavilov halálában?

Igen, vétkes. Szerencse, hogy eljött az idő, amikor erről már a sajtó hasábjain is lehet beszélni. A tisztességes, tudományos vitát. az olyat, mely biztosítja mindenki számára, hogy kifejthesse nézőpontját, felváltotta a diktátum. Hogy ezt hogyan csinálták, azt apám, aki Vavilovval együtt volt a VASZHNIL alelnöke, mikor Liszenko lett az elnök, jól tudta.

Hátrahagyott emlékirataiban épp Liszenko erkölcstelenségeiről beszél. Liszenko amorális eszközökkel folytatta a harcot ellenfeleivel, és hogy Jurij Liszenko ezt ne tudná, aligha lehetséges.

És arról tud ön, hogy annak idején a SZTA mellett működött egy bizottság, mely arra a következtetésre jutott, hogy Vavilov „akadémikus" munkái nélkülöznek minden tudományos értéket, szerzőjük pedig kuruzsló? A bizottság következtetése megjelent a *Szovjetunió Tudományos Akadémiájának közlönyé*-ben. A hazai tudomány becsületére legyen mondva, Liszenkónak igazi tudósok sokasága állt ellen. De az ebben az időben elhunyt tudósok, biológusok sora szintén nagyon hosszú...

M. Zavadovszkaja-Szacsenko
(Moszkva)

Nem tudom, hogy van vele a biológusok többsége, de bennem és barátaimban Jurij Liszenko levelének már puszta közlése is enyhén szólva meglepetést keltett.

Egy újság, mely a glasznoszty szellemében dolgozik, demokratikus lehetőséget biztosított a véleménynyilvánításra egy olyan ember fiának, akinek nevével teljes joggal társítható mindaz a legrosszabb, ami a biológia tudományát érte. Persze

a glasznoszty az glasznoszty. De joga van-e szentségtörésre egy olyan újságnak, mely az igazságosság harcosának tekinti magát, a glasznoszty nevében?

Talán nem sértőek a tudós emléke szempontjából — kinek zsenijét az *egész világtudomány* elismeri — az olyan kifejezések, mint a „mesterségesen felfújt kampány Ny. I. Vavilov dicsőítésére", a „hazugság terjesztésére" a „szidalmak és koholmányok fékevesztett kampánya" stb. Valahol mintha már olvastuk, hallottuk volna mindezt. Ja, persze, a *Beszámoló a VASZHNIL augusztusi ülésszakáról* (1948) címet viselő ismert műben — arról az ülésszakról, mely az egész szovjet biológiai tudomány „Szent Bertalan-éjszakájá"-vá vált.

Döbbenetes, de még ma is hallatják hangukat a liszenkóista maradványfajok, krokodilkönnyeket hullatnak a „hazai micsurini mozgalom szétzúzása", a „genetikában a micsurini vonalat képviselők háttérbe szorítása" felett.

De mindennek teteje Jurij Liszenkónak az az állítása, hogy Ny. I. Vavilov vesztette el a tudományos vitát. És ami a legelképesztőbb, minderről ma esik szó, amikor a genetika minden újabb felfedezése igazolja a homológ öröklődés mutációjának Vavilov által felfedezett törvényét.

I. Lalajanc,
a biológiatudomány kandidátusa
(Moszkva)

Fordította: Dandé Krisztián

Pjotr Kapica levelei Lev Landau ügyében Sztálinhoz, Molotovhoz, Berijához (1938)
Ogonyok, 1988. 3. szám, 14. old.

P. L. Kapica — I. V. Sztálinnak

Moszkva, 1938. április 28.

Sztálin Elvtárs!

Ma reggel letartóztatták az intézet tudományos munkatársát, L. D. Landaut. Tekintet nélkül arra, hogy csak huszonkilenc

esztendős, Fok mellett ő a Szovjetunió legjelentősebb fizikusa. A mágneses és kvantumelmélettel kapcsolatos munkáit gyakran idézik mind a hazai, mind a külföldi tudományos irodalomban. Csak a múlt esztendőben is kiváló műve jelent meg, amelyben elsőként mutat rá a csillagok által kibocsátott sugárzásra, mint új energiaforrásra. Ez a mű lehetséges magyarázatát adja annak a jelenségnek, hogy „miért nem csökken idővel észrevehető módon a nap és a csillagok energiája, és miért nem merült ki mind ez idáig". Born és más vezető tudósok is elismerik, hogy Landaunak ezen gondolataira nagy jövő vár.

Semmi kétség nem fér hozzá, hogy Landaunak mint tudósnak az elvesztése mind intézetünk, mind a szovjet és világ tudománya számára nem marad észrevétlen, és erősen éreztetni fogja hatását. Természetesen a tudományos szaktudás és a tehetség, bármily kiemelkedők legyenek is, senkit nem jogosítanak fel, hogy megsértsék a törvényeket, és ha Landau bűnös, akkor felelnie kell. De nagyon kérem Önt, hogy tekintettel kiemelkedő képességeire, adjon megfelelő utasítást, nagyon körültekintően járjanak el ügyében. Úgy gondolom, hogy számításba kell venni Landau természetét is, amely kereken kimondva, pocsék. Izgága és kötekedő, szereti a hibát keresgélni másokban, és ha megtalálja, különösen az olyan tekintélyes aggastyánoknál, mint a mi akadémikusaink, akkor tiszteletlenül bosszantani kezdi őket. Ezzel sok ellenséget szerzett magának.

Az intézetben nálunk sem volt könnyű kijönni vele, bár engedett a rábeszéléseknek és megjavult. Kivételes tehetsége miatt elnéztem neki kirohanásait. De mindezen jellembeli fogyatékosságok ellenére nagyon nehéz elhinnem, hogy Landau képes lett volna bármilyen becstelenségre.

Landau fiatal, sok minden vár még rá a tudományban. Mindezt senki más nem írhatta meg, mint egy másik tudós, ezért is írok Önnek.

P. Kapica

E visszafogott és bizonyító erejű levélre hallgatás volt a válasz. Az a szóbeszéd járta, hogy Landau ellen azt a vádat emel-

ték, hogy a fasiszta Németország javára kémkedett. Kapica újabb levelet írt.

P. L. Kapica — V. M. Molotovnak

Moszkva, 1939. április 6.

Molotov Elvtárs!

Az utóbbi időben az abszolút nulla fok körüli cseppfolyós héliumot tanulmányozva sikerült egy sor új jelenséget felfedeznem, amelyek talán megvilágíthatják a modern fizika egyik legrejtélyesebb területét. A közeli hónapokban szeretném közzétenni ezeknek a tanulmányoknak egy részét. Ehhez azonban egy elméleti szakember segítségére van szükségem. Annak az elméleti területnek, amelyre nekem szükségem van, nálunk, a Szovjetunióban Landau a tökéletes ismerője, de az a baj, hogy ő már egy éve letartóztatásban van.

Egyre azt reméltem, hogy kiengedik, mert meg kell őszintén mondanom, képtelen vagyok elhinni, hogy Landau — államellenes bűncselekmények elkövetője. Azért sem hiszek ebben, mert egy ilyen ragyogó és tehetséges fiatalembert, mint Landau, aki harmincesztendős kora ellenére európai hírnévre tett szert, s aki ráadásul nagyon becsvágyó, annyira kitöltenek tudományos sikerei, hogy nem maradhatott sem szabad energiája, sem ideje, sem ösztönzése arra, hogy más jellegű tevékenységbe fogjon. Igaz, Landaunak nagyon éles a nyelve, és az ő esze mellett ezzel visszaélni annyi, mint ellenségeket gyűjteni, akik mindig boldogok, ha kellemetlenséget szerezhetnek neki. De bármilyen rossz legyen is a természete, amiről nekem is volt alkalmam meggyőződni, sohasem vettem észre, hogy bármilyen becstelen cselekedetet elkövetett volna.

Persze, amikor mindezt szóvá teszem, olyasmibe avatkozom, ami nem az én dolgom, mert ez az NKVD illetékességi területe. Mégis azt gondolom, hogy nem hagyhatom szó nélkül a következő nem normális fejleményeket:

1. Landau már egy éve ül, a nyomozás viszont még nem fejeződött be, abnormálisan hosszú idő ez a nyomozás lefolytatására.

2. Én, mint annak az intézménynek az igazgatója, ahol ő dolgozik, semmit sem tudok arról, hogy mivel vádolják.

3. Ami a legfontosabb: a tudomány, mind a szovjet, mind

a világ tudománya, immár egy éve ismeretlen okból nélkülözni kényszerül Landau koponyáját.

4. Landaunak elég gyatra az egészsége, és ha értelmetlenül gyötrik, akkor az nagy szégyen lesz számunkra, szovjet emberek számára.

Ezért a következő kérésekkel fordulok Önhöz:

1. Nem lehetne-e felhívni az NKVD-t, hogy fordítson külön figyelmet Landau ügyének meggyorsítására.

2. Ha ez nem lehetséges, akkor talán igénybe lehetne venni Landau fejét tudományos munka céljára addig is, amíg a Butirkában (Moszkva egyik börtöne — *a szerk. megj.*) ül. Azt mondják, hogy a mérnökök esetében így járnak el.

P. L. Kapica

Ezek a levelek — Pjotr Leonyidovics Kapica kivételes honpolgári bátorságának, civilkurázsijának megnyilvánulásai. Mostanában nemritkán hallani: mindannyian elhittük, úgymond, hogy a letartóztatottak valóban a nép ellenségei, mindannyian hallgattunk. Mint ezekből a dokumentumokból kitűnik, mégsem mindenki hitte el, mégsem mindenki hallgatott. A személyes tisztességről, a bátorságról, hősiességről van itt szó. És még valamiről — a bölcsességről.

Nem véletlen, hogy olyan makacsul tér vissza Kapica újra meg újra Landau nehéz jellemére és éles nyelvére. Ezzel magyarázza egyes kollégáinak rosszindulatát vele szemben: irigység a tehetség iránt, személyes sértettség. A tudós ezzel mintegy súgni próbál, hogyan találhatna kiutat az NKVD a helyzetből. Hiszen Pjotr Leonyidovics legfőbb célja — bármi áron megmenteni a börtönben haldokló Landaut.

Mi játszott döntő szerepet a vállalkozás sikerében? Kapica makacssága, nemzetközi tekintélye, bölcs taktikája, leleményessége? Az utolsó levél után bekérették az NKVD „legmagasabb főnökségére", és ott betekintésre odaadták neki az „ügyről" készült vaskos dossziét. Landau olyan állapotban volt, hogy aláírta még a legszörnyűségesebb és ezzel együtt legostobább vádakat is. Kapica, mint később elmesélte, megértette, hogy képtelenség oldalról oldalra haladva cáfolni ezt a sok sületlenséget, ebben csak elveszhet az ember. Félretolta hát az „ügy-

iratot", s meggyőződéssel ismételte meg szavait a Landau ellen felhozott kémkedési vádak teljes ostobaságáról.

P. L. Kapica kezeskedett a „nép ellenségéért", szabadulása fejében kezességet vállalt érte, tökéletesen számot adva magának arról, milyen veszélyt rejteget magában ez a lépés őrá magára nézve is.

— Megmentette az életemet — mondta nemegyszer Landau, akit Kapica „személyesen vállalt kezessége" ellenében engedtek szabadon.

P. L. Kapica — L. P. Berijának

1939. április 26.

Kérem a letartóztatásban levő Lev Davidovics Landau fizikaprofesszor szabadlábra helyezését személyes kezességvállalásom ellenében.

Az NKVD szervei előtt kezeskedem, hogy Landau semmiféle ellenforradalmi tevékenységet nem fog kifejteni intézetemben a szovjethatalom ellen, és minden tőlem telhetőt megteszek annak érdekében, hogy ellenforradalmi tevékenységet az intézet falain kívül se folytasson...

P. Kapica

Ennek a papírnak az abszurditása ma már mindenki előtt világos. Akkor azonban a dráma résztvevőinek nem volt kedvük rajta nevetni.

Ismeretes, hogy Berija egy életre meggyűlölte Pjotr Leonyidovics Kapicát. Végtére is olyan komoly zsákmányt ragadott ki kezei közül, mint Landau, kitartott a maga véleménye mellett. Berija sokszor próbálta törleszteni tartozását, de a háború éveiben ez nem sikerült: Kapica akadémikus munkájának óriási honvédelmi jelentősége volt, tudományos tekintélye a világ tudományos köreiben pedig lehetetlennné tették a leszámolást.

Az alkalom 1946-ban kínálkozott. Kapica fellázadt, és a Berijával való örökös konfliktusok miatt megtagadta, hogy az atomkutatási munkákban, melyeknek irányítását a kormány Berijára bízta, a továbbiakban részt vegyen. A tudós határozottan kérte, mentsék fel a Berija vezetése alatt végzendő munka alól, megírva, hogy a zenekarnak nem vezényelhet olyan karmester, aki nem ismeri a kottát. Kapicát azonnal el-

bocsátották az általa létrehozott intézetből, melynek pótolhatatlan igazgatója volt, később pedig a moszkvai egyetemről is.

Ekkor Pjotr Leonyidovics fiával, Szergejjel, aki szintén fizikus volt, és állandó munkatársával, Szergej Ivanovics Filimonovval saját Nyikolina-hegyi nyaralója mellett egy pajtában hoz létre laboratóriumot, és nyolc éven át itt dolgozik.

... Kapica csak 1955-ben tért vissza a fizikai problémák Kutató Intézetének élére.

Fordította: Szilágyi Ákos

Jurij Poljakov és Alekszandr Kvasa a történelem „fehér foltjairól" (1987) Magyar Nemzet, 1987. október 10.

Senki sem tudja megmondani, hogy a személyi kultusznak pontosan hányan estek áldozatául — válaszolta Poljakov egy kérdésre. Ez is azon kérdések körébe tartozik, amelyet tanulmányozni kell. A legjobb forrásoknak a XX. kongresszus utáni rehabilitációk adatai ígérkeznek, amellyel a történészek eddig nem foglalkoztak. Poljakov határozottan elvetette a külföldön terjesztett fantasztikus számadatokat, amelyek egyes híresztelésekben a tizenkilencmilliót is elérik, de véleménye szerint a harmincas évek végi represszió áldozatainak a száma meghaladta az egymilliót. Most, hogy megnyíltak az archívumok, néhány év múlva pontosabb adatokkal tudunk majd szolgálni — tette hozzá. A korábban gyakorta csupán bürokratikus megkötések feloldásával véleménye szerint ma az archívumok nyolcvan százaléka vált hozzáférhetővé, egyes specifikus, a honvédelemmel, honvédelmi iparral összefüggő levéltárak maradtak meg — más országok gyakorlatának megfelelően — zárva. Kifejtette azt is, hogy ezeknek az adatait csak külön bizottság selejtezheti, mások egyetlen darabot sem semmisíthetnek meg.

Sztálin koporsójának eltávolítása a mauzóleumból (1961)
Népszabadság, 1962. október 31.

Hétfőn folytatta munkáját az SZKP XXII. kongresszusa. A kitűzött terv szerint a szervezeti szabályzatról szóló vita folytatása lett volna napirenden, az elnöklő Svernyik elvtárs azonban bejelentette, hogy napirenden kívül külön javaslatok érkeztek be: a leningrádi és a moszkvai pártszervezet küldöttei kívánják előterjeszteni javaslatukat. A kongresszus feszült csendben figyelte annak a pártszervezetnek a küldöttét, amelynek sorait leginkább megtizedelték a személyi kultusz éveiben. Szpiridonov elvtárs Lenin városának üzenetét, a leningrádi munkások javaslatát továbbította a párt kongresszusának: arról beszélt, hogy Lenin mauzóleumában — ahová a világ munkásosztályának nagy vezéréhez százezrek zarándokolnak el évente — nem maradhat ott továbbra is Sztálin koporsója: hiszen Sztálin nevéhez sok olyan tett fűződik, amely pártmunkások, forradalmi harcosok, ártatlan emberek ezreit sújtotta, nagy kárt okozott a Szovjetuniónak, a nemzetközi munkásmozgalomnak. Aztán az ország legnagyobb pártszervezetének, Moszkva kommunistáinak küldötte. Gyemicsev elvtárs lépett a szónoki emelvényre, hogy csatlakozzék az előző javaslathoz. Idézte a Leninről elnevezett moszkvai gyár kollektívájának határozatát: „A mi Leninünk a kommunista becsület és tisztaság példája volt. Támogatjuk a Központi Bizottságot, amely Lenin útján vezet bennünket, és javasoljuk: Sztálin koporsóját távolítsák el a mauzóleumból."

Senki előtt, aki ott volt a teremben, nem lehetett kétséges, hogyan vélekednek a kongresszus delegátusai e javaslatról. A küldöttek soraiból mindenhonnan helyeslő felkiáltások hallatszottak, és a hangulat csak erősödött, amikor Dzsavahisvili elvtárs, a Grúz Kommunista Párt küldötte után — aki csatlakozott e javaslathoz — egy idős, görnyedt tartású, fehér hajú asszony lépett az emelvényre, Lazurkina, aki Leninnel együtt vett részt a bolsevikok pártjának szervezésében, és aki 1902 óta tagja az SZKP-nak. Szavai átforrósodtak, amikor Leninről

beszélt, akinek embersége ma is erőt ad, aki annyira szerette, szocialista gonddal nevelte fiatal munkatársait. Lazurkina elmondotta: 1937-ben, amikor a régi bolsevikok közül oly sokakat ért utol a tömeges megtorlás, őt is letartóztatták. „Akkor sohase jutott eszembe, hogy Sztálint vádoljam. Úgy gondoltam, hogy tévedés történt, amely csak engem sújt. Ma ismerem a teljes igazságot, és ezért ezt mondom: Sztálin koporsója nem fekhet a mi drága Leninünk mellett."

Amikor Podgornij elvtárs felszólalása után az elnök szavazásra tette fel a kérdést — egyszerre emelkedtek magasra a vörös küldöttigazolványok. A párt igazi bolsevik határozottsággal vonta le a végérvényes következtetést mindabból, amire a XX. és XXII. kongresszuson fény derült. Lenin pártjának kongresszusa egyhangúlag, egyetlen ellenszavazat vagy tartózkodás nélkül szavazta meg a határozatot, amelynek értelmében Sztálin koporsóját eltávolítják a mauzóleumból.

Sztálin megbocsáthatatlan bűnei — Mihail Gorbacsovnak a forradalom 70. évfordulóján mondott ünnepi beszédéből (1987) Magyar Nemzet, 1987. november 3.

— Azoknak az éveknek a megértéséhez azt is figyelembe kell venni, hogy az iparosítás során kialakult és a kollektivizálás idején új lendületet kapott adminisztratív parancsuralmi rendszer kihatással volt az ország egész társadalmi, politikai életére. A gazdaságban megerősödve, és a felépítményre kiterjedve korlátozta a szocializmus demokratikus erejének kibontakozását, visszafogta a szocialista demokrácia fejlődését.

— Az elmondottak azonban nem tárják fel annak az időszaknak a teljes bonyolultságát.

— Mi történt itt? Gyakorlatilag a párt számára legnehezebb ideológiai, politikai megpróbáltatások szakasza van mögöttünk. Az emberek milliói lelkesedéssel kapcsolódtak be a szocialista átalakítás végrehajtásába. Megmutatkoztak az első sikerek. S ugyanakkor azokat a módszereket, amelyeket a kizsákmányoló

osztályok ellenséges magatartásával szembeni harc időszaka diktált, gépiesen átvitték a békés szocialista építőmunka időszakába, amikor alapvetően megváltoztak a feltételek. Az országban kialakult a türelmetlenség, az ellenségeskedés, a gyanakvás légköre. A továbbiakban az ilyen politikai gyakorlat kiszélesedett, s ezt az osztályharcnak a szocialista építés folyamatában végbemenő kiéleződése hibás elméletével igazolták.

— Mindez káros hatást gyakorolt az ország társadalmi, politikai fejlődésére, és súlyos következményekkel járt. Teljesen nyilvánvalóan éppen az, hogy nem volt meg a szovjet társadalomban a demokratizálás kellő szintje, tette lehetővé a személyi kultuszt is, a törvényesség megsértését is, a harmincas évek önkényét és megtorló rendszabályait is. Nyíltan kimondom: tényleges bűnöket a hatalommal való visszaélés talaján. Tömeges represszionak tettek ki sok ezer párttagot és pártonkívülit. Ez, elvtársak, a keserű igazság.

— Súlyos károkat szenvedett a szocializmus ügye és a párt tekintélye. S nekünk nyíltan kell erről beszélnünk. Ez feltétlenül szükséges a szocializmus lenini eszményének végleges és visszafordíthatatlan megszilárdításához.

— Mostanában sok vita folyik Sztálinnak történelmünkben játszott szerepéről. Az ő személyisége nagyon ellentmondásos. A történelmi igazság mellett maradva, vitathatatlannak kell tekintenünk Sztálinnak a szocializmusért folytatott harchoz, vívmányainak védelméhez való hozzájárulását ugyanúgy, mint az általa és környezete által elkövetett durva politikai hibákat és az önkényt, amiért népünk hatalmas árat fizetett, s ami súlyos következményekkel járt társadalmunk életére. Néha azt állítják, hogy Sztálin nem tudott a törvénytelenség sok tényéről. A rendelkezésünkre álló dokumentumok arról tanúskodnak, hogy nem ez a helyzet. Sztálin és közvetlen környezete a párt és a nép előtt súlyos és megbocsáthatatlan bűnt követett el a tömeges büntető rendszabályokkal és törvénytelenségekkel. Ez tanulság minden nemzedék számára.

Szovjet történészek Gorbacsov ünnepi beszédéről (1987)
Magyar Nemzet, 1987. november 4.

Az SZKP főtitkárának előadói beszéde kiszélesedő lehetőségeket kínál a további történelmi kutatásokhoz. Nem von határt, és nem is direktíva, hanem éppen, hogy feltételezi a további vitát — jelentették ki a moszkvai sajtóközpontban a szerdai történésztalálkozó résztvevői, akik között ott volt Georgij Szmirnov, az akadémia levelező tagja, az SZKP Marxizmus—Leninizmus Intézetének igazgatója, és Jurij Poljakov, a történelemtudományok doktora, akadémiai levelező tag.

A történészek vitába szálltak az újságírókkal, akik szerint a tudományos szakterület képviselői mostanáig hallgatták, mintegy kivárták a beszéd téziseit. Kifejtették, hogy már korábban is voltak értékelő, elemző viták, mint például két éve Sztálinról az egyik szakfolyóiratban. Ugyanakkor elismerték, hogy az utóbbi időben nem a szakmai folyóiratokban, hanem inkább az irodalmi lapokban folytak. Volobujev történész szerint ennek részben oka a történészek bizonyos konzervativizmusa az írókhoz képest. Kevésbé mobilak, kevésbé emocionálisak. Ugyanakkor *Az Arbat gyermekei*, az elmúlt év egyik legnagyobb irodalmi sikerkönyve kapcsán — amely a Kirov-gyilkossággal, a harmincas évekkel foglalkozik — rámutattak, hogy ami egy írónak megengedhető, azt egy történész nem teheti meg. Először a dokumentumokat kell értékelni. (Ide kapcsolódik Szmirnov egy megállapítása, amely szerint a pangás évtizedeiben néhány archívumot bezártak, anyagai nem voltak hozzáférhetők a történészek számára.) A Kirov-gyilkosság körülményeinek a kivizsgálása pedig a párt vezető szervei mellett alakuló bizottság dolga. A rehabilitálásokkal foglalkozó bizottság feladata továbbá az is, hogy egyetlen ártatlanul elítélt — akiknek a számát illetően a történészek nem tudtak megbízható adatokat említeni, Poljakov viszont ismét kifejtette, hogy a számuk akár az egymilliót is meghaladhatta — se maradjon erkölcsi jóvátétel nélkül. Elmondták, hogy a beszédben is említett „leningrádi ügy" 1948-ra vonatkozik, amikor is le-

ningrádi pártmunkások ellen indítottak párt- és államelleneş összeesküvés címén eljárást. A törvénysértést a XX. kongresszuson elsősorban Berija nevéhez kapcsolták, a körülmények és a konkrét események azonban ugyancsak további tanulmányozást kívánnak. Sztálin életrajzának a megírásával egyelőre senki sem foglalkozik a Marxizmus—Leninizmus Intézetben, mondta Szmirnov, de elismerte egy ilyen mű megjelenésének a szükségességét, annál is inkább, mivel Nyugaton több ilyen könyv is megjelent, s ezekről a szovjet értelmiségnek is tudomása van.

Viktor Kiszeljov: A Sztálin-kultusz okai és következményei (1988)
Magyarország, 1988. 9. szám, 14. old.

... A Szovjetunióban ma következetesen folyik a desztalinizálás, a visszatérés a lenini örökséghez és a szocializmus új, a realitásoknak megfelelő koncepciójának kidolgozása. Már ebből is látható, hogy felülvizsgálják azt a felfogást, mely szerint Sztálin személyi kultusza nem változtatta meg a szocializmus természetét. [...]

A szocializmus gondolata az európai kultúra méhében született meg. A szocializmus eszményképe — a posztkapitalista társadalom eszményképe, és mint ilyen magába szívja a polgári rend összes vívmányát is, többek között az emberi együttélés során kikínlódott olyan értékeket is, mint a munkaszorgalom. az emberi személyiség önértéke, a szabadsághoz való jog. Csakhogy a szocialista forradalom olyan országban győzött, amely nem járta ki a polgári demokrácia iskoláját — Lenin szavai szerint nem rendelkezett a civilizáció alapfeltételeivel sem.

A szocialista forradalom sajátosan alakult, mert az új rend megszilárdulása során a szociális reformok és az iparosítás folyamata egybeolvadt. Egy elmaradott nép gazdasági tekintetben a világ élvonalához igyekezett fölzárkózni. Ezért az oly szükséges és annyi gyötrelemmel járó felzárkózásért óriási árat

kellett fizetni, és a felzárkózás megkövetelte minden erőnek egyetlen, egységes irányító központban — az államban — való maximális összpontosítását.

A szocializmus doktrínájában az az utópisztikus remény rejlett, hogy a termelőeszközök államosítása mintegy automatikusan elvezet „a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába" való ugráshoz. Ott azonban, ahol a termelőeszközöket maximálisan összpontosítják, fennáll a veszélye, hogy az államapparátus az élet valamennyi erőforrása felett monopóliummal fog rendelkezni.

A hatalmi funkciók ellenőrzése egyre inkább a tulajdonviszonyok ellenőrzését is meghatározta, a termelési viszonyok fölött pedig politikai szabályozók uralkodtak. Minden társadalmi viszonyt túlzó mértékben töltöttek meg politikai tartalommal, aminek az lett a következménye, hogy egyfelől megszűnt a valódi politika, azaz egyesek önkényének és voluntarizmusának és mások apolitikus passzivitásának adta át a helyét, másfelől pedig lehetetlenné vált a társadalmi élet irányításához elengedhetetlen gazdasági módszerek feltárása és meghonosítása, azaz zsákutcába vezetett. A nép szocialista önigazgatását, amelyért Marx, Engels és Lenin szállt síkra, előbb csökkentették, később pedig elvetették mint revizionista utat.

A legfontosabb termelőeszközök államosítását a társadalmasítás szükséges és elegendő kritériumának, sőt végének tekintették. Holott a termelőeszközök állami ellenőrzése az adminisztratív, bürokratikus államapparátusnak monopóliumot adott a társadalmi érdekek képviseletére. Ezzel egyidejűleg az irányítási apparátusban, a hatalomban való részvétel mindinkább gazdasági kiváltságokat is szavatolt ennek a rétegnek.

Miután az állam a hatalom fő mozgatóerőit saját kezében összpontosította, hivatalnoki, bürokratikus apparátusa alakjában a társadalom fölé emelkedett, s megszabadult cselekedeteinek társadalmi ellenőrzésétől. De annak, hogy az állam ilyen irányba fejlődhetett, más okai is voltak.

A majdnem általános (a lakosság mintegy hetvenöt százalékára kiterjedő) írástudatlanság, a demokratikus kultúra és a politikai tapasztalat hiánya a tömegeknél, a múlttal szemben táplált szenvedélyes gyűlölet és a világ átalakítására irányuló radikalizmus, a forradalmi türelmetlenség, a zsarnokságnak

való alárendeltség sok évszázados hagyománya és ennek mitizálása, a szocializmusról kialakított utópisztikus elképzelések jó része és a szocializmus építésének módjaira vonatkozó rendkívül elvont elgondolások, „a próbák és tévedések kísérleti módszere" — mindez elősegítette az állam túlságos megerősödését, apparátusának önállósulását és önmagában beteljesült szervvé való átalakulását. Ez az apparátus, amelyet eredetileg azért hoztak létre, hogy megvédje a népet a belső és külső ellenségtől, megteremtette az osztályuralom elbitorlásának veszélyét, amire már Marx figyelmeztetett.

Mindaz, amit a tömegek ereje és esze teremtett, az az állam erejévé és eszévé vált, márpedig ezt az államot a pártbürokrácia és az állami bürokrácia alakította ki, ami miatt Lenin annyira aggódott. Létrejött a hierarchikus felépítésű szocialista állam kultusza: az irányítók függetlenné váltak az irányítottaktól. Az irányítottak alárendeltsége egyre jobban összefonódott az irányítók mindenhatóságával. A fegyelem szükséglete a szükségletek fegyelmezésével, vagyis mechanikus társadalmi idomítássá fajult. Mint Andrej Platonov *Gradov városa* című elbeszélésének hivatalnok hőse, a hatalom is fokról fokra kidolgozta és meghonosította „az ember elszemélytelenítésének koncepcióját, abból a célból, hogy abszolút állampolgárrá szürküljön, aki létének minden pillanatára szabályozott cselekedetekkel reagál".

Az abszolút hatalom megrontó ereje Sztálinban találta meg szélsőséges megtestesülését. Személyisége mítosszá vált, a mítosz pedig a valóság erejével rendelkezett. Az állam kultusza átalakult a személyiség kultuszává, vagyis a vallás társadalmi pótlékává, azok imádásává, akikben nemcsak a szocialista állam, hanem annak minden vívmánya, egész múltja, jelene, jövője is megszemélyesült.

Az emberek, állampolgárok millióinak manipulálása félelmet gerjesztett az apparátusban is a tömegek lehetséges lázadása miatt. Ez a félelem is ösztönözte az állami terror folyamatos és mindenre kiterjedő rendszerének kialakulását, és ez csak a vezér halálakor szűnhetett meg.

A történészek ma még különválasztják azokat a jelentős és a szocialista építés és az ország számára hasznos eredményeket, amelyeket Sztálin idején értek el, attól, amit ő az ország

és szocializmus kárára tett. Nincs igazuk azoknak, akik eltérő okokból úgy vélik, hogy a szocializmus vívmányai legalább részben jóváteszik Sztálin és környezete bűneit.

Először is nem szabad elfelejteni az eredmények árát, mindazokat, akik tömegsírokban fejezték be életüket, akik a „lágerek porává" váltak. Másodszor: ezeket az eredményeket dolgozók millióinak a fronton — és mint akkoriban mondták, a munka frontján — kifejtett akaratereje, verítéke, vére, szenvedése hozta létre... Harmadszor: senki sem mentheti fel Sztálint az alól a bűn alól, hogy személyesen ő szervezte meg a parasztság, az értelmiség és a párt lenini gárdája jelentős részének megsemmisítését, a mintegy két évtizeden át tartó tömeges megtorlások során, és nem mentheti fel őt a háború elején bekövetkezett tragédiáért viselt felelőssége alól sem.

[...]

A desztalinizálásnak, a szocializmus torzulásoktól való megtisztításának a Szovjetunióban ma végbemenő, ellentmondásos folyamata azt mutatja, hogy a harmincas-negyvenes évekbe, a személyi kultusz időszakába visszanyúló gyökerek rendkívül terebélyesek és mélyek. De ugyanez a megtisztulás a történelmi optimizmus, a szocializmus alkotó lehetőségébe vetett hit forrása is.

Mihail Satrov: Tovább... Tovább... Tovább! (1988)
Znamja, 1988. 1. szám, 49—52. old.

Lenin: Úgy látom, nagyot vétettem Oroszország munkásai ellen, amikor e miatt az átkozott betegségem miatt nem vittem elég következetesen végig Sztálin áthelyezésének ügyét... túlságosan későn kaptam észbe, és nem reformáltam meg úgy a rendszert, hogy mindez ne következhessék be.

Szverdlov: Vlagyimir Iljics...

Lenin: Ne mentegessenek engem! Vegye tudomásul mindenki, hogy vállalom a rám eső erkölcsi bűnt és felelősséget. *(Sztálinnak.)* Szeretnék egy pár szót váltani magával.

Sztálin: Nem látom értelmét.

Lenin (fékezi magát): A marxizmusnak, a kommunizmusnak, az Októberi forradalomnak van egy bizonyos szerkezete, egy bizonyos politikai és erkölcsi koordinátarendszere. A felelősen gondolkodó bolsevik joga és kötelessége, hogy ezt egybevesse a maga tevékenységével. Mindannyiunknak oda kell állnia a történelem ítélőszéke elé.

Sztálin: A kommunista meggyőződésem azért nem vonja kétségbe?

Lenin (kitör): A leghatározottabban kétségbe vonom!

Sztálin: Most nem vagyok hajlandó egy ilyen beszélgetésre.

Lenin: Maga egy másik koordinátarendszer. A történtek után fölösleges lenne arról beszélnem, hogy jó vagy rossz-e ez a rendszer, egyszerűen nem a miénk. Van, akit kielégít, van, akinek imponál... A történelem majd eldönti, hogy meddig tartanak az érdemek, és hol kezdődnek a hibák, hogy hol végződnek a hibák, és hol jönnek a bűncselekmények... Nekünk ma, ha mozgalmunk sorsára gondolunk, hangosan és egyértelműen ki kell jelentenünk: a szocializmus — igen! A megvalósult szocialista átalakulások — igen! A sztálini módszerek — nem! A Sztálin-féle erkölcsiség — nem!

Martov: Miljukov nagy államférfinak tartotta őt, Péterhez hasonlította. És ha az orosz cárok sorába állítjuk, lehet, hogy valóban ő a Nagy Uralkodó?

Szverdlov: Mi tizenhétben egészen másfajta sort kezdtünk el, Október egészen másféle viszonyítási pontot adott.

Plehanov: Miljukov véleménye fölöttébb kétséges számomra. Egyetlen európai nép se tűrt volna el ilyen kormányzatot, ilyen dilettáns és öntelt hibákat, amilyeneket ő követett el a háború előtt. Mellesleg saját maga beszélt erről az orosz néphez intézett pohárköszöntőjében.

Szpiridonova: Amikor a háború kitörése után megjelentek nála a munkatársai, megijedt, azt hitte, le akarják tartóztatni, pedig csak azt kívánták tőle, hogy intézzen beszédet a néphez.

Dzserzsinszkij: A nép meg is mentette, és ő mivel válaszolt neki? Még véget sem ért a háború, máris újra kezdődtek a tömeges letartóztatások.

Plehanov: Önkényuralkodói hatalom olyan gigantikus em-

bertartalékok felett, mint a mieink, marxista kultúra hiányában csak azt eredményezhette, amit eredményezett.

Martov: Nekem meglehetősen idegen és ellenszenves ez az alak. De szeretnék tisztán látni. Mégsem söpörhetünk csak úgy félre három évtizedet! Az ország végül is felépült.

Szverdlov: Mi sohasem vallottunk olyan elveket, hogy „a győzteseket nem kell megítélni". Nekünk korántsem mindegy, hogy miként épült fel a szocializmus Oroszországban, és az sem, hogy milyen lett. Az utak, a módszerek, az eszközök legalább annyira izgatnak bennünket, mint a cél, legalább annyira, mint maga a győzelem.

Dzserzsinszkij: Az ország felépült. Ez igaz. De nem ártana megkérdezni, hogy a történtek következtében vagy azok ellenére? Micsoda erőtartalékai vannak Októbernek, ha még ilyen rettenetes feltételek között is ilyen eredmények születtek? Ha nem fejezik le a hadsereget, ha nem verik szét és nem lövik agyon a bolsevik csekistákat, ha épen marad a gazdaság és életben maradnak irányítói, ha önkéntesen szövetkeznek a parasztok, ha szabadon szárnyalhat a nemzet gondolata, ha a lelkiismeret, az erkölcs megkapja a számára kijáró megbecsülést — tudják, hol lennénk ma már?

Martov: Azt hiszem, az ilyen túlságosan éles kérdésfelvetés nem mindenkinek fog tetszeni.

Szverdlov: Akik nem akarták meghallani a szögesdrót mögül jövő jajgatást, azoknak nem fog tetszeni. Akik „a korbács örömeit" kedvelik, és a botot tekintik a problémák egyetemes megoldási eszközének, azoknak nem fog tetszeni. Az ideológiai lakájoknak, akik a „tessék parancsolni" elve alapján szolgálták a rendszert — nekik sem fog tetszeni. No és persze a rabszolgáknak sem, akiknek a nyála is kicsordul, ha a gazda súlyos öklére gondolnak. De természetesen nemcsak róluk van szó... A probléma lényege éppen az, hogy az emberek milliói, akik szinte a lehetetlenre is vállalkoztak, akik becsületesen éltek és dolgoztak, most ne higgyék azt, és ne magyarázzanak úgy bennünket, hogy nincsen többé értelme az életüknek.

Martov: Nekem nem közömbösek az önök ügyei. Ezért azt kérem, hogy ne siessék el a dolgot. Mózes negyven évig vezette a népét a pusztában, hogy kihaljanak azok, akik a rabságban születtek.

Dzserzsinszkij: Attól tartok, hogy a mi országunknak nincsen ennyi ideje. Az egyre sokasodó tények majd azokat is felébresztik, akik ma még behunyják a szemüket.

Szpiridonova: Nem félnek tőle, hogy a kövek is feljajdulnak?

Dzserzsinszkij: Nem. Minden újabb nemzedéknek meg kell ismernie a múltját.

Martov: Hruscsov már megpróbálkozott vele.

Szverdlov: Hruscsov az októberi forradalom szülötte volt. Igaz, a sztálini iskolában nevelkedett, de alapjában mégis Október embere volt. Lehet, hogy hibázott, lehet, hogy ügyetlenül és következetlenül cselekedett, de ő kezdett az igazsághoz visszatérni. Az akkori időkben ez hőstettnek számított. Ezt nem szabad elfelejtenünk.

Sztálin: Egyszer átadtak róla egy kompromittáló anyagot. Ostoba voltam, hogy félrehajítottam. Ez a Molotov, Kaganovics vagy Vorosilov a lelke mélyén félhetett tőlem és gyűlölhetett, de sohasem kezdett volna ilyesmibe. Így jár, aki egyszer nagyelkűen cselekszik... Hogy túl sok embert agyonlövettem? Ne nevettessék ki magukat. Oroszországban élünk — a cárok országában. Az orosz nép csak akkor ért meg bennünket, ha *egy* ember áll az ország élén. Beszéljenek, amit akarnak, szónokoljanak csak a demokráciáról, a végén úgyis egy vezető marad a porondon. Mikor adja át önként egy komoly politikus a gyeplőszárat? És kinek? Én nem ellenzem a néphatalmat és az önirányítást, ha a szemináriumokon foglalkoznak vele. Legalábbis egyelőre. A nép iránti szeretetet pedig mutassuk meg valami másban, amit a nép is megért és értékelni tud. Ne áltassák magukat azzal, hogy volt egy ötvenhatos év, hanem gondoljanak arra, hogy mi jött azután. Engem nem lehet kitörölni a nép emlékezetéből. Engem sokan fognak védelmezni, akik önmagukat védik. Amíg meg nem mondják világosan, hogy mihez vezetett az én fölülről végrehajtott forradalmam — a szocialista demokrácia felvirágzásához, magasra csapó népi lelkesedéshez, a szocializmus végleges és visszavonhatatlan győzelméhez, ahogy én állítom, és ahogy a vak is láthatja, vagy pedig sok millió értelmetlen áldozathoz, ahogy holmi idegenek nyomán rágalmaznak engem —, addig egy tapodtat sem léphetünk előre. Minden attól függ, hogy milyen

szemszögből néznék annak a hősies népi munkának az esztendeire, amely az én vezetésemmel zajlott: a harminchetes év börtönablakán keresztül vagy Magnyitka és a Győzelem Zászlaja felől! Ez a kérdés lényege!

Szverdlov: Ez a te módszered — újra egymásnak ugrasztani az embereket. A mi módszerünk nem ilyen: mi azt akarjuk megtudni, hogy melyik örökségről mondjunk le, persze úgy, hogy ne feledkezzünk meg róla, és hogy melyiket vigyük magunkkal. Magnyitkát magunkkal visszük, a Győzelem Zászlóját is, a szocializmusba vetett hitet is, és minden napot, amelyik távolabb visz bennünket a rabszolgák nemzetétől — ezeket vállaljuk, ezeket sohasem tagadjuk meg!

Sztálin: Fogadjatok el egy baráti tanácsot: ha nem akartok elégedetlen tömegeket a hátatok mögött és egy csomó egyéb kellemetlenséget — hagyjatok békén engemet. A ház elkészült, lehet lakni benne... Ha nagyon akarjátok, csinosítsatok rajta valamit — cseréljétek ki a tapétákat vagy a bútorokat, aztán foglalkozzatok a mai dolgaitokkal, van belőlük éppen elég.

Szverdlov: Ha tudnád, hogy mennyire nem akarunk veled foglalkozni! De bármihez nyúlunk — mindenütt tebeléd ütközünk.

Sztálin: Akkor mit ajánlasz?

Dzserzsinszkij: Mindössze annyit, hogy most már valóban teljesítsük Iljics végakaratát, annak lényegét.

Sztálin: Vagyis?

Dzserzsinszkij: Vagyis öntsük ki veled a piszkos fürdővizet — és tartsuk meg a gyereket.

Lenin: A tömeg iránti megvetés, a tömeg érdekeinek semmibevétele vagy a tömeg zúgolódása a fennálló viszonyok ellen önmagában nem vált még ki forradalmat. Nem elég a forradalomhoz a hatalom lezüllése, tekintélyének elvesztése sem. Ezek csupán az ország lassú és kínzó rothadásához vezethetnek, ha nincsenek olyan erők, amelyek képesek felrobbantani ezt a rendet. De az életben az a törvényszerű, hogy az októberi forradalom által vetett magok előbb-utóbb mindig szárba szökkennek. Októbert nem lehet az emberek lelkéből kitörölni. A mi embereink a legszörnyűbb években is megőrizték az olajat a mécsesekben. És éppen ez ad értelmet az életünknek, azokénak, akik ezt az ügyet elindítottuk.

Szverdlov: De ha égő lámpásokat akarunk az októberi forradalom embereinek adni, akkor nekünk magunknak kell meggyújtanunk őket.

Lenin: Úgy van. *(A bolsevikokhoz.)* Nos, elvtársak, kapcsoljuk teljes fordulatra a forradalom gépezetét, vagy továbbra is egy helyben topogjunk? Ne ringassuk hiú ábrándokban magunkat, mondjuk ki kereken és nyíltan: vagy továbblépünk, vagy pedig meghátrálunk, de akkor olyan szégyent hozunk a bolsevikokra, hogy nem leszünk komoly politikai párt többé.

A szereplők egymás után elhagyják a színpadot, abban a sorrendben, ahogy kijöttek. Csak a mély gondolatokba merült Lenin marad állva a színpad közepén. A terem felé fordul, szeretne valamit négyszemközt mondani nekünk, valami fontosat és bizalmasat, várja, hogy egyedül maradjon.

Mindenki eltávozott, csak Sztálin nem. Lenin vár. Szünet. Sztálin nem mozdul. Lenin vár. Sztálin továbbra sem távozik.

Amikor a helyzet végképp elviselhetetlenné válik, Sztálin nem bírja tovább, megtöri a csendet.

Sztálin: Hallgasson meg, szeretnék megmagyarázni valamit.

Lenin (keményen): Nekünk nincs mit tárgyalnunk egymással. *(A teremnek)* Tovább kell lépnünk... Tovább... Tovább!

Így állnak, meglehetősen messzire egymástól.

Nagyon jó lenne, ha Sztálin végre eltávoznék...

De egyelőre még a színpadon van...

Függöny.

1967 augusztusa

Fordította: Szántó Gábor András

V.
MILYEN ÁTALAKÍTÁSRA VAN SZÜKSÉGÜNK?

Alekszandr Bovin: Az emlékezet tartaléka (1987). Novoje vremja, 1987. 5. szám, 9—10. old.

Minden átalakulóban van, mindent bírálnak. Az eszem üdvözli a leleplezés pátoszát. De a szívem fáj. Túlságosan sok szenny halmozódott fel. Túlságosan sok párttagsági könyvvel rendelkező ember csapta be, árulta el a pártot. Mondom magamnak: az igazság gyógyít, jó, hogy nem rejtegetjük fekélyeinket. Túl kell lenni ezen, hogy tiszta kézzel és tiszta lelkiismerettel küzdjünk meg a párt irányvonaláért.

Tagadunk az igenlés nevében...

És ismét csak magyarázgatom magamnak: nem megy minden egyszerre, hisz a kongresszus óta egy esztendő sem telt el. Zajlik a hatalmas rombolás. S nem lehet arra számítani, hogy minden egyszerre történik. Igaz, nem lehet... De nem tudok megszabadulni a gondolattól, hogy nem mérjük fel annak az ellenállásnak a méreteit és erőit, amely szembeszegül a gyorsítás stratégiájával, a párt irányvonalával, egész életmódunk forradalmi átalakításával. Nem vagyunk-e hajlamosak elsimítani, eltussolni a pártban és az országban terjedő társadalmi küzdelem élességét és mélységét? Mintha valahogy rossz, kényelmetlen, furcsa lenne: a pártkongresszus határozatai körül folyik a harc a szovjethatalom hetvenedik esztendejében...

Nemrég a *Lityeraturnaja gazetá*-ban arról számoltak be, hogy Rosztov na Donu városában több száz ember ünnepelte a tolvaj Budnyickijt, a hatóságok és a közvélemény bosszantására. A lap tudósítója ezekre az emberekre gondolva írja: „Szeretnék teli torokból kiáltani: óvakodjatok. EZEK támadnak! Mintha nem is Budnyickijt temették volna el, hanem megpróbálnának eltemetni minden újat, ami születőben van életünkben, vagyis lényegében BENNÜNKET."

Nekem is így tűnik. EZEK nem veszítették el reményüket, hogy eltemetnek BENNÜNKET, nem engedik, hogy örökre leszámoljunk a rendetlenséggel és a hanyagsággal, az igazságtalansággal és a korrupcióval, a „nagyok" ellenőrizetlenségével, a formalizmussal és a bürokráciával.

„Saját tenyésztésű, bürokratikus, szovjet szocialista konzervatizmus" — ha Szergej Zaligin szavaival élünk, akkor így határozhatjuk meg fő ellenségünket. A „szovjet szocialista konzervatívoknak" és népes környezetüknek tökéletesen megfelel ez a „rend". Félnek a nyilvánosságtól. Elszoktak attól, hogy ott legyenek, ahol az „egyszerű" emberek vannak, hogy beszélgessenek velük. Nincs szükségük önállóságra, hiszen az magával hozza a felelősséget is. Nem a meggyőzést szokták meg, a gyanakvást és a tiltást szokták meg. Így egyszerűbb nekik.

Mostanában elcsendesedtek. De, ismétlem, nem veszítették el a reményt... Arra várnak, hogy ismét ütni fog az órájuk. Sikerült előkészíteni önmaguk számára az utánpótlást: a fiatalabb, a viselkedésük módját tekintve, úgymond „modernebb", de az elmúlt évtizedek, a múltbeli tapasztalatok kategóriáiban gondolkodó munkatársakat. Ez az utánpótlás kész az átalakításról — beszélni. De átalakulni — aligha.

Barátaim így elmélkednek: ne izgasd magad. A vezetés mindent tud és ért. A kulcspozíciók megbízható, erős kezekben vannak. A nép, a párt támogatja a kongresszus vonalát. Ne idegeskedj, ne túlozd el a múlt embereinek lehetőségeit.

De engem nem nyugtat meg ez a logika. Nem nyugtat meg, mert az én életemben EZEK már kétszer visszavetettek BENNÜNKET, már kétszer sikerült útját állni a megérlelődött, maximálisan szükséges változásoknak.

Dr. Harald Wessel: Abuladze Vezeklés című filmjéről (1987). Neues Deutschland, 1987. október 31.—november 1.

Ha az ember Tengiz Abuladze grúz rendező *Vezeklés* című filmjének világnézeti, filozófiai lényegét vizsgálja, elsősorban e mű történelmi pesszimizmusa tűnik fel. Bár a film színes, szemléletét a sötéten látás és a dolgok feketére festése jellemzi. Mint köztudomású, pesszimizmuson azt az életfelfogást és filozófiát értjük, amely — ellentétben az optimizmussal —

a világ rossz, szomorú, embertelen vonásait állítja a figyelem előterébe, a világot megváltoztathatatlanul rossznak és az emberi létet végső soron értelmetlennek tartja.

Egy embert halálra kínoznak, ehhez szolgáltat kíséretet Schiller *Örömódá*-ja Beethoven zenéjével. A Grúziából érkezett film e kulcsfontosságú jelenete a világ állapotát kívánja ábrázolni. Az emberiség himnusza halálhörgéssé degradálódik és torzul — számunkra elfogadhatatlan hitvallás ez, amelyben a tiszta borúlátás etikai nihilizmusba, az összes etikai norma és erkölcsi vívmány tagadásába torkollik, olyanformán, hogy végső bölcsességként nem marad más, mint a cinikus elfordulás a világtól.

Abuladze *Vezeklés*-ét egyes tömegtájékoztatási eszközök mértéktelen ünnepléssel fogadták. A rendezőt több ízben megkérdezték, ki volt a részben szürrealista, részben operettszerűen parodizált, részben keserű komolysággal ábrázolt helyi zsarnok történelmi mintája. „Igyekeztünk elszakadni a konkrét történelemtől" — válaszolta a rendező. „Minden zsarnokra vagy diktátorra" gondolt, úgymond, „Nérótól a görög ezredesekig".

Amikor Charlie Chaplin 1940 októberében bemutatta *A diktátor* című filmszatíráját, azonnal tudta mindenki, kicsoda valójában Adenoid Hynkel, a filmbeli diktátor. S ez nem csak azon múlott, hogy a színész és Hitler hasonló bajuszt viselt, hanem főleg azon, hogy függetlenül a parodizálás szándékától, Chaplin igyekezett a konkrét történelmi helyzetet és a fasiszta diktátor konkrét történelmi típusát bemutatni. Chaplin koncepciója már csak azért is helyes, mert a történelmi konkrétság megóv az egymással össze nem hasonlítható dolgok egyenlővé tételének veszélyétől.

Az ellentétes dolgok közötti egyenlőség állítása az imperialista totalitarizmuselmélet alapja. Tekintet nélkül a történelmi tényre, hogy a kommunisták voltak és maradtak a fasizmus és a háború leghatározottabb ellenfelei, s figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy a Szovjetunió volt a szövetségesek fő ereje a fasiszta agresszorok elleni küzdelemben, a „totalitarizmus" „teoretikusai" demagóg módon a szocializmus és a fasizmus politikai rendszereinek „azonosságát" propagálják. A munkások és parasztok hatalmát, tehát a nép többségének ha-

talmát, melyet Marx és Lenin a proletariátus diktatúrájának nevezett, szóban azonosítja a fasiszta diktatúrával, amely lényegénél fogva a monopoltőke és a hadiipar legreakciósabb és legagresszívebb köreinek érdekeit szolgáló, leggátlástalanabb, erőszakos uralom.

Az összes diktátort „Nérótól a görög ezredesekig" azonosító celluloidfilozófiájával Abuladze bűnösen történelmietlen módon közelít a történelemhez, s demagóg trükkjeik számára új anyagot szolgáltat az érvek krónikus hiányában szenvedő „totalitarizmusteoretikusoknak".

Miközben Abuladze az egész világra kiterjedően és kortalanul, „Nérótól a görög ezredesekig" kínálja történelmi pesszimizmusát és nihilista emberképét, a polgári tömegtájékoztatási eszközök egyetlen alkalmat sem mulasztanak el arra, hogy a *Vezeklés* című filmet „a sztálinizmussal való szenzációs leszámolásnak" minősítsék. A nihilista emberképet a nézők elé tároló művet arra használják fel, hogy a maguk módján, kommunistaellenes módon emlékezzenek meg a vörös október 70. évfordulójáról. Lehetséges, hogy nem ez volt a film alkotóinak szándéka, de hát ilyen napjaink ideológiai osztályharcának logikája.

„Leszámolás a sztálinizmussal" — ehhez a homályos címszóhoz semmi újat nem ad a *Vezeklés*. A Szovjetunió harmincas évekbeli, tragikus eseményeivel már leszámolt 1956-ban az SZKP XX. kongresszusa. Legkésőbb azóta a szóban forgó fejlemények szubjektív körülményei és okai mellett ismerjük a fontos objektív körülményeket és okokat is: a világ első és az idő tájt egyetlen szocialista országával szembeni, fokozódó imperialista fenyegetés; hatalmas és kifinomult eszközöket alkalmazó imperialista ellenségek erősödő beszivárgási és destabilizálási kísérletei; a fasizmus hatalomra jutása Németországban és Európa más vidékein, a köztársasági Spanyolország veresége; a szocialista nehézipar megteremtésének szükségessége a Szovjetunióban, a honvédelmi ipar gerinceként szinte a semmiből, s emellett a szocialista mezőgazdaság kialakítása; ráadásul a súlyos viták a párt nélkülözhetetlen egységéről.

Ezek és más objektív tényezők csak konkrét történelmi vizsgálódással érthetők meg. Nagymértékben a szocializmus korabeli, nemzetközi létkörülményeinek következményei voltak. Az

akkori tragikus fejlemények nem a létező szocializmus lényegéből eredtek, hanem elsősorban abból, hogy veszély fenyegette az első szocialista állam létét, amely államnak 1917 októberében az elmaradottság szomorú örökségét kellett átvennie.

Jurij Karjakin: Érdemes-e magunk alatt vágni a fát? — Nyílt levél egy rejtőzködőhőz (1987)
Znamja, 1987. 9. szám, 200—224. old.

Kedveskéim, az udvaron
miféle ezredév topog?
Borisz Paszternak

A szerző előszava

Egyik folyóiratunk felkért, hogy válaszoljak egy olvasói levélre, amely Mozsajev *Férfinép és asszonynép* című regényéről szól (a regény a *Don* folyóirat 1987. 1—2—3. számában jelent meg). A levelet és az én válaszomat együtt akarták megjelentetni. Kérésüket teljesítettem. Mindkét anyagot már elküldték a nyomdába, amikor váratlanul értesítettek, hogy a levélíró visszavonta a levelét és kijelentette, hogy „túl heves volt", „elsiette a dolgot", és hogy most „nem időszerű Mozsajev ellen fordulni" ...

Most azt hihetnék, hogy elégedett voltam, annál is inkább, mert a válaszomban volt egy olyan fejezet, hogy „Kénytelen lesz visszavonni, amit mondott", azonkívül azt is írtam, hogy: „Mi a véleménye a glasznosztyról? De ne kerteljünk! Én például két kézzel arra szavazok, hogy publikálják az Ön levelét. De Ön is megszavazná-e az enyémet?"

Mint látjuk, opponensem még a saját levelét is leszavazta.

... Amíg ezen töprengtem, kiderült, hogy több más folyóiratnál, sőt újságnál is ugyanez a furcsa história játszódott le, csak éppen más szerzők más leveleivel, amelyek Mozsajevről, de más írókról is szóltak. Kiderült, hogy többtucatnyi leleplező ultimátumot kértek sürgősen vissza. Kiderült, hogy mindegyiknek a szerzője „túl heves" volt. Kiderült, hogy ez a jelenség tipikus.

És ekkor végre rájöttem, hogy van megoldás. Elhatároztam, hogy egy csokorba gyűjtöm ezeket az eseteket, és a segítségére sietek ezeknek a levélíróknak... Mindegyiküket egy néven, egyformán Rejtőzködőnek fogom nevezni, ahogy mindegyikük akarta, mert mindnyájan inkognitóban kívántak maradni.

[...]

1956. 1958.

Dugyincevről és másokról: „Alaptalan ócsárlás"

Levele rendkívül megörvendeztetett. Miért? Mert olyan erőtlenül védi az igaztalan ügyet. Ez az erőtlenség nemcsak abban érződik, amit Ön elhallgat, hanem abban is, amilyen szinten vitatkozik.

Miért maradt abba az az átalakítás, amely 1956-ban kezdődött? Sok oka van. Egyik a sok közül: az írók elleni jól szervezett hajsza, amit azok ellen indítottak, akik le merték írni az igazat társadalmunk komoly betegségeiről.

És mi fenyegeti a mai átalakítást? Ismét sok a veszély. És ismét az egyik közülük az a törekvés, hogy egy 1956-oshoz hasonló hajszát szervezzenek.

Emlékszik még, ki és hogyan üldözte Dugyincevet a *Nemcsak kenyérrel él az ember* című regényéért? Nem emlékszik? Emlékeztetem. Sokaknak telt ebben öröme, sokan csak akkor kaptak rá az ízére (ahogy Dosztojevszkij mondta), és az egyikük Ön volt.

Épp az Ön tollából származik az a cikk, amely porrá zúzta Dugyincev regényét (méghozzá éppen olyan módszerekkel, amilyenekkel ma Mozsajev ellen támad). Addigra a buzgóbb szerzők már leszámoltak Dugyincevvel. Már kiütötték. És Ön? Ön tovább ütötte, csak ütötte azt, aki már a földön feküdt. Íme az idézetek:

„A regény egyoldalúan, egy szemszögből és ezért hamisan ábrázolja a szovjet valóságot. Ha hűen ábrázol is egyes részletekben, ez nem menti meg az egész regényt attól, hogy hazug legyen." És persze ezután következik a klasszikus címke: „alaptalan ócsárlás"...

Az orvos megállapítja a diagnózist: veszélyes betegség, halá-

losan veszélyes... Erre azt válaszolják neki: „alaptalan ócsárlás"... De *minek* az ócsárlása? A szervezeté? Vagy magáé a betegségé?... Orvosnak kéne mennie, akkor betilthatná a súlyosabb betegségek diagnosztizálását, azt feltételezve, hogy ezzel egy csapásra megszűnnek maguk a betegségek is. Nálunk a szociális megbetegedésekben is a szociális diagnosztika a bűnös, főleg ha idejekorán érkezik...

„Ha hinni lehet a szerzőnek, akkor Lopatkin (a regény hőse — *Ju. K.*) nem tudja megtalálni azt a szervezett erőt, amely legyőzné a bürokráciát, a vaskalaposságot és a múlt csökevényeit, és aktívan segítené a feltalálókat, hogy új gépeket hozzanak létre. Csakhogy ezt nehéz elhinni, mert (!?) ez ellentétben áll az élet igazságával..."

Ha hinni lehet a történelemnek, akkor például Vavilov akadémikus sem tudta „megtalálni azt a szervezett erőt, amely legyőzte volna a bürokráciát, vaskalaposságot és a múlt csökevényeit", és aktívan segített volna a nagy tudósnak abban, hogy megmeneküljön a pusztulástól, amit számára előkészítettek. Vagy pedig „ezt nehéz elhinni, mert ellentétben áll az élet igazságával"?

Ön szerint az volt „az élet igazsága", hogy „a feltalálók és újítók tömegméretű mozgalma bontakozott ki": „Ez a harc bizonyos áldozatokat követel, elkerülhetetlenek egyes hibák és egyes újítók vagy élenjáró tudósok átmeneti kiábrándulása." Ugyanis: „Senki sem tagadja, hogy még nem teljesen tűntek el a múlt csökevényei az emberek közti kapcsolatokból."

„Elkerülhetetlenek egyes hibák..." — hiszen így csak a szép lány arcát elcsúfító szeplőkről lehet írni. Szép kis csökevényei a múltnak az emberek kapcsolatában az, amikor egyik a másikat feljelenti, egyik a másikat megkínozza és megöli. És Ön mindezt kiválóan tudta már akkor is.

Igen, Ön akkor egy földön fekvőt ütött tovább. De ez Dugyincevet, aki a földön feküdt, nem alázta meg. Kibírt mindent, nyalogatta a sebeit (az egyiket Ön ejtette, a hátán, így is mondja ezt a nép, »alattomosan hátba támadni«). Most itt van előttünk új regénye, a *Fehér ruhák*. Majdnem harminc évig írta. Nemrégiben nyilatkozta a *Pravdá*-ban (1987. május 10-én):

„Az opponenseim nem is sejtették, hogy énem egyes részei

repestek az örömtől, amikor első kézből kaptam tőlük az újabb és újabb értékes anyagot. Emlékszem, néha elrejtőztem, hogy felírjam szidalmazóim szavait, rögtön azután, hogy elhangzottak. Minél jobban igyekeztek ezek az emberek, annál több volt az anyagom az újabb munkához... A regény szétzúzása, bírálata egész meglepően hatott az olvasókra. Megindult a levelek és a látogatók áradata. Az emberek jöttek, és nekem ajándékozták a naplóikat, a visszaemlékezéseiket, a gyónásaikat, amelyek mind magukon viselték a történelmi folyamat bélyegét. Erre óriási szükség volt ehhez az új műhöz, amelynek az ötlete már akkor kezdett kialakulni. Az én esetemen nagyon jól nyomon követhetőek társadalmunk változásai. Szerencsésnek tartom magam, mert az első regényem is, és a második is szinkronban van azokkal a jelenségekkel, amelyeket az idő vetett fel."

És Ön? Ön is repesett az örömtől? És milyen új gondolat fogamzott meg Önben?

Csak nem az, hogy néhány év múlva ismét „férfiasan" kiáll és leleplezi ugyanazt a Dugyincevet: „hírhedt regény", „a szocializmustól való eltévelyedés", „a szovjetellenesség mocsarába süllyedt"...

Vagy az a gondolat, hogy Dugyincevhez sorol még másokat, akik „az olvadás hangulatának áldozatai és a komorságot képviselik"?

Vagy az, hogy hirtelen Marina Cvetajeva ellen intéz kirohanást? Marina Cvetajeva ellen, aki végzett magával. (Ebben Ön nem hibás? Ismerek olyan embereket, akik akkor csak gyerekek voltak, de a mai napig furdalja őket a lelkiismeret a halála miatt.) Cvetajeva ellen, aki úgy tudott nő létére ellenállni, ahogy Ön, aki férfi létére alattomosan hátulról támad, aki földön fekvőt üt tovább, sohasem lenne képes.

[...]

Netán akkor valósult meg az elgondolása, amikor lelkesen tapsolt Szemicsasztnij és a többiek támadásainak, akik 1958 őszén a *Zsivágó doktor* írójának estek neki: „irodalmi gizgaz", „áruló", „rókalelkű", „rühes juh, megfertőzi a nyájat", „elégedetlen béka", „megdühödött szobakutya", „odarondított, ahonnan evett", „egy disznó sem tenné meg, amit ő tett", „Júdás — ki vele a Szovjetunióból!"...

Ön tapsolt és továbbfejlesztette ezeket a „téziseket". Ön megint egy földön fekvőt ütött, egyre csak ütött, és ő? Ő, aki hatvannyolc évesen is naiv fiatalember maradt, nem volt képes megérteni, hogy miért; mi az, amiért ütik.

[...]

Vagy emlékszik, milyen hajszát rendeztek Jevgenyij Jevtusenko ellen, amikor megírta a *Sztálin örökösei* című versét egy olyan időszakban, amikor a sajtóban már a XX. és a XXII. kongresszust nem is említették?

Vagy hány évig próbálta leszoktatni (nem sikerült) Andrej Voznyeszenszkijt az „absztrakt humanizmus"-ról, amit ebben a két soraban vélt felfedezni:

Reakciós minden haladás,
Hogyha az embert fojtja meg!

Ön úgy gyűlölte ezt a képletet, mint a személyes ellenségét. Még most is gyűlöli?

És Vaszilij Suksin, Bulat Okudzsava, Vlagyimir Viszockij, Andrej Tarkovszkij, Elem Klimov, Alekszej German és még többtucatnyi társuk — annak érdekében, hogy ne írhassák, énekelhessék, mondhassák, rajzolhassák, mutathassák az igazságot, Ön, a konkrét humanista bizonyára legalább annyi energiát pazarolt el, mint az Ön hasonmásai, azok, akik az északi folyókat meg akarták fordítani, hogy visszafelé folyjanak.

Vagy mindez nem történt meg?

Vagy amikor erről beszélünk, az is „alaptalan ócsárlás"?

No és természetesen amikor Önök indítanak hajszát ezek ellen az emberek ellen, az nem „alaptalan ócsárlás"?

Mindenki tudja, hogy Viszockij rekedt hangja adottság. De nekem már akkor is úgy tűnt, amikor még élt, most pedig még inkább úgy tűnik, hogy azért ilyen rekedt a hangja, mert a torkát szorongatják.

Kevés olyan művész volt, akik annyira biztosan őrizték meg hitüket az ország szellemi megújulásában, mint Bulat Okudzsava és Vlagyimir Viszockij. Csak az egyik halkan, melankolikusan, bölcsen énekelt, a másik pedig féktelenül, dühösen, hahotázva és zokogva. Az egyik mintha észre se vette volna Önöket, a másik — gúnyolódott. Mindketten megvetették Önöket, és egyáltalán nem féltek. Ellenben, hogy féltek tőlük Önök, hogy gyűlölték őket (bár biztos vagyok benne, hogy a

lelkük mélyén néha irigyelték ezt a csöndes, nemes magabiztosságot és azt a vakmerő, elkeseredett céltudatosságot is).

[...]

„Ezt meg tudná írni?"

Mozsajev hőse azt mondja: „Nem szeretném, ha ez után az ugrás után, amiről te beszélsz*, úgy beszélne majd a nép ötven vagy száz év múlva, ahogy I. Péter legfontosabb ügyéről beszélnek mind a mai napig: Pétervár üresvár. Hány ember pusztult el a mocsarakban a leendő főváros építése közben? Milliók! No és? Még kétszáz év múlva is érezni lehet, hogy ez egy mesterséges főváros. Nem lehet a történelmet úgy hajlítgatni, mint egy pálcát, ha a térdünk közepére tesszük."

Ön erre azt írja: „Hogy lehet így beszélni Lenin városáról, a forradalom városáról!"

De hiszen ez már majdnem plágium, Zsdanovtól, aki így írt: „Zoscsenko, Ahmatova és a hozzájuk hasonlók számára a szovjet Leningrád nem drága."

No de elég volt. Ne ijesztgessen másokat se, magát se. Nem Lenin és a forradalom városáról van szó, hanem arról, hogy mit tettek népünk történelmével, mit tettek ezzel a várossal, azaz ennek a városnak a lakóival a Vozvisajevek.**

Akkortájt csak a halott mosolygott,
mert örült, hogy békességre lel,
és Leningrád hányt-vetett kolonc volt
börtönei közt, fölös teher.
Elítéltek, ezrével vonulva,
vitték kínba dermedt életük,
mozdonysípok felsikoltó, kurta
búcsúszava röppent csak velük.
Ártatlan vergődött Oroszország,
nézte némán halálcsillagát.
Testét szörnyeteg csizmák taposták.
Egy-egy sötét rabkocsi megállt.

(Rab Zsuzsa fordítása)

---

* Az 1929-es „nagy ugrásról" van szó. *(A szerk. megj.)*

** Mozsajev szóban forgó regényének negatív hőse, a sztálini mentalitás megtestesítője. *(A szerk. megj.)*

Az a kérdés, hogy mindez megtörtént vagy sem? És ki csinálta? Senki? Ön nem élt akkor Leningrádban? És ha nem is ott lakott, nem vette észre, nem hallott róla? Talán elfelejtette? És a zaporozsjeicknek az ifjabb Sarokkal és társaival Leningrádba tett kiruccanása Sztálin parancsára — nem juttatott valamit az eszébe? Nem fáj a szíve Lenin városáért, a forradalom városáért? Akkor sem fájt és most se?

Belegondolt valaha is azoknak a szavaknak az értelmébe, hogy „az árulás — befagyasztott emlékezet"? (Oszip Mandelstam.)

És észrevette, hogy Önt pont azok háborítják föl, akik erről *beszélnek*, és egyáltalán nem izgatják azok, akik mindezt *csinálták? Nem a bűn a felháborító, hanem annak felfedése!* No de hagyjuk Önt.

Van egy meglepő belső egybecsengés a *Férfinép és asszonynép* és Ahmatova *Rekviem*-je között...

Ezt az egybecsengést valószínűleg mindenki érzi, aki a nép baját sajátjának érzi.

„A rettentő jezsovi években tizenkét hónapot töltöttem a leningrádi börtönök előtt kígyózó sorokban. Valaki egyszer »felismert«. Akkor a mögöttem álló szederjes ajkú asszony, aki nyilván sohasem hallotta a nevemet, felocsúdva a mindnyájunkat jellemző fásultságból, suttogva — mert ott mindenki suttogva beszélt — azt kérdezte tőlem:

— Meg tudná ezt írni?

És én azt feleltem:

— Meg.

Akkor valami mosolyféle derengett fel az arcán, pontosabban azon, amit valaha arcának neveztek." (Rab Zsuzsa fordítása.)

„Anna Ahmatova egyike az eszme nélküli reakciós irodalmi mocsár képviselőinek. Az úgynevezett akmeisták irodalmi csoportjához tartozik, akik annak idején a szimbolisták közül váltak ki, és annak az eszme nélküli, üres, arisztokrata szalonköltészetnek a zászlóvivője, amelynek semmi köze a szovjet irodalomhoz. Az akmeisták szélsőségesen individualista művészeti irányt képviseltek. A »művészet a művészetért« és az »önmagáért való szépség« elméletét hirdették, hallani sem akartak a népről, a nép bajairól és érdekeiről, a közéletről." (Zsdanov.)

Nem idegen ég alatt bolyongtam,
Idegen szárny védve nem borult rám,
De népemmel együtt vánszorogtam,
Vele jártam Kálvária-útján.

(Rab Zsuzsa fordítása)

„Mire taníthatják Ahmatova művei a mai fiatalokat? Semmi jóra, csak kárt okoz." (Zsdanov)

Micsoda szörnyű recsegés ez, amikor tragikus zene szárnyal. És a valóságban sokkal rosszabb volt. És mégis ez a zene győzedelmeskedett.

Út új órája az emlékezésnek.
Titeket látlak, hallak és idézlek:
őt, aki eltántorgott holtraváltan,
őt, akit annyit, s aztán sose láttam,
meg őt, aki szép haját hátrarázva
„Mint haza, járok ide!" — magyarázta.
Jó lenne mindüket nevén neveznem,
De lista nincs. Nyomukat hol keressem?
Megfontam hát elhullatott beszédük,
emlékül nagy lepellé szőttem értük,
emlékeimből el nem múlhat egy sem,
és őket egy újabb bajban sem felejtem.
S hogyha fojtó tenyér tapadna számra,
amely százmilliók nevét kiáltja,
gyászfordulóm emlékidéző napján
kívánom: ők is így gondoljanak rám.

(Rab Zsuzsa fordítása)

Ahmatova *Rekviem*-jéhez fogható nincs talán az egész világirodalomban.

A legfelfoghatatlanabb az, hogy akkor és ott íródott, 1935 és 1940 között. Egy hatalmas fájdalom és egy hatalmas hőstett példátlan gyorsírásos feljegyzése.

(És fennmaradt még egy példátlan feljegyzés, arról, hogy hogyan *született* a *Rekviem*, és hogyan *mentették meg*. Ezt a feljegyzést Ahmatova barátai készítették.)

Nem egy hősnek, nem egy embernek szentelte a művét, hanem az egész népnek.

Nem a „fekete ember" rendelte meg, hanem az egész „százmilliós nép."

Ez egy valódi népi *Rekviem*, amely a népet siratja, annak fájdalmát gyűjti össze, és annak reményeit testesíti meg.

Ahmatova úgy lett népi költő, hogy magába szívta ezt a fájdalmat, és megtestesítette ezt a reményt.

Orosz *Rekviem* ez, egy orosz *Lacrimosa*, a fájdalmas szűzanya orosz képe.

A *Rekviem* egy győzelem. Nem elkoptatott kincstári értelemben („győzelemről győzelemre vigye"), hanem ennek a szónak a régi orosz értelmében: a bajnak a leküzdése. Ahmatova győzött: akkor épített emlékművet a törvénytelenségek áldozatainak, amikor a törvénytelenségek még javában tomboltak. Eleinte titkos emlékmű volt. Most már mindnyájan láthatjuk, és kezdjük érteni, hogy örökre épült.

Jó lenne mindüket nevén neveznem.

De elvették a listát, nevük hol keressem...

Ahmatova volt az első, aki ezt a végtelen névsort elkezdte keresni (nem a számokról van szó). És ha még van egyáltalán lelkiismeretünk, belenyugodhat-e abba, hogy ezt a listát szinte lehetetlen teljességében elkészíteni?

Álljon itt erről egy asszony levele, aki szemmel láhatóan még nem olvasta a *Rekviem*-et, de akit megrázott Tvardovszkij most közölt poémája, *Az emlékezet jogán:*

„Ötven éve várunk erre. Hittük. reméltük, hogy eljön, az nem lehet, hogy ne jöjjön el. A lelkiismeret, a jóság és az igazság törvényei szerint eljött. Valakinek meg kellett ezt tennie. Tvardovszkij rólam írt, mintha a lánya lettem volna. Minden úgy történt, mint a poémában. Tényleg meg lehet keresni a bűntelenül bűnös, megrágalmazott, megsemmisített szeretteink és rokonaink sírját Magadanban és az Uralban?

Hova kell fordulni, hova kell írni? Kit lehet megkérdezni? Ki előtt kell földig hajolni, hogy a teljes igazságot megtudjuk? Már nem hiszem és nem is reménykedem benne, hogy van valahol valaki ma még, aki tud valamit név szerint mindenkiről, aki a személyi kultusz áldozata lett a forradalmi törvényesség megsértésének idején országunkban. A kiemelkedő emberekről még talán tudnak, de minden egyes muzsikról aligha.

Van-e valamilyen statisztika a költői statisztikán kívül? Ezt is alig hiszem." (*Znamja* 1987. 8. szám)

De hiszen maga ez a levél is egy olyan nyom, amely meg-

őriz egy nevet kitörölhetetlenül. És hány ilyen levél van ebben az országban, néha még naplók is, de a legtöbb mégis a meg nem írott emlékezés. Nem szabadna engedni, hogy ezek az utolsó nyomok elvesszenek...

Zsdanov megbélyegezte Ahmatovát, és nem tudta (ha tudta volna?), hogy a *Rekviem*-et is megírta már, hogy tizenegy ember már el is olvasta, és egyik sem árulta el. Nem akadt köztük egy Júdás sem. Ez nem ihleti meg Önt? És ha igen, akkor mire?

Nemrégiben nyomatékosan azt javasolta, hogy „újítsák fel Zsdanov elveit", azaz hagyják jóvá és aktualizálják a *Zvezda* és a *Leningrád* folyóiratok ellen, azaz Zoscsenko és Ahmatova ellen irányuló zsdanovi kritika elveit.

Szeretném tudni, hogyan akarja ezt megvalósítani.

Újra kiadná Zsdanovnak az irodalomra, művészetre, zenére és filozófiára vonatkozó előadásait? Azaz mindent betiltana, amit ő betiltott? Vagy Zoscsenko és Ahmatova műveit csak az ő előszavával adná ki? És Sosztakovics zenéjét csak azzal a feltétellel engedné játszani, hogy a koncert előtt olvassák fel Zsdanov bölcsességeit? Vagy talán a berlini Hegel-szoborra rávésetné aranybetűkkel, hogy „a Hegel-kérdést már régen megoldottuk"? Talán ezzel a felfedezéssel egy időben ötödére csökkentené a Hegel speciális kollégium anyagát, mint ez 1948-ban történt a Moszkvai Állami Egyetem filozófiaszakán? Vagy ha majd felállítják Ahmatova szobrát, amit annyira akar a „megzabolázatlan közvélemény", Ön egy másik emlékművet fog felállítani vele szemben? És vajon mit fog felírni rá?

Vagy Zsdanovot akarja meghúzni és cenzúrázva kiadni?

De akkor mi marad belőle? Mindent elolvastam, amit csak írt a kultúráról: de hisz ez más se lenne, mint húzás. Akkor meg hogy lehet kiadni?

És van még valami, ami Zsdanov „irodalmi örökségéhez" tartozik: az a bizonyos *lista*. Zsdanov volt az egyik összeállítója, és egyik legaktívabb végrehajtója.

„1937 májusában Zsdanov elvtárs volt a Leningrádi Területi Bizottság titkára. Összehívta a bizottság munkatársait, és bejelentette: sorainkban, a leningrádi szervezetben két ellenséget fedeztek fel — Csudovot és Kazackijt... Azt sem tudtuk, mit mondjunk. Mintha levágták volna a nyelvünket. De ami-

kor véget ért az értekezlet, és Zsdanov kifelé ment a teremből, odamentem hozzá, és azt mondtam: — Zsdanov elvtárs, Csudovot nem ismerem, nem régen van nálunk a leningrádi bizottságban. De Kazackijért kezeskedem. 1913. óta párttag. Évek óta ismerem. Becsületes párttag. Minden ellenzékiség ellen harcolt. Ez hihetetlen! Utána kell nézni! — Zsdanov kegyetlen tekintettel végigmért és így szólt: — Lazurkina, ne beszéljen ilyesmiket, vagy magának is baja esik. — Sose gondoltam rá, hogy jó lesz nekem vagy sem, ha az igazságot védem."

Lazurkinát hamarosan letartóztatták. Börtön, tábor, számüzetés — húsz évig tartott, de túlélte. De ez a név szerinti lista egyenesen a jeltelen sírokba vezette az embereket...

Ellenszenvvallomás

A harminc-egynéhány év alatt Ön minden lehetőséget megragadott, hogy meghiúsítsa az ország megújulási kísérleteit, de egyetlen olyan lehetőséget sem támogatott, amely ezt elősegítette volna.

(Remélem, az olvasó nem felejtette el, hogy az én Rejtőzködőm nem egy konkrét ember, hanem társadalmi típus.)

Legalább egy nemes, önzetlen gesztusa lett volna, egy alkalom, amikor lesz, ami lesz, mindent kimondott volna, ami a szívét nyomja...

Tudja, ha az ember jól odafigyel, akkor az Ön stílusában, nyelvezetében, fenyegető hangnemében és átkozódásában már régóta hallja a helyrehozhatatlan elbizonytalanodást, a bágyadtságot, amit nem lehet hamar elrejteni, a megjátszott „elvhűség" és „engesztelhetetlenség" mögé. A hibás nézetekért való lelkesedés, a harcos tudatlanság szenvedélye és a győzedelmeskedő rossz szörnyű akarata helyett csak a gépies hazudozást, a fáradtságot és a zavart látni. Önnek minden szava erőtlen, unalmas és szürke. És minél fenyegetőbben beszél, annál nevetségesebb. Milyen régen várok erre a jelenségre!

Ön felfedi annak az ügynek az erőtlenségét, amelyet képvisel.

Ezzel annak az ügynek a belső erejét és távlatait erősíti meg, amelyet sem megérteni, sem elfogadni nem tud már, és nem is akar.

Ezt az ügyet joggal nevezik ma *forradalomnak.*

Már nagyon sok (és egyre több) olyan ember van, aki le tudja győzni a szkepszisét, a közönyét, a fáradtságát és a kiábrándultságát, és tiszta lelkiismerettel ki tudja mondani, és ki is mondja:

Ez valóban forradalom. És ez az *én forradalmam*. Tehát tőlem is függ. Nem is annyira várni kell tőle a segítséget, mint amennyire adni neki. Nem kívánni kell az eljövetelét, hanem elősegíteni. Kivártuk, hogy elkezdődjék, és most már nekünk kell csinálni, mindenkinek a maga helyén, a maga dolgát. Végre-valahára eltűnik az a kibírhatatlan, természetellenes és zsibbasztó tudathasadás aközött, amit magunk tudunk, amit a saját szemünkkel látunk és amit gondolunk, és aközött, amit „felülről" mondanak, amit az újságok írnak, amit belénk súlykol valami műveletlen propagandista, és amivel a mi saját belső cenzorunk ijesztget bennünket. Most a legeslegfontosabb és döntő jelentőségű személy szerint az *én* felelősségem, az *én* bátorságom, sőt mi több, az, hogy „felszámoljam az analfabétizmusomat" a szocializmus, a demokrácia, a történelem, a politika és különösen a közgazdaság és a jog területén... Tekintsünk csak vissza, nézzük meg, mi történt a múltban (még most is bennünk van ez a múlt), de ne azért, hogy ostorozzuk magunkat vagy felmagasztaljuk, hanem hogy becsületes munkával megismerjük magunkat, hogy kialakítsunk végtére is egy józan, adekvát elképzelést arról, hogy kik vagyunk, mire vagyunk képesek, és mit kell tennünk. Ne feledkezzünk meg a vereségekről és a győzelmekről sem (sem azok áráról). Nevezzünk mindent a nevén: a hibákat hibáknak, a bűnöket bűnöknek, és a hőstetteket hőstetteknek... A népi erők hatalmas méretű megmozdulása kezdődött el és áll még előttünk, hogy átépítse az életünket. Vajon nem vonatkozik-e ránk Herzen mondása: „Nem lesznek követőitek, amíg nem tudjátok kicserélni ereitekben a vért." A nyilvánosságnak a közmegegyezés felé kell vezetnie a legfontosabb kérdésekben: hogy *mit* tegyünk, de állandóan nyitva hagyja a *hogyan* tegyünk, a hogyan tegyünk *jobban* és mit *nem szabad* tennünk kérdését... Ma mindenki a maga szemében kell keresse a szálkát, és ha baj történt, akkor még inkább: már nem lesz kit vádolni önmagunkon kívül. Már nem a megújulás ellenfelei lesznek a hibásak, hanem azok, akik a megújulás hívei, és nem is annyira

„ők", mint mi magunk. Egy ilyen történelmi lehetőség nem fog még egyszer megismétlődni, senki sem ajándékoz meg minket vele még egyszer. A múlt történelme visszafordíthatatlan. De az élő történelem tőlünk függ. Az élő történelem nem regény, nem lehet piszkozatot készíteni, és nincs második, javított kiadása, viszont megvan az alternatíva, a reális, életbe vágóan fontos és halaszthatatlan választás lehetősége, a mindenkori utak szétválása. Ez a választás ma élesebben vetődik fel, mint valaha. Nem a „jó" és a „jobb", nem a „jó" és a „rossz" között lehet választani, hanem a „lenni vagy nem lenni" között, az ország és az egész világ vonatkozásában... Hirtelen menynyi hasonló gondolkodású ember talál egymásra (a legkülönbözőbb fogalkozású emberek), és milyen jó érzés (és néha milyen szomorú), amikor félszavakból is megértik egymást, megtalálják a közös nyelvet, közösen munkálkodnak, immár — úgy tűnik — mindenféle széplelkűség, illúziók nélkül, józanul, nem a „hátha sikerül" módszerével, mert számítanak rá, hogy a munka nehéz lesz, és sokáig fog tartani, de lelkiismeretesen és lelkesen dolgoznak majd.

Az ehhez hasonló gondolatok, félelmek és remények hangját ma az egész országban hallani.

Ha a másik hangot hallgatjuk, az már halkabb, óvatosabb, de még fenyegető...

Apropó. már megint majdnem megfeledkeztem Önről, pedig egyelőre nem szabad: Ön valahol meglapul, várja, hogy ismét valami hibát kövessek el. Nagyon igyekszem, nehogy hibázzam. Ha az ember efféle ellenszenvvallomást tesz, fel kell rá készülnie, hogy ellenszenve viszonzásra talál.

Ön erős és félelmetes, de csak akkor, ha hatalma van az emberek fölött, és ha van valaki, aki (a régi beidegződés következtében) fél Öntől. De ha egyenlő feltételek mellett ütközik meg Önnel valaki a „nyílt mezőn" csatázva (a glasznoszty mezején), akkor minden visszaáll a maga helyére. És hirtelen kiderül, hogy Önt legyőzni nem is olyan érdekes, mégis szükséges, hogy aztán megint lehessen dolgozni...

„A becsületes emberek eljövendő oroszországa"

Az igazat megvallva — és erre én is csak most jöttem rá — nem is Önnek címzem a mondandómat, hanem azoknak a fia-

talembereknek, akik az Ön cselekedetei alapján fogják megítélni a nemzedékünket. Hirtelen felébredt bennem a nemzedéki önérzet. Ez a nemzedék még egyáltalán nem merült ki.

[...]

Csak ne felejtse el a *Vezeklés* című filmből annak a kamaszfiúnak az alakját, aki nem akarta, nem bírta és nem is volt köteles gyűlölni a szüleit, akinek szeretnie, hinnie és élnie kellett volna, de aki mégis leakasztotta a fegyvert a falról, és főbe lőtte magát. És vajon ki a hibás?

Számomra ennek a filmnek a legfőbb üzenete a következő volt (és szeretném, ha levelemnek is ez lenne az értelme):

Kedveseim, íme itt a kegyetlen és szörnyű igazság, amit tudnotok kell, és amit sokáig rejtegettek előletek. De ne legyetek cinikusak (ez túl banális), ne keseredjetek el (túl nagy ár az), ne dühöngjetek (semmit sem ér). Nincs értelme. Nem szabad. Ki kell birnotok, gyűjtsetek erőt, szépen, jól és okosan. Olvassátok el, mit írt Dosztojevszkij, amikor még egészen fiatal volt, azon a napon, amikor kivégzésre vitték, és aztán megkegyelmeztek neki:

„Hatodiknak álltam a sorban, hármasával vezettek el bennünket, tehát a második csoportba tartoztam, és az életemből egy perc sem volt hátra...

Ma a halál küszöbén álltam, háromnegyed óráig éltem együtt a halál gondolatával, eljutottam az utolsó pillanatig, és most ismét élek!...

Ha visszatekintek a múltamra, és meggondolom, mennyi időt vesztegettem el hiába, mennyi időt fecséreltem tévedésekre, hibákra, felesleges időtöltésekre, mert nem tudtam élni; nem becsültem meg az időmet, vétkeztem a szívem és a szellemem ellen, akkor fájni kezd a szívem. Az élet — ajándék, az élet — boldogság, minden perce a boldogság évszázada lehetne. Si jeunesse savait!) (Ha tudná az ifjúság! — *A ford.*). Most megváltoztatom az életemet, és új alakban születek újjá. Testvérem! Esküszöm neked, hogy nem veszítem el a reményt, és a szívemet és szellememet tisztán fogom megőrizni. Jobb emberként születek újjá. Ez az egyetlen reményem és vigaszom...

Most már nem rettent vissza a nélkülözés, fel sem veszem, és éppen ezért ne félj, hogy megöl valamiféle anyagi nehézség. Ez nem történhet meg. Csak egészséges legyek!..."

Idézzünk fel még valamit, és többé már ne is felejtsük el: azokat a törvénytelenül végrehajtott kivégzéseket, amelyeken nem kegyelmeztek meg az elítéltnek. Ne felejtsük el, és próbáljuk meg létrehozni azt, amiről népünk legjobbjai álmodoztak, „a becsületes emberek eljövendő Oroszországát" (Dosztojevszkij). A legközelebbi eljövendő Oroszország pedig a mai fiatalok és kamaszok Oroszországa lesz. Amilyenek ők lesznek (amilyenné teszik magukat), olyan lesz Oroszország is...

Fordította: Hetényi Zsuzsa

Olvasói levél az Ogonyoknak (1988)
Ogonyok, 1988. 2. szám, 2—3. old.

Folyóiratuk módszeresen tiporja sárba J. V. Sztálin rendkívüli egyéniségét. A levelek összeválogatásával, azok tartalmával Önök nem adnak objektív képet a harmincas, negyvenes évekről. Gondolataim azonban alapvetően Ljubovszkijnak a 47. számában megjelent levelével kapcsolatosak, miszerint ő nem akar Zsdanov utcában lakni.

Én viszont igenis akarok a Zsdanov utcában lakni. Úgy vélem, hű leninista volt — meggyőződése és ama hatalmas munka alapján, melynek célja a nép szolgálata volt. Több ilyen megyei első titkárra lenne szükség, és akkor a peresztrojka ügye nem csigatempóban döcögne.

Szívesen laknék a Zsdanov utcában, mert helyes értékelést adott Ahmatováról és Zoscsenkóról. Mert mélységes meggyőződésem, hogy az ő idejében nem jelent volna meg egy olyan gúnyirat, mint *Az Arbat gyermekei.* Mert Zsdanov nem sütötte rá A. Tolsztoj, Gorkij, Ny. Osztrovszkij, Solohov, Majakovszkij, Jeszenyin könyveire a tabubélyeget.

Továbbá azért is laknék a Zsdanov utcában, mert nem kívánom, hogy a sárba tiporjanak olyan vezetőket, akik egy hatalmas szocialista államot hoztak létre. És azért is, mert a szovjethatalom minden külső és belső ellenségének erőfeszítése ellenére megszületett a Győzelem Napja.

Akarok Zsdanov utcában lakni, Sztálingrádban, Molotovban és nem akarok Cári, Imperialista, Cionista utcában lakni...

Ne feledkezzünk meg a lényegről: ki valósította meg az októberi forradalmat és ki számára. A nép!

L. A. Zsdanov (névrokon)
Vorosilovgrád

Ahmatova utca Leningrádban (1987)
Lityeraturnaja gazeta, 1987. július 29. 2. old.

Városunkban sok lakó tartja jogosnak a Trud (Munka) utca A. A. Ahmatova utcára, a Komintern utca V. P. Sztaszov utcára történő átkeresztelését — írta idén májusban a Leningrád melletti Puskin városában megjelenő *Vperjod* című újság. Pontosabban nem is Leningrád mellett, hanem magában Leningrádban — adminisztratív szempontból ugyanis Puskin a Névaparti város egyik kerülete. A leningrádi városi tanács végrehajtó bizottságának felhívása, hogy közösen gondolkodjunk az utcanévadásokról és -átkeresztelésekről, ezért a puskiniakat is érintette.

Nem bocsátkozom vitába, hogy szükséges-e átkeresztelni éppen ezeket az utcákat. De megleptek és aggodalommal töltöttek el a visszhangok, melyek ugyanebben az újságban jelentek meg másfél hónap múltán. „Felháborodással fogadtam a javaslatot, hogy a Trud utcát A. A. Ahmatova utcára kereszteljék át — írja I. Trizna nyugállományú ezredes. — Szerintem ez szentségtörés. Mindenki tudja, milyen értékelést kapott Ahmatova munkássága a háború utáni években, Valakinek érdeke a kétes hírű költőnők, költők és írók népszerűsítése. Pedig ez komoly kárt okoz a hazafias nevelés ügyének."

„Átkeresztelni a Trud utcát Ahmatova utcára, csak azért, mert a költőnő itt tanult és írta dekadens verseit?" — visszhangozza csodálkozva K. Pavlov.

Nem merülnek fel bennem személyes kifogások e levelek szerzői iránt. Végül is senki nem kötelezhet senkit sem arra,

hogy egyik vagy másik költőt szeresse. És különböző nézőpontok kaphatnak hangot — hiszen arra van a glasznoszty. Mellesleg, ugyanebben a levélválogatásban ellenkező értelmű levelek is előfordulnak: „Rendkívül örülnék, ha végigmehetnénk az Ahmatova utcán. Világhírű költőnő, megérdemelte ..."

De akkor mégis, hogy van ez: „világhírű költő" vagy „kétes hírű költőnő", aki „dekadens verseket" írt? Úgy vélem, adott esetben valami többről van itt szó, mint egyszerű ízlésbeli véleménykülönbségről. A művész állampolgári tekintélyéről van szó, arról a helyről, melyet kultúránk történetében elfoglal. Ezek pedig objektív kategóriák. Őszintén szólva, úgy tűnt nekem, hogy itt már semmi kétség sincs: az idő a helyére rakott mindent és mindenkit. Anna Ahmatova verseit publikálják és újranyomják, neki szentelt költői esteket és ünnepélyeket rendeznek — milyen bizonyítékokra van hát szükség még, hogy lássuk: nevét elismerés és szeretet övezi? De hát íme, kiderül, hogy nem is olyan egyszerű mindez... Úgy vélem, hogy sajtónknak — a fent említett *Vperjod*-tól az igen tisztelt *Lityeraturká*-ig (Lityeraturnaja gazeta — *a ford.*) el kell oszlatnia az utolsó homályosságokat is ezzel kapcsolatban.

I. Gorina mérnök

Leningrád

Fordította: Dandé Krisztián

Th. A. Sancton: Képes lesz-e Gorbacsov mozgásba hozni őket? (1987)
Time, 1987. július 27. 6—11. old.

A gazdasági helyzet tartós megjavítása csak akkor lehetséges, ha Gorbacsovnak sikerül felráznia, mozgásba lendítenie az apatikus állapotban levő szovjet tömegeket. Eddig sok dolgozót inkább elidegenített magától, hiszen szigorúbb fegyelmet, keményebb munkát, jobb minőségű termelést követelt, közvetlen ellenszolgáltatás nélkül. Az alkoholizmus elleni kampánya megfosztotta a lakosságot egyik kedvenc időtöltésétől. „Ördögi körforgás ez — véli Marshall Goldman, a szovjet ügyek

egyik szakértője a Harvard Egyetemen. — Ahhoz, hogy a dolgozók többet termeljenek, Gorbacsovnak több fogyasztási cikket és szolgáltatást kellene számukra kínálnia, ahhoz viszont, hogy növelhesse a javak és szolgáltatások kínálatát, termelékenyebben dolgozó munkásokra van szüksége."

A szovjet átlagpolgár, úgy tűnik, általánosságban hajlandó támogatni, de elég borúlátóan ítéli meg a gorbacsovi reformokat. Amikor egy Ivanov nevű szociológus egy nagy gyárban a dolgozók véleményét kérdezte a témáról, a munkások 62 százaléka arról panaszkodott, hogy a „peresztrojka", az átalakítás eddig csupán a munkaterhek fokozódását jelentette. A beszélgetések során kettős érzelmekre derült fény. „El sem tudja képzelni, milyen erős itt a tehetetlenség — mondja Borisz, egy elavult moszkvai kohászati üzem fiatal munkása. — Javulásra semmi esély nincs a mi gyárunkban, az egyetlen változás az, hogy most kevesebb pénzt kapunk. Amint a vállalat önfinanszírozóvá vált, a prémiumok csökkentek, hiszen nem kapunk többé szubvenciót az államtól. Lehetséges, hogy másutt a reformok megvalósítása folyik, de nálunk erről bizonyosan nem lehet beszélni.

Egy ukrán gépkocsivezető májusban levelet írt a Központi Bizottságnak: „Mindnyájan igennel szavazunk a peresztrojkára, de valami hiányzik. Belülről szinte éget bennünket a kívánság, hogy legyen változás, amikor azonban felszínre tör, csak füst van, láng nélkül." Egy asszony, aki Moszkva egyik külvárosában egy lakótelepen él, az árreform következményei miatti aggodalmát juttatta kifejezésre: „Ha kapható hús, akkor az ára túl magas. Ha felemelik a lakásunk lakbérét, annak fizetését már nem engedhetjük meg magunknak. Nem lenne szabad emelni az árakat, mert így még kevesebb jut az embereknek." Idősebb szovjet állampolgárok az olyasfajta változások kapcsán adnak hangot fenntartásaiknak, amelyekről úgy gondolják, hogy nem egyeztethetők össze a kommunista eszményekkel. „Nem akarom, hogy az élet átalakuljon a pénzért folytatott versenyfutássá — közli egy 63 esztendős oktatásügyi tisztségviselő:

— Miként nevezhető az ilyesmi kommunizmusnak? Számomra kapitalizmusszaga van ennek az egész demokratizálásnak."

Úgy tűnik, az új gazdasági intézkedéseket az értelmiségiek lelkesebben támogatják. „Amint önfinanszírozóvá váltunk, rögtön ígéretet kaptunk arra, hogy felemelik a fizetésünket — mondja egy magas, jól öltözött nő, egy cipőjavító vállalat alkalmazottja. — Persze elvárják tőlünk, hogy többet dolgozzunk a pénzért, de hát erre készek is vagyunk. Életemben először tudok a fizetésemből valamit félretenni." Egy moszkvai szőnyegkészítő gyár középkorú hivatalnoka szintén azt hangoztatja, hogy érzékelhető a változás Gorbacsov vezetése alatt: „Az emberek úgy gondolják, most már érdemes tenniük valamit. Az oroszok korábban nem kaptak lehetőséget arra, hogy hasznosítsák hagyományos bölcsességüket, mert mindig a bürokraták mondták meg, mit kell tenniük. Most önállóbbak vagyunk, több felelősséget érzünk munkánkért."

Akármit mondanak a munkások és a bürokraták, a Gorbacsov-féle glasznosztyot a humán értelmiség szinte túláradó lelkesedéssel fogadta. Jegor Jakovlev, az újdonságok iránt igen fogékony *Moszkovszkije novosztyi* című lap főszerkesztője így nyilatkozik: „Nagyon sietünk, mintha izzó parázson járnánk. Meg akarjuk mutatni, nyomtatásban akarjuk közölni, színpadra akarjuk vinni mindazokat a dolgokat, melyek évtizedeken át el voltak temetve, és olyan gyorsan akarjuk megmutatni mindezt, amennyire csak lehetséges. Ha lehet, egyik napról a másikra."

Az izgalom érthető. Gorbacsov reformkampánya alighanem a legmélyrehatóbb átalakulás a szovjet állampolgárok életében a második világháború óta. Csakhogy sikerrel járhat-e ez a folyamat? Számos nyugati szakértő kételkedik. Arthur Hartmann, az Egyesült Államok volt moszkvai nagykövete nem riad vissza egy jóslat megfogalmazásától: „Az orosz történelem erősebbnek fog bizonyulni, mint a korszerűsítők. A valódi reform a hatalom elosztását jelentené, a hatalom egyes elemeinek elszakadását a központtól, a párttól. Nem hiszem, hogy ezt önként elfogadják majd." A szovjet történelem egyes tanulmányozói rámutatnak, hogy a reformszakaszok ebben a történelemben újra meg újra átadták helyüket a reakció szakaszainak; Gorbacsov politikája, úgymond, egy darabig még folytatódhat, azután jön a visszalépés, mivel a főtitkárnak a párton és a bürokratikus apparátusokon belüli ellenfelei meg-

szervezik az ellenállást. Két tényező azonban a szovjet vezető malmára hajtja a vizet: egyrészt az, hogy irányzatával szemben nincs alternatíva, másrészt pedig, hogy az értelmiség benne látja a reform utolsó reményét.

Könnyen lehet, hogy a Nyugat szempontjából Gorbacsov ebben az évszázadban az utolsó esélyt képviseli a Szovjetunió-nak a világgazdaságba való beilleszkedésére. A szovjetek ösztönzést érezhetnek arra, hogy nyugati ország módjára viselkedjenek, versengve a tőkéért és a piacokért, csökkentve a külföldi beruházások akadályozását, sőt esetleg szabadon átválthatóvá téve a nemzeti valutát. „Szokatlanul sokat ígérő periódus ez a Szovjetunióval folytatandó üzleti tevékenységet illetően" — állítja Peter Reddaway, a Szovjetunió tanulmányozásával foglalkozó, washingtoni központú Kennan Intézet igazgatója. Az Egyesült Államok egyik magas rangú moszkvai diplomatája egyetért ezzel a véleménnyel, leszögezve, hogy Gorbacsov irányvonala „talán igazi fejlődést jelent, abban az értelemben, hogy az alapokhoz nyúl hozzá."

Gorbacsov reformjainak kiterjedése és a törekvés erőteljessége arra utal, hogy nem pusztán „Potemkin-faluról", a külföldiek megtévesztésére szolgáló, apró javítgatások sorozatáról van szó. Júniusban, a Központi Bizottság ülésén Gorbacsov határozottan összekötötte saját politikai jövőjét azoknak az általa képviselt elveknek a sorsával, melyek hasonlónak látszanak a Nyugaton igen régóta védelmezett értékekhez: gazdasági szabadság, egyéni jogok, magánkezdeményezés.

Persze ezek a Szovjetunióban korántsem jelentik ugyanazt, mint Nyugaton, és ha nyugati mércét alkalmazunk, egészen bizonyos, hogy az elvek megvalósítását korlátozottnak kell majd ítélnünk.

A két világrendszer békés versenye — Hruscsov előadói beszédéből a XXII. kongresszuson (1961)
Az SZKP XXII. kongresszusa, 1961. október 17—31. Kossuth 1962. 245—246. old.

A szocialista és a kapitalista rendszer versenyének fő küzdőtere a békés gazdasági verseny.

Ennek a versenynek kimenetelét óriási mértékben meghatározza majd a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok versenye.

A párt feladatul tűzi ki, hogy a következő tíz esztendőben hazánkat a világ első ipari hatalmává tegyük, hogy mind az ipari termelés abszolút méretét, mind pedig az egy főre jutó ipari termelés méretét tekintve fölénybe kerüljünk az Egyesült Államokkal szemben. Körülbelül erre az időre a Szovjetunió az egy főre jutó mezőgazdasági termelést illetően másfélszeresen szárnyalja majd túl az Egyesült Államok jelenlegi színvonalát, a nemzeti jövedelem színvonalát illetően pedig utoléri az Egyesült Államokat.

Ám ez csak az első állomás, itt nem állunk meg. A második évtizedben — 1980-ig — hazánk az egy lakosra jutó ipari és mezőgazdasági termelés tekintetében messze maga mögött fogja hagyni az Amerikai Egyesült Államokat.

Egyesek úgy vélekednek, hogy a számok unalmasak. A mi rendszerünk fejlődését jelző számokat azonban jólesik kimondani, s azt hiszem, hallani is kellemes. Emlékszem, ifjú koromban így énekeltünk: „Száguld gőzmozdonyunk, a kommünben majd megállunk." Nos, most mi — és az egész szocialista rendszer — nem gőzmozdonyon, hanem hatalmas villanymozdonyon száguldunk előre. Bizonyos, hogy szocialista expresszünk utoléri és elhagyja a kapitalizmust. Nincsenek ilyen erői a kapitalizmusnak, nincs ilyen vontatógépe.

Vlagyimir Szolouhin: Sztyepanida Ivanovna temetése (1987)
Novij mir, 1987. 9. szám, 130—135. old.

Tudhatjuk-e, hogy hol fogunk meghalni? Mostanában az az új divat, hogy kórházban halnak meg az emberek, nem pedig otthonuk négy fala közt. Igaz, mostanában saját otthon is alig akad, ha a nagy városokra gondolunk, de mégiscsak vannak megszokott falak, még ha csak béreltek is. Körülállják a haldoklót a hozzátartozók, a család. Milyen bűnt követett el az, akinek az utolsó óráján egyedül kell maradnia egy arc nélküli és félelmetes kórterem meztelen és csüggesztő falai között, amelyek már annyi szenvedést, betegséget és halált láttak?

Sztyepanida Ivanovna Minszkben halt meg.

Aznap este odaindultam. A következő nap bonyolult feladataim voltak: meg kellett venni a koporsót, bevonatni horganyzott vaslemezzel (de először vaslemezt is fel kellett hajtanom valahonnan), feltenni a koporsót egy repülőre és Moszkvába szállíttatni. Ott a bátyám, Nyikolaj rendel egy autóbuszt a repülőtérre, és abban az autóbuszban folytatja majd Sztyepanida Ivanovna utolsó útját Moszkvából Olepinóba.

A halál nem változtatta meg egyáltalán. Takarosan, fehéren, megbékélve feküdt, mint minden öreg néni, aki leélte az életét, és csendben lehunyta a szemét, mintha csak aludni készülne. A halál még el is rendezte az arcvonásait, lefújta arcáról a gondokat, a várakozást, a kérdéseket és minden földi dolog lenyomatát. Bármilyen furcsa, de csak most láttam meg halott, immár mozdulatlan kezén a karikagyűrűt, és pontosan azt láttam meg, hogy a mosástól, az aratástól, a krumplikapálástól és mindenféle más munkától hosszú élete alatt szinte papírvékonyságúra kopott a gyűrű, helyenként olyan vékony volt, mint egy drót.

Még soha életemben nem voltam temetkezési vállalat irodájában. Ha meglátom egy üzleten a feliratot, hogy „Temetkezési kellékek", átmegyek az utca másik oldalára. De feltételezem, hogy ha az emberi együttélés során valahol különleges tapintatra van szükség, ha valahol nem kellene bosszan-

tó problémákkal szembekerülni, és rendes kiszolgálásban kellene részesülni, akkor ez a hely éppen e szomorú, de sajnos oly szükséges szolgáltatási szféra kellene legyen.

Nálunk, a faluban mindenki tudja, mi a dolgok menete. Azonnal megjelenik Ivan Vasziljevics, a legjobb olepinói asztalos, mértéket vesz, és vagy két óra múlva behozzák a házba a frissen gyalult, erős fenyőfa koporsót. Ivan Vasziljevics már régen maga is koporsóban nyugszik, úgyhogy most nem is tudom, ki végzi helyette ezt a szomorú kötelességet.

Már az első pillanatban kellemetlenül érintett, hogy az üzlet ajtaja előtt tömeg állt, az üzlet maga pedig teljesen üres volt. A tapasztalt ember rögtön rájön, mi a helyzet. Átverekedtem magam a tömegen, és megláttam, hogy egy asszony tintaceruzával felír egy számot egy másik asszony tenyerére. Odasandítottam, és még volt időm, hogy elolvassam a számot — 78. Még mindig nem hittem el, hogy itt a katasztrófa, és beléptem az üzletbe. Bent nem volt semmi — se ember, se áru. De még most is — makacsul nem akartam elhinni, hogy mi a szörnyűséges valóság — arra gondoltam, hogy nem feltétlenül kell közszemlére kitenni a koporsókat, és biztosan a raktárban tárolják, és itt csak fizetnek és számlákat állítanak ki.

Félénken egyik férfihez fordultam, akit eladónak néztem:

— Elnézést. Meghalt az anyám. Kéne egy koporsó, és az a helyzet...

— Koporsó nincs.

— Hogyhogy nincs? Hát akkor hogyan temessük el, már elnézést?

— Egy órakor jön koporsó. Iratkozzék fel a sorba.

Kiugrottam az utcára, ahhoz az asszonyhoz, aki a tintaceruzával a sorszámokat írta, az adott esetben csillagászatinak mondható számokat. Azonban az élet legsötétebb és legkeserűbb pillanataiban is van egy fénysugár, ami reményt ad. Az üzlet előtt, mint végtelen örömömre kiderült, két sor állt: az egyik, nagyon hosszú sor (ebbe tartozott az a szám is, amit láttam, a 78) koszorúért állt, a másik, sokkal rövidebb sor pedig koporsókért. Én például a tizennyolcadik voltam ebben a sorban. Volt min ujjongani. Fél füllel meghallottam, hogy egyszerre tizenöt-húsz koporsót hoznak. Úgyhogy ha hetvenkilencedik lettem volna, akkor négy napig kellett volna sorban áll-

nom. Így pedig van rá remény, hogy még ma hozzájutok. Csak álljanak koszorúkért akár négy napot is. Nekem nincs rá szükségem. Még mit nem akarnak, koszorút! Nem, nekem csak a legegyszerűbb, leghétköznapibb deszkakoporsó kell. És van rá remény, hogy még ma megveszem. Hát nem óriási szerencse? Anyám meghalt? Bánat és fájdalom? Tegnap óta az a keserű gombóc? Csöndes, alkalomhoz illő beszélgetés? Ó nem, nem! Örülj, örülj és örvendezz, az ördögbe is, hogy délben egykor megkapod a koporsót! Sokkal rosszabb is lehetett volna, ha csak egy félórával is később jövök, mint ott az a sapkás, széles arcú, alázatos, kék szemű, aki harmincnegyediknek áll a sorban.

Őszintén szólva, még kapóra is jött nekem ez a várakozás. Mert ha felteszem rögtön, azonnal megkaptam volna a koporsót, hova vittem volna? Mert hiszen fogalmam sincs, hogy egy ilyen városban, mint Minszk, hol lehet horganyzott vaslemezzel bevonatni a koporsót, honnan vegyem a vaslemezt, és hogy lehet mindezt elintézni. A következő órában egy egész rakás (7-8) kellemetlen meglepetésben volt részem. Mindenféle műhelyekben jártam, beszéltem tetőfedőkkel, bádogosokkal, gyárakba és raktárakba telefonáltam, ónozókat kerestem... Mindezt csak azért, hogy meggyőződjek róla: Minszkben, Belorusszia fővárosában lényegében és gyakorlatilag lehetetlen egy koporsót behorganyoztatni. Távol álljon tőlem, hogy a minszkieket megsértsem, nekik ehhez semmi közük, mert más városokban, sőt más fővárosokban, Moszkvát is beleértve, valószínűleg ugyanilyen nehéz lett volna ezt megoldani.

De nem adhattam meg magam, visszavonulnom már nem volt hová, és egy elkeseredett tettre szántam el magam. Ahogy mondani szokás, felfedtem magam, és a kudarcok sorozatára energikusan egy ugyanolyan telefonsorozatot eresztettem meg válaszképpen. Petrusz Brov, Pjotr Glebka, Makszim Tank és Janka Bril — irodalmi díjasok, képviselők, akadémikusok, a legbefolyásosabb emberek mozdultak meg a köztársaságban, és bekapcsolódtak a „Koporsó" fedőnevű akcióba, hogy megsegítsék moszkvai testvérüket. Egy óra múlva megtudtam, hogy az ügyet egy miniszter vette kézbe (már nem emlékszem pontosan, melyik minisztériumból), és egy fél óra múlva utasítottak, hogy menjek el a piacra, keressem ott meg

a legtávolabbi és legeldugottabb zúgban egy bizonyos maszeknak a bódéjét, aki — a miniszter személyes kérésére! — megcsinál nekem mindent, amit csak kell.

Eközben közeledett az egy óra, és futnom kellett az üzletbe a koporsóért. Annyira biztos voltam benne, hogy lesz koporsó (s minthogy magas helyről telefonáltak a „Temetkezési kellékek" igazgatójának, egyre biztosabb voltam benne), hogy megállítottam az utcán egy üres teherautót, megállapodtam a sofőrrel és együtt az üzlethez hajtottunk.

A koporsók még nem érkeztek meg. A teherautó sofőrje folyton idegeskedett és el akart menni, de akkor előre kifizettem, jó sok pénzt adtam neki. Úgyhogy a frontnak ez a szakasza stabilizálódott.

Már régen észrevettem, hogy az egész nép jó néhány évtizede egy sajátos fejadagrendszerben él, amely kivétel nélkül minden életszférát érint. Ha az ember bemegy a boltba, nem azt veszi, amit venni akar, hanem amit árulnak. A választék pedig igencsak korlátozott, ha van egyáltalán. Nemhiába gyökeresedett meg hétköznapi nyelvünkben az a szó, hogy „adnak" valamit, ahelyett, hogy „árulnak".

Ebben az „adnak"-ban mély értelem rejlik. Hisz mindenki érti, hogy az igaz, hogy „adnak", de nem ám egyszerűen, hanem pénzért. De mégiscsak adnak, ahogy a mindennapos és kegyetlen korlátozás mellett adni lehet, ahogy csak a fejadagot lehet adni, a legminimálisabbat.

Ha például szeretne valaki venni ebédre valamit ízlése szerint: párolt marhabélszínt például, vagy májat, nyelvet, pacalt, disznólábat, csirkeaprólékot, sertésdiót, bárányvelőt, borjúhúst, birkafejet, bikafarkat, karajt, rostélyost, fiatal malacot, libát, pulykát, foglyot, császármadarat, marhatőgyet, nyulat... Bemegy vagy húsz boltba egymás után, és mindegyikben mit lát — ha egyáltalán lát valamit —: vagy csak másodosztályú marhahúst, amit első osztályúnak árulnak, vagy bárányt, de a legvalószínűbb, hogy marha- vagy sertésvesét. Ez minden, amiből választhat. Ez persze Moszkvában van, a fővárosban. A megyeközpontokban vagy pláne a járási központokban még ez sincs.

Nem meséltem el, mi mindenen mentem keresztül, amíg ezt a valószínűtlen koporsót behorgonyozták, és milyen szörnyen

nehéz lett, arról is hallgatok, hogy hol és hogyan találtam nagy nehezen egy olyan embert, aki le tudta forrasztani — mert az utolsó pillanatban derült ki, hogy Sztyepanida Ivanovnát nem veszik fel a repülőre, amíg a koporsó nincs leforrasztva...

Amikor este tizenegykor mégiscsak leszálltam Moszkvában, olyan voltam, mint egy kifacsart rongy. Nővéreim és Nyikolaj, a fivérem már vártak az autóbuszon. Egyenesen a repülőtérről Olepinóba mentem (egy ilyen autóbusszal ez öt-hat óra), én pedig elkértem magam tőlük, hogy hazamehessek aludni — azt gondoltam, hogy reggel a saját kocsimon utánuk megyek és tizenkettőkor megérkezem.

Fordította: Hetényi Zsuzsa

Marina Vlady Viszockijról (1987)
Filmvilág, 1988. 4. szám

Mindketten ízig-vérig városi gyerekek voltunk, és mindkettőnknek az utca volt az első játszóterünk. Te Moszkva belvárosában töltötted a gyerekkorodat, én Clichyben. De te már hétévesen elkerültél hazulról. Apádat, aki hivatásos katonatiszt, Németországba vezénylik, a háború után, egy erdővel, mezővel övezett kisvárosba. Tejbe-vajba fürösztenek, úgy élsz ott, mint egy kis herceg... ettől az időtől fogva valósággal rajongsz az erdőért.

Én csak tizenöt éves koromban szerettem meg a falut, amikor Maisons-Lafitt-be költöztünk, később a kertet teleültettem fával, minden külföldi utamról hozok egy nedves rongyba bugyolált facserjét. Így már első ott-tartózkodásom idején megfogant bennem a vágy: milyen nagyszerű lenne vásárolni egy hétvégi házat, valahol Moszkva mellett. Anyagilag megengedhetném magamnak, a film gázsiját rubelben kapom meg, és az összeget helyben kell elkölteni... De egykettőre nekiütköztem az állampolgárságommal kapcsolatos problémáknak. Moszkva körül van egy negyven kilométeres sáv, és

a külföldiek csak ebben a zónában utazhatnak szabadon, itt viszont a házak megfizethetetlenül drágák, ha egyáltalán eladják őket... Attól fogva, hogy összekerültünk, valahányszor egy Moszkva környéki dácsában vendégül láttak minket a barátaink, mindig elálmodoztunk róla, milyen jó lenne, ha volna nekünk is egy saját zugunk. Az évek során jó néhány házat megnéztünk, több telket is, sőt, volt, amikor kis híján meg is kötöttük az adásvételi szerződést.

[...] Valami mégis megmarad ebből a kísérletből, az ötlet, hogy megkérjük egyik barátunkat, engedjen át a telkéből egy részt, és hogy azon próbáljuk felépíteni a házacskánkat. Alighogy visszatérünk Moszkvába, nekilátunk az álom megvalósításának. Az egyetlen ismerősünk, aki nagy telekkel rendelkezik. író, és a dácsája harminc kilométerre van Moszkvától. Mellesleg gyerekkori pajtásod, és mihelyt megemlítjük neki, azonnal rááll a dologra, és átenged nekünk egy talpalatnyi erdőt, a telke legvégén. Megrajzolom a terveket, a nappalit a kandallóval, meg a vele egybenyíló konyhával, a két hálószobát, a fürdőszobát, a padlásszobát, ahová csigalépcső vezet, és ahol majd kedvedre dolgozhatsz. Faházat tervezek, szerény méretekkel. A homlokzat déli oldalát veranda fogja körbe, ezen a verandán töltenénk a meleg nyári estéket.

1978 elején vagyunk. Olyan kaland kezdetén, amelyet elképzelni se tudtunk. Hivatalos úton nem lehetett egyetlen szöghöz, egyetlen deszkához, egyetlen darab műkőhöz sem hozzájutni. Keresztül-kasul bejárod az egész várost, még a peremkerületeket is, de csak feketén tudsz nyersanyagot szerezni, protekcióval, és ráadásul minden gyárban, minden üzemben, minden raktárban énekelned kell. A betonalapozástól (ezt az a brigád végezte el, amely épp garázst épített a szomszédos szanatórium mellett...) a tetőig, amelyet a színházi díszletesek raktak fel; a keményfa deszkából ácsolt kerítéstől (a deszkaanyag, minden valószínűség szerint, egy városi építkezésről kerülhetett hozzánk...) az önálló gázóráig (amelyet csak azután szereltek fel, hogy koncertet adtál a Moszkvai Gázművek Klubjában); az ingyen felragasztott padlószőnyegtől (ennek is koncert volt az ára) az ütött-kopott vizesblokkig, amelyet mi magunk pakolunk fel a kórháztól kölcsönzött teherautóra, minden csak protekció, előnyös összeköttetés, kivételezés eredménye...

Nyáron hatalmas fazékkal főzöm a húst meg a káposztát a munkásoknak. Mivel ott alszanak a telken, minden reggel dugig megrakott autóval szállítom nekik az élelmiszer-utánpótlást. Este te is ki-kijössz hozzánk, kinyitsz néhány üveget, majd énekelni kezdesz, valamennyiünk örömére. A munka lassan halad, még a tél beállta előtt be kell fejezni, de annyi gond szakad a nyakunkba, hogy tavaszig abbahagyjuk az építkezést. A háznak még csak a váza készült el, de a tető meg az ablakok már a helyükön vannak... Megesküszünk rá, hogy ha törik, ha szakad — 1979-ben megtartjuk a házavatót. Végehossza nincs listával utazom el Moszkvából, feljegyeztem, mi mindent kell hoznom legközelebb. Utolsó pillanatban, szerencsére, csodálatos ötleted támad. Egyik barátod, Oleg, aki londoni kiküldetésben dolgozik, jövőre tér vissza, és bármentesen több konténert is el tud helyezni egy szovjet tengerjárón, így küldve haza az ingóságait... Azonnal elutazom Londonba, épp akkor érkeztem meg, amikor kiárusítást tartanak az egyik nagyáruházban, leírhatatlan a tolongás, de háromnapi közelharcban mindent megveszek, ami a dácsa berendezéséhez szükséges. Divatos szalongarnitúrát, lámpákat, ágyakat, óriási frizsidert, amely — ahogy kérted — állandóan fagyasztja a jégkockákat... De veszek evőeszközöket, edényeket is. Egyszóval minden pénzemet elköltöm, de egy percig se bánkódom miatta, ha arra gondolok, hogy fogsz örülni mindennek.

És amikor a visszatérésem után megint kimegyünk a telekre, kiderül, hogy mindent elölről kell kezdeni! Mivel a radiátorokból elfelejtették kiereszteni a vizet, egytől-egyig elfagytak, ki kell cserélni őket. Máskor az előregyártott fatáblák vetemednek meg, miután teleszívták magukat nyirkossággal: hozatunk egy gépet a Moszfilmtól, amely meleg levegőt fúj, de a gép kicsapja a környék összes biztosítékát. A meghatározatlan színű burkolólapok, amelyeket a fürdőszobába szántunk, csaknem teljesen összetörtek, mert a sofőr a fuvar előtt felöntött a garatra. De a tákolmány azért lassan mégiscsak hasonlítani kezd egy igazi házhoz. 1979 végén a bútorok is megérkeznek, marad még néhány napom a berendezésre, igyekszem, hogy minden a lehető legjobb legyen, de egy film

megint Franciaországba szólít, még házavatás előtt el kell utaznom Moszkvából.

1980 tavaszán minden működik, minden kész van, de olyan súlyos az állapotod, hogy mindössze két éjszakát töltünk álmaink dácsájában. A temérdek pénz, a temérdek erőfeszítés, a bútorok meg a berendezés nem szolgálták senkinek a kényelmét. Két éjszaka, pár óra magányos munka, sok-sok remény és illúzió, majd minden elenyészett.

1980 végén a bútorokat elkótyavetyélik... Magát a házat, amelyre a barátaid is szemet vetettek, hiszen az ő telkükön épült, s így jogos tulajdonuk, a gyűlöletből odaküldött földgyalu rombolja szét, a családod, a volt barátaid és az én képviselőm közti szégyenletes marakodás után...

Fordította: Ádám Péter

Interjú Abel Aganbegjannal (1987)
Die Zeit, 1987. szeptember 18. 23—24. old.

— Aganbegjan professzor úr, ön az első órák reformere, aki több évtizede dolgozik hazájában az átalakítás tudományos alapjain. Az ön koncepciója ma már realitás. Ez milyen érzéssel tölti el?

— Elégtételt érzek, és feszülten várom az átalakítás tényleges eredményeit. Kidolgoztuk a gazdaságirányítás egységes rendszerét, és most vagyunk az első stádiumban. Eljött az ideje, hogy a szavakat tettek kövessék. Az elkövetkező három év — tehát az 1990-ig tartó időszak — a cselekvés ideje lesz.

— Mikor gondolt először arra, hogy a szovjet gazdaságot gyökeresen meg kell változtatni?

— Ez a gondolat nem nekem vagy valaki másnak jutott először az eszébe, ezt a gondolatot maga az élet valósággal kikényszerítette. Gazdaságirányítási rendszerünk parancsuralmi módszerekre épül, s a húszas évek végén, a harmincas évek elején alakult ki, hazánk iparosításának szélsőséges viszonyai

közepette. Tíz évünk volt rá, hogy az elmaradottságból egy műszaki forradalom segítségével kilábaljunk...

— ...olyan úton haladva, melyet ön utólag is helyesnek tart?

— Ez élet-halál kérdése volt. Ha annak idején nem iparosítjuk a Szovjetuniót, ma már nem léteznénk. Elvesztettük volna a háborút, amiből mindenféle következmények származtak volna. Nem volt helyes az erőszak alkalmazása, mondjuk, a mezőgazdaság kollektivizálásakor, nem volt helyes emberek tömegeit letartóztatni vagy bevezetni az élelmiszerjegyeket. Bizonyára lehetséges lett volna egy kevésbé kíméletlen irányítási rendszer. Mindent egybevéve azonban az iparosítás történelmileg indokolt volt.

Csakhogy amikor az ötvenes évek végén újra békés vágányra állítottuk gazdaságunkat, hamar világossá vált, hogy a parancsuralmon alapuló gazdaságirányítási rendszer fékezi a fejlődést. Kétszer is — először Nyikita Hruscsov, aztán Alekszej Koszigin alatt — voltak próbálkozások új gazdaságirányítási rendszer bevezetésére, s mind a két alkalommal az adminisztratív irányzatok kerekedtek felül ismét.

Én különösen 1969-ben helyezkedtem szembe nagyon erőteljesen az adminisztratív módszerek visszaállításával. Mi annak idején éles hangú jelentést írtunk az állami vezetőségnek, és elítéltük ezt a fejleményt. Megjövendöltük, hogy a növekedési tempó csökkenni fog, ha a reform nem halad tovább. Koszigin annak idején nagyon rosszallóan nyilatkozott rólunk, és azt mondta: önök ezen a ponton a párt politikája ellen foglalnak állást. Ezzel meg is lettünk bélyegezve.

A rákövetkező időszakban nagyon nyugodtak voltunk. Szép lassan azonban mégis pozitív fogadtatásra talált sok elképzelésünk a gazdaságirányítás módosításáról, így az az elgondolásunk is, hogy érvényesíteni kell a hatékonyság, a termelékenység, a minőség és a tudományos-technikai haladás követelményeit.

— Aganbegjan professzor úr, ön már kétszer is átélte a Szovjetunióban azt, hogy egy gazdasági reformkísérlet kudarcba fulladt. Most honnan meríti derűlátását, hogy Gorbacsovnak sikerülni fog?

— A korábbi reformok azért nem sikerülhettek, mert csak

részreformok voltak, mert az adminisztratív rendszer túlsúlya nem szűnt meg, és a gazdasági módszereket nem érvényesítették mindenütt. 1965-ben például csak az ipar és a mezőgazdaság területén hajtottunk végre reformokat, az építőiparban és a közlekedésben nem. Nem változott a tervezés, a szabályozás és a bankrendszer sem. Az új gazdasági módszerek csupán idegen test voltak a nagy egész organizmusában. Ez az idegen test nem fejlődhetett, egyszerűen felszívódott, eltűnt.

— És ezúttal másképp lesz?

— 1965-ben nem sok változás történt a politika területén, az ideológiai felépítményben, a párt tevékenységében sem. Ma az átalakítás színtere nem csupán a gazdaság, hanem az egész társadalom. Az ideológiai területen folyó átalakítás például megelőzi a gazdasági átalakítást. És végezetül: a korábbi reformok felülről elrendelt reformok voltak. Adminisztratív intézkedésekkel hajtották végre őket. Most is felülről reformálunk, de a dolgozók tömegeit bevonjuk a folyamatba, méghozzá az önigazgatás útján. Az a véleményünk, hogy a demokratizálás az átalakítás fő motorja, a gazdaság területén is.

— Milyen következmények származnának az átalakítás meghiúsulásából?

— Erre nem is gondolunk. Gorbacsov ezt így fejezte ki: „Már nincs hová visszavonulnunk." Válság küszöbén álltunk, s azok a dolgok, amelyek most mennek végbe, nem azért mennek végbe, mert Gorbacsov elvtárs vagy személyek egy csoportja így akarja. Hanem mert ez életünk objektív követelménye.

— Az egyszerű szovjet munkás mikor fogja érezni az átalakítás pozitív következményeit?

— A dolgozó népesség egy része máris érzi. Az élelmiszerellátás javult, ugrásszerűen fejlődött a lakásépítés, a munkahelyi balesetek gyakorisága egyharmadával csökkent, a születéskor várható átlagos élettartam húsz év után először emelkedett újra a Szovjetunióban — 68-ról 69 évre.

Sok család azonban még semmit nem érzékel mindebből. Még mindig nem fordítunk elég figyelmet az emberek szociális szükségleteire. Az a célunk, hogy az elkövetkező két-három éven belül minden család érzékelje az átalakítással járó anyagi

előnyöket. A szellemi javulást, a lapok, a televízió jobb minőségét már ma is érzékeli mindenki.

— Önök egész sor intézkedéssel próbálják növelni a vállalatok anyagi érdekeltségét a munkatermelékenység fokozásában és a munkahelyekkel való takarékoskodásban. Rövid időn belül netán önöknél is felüti a fejét a munkanélküliség, amely állítólag csak a kapitalizmus rákfenéje? A Genfben székelő Nemzetközi Munkaügyi Hivatal előrejelzése szerint 1990-ben hatszázezer munkanélküli lesz a Szovjetunióban.

— Nem munkanélküliségben, hanem munkaerőhiányban fogunk szenvedni. Ki kell építenünk a lakosság számára szükséges szolgáltatásokat. A szovjet gyerekek nemsokára hatéves koruktól járnak iskolába. Ehhez félmillió új tanárra van szükségünk. Teljes mértékben ki akarjuk elégíteni az óvodai és bölcsődei férőhelyek iránti keresletet, új egészségügyi dolgozókra van szükségünk. Mindezek folytán nem félünk a munkanélküliségtől.

— Mikor záródik le a szovjet gazdaság átalakítása?

— Az átalakítás nem rövid távú kampány, hanem folyamat. Azt hiszem, az 1990-ben kezdődő 13. ötéves tervben már az új gazdasági mechanizmussal dolgozhatunk, és learatjuk az átalakítás gyümölcseit. Célunk végső soron az, hogy a hiánygazdaságot hiányoktól mentes gazdaság, a nyersanyagtékozlást, a lassú, evolúciós fejlődést a tudományos-technikai forradalom nagy ugrása váltsa fel. A gazdaság ne a termelés növekedése, hanem az életszínvonal emelkedése felé tájékozódjék, az adminisztratív centralizmus helyébe a demokratikus önigazgatás lépjen. A lehető legnagyobb munkatermelékenységet akarjuk elérni, versenyképes termékeket előállítani.

— A Nyugattal szemben versenyképes termékeket?

— A Nyugattal szemben. Ez azonban azt is jelenti, hogy szocialista életvitelünket meg akarjuk szilárdítani. Ami abban nyilvánul meg, hogy nálunk nincs munkanélküliség és infláció, az egyén mindig szociális védettségben részesül.

— Hruscsov azt akarta, hogy a Szovjetunió 1980-ban érje utol az Egyesült Államokat. Önöknek most vannak hasonló, időhöz kötött céljaik?

— Azt hiszem, tizenöt-húsz éven belül csatlakozni tudunk az élenjáró tőkés országokhoz. A különböző célok elérésére

nem ugyanabban az időben nyílik lehetőség. Most nem tűzünk ki olyan időpontokat, mint 1980 vagy 2000.

— A szerkezeti átalakítás beruházásokat követel meg. A fegyverkezési szektor kiadásainak drasztikus csökkentése nélkül is elérhetik céljukat?

— Az átalakítást akkor is végre fogjuk hajtani, ha nem lesz leszerelés.

— Ugyanabban a tempóban?

— Természetesen érdekeltek vagyunk a leszerelésben, hiszen ha sor kerül rá, gyorsabban hajthatjuk végre az átalakítást. Az így felszabaduló eszközök azonban nemcsak a mi javunkat szolgálnák. Javasoltuk, hogy az érdekelt országok ezeknek az eszközöknek egy részét fordítsák a harmadik világ éhező országainak javára. Mi mindenekelőtt azért vagyunk érdekeltek a leszerelésben, mert a biztonságot, az életet akarjuk szavatolni.

— Ha a Szovjetunió erőteljesebben integrálódik a világgazdaságba, erősödnek a függőségi viszonyok a Kelet és a Nyugat között. Ön szerint ez azt is jelentené, hogy a szocializmus és a kapitalizmus közeledik egymáshoz?

— Ebben az összefüggésben nem tetszik nekem az „integrálódik" szó. Valamennyi nép és ország az általa legjobbnak tartott politikai rendszert választja magának. Mi a gazdaságban nem a tőkés utat járjuk, nálunk nincsenek tőkések vagy bérmunkások. A politikai területen is tovább járjuk a magunk szocialista útját, nem utánozzuk egyik nyugati országot sem, mint ahogyan egyetlen nyugati ország sem utánoz bennünket. Az átalakítás révén akarjuk elérni, hogy a szocialista rendszer előnyei nyilvánvalóbbá váljanak.

— Ezenközben azonban olyan eszközöket alkalmaznak, amelyek eddig kizárólag a tőkések eszköztárába tartoztak.

— Először is, mi ezeket az eszközöket nem tartjuk jellegzetesen tőkés eszközöknek, másodszor, mi ezeket az eszközöket a szocialista gazdaság talaján alkalmazzuk. Nálunk az önállóság egész mást jelent, mint önöknél. Nyugaton az önállóság a magántulajdonon alapul, nálunk a köztulajdonon. Ezért jelent mást nálunk a piac is. Nálunk a munkaerőt nem árulják...

— ... nálunk sem.

— Ugyanakkor azonban tanulmányozzuk a tőkés országok

tapasztalatait. Sokat tanulhatunk az Egyesült Államok és különösen Japán tapasztalataiból. Vakon azonban nem utánozunk senkit.

— A szovjet reformkísérletek kudarcai ellenére ön még mindig hisz abban, hogy a szocializmus magasabb rendű a kapitalizmusnál?

— Természetesen.

Jevgenyij Ambarcumov: A függetlenség — a szocializmus (1987) Moszkovszkije novosztyi, 1987. január 11. 3. old.

Az önfinanszírozást, a jövedelmezőséget, az önirányítást a függetlenség fogalma fedi. Példát adtak az alkotó művészek szövetségei, amelyek megszabadultak az adminisztratív és minisztériumi kapcsolatoktól. Ahhoz, hogy a régen törvénysértésnek tekintett függetlenség normává váljék, meg kell tanulni azt. Természetesen saját tapasztalatból. Nemde, a kovácsolással válik valaki kováccsá? A függetlenség feladata a parazita hozzáállás megszüntetése, mind a tömegeké az állammal szemben, mind pedig az adminisztratív, mindenekelőtt a központi, minisztériumi szintű apparátusé, de a helyi, területi apparátusé is a vállalatokkal szemben. Mivel az utóbbiak függetlenné válva nem engedik majd, hogy az élősködő felső vezetők belőlük éljenek, az utóbbiak száma elkerülhetetlenül csökkenni fog, ami különösen fájdalmas lesz és új megélhetés után kell majd nézniük: egyesek, a szakértők a műszaki politikára és — miért is ne? — a feltalálásra, szakértelemre, konkrét építőmunkára összpontosítanak majd. Mások beépülhetnek a termelőmunkába a vállalatoknál, és nemcsak az állami szektorban. A harmadik lehetőség, a régi folytatása, a sok szinten meglevő bürokratikus rutin, a kiagyalt, művi és szükségtelen munka azonban meg fog szűnni.

Érthető, hogy azok, akik nem lesznek hajlandók lemondani e szokásos „harmadik" útról, ideológiai akadályokat emelnek majd az első kettő elé, hogy kudarcra ítéljék a reformot, amint az a hatvanas években sikerült is nekik.

Vaszilij Leontyev a szovjet közgazdaságról (1988)
Magyarország, 1988. február 19.

Az ismert amerikai közgazdász — a Nobel-díjas Vaszilij Vasziljevics Leontyev — Wassily Leontieff professzor nemegyszer tett látogatást a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának USA- és Kanada-kutató Intézetében. Legutóbbi vizitje alkalmából a közgazdasági tudományok doktorával, V. M. Kudrovval folytatott beszélgetést a szovjet gazdaság átalakításával kapcsolatos néhány problémáról. Gondolatai alighanem olvasóink számára is érdekesek lesznek.

1925-ös emigrációm után először 1959-ben utaztam a Szovjetunióba — mondta a beszélgetés során Leontyev —, és nem tapasztaltam komoly változásokat az életszínvonalban, a szolgáltatások minőségében és az emberek hangulatában, bár a termelés lényegesen nőtt.

Az önök első és legfontosabb problémája az, hogy a lakosság nagyobbik részénél hiányzik a munkára való ösztönzés, az érdekeltség a jó és minőségi munkavégzésben. Természetesen a felsőbb vezetés, vagy mondjuk, a tudósok és a művészek teljes odaadással dolgoznak, ez különben másképpen nem is lehetséges, de a tömegek nagy része csak úgy-ahogy, fél kézzel dolgozik. Például ilyen a taxisofőr, aki nem akarja fölvenni az utast, és akire ezért önöknek nyomást kell gyakorolniuk. Ilyen a traktorista a kolhozban, aki halija, hogy a motorral valami baj van, de tovább járatja, nem gondoskodik sem a karbantartásról, sem a javításról, a traktor pedig tönkremegy. Ha azonban ő lenne a tulajdonos, akkor óvná a traktort. Önöknél az üzletek piszkosak, az áruk rendetlen összevisszaságban, a reklám nem kifejező. És a problémát nem az áruk elégtelensége okozza, hanem az, hogy az igazgató nem érdekelt az emberek jó kiszolgálásában, hiszen az ő javadalmazása nem az üzlet munkájától függ. [...]

Az önök másik problémája, hogy hiányzik a termelő gazdasági szabadsága. A termelőt a munkája alapján kell objektíven értékelni, nem pedig a főnöksége révén, nem valamiféle hiva-

talok, hanem a felhasználók, a piac alapján. Ha valaki jól dolgozik, annak prémiumot adnak. Ez nem vitás, hogy helyes. De a prémiumról nem a vásárló dönt, hanem valaki más — ami néha igazságos, néha nem, és nagyon gyakran nincs kapcsolatban a munkával. [...] A piacgazdaságban a sikerekért a kitüntetést a vásárló adja, aki érdekelve van a termék minőségében vagy a szolgáltatásában — nem pedig a főnökség. Ez óriási különbség, amely a munka termelékenységében minimum másfélszeres különbséget eredményez. Változtassák meg a jelenlegi helyzetet, és önök egyszeriben utolérik e mutató terén az Egyesült Államokat. Ez a Szovjetunió hatalmas tartaléka.

A gazdasági szabadságnak és a termelők érdekeltségének biztosítására nagyon fontos az ésszerű tervezés. Önök eddig feleslegesen merceven és ésszerűtlenül terveztek. A jó gazdaságot egy vitorlással lehetne összehasonlítani. Annak két dologra van szüksége az előrehaladáshoz — szélre a vitorlának és kormányszerkezetre. A szél a gazdaságban — az érdekeltség, a kormány — az irányítás, a tervezés. Ronald Reagan úgy gondolja, egyedül széllel, kormány nélkül is elboldogul, de ez nem megy. Önöknél éppen fordítva, hatalmas a kormányszerkezet, és szinte alig van szél, márpedig a vitorlást anélkül szintén nem lehet irányítani.

Az állam okosan kell hogy irányítsa a piacot, mindenképpen segítenie, ösztönöznie kell a hatékony termelőt, nem pedig diktálnia neki, nem szabad agyonszerveznie. Hiszen a piac megtalálja magának az utat, ha nem az egyenes utat, hát a kerülőt. Ezért van önöknél olyan hatalmas feketepiac, annyi megvesztegetés. Normális gazdasági viszonyoknak kellene azonban lenniük, amelyeknek hatékonysága — ha meg is alapozták őket — egyhamar érzékelhetővé válna a széles tömegek számára. Ez lesz majd az igazi haladás.

Kínában például hatalmas változások mentek végbe alig három év alatt. Az állami ellenőrzés csökkent, a tömeges érdekeltség pedig csodákat kezdett teremteni. [...]

A mezőgazdasággal kell kezdeni, azután pedig át kell menni a szolgáltatások és a kereskedelem szférájába, létrehozva itt is a magán- és a szövetkezeti szocialista vállalkozás szektorát. Ez jobb munkára készteti az állami vállalatokat, az egészséges

konkurencia elemeit teremti meg. Miért ne lehetne az állami áruházak mellett — vagy éppen az állami áruházakban — kisebb magánstandokat és üzleteket szervezni? ... Miért ne lehetnének önöknél magánkézben a kis teherautók, amelyek gyümölcsöt és zöldséget szállíthatnának a városokba, mindenekelőtt az ország déli vidékeiről? Kevesebb lenne a veszteség és a ráfordítás, az emberek pedig elégedettek lennének. [...]

Az önök harmadik problémája — a bürokratizmus. Ez minden nagy struktúra közös betegsége. A monopolhelyzetért merevséggel és a hatékonyság hiányával kell megfizetni. Hasonló a problémája az Egyesült Államok nagy cégeinek is, amelyek vezetősége rákényszerül a termelés profil szerinti szétdarabolására, ezzel ösztönözve a magánérdeket.

[...] Minden felülről jövő utasítást lehetetlenség végrehajtani. Az „eszmei (ideológiai) motiváció", nem hatásos. Fontos, hogy az emberek maguk dolgozzanak jól, és ne kelljen őket ellenőrizni... Következésképpen gondoskodni kell róla, hogy mindenkinek a munkája minőségétől és eredményétől függjön a jövedelme. Amíg a társadalomban nem becsülik meg ezeket az értékeket, nehéz komoly előrehaladásra számítani.

Az önök hazájában, úgy tűnik számomra, kritikus káderhelyzet alakult ki. A középszintű bürokratikus apparátus, amely nem járta végig a „kereskedelmi racionalitás hasznos iskoláját", mindenképpen ellene fog tenni a változásoknak. Ám az egészséges gazdasági fejlődés érdekei felette állnak az egyik vagy másik csoport érdekeinek. Az efféle gazdasági vezetőket jobb nyugdíjba küldeni, és új emberekkel helyettesíteni őket. A káderkérdés nagyon fontos. Önöknél sokan irányítanak olyan ügyekben, amelyekben rosszul igazodnak ki. Az ilyesmihez nem pusztán profi módon felkészített szakemberekre van szükség, hanem önálló, pártatlan emberekre, akiktől idegen a hajbókolás.

Mindaz, amit mondtam — egy érdeklődő ember, nem az ellenség, hanem az önök barátjának a véleménye. Sok dolog nagyon egyszerűnek tűnhet önök előtt, sőt naivnak, rég túlhaladottnak is, de ki mondja, hogy az elfeledett régi nem lehet újdonság? Némely dologhoz az önök érdekében kell visszatérni. Az „eszményi szocializmus" illúziókon alapul, azon, hogy mindenki önmagától jól fog dolgozni. A reális szocializmusnak

valóságos gazdasági érdekek pillérein kell nyugodnia. Akkor megszűnik a cinizmus, a bizalmatlanság, amely sok szovjet polgárban ma megvan.

Az amerikai egyetemeken nő az érdeklődés a szovjet szakok iránt (1987)
Time, 1987. október 12. 37. old.

A veterán szovjetológusok csak hitetlenkedve rázzák a fejüket. Az idei tanév elején 39 helyre 340-en jelentkeztek a Columbia University szovjet tanulmányokkal foglalkozó Harriman Intézetébe, kétszer annyian, mint 1984-ben. Kaliforniában a Rand Corporationnak és az UCLA-nak a Szovjetunió külpolitikai magatartásával foglalkozó központjában minden öt férőhelyre tíz pályázó jutott. A vermonti Middlebury Collegeban a főiskola 1900 hallgatójának csaknem tíz százaléka szakosodik valamilyen szovjet témára, holott ilyen szakokat csak harmadévben lehet felvenni. Mint Gail Lapidus, a Berkeley politológusa mondja: „Egyszeriben sikk lett szovjet szakra járni."

Az amerikai egyetemeken az érdeklődés homlokterébe kerültek a szovjet—amerikai kapcsolatok. Jótékonysági szervezetek, köztük a Rockefeller- és a Carnegie-alapítvány, a kongresszussal egyetemben több mint húszmillió dollárral járultak hozzá az elmúlt négy évben ahhoz, hogy új, ilyen vagy olyan módon a Szovjetunióval foglalkozó szakok nyíljanak. Amióta 1984-ben a Columbia elsőnek bevezette a szovjet televízió műsorainak műholdon keresztül történő sugárzását, egyre több amerikai diák tart lépést ily módon a Szovjetunióban zajló fejleményekkel. Az amerikai diákok érdeklődésének növekedése csak részben magyarázható azzal az oldottabb légkörrel, melyet Mihail Gorbacsov szovjet vezető teremtett a maga nyíltsági politikájával. A szovjet tanulmányok iránti érdeklődés nőttön nő azóta, hogy a szovjetek 1979-ben megszállták Afganisztánt, és hogy Reagan hivatalba lépése óta újra meg újra feszültség támad a két szuperhatalom viszonyában az

atomfegyverek miatt. James West a Connecticut állambeli Trinity College orosz történelemmel foglalkozó professzora joggal jegyzi meg: „Mi azok közé tartozunk, akik hasznot húznak a bajból. Amikor kibontakozott az enyhülési politika, csaknem befellegzett az orosz szakoknak."

Moszkva gyorsan reagált a megújuló érdeklődésre. Az évtizedeken át zárva tartott szovjet archívumok hirtelen feltárultak. Jonathan Sanders, a Harriman Intézet igazgatóhelyettese nemrégiben kapott több száz, korábban kiadatlan fényképet Moszkvából egy könyv megjelentetése céljából. Stephen Kotkin, a Berkeley végzős hallgatója a nyáron engedélyt kapott, hogy felkeresse a távoli Magnyitogorszkot, az acélgyártásról híres várost, és benyomásairól háromhasábnyi cikket írjon egy helyi lapban. A tudományos életben is megnyilvánuló glasznoszty leglátványosabb eredménye: Olin Robinson, a Middlebury College elnöke szeptemberben bejelentette: egy 18 északkelet-amerikai főiskolából álló konzorcium egy csereprogramról szóló szerződést írt alá szovjet főiskolákkal, amelynek értelmében a jövő év elejétől amerikai diákok tanulhatnak különböző szovjet főiskolákon és egyetemeken. A Szovjetunió soha azelőtt nem engedett ki ennyi szovjet diákot az Egyesült Államokba, és még soha nem járult hozzá, hogy amerikai diákok felügyelet nélkül ilyen nagy számban tanuljanak a Szovjetunióban. „Ez hatalmas áttörés" — mondja Patrícia Olmstead, a konzorciumhoz tartozó Smith College dékánhelyettese.

Évfolyamtársai Gorbacsovról (1987)
Ország-Világ, 1988. 2. szám, 5. old.

Robert Scheer, a *Los Angeles Times* munkatársa azok közé a ritka szerencsés külföldiek közé tartozik, akit vendégségbe hívtak egy kis moszkvai lakásba. Orosz vendéglátói jókedvű, felszabadult beszélgetés közben falatoztak, s egy-egy korty vodkát is felhörpintettek. A legtöbb szó azokról az időkről

esett, amikor Mihail Gorbacsovval együtt ismerkedtek a jogi tudományokkal az egyetemen.

Vagy tizenöten jönnek össze évről évre azok közül, akik 1955-ben együtt végeztek a moszkvai egyetemen. Ilyenkor régi történeteket elevenítenek fel, fényképeket cserélnek. Bőven van miről beszélni, hiszen öt évig ugyanazokat az órákat izgulták végig, ugyanazokban a hálótermekben aludtak, s együtt álltak sorba balett- vagy színházjegyért. Természetes, hogy azóta tartják a kapcsolatot, s ha módját ejthetik, összejönnek. Az évfolyamtársak egyike Gorbacsov és felesége, Raisza tartja a jelenléti rekordot, de éppen erre a mostanira nem tudtak eljönni.

A barátok némelyike már az egyetemi évek kezdetétől ismerte Gorbacsovot, Sztálin halála és Hruscsov felfelé ívelő pályafutása idejéből.

S jól emlékeznek arra, amikor megérkezett Moszkvába a délorosz gabonaföldek vidékéről egy fiú, az egyetlen jó ruhájában. Aztán megtanulta mindazt, amit megtanulhatott, majd öt évvel később visszatért szülőföldjére. Még mindig ugyanabban a ruhában, amiben jött, s dolgozni kezdett, haladt előre, befutva azt a felfelé ívelő karriert, amely a csúcsra emelte.

A kis vendégsereg hangosan, szenvedélyesen vitatkozott. Egy dologban azonban egyetértenek: a mai, a hatalmon levő Gorbacsov jelleme ugyanaz, mint amelyet indulásukkor megismertek. Csodálkoznak is rajta, hogy juthatott fel a csúcsra egy ilyen tiszta ember. Egyesek aggódnak is, hogy ott tud-e maradni.

Azok, akik együtt éltek az egyetemista Gorbacsovval, nem lepődnek meg mai merész magatartásán. Egyikük, Vlagyimir Liberman, aki ugyan nyolc évvel idősebb nála, ugyanannak a pártcsoportnak volt a tagja, amelyiknek Gorbacsov. A többszörösen kitüntetett háborús veteránt, a Vörös Hadsereg néhai ezredesét, hevesen támadták a Sztálin szította antiszemita hisztériakampány idején, amikor a zsidó orvosok egy csoportja ellen azt a hamis vádat emelte, hogy meg akarták mérgezni.

„Akadtak elvtársak, akik a széljárást kiszimatolva bírálni próbáltak engem — emlékezik vissza Liberman. — Én voltam az egyetlen zsidó a jogi kar taggyűlésén. Gorbacsov nem sokkal korábban lett párttagjelölt, és mégis ő kelt a védelmemre,

igyekezett elhárítani az ellenem irányuló támadást. Igen keményen kiállt, nem éppen diplomatikus szóhasználattal élve. Az egyik idős és tiszteletben álló veteránt kategorikusan gerinctelennek titulálta. A többiek erre meggondolták magukat."

A *Los Angeles Times* munkatársa a hallottak alapján feltette magának a kérdést: nem a glasznoszty jele-e, hogy ő itt jelen lehet, hogy mindezt egyáltalán megtudhatja.

„Ez maga a glasznoszty" — vonta le a következtetést Zdenek Mlynář, akit nem lehet éppen elfogultsággal vádolni. A csech Mlynář ugyan nem szobatársa volt Gorbacsovnak az egyetemen, de barátja volt. S milyen az élet! Most Bécsben él, emigránsként.

A régi jó barátokat a legkevésbé sem lepi meg az első számú vezető nyíltsága, s az a drámai mód, ahogy meg akarja változtatni a dolgokat. Úgy emlékeznek vissza rá, mint a helyi Komszomol-szervezet igen népszerű titkárára.

„Sohasem nagyképűsködött, mindig reálisan gondolkodott, és volt humorérzéke. Mindig önálló véleménye volt."

Liberman ezt mondja: „Gorbacsov egyik legszembeszökőbb tulajdonsága az volt, hogy mindig a tűréshatárt súrolta."

Elmondott egy esetet, amire Sztálin egyik új művével kapcsolatban került sor. Egy külső szakértő külön tanfolyamot tartott a könyvről, ami abból állt, hogy oldalról oldalra fel akarta olvasni az egészet.

Gorbacsov és Liberman ekkor kitűztek egy névtelen üzenetet a faliújságra: „Valamennyi hallgatót felvették a jogi karra, amiből az következik, hogy — feltehetően — tudnak olvasni."

Az előadót felbőszítette ez az üzenet, felolvasta a hallgatóknak, és kijelentette, hogy szerzője ellenez mindent, ami szocialista. Gorbacsov ekkor felállt, magára vállalta a felelősséget, s kifejtette, hogy korántsem a szocializmussal, hanem az effajta tudálékossággal van baja.

Nagy volt a derültség, s noha Gorbacsovot megbírálta a pártbizottság, az előadót felváltotta valaki más, aki már nem idegenkedett az előadótermi vitáktól.

Gorbacsov tehát állta a próbát, s a második évben tagjelöltből tag lett.

Amikor Hruscsovot leváltották 1964-ben, Gorbacsov, aki akkor már gyakran megfordult Moszkvában, nem titkolta ba-

rátai előtt, hogy továbbra is reménykedik a mélyreható reformban.

Gorbacsov akkor már valóban fontos ember volt, mint sztavropoli pártvezető. Két évvel később az egész körzet helyettes irányítója, további két esztendő múlva pedig az SZKP Központi Bizottságának tagja. Kétségkívül vitte már valamire.

De hát miként lehetséges — teszi fel a kérdést Scheer —, hogy az a rendszer, amelyben annyi volt a korrupció, lehetővé tette a Mlynář által „tiszta embernek" nevezett politikus felemelkedését?

Jurij Andropov — akivel Gorbacsov egy vidéken született, és aki szeretett arrafelé nyaralni — 1967-ben a KGB vezetője lett, és azokra kezdett támaszkodni, akik szembenálltak az egyes pártvezetők korrupt életmódjával. Gorbacsov megfelelt az andropovi elvárásoknak, s szoros barátság alakult ki közöttük, ami meghatározó szerepet játszott a fiatal pártfunkcionárius életében.

Gorbacsov jó gazdasági eredményeket ért el a maga területén. Elterjedt róla, hogy szeret gazdasági kísérleteket folytatni, becsületes és keményen dolgozik — mindezek kivételesen ritka tulajdonságoknak számítottak a Brezsnyev-korszakban, és ezt Andropov más reformpártiaknak is tudomására hozta.

A *Los Angeles Times* munkatársa a funkcionáriusokkal folytatott beszélgetésekből megtudta, hogy Gorbacsov Andropov segítségével került Moszkvába 1978-ban, a Központi Bizottság mezőgazdasági titkáraként.

Akár a szerencsének, akár az ügyes újításoknak köszönhetően, első éve óriási sikerrel zárult: az 1978/79-es termés volt a legnagyobb a Szovjetunió történetében. Bizonyára ezért választották meg a Politikai Bizottság póttagjának.

A rákövetkező év termése ugyan katasztrofális volt, de Gorbacsovnak sikerült a szükségből erényt kovácsolnia. Elvetette a szovjet mezőgazdaság hagyományos vad terveit a szűzföldek megműveléséről, a nagy ázsiai folyók eltérítéséről, hangsúlyozva az alapkérdéseket, nevezetesen a megfelelő raktározást és az útépítést, s a Politikai Bizottság elfogadta és jóváhagyta álláspontját.

Mindez 1982 nyarán történt. Brezsnyev hat hónappal ké-

sőbb meghalt, és Andropov, bár beteg volt, hatalomra került. A KGB néhai főnöke valóságos áldás volt a reformerek, elsősorban a gazdasági újítók számára.

És azután Andropov is meghalt, miután tizenöt hónapig volt hatalmon. Őt követte rövid időre Csernyenko.

Konsztantyin Csernyenko személye — a moszkvai bennfentesek szerint — kompromisszum volt abban a hatalmi harcban, amely a régi, a Brezsnyev-párti erők és az Andropov köré tömörült, megújulást követelő csoport között folyt. Csernyenko lett ugyan az első titkár, de Andropov politikai hívei növelték befolyásukat, erejüket, és amikor tizenhárom hónappal később meghalt Csernyenko, már Gorbacsov léphetett az örökébe.

A volt évfolyamtársak szerint „Gorbacsov azért került az élre, mert meghirdette a gazdasági reformot, amellyel együtt járnak a politikai reformok és a demokratizálási törekvések, ami nélkül nem lehet korszerűsíteni a társadalmat".

„Jelcin egy Robin Hood volt" — Interjú Jegor Jakovlevvel (1987) Die Zeit, 1987. november 27. 7. old.

— A lakosság egy részét szinte letaglózta az a tény, hogy Jelcin esetében a szabványokat egyszerűen felrúgták, és olyan vádak hangzottak el vele kapcsolatban, mint az árulás, a hátbadöfés, a pártellenes bűntett, a politikai bizottság megosztása...

— Először is hadd mondjam el, mit is csinált Jelcin. Az én életem sem éppen leányálom Moszkvában. De hát aki az átalakításban részt vesz, annak teljes erőbedobással kell dolgoznia. A politika nem tűri az amatőrködést, teljes embert követel. Ugyan mire jó ez a porhintés a lemondásról? Köztudott, hogy Jelcin nagyon népszerű volt, mint mindenki, aki baloldali frázisokat hangoztat. Senki nem mászott rá, senki nem követelte tőle, hogy azonnal távozzék. Vagyis ha mindenki azt

csinálná, amit Jelcin, az átalakítás csődbe jutna. De ez csak az érem egyik oldala.

Az ön előbbi állítása szerint az olyan szavak, mint a hátbadöfés és az árulás, megrémítették a lakosság egy részét. Nem elegendő azonban a demokráciát csak meghirdetni. Emlékezzék csak arra, mi történt három évvel ezelőtt. A városi pártbizottság tagjai féltek nyíltan és becsületesen fellépni Grisinnel, a moszkvai pártbizottság akkori vezetőjével szemben. Két évvel később, már a peresztrojka és a glasznoszty viszonyai között, ugyanezekből a tagokból megint csak hiányzott a bátorság Jelcin nyílt és őszinte bírálatához — most nem a legutóbbi ülésre gondolok, hanem az azt megelőzőekre. Tudom, hogy még hosszú az út a párt teljes demokratizálódásáig, amelyre azonban feltétlenül szükségünk van. Ezért várjuk oly feszülten az 1988 júniusában sorra kerülő pártértekezletet.

— Azok a funkcionáriusok, akik most felléptek Jelcin ellen, pont ezzel az értekezlettel szemben alkottak frontot. A kádercserék, az új szereposztás ellen. Mert ennek semmi értelme, ahogy egyikójük mondta. A Jelcin-féle politika ellen felhozott érvek most azok számára jelentenek kitűnő alibit, akiket a pártkonferenciáig tulajdonképpen le kellene váltani, mivel nem felelnek meg az új igényeknek.

— Ami ezt az egész dolgot bonyolulttá teszi, az az, hogy akár igazuk van ezeknek az embereknek, akár nem, amit mondtak, objektíve mégis igaz: Jelcin módszereivel nem lehet és nem szabad tovább folytatni a peresztrojkát.

Az eset legfőbb tanulsága számunkra az, hogy a régi módszerekkel nem lehet megszilárdítani az újat. Ha most megpróbálom hideg, józan fejjel elemezni Jelcin módszereit, régi, sztálinista munkamódszereket és veszélyes jelszavakat fedezek fel közöttük, olyanokat, mint: a káderek nem számítanak, csak a rendszer a lényeges. Mindig mindenért az embereket felelőssé tenni — nagyon veszélyes és tragikus következményekkel terhes nézet. A sztálini jelszó szerint nincsen olyan erőd, amelyet a bolsevikok ne tudnának bevenni. Sajnos azonban van olyan erőd, méghozzá nem kevés, amelyet pillanatnyilag, az objektív körülmények folytán nem tudunk bevenni. Hál' istennek, ma már nem élünk abban a korban, amikor az volt a legfőbb alapelv, hogy a cél szentesíti az eszközt.

— Még ha Jelcin fejjel akart is menni a falnak, és autoritárius módon járt is el, mégiscsak az átalakításért harcol, és Gorbacsov helyezte abba a funkcióba. Nem annak a jele-e ez, hogy nem állnak Gorbacsov rendelkezésére olyan egyéniségek, akik a puszta jó szándékon túl képesek az irányvonalát megfelelő stílusban valóra is váltani?

— Ha Nyugaton vagyok, vagy nyugati újságírókkal beszélgetek, folyvást csak ezt hallom: Gorbacsov politikája, Gorbacsov peresztrojkája, Gorbacsov irányvonala — mintha minden tőle függne. Hadd szögezzem le hát, ezek az újságírók véleményem szerint „cáribb" módon gondolkodnak még nálunk is, noha mi háromszáz évig éltünk cárok uralma alatt. Nekünk ma egyáltalán nem áll szándékunkban, hogy minden változást egy ember nevével hozzunk összefüggésbe. Jelcin esete nagyon tragikus és fájdalmas eset, és Gorbacsov talán még jobban szenved tőle, mint mások.

Természetesen azt sem akarom mondani, hogy amit Gorbacsov csinál, az teljesen mentes a hibáktól. Ez az ember nagyon nyíltan és őszintén beszél, és már nemegyszer kijelentette nekünk: nem én vagyok az igazság egyedüli letéteményese. Ami azt jelenti, hogy neki is joga van hibákat elkövetni. Épp csak most nem vagyok arról meggyőződve, hogy a jelen esetben is hibáról lenne szó.

Nézze, a stagnálás hosszú évei után Jelcin uralma és akarata sok mindent elért Moszkvában, ahol hihetetlen méreteket öltött már a korrupció. John Reed írta: a bolsevikok lerombolták a régi világot, hogy aztán egy új világot építhessenek fel annak a romjain. Ha Jelcinre vonatkoztatjuk ezt a mondást, akkor azt mondhatjuk: a rombolásra megfelelt, az új építésére nem.

— Maradjunk egy pillanatig az előbb említett hihetetlen moszkvai korrupciónál. A világvárosok között rengeteg az olyan, amelyek megreformálására szemmel láthatóan nincsen mód. Ebből a szempontból tehát Moszkva minden sajátossága ellenére nem kivétel. Mégis, milyen tanulságokat vonhat le most Lev Zajkov, Jelcin utóda elődje tapasztalataiból, hogyan kell ezek után az új világot építeni?

— Nézze, én szerettem ezt az embert, Jelcinről beszélek, ám ezzel együtt is Robin Hoodnak neveztem. Nos, Zajkov ese-

tében semmiképp sem szabad, hogy Robin Hood váljon belőle. Nem szabad, hogy úgy érezze, ellenségekkel van körülvéve, és mindenki karddal ront rá. Más lelki beállítódásra van szüksége, dolgoznia és nem harcolnia kell az emberekkel.

Nem állnak más emberek a rendelkezésünkre, ezekkel az emberekkel kell végrehajtanunk az átalakítást. Egyik tehetséges drámaírónk, Milesko *A boldogság proletár csodamalma* címmel írt egy színdarabot. Ebben a darabban a falusi szegények bizottsága felteszi az embereknek a kérdést: Ki az, aki ellenzi a boldogságot? Aki ellenzi a boldogságot, lépjen előre. Agyon fogjuk lőni. Hosszú időn át mi ilyen módszerekkel építettük a szocializmust. Ezentúl nem akarunk ilyen módszerekkel élni. Kész, vége.

Gavriil Popov: Milyen átalakításra van szükségünk? — Borisz Jelcin leváltásáról (1987) Moszkovszkije novosztyi, 1987. december 20. 15. old.

Sokan úgy vélik, hogy a moszkvai városi pártbizottság volt első titkárának, Borisz Jelcinnek semmilyen különleges koncepciója sem volt az átalakításról. Én pedig úgy vélem, hogy volt ilyen — különleges — koncepciója. Ezt a párt XXVII. kongresszusán tartott felszólalásában és más beszédeiben fejtette ki. Ez gyakorlati tettekben jutott kifejezésre. Én ezt az álláspontot tekintélyuralmi, konzervatív avantgardizmusnak nevezném. *Tekintélyuralminak* — mivel az átalakítás fő cselekvő erőinek nem a tömegeket, hanem a vezetőket tekinti. *Avantgardizmusnak* — azért, mert Borisz Jelcin, az átalakítás lelkes híve lévén, egy-két ugrással próbálta elérni ennek a céljait, figyelmen kívül hagyva az objektív valóságot, amely sok-sok igen komoly probléma képében jelenik meg, amelyek szakaszos megoldást és nehéz mindennapos munkát követelnek. *Konzervatívnak* — azért, mert az ilyen módszer, mivel kétségtelenül eredménytelenségre van ítélve, csupán diszkreditálhatja az átalakítást, az avantgardisták szubjektív szándé-

kaitól függetlenül, s ezért konzervatívjaink érdekeinek felel meg. Elegendő visszaemlékezni a moszkvai plénumon elhangzott néhány felszólalásra — melyekben azt emlegették fel hibaként, hogy a kerületi pártbizottságok plénumainak látogatása helyett utcai találkozókat rendeznek a moszkvaiakkal, üzemlátogatásokra vagy intézetek látogatására fordítják az időt. Márpedig ez végeredményben bírálata a vezetés új stílusának, amelyet a nép és a párt jóváhagyott.

Nézetem szerint az igazság az, hogy az átalakítás problémáinak megoldását a társadalom egy része — közöttük az avantgardisták is — nem abban látják, hogy a radikális gazdasági reform koncepcióját és a társadalom vele szervesen összefüggő demokratizálását magában az életben váltsák valóra, és a párt-, az állami és társadalmi élet mechanizmusát alakítsák át, hanem elsősorban — a káderek cseréjében.

Az ilyen koncepció az apparátus dolgozói azon csoportjának a nézeteit tükrözi vissza, amely szilárdan hitt a mindenható apparátusban, abban a képességében, hogy az íróasztaltól el nem szakadva vagy a szónoki emelvényről el nem távozva mindenféle problémát meg tud oldani, és a fékezés egyedüli okát abban látja, hogy az apparátus élén és azon belül nincsenek méltó vezetők.

Ez a koncepció továbbá apparátusunk azon legjobb részének nézeteit tükrözi vissza, amely a nép szolgálatában látja a kötelességét. De olyan sokáig rendelkezett a dolgozók által létrehozott és őket megillető értékekkel, hogy a nép érdekeiről való gondoskodás csak egyetlen formában képzelhető el számára: a dolgozók fölötti atyai gyámkodás, a gondoskodás, a népnek felülről ajándékozott adományok alakjában — akár anyagi javakról. akár a demokrácia formáiról van szó.

Ez a koncepció végül társadalmunknak azokra a konzervatív beállítottságú rétegeire is épít, amelyek félnek a gazdaságirányítás gazdasági módszereire való áttérés távlataitól. Az egyenlősdi leszoktatta őket arról, hogy „melózzanak". A jóllehet szerény, ám munka nélkül szerzett fizetések és prémiumok évtizedei elzüllesztették őket. Elfelejtették azt, hogy önállóak legyenek, hozzászoktak a végrehajtó szerepéhez. A munka szerinti bértől és a felelősségtől egyaránt félnek. Ebben a környezetben az olyan nézetek népszerűek, hogy minden a

rossz vezetők miatt van. Valósággal az oroszországi parasztságnak a jó cárról szőtt évszázados ábrándjainak visszhangjai hallhatók — aki majd felváltja a rosszat, és akkor az élet jobb lesz.

Egyesek a következő ellenvetést tehetik: vajon Borisz Jelcin nem volt-e a fékezés-mechanizmusa ellen folytatott küzdelem egyik élharcosa? De igen, az volt. Teljesen tisztában vagyok vele, hogy neki a fékezés legerősebb rohamosztagával — a moszkvaival kellett harcba szállnia. Itt a Tregubovok, Csurbanovok, Scsolokovok, Szuskovok éltek és virultak. És nyíltan meg kell mondani: Jelcin nemcsak leküzdötte az ellenállásukat, hanem megsemmisítő csapásokat is mért rájuk. Ez megnyerte számára valamennyi becsületes moszkvai rokonszenvét és együttérzését. Emellett azonban a legfontosabb valamiképp háttérbe szorult: az, hogy az ezen a fronton elért sikereket nem a moszkvai városi pártbizottság első titkárának személyes merészsége biztosította, hanem a párt legkülönfélébb erőinek erőfeszítése, vezető magvának támogatása.

Mélységes meggyőződésem: az átalakítás csupán abban az esetben valósul meg, ha az egész népet bevonják áramlatába, ha mindegyikünk ügyévé válik.

Moszkvában azonban olyan helyzet alakult ki, hogy az átalakításnak egyetlen hőse volt, a többieknek pedig az elragadtatott néző szerepe jutott ebben az egyszemélyes színházban. Régóta és jól ismert azonban, hogy a fölülről történő jótékonykodás elkerülhetetlenül, a „kaszárnyakommunizmus" ilyen vagy olyan változatává fajul, mint ezt már Marx és Engels is kimutatta.

Az „erőszakos káderpolitika" hívei, miután ezt a társadalomirányítás valamennyi szintjére és az egész országra kiterjesztették, bizonyos idő múltán mindig elkerülhetetlenül rájöttek, hogy csupán egyre inkább belegabalyodnak a labirintusba, amelyből kiutat ígértek. És akkor vagy újra vissza kellene térniük az igazi átalakítás koncepciójához, amely ma már megfogalmazódott, és a demokratizálás mechanizmusain keresztül minden egyes embert igyekszik bevonni a társadalom megújításába, vagy kénytelenek lennének ama személyek „leleplezésének" útját folytatni, akik akadályozzák a nép számára megígért sikerek elérését. Ebben az esetben pedig a felülről

történő adminisztrálás kérlelhetetlen logikája újra olyan helyzetet idézne elő, amelyet a harmincas évekből már ismerünk.

Borisz Jelcin felmentése tulajdonképpen, önmagában véve — egy demokratikus társadalomban szokványos jelenség. És nekem személy szerint nagyon rokonszenves az olyan vezető, aki elismeri, hogy feladataival nem tud megbirkózni, és ezért kéri, hogy adjanak neki képességeinek megfelelő munkát. Ennek a felmentésnek a társadalmi visszhangja azonban sokkal szélesebb körű volt, mint ahogy azt maga az esemény megérdemelte volna.

Sok levél és cédula olvastán az ember valósággal érzi, hogy az átalakítás lelkes támogatása árad belőle, az ilyen következtetésekre azonban fel kell figyelni: „Ez a felmentés az átalakítás ellenfeleinek győzelme, a moszkvai városi pártbizottság első titkárának távozása az átalakítás vége" stb. stb. Honnan ered az átalakítás ilyen megszemélyesítése? Megértem, hogy a személyi kultusz korának hagyományai, amikor a nép és a párt ügyét egyetlen vezető személyes ügyének tekintették, szívósak. De hiszen olyan emberek írnak, akik abban az időben nőttek fel, amikor olyan „személyiségek" léteztek és tevékenykedtek, akik körül kultuszt sem lehetett kialakítani, ha valaki nem akarta kockáztatni, hogy nevetség tárgyává váljék.

És minél többet gondolkodom az ilyen helyzeten, annál világosabbá válik, hogy itt az átalakítás egyik legveszélyesebb jelenségével találkozunk, azzal, hogy az avantgardizmusnak a dolgozók egy része körében támasza van. Sok olyan ember van az országban, aki azt akarja, hogy az átalakítást valaki végezze el számunkra, és tálcán nyújtsa át. Az átalakítás efféle hívei számára, akik úgy várják azt, mint valami szabadító hős nagy cselekedetét, a bálvány távozása valóban majd hogy nem tragédiának vagy a világ végének számít. Képletesen szólva, ők kényelmesen elüldögélnének a lakásukban, amíg valaki „kívülről" — tavasszal váltja fel számukra odakint az utcán a telet.

Olvasói levelek Jurij Burtyin cikkére és Burtyin válasza (1987)
Oktyabr, 1987. 12. szám, 190—205. old.

Tisztelt elvtársak!
Sokáig el sem tudtam volna képzelni, hogy előfizetek az önök lapjára. De most a kezembe került az *Oktyabr* 8. száma. Nagyszerű szám! A sava-borsa persze Jurij Burtyin cikke.* Ha azt mondom, hogy okos és bátor, azzal még nem mondtam semmit. Mostanában sokan lettek okosak és bátrak. De ezen felül ez egy olyan cikk, amellyel kezdetét veheti történelmi gondolkodásunk újjászületése. Ebben a cikkben a fiatal olvasó nem egyszerűen új adatokat talál (ha mégoly fontosakat is), hanem egy új gondolkodásmóddal találkozik, a félelmet nem ismerő elemzés példájával. Mert épp az elemzés az, amire ma olyan nagy szükségünk lenne... Úgy gondolom, hogy Jurij Burtyin sok olyan dologra tapintott rá, ami az értelmes és gondolkodó fejekben homályosan már motoszkál, de amit nem tudnak megfelelő szavakba önteni. Rátapintott és pontosan, logikusan tudta megfogalmazni...

Vjacseszlav Ivascsenko

Moszkva

Nyílt válasz Jurij Burtyinnak
Nos, Ön teljesen világosan kifejtette a nézeteit. Tvardovszkij *Az emlékezet jogán* című poémája csak alkalom Önnek arra, hogy elmondja gyilkos és dörgedelmes kritikáját a szovjet történelem harmincas, ötvenes éveiről, vagy ahogy Ön nevezi ezt a korszakot, a sztálini időkről. [...]

Azt írja, hogy „1956 és 1964 között... a személyi kultuszt nyiltan és széleskörűen kritizálták", ami nyilván Önnek igen tetszik, de a hatvanas évek második felében „ezt a kritikát ugyanolyan aktívan és szervezetten elnémították". Tulajdonképpen mi az, amit nem ért ebben? A nép nem óhajtotta, hogy

* Lásd válogatásunkban a II. fejezetben. *(A szerk.)*

leköpdössék Sztálin nevét csupán azért, mert ebben tellett kedve az esztétizáló sznoboknak, a mai vasziszualij lohankinoknak és más efféléknek, akiknek száma igencsak megszaporodott az Ön által oly hőn szeretett Hruscsov-korszak óta. Kérdezze csak meg, a munkásoktól vagy a katonáktól, vagy a kolhozparasztoktól, mi a véleményük Sztálinról. Kérdezze csak meg! Nyíltan kimondom: a vélemények nagyon különbözőek lehetnek, de aligha jut bárkinek is az eszébe az, amit Ön talált ki, amikor a sztálini „kaszárnyakommunizmusról" írt, és ráadásul azzal a nevetséges igénnyel, hogy a végletekig őszinte lesz. Mondja el ezt a háborús veteránoknak május 9-ének ünnepén, amikor minden évben találkozót rendeznek. Érdekes lenne megtudni, mit válaszolnak, és vajon nyomdafestéket tűrő lenne-e az, amit mondanak. Mit mondanának, ha elmesélné nekik azt a hruscsovi mesét, hogy Legfelsőbb Főparancsnokuk egy „földgömb" alapján irányította a harcokat? Mit mondanak, ha megpróbálja előttük „leleplezni" a sztálini idők bűneinek „tudatosan megszervezett feledését", hogy befeketítsen egy embert, aki inkább elveszítette a fiát, de a végsőkig kitartott népével a nehéz megpróbáltatások közepette, és éppen ezért igazi tekintélye volt? És mit fognak mondani, ha megpróbálja meggyőzni őket, hogy Sztálin alatt jött létre „a felső rétegek privilégiumainak rendszere" — ez egy ostobaság, amelyre minden józanul gondolkodó ember azt fogja felelni, hogy a privilégiumok az Ön szívének oly kedves Hruscsov alatt jöttek létre, és Brezsnyev alatt erősödtek meg. Ön szembeállítja az 1956—64-es éveket és az 1964—1982-es éveket, pedig ezek egy láncnak a szemei. Mikor került Rasidov Üzbegisztán élére? 1959-ben. És mikor bontakozott ki? Az 1970-es években. Mikor került Bogyul Moldávia élére? 1961-ben. És mikorra estek vezetésének „legszebb" évei? A 70-es évekre. Mikor lett Kirgízia vezetője Uszubalijev? Hruscsov alatt, de utána is sokáig az maradt. Azt mondják, hogy minden kor kitermeli a maga hősét. A Hruscsov-korszak szülte hősök közéleti tevékenységének vége önmagáért beszél. Emlékezzék csak vissza, hogy az ország gazdasága ténylegesen összeomlott 1964 végére, emlékezzék vissza, hogy a XXII. kongresszus után, ahol az analfabéta Hruscsov megígérte, hogy húsz év alatt felépítjük a kommunizmust — azaz egy nekifutással elérjük azt,

aminek megoldásán az emberiség legkiválóbb koponyái töprengtek, emlékezzék vissza, hogy ezek után kezdték felszámolni a háztáji gazdaságokat, kezdték begyűjteni a jószágot, még a baromfit is. Emlékezzék rá vissza, hogy Hruscsov 1959-ben a cipőjével verte az asztalt az ENSZ ülésén — éppen ezzel „ugratott" minket egy tévéadásban Phil Donaghue, és két évvel később Adzsubej a XXII. kongresszuson lelkesen kiabálta, hogy az az asztalverés a cipővel „egyszerűen remek" volt. Emlékezzék vissza, milyen döbbenetesen értelmetlen volt 1962-ben a pártbizottságokat ipariakra és falusiakra osztani föl. Ön mindezt kiválóan tudja, de úgy tartja jónak, hogy inkább hallgasson róla, és az akkori eseményeket haladásnak nevezi, amely megegyezik „mai peresztrojkánk távlatával", a hruscsovi voluntarizmus idejét pedig „a szovjet történelem fényes korszakának" nevezi. Önt az sem izgatja, hogy lejáratja a peresztrojkát azzal, hogy a történelmi nemlétezésből segítségül előhívja a kukoricaisten árnyékát.

Meglehet, hogy nem is kellett volna az Ön eszmefuttatásának nagy jelentőséget tulajdonítani, ha Ön megmaradt volna a hétköznapi józan ész határain belül. De Ön túlságosan elvakult. Az 1941—45-ös háborút tartja Sztálin életrajzában az egyetlen olyan momentumnak, amely „erkölcsi szempontból előnyösnek tűnhetett a társadalom szemében". És az iparosítás, a kollektivizálás, a gazdaság talpraállítása a háború után, az árak leszorítása 1946 és 1950 között, a jegyrendszer megszüntetése 1947-ben — ez önnél nem számít? Ön azt nem látja, amit nem akar látni, még Winston Churchill is nagylelkűbb volt, és nem beszélt olyan gyűlölettel Sztálinról, ahogyan Ön, mint a néhai Iván, aki a saját vérét tagadta meg. Sztálin „lefejezte" a hadsereget 1937—38-ban? Milyen alapon állít ilyesmit? Ön dolgozott archívumokban, publikált eddig ismeretlen dokumentumokat, megkérdezte a szemtanúkat, akik tudtak Sztálin „démoni terveiről". Nem bizony. nem dolgozott, nem publikált, nem kérdezett. És persze jobbnak látja, ha elhallgatja azt a tényt, hogy Tuhacsevszkij halálos ítéletét Blücher és Dobenko írta alá. Ezt miért nem említi? Hát csak azért, mert ez megdöntené ősemberien torzonborz és primitív koncepcióját arról, hogy Sztálin állítólag szándékosan „fejezte le" a Vörös Hadsereget?

Igen, Sztálinnak mint hadvezérnek, stratégiának, a Hitler-ellenes koalíció vezetőjének valóban kivételes érdemei vannak, még akkor is, ha ez Önnek nem tetszik. Én is nagyon jól tudom ezt, pedig egy másik nemzedék képviselője vagyok — huszonhárom éves.

Emlékezzék vissza Vasziljevszkij végkövetkeztetésére: „J. V. Sztálin beírta nevét a hadtörténelembe. Kétségtelen érdeme, hogy az ő közvetlen Főparancsnoksága alatt a Szovjet Fegyveres Erők nagyszerűen megállták a helyüket a védelmi hadmozdulatokban, és ragyogóan hajtották végre az összes támadó hadmozdulatot." Ahogy Keleten mondják, kézzel nem lehet a Napot eltakarni. Ez a közmondás teljes mértékben vonatkozik Önre is, Jurij Burtyin! [...]

Nem tudom, látta-e a tévében a Győzelem negyvenedik évfordulója alkalmából tartott ülést. 1985. május 8-án volt. Azt mondta akkor M. Sz. Gorbacsov elvtárs: „A fronton és a hátországban folyó gigászi munkát a párt vezette, a Központi Bizottság, az Állami Honvédelmi Bizottság, amelynek az élén az SZK(b)P Központi Bizottságának Főtitkára, Joszif Visszarionovics Sztálin állt." Amikor országunk vezetője kiejtette Sztálin nevét, a teremben tapsorkán tört ki, amely a szovjet emberek természetes reakciója volt egy régen várt igazságra. [...]

Befejezésül: ha nem a két kort, hanem Sztálin és Hruscsov személyiségét hasonlítjuk csak össze, akkor azt mondhatjuk, hogy a történelem léptéke szerint az előbbitől az utóbbiig csak egy lépés volt — egy lépés a nagyságtól a nevetségességig. Egyébként mindenki a maga képére és hasonlatosságára választ magának példaképet. Az Ön cikke ezt napnál fényesebben bizonyítja.

Tisztelettel
I. Perov

Kérem a Szerkesztőséget, hogy objektivitása jeléül közölje levelemet: ha ez lehetséges, akkor kérném, hogy a nekem járó honoráriumot utalja át a Gyermekalap javára.

Kisinyov

Tisztelt Burtyin elvtárs!

Csak most lehet immár határozottan a tudat felszabadításáról beszélni. Az Ön cikke méltán koronázza meg a nagyszerű

demokratizálási folyamatot, amely nem olyan régen kezdődött, és már olyan sok mindent mutatott fel. Nehéz megpróbáltatások várnak még ránk. Bizonyára sok levelet kapott már — olyanokat is, amelyek lelkesen helyeselnek, és olyanokat is, amelyek dühöngve szitkozódnak. Ennek így is kell lennie. Politikai harc folyik, és egyre több ember kapcsolódik be ebbe a harcba. Milyen sokáig éltünk a szerint az átkozott szabály szerint, hogy „mindent tilos, még azt is, amit szabad". Most kaptunk egy lehetőséget, és csak tőlünk függ, hogy ez a lehetőség hogyan válik valóra.

Örülök, hogy az *Oktyabr* szót adott Önnek, és ezzel végre teljesen határozott álláspontot foglal el a peresztrojka ügyében. A *Novij mir*, a *Znamja*, a *Druzsba narodov* és most már az *Oktyabr* is minden számával új epizódot jelent a demokráciáért vívott harcban. A múlt bálványait még határozottabban kell ingatni, nem szabad azt hinni, hogy már le vannak döntve, ne legyenek Önök nagylelkűek. Ha lehetőséget kapnak, hogy újra talpra álljanak, akkor a glasznosztyból kő kövön nem marad! Már most azt hirdetik, hogy „a kriticizmus tombolását" megemlegetjük (Rogocsenkov a *Moszkva* folyóiratban), már ráuszítottak egy újságírónőt *Az Arbat gyermekei*-re, már most meg akarnak bennünket győzni arról, hogy a Brezsnyev-korszak milyen nagyszerű időszak volt. Legyenek állhatatosak és egységesek, drága demokrata kritikusok!...

Még egy kérés: mondjanak el még többet Tvardovszkij *Novij mir*-jéről, mondják el, hogyan gyakoroltak rá nyomást. és hogy mi történt később az irodalommal. Ez ma - már történelem, és éppen ezt a közeli múltban történt történelmet ismerjük a legkevésbé...

M. Ribkin

Almetyjevszk, Tatár Autonóm Köztársaság

Jurij Burtyin válasza:

[...] Nem azért kértem szót, hogy ebben a cikkben utólag valamit bebizonyítsak, megmagyarázzak, igazoljak vagy kijavítsak, hanem legfőképpen ezért, hogy köszönetet mondjak. Azoknak az olvasóknak, akik szóban vagy írásban, közvetlenül vagy másokon keresztül egyetértésüket és támogatásukat fejtették ki az ötvenes és hatvanas évek irodalmi és társadalmi

folyamatairól szóló írásommal kapcsolatban. És azoknak is, akik ugyanilyen energikusan léptek föl ellene. Az elsőknek érthető, hogy miért mondok köszönetet. Mindenekelőtt egészen egyszerűen azért, hogy ők *vannak*, és kiderült, hogy nagyon sokan vannak, és mert közéleti érdeklődésük ilyen friss és heves. Valóban csodálatra méltó dolog ez annyi tespedt és álmosító év után, de annál örömtelibb is, és megerősítheti reményünket a most kezdődő peresztrojka sikerében. [...]

Sok tény utal arra, hogy a modern, mai sztálinizmus társadalompszichológiai jellege nagyon bonyolult és egyáltalán nem egynemű Van egy, hogy úgy mondjam, vezetői bürokrata sztálinizmus és egy népi, tömegsztálinizmus. Az előbbi önző szemléletében többé-kevésbé világosan mutatkoznak meg azoknak a társadalmi rétegeknek az érdekei, akiknek csak a hatalom piramisának fenntartására van gondjuk, és teljesen logikusan kötik össze a sztálini kor e termékével a saját társadalmi privilégiumaik érintetlenségét. Az utóbbiak önzetlenek, és igazságos ellenszenvet éreznek a privilegizált rétegek ellen, akik egészen jól megtalálták a helyüket a Sztálin utáni világban is Ennek megfelelően egészen különböző megnyilvánulási formáik vannak Az első csoport: ravasz, demagóg, nem őszinte, szereti mellőzni a számára hátrányos témákat — ilyen a Jezsov-jelenség a Hitlerrel kötött szerződés „A barátságról és a határokról" vagy a „kozmopolitizmus elleni harc" —, folyton ügyeskedik és meghamisítja a tényeket, a dolgokat nem nevezi a nevükön, jobban kedveli a célozgatásokat, a sokat mondó elhallgatást. Tulajdonképpen nem is annyira Sztálin alakjához kötődik, és ha a viszonyok nem kedvezőek, akár nem is említi Sztálint, sőt ha nagyon kell, még kritikus hangnemben is nyilatkozik róla, csak hogy alapvető érdekei győztesen kerüljenek ki, csak hogy ne szenvedjen kárt. A másik csoport éppen az ellenkezője: nem látja értelmét az efféle diplomatikus manővereknek, nem is ért hozzá, végtelenül egyszerű és őszinte. Az előbbiekkel ellentétben rosszul tájékozott, és ezért úton-útfélen rosszul nyúl a dolgokhoz, amelyeket nem eléggé ismer, mindenáron fejjel akar a falnak menni, és nem védekezik És végül van még egy különbség: az előbbieknek rendelkezésükre áll a hivatásos újságírás és irodalom egy része, az utóbbiaknak pedig a legutóbbi időkig nem volt lehető-

ségük arra, hogy nyíltan elmondják a véleményüket, és így megelégedtek azzal, hogy kirakták az autójuk szélvédőjére a Vezér arcképét, de egyébként ma is csak az olvasói levelek műfajában találkozunk velük.

S miközben az előbbi típus már nem is érdekes, és lényegében már nincs is miről vitatkozni vele Jurij Karjakin ragyogó pamfletje után (*Znamja*, 1987. 9. szám), a második típus már önmagában véve is komoly problémát jelent, arra mindenesetre jó, hogy — mivel nem fogad el semmiféle mellébeszélést — durván és erőteljesen lökdösi közgondolkodásunkat a legélesebb, legnehezebb és legaktuálisabb kérdések hegycsúcsai felé. Sztálin és a forradalom. Sztálin és a szocializmus. Sztálin és a Szovjetunió szerepe a mai világban. Ez a típus *ezért* érdemel köszönetet, bármennyire is taszít bennünket nézeteinek történelmietlensége, dogmatikussága, erkölcsi érzéketlensége vagy süketsége. [...]

Fordította: Hetényi Zsuzsa

Vlagyimir Drozd: Lehetséges, hogy megint visszatér az ő idejük? (1987)
Lityeraturnaja gazeta, 1987. szeptember 30.
13. old.

Ki szállhat szembe a falkatörvény szerint élőkkel? Csakis az egyéniség. De az egyéniségek nem születnek felülről jött utasításra. És az egyéniség nem fű, melyet ma elvetsz, egy hónap múlva meg már kaszálhatod is az abrakra valót. Az egyéniségeket a kor szüli és neveli, a kort pedig egyéniségek teremtik. Ezek a rendkívüli bonyolultságú társadalmi folyamatok kölcsönösen összefüggnek. Hiszen nem szülték-e a XX. kongresszust követő „olvadásos" évek a „hatvanasok nemzedékét", melynek legjobb képviselői mindmáig megőrizték önmagukat, állhatatosan verték félre a vészharangot, ki hangosabban, ki csendesebben — tehetségtől és az igazság mértékétől függően —, amíg a többiek csak tapsoltak? És nem ők haladnak-e ma a peresztrojka élcsapatában? Gondolom, a mi éveink is szülnek majd egy becsületes és állampolgárilag rendíthetetlen nemze-

déket. Ennek a generációnak hatalmas állami, szellemi, kulturális terhet kell majd a vállaira vennie a XXI. század küszöbén, a jövő felé kell majd vezetnie a szocializmus első országát. De egy ilyen nemzedék kialakulásához megfelelő társadalmi feltételek is kellenek, demokratikus légkör a-társadalomban. Meglehet, egy ilyen nemzedék „világra hozása" a peresztrojka korának egyik legfontosabb feladata.

Hiszen a karrieristák és alkalmazkodók, akikről oly nagy aggodalommal beszélünk manapság, nem véletlenül jelentek meg a társadalmunkban, nem a „rothadó Nyugat" dobta át őket hozzánk, nem, nem. Bizonyos időkben túl kedvező volt számukra az ország klímája. És hát, nehéz történelmünk is nyomot hagyott mindannyiunkon, nemzedékünkön. A háborúban, mint ismeretes, távolról sem a rossz emberek halnak meg elsősorban: a becsületes és önfeláldozó emberek elsőként takarják el testükkel a géppuskafészket... A harmincas években arra kényszerítették az embereket, hogy hallgassanak és alkalmazkodjanak, de voltak olyanok is, akik nem hallgattak és nem alkalmazkodtak. És közülük sokaknak a sorsa tragikusnak bizonyult. De ami a lényeg: a keserves, nehéz napokban is az utolsó falat kenyerüket azok osztották meg másokkal, akiknek a lelkiismerete erősebb volt az önfenntartási ösztönnél.

[...]

Nos tehát, visszajön-e az ő idejük? Igen, visszajöhet, ha a jövőben is többet beszélünk majd az átalakulásról, ahelyett hogy ténylegesen átalakulnánk, ha „helyben futunk", és nem teszünk valóságos és határozott lépéseket egész életünk demokratizálásának, megújításának irányába. Az SZKP KB 1987. júniusi ülésének határozatai meglátásom szerint derűlátóbbá tették a hangulatot a társadalomban. A forradalmi változások a gazdasági életben, ha határozottan és bátran valósítjuk meg azokat, visszafordíthatatlanok lesznek. Ugyanilyen visszafordíthatatlanokká kell válniuk a tudati változásoknak. Ez mindannyiunktól függ. A szabadság vonzó. De a nem-szabadság is vonzó lehet a lakosság egy részének: van valami sajátságos, általunk kevéssé tanulmányozott kéj az alárendeltségben, önmagunknak mint egyéniségnek a feloldásában, feladásában. Ezt a „felelőtlen lét könnyűsége" kísértésének nevezném.

Társadalmunk számára két út van a holnapba: vagy a de-

mokrácia, a glasznoszty továbbfejlesztése, vagy a „csavarok drasztikus meghúzása" A demokrácia nem csodaszer minden baj ellen, az is megszüli majd a maga problémáit, de ezek az eleven, a fejlődő élet problémái lesznek. Egyeseknek úgy tűnik, hogy a „csavarok meghúzása", a törvények szigorítása rendhez, az élet megkönnyítéséhez vezet. „Hiszen Sztálin idejében az árak csökkentek, most meg emelkednek..." Eközben nem akarnak tudni arról, nem hajlandók utánagondolni annak, hogy azokban a bonyolult években ezrek dolgoztak rabkosztért, a falusi lakosság pedig kőkorszaki állapotok között élt. (Én magam is a háború utáni „neolitikumból" származom, annak kézi hajtású malmaival, mozsaraival és krónikus éhezésével.) Az említett emberek ilyen illúziókra is számítanak népünk egy részénél. De a szomszédom, aki kommunista, háborús veterán, mint mondani szokás, velejéig hű a szovjet hatalomhoz, sok mindenre ráébredve a peresztrojka éveiben, eltüntette háza díszsarkából azt az arcképet, melyhez a háború előtti és a háborús években majd hogy nem imádkozott. Minden egyéb, naponta megfigyelhető — gondolkodásbeli, gazdasági, kulturális — változás mellett talán ez is jó jel, hogy az említettek számítása nem válik be, és a szocializmus erősebbnek bizonyul, mint ahogy gondolják?...

Fordította: Dandé Krisztián

Fjodor Burlackij: Hruscsov — politikai arcképvázlat (1988)
Lityeraturnaja gazeta, 1988. február 24. 14. old.

Az idő nem oszlatta szét a nálunk és külföldön is Hruscsov neve körül keringő számtalan mítoszt. Más reformátorok sorsában osztozva, a tömegek tudatában Hruscsov sem részesült elfogulatlan elismerésben. A nép, amely egykor Rettegett Ivánt magasztalta, és elítélte Borisz Godunovot, nem tudott megbékélni vele, hogy Sztálint egy olyan politikus követi, akit nem vesz körül misztikus varázslat, aki halandó földi lény, és nem mentes a hibáktól és tévedésektől. Solohov állítólag még az

„olvadás" korszakában is így beszélt Sztálinról: „Kultusz valóban volt, de volt hozzá személyiség is." Afféle rejtette szemrehányás volt ebben Hruscsov címére, mint aki sokkal kevésbé jelentős történelmi figura. Szemrehányás annak az embernek, aki Shakespeare Claudiusához hasonlóan elcsente a lábak alatt gazdátlanul kallódó koronát.

Ugyanakkor a nyugati országokban Nyikita Hruscsovot egy szintre helyezték John Kennedyvel és XXIII. János pápával, és a nemzetközi légkör hatvanas évek végén bekövetkező romlásának okát abban látták, hogy különböző okokból mindhárom vezető államférfi távozott a politikai színtérről. Számtalan könyv látott napvilágot, amely úgy elemzi a „hruscsovizmust", mint új áramlatot a szocializmusban.

Azt mondhatnánk — senki sem lehet próféta a saját hazájában, de ez nem elég pontos. A kérdés bonyolultabb, és gyökere mélyebben fekszik. Hruscsov megítélésében alighanem Ernszt Nyeizvesztnij járt legközelebb az igazsághoz, a szobrász, akivel Hruscsov a Manyezsben szópárbajozott. Az általa alkotott síremlék Hruscsov sírján — bronzfej, fehér és fekete márványtáblák hátterén — találóan szimbolizálta az „olvadás" korának és e kor főhősének ellentmondásosságát.

Ma, csaknem negyedszázad elteltével, az 1964 októberét megelőző és követő időszakot összehasonlítva jobban látjuk Hruscsov erejét és gyöngeségét. Legfőbb érdeme az volt, hogy lerombolta Sztálin személyi kultuszát. Minden későbbi félénk kísérlet ellenére, mely a korábbi piedesztál felállítására irányult, ezt többé nem lehetett visszafordítani. Nem ment. Ezek szerint az, aki a talajt felszántotta, nem hiába dolgozott. A bátor döntés, mellyel rehabilitálták a személyi kultusz időszakában megtorlások és kivégzések áldozatául esett kommunistákat és pártonkívülieket, helyreállította az igazságosságot, az igazságot és becsületet a párt és az állam életében. Hatalmas, bár nem minden tekintetben hatékony és nem kellőképp bátor csapást mértek a túlközpontosításra, a bürokratizmusra és a hivatalnoki gőgre.

A mezőgazdaság fejlődésében Hruscsov alatt kezdődött a fordulat — felemelték a felvásárlási árakat, jelentősen csökkentették az adóterheket, új technológiákat vezettek be. A szűzföldek feltörése minden hibájával együtt is betöltötte a

maga szerepét a lakosság élelmiszer-ellátásában. Hruscsov próbálkozott vele, hogy a falut is külföldi tapasztalatok, az első mezőgazdasági forradalom irányába terelje. Még a kukorica iránti lelkesedését is jó szándék diktálta, jóllehet ez naiv szélsőségekkel fonódott össze. Rossz szolgálatot tett viszont a gigantománia a falvakban és a háztáji gazdaságok megszüntetése.

Hadd emlékeztessek rá, hogy Hruscsov nevével fonódnak össze a tudomány és technika területén elért eredmények, amelyek lehetővé tették, hogy megteremtsük a stratégiai erőegyensúly alapját. Mindmáig szemünk előtt van még Jurij Gagarin és Hruscsov találkozása, amely azt hirdette, hogy hazánk kijutott a kozmoszba. A békés egymás mellett élés politikája, melyet az SZKP XX. kongresszusán hirdettek meg, a Karib-tengeri krízis megrázkódtatása után egyre szilárdabb alapja lett a Nyugattal kötött egyezményeknek és praktikus kompromisszumoknak. Az „olvadás" korába nyúlnak vissza a Helsinkiben aláírt záródokumentum előzményei, mely megerősítette a második világháború után kialakult erőviszonyokat, és deklarálta új nemzetközi kapcsolatok, a gazdasági együttműködés, az információk, eszmék, emberek cseréjének szükségességét.

Ebben az időszakban fogott hozzá a párt számos társadalmi probléma megoldásához. A városi és falusi lakosság életszínvonala lassanként emelkedni kezdett. A tervezett gazdasági és társadalmi reformok azonban befulladtak. Komoly csapást mértek a reformerek reményeire az 1956-ban Magyarországon kirobbant tragikus események. De nem kis szerepet játszott ebben Nyikita Szergejevics magabiztossága, az, hogy elhanyagolta az elmélet és a politikai stratégia kérdését. A „hruscsovizmus" mint a szocializmus megújulásának koncepciója nem realizálódott. Egy költői képpel megvilágítva ezt, amit az Első Titkár fő ellenfele, Mao Cetung annyira kedvelt. Hruscsov egyik lábával merészen egy új korszakba lépett, míg a másik reménytelenül megfeneklett a múlt mocsarában.

Ha arra a kérdésre keresünk feleletet, hogy a hatvanas évek reformjai miért szenvedtek vereséget, akkor a következőt mondhatnánk: a konzervatív erők azért kerekedhettek felül a reformereken, mert az irányítási apparátus, de a társadalom egésze sem állt még készen a radikális változásokra. Ám

ez túl általános válasz. Meg kell kísérelnünk kideríteni, mit fordítottak a maguk hasznára a konzervatívok.

Az egyik hiba szerintem az vot, hogy a reformkoncepciók kidolgozása és megvalósításuk útjainak kutatása a hagyományos adminisztratív, sőt bürokratikus módszerek alapján történt. Hruscsov általában utasítást adott valamilyen — gazdasági, kulturális, politikai — téma „kidolgozására" ennek vagy annak a minisztériumnak, főhatóságnak, vagyis éppen annak az irányítási apparátusnak, amelynek hatalmát kellett volna megnyirbálni. Az apparátus persze mindig megtalálta a módját, hogy közvetlen, közvetett, kétértelmű határozatokkal kivonja magát az ellenőrzés alól.

A többé-kevésbé sikeres reformok tervét mind a szocialista, mind a kapitalista országokban általában szakemberek egy csoportja, főként tudósok és közéleti emberek dolgozták ki, akik az adott ország vezetőjének irányítása alatt dolgoztak. Így volt ez például Magyarországon, Jugoszláviában, Kínában. Japánban alkalmam volt találkozni Ohita professzorral, akit a japán „csoda" szülőatyjának tartanak. Az NSZK-ban annak ideién Erchard professzor dolgozta ki a reformprogramot, aki később az ország kancellárja lett.

A másik baj, hogy — a „nép hallgatott" (utalás Puskin *Boris Godunov*-jának végére, amely a politika iránt közömbös köznép némajelentével zárul — *a szerk. megj.*) Ma a nyilvánosság tapasztalatára támaszkodva különösen világosan látjuk, milyen kevés történt azért, hogy tájékoztassák az embereket a reálisan létező problémákról, a múltról, a készülő döntésekről, arról már nem is beszélve, mennyire nem vonták be a társadalom széles rétegeit a reformokért folyó harcba. Hányszor hallottam akkoriban: „Ugyan mivel jobb Hruscsov, mint Sztálin? Sztálin alatt legalább rend volt, a bürokratákat lecsukták, az árakat leszállították." Nem véletlen, hogy az SZKP KB 1964. októberi plénuma után szinte a társadalom egésze megkönnyebbülten sóhajtott fel, és reménykedve várta a kedvező változásokat.

Végül az utolsó tanulság. Ez közvetlenül Hruscsovra vonatkozik. Ő, aki éles és természetes politikai ésszel volt megáldva, aki bátor és tevékeny volt, nem tudta elhárítani magától saját személye dicsőítésének csábítását. „A mi Nyikita Szerge-

jevicsünk!" Vajon nem ezzel kezdődött-e a személyi kultusz elismert ellenfelének bűnbeesése? A kullancsok, akik körülvették, hízelgéssel és dicsőítő beszédek tengerével árasztották el őt, cserébe a magas beosztásokért, kitüntetésekért, prémiumokért, kinevezésekért. S nem véletlen, hogy minél rosszabbra fordultak a dolgok az országban, annál hangosabban és ünnepélyesebben harsogott a kullancsok és talpnyalók kórusa a „nagy évtized" sikereiről zengve.

A régiek azt mondták: „Az ember sorsa — természetében rejlik." Nyikita Hruscsov sem csak környezetének, hanem saját természetének áldozata lett. A türelmetlenség, az elhamarkodottság, az érzelmi túlfűtöttség — olyan jellemvonásai voltak, amelyeken nem tudott felülkerekedni.

Hruscsov egyik munkatársától hallottam arról a bámulatba ejtő szóváltásról, amely főnöke és Winston Churchill között zajlott le. Erre akkor került sor, mikor 1956-ban Hruscsov és Bulganyin Angliába látogatott. Úgy emlékszem, a szovjet követségen rendezett fogadáson találkoztak Churchill-lel, aki a következőket mondta: „Hruscsov úr, ön nagy reformokra készül. És ez jó! Azt tanácsolnám önnek, hogy ne siessen túlságosan. Nem könnyű a szakadékot két ugrással átugrani. Beleeshet az ember." Megkockáztatom, hogy a magam részéről ehhez még hozzátegyem: a szakadékot akkor sem lehet átugrani, ha az ember nincs tisztában vele, melyik oldaláról is ugorjék.

Fordította: Szilágyi Ákos

Nyikolaj Smeljov: Újabb aggodalmak (1988)
Novij mir, 1988. 4. szám, 160—175. old.

A peresztrojka mozgásba hozta az ország társadalmi életét, felébresztette alkotó erőit, reményeket ébresztett az emberekben, hogy létezik reális kiút abból a zsákutcából, amelybe a pangás időszakában kerültünk. Ha lassan is, egyre erősebbé

válik a meggyőződés, hogy a peresztrojkának nincsen alternatívája. Egyre nő aktív híveinek és résztvevőinek a száma...

Ám minél nyilvánvalóbbá válik, hogy társadalmi életünk mélyre ható átalakítása — egyáltalán nem puszta konjuktúra, taktikai manőver, hanem komoly dolog, annál erősebb a peresztrojka sorsáért érzett aggodalom. Ez az aggodalom nemcsak az ország lakosságának legaktívabb részénél figyelhető meg. A legszélesebb tömegeket jellemzi egyfajta bizalmatlanság: tartanak tőle, hogy egyfelől az ország politikai és társadalmi-gazdasági életének egészségesebbé tételét célzó erőfeszítések végső soron blöffnek bizonyulnak, másfelől pedig tartanak a peresztrojka lehetséges szociális következményeitől.

Különös aggodalomra ad okot egy sor negatív jelenség, melyek éppen az utóbbi időben éleződtek ki.

Először is, látnunk kell, miként növekszik a rejtett, gyakran pedig nyílt ellenállás a peresztrojkával szemben a járásokban és a területeken számos helyi párt-, szovjet-, és gazdasági szerv részéről. Ugyancsak egyre nyilvánvalóbbá válik egyes központi minisztériumok törekvése, melyek szavakban a peresztrojka mellett foglalnak állást, ám a gyakorlatban kiherélik valóságos tartalmát, tisztán hatósági intézkedésekkel bénítják meg az SZKP KB elvi irányvonalának érvényesülését, vagyis az áttérést a vállalati önelszámolásra, az önállóságra, az önköltségre és önfinanszírozásra.

Azt hiszem, nehéz lenne kifejezőbben érzékeltetni a lényegét annak, ami ma a peresztrojkát fékezi, mint ahogy azt nemrégiben az országszerte ismert kolhozelnök, M. Vagin megfogalmazta: „Vannak olyanok, erősek és hatalmasok, akik félnek a mi önállóságunktól, hiszen akkor mi magunk leszünk erősek és hatalmasok a magunk gazdasági területének határai között. Szüksége van erre az önállóságra a társadalomnak, az államnak? Igen, létszükséglet a számára. Következésképp nem a társadalom és nem az állam folytat velünk harcot a hatalomért. Hát akkor kicsoda? Nézzék meg, hol feneklenek meg, hol értéktelenednek el a pártkongresszuson és a KB ezt követő plénumain hozott határozatok, és akkor választ kapnak a kérdésre — kikről is van itt szó?" (*Szovjetszkaja Rosszija*, 1987. szeptember 29.)

Sokatmondó ebből a szempontból az a nyílt, határozott (azt

mondhatnánk, egyenesen „hősies"). harc, amelyet — az SZKP KB minden kétértelműséget kizáró irányelvei ellenére — egyes területi és járási pártbizottságok folytatnak az arhangelszki paraszt ellen, s még azt sem tartják szükségesnek, hogy valahogy leplezzék ellenségességüket vele szemben a sajtó vagy a lakosság előtt. Makacsul tartják magukat a kolhoztermékek piaci értékesítését sújtó önkényes korlátozások, korlátozzák a mellékiparágak és a falusi ipar kibontakozását, megakasztják — akárcsak korábban — a háztáji gazdaságok kezdeményezését, tudatosan és szántszándékkal visszafogják az egyéni, szövetkezeti tevékenység kifejlődését. „Moszkva nekünk nem parancsol" — az efféle közhangulat mostanában eléggé elterjedt a periférián, annál is inkább, mert a felszínen semmi látható jele nincs annak, hogy Moszkva képes lenne hatékonyan visszaverni ezt.

Nem maradt észrevétlen az országban az sem, hogy a párt 1987-es júniusi plénumának egyik vezérgondolatát, miszerint érvényét veszti minden hatósági utasítás, mely az új törvénynek ellentmond, nem követte jogi megerősítés — és még kevésbé gyakorlati megerősítés. Az állami megrendelések ma már lépten-nyomon túllépik a korábbi tervfeladatokat. Egyes minisztériumok, miközben nagy hangon a peresztrojkáról szónokolnak, a vállalati nyereségelvonást olyan normatíva alapján végzik, amely a nyereség 80-90 vagy még ennél is nagyobb százalékára is kiterjed. Az ipari és mezőgazdasági vállalatok ma is meg vannak fosztva attól a lehetőségtől, hogy saját pénzeszközeik, saját pénzalapjuk fölött maguk rendelkezzenek, és ma is megbénítják őket a foganatosított hatósági rendelkezések... Még a felülről kijelölt tervmutatókból is több lett és nem kevesebb. Nem véletlen, hogy 1987 közepén a megkérdezett vállalatvezetőknek csaknem 80 százaléka úgy vélte, hogy a lényeget tekintve ma sem nagyobb a jogkörük, mint 1984-ben, ha ugyan nem kisebb.

Önkéntelenül felötlik az emberben a gondolat, hogy az országban létrejöhet vagy már létrejövőben is van valami néma összeesküvés a peresztrojka ellen, amelyben a helyi vezetés bizonyos részének és egész sor központi hatóságának az érdekei egyre közelebb kerülnek egymáshoz. Különösen aggasztó, hogy egyes központi sajtóorgánumok, ha nem is nyíltan, de az el-

hallgatás módszerével ténylegesen ezt az ellenállást támogatják. Miként nemrégiben I. Vasziljev, ismert publicistánk írta, „a társadalomban rendkívül aggasztó helyzet kezd kialakulni — a kolosszális irányítási piramis..., amelyet az aktív cselekvésbe lendült tömegek egyre hevesebben ostromolnak, a kezdeti fejveszettség után most ellentámadásba megy át" (*Szovjetszkaja Rosszija*, 1987. október 4.).

Másodszor, a gyorsítás egyelőre, sok vonatkozásban csak a szükségtelen termékek előállításának gyorsítását jelentette. Jellemző például, milyen következtetésre jut a *Fordulóponton a szovjet gazdaság* című cikk szerzője (*Kommunyiszt*, 1987, 12. szám): a tizenkettedik ötéves tervben „sok termékfajtában a növekedés üteme meghaladja a reális keresletét". Valóban: megkülönböztetés nélküli növekedés, bármilyen termék termelésének növelése, növekedés a növekedésért — hát talán ma erre van szükségünk? [...]

Harmadszor, széles körben elterjedt vélemény (s alighanem ebben az emberek felfokozott várakozása is kifejezésre jut), hogy a helyzet az élelmiszer-kínálat, a tartós fogyasztási cikkek terén az utóbbi időben nemhogy javult volna, de még roszszabb lett. Ma is mindenütt sorok kanyarognak az üzletek előtt, ma is, mint régen, ürességtől tátongó pultok odabent: az állami forrásból származó élelmiszergyártás növekedése jelentéktelen, a hazai közszükségleti cikkek minősége mit sem változott, az import (beleértve ebbe jó néhány elsőrendű fontosságú szükségleti cikk, így a kávé és a tea importját is) jelentősen csökkent.

Csaknem két év telt el azóta, hogy a kolhozok és szovhozok számára garantálták a jogot minden terven felül előállított termék, valamint a tervben előírt termékmennyiség 30 százalékának piaci értékesítésére, a gyakorlatban azonban ez semmiféle eredményt nem hozott. A köztársasági és területi agráripari központok változatlanul minden terméket nyilvántartásba vesznek a legutolsó uborkáig, úgyhogy piaci értékesítésre valójában nem marad semmi... Az a hebehurgya és talán eleve rossz szándékú harc, amely a háztáji gazdaság ellen folyik, oda vezetett, hogy a háztáji gazdaságok termékeit más, „idegen" járások piacaira vitték, és számos helyen az így sem túl gazdag kolhozpiac még jobban elszegényedett. Krasznodar pia-

cán például tavaly 1200 elárusító helyből 500 maradt üres. A helyi hatóságoktól és a rendkívül súlyos szervezési nehézségektől megriadva (aktatologatás, súlyos adóterhek, a rendőrség zaklatásai, a rendes felszerelés hiánya) a magán- és szövetkezeti szektor a kisiparban és a szolgáltató szférában nem meri felemelni a fejét. és aligha lennénk realisták. ha ilyen körülmények között belátható időn belül komoly teljesítményt várnánk tőle.

Negyedszer, a lakosság körében egyre erősebbek bizonyos aggodalmak. melyek azokkal a sajtóvitákkal függenek össze, melyek bizonyos — a szociális szférát is érintő — várható gazdasági intézkedésekről folynak.

Teljességgel érthetők például azok az aggodalmak, hogy a peresztrojka központi kérdését — az árreformot és az ennek következtében egész sor élelmiszercikknél és szolgáltatásnál várható áremelkedéseket — az átlagfogyasztó rovására fogják megvalósítani. hogy az állami szervek, mint hagyományosan, ezúttal is engedni fognak a csábításnak, hogy ezt a problémát a lakosság érdekeinek kárára oldják meg. s végezetül a nagy sietség miatt nem lesz idejük úgy előkészíteni és bevezetni az árreformot, hogy közben biztosítsák az alacsony vagy közepes jövedelmű rétegek. egyes munkásrétegek. a nyugdíjasok. diákok. a különféle segélyekből élők megfelelő kompenzálását. Makacsul tartják magukat a hírek egy lehetséges pénzreformról. vagyis a lakossági megtakarítások bizonyos részének elkobzásáról. Riasztja az embereket a vállalatok esetleges felszámolásának perspektívája is, amennyiben nem állnák ki az önelszámolásra való áttérés és a minőségi követelmények próbáját, riaszt a sokkal szigorúbb (most már nem adminisztratív, hanem gazdasági) munkafegyelem, az átképzés vagy áthelyezés esetleges kényszerűsége, s az esetleges munkabércsökkenés. A peresztrojka sikere kevés jót ígér egyelőre annak a tizennyolc millió embernek is, akik az országban jelenleg működő hivatalokban dolgoznak alacsonyabb vagy magasabb beosztásban. A helyi és központi apparátus leépítésének irányvonala alapjában ingathatja meg egy részük szociális és vagyoni helyzetét. De hát ezek az emberek is hozzánk tartoznak, őket is meg lehet és meg kell érteni.

Ötödször, az utóbbi időben külön felfokozott figyelmet kel-

tenek nálunk azok a sikerek és kudarcok, melyeket a részegeskedés, ez ellen az igazi nemzeti csapás ellen folytatott harcban elértünk.

Jóllehet elértünk bizonyos eredményeket ebben a harcban (többek között csökkent a termelési balesetek és az „alkoholos állapotban" elkövetett bűnesetek száma), látnunk kell, hogy egyelőre még csak az út elején tartunk. A harc első szakasza egészében sikeres volt. Ám aggodalomra ad okot, hogy az alkoholizálás minden jel szerint kezd alkalmazkodni az új feltételekhez, és napjainkban új, még az eddiginél is visszataszítóbb formákat ölt — olyanokat, mint a vegyi termékek, tisztítószerek fogyasztása, a toxikománia stb.

Ezzel egyidejűleg mindinkább nyilvánvaló, hogy az állam lépésről lépésre egyfajta szeszháborúba keveredik a lakossággal. Ám ezt a kimerítő háborút aligha nyerheti meg: a házi pálinkafőzés egyszerűsége, a belőle származó haszon és a szeszes italok iránti szükséglet méretei végső soron reménytelenné teszik a belügyi szervek minden elképzelhető erőfeszítését ennek leküzdésére. Végtére is nem lehet minden falusi házhoz, napjainkban pedig már minden egyes városi lakáshoz is egy-egy rendőrt állítani. A világ más országaiban felgyűlt tapasztalatokat szem előtt tartva jelenleg az illegális, ipari méreteket öltő szeszfőzés küszöbén állunk (mint a 20-as évek Amerikájában), ami azt jelenti, hogy egyúttal a szervezett bűnözés komoly fellendülésének küszöbén is, minthogy a szeszfőzéssel kecsegtető haszon akkora, hogy — még tisztán statisztikailag is — bármilyen kockázatot megér. [...]

Az utóbbi két esztendőben megváltozott hazánkban a társadalmi légkör. De még sokan nem értik közülünk, hogy a peresztrojkának nincsen alternatívája, hogy gazdasági értelemben még mindig a szakadék szélén állunk. A sajtó főként a sikereket propagálja, melyek sokszor csak látszatsikerek, és ez elmossa, tompítja az ország előtt álló feladatok élességét. Sem a nép, sem a vezetés körében nem fogta fel még mindenki a helyzet komolyságát. Az önáltató megnyugvás érzése, a közömbösség, a bizonyosság, hogy majd csak megoldódnak a dolgok maguktól is, sokakban felvetik a kérdést: egyáltalán mért volt szükség erre az egészre? Sokan nem értették még meg,

hogy enélkül leszorulunk a történelem útszélére, alacsonyan fejlett országgá válunk, hogy enélkül végső soron megfojtják forradalmunkat.

Ami reményt ad mégis, az az, hogy az új politikai irányvonal hitele egészében véve még meglehetősen magas a nép körében, különösen az értelmiség körében. Ám figyelembe véve, hogy a peresztrojka politikája már több mint két éve elkezdődött, természetes, hogy az ember felteszi magának a kérdést: meddig lesz elég ez a hitel? Minden bizonnyal még egy-két évig, ami után könnyen fordulat állhat be a tömegek hangulatában — csalódottság, apátia, növekvő bizalmatlanság a meghirdetett irányvonallal szemben.

Sikerre, látható sikerre van szükség — sikerre nem majd, valamikor, hanem már a legközelebbi időben. Ezt a sikert elérhettük volna már tavaly is, ha a peresztrojkával szembeni tudatos (vagy nem tudatos — akkor sem lesz könnyebb) ellenállás, különösen vidéken, nem bénította volna meg ezt a lehetőséget. Nem zárható ki, hogy ha a legközelebbi egy-két éven belül nem sikerül elérnünk valami lényegeset, valami mindenki által érzékelhető sikert, akkor a peresztrojka sorsa veszélybe kerülhet.

Jelen pillanat sajátossága az, hogy — véleményem szerint — egy sor határozott lépést tesz szükségessé az országon belül, melyek együttesen pozitív hatást eredményezhetnének, és megerősíthetnék a lakosságban a hitet abban, hogy a peresztrojka politikai irányvonala helyes és előnyös.

Legelőször is, azt hiszem, arra lenne szükség, hogy néhány komolyabb akcióval megtörjék a nép körében kialakult meggyőződést, miszerint a helyi hatalom erősebb Moszkvánál, és egyes központi minisztériumok erősebbek az SZKP KB-nál.

Az új politikával szemben vidéken itt-ott megerősödött ellenállást megtörni — nem könnyű feladat. Kizárólag adminisztratív intézkedések itt nem elegendők. A közgazdászok körében érlelődik az a felismerés, hogy ezt az ellenállást nem lehet legyőzni a kolhozok és szovhozok számára kötelezően előírt tervszállítások eltörlése és adóval való felváltása nélkül. Úgy látszik, végre-valahára meg kell hozni az ennek megfelelő döntést. Végtére is hová tűnne az országból a szóban forgó mezőgazdasági termék? Hová kerülhetne — nagy tömegét tekint-

ve —, ha nem az állami tárolókba és hűtőházakba? Még ha (tisztán elméletileg nézve) a kolhozok és szovhozok egyszeriben minden terméküket a szabad piacra vinnék is, egy hónap sem kellene hozzá, hogy meggyőződjenek róla, milyen szűk ennek a piacnak a felvevőképessége. Egy ilyen döntés azonban mindenesetre valóságos önállóságot jelentene számukra, és egyúttal reális vereségét mindannak, ami mindmáig megkötözi mezőgazdaságunk kezét-lábát.

Mezőgazdaságunk válságos helyzete ma mindenki előtt nyilvánvaló. Ennek az állapotnak az okai nem a tőkebefektetések elmaradásában keresendők. Az utóbbi másfél évtizedben ebből több volt, mint elegendő. Ténylegesen azonban semmilyen eredményt nem hoztak. A mezőgazdaság válsága — a számla, melyet a józan ész több mint öt évtizede tartó megerőszakolásáért kell fizetnünk, mindannak megerőszakolásáért, ami az embert rendes, lelkiismeretes munkára ösztönözheti. S ma már aligha akadnak sokan, akik kételkednének abban, hogy mezőgazdaságunk jelenlegi nyomorúságos helyzetének, megrekedésének alapvető oka abban az osztatlan hatalomban rejlik, amelyre az adminisztratív apparátus irányító rétege tett szert az elmúlt évtizedekben, és amely mindenre kiterjed, ami a falu életét alkotja.

A járási pártbizottságok, járási végrehajtó bizottságok stb. manapság többnyire nem a saját dolgukkal foglalkoznak. Gyakorlatilag mind a kényszermunka eszközei, amelyek azt célozzák, hogy adminisztratív módszerekkel legalább valahogy pótolják vidéken a normális, egészséges gazdasági viszonyokat, melyek nem elfojtják, hanem ösztönzik az emberi tényezőt, az emberi aktivitást. A dolgok logikája, az „önelszámoló szocializmus" logikája követeli meg, hogy a járási pártbizottságokat megfosszák gazdasági funkcióiktól (a lehető leghamarabb), a járási végrehajtó bizottságok térjenek vissza azoknak a funkcióknak a teljesítéséhez, amelyek minden normális helyi önkormányzat lényegéhez tartoznak, a RAPO-knak pedig (járási begyűjtési központok — *a szerk. megj.*) különféle és teljesen önelszámoló termelési, felvásárolási és ellátmányozási egyesülésekké kell átalakulniuk. Az agrárviszonyok középpontjába (akárcsak a húszas években) megint az adónak kell kerülnie.

Létezik nálunk ugyanakkor egy aggodalom, hogy ha az ese-

mények ilyen fordulatot vennének, akkor nehéz átmeneti időszak várna ránk, amely a mezőgazdasági termelés hanyatlásával fenyeget. Gyakran meg is fogalmazzák azt a gondolatot, hogy ez esetben az emberek teljesen felhagynának a munkával vidéken, szanaszét futnának, és az ország teljesen kenyér és hús nélkül maradna. Akkor már jobb, mondják, ha marad minden a régiben: lehet, hogy nem hatékony, lehet, hogy ímmel-ámmal végzett a munka, lehet, hogy mindig a csőd szélén áll, de a jelenlegi rendszer legalább valamilyen élelmiszer-minimumot garantál. Rendben van, de mi lesz aztán? Aztán bizonyára majd csak elrendeződik minden valahogy magától is.

Meg lehet érteni az effajta érzületet, de igazolni nem lehet. Alapját az az elképzelés alkotja, hogy nálunk az emberek afféle lusta rabszolgák, akiket csak korbáccsal lehet kényszeríteni, hogy bármit is megcsináljanak. Önkéntelenül felvetődik a kérdés: csakugyan így volna ez? Csakugyan mindannyian (többek között a mi falunk népe is) annyira elfajultunk már, hogy minden kísérlet, amely azt célozza, hogy az emberek visszatérjenek a normális, teljes értékű munkához, kudarcra van kárhoztatva?

Valóban: nem fut-e szét mindenki? Nem hagy-e ott csapot-papot?

Szerintem nem. Az emberek — emberek, és bármennyit is csépelték őket felülről, nincs az az erő, amely kiírthatná belőlük a legfontosabbat, azt, ami az embert emberré teszi: azt a képességet és vágyat, hogy dolgozzék. Kétségtelen, hogy e téren óriási „sikereket" értünk el, de azért ne legyünk annyira elbizakodottak: ez még nekünk sem sikerült tökéletesen. És ha egyszer visszatérnek a normális, egészséges életfeltételek, akkor — biztos vagyok benne — még a mi félig lerombolt falunkban is lesznek olyan erők, amelyek lehetővé teszik újjászületését. Az ember nem lehet ellensége önmagának, csupán a körülmények tették őt ilyenné. Nem fog szétszaladni a falu! Még kezdetben sem, abban az átmeneti időszakban, amelyben az ösztönzők új rendszere még nem működik teljes erővel, és hatni fog még az inercia természetes ereje, amely oly sokat jelent az életben. Az emberek megszokták, hogy nap mint nap munkába mennek, csinálnak valamit, felelősek valamiért, kötelezettségeik vannak, és helytelen azt gondolni, hogy a sza-

badság, az adminisztratív furkósbot kiiktatása életükből egyszeriben kivétel nélkül mindannyiukat naplopókká és iszákosokká változtatja. [...]

De még ha a helyi szervek ellenállásának problémáját ilyen radikálisan megoldani túl korainak tűnne is, akkor is már ma meg kell hozni minden lehetséges intézkedést a vidéken érvényesülő adminisztratív önkény ellen. Bizonyára nem ártana, ha párszor nyilvánosan, szigorúan megbüntetnék azokat a helyi vezetőket, akik folytatják a családi vállalkozási forma, a földbérlet, a háztáji gazdálkodás, a melléküzemágak, a magán- és kolhozgazdaság termékei piaci értékesítésének elnyomását. Ugyanilyen intézkedéseket kellene hozni azok ellen, akik ma is minden eszközzel akadályozzák a magán- és szövetkezeti tevékenység kibontakozását. A népnek tudnia kell, hogy abban a harcban, amely ma folyik, az erő Moszkva oldalán és nem a helyi kiskirályok oldalán áll.

Azt sem szabad tétlenül nézni tovább, hogy egyes központi minisztériumok hatósági intézkedéseikkel megfojtják a reformot. Addig is, amíg eldől a minisztériumok kívánatos számáról, státusukról és hatáskörükről folyó elvi vita, meg kellene bizonyára mutatni — és megint csak határozott formában, a nyilvánosság előtt —, hogy azok a minisztériumok, amelyek saját javukra a vállalati nyereség 90 százalékát vonják el, és amelyek megengedhetetlen módon beavatkoznak a vállalatok saját jogkörébe, megakadályozva, hogy pénzügyi alapjaik felett maguk rendelkezzenek, nos, az ilyen minisztériumok államellenes gyakorlatot folytatnak. Az ilyen közbeavatkozásoknak a felső vezetés részéről politikai jelentőségük is van, és ezt még akkor sem kell alábecsülni, ha csupán néhány esetre szorítkozik. Mind a dolgozóknak, mind maguknak a minisztériumi apparátusoknak tudniuk kell, hogy az erő itt sem a „hatósági mocsár" oldalán, hanem a peresztrojka, a központi vezető szervek oldalán van.

Hogyne értené az ember azt a segélykiáltást, amely a minap egyik gépgyártó üzemünk igazgatójából szakadt ki: „A gazdasági átalakítás ellenőrzéséhez rendkívüli bizottságra (értsd: CSEKA-ra, ‚csrezvicsajnaja komisszijá'-ra — *a ford. megj.*) van szükség" (*Szovjetszkaja Rosszija*, 1987. november 14.) CSEKA a peresztrojka védelmére? (A CSEKA — az 1917-ben

a forradalom védelmére alakult biztonsági szolgálat, a későbbi államvédelem elődje — *A szerk. megj.*). Nem túlságosan meredek ez? Talán tényleg meredek kissé. Talán van más, szelídebb módja is a probléma megoldásának. De valamit most már tenni kell! Mert így megint — hanyadszor már! — minden semmivé foszlik.

[...]

Ma legjobban nem a növekedés ütemének fokozására, hanem áruval tömött piacra és termékeink technikai színvonalának és minőségének mindenki által érzékelhető növekedésére van szükség. Éppen ez jelentheti az új gazdasági mechanizmus sikerét, a peresztrojka sikerét.

A piacnak áruval való feltöltésére ma csupán két komoly lehetőségünk van, melyek a gyors eredmény reményével kecsegtetnek.

Először is teljesen szabad teret kell engedni az áru- és piaci viszonyok kibontakozásának vidéken, fel kell számolni az összes — csakugyan az összes — adminisztratív béklyót és korlátozást a mezőgazdaságban; a kötelező természetbeni beszolgáltatásokról a kolhozoknak és szovhozoknak át kell térniük a szilárd pénzadóra; ahol csak lehet, át kell térni a szerződéses brigád-, csoport- és főként hosszú lejáratú családi vállalkozási formákra, s ahol beválik, biztosítani kell a föld hosszú lejáratú családi haszonbérbe való átadását. Számolni kell azonban azzal, hogy a falusi lakosság egyhamar aligha fog hinni az események ilyetén fordulatának komolyságában. De ahhoz, hogy a pillanatnyilag legfontosabb célkitűzést elérjük, és a piaci helyzet javulásának látható jelei legyenek, valószínűleg még azok a kevesek is elegendők lesznek, akik hisznek a fordulatban. Egy ilyen irányvétel komolyságát és tartósságát bizonyára újból külön is meg kell erősíteniük az előttünk álló pártkonferencia határozatainak, amelynek napirendjén ez a kérdés is szerepelhet, mint a további demokratizálás általános programjának része. [...]

Csakugyan olyanok vagyunk most, mint a súlyosan beteg ember, aki sokáig nyomta az ágyat, és most iszonyatos erőfeszítéssel megteszi az első lépést, legnagyobb rémületére felfedezve, hogy a betegség ideje alatt szinte elfelejtett járni. Pontosan így van ez ma mezőgazdaságunknak sajnos valamennyi

területén. Pedig még mindig hallhatók, a legmagasabb szónoki emelvényekről is olyan kijelentések, hogy a gazdasági módszereken kívül más módszerek is vannak a mezőgazdaság irányítására. Engedtessék meg, hogy megkérdezzem: milyen módszerek? A korbács, a parancsolás, a szervezeti nyüzsgés? Volt már! Mindez már volt! Még lágerek is voltak. És éppen annak a levét isszuk mi most, ami volt.

Másodszor, lehetőséget kell találni a tartós fogyasztási cikkek importjának jelentős növelésére. Ma, amikor az importot határozottan csökkentették és tovább csökkentik, egy ilyen javaslat sokak szemében ostobának, életidegennek tűnhet. Ám ha előítéletek nélkül nézzük a dolgokat, és megszabadulunk egynémely már-már vallási erejű dogmánktól, akkor a kérdés egészen más megvilágításba kerül. Úgy vélem, az import növelésére valóságos lehetőségeink vannak. [...]

Az élelmiszerpiac árubősége és a közszükségleti cikkek importjának növelése lényeges segítséget jelentene egy másik halaszthatatlan gondunk — a részegeskedés problémájának megoldásához. Az összefüggés egyszerű és mindenki számára könnyen belátható: az élelmiszerekkel és ipari cikkekkel teli üzletek, a legkülönfélébb áruk elérhetősége és kiváló minősége jelentősen megnövelnék annak lehetőségét, hogy a lakosság ne szeszes italokra, hanem valami másra, hasznosabbra költse pénzét. [...]

...Látnunk kell azonban, hogy a tisztán gazdasági reformok — a peresztrojka problematikájának csupán részét és talán nem is legfontosabb részét képezik. Mint ahogy azt már számtalanszor kiemelték a legmagasabb helyről elhangzott beszédekben is, az ötvenes és hatvanas évek gazdasági reformjai azért fulladtak ki, mert a társadalom politikai struktúrája mozdulatlan maradt. Ma viszont tökéletesen tisztában vagyunk azzal, hogy a demokratizálás, a nyilvánosság (glasznoszty), a társadalmi kezdeményezések kibontakozása — létfontosságú. Véleményem szerint azonban legalább ekkora jelentősége van az ország tisztán erkölcsi légkörének is. Ez kimeríthetetlen téma. Itt csupán két mozzanatot szeretnék kiemelni.

Először is, a társadalom életének minden szférájában ki kell alakítanunk, kötelességünk kialakítani azt a felfogást, hogy

mindaz, ami gazdaságilag nem hatékony — erkölcstelen; és megfordítva, mindaz, ami hatékony — erkölcsös. Mély meggyőződésem, hogy a nem hatékony gazdaság eredményeként megjelenő általános hiány az alapvető oka a lopásoknak, a megvesztegetésnek, a megrögzött bürokratizmusnak, mindenféle erkölcstelen, titkos kedvezménynek, az emberek agresszivitásának. A tervezés gazdaságilag nem hatékony, pazarló mechanizmusa vezetett nemzeti javaink könnyelmű tékozlásához, nemzeti kincseink lelkiismeretlen kezeléséhez, az pedig, hogy nem kell fizetni a földért és vízért, olyan elképesztő következményekhez vezetett, mint az ország egész tájegységeinek elsorvadása (például az Aral-tó környékéé). A lakosság kezdeményezőkészségének és aktivitásának gazdaságilag nem hatékony visszafogása, az egyenlősdi a munkahelyeken, a hosszan tartó harc az egyéni és szövetkezeti munka minden formája ellen — ez a legfőbb oka. és ebben biztos vagyok, az olyan szociális gondok elmélyülésének, mint a munkakerülés és részegeskedés, amely nemzeti jövőnket fenyegeti már.

Másodszor, meg vagyok győződve róla, hogy az „adminisztratív gazdaság" legnagyobb fogyatékossága — a vak, mardosó irigység a szomszéd gyarapodása láttán, ami a peresztrojkának (és ráadásul csaknem minden szinten) a legnagyobb akadálya, akár eszméiről, akár gyakorlatáról van szó. S mindaddig, amíg ezt az irigységet nem sikerül legalább némileg tompítani, a peresztrojka sikere kétséges marad.

Országunkban valóban forradalmi helyzet alakult ki. „Odafent" nem tudnak már a régi módon kormányozni, „odalent" pedig nem akarnak már a régi módon élni. De a forradalom — az forradalom. Már ráléptünk erre az útra. Az SZKP KB júniusi plénumának határozatai lehetséges következményeiket tekintve valóban forradalmi jelentőségűek az ország sorsa szempontjából. De forradalmat csinálni felülről egyáltalán nem könnyebb, mint forradalmat csinálni alulról. Sikere, mint minden forradalom sikere, elsősorban a forradalmi erők szilárdságától, elszántságától függ, attól, hogy képesek lesznek-e megtörni az önmagukat túlélt tudati és társadalmi struktúrákat.

Fordította: Szilágyi Ákos

UTÓHANG

Megnyitójában Gorbacsov ezt mondta: ha most megállnánk, az a vég lenne, még egyszer nem tudnánk feltápászkodni. A véleménycsere során az egyik felszólaló megjegyzésére, hogy „minden egyes emberben tudatosítani kellene: a peresztrojka — az utolsó esélyünk", Gorbacsov megismétli: „ha megállunk — végünk van".

(Jegor Jakovlev: Igazítsuk össze óráinkat! — M. Sz. Gorbacsov 1988. január 8-i találkozója a sajtó, a kulturális és művészeti élet képviselőivel, Moszkovszkije novosztyi, 1988. január 17.)

Aganbegjan, Abel (1932—) szovjet közgazdász, 1974-től akadémikus. Egyike a szovjet gazdasági reform kidolgozóinak és Gorbacsov gazdasági tanácsadóinak.

Akszjonov, Vaszilij (1932—) orosz prózaíró. A 60-as évek „új hullámos" nemzedékének Voznyeszenszkij, Jevtusenko mellett legismertebb alakja. 1980-ban kénytelen volt megválni hazájától. Azóta az USA-ban él. Számos regénye jelent meg oroszul és angolul nyugati kiadóknál. Legutóbb a *Krokogyil* című szovjet szatirikus hetilap is közölte amerikai naplójának egy részletét.

Ambarcumov, Jevgenyij (? —) szovjet közgazdász, publicista, a radikális gazdasági reform híve, a *Moszkovszkije novosztyi* című hetilap szemlelírója.

Bek, Tatjana (? —) szovjet-orosz költőnő, műfordító. Alekszandr Bek, a neves szovjet prózaíró lánya.

Belov, Vaszilij (1932—) szovjet-orosz prózaíró, az úgynevezett „falusi próza" kiemelkedő képviselője. Három elbeszéléskötete jelent meg magyarul. A paraszti tradicionizmus híve, ezen az alapon támadja a „nemzet létalapjait fenyegető" modernizációt, és védelmezi az orosz paraszti kultúra és egyházi kultúra emlékeit. Aktív közéleti személyiség, kijelentéseiben, cikkeiben a jogos nemzeti büszkeség és aggodalom olykor idegengyűlölettel, Nyugat-ellenességgel, romantikus utópizmussal keveredik. Nagy feltűnést keltett *Kanuni* (Előzmények) című regénykrónikája, melyben a kollektivizálás történetét dolgozza fel a paraszti tradíció pusztulásának szemszögéből.

Beltov, Eduard (? —) szovjet-orosz publicista, irodalomtörténész.

Bovin, Alekszandr (? —) szovjet-orosz újságíró, az *Izvesztyija* című napilap hír magyarázója.

Bondarev, Jurij (1924—) szovjet-orosz prózaíró, elsősorban háborús témájú regények szerzőjeként ismert, bár a 60-as évek elején két antisztálinista regénnyel tűnt fel. 1971-től a szovjet írószövetség egyik titkára. Jelenlegi közéleti pozícióját a Brezsnyev-érában játszott szerepe határozza meg. A „szocialista konzervatívok" táborához tartozik, aki a népi-paraszti tradícióra támaszkodva kívánja megújítani az államnacionalista ideológiát.

Brezsnyev, Leonyid (1906—1982) szovjet-orosz politikus, államférfi. 1966-tól az SZKP KB főtitkára. A 70-es évektől kezdve minden lehetséges címet, rangot, kitüntetést megkapott, többször is és visszamenőleges érvénnyel. Az ő nevével kapcsolódott össze a „stagnálás", a „pangás" történelmi időszaka.

Burlackij, Fjodor (1930—) szovjet-orosz író, politológus, esszéista. Sokat tett az új politikai kurzus kialakításáért. A radikális gazdasági és politikai reform híve. A Humanitárius Együttműködés és az Emberi Jogok Társadalmi Bizottságának elnöke.

Burtyin, Jurij (1929—) szovjet-orosz irodalomkritikus, esszéista. A 60-as években a Tvardovszkij által szerkesztett *Novij mir* folyóirat szerkesztőségi tagja, a demokratikus mozgalom publicistája. A folyóirat „átszervezése", vagyis adminisztratív szétzúzása után, sokakkal együtt, az irodalmi élet perifériájára szorult. Ő is csak a „glasznoszty" időszakában tért vissza az irodalmi és politikai küzdelmek nyílt porondjára. Válogatásunkban rövidítve közölt esszéje a szovjet közélet szenzációja volt 1987-ben.

Cohen, Stephen (1938—) amerikai politológus, történész. A Princeton Egyetem politikatudományi tanszékének vezetője. Leghíresebb műve a Nyikolaj Buharin politikai életrajzát feldolgozó *Bukharin and the Bolshevik Revolution* című monográfia, amely 1974-ben jelent meg, és számos nyelvre, oroszra is lefordították. A könyvben Buharin Sztálin alternatívájaként jelenik meg.

Cservakova, Irina (? —) szovjet-orosz írónő, publicista.

Csukovszkaja, Ligyija (1907—) szovjet-orosz irodalmár, prózaíró. Kornyej Csukovszkij író lánya. A 60-as években kibontakozó szovjet polgárjogi mozgalom egyik vezető egyénisége. 1974-ben kizárták a szovjet írószövetségből. Ettől kezdve művei csak nyugati kiadóknál jelenhettek meg. A „glasznoszty" az ő sorsában is fordulatot hozott. *Szofja Petrovna* című kisregényét, melyet még 1939-ben írt a sztálini terror ellen, nemrég hazájában is kiadták, és előkészületben van *Beszélgetések Anna Ahmatovával* címmel összegyűjtött naplófeljegyzéseinek szovjet kiadása is. A *Moszkovszkije novosztyi* nemrég közölt hosszabb interjút az idős írónővel.

Drozd, Volodimir (1939—) szovjet-ukrán prózaíró, a 60-as évek elején induló „új hullámos" nemzedékhez tartozik. Számos műve jelent meg magyarul is, többek között a *Katasztrófa* című regény (1972) és a *Délsziget* című kisregény (1977).

Druzenko, Anatolij (? —) szovjet-orosz újságíró, a *Moszkovszkije novosztyi* munkatársa.

Dudko, Dmitrij (1922—) pravoszláv pap. Hosszabb ideig a moszkvai Nyikolajszkij-templomban szolgált, majd vidéki templomokban. Éles hangú, az ateista szovjet államot és a vallásüldözést támadó prédikációiért, melyeket magnószalagon terjesztettek, és nyugati emigráns kiadók is megjelentettek, zaklatásnak és üldöztetésnek volt kitéve. 1979-ben tartóztatták le, „bűnbánó levele" közzététele után azonban szabadon engedték. Azóta keveset hallani róla.

Dugyincev, Vlagyimir (1918—) szovjet-orosz prózaíró. Első regénye, a *Nemcsak kenyérrel él az ember* 1965-ben jelent meg, és világszenzációt keltett, főként a körülötte kavarodott politikai botrány miatt. E regény tündöklése és bukása az egész hruscsovi korszak ellentmondásos reformizmusának jelképe is lehetne. Második regényével, a *Fehér ruhák*-kal, mely húsz évig hevert asztalfiókjában, csak 1987-ben léphetett a nyilvánosság elé, megint egyszer jelképes értelemben is: egyszerre mutatva a két reformkorszak közötti összefüggést és különbséget.

Feofanov, Jurij (? —) szovjet-orosz újságíró. Főleg jogi témákkal foglalkozik. Újabban gyakran jelennek meg cikkei a reformpárti *Moszkovszkije novosztyi*ban.

Gaj, David (? —) szovjet-orosz újságíró, gyakran jelennek meg a történelmi „fehér foltokat" feltáró cikkei, riportjai a *Moszkovszkije novosztyi*ban.

German, Alekszej (1934—) szovjet-orosz filmrendező. Eddigi pályafutása során összesen három filmet forgathatott. Ebből az a két film (*Ellenőrzés az utakon, Barátom, Ivan Lapsin*), mely a szovjet filmművészet élvonalába emelte őt, egészen 1986-ig „dobozban" volt. Jelenleg a *Zsivágó doktor* megfilmesítésére készül.

Gogoljeva, Jelena (1900—) szovjet-orosz színésznő, a Szovjetunió népművésze. 1918-tól a moszkvai Kis Színház vezető színésze.

Granyin, Dannyiil (1919—) szovjet-orosz prózaíró, publicista. Számos regénye, dokumentumregénye látott napvilágot. 1967 óta tagja a *Nyeva* folyóirat szerkesztőbizottságának. Az erkölcsi és politikai megtisztulás szenvedélyes szószólója. *A bölény* című regénye a peresztrojka irodalmának egyik legnagyobb visszhangot keltő műve.

Grosszman, Vaszilij (1905—1964) szovjet-orosz prózaíró. Korszakos jelentőségű regényeposza, az *Élet és sors* csak most, több mint negyedszázaddal megírása után látott napvilágot a Szovjetunióban. 1955-ben írt remekmívű kisregénye, a *Minden*

folyik, melyben a lágertéma és a szerző történelemfilozófiai gondolatai kapcsolódnak össze, egyelőre csak Nyugaton jelent meg.

Hlopljankina, Tatjana (? —) szovjet-orosz újságírónő, filmkritikus

Hruscsov, Nyikita (1894—1971) szovjet politikus, államférfi. 1953 és 1964 között az SZKP KB első titkára. Nevéhez fűződik a szovjet társadalom „desztálinizálásának" és megreformálásának első kísérlete.

Ikramov, Kamil (? —) szovjet-üzbég újságíró, publicista. A sztálini terror áldozatául esett Akmal Ikramov, az üzbég kommunista párt alapítójának és első titkárának fia. Apjáról írt visszaemlékezését a *Moszkovszkije novosztyi* közölte.

Ivanova, Natalja (1950—) szovjet-orosz kritikus, a legújabb kritikusnemzedék egyik hangadója. Cikkei, esszéi csaknem mindig vitát kavarnak, maga is szenvedélyes vitatkozó. Közéleti alapállását tekintve a független, demokratikus városi értelmiségi tradíció képviselője az orosz kultúrában, amiért mind a „szocialista konzervatívok", mind a paraszti tradicionalizmus képviselőinek céltáblája lett. *Nézőpont* című kötete megjelenés előtt áll.

Ivinszkaja, Olga (? —) orosz irodalmár, szerkesztőségi munkatárs, Borisz Paszternak kései nagy szerelme és élete utolsó szakaszában élettársa is. A *Zsivágó doktor* című regényben ő szolgált mintául Lara alakjához. *Az idő fogságában* című emlékirata 1976-ban jelent meg Párizsban oroszul és franciául.

Jakovlev, Alekszandr (? —) szovjet-orosz jogász, a jogtudományok doktora, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogtudományi Intézete büntetőjog-elméleti és szociológiai osztályának vezetője.

Jakovlev, Jegor (1930—) szovjet-orosz újságíró, irodalmár. Ő is a hatvanas években kezdi pályafutását, és a 70-es évek brezsnyevi „süllyesztőjéből" kerül elő a „glasznoszty" korszakában. Így lesz a *Moszkovszkije novosztyi* című hetilap főszerkesztője, amely néhány év alatt meghódítja a világot a gorbacsovi reformokat támogató, szókimondó, éles hangú cikkeivel, a szovjet sajtóban addig ismeretlen újságírói függetlenségével.

Jampolszkij, Borisz (1912—1972) szovjet-orosz prózaíró. *Moszkvai utca* című regénye, melyet a 60-as években írt és alighanem legjobb alkotása, csak idén jelenhetett meg a *Znamja* folyóiratban, amelynek egykor állandó szerzői közé tartozott, és amely az irodalmi „peresztrojkának" valóban zászlója lett az

elmúlt két esztendőben. (Znamja — magyarul annyi, mint zászló.)

Kabakov, Ilja (? —) szovjet-orosz képzőművész, a 60-as évek föld alá kényszerült szovjet neoavantgárdjának nemzetközileg is elismert, kiemelkedő képviselője. Az utolsó két évben többször is a nyilvánosság elé lépett, hogy elmondja véleményét az új törekvéseket tiltó, üldöző kultúrpolitikáról.

Kagarlickij, Borisz (? —) fiatal szovjet-orosz szociológus, a független, úgynevezett nem formális ifjúsági egyesületek egyik szervezője és ideologusa.

Kapica, Pjotr (1894—1984) Nobel-díjas szovjet fizikus. 1921—1934 között Nagy-Britanniában élt, a sztálini Szovjetunióból azonban nem terhetett többé vissza ide. Hosszú élete során mindvégig megőrizte erkölcsi integritását és autonómiáját. Nemcsak a sztalini korszakban emelte fel szavát tudóstársai, kollégái üldözése ellen, hanem például Szaharovot is védelmébe vette az ellene folyó hajsza idején.

Karjakin, Jurij (1930—) szovjet irodalomtörténész, esszéista, Dosztojevszkij-kutató. A 60-as években a *Novij mir* szerzői köréhez tartozott, már akkor kitűnt megalkuvást nem ismerő antisztálinista írásaival. A 70-es években irodalomtörténeti írásaiban tudta csak elmondani véleményét a sztálinizmusról. Ezt teszi Dosztojevszkij *Ördögök* című regényéről írt tanulmányában, amely *Megvilágosodás és elvakultság* címen 1987-ben magyarul is megjelent. Ma a radikális reform mellett kiálló, független, demokratikus, városi orosz értelmiség egyik legközismertebb és legnépszerűbb szószólója.

Kiszeljov, Viktor (? —) filozófus, a Szovjet Tudományos Akadémia mellett működő Szocialista Világrendszert Kutató Gazdasági Intézet tudományos főmunkatársa.

Kolcov, Mihail (1898—1942) szovjet-orosz újságíró, publicista, lapszerkesztő. A szovjet újságírás klasszikusa. A sztálini terror áldozata lett.

Kolodnij, Lev (? —) szovjet-orosz újságíró.

Kuznyecov, Felikszt (1931—) szovjet-orosz irodalomkritikus. 1977-től a moszkvai írószervezet első titkára. A „pangás"-időszakában az irodalmi közéletben meglehetősen dicstelen szerepet játszott.

Laksin, Vlagyimir (1933—) szovjet-orosz irodalomkritikus. A Tvardovszkij irányította *Novij mir* szerkesztője volt, a 60-as években a demokratikus értelmiség egyik legismertebb publicistája. A mellőztetés évtizede után ma a *Znamja* folyóirat főszerkesztő-helyettese. Közéleti szerepvállalásával és vitacik-

keivel is jelzi a 60-as évek első szovjet reformnemzedéke és a mai reformerek közti folytonosságot.
Leontyev (Leontieff), Vaszilij (1906—) Nobel-díjas, orosz származású amerikai közgazdász.
Lipkin, Szemjon (1911—) szovjet-orosz költő, műfordító. 1979-ben tiltakozásul a *Metrópol* című nem hivatalos antológiát ért megtorlások miatt kilépett az írószövetségből, melynek alapítása óta tagja volt. Ettől kezdve művei csak Nyugaton jelentek meg. A „glasznoszty" időszakában őt is rehabilitálták. 1986-ban helyreállították írószövetségi tagságát. Cikkei, visszaemlékezései jelentek meg, és előkészületben van Vaszilij Grosszmanról írt memoárjának kiadása, mely idáig csak az USA-ban jelent meg.
Liszenko, Trofim (1898—1976) szovjet-orosz biológus, agronómus. 1939-től a Tudományos Akadémia tagja. Egyike volt azoknak, akik a feljelentések, boszorkányperek inkvizíciós módszereit honosították meg a szovjet tudományban. Sok kiváló szovjet tudós szenvedése és halála szárad a lelkén. Nemcsak Sztálin, Hruscsov is hitt Liszenko tudománytalan elméleteiben, melyektől a tönkretett szovjet mezőgazdaság azonnali, csodás újjászületését remélték. Viselt dolgairól még a 60-as években Zsorez Medvegyev — Roj Medvegyev jelenleg Angliában élő ikertestvére — írt monográfiát, mely a Szovjetunióban még nem jelent meg.
Liszjanszkij, Mark (1913—) szovjet-orosz költő.
Lukács György (1885—1971) magyar filozófus, irodalomkritikus, a kommunista mozgalom világszerte ismert teoretikusa. 1956 után kizárták a kommunista pártból. 1967-ben azonban visszavették. A következetes antisztálinizmus, a sztálini múlttal való teljes szakítás és az újrakezdés, a demokratikus szocializmus hive lett 1956 után.
Medvegyev, Feliksz (? —) szovjet-orosz újságíró, publicista. Több, nagy visszhangot keltő riportja jelent meg az *Ogonyok* című hetilapban.
Medvegyev, Roj (1925—) szovjet-orosz történész. Az ő nevéhez fűződik a sztálinizmus genezisét feltaró első marxista történeti munka, a több mint ezeroldalas *A történelem ítélőszéke elé*, mely egyben rendkívül gazdag dokumentációs anyagot is tartalmaz. Ez a mű még a 60-as években íródott, de csak Nyugaton jelent meg (angolul 1971-ben, oroszul 1974-ben). Jelenleg a Szovjetunióban is kiadás előtt áll. Medvegyev 1988 júniusában tért vissza a szovjet közéletbe, több cikke jelent meg, televízió-interjú is készült vele, sajtókonferenciát is tartott.

Mikojan, Anasztasz (1895—1978) szovjet-örmény politikus, államférfi. Sztálin, később pedig Hruscsov legszűkebb környezetéhez tartozott. 1935—1966 között volt a Politikai Bizottság tagja. Csak a Brezsnyev-korszakban bukott ki a legfelső vezetésből. Emlékirataiból egyre újabb fejezeteket közöl a szovjet sajtó.

Nyekrics, Alekszandr (1920—) orosz történész. 1976 óta az USA-ban él. A Szovjetunióban csak egyetlen könyve jelenhetett meg, amely a II. világháború tragikus kezdetével foglalkozik (*1941. június 22.* — magyar címe: *Így történt*). A *Győzd le a félelmet* című visszaemlékezése, melyben a 60-as években a történettudományban felülkerekedő sztálinista reakció történetét mondja el saját sorsa tükrében, 1979-ben jelent meg Londonban.

Plahov, Alekszandr (?—) szovjet-orosz újságíró.

Podnieks, Jurij (1950—) lett filmrendező, dokumentarista. Legismertebb filmje a Magyarországon is vetített *Könnyű-e fiatalnak lenni?*

Pomeranc, Grigorij (1918—) szovjet-orosz filozófus, esszéista. Műveinek nagy része szamizdat formában látott napvilágot, és nyugati kiadóknál jelent meg. Esszéiben aktuális erkölcsi politikai, történelmi kérdéseket elemez vallásfilozófiai és történetfilozófiai megközelítésben. A 70-es évek közepétől — Andrej Szaharovhoz és Roj Medvegyevhez hasonlóan, bár egészen más szellemi alapról — szembehelyezkedik a nacionalista orosz ellenzékkel, többek között Szolzsenyicinnel is. Jelenleg cikkei, tanulmányai változatlanul a szamizdat kulturális sajtóban és külföldön látnak napvilágot.

Popov, Gavriil (? —) szovjet-orosz közgazdász, publicista, a közgazdaságtudomány doktora, a radikális reform híve.

Prohanov, Alekszandr (1938—) szovjet-orosz prózaíró. 1985-től az oroszországi írószövetségi választmány titkára. Ő írta az első szovjet regényt az afganisztáni háborúról, *Áll egy fa Kabul közepén* (1982) címmel.

Raszputyin, Valentyin (1937—) szovjet-orosz prózaíró, az úgynevezett „falusi próza" legkiválóbb képviselője. Az utóbbi időben a paraszti tradicionalizmus ideológusaként is hallatja hangját a nemzet összes ügyében, a rockzenétől kezdve a környezetvédelemig.

Ribakov, Anatolij (1911—) szovjet-orosz prózaíró. Az *Arbat gyermekei* című regényével, mely évtizedek hányódása után 1987-ben jelent meg a Szovjetunióban, világhírt szerzett magának.

Satrov, Mihail (1932—) szovjet-orosz drámaíró. Történelmi kérdéseket vitató dokumentumdrámáival *(Breszti béke, A lelkiismeret diktatúrája, Tovább... Tovább... Tovább!)* a „glasznoszty" közéletének aktív alakítója. Legutóbbi színpadi műve a konzervatív és reformista erők megütközésének is terepe volt.

Smeljov, Nyikolaj (1928—) író, esszéista, közgazdász. A szocialista piacgazdaság szenvedélyes híve. Ebből a szemszögből gyakorolt megsemmisítő kritikát a sztálini államszocialista gazdaság fölött. Tanulmányai mindig vihart kavarnak.

Solohov, Mihail (1905—1984) Nobel-díjas szovjet-orosz író. Világhírű műve a *Csendes Don.* Későbbi műveiben meg sem közelíti ennek a regénynek a színvonalát. A 60-as években aktív közéleti szerepet játszott, melynek során az értelmiségellenes, antiliberális államnacionalista erőket támogatta. Legfőbb ellenlábasa akkoriban Ilja Ehrenburg volt.

Szaharov, Andrej (1921—) Nobel-békedíjas, szovjet-orosz fizikus, közéleti személyiség. A 60-as években a demokratikus ellenzék liberális szárnyának reprezentánsa (ahogy a szocialista ellenzéké Roj Medvegyev, a nacionalista ellenzéké pedig Alekszandr Szolzsenyicin), a sztálini Szovjetunió következetes modernizálásának és demokratizálásának híve. A 70-es évek közepén ellene indított hajsza azzal ér véget, hogy 1980-ban Gorkijba száműzik, ahonnan csak a gorbacsovi politika szabadítja ki. A „glasznoszty" közéletének független és aktív szereplője.

Szerebrjakova, Galina (1905—1981) szovjet-orosz írónő Az úgynevezett „nagy moszkvai perek" után, melyeknek első és második férje — L. Szerebrjakov és G. Szokolnyikov — is áldozatául esett. 20 évet töltött szibériai kényszermunkatáborban. Azok közé tartozott, akik a lágerekből is hívő kommunistákként tértek vissza az életbe. Élményeit *Forgószél* című könyvében írta meg.

Szergejev, Jurij (? —) fiatal szovjet-orosz prózaíró, az ultrakonzervatív *Molodaja gvargyija* folyóirat köréhez tartozik. Azt, amit Belov, Raszputyin esetében orosz paraszti tradicionalizmusnak neveztünk, az ő esetében már inkább nemzeti fundamentalizmusnak lehetne mondani.

Szokolov, Vlagyimir (1928—) szovjet-orosz költő, publicista.

Szolouhin, Vlagyimir (1924—) szovjet-orosz prózaíró, az orosz paraszti és vallási tradíció megszólaltatója az irodalomban. Számos írása, könyve jelent meg az orosz ikonról. 1964—1981 között a *Molodaja gvargyija* folyóirat szerkesztőbizottsági tagja.

Szolzsenyicin, Alekszandr (1918—) Nobel-díjas orosz prózaíró, *Ivan Gyenyiszovics egy napja* című kisregénye egy csapásra világhírűvé tette. Többi regénye már nem jelenhetett meg a Szovjetunióban. 1969-ben kizárták az írószövetségből, 1974-ben pedig — *Gulag szigetcsoport* című művének külföldi publikációja után — kiutasították a Szovjetunióból. Azóta monumentális történelmi regényciklusán dolgozik.

Sztrugackij, Arkagyij (1925—), **Sztrugackij, Borisz** (1933—) szovjet-orosz szerzőpáros, testvérek. A szovjet tudományos-fantasztikus irodalom világszerte ismert és népszerű képviselői. Számos fantasztikus-szatirikus művük, negatív utópiájuk csak most láthatott napvilágot a Szovjetunióban. *Sztalker* című művükből készült Andrej Tarkovszkij világhírű filmje.

Tahtadzsjan, Armen (1910—) szovjet-örmény botanikus, akadémikus.

Tarkovszkij, Andrej (1934—1986) szovjet-orosz filmrendező, az egyetemes filmművészet egyik legkiemelkedőbb alakja. Élete utolsó néhány évét Nyugat-Európában, kulturális emigrációban töltötte, miután a hazájában akkor uralkodó bürokratikus önkény nemcsak az otthon végzett munka, de a külföldi munkavállalás lehetőségétől is meg akarta fosztani. Ekkor döntött úgy, hogy Nyugaton marad. Itt forgatta két utolsó filmjét is. Hazájában azóta erkölcsileg rehabilitálták, filmjeit állandóan vetítik.

Tolc, Mark (? —) szovjet-orosz statisztikai szakember, szociológus.

Vakszberg, Arkagyij (? —) szovjet-orosz újságíró, a *Lityeraturnaja gazeta* munkatársa. Nagy feltűnést keltett számos leleplező írásával, személyes hevületű riportjával, melyben a szovjet állampolgár jogfosztottságát mutatta be a múltban és a jelenben.

Vlady, Marina (? —) orosz származású francia filmszínésznő, a tragikusan korán elhunyt szovjet költő, énekes, színész Vlagyimir Viszockij felesége. Visszaemlékezéseinek könyve, a *Félbeszakított repülés* a Szovjetunióban is megjelenés előtt áll.

Wessel, Harald (? —) német újságíró, kritikus az NDK-ban. A *Neues Deutschland* című pártlap munkatársa.

Zeresanyikov, Jurij (? —) szovjet-orosz újságíró.

Zvjagin, Vjacseszlav (? —) szovjet-orosz újságíró.

Zauszenyin, Nyikolaj (? —) szovjet-orosz újságíró, a *Nyegyelja* munkatársa.

KÉP-FOGYAT-KOZÁS

Egy híressé vált képet mutatunk itt be. Sőt képeket. Ám önök, tisztelt olvasók, ahogy mi is, minden bizonnyal csak az egyikre avagy a másikra emlékezhetnek – életkortól függően. És csak az őszültebb halántékúak és jó memóriával megáldottak állíthatják: látták ők a képeket...

Tehát a híres kép 1908-ban készült Capriban: Lenin sakkozik. Igaz, nem Gorkijjal, mert Gorkij csupán a házigazda és néző.

A kép bal szélén áll (állt) V. Bazarov. Közgazdász volt, Gorkij baráti körének egyik tagja, a sztálini önkény egyik első áldozata. Ezért tűnt el arról a képről is, amelyet a TASZSZ 1936-ban tett közzé, és amely azután számos más publikációban is megjelent.

Gorkij és a hölgy között, a kép hátterében álló, illetve eltűnő alak Z. Peskov. 1966-ban elhunyt – mégis jobbnak látták, ha a hatvanas években ismét publikált fotón nem szerepel. Az 1968-ban újra több helyütt is megjelenő archív képen tehát egy fővel kevesebben maradtak.

JANUARY 4, 1988 No. 1

TIME

MAN OF THE YEAR

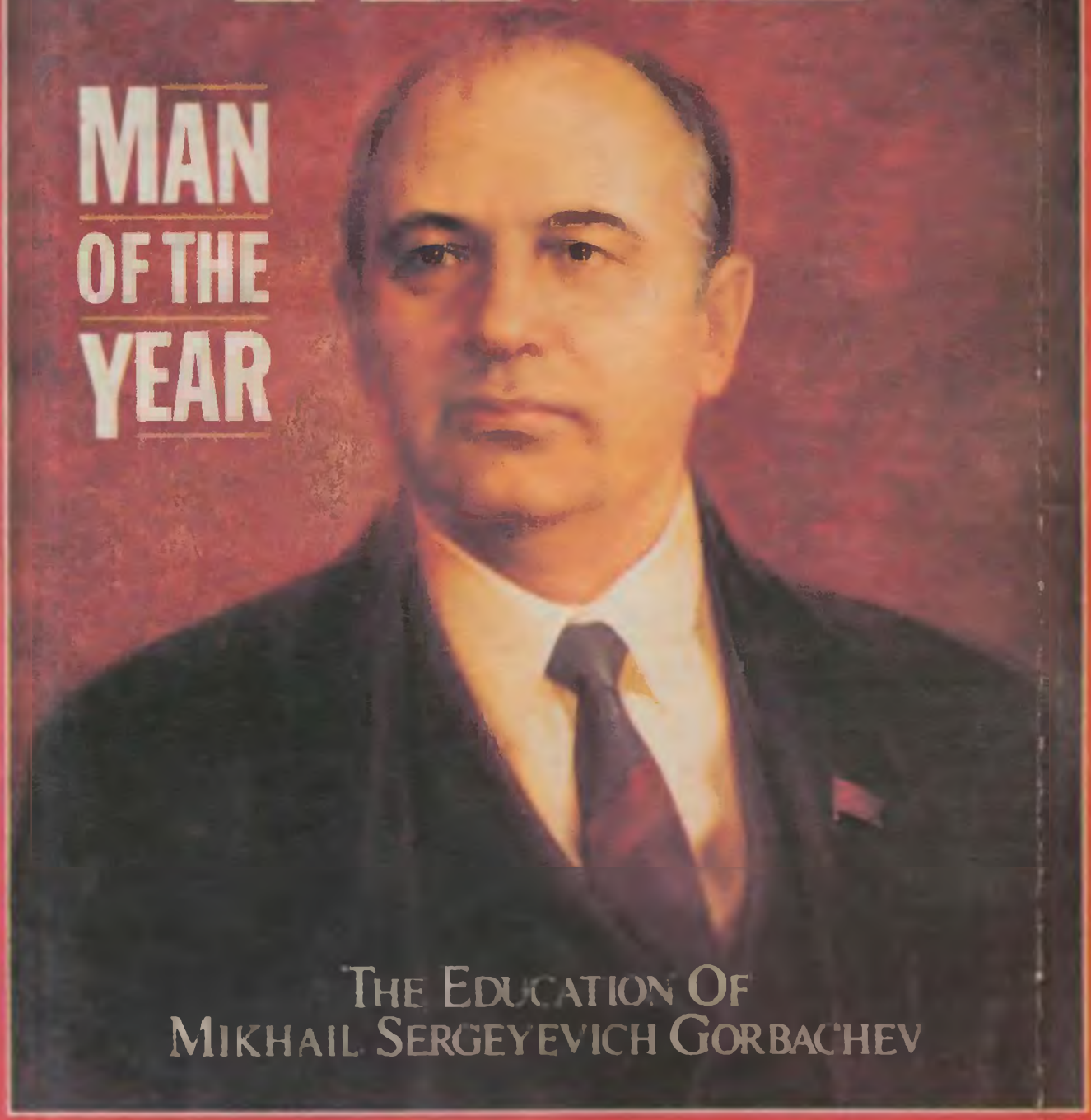

THE EDUCATION OF MIKHAIL SERGEYEVICH GORBACHEV

ÁRA: 97 FORINT